

UDK: 327(575.1:479.24)

Ra'noxon ABDULLAYEVA,
JIDU tayanch doktoranti
E-mail: abdullayevvarano.2012@gmail.com

TDSHU kafedra mudiri, s.f.n., dotsent D.Madaminova taqrizi asosida

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE FOREIGN POLICY OF THE REPUBLICS OF UZBEKISTAN AND AZERBAIJAN DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

Аннотация

This article provides information on the principles of foreign policy on the basis of legal acts of the Republic of Uzbekistan and the Republic of Azerbaijan. Factors of foreign political influence of Uzbekistan and Azerbaijan were also cited. The two states are considered countries of significant geostrategic importance, and the process of their entry into international relations is the focus of many states. A properly developed foreign policy strategy is a solid foundation for the development of countries.

Key words: Foreign policy, national interests, sovereign equality, action strategy, international organizations, strategic partnership, reliable partner.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ УЗБЕКИСТАНА И АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация

В данной статье изложены принципы внешней политики Республики Узбекистан и Азербайджанской Республики, выработанные на основе правовых документов. Также перечислены факторы, которые влияют на внешнеполитическую деятельность Узбекистана и Азербайджана. Эти две страны считаются странами, имеющими важное геостратегическое значение, и процесс их вступления в международные отношения находится в центре внимания многих государств. Правильно разработанная внешнеполитическая стратегия является прочным фундаментом на пути развития стран.

Ключевые слова: Внешняя политика, национальные интересы, суверенное равенство, стратегия действий, международные организации, стратегическое партнерство, надежный партнер.

MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTON VA OZARBAYJON RESPUBLIKALARI TASHQI SIYOSATINING QIYOSIY TAHLILI

Аннотация

Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi va Ozarbayjon Respublikasining huquqiy hujjatlari asosida tashqi siyosiy tamoyillari, ularning rivojlanishi borasida ma'lumotlar bayon qilingan. Shuningdek, O'zbekiston va Ozarbayjonning tashqi siyosiy ta'sir omillari keltirib o'tilgan. Ikki davlat muhim geostrategik ahamiyat kasb etuvchi mamlakatlar hisoblanadi va ularning xalqaro munosabatlarga kirishish jarayoni ko'plab davlatlarning e'tiboridir. To'g'ri ishlab chiqilgan tashqi siyosiy strategiya mamlakatlarning rivojlanishi yo'lida mustahkam poydevor hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Tashqi siyosat, milliy manfaatlar, suveren tenglik, harakatlar strategiyasi, xalqaro tashkilotlar, strategik sheriklik, ishonchli hamkor.

Kirish. SSSR parchalangach, O'zbekiston va Ozarbayjon deyarli bir vaqtda SSSRdan ajralib chiqqan davlatlar hisoblanadi. Postsovet hududida vujudga kelgan yangi mustaqil davlatlar xalqaro munosabatlar tizimining subyektlariga aylana boshladilar va o'z manfaatlarini ifodalovchi tashqi siyosat yo'nalishini amalga oshirishga kirishdilar, bu esa dunyoda davlatlararo munosabatlarning yangicha tartibini shakllantirmoqda. Har bir mustaqil davlat o'z rivojlanish yo'lini hamda tashqi siyosatini o'zi belgilashga harakat qildi. Jumladan, O'zbekiston va Ozarbayjon Respublikalari ham mustaqillikning dastlabki yillarida murakkab ichki siyosiy vaziyat va iqtisodiy qiyinchiliklar bo'lganiga qaramay mustaqil, izchil tashqi siyosat o'rnatishga intildilar. Har ikkala davlat ham demokratik prinsiplarga asoslangan siyosat yuritishga harakat qilishgan va ularning tashqi siyosiy aloqalarini tarixini o'rganish jarayonida, hamkorlik yuritishda aksent asosan demokratlashgan va rivojlangan mamlakatlarga qaratilganini kuzatamiz. Bundan tashqari, ularning ko'plab xalqaro tashkilotlarga a'zo bo'lishi, dunyo hamjamiyatida integratsiyalashuvda muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zining milliy manfaatlarini himoya qilishga intilgan O'zbekiston o'z milliy rivojlanish yo'lini ishlab

chiqib, o'z manfaatlarini tashqi siyosiy aloqalarda himoya qildi. Ozarbayjon ham o'z mustaqilligini mustahkamlash va hududiy yaxlitligini saqlash yo'lida avval qo'shni mamlakatlar bilan aloqani yaxshilashga intildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekiston Respublikasining tashqi siyosiy prinsiplari va yangi tashqi siyosatini qurilishi haqida S.Safayev va Sh.Abdullayevning "Трансформация мировой системы и внешнеполитические приоритеты Узбекистана" nomli ilmiy maqolasi, A.Qodirovning "Yangilanayotgan O'zbekiston tashqi siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlari" nomli maqolasida muhim analizlar o'z aksini topgan.

Shuningdek, har bir mamlakat o'z tashqi siyosatini olib borishda avvalo o'z Konstitutsiyasiga tayanadi. O'zbekiston Respublikasida so'ngi yillardagi o'zgarishlar, islohotlar natijasida Konstitutsiyaga kiritilayotgan ijobiy o'zgartirishlar tashqi siyosiy aloqalarimizda ham bevosita ijobiy siljishga ta'sir qiladi. "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi yangi konstitutsiyaviy qonun loyihasida, IV-bob Tashqi siyosatga bag'ishlangan bo'lib, 17-va 18-moddalarini qamram oladi. 17-moddaga asosan "O'zbekiston Respublikasi

xalqaro munosabatlarning to'la huquqli subyektidir. O'zbekistonning tashqi siyosati davlatlarning suveren tengligi, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik, chegaralarning buzilmasligi, davlatlarning hududiy yaxlitligi, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik prinsiplariga hamda xalqaro huquqning umume'tirof etilgan boshqa prinsiplari va normalariga asoslanadi." - deb belgilab qo'yilgan. Ushbu moddalar ham tadqiqotimiz asosi bo'lib xizmat qildi. Shuningdek, Ozarbayjon Respublikasi tashqi siyosatini o'rganishda birinchi navbatda ushbu davlatning Konstitutsiyasiga murojaat qildik. Shuningdek, tashqi siyosiy munosabatlar tarixi haqida Elmar Mammadyarov, Ramiz Mehdiyev, tashqi siyosiy tamoyillari va natijalari borasida Kamal Makili-Aliyev va Z. H. Abdullayevlarning imliy tahliliy maqolalari qimmatli hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tashqi siyosiy munosabatlar va tamoyillarni o'rganish jarayonida O'zbekiston va Ozarbayjon Respublikalarini qiyosiy tahlil qilgan holda yondashildi. Ikki davlatning tashqi siyosiy munosabatlarini analiz qilinib, tahliliy yoritishga harakat qilindi. So'ngi o'garishlar va yangiliklar ham ushbu maqolada keltirib o'tildi. Sh.Mirziyoyevning tashabbusi bilan yangilangan tashqi siyosatning olib borilishi natijasida O'zbekiston mintaqaviy davlat mavqeyga ega bo'lmoqda, bu davlatimizni siyosiy faoliyatida qat'iy tamoyillarga asoslangan ishonchli va faol diplomatiyani izchil olib borish uchun strategik mas'uliyat yuklaydi[1].

Tahlil va natijalar. O'zbekiston Respublikasi va Ozarbayjon Respublikasi uchun hududiy yaxlitlik va mavjud chegaralarning buzilmaslik masalasi qanchalik dolzarbligini so'ngi yillardagi ijobiy o'zgarishlar ko'rsatmoqda. Ta'kidlash joizki, O'zbekistonning tashqi siyosiy pozitsiyasini Yangilanayotgan Yangi Konstitutsiya loyihasida ham ko'rish mumkin. Uning 18-moddasida "O'zbekiston Respublikasi davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan ikki va ko'p tomonlama munosabatlarni har taraflama rivojlantirishga qaratilgan tinchliksevar tashqi siyosatni amalga oshiradi. O'zbekiston Respublikasi davlatning, xalqning oliy manfaatlaridan, uning farovonligi va xavfsizligidan kelib chiqqan holda ittifoqlar tuzishi, hamdo'stliklarga va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirishi hamda ulardan chiqishi mumkin." - deb belgilangan. So'ngi yillarda turli xalqaro tashkilotlarda O'zbekistonning faol ishtirokini kuzatmoqdamiz. Ushbu modda uning qonuniy asosi bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston Prezident Shavkat Mirziyoyev rahnamoligida mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy va sotsial-iqtisodiy hayotining barcha sohalarida keskin va jadal o'zgarishlarning yangi muhim bosqichida. Yangi O'zbekiston doirasidagi davlatni takomillashtirishda hukumat tomonidan boshlangan keng qamrovli liberallashtirish siyosati Markaziy hokimiyatni qisqartirish, aholini yangiliklar bilan ta'minlash, xususiy biznesni rivojlantirish, xorijiy investitsiyalarni rag'batlantirish, diversifikatsiya qilish, valyuta qoidalarini liberallashtirish, texnologik innovatsiyalarni rag'batlantirish, korruptsiya va norasmiy iqtisodiyotni yo'q qilishga qaratilgan. O'zbekiston barcha xorijiy hamkorlar bilan o'zaro foydali munosabatlarni rivojlantirishdan manfaatdor bo'lib, asosiy tashqi siyosiy harakatlarini 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan eng muhim sohalariga qaratdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik va mintaqalararo tadqiqotlar instituti bo'lim rahbari Alisher Qodirov o'zining "Yangilanayotgan O'zbekiston tashqi siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlari" nomli maqolasida bu haqida keng ma'lumotlar keltirib o'tgan. Unga asosan, Harakatlar strategiyasi mamlakatning tashqi siyosat sohasida quyidagi eng muhim ustuvor yo'nalishlarini shakllantiradi:

davlat mustaqilligi va suverenitetini mustahkamlash, mamlakatning xalqaro munosabatlarning to'laqonli subyekti sifatida o'rni va rolini yanada mustahkamlash, rivojlangan demokratik davlatlar qatoriga kirish, O'zbekiston atrofida xavfsizlik, barqarorlik va do'stona qo'shnichilik munosabatlar mintaqasini yaratish;

O'zbekiston davlat chegarasini delimitatsiya va demarkatsiya qilish masalalarini tartibga solish kabilar shular jumlasidandir.

Umuman, O'zbekistonning tashqi siyosat sohasidagi ustuvor yo'nalishlari barqaror, adolatli va demokratik davlat qurishga, mamlakatning tashqi oshkoraligini ilgari surishga hamda regional va ko'p tomonlama o'zaro hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan[2].

Shuningdek, 2012-yilda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosiy faoliyat konsepsiyasi konseptual hujjat sifatida o'tgan davr (2012-2020-yillar) mobaynida O'zbekiston Respublikasi progressiv tashqi siyosatining asosiy maqsad-vazifalarini va ustuvor yo'nalishlarini o'zida mujassamlashtirib keldi. Ta'kidlash joizki, ushbu qonun mamlakat tashqi siyosatining asosiy fundamental prinsiplarini, chet davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikning strategik ustuvor yo'nalishlarini belgilab berdi. Vaqt o'tib ushbu konsepsiyani yanada takomillashtirish davr talabiga aylandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 – 2022-yillardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida davlatimiz olib borayotgan ochiq, pragmatik va amaliy tashqi siyosatni inobatga olib, shuningdek, uzoq muddatli strategik maqsadlarimizdan kelib chiqqan holda, O'zbekiston Respublikasining Tashqi siyosiy faoliyat konsepsiyasi yanada takomillashtirilishi nazarda tutilgan. Shuningdek, 2021-2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasining yettinchi yo'nalishi "Mamlakatimiz xavfsizligi va mudofaa salohiyatini kuchaytirish, ochik, pragmatik va faol tashqi siyosat olib borish" deb belgilangan. Shunga asosan, Hamkor mamlakatlar bilan hamda xalqaro tashkilotlar doirasida mintaqaviy va global masalalar bo'yicha muvozanatli, doimiy muloqot olib borish, ular bilan ikki va ko'p tomonlama aloqalarni yuritish muhim maqsadlarimizdan hisoblanadi.

Ozarbayjon Respublikasiga kelsak, 1991-yil va 1992-yilning birinchi yarmida Ozarbayjon davlatining tashqi siyosatining asosini Rossiya-Ozarbayjon munosabatlari tashkil qilgan. Bu o'z navbatida ma'lum muammolarni keltirib chiqargan. Buning sababi, Ozarbayjon hukumatining bu yillardagi tashqi siyosatini tavsiflovchi asosiy jihatlaridan biri yagona yo'nalishda olib borilayotgan izchil va prinsipial tashqi siyosat kursining yo'qligi edi [3]. 1993-yilning ikkinchi yarmidan boshlab ishlab chiqilgan va amalga oshirilayotgan tashqi siyosat Haydar Aliyev nomi va faoliyati bilan bog'liq. Uning tashabbusi bilan chuqur o'ylangan konsepsiya asosida ishlab chiqilgan siyosat puxtalik va izchillik bilan amalga oshirildi va Ozarbayjonning yangi tashqi siyosiy kursi belgilandi.

Ozarbayjon Respublikasida ham o'z Konstitutsiyasi tashqi siyosat kursining asosiy yo'nalishlari va mazmunini belgilab beruvchi muhim davlat hujjatidir [4]. Bu yerda respublika tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlari va vazifalarini belgilash xalq tomonidan saylangan prezident vakolatlariga tegishli ekanligi aniq ko'rsatilgan (8-modda). Boshqa tomondan, xalqaro huquqqa ko'ra, boshqa davlatlar bilan o'zaro munosabatlarni belgilash (10-modda), xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya qilish va denonsatsiya qilish huquqi (94-modda) parlament – Milliy Majlis vakolatiga kiradi. Prezident "Ozarbayjon Respublikasi Milliy Majlisiga Ozarbayjon Respublikasining xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlarda diplomatik vakolatxonalarini tashkil etish to'g'risida taqdimnomalar kiritadi, Ozarbayjon Respublikasining xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlardagi

diplomatik vakillarini tayinlaydi va chaqirib oladi”, ishonch yorliqlarini qabul qiladi va xalqaro shartnomalar tuzadi (109-modda). Shu tariqa Ozarbayjon tashqi siyosiy faoliyatini yuritishda ana shu moddalarga asoslanadi.

Shuningdek, Ozarbayjonning tashqi siyosatiga ta'sir etuvchi asosiy omillar yuzasida Doktor Elmar Mammadyarov (Ozarbayjon diplomati va davlat arbobi) quyidagilarni keltiradi:

Armanistonning Ozarbayjonga qarshi tajovuzi
Dunyoda kechayotgan global jarayonlar
Strategik geografik joylashuv
Boy tabiiy resurslar
Zamonaviy xavfsizlik taxidirlari va xavf xatarlar
Ma'suliyat va o'ziga xoslik

Ozarbayjon barcha davlatlar bilan do'stona, o'zaro manfaatli ikki tomonlama va ko'p tomonlama munosabatlarni rivojlantirish orqali o'z mintaqasida va undan tashqarida tinch-totuv yashash va yaxshi qo'shnichilikni mustahkamlashdan manfaatdor[5]. O'tgan davrlar mobaynida Ozarbayjon duch kelgan qiyinchiliklarga qaramay bu davlat hozirda tashqi siyosiy minbarda o'zining munosib o'rniga ega.

Boku strategik tadqiqotlar markazining (SAM) yetakchi ilmiy xodimi Kamal Makili-Aliyev o'zining “Ozarbayjon tashqi siyosati: Sharq va G'arb o'rtasida...” nomli maqolasida aynan Ozarbayjonning geostrategik ahamiyati, hamda uning tashqi siyosiy prinsiplari borasida muhim ma'lumotlar keltirib o'tgan. Ozarbayjonning tashqi siyosiy strategiyasini analiz qilib muallif quyidagi tamoyillar strategiyaning asosiy yadrosini tashkil qilishini ta'kidlagan:

- Mintaqadagi mumkin bo'lgan tahdidlarni strategik sheriklik va imkoniyatlarga aylantirish zarurati;
- Ozarbayjonning barcha xalqaro munosabatlarida mas'uliyatli sherik sifatida imidjini yaratish;
- Kuchli va raqobatbardosh iqtisodiyotni qurish, bu mamlakatni o'z resurslarini boshqarish bo'yicha qarorlarda mustaqil bo'lishiga imkon beradi;
- Ozarbayjon savdo, odamlar, energiya, resurslar, texnologiyalar va kommunikatsiyalarning erkin harakati uchun Yevropa va Osiyo o'rtasidagi xavfsiz yo'lakni saqlash tamoyiliga sodiqdir. Yevroosiya yodda har ikki yo'nalishda ham ochiqligini ta'minlash Ozarbayjon uchun tashqi siyosat strategiyasini shakllantirishda eng muhim yo'nalish hisoblanadi [6].

2003-yildan Ilhom Aliyev prezidentlikka saylangach, Ozarbayjon Respublikasining tashqi siyosiy yo'nalishi bo'yicha bir qancha muhim qonunlar va qarorlar qabul qilindi. Ulardan eng muhimi Ozarbayjon Respublikasining 2007-yil 23-maydagi Milliy xavfsizlik konsepsiyasidir [7]. Ta'kidlash joizki, mazkur hujjat davlatning milliy manfaatlarini ifodalaydi hamda Ozarbayjon Respublikasining so'nggi yillardagi tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlari va maqsadlarini, shuningdek, ushbu davlat siyosatining mazmuni va yo'llarini belgilash nuqtai nazaridan katta ahamiyatga ega. Xalqaro munosabatlarda Ozarbayjon mustaqil tashqi siyosiy aloqalarga kirishish jarayonida avvalombor tog'li Qorabog' masalasiga katta e'tibor bergan. Tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri arman-Ozarbayjon (tog'li Qorabog') mojarosini hal qilish va Ozarbayjonning hududiy yaxlitligini tilash masalasi muhim ahamiyat kasb etib kelgan. 2020-yilda 44 kunlik urush natijasida, Ozarbayjon Respublikasining BMT va jahon hamjamiyati tomonidan tan olingan chegaralari

tiklandi. Bu Ozarbayjon yangi tarixidagi muhim voqea bo'ldi, hamda mamlakatni o'ziga bo'lgan ishonchini yanada kuchaytirdi.

O'zbekiston Respublikasi va Ozarbayjon Respublikasi ikki tomonlama va ko'p tomonlama munosabatlarni muvozanatda olib borishga urinmoqda. So'ngi yillardagi voqealar buni tasdiqlamoqda. Jumladan, O'zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyev o'tgan davr mobaynida Markaziy Osiyo davlatlari qatori yaqin xorijiy hamkor davlatlar - Rossiya, Xitoy, AQSH, Fransiya, Germaniya, Turkiya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Xindiston, Saudiya Arabistoni va boshqa mamlakatlarda bir necha marta oliy tashriflar bilan bo'lganligi, bu davlatlar bilan hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqishiga olib keldi. Shuningdek, O'zbekistonning xalqaro maydonda nufuzli xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar - BMT, Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti (YEXHT), Mustaqil davlatlar hamdo'stligi (MDH), Shanxay hamkorlik tashkiloti (SHHT), Islom hamkorlik tashkiloti, Turkiy davlatlar tashkiloti, Iqtisodiy hamkorlik tashkiloti (IHT) va boshqa tashkilotlar doirasidagi ko'p tomonlama hamkorligi hamda xalqaro xavfsizlik va mintaqaviy rivojlanishning dolzarb muammolarini hal etishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ozarbayjon Respublikasining prezidenti Ilhom Aliyev belgilangan tashqi siyosiy kursni davom ettirib, uni yanada takomillashtirib hamkorlik aloqalarini kengaytirib bormoqda. Ozarbayjon 17 davlat bilan strategik sheriklik shartnomasini imzoladi. Bu davlatlar orasida an'anaviy hamkorlar va yangi mamlakatlar ham bor. Ulardan 9 tasi Yevropa mamlakatlari (Litva, Polsha, Ruminiya, Xorvatiya, Italiya, Vengriya, Bolgariya, Chexiya, Serbiya), 3 tasi turkiyzabon davlatlar bo'lib, ular bilan Ozarbayjon chuqur tarixiy ildizlarga ega (Turkiya, Qozog'iston, O'zbekiston), qolganlari postsovet hududidagi an'anaviy hamkorlardir (Rossiya, Ukraina, Gruziya, Moldova). Pokiston Ozarbayjoni barcha xalqaro platformalarda to'liq qo'llab-quvvatlaydigan mamlakatdir[8].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib, har ikki mamlakat tashqi siyosatni amalga oshirishda, aniq va izchil ishlab chiqilgan strategiyalarga asoslanib harakat qilayotganini aytilish mumkin. O'zbekistonning Markaziy Osiyodagi muhim starategik hududda joylashganligi, hamda boy resurslarga egaligi shuningdek, Ozarbayjonning Janubiy Kavkazdagi muhim geostrategik davlat ekanligi va Sharq va G'arbn bog'lovchi muhim ko'priki hisoblanishi ularning tashqi siyosatidagi harakatlariga bevosita ta'sir qilmoqda. Ta'kidlash joizki, hozirda jahon miqyosida kechayotgan murakkab geosiyosiy jarayonlar ham bu ikki mamlakatni faol va izchil tashqi siyosat yuritishini talab qilmoqda. Ozarbayjonning tashqi siyosati o'z milliy manfaatlarini amalga oshirish, suverenitetini, hududiy yaxlitligini mustahkamlash va o'z manfaatlarini ko'zlayotgan boshqa subyektlar bilan o'zaro kelishuvga erishishga yo'naltirilgan siyosatlar muvozanati hisoblanadi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi ham so'ngi yillarda olib borilayotgan islohotlar natijasida, o'zining milliy manfaatlaridan kelib chiqqan holda ochiq, pragmatik tashqi siyosat yuritayotganligi, rivojlangan mamlakatlarning va umumun dunyodagi ko'plab davlatlarning e'tiroflariga sazovor bo'lmoqda. Biz uchun o'zimizga mos imijga erishib ishonchli hamkor davlat maqomiga erishish va rivojlangan davlatlar qatoridan munosib o'rin egallash muhim hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Сафаев С., Абдуллаев III. Трансформация мировой системы и внешнеполитические приоритеты Узбекистана. //Международное отношение, № 5-6. 2022г. - 5-6 стр.
2. Qodirov Alisher, Yangilanayotgan O'zbekiston tashqi siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlari// <https://xs.uz/uzkr/post/yangilanayotgan-ozbekiston-tashqi-siyosatining-eng-muhim-ustuvor-jonalishlari> .
3. Mehdiyev Ramiz, Azarbaycan Respublikasi 1991-2001.XXI-Yeni Nəşrlər Evi, 2001 128s.

4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası // 12-noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir (2002-ci avqustun 24-də qəbul edilmiş dəyişikliklərlə, 2009-cu il martın 18-də və 2016-cı ilin sentyabrın 26-da qəbul edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə). - Bakı: Qanun, - 2017. - 48 s.
5. Mammadyarov Elmar Dr., The foreign policy of Azerbaijan: Affecting factors and strategic priorities. Azerbaijan In Global Politics: Crafting Foreign Policy. Azerbaijan Diplomatic Academy 2009.
6. Makili-Aliyev Kamal, Azerbaijan's Foreign Policy: Between East and West ..., // Istituto Affari Internazionali, IAI WORKING PAPERS 13 | 05 – January 2013.
7. "Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 23-may 2007-ci il // Azərbaycan. - 2007, - 25-may. - s.1.
8. Abdullayeva Z.H., Hüseynova L.İ. Azərbaycanın xarici siyasətinin nailiyyətləri// Azərbaycan Respublikası 1991-2021: dövlət müstəqilliyinin bərpası, iqtisadi və sosial- mədəni inkişafı. // Respublika elmi konfrans (14-15-oktyabr 2021).

УДК:378:37.012(5785.1)

Шахноза АБДУЛЛАЖОНОВА,

Преподаватель Каканский государственный педагогический университет
E-mail shaxnozaxonabdullajonova248@gmail.com

Рецензент PHD У.Менгликулов

AN EFFECTIVE MECHANISM OF MODERN EDUCATORS BEHAVIOR IN A DISPUTE SITUATION TODAY

Annotation

In this article, methods of resolving pedagogical conflict situations, to prevent conflicts or, if they arise, to eliminate them, to objectively determine the cause of its origin, recommendations for many methods and ways of resolving identified conflicts have been developed.

Key words: Conflict, dispute or conflict, relationship, subjective, objective, analysis, methods.

ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕХАНИЗМ ПОВЕДЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГОВ В СПОРНОЙ СИТУАЦИИ СЕГОДНЯ

Аннотация

В данной статье рассматриваются методы разрешения педагогических конфликтных ситуаций. Об'ективно выявить причину ее возникновения с целью ее предотвращения или, если она возникла, ее устранения, разрешения выявленных конфликтов устранять о многих способах сделать это разрабатываются рекомендации.

Ключевые слова: Конфликт, спор или конфликт отношения, субъективный, об'ективный, антологические методы.

HOZIRGI KUNDA ZAMONAVIY PEDAGOGLARNING NIZOLI VAZIYATDA O'ZINI TUTISHINING SAMARALI MEXANIZMI

Annotatsiya

Ushbu maqolada pedagog nizoli vaziyatlarni bartaraf etish usullari nizolarning oldini olish yoki u paydo bo'lgan bo'lsa, bartaraf etish uchun uning kelib chiqish sababini obyektiv aniqlash, aniqlangan nizolarni bartaraf etishning ko'plab usullari va yo'llari borasida tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Konflikt, nizo yoki ziddiyat, munosabatlar, subyektiv, obyektiv, tahlil, metodlar.

Введение. В общественной жизни, в межличностных отношениях отдельные конфликты и разногласия неизбежно, что он останется. Вот почему иногда ученые не только отрицательно относятся к конфликту или конфликту, но положительные стороны. Сырье они открыто признают, что это возможно. Например, Г. Андреева думает о конструктивных последствиях некоторых конфликтов.

По его мнению, иногда спор, возникший между двумя людьми, они делали правильный вывод о будущем, вот и все не реверсировать движение, поощряет работоспособность и бодрость. Или один Межличностный конфликт на почве критики постоянно работать над человеком, поведением человека вызывает коррекцию узи. Такие споры в результате кура называется конструктивной. Последствия деструктивного конфликта часто бывают негативными, вызывая межличностный антагонизм. Нервы у сторон на исходе, они тоже можно заболеть. Спор между мужем и женой или между свекровью и невесткой причиной разделения семьи и всей семьи можно сломать. Ну как можно определить конфликт или конфликт как социально-психологический феномен?

Конфликт, спор или конфликт – это сознание человека или межличностные отношения. в процессе, внутри группы или между группами любая проблема во время общения и взаимодействия, результат противоречивых мнений, взглядов и позиций, не соответствующих друг другу по вопросам или взглядам

отношения между отрицательными эмоциями является социально-психологическим явлением.

Анализ литературы по теме. Естественно, специалистов и ученых интересует вопрос разрешения конфликтов, возникающих в различных ситуациях в ходе межличностных отношений. Русский ученый Г. Н. Смирнов предлагает две группы методов, позволяющих разрешать различные конфликты - системные и межличностные.

Методология исследования. Факторы, вызывающие конфликт, Причин много, но основных 5. можно узнать в группе:

1. Информационные факторы: в процессе коммуникации неправильное обращение к партнерам приходящий неуверенность, вздорные факты, слухи; сомнения Вся точность опущена намеренно или ненамеренно стоял почти тайно доставили таким образом данной информации к источнику относительно бремя доверия; на некоторые события к спорам и клише, вовлеченным правила, убеждения, призывы, которые вызвали нормы права и другие, как межличностные, так и межгрупповых конфликтов.

2. Некоторые системы в масштабе общества факторы, связанные с деятельностью: связанные с собственностью проблемы, борьба за социальный статус, власть Действия в наличии и к отчетам ссоры, разные социальные нормы, традиции, стандарты, стандарты безопасности невзгоды, поощрения и наказания, жилье, наблюдается в имущественных спорах, распределении ресурсов, товаров, услуг и благ споры.

3. Факторы, связанные с персоналом (мы сами принципы, которые он исповедовал или отвергал): коллективная, групповая или личная этика, наши неверующие и доверенные кадры и их поведенческие, идеологические, культурный, религиозный, Этика, СПИД, психоз, с точки зрения профессионального персонала и споры, которые могут возникнуть;

4. Фактор отношений: такой фактор человека от непосредственных взаимодействий и общения от признания того, что его удовольствие неуместно приходит и уходит. В межличностных отношениях. Поведение другого человека или людей соответствует чьим-то ожиданиям в случаях неясности возникают личные конфликты так что их устранение принимает разные формы в разных ситуациях. Также возможно, что проблема будет решена, если она будет решена в короткие сроки. Конфликты в личном общении – это жизненный опыт человека, информативность степень, профессионал в разных обликах в зависимости от мастерства §z может найти решение;

5. Поведенческие факторы: интересы, увлечения, самооценка неизбежная или опасная ситуация якобы как средство защиты Совокупность формирующихся факторов является вторым БОКОВОЙ эгоизм, несправедливость, безответственность или невнимательность, невнимательность в результате выходит.

Конфликт или споры между суб'ективные ошибки людей в отношениях потому что это также может исходить из этой точки зрения ветчина конфликтов типы различают:

Внутренне связанные с самим человеком конфликты - обычно прямая социальная психология не битый, такие споры часты, это предмет педагогики и патопсихологии, и это прежде всего совокупность различных чувств, желаний и побуждений в сердце человека. Конфликтуют друг с другом, в результате возникают противоречивые мысли. Такой конфликт известен только в человеке, а иногда и человек. Это внутренняя часть того, что вы сжигаете ему, когда он не понимает, что это было результатом его конфликтов. Ко мне приходит психоаналитик или патопсихолог.

Анализ и результаты. Это происходит между индивидом и группа Конфликты обычно представляют собой взгляды человека, поведение, противоречащее нормам и морали той группы, к которой он принадлежит или с которой работает. исходя из групповых норм индивидуальных ожиданий приходит и уходит в результате отклонения. Если это происходит в коктейльном сообществе, оно принадлежит участникам группы. Некомпетентность или вождя люди в результате отсутствия руководства Он может выйти. Вот так в команде если психологическая и духовная среда нездорова, с другими фигурами приводит к разногласиям.

Межгрупповой конфликт или конфликт - два или больше групп друг с другом бывает, когда не можешь прийти к компромиссу и для достижения своих целей важно поддерживать друг друга рассчитывается из коэффициентов. Часто определенный формальный, Официальные групповые позиции отданы групповщине Конфликт возникает, когда интересы малой группы не совпадают друг с другом."Гурухбозлик"так называемая такая ситуация вреден с социально-психологической точки зрения к духовной атмосфере во всем этом сообществе оказывает серьезное негативное влияние. Иногда один. Также существует конфликт между руководством команды и официальной системой и неформальной структурой внутри группы приходит и уходит. Но эти условия здоровы конфликт интересов,

основанный на конкуренции, например, от конкуренции между политическими партиями следует различать.

Межличностный конфликт - один или несколько среди конкретных людей или внутри группы является противоречием. Это один из самых частых споров и что такие споры возникают как в официальных сообществах, так и в результате неформальных дискуссий возможный Такие конфликты любимы людьми как в природе, так и в конкретных ситуациях может возникать по-разному и в зависимости от характера ситуации. Одним из распространенных межличностных конфликтов является конфликт между мужем и женой, родителями и детьми, свекровью и невесткой. Их природа Да, длительность спора, и способы его разрешения разные. Психологический вот Расстояние все больше и больше расстояние, что приводит к уменьшению близости придет.

Возникают межличностные конфликты. ВЫХОД зависит от ситуации в мелодии:

- хлебопекарные процессы и производство ситуации;
- команда членов личный функции;
- суб'ективное отношение человека к различным ситуациям к отношениям;
- межличностные отношений другой различным проявлениям в ситуациях.

Межличностный конфликт в явном или скрытом виде может появиться. Открытые конфликты — обычное дело проявляется в виде прямого, прямого поведения лиц, поссорившихся будет. Также возможен мониторинг, запись и, при необходимости, вмешательство в такой конфликт. Скрытый конфликт не проявляется открыто, а осуществляется различными тайными способами. Так выглядит посторонний конфликт не воспринимает его существования.

Иногда споры возникают из-за об'ективных причин и условий. Например, если это если в производстве - условия работы зло, Услуга задания хороший распределенный, персонал к его опыту равнодушие, в поощрении коктейля несправедливость неизбежна между людьми. Именно межличностные отношения вызывают напряженность. Из нашел свое отражение в отношениях борьба между собой и с руководителями сотрудников ведет к конфронтации, скрытой или открытой конфронтации.

Для устранения таких споров об'ективные условия, вызвавшие их изменять или исправить недостатки осуществляется только по запросу. Потому что в команде такие споры выполняют уникальную сигнальную функцию, которая есть в коктейльном сообществе орских вождь неприличный Психология среда появляться они будут знать об этом.

Споры, вызванные суб'ективными причинами или факторами в большинстве случаев людей заканчивается, их личный функции, в них нуждаться желание и он основан на несоответствии навыков. В этом случае решение ЛПР неприемлемо для окружающих, их поведение несправедливо. Регистрации, а некоторые лица имеют открытый характер, потому что он сварливый.

Кроме того, споры классифицируются по:

- Горизонтальные - среди неподчиненных рядовых сотрудников;
- Вертикальный
- Взаимное действие те, кто расходятся в этом плане, например, вождь между работником;
- Смешанные – в межличностных отношениях он и когда эта ситуация уместна.

Обычно производят наиболее распространенными типами конфликтов в деятельности являются

вертикальные и смешанные, на долю которых приходится 70-80% всех конфликтов.

Сделаем процент.

Споры методы устранения предотвращение конфликта или он возник. Если да, то для устранения причины его возникновения, основных виновников или объективной необходимо выявить причины. Специалисты Многие методы разрешения конфликтов и которые разработали рекомендации относительно дорог. Например, Х. Корнелиус и Ш. Фейерс решает это предлагает создать карту конфликта для доступа. По его словам, для прояснения конфликтной ситуации необходимо учитывать следующее:

1. Общие сведения о проблеме, вызвавшей спор. Прочитать, например, если работает на выходе спор размера.

Если это происходит из-за невыполнения, сначала нужно создать схему разбивки работ:

2. Выявление первопричины конфликта, так как это обычно самая сложная задача;

3. Идентификация спора фактические участники индивидуальный, групповой или ассоциация;

4. Личное желание, желания и чего именно хотели участники спора, вызвавшие конфликт идентификация;

5. До конфликта тех, кто находится в конфликте, знать, как складываются их отношения;

6. Не принимал непосредственного участия в конфликте, но заинтересован в его положительном решении отношение людей к конфликту.

Такая стратегия согласие сначала углубление не уходит его снова отдельных лиц перепутал что он не пойдет обеспечивает. Естественно, специалисты и ученые в процессе межличностных отношений другой разрешать конфликты, возникающие в ситуациях вопрос интересный. Русский ученый Г. Н. Смирнов позволяющая решать различные конфликты предлагает две группы методов – системные и межличностные. Зависит от разрешения споров К системным методам относятся следующие:

Требования, которые следует использовать в отношении объяснение, например, рабочий или служащий в связи с невыполнением им своих обязанностей. Если между ним и лидером возникает спор, он сам решает урегулировать спор на служебную должность горючий требования, наряду с правами работника еще раз выделены его обязанности и ответственность;

Совместимость комбинировать методы. Обычно эффективность работы одного сотрудника зависит от другого сотрудника или сотрудников и, наоборот, от четкого и эффективного функционирования других структур зависит от. Поэтому возникает конфликтная ситуация у сотрудника или группы сотрудников распространять в работе другой структуры может вызвать несоответствия. Такой Для разрешения конфликта лидеру следует внимательно следить за деятельностью другой виновной структуры выгорание, или компромисс среди сотрудников. Еще один дополнительный для может внедрить сегодня в производство. Например, если причиной производственного спора является несвоевременная поставка сырья, менеджер координирует работу поставщиков, среди производителей своей деятельностью для достижения единства и гармонии определяет конкретные направления;

3. Объединение деятельности всех производственных субъектов вокруг единой цели и конфликты в производственных процессах гарантирует, что этого не произойдет. Такой роль лидеров и лидеров групп в ситуации будет большим:

4. Внедрение системы мотивации считаются эффективными методами работы. Такой влияние на поведение людей в данных обстоятельствах, к конфликтным ситуациям, которые могут возникнуть отменить или, если это произошло, выразить благодарность за его устранение, награждение, ожидание служебного положения и т.д. курение может иметь положительный эффект.

Решения конфликта лично, те кто настроен на методы, связанные с отношениями включает в себя; Отрицание – это реакция на конфликт, при которой те, кто является свидетелем конфликта, на самом деле не признают его существования, они отказываются вмешиваться. Обычно это так в сложившихся обстоятельствах лидер занят своим временем, бремя возможности, причина спора незначительна он понимает, что такова ситуация и отказывается вмешиваться в ее решение. Это вопрос обстоятельств Конфликт, возникший с Йоз Узилом со временем разрешится и люди предстанут перед правосудием в деревню приходит надежда;

Мировоззрение от конфликтующих сторон «подстроиться» под существующую ситуацию, приспособиться и эта девушка с Узиным наверняка для защиты своих интересов. "Хорошо мне Человек, вовлеченный в конфликт, описал ситуацию так: «Если я это сделаю, пусть ваша работа будет сделана». добивается смягчения, как бы «ставя себя жертвой» хотя бы для примирения сторон создает все возможности;

3. Компромисс – это открытое общение и ситуация, поведение и мысли участников спора. Он заключается в том, чтобы найти решение, приемлемое для обеих сторон, вступив в дискуссию. Этот Эффективность метода заключается в том, что конфликт вовлеченное лицо виновно в обеих сторонах, выявить ошибки, допущенные ими, беспристрастно, а лучше всего – человеком, взвешивающим свои обязанности и ответственность передачи, которые они будут получать в результате оба напряжение, создаваемое сбоку, очевидно и принимать мудрые решения появились возможности. Спорщики ссориться. Даже если жребий плохой, он радуется принятому решению и оставляет свои мысли они возвращаются в определенном смысле, и по истечении времени ситуация в целом смягчилась и стороны могут примириться. Обычно это компромисс в семейных спорах. старший член семьи или мужчина достигается предотвращение конфликта, в этом случае боковой "пропущено предложение" большая роль игры;

4. Соперничество – обычно из-за превосходства одной стороны над другой Батамо означает поражение. Итак, в этом «Чтобы я победил, ты должен потерпеть поражение» принцип Хотя такой метод безусловно малоэффективен и малоэффективен с психологической точки зрения, в некоторых случаях он представляет проблему. это способность других решить ее таким образом или вызвать увеличение воли возможный Из-за стола, на семейном празднике, если невеста недостаточно хороша из-за ее молодости, виноваты все Тот факт, что свекровь терпеливо превосходит в этой ситуации, и что она не понимает, что она сказала, является признаком будущего невестки. можно извлечь урок, чтобы одно и то же поведение не повторялось;

5. Сотрудничество – способ разрешения конфликта, при котором личные интересы обеих сторон отделены от проблемы, вызвавшей конфликт. колонка горит. Спорщики в таких случаях неучет интересов одной из сторон, другой манкаат второго падения на землю Поскольку он понимал, что его ударят, он пошел на компромисс. тот факт, что лучше решить существующую проблему приходят к мысли, что надо войти. Таким

образом, в реальной жизни зарождение конфликта, его ход и решение вне зависимости от ситуации, вызвавшей его, это людям, вовлеченным в ситуацию относительно субъективных отношений будет Именно поэтому он

всегда был на связи с ним в любых конфликтных и конфликтных ситуациях. что люди помнят правила музыки мне нужно:

ЛИТЕРАТУРА

1. Мирзиёев Ш. Критический анализ, критический Дисциплина и личная ответственность – ежедневные правила деятельности каждого лидера. нуждаться Т.: НМИУ Узбекистана. 2017.
2. Мирзиёев Ш. Национальное развитие нашей страны будем усердно продолжать и ждать нового этапа. Т.: НМИУ Узбекистана. 2017.
3. Саид-Газиева Н. Теоретические и практические проблемы реформирования государственной службы в Узбекистане, юрид. наука. док. дис. - Ташкент, 2010. - Б. 22.
4. Серова Л.Г. Тесты для отбора персонала Серия "Психологический-практический". - Ростов на Дону: «Феникс», 2004.
5. Соловьев А.Ш. Политическая наука. Политическая теория, политические технологии. Учебник для студентов Вузов. - М.: Аспект Пресс, 2000. Тарле Е.В. Наполеон. - М.: 1959.
6. Ученев В.В., Стартуш М.Ш. "Философский Камешек" реклам-ного творчества. - М.: 1997.
7. Фараби Абу Наср. Город добродетельных людей. - Т.: Имя А.Коливи – наследие народа. 1993 г.

UDK: 371.3:4p

Moxchexra ABDUSALOMOVA,
Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va
biotexnologiyalar universiteti o'qituvchisi
E-mail: mashaabdusalyamova@gmail.com

F.f.f.d.(PhD) Akhmedova Mehrinigor Bahodirovna taqrizi asosida

MUALLIFLIK HUQUQI TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISH UCHUN PEDAGOGIK SHAROITLARNI TAKOMILLASHTIRISH (PEDAGOGIKA FANI MISOLIDA)

Annotatsiya

Ta'limdagi yangi ustuvorliklar o'qituvchilarni oliy ta'lim va tarbiya natijalariga erishishga imkon beradigan yangi zamonaviy samarali o'qitish texnologiyalarini izlashga, o'quv jarayoniga yangi ta'lim texnologiyalarini, ya'ni shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalarni joriy etishga bo'lgan talab ta'limdagi yangi ustuvor vazifalarni belgilaydi.

Kalit so'zlar: Bilim, ta'lim samaradorligi, ijodiy qobiliyat, ta'limni tashkil etish, texnologiya, inson resurslari.

IMPROVEMENT OF PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE INTRODUCTION OF COPYRIGHT TECHNOLOGIES (ON THE EXAMPLE OF PEDAGOGICAL SCIENCE)

Annotation

New priorities in education the demand for teachers to look for new modern effective teaching technologies that allow them to achieve higher education and educational results, the introduction of new educational technologies into the educational process, that is, pedagogical technologies aimed at the individual, bellows new priorities in education.

Key words: Knowledge, Educational efficiency, creative ability, educational organization, technology, human resources.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ ДЛЯ ВНЕДРЕНИЯ АВТОРСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ (НА ПРИМЕРЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКИ)

Аннотация

Новые приоритеты в образовании потребность педагогов в поиске новых современных эффективных технологий обучения, позволяющих достичь результатов высшего образования и воспитания, внедрение в учебный процесс новых образовательных технологий, личностно-ориентированных педагогических технологий, определяют новые приоритеты в образовании.

Ключевые слова: Знания, образовательная эффективность, творческие способности, организация обучения, технологии, человеческие ресурсы.

Kirish. Bugungi kunda har bir pedagog o'quv jarayonini takomillashtirish, talabalarning qiziqishini oshirishning eng samarali usullarini izlamoqda. Agar talabani darsda olib borgan faoliyati uning uchun ahamiyatli bo'lmasa, u zerikib, befarq bo'lsa, u o'z qobiliyatini namoyon qila olmaydi. Ma'lumki, ta'limning ustuvorligi va uning jamiyat va sivilizatsiya hayotidagi o'rni beqiyos ekanligi bugungi kunda hamma tomonidan e'tirof etilgan. Agar ko'pchilik ishonganidek, har qanday jamiyatning asosiy qadriyati inson kapitali, insonlarning shaxsiy salohiyati bo'lib, ular orqali dunyo va hayot o'zgarib turadigan bo'lsa, ta'lim ushbu kapitalning shakllanishi va rivojlanishi jarayonining asosiy omili hisoblanadi. Hozirgi vaqtda ta'lim tizimida yo'l-yo'riqlar belgilanib, faol, erkin, ijodiy, barkamol, yuksak uyushgan, yaxlit shaxsni tayyorlashga asosiy e'tibor qaratilmoqda. OTMning ushbu maqsadiga erishishning asosiy sharti butun OTMni modernizatsiya qilishdir. Ta'lim tizimlari, fanning barcha yutuqlarini ta'lim jarayoniga tizimli, kompetensiyaviy, texnologik yondashuvlarni tatbiq etish va yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali ta'minlash va ularni zamonaviy integratsiya orqali joriy etish muhim hisoblanadi.

Mamlakatimizda muqobil rivojlanayotgan texnologiyalarning uslubiy asoslarini ilmiy ishlab chiqish 1995-yillardan boshlangan, ammo ularni sinovdan o'tkazish,

tan olish va keyinchalik joriy etish faqat XXI asrdan boshlangan.

Ko'pgina tadqiqotchilar [4] bir ovozdan ta'lim tizimidagi inqiroz hodisalari va ularning oqibatlarini yengib o'tish, mavjud vaziyatni o'zgartirish uchun harakat qilishgan. Innovatsion rivojlanayotgan texnologiyalarni joriy etish orqali uni oddiy ishlash rejimidan ishlab chiqish rejimiga o'tkazila boshlangan.

Pedagogik texnologiya - bu pedagogik jarayonda ishtirok etuvchi fazoviy va vaqt omillari, ish vositalari, usullari, shakllari, ishtirok etuvchi shaxslar, ularning malakalari, majburiy faoliyatlar majmuyi, olingan bilim, ko'nikma, material hajmining yig'indisi ekanligi umum e'tirof etilgan, texnik va huquqiy ta'minlash, o'quv jarayoni, ya'ni qat'iy ilmiy loyihalash va, pedagogik harakatlar muvaffaqiyatini kafolatlaydi. Hozirgi vaqtda ikki yuzdan ortiq o'quv (pedagogik) texnologiyalar ma'lum bo'lib, ular o'quv texnologiyalari, didaktik tizimlar va tarbiya texnologiyalari sifatida namoyon bo'lishi mumkin. "Texnologiya" tushunchasiga uning pedagogik jarayonlardagi ishtirokini aks ettiruvchi ellikdan ortiq ta'riflar mavjud [1].

Bizning fikrimizcha, yangi pedagogik texnologiyalarning ulkan arsenalidan birinchi marta o'zlashtirish uchun eng muhimi biz quyidagi texnologiyalarni taklif qilamiz: Dalton texnologiyalari; Kasb-hunar ta'limida masofaviy texnologiyalar; O'yin texnologiyalari (O'yinni

o'rganish); Integratsiyalashgan ta'lim; Interaktiv (dasturlashtirilgan, kompyuter, multimedia, axborot) texnologiyalari; Malumot sxemalaridan foydalanish texnologiyalari; Case texnologiyalari; Kollektiv ta'lim usullari; Modulli (modulli-blokli) texnologiya; Test (diagnostika, kredit-reyting) texnologiyalari; Mualliflik maktablarining texnologiyalari; Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari; Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari; Muammoli (evristik) ta'lim texnologiyalari; Loyihaga asoslangan ta'lim texnologiyalari; Ilg'or ta'lim texnologiyalari.

Bir necha yil ichida kompyuter faqat ofis jihozlari yoki qimmatbaho uy o'yinchoqlaridan ish va o'qish uchun ajralmas vositaga aylandi. Ko'rinib turibdiki, endi "qog'oz" kitoblar, darsliklar o'rinni elektronlar egallaydigan davr keldi. Vaqt o'quvchilar va ularning o'qituvchilari uchun yangi vazifalarni qo'yadi. AKT hozir bizning ko'z o'ngimizda ta'limga tezlikda kirib kelmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Pedagogik texnologiya" tushunchasi "ta'lim usullari" tushunchasidan kengroqdir. Texnologiya savolga javob beradi - ta'sir qilish maqsadlariga qanday erishish, bu jarayonni boshqarish. Texnologiya oldindan rejalashtirilgan o'quv jarayonini amaliyotga izchil tatbiq etishga qaratilgan.

Pedagogik texnologiyani loyihalash muayyan shart-sharoitlar uchun pedagogik texnologiyalarning optimal tizimini tanlashni nazarda tutadi. Bu shaxsning individual xususiyatlarini o'rganishni va o'quvchilarning rivojlanish yosh bosqichiga va ularning tayyorgarlik darajasiga mos keladigan faoliyat turlarini tanlashni talab qiladi.

Tadqiqotning nazariy va uslubiy asoslari: pedagogik tizimlar nazariyasi (B. P. Bepalko, T. A. Ilyina, N. V. Kuzmina, yu. A. Konarjevskiy, F. F. Korolev, K. K. Platonov va boshqalar); ta'limning umumiy nazariy muammolari (B. C. Lednev, I. ya. Lerner, K. K. Kraevskiy, V. D. Popov va boshqalar); shaxsni shakllantirishning yaxlit jarayoni kontsepsiyasi (yu. K. Babanskiy, B. C. Ilyin, yu. P. Sokolnikov va boshqalar); ta'lim va tarbiyaning qiymat asoslari (E. V. Bondarevskaya, N. B. Krilova, M. S. Kagan, I. B. Kotova, E. N. Shiyonov va boshqalar); uzluksiz ta'lim kontsepsiyasi (O. S. Abbasova, B. S. Gershunskiy, Z. A. Malkova, N. N. Nechaev, L. yu. Petrov va boshqalar). Gipotezani sinab ko'rish va tadqiqot muammolarini hal qilish uchun bir-birini to'ldiruvchi tadqiqot usullari to'plami ishlatilgan:

Nazariy, shu jumladan ilmiy adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish (psixologik, pedagogik, o'quv-uslubiy va ma'lumotnoma);

Empirik, shu jumladan so'rov, olingan ma'lumotlarni tizimli va sifatli tahlil qilish.

Nazariy-tashkiliy bosqichda psixologik, pedagogik, ilmiy va uslubiy adabiyotlar tahlil qilindi, uzoq muddatli tadqiqot rejasi ishlab chiqildi, mavzu, maqsad shakllantirildi, tadqiqot mavzusi, obyekti, vazifalari aniqlandi.

O'qituvchilarning o'z-o'zini tarbiyalash, mualliflik huquqi tushunchasi o'qituvchining kasbiy mahoratini oshirish bilan bog'liq bo'lib, u shaxsning integrativ xususiyatlarini belgilaydi. O'qituvchining bir tomondan bilim, ko'nikma, kasbiy va hayotiy tajriba va boshqa tomondan kasbiy va shaxsiy fazilatlaridan foydalangan holda kasbiy muammolarni va faoliyatni hal qilishga nazariy va amaliy tayyorgarligi va qobiliyatini o'rganadi. Bu o'z navbatida pedagogik sharoitlarni takomillashtirish ulardan samarali foydalanish uchun xizmat qiladi.

O'qituvchi va o'quvchilarga yangi ta'lim imkoniyatlarini taqdim etuvchi zamonaviy jihozlarning mavjudligi ikkinchi avlod standarti talablariga erishishni kafolatlamaydi: agar o'qituvchilarning kundalik o'quv amaliyotida AKTdan foydalanishga motivatsiyasi past bo'lsa; agar AKT darajasi - o'qituvchining malakasi yetarli bo'lmasa;

OTMlarda samarali axborot-ta'lim muhiti yaratilmaganligiga sabab bo'ladi, hozir esa AKT kirib kelmagan muhit qolmadi deb o'ylaymiz. Bu ta'lim tizimining rivojlanishi, yangi yangi bilimlar va ko'nikmalarning ham kirib kelishi uchun zamin yaratdi.

Tadqiqot metodologiyasi. Yigirma yil davomida olimlar o'z-o'zini tarbiyalashni o'qituvchining o'zini o'zi boshqarish hodisasi sifatida o'rganishdi. O'z-o'zini tarbiyalash ta'limning uzluksizligi va uzluksizligini ta'minlaydi. Bu o'z navbatida mualliflik huquqi texnologiyalarini rivojlantirish insonning malakasini oshirish va qayta malaka oshirish qobiliyati yuksaltirish uchun xizmat qilib kelmoqda (V. A. Anisimova, A. P. Vladislavlev, B. S. Gershunskiy, A. B. Darinskiy, va boshqalar).

V.Lyaudisning fikriga ko'ra, o'z-o'zini tarbiyalash, pedagogik muhitni yaratish - bu pedagogik fazilatlarini rivojlantirishni ta'minlaydigan pedagogik faoliyat jarayonida shaxsning pedagogik kompetentsiya, kasbiy mahorat va munosabatlarning boshqa shakllariga erishishini ta'minlaydi. Shunday qilib, ichki namoyon bo'lish nuqtai nazaridan, o'z-o'zini tarbiyalash shaxs va jamiyat ehtiyojlari bilan birlashtirilgan o'qituvchi shaxsini shakllantirish va rivojlantirishning doimiy jarayoni sifatida belgilanadi.

Tahlil va natijalar. Kognitiv faoliyatni tashkil etish va boshqarish turiga ko'ra, V.P.Bepalko pedagogik tizimlarning (texnologiyalarning) shunday tasnifini taklif qildi. Talabani (boshqaruv) bilan o'zaro munosabati ochiq (talabalarining nazoratsiz va tuzatib bo'lmaydigan faoliyati), tekislik (nazorat, o'z-o'zini nazorat qilish va o'zaro nazorat bilan), tarqoq (frontal) yoki yo'naltirilgan (individual) va nihoyat, qo'lda bo'lishi mumkin. (og'zaki) yoki avtomatlashtirilgan (o'quv qurollari yordamida). Ushbu xususiyatlarning kombinatsiyasi quyidagi texnologiyalar turlarini belgilaydi (V.P. Bepalko bo'yicha - didaktik tizimlar):

- Klassik ma'ruza mashg'ulotlari (nazorat - ochiq, tarqoq, qo'lda);
 - Audiovizual texnik vositalar yordamida o'qitish (ochiq, tarqoq, avtomatlashtirilgan);
 - Tizim "maslahatchisi" (ochiq, yo'naltirilgan, qo'llanma);
 - Darslik yordamida o'rganish (ochiq, yo'naltirilgan, avtomatlashtirilgan) - mustaqil ish;
 - "Kichik guruhlar" tizimi (tsiklik, tarqoq, qo'llanma) - o'qitishning guruhli, tabaqalashtirilgan usullari;
 - Kompyuterni o'qitish (tsiklik, tarqoq, avtomatlashtirilgan);
 - "Repetitor" tizimi (tsiklik, yo'naltirilgan, qo'lda) - individual ta'lim;
 - "Dasturiy ta'lim" (tsiklik, yo'naltirilgan, avtomatlashtirilgan), buning uchun oldindan tuzilgan dastur mavjud.
 - Odatda, ushbu "monodidaktik" tizimlarning turli kombinatsiyalari paydo bo'ladi, ulardan eng keng tarqalgani:
 - Texnik vositalar bilan birgalikda didaxografiyadan foydalangan holda zamonaviy an'anaviy ta'lim;
 - O'qituvchi butun guruh bilan ma'lumot almashish imkoniyatiga ega bo'lgan, shuningdek, individual talabalarga repetitor sifatida e'tibor qaratganda, o'qitishning guruhli va tabaqalashtirilgan usullari;
 - Boshqa barcha turlardan qisman foydalanish bilan moslashtirilgan dastur boshqaruviga asoslangan dasturlashtirilgan ta'lim.
- Talabalar o'z fanlari bo'yicha ma'lumotni qo'shimcha Internet resurslaridan foydalangan holda mohirlik bilan tanlaydilar, bu esa guruhda muloqot jarayonini yanada samarali qurishga yordam beradi. AKTdan OTMning barcha o'qituvchilari darsda foydalanadilar. Axborot kompyuter texnologiyalaridan foydalanish nafaqat o'quv materialini

o'zlashtirishni osonlashtiradi, balki talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi: o'quvchilarning o'qishga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi; kognitiv faollikni faollashtiradi; bolaning fikrlash va ijodkorligini rivojlantiradi; zamonaviy jamiyatda faol hayotiy pozitsiyani shakllantiradi.

Xulosa va takliflar. Pedagogik texnologiya - bu o'qituvchi faoliyatining shunday konstruktiviyasi bo'lib, unda o'z ichiga olgan barcha harakatlar ma'lum bir ketma-ketlik va yaxlitlikda taqdim etiladi va amalga oshirish istalgan natijaga erishishni nazarda tutadi va oldindan taxmin qilinadi. Ushbu texnologiyalarning afzalliklari nafaqat talabalarning mustaqil ishlarining roli va nisbatini kuchaytirish, balki

texnologiyalarning shaxsning ijodiy salohiyatini rivojlantirish, o'quv jarayonini individuallashtirish va differentsiallashtirish, samarali o'zini-o'zi rivojlanishini rag'batlantirishga qaratilgan. Ta'lim natijalarini nazorat qilish va o'z-o'zini baholash. O'qitishning ustuvor yo'nalishi talabalar tomonidan ma'lum miqdordagi bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni rivojlantirish emas, balki o'quvchilarning mustaqil bilim olish, bilimlarni egallash va uni qayta ishlashi hisoblanadi. Shubhasiz, innovatsion o'qitish usullari an'anaviy usullardan afzalliklarga ega, chunki ular talabaning rivojlanishiga hissa qo'shadi, uni bilimi va qaror qabul qilishda mustaqillikka o'rgatadi.

ADABIYOTLAR

1. Панфилова А.П. Инновационные педагогические технологии: Активное обучение: учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений / Панфилова А.П. - М.: Академия, 2009. – 192-с.
2. Педагогика в системно-образном представлении: учебное пособие / Веденеева О.А., Савва Л.И., Сайгушев Н.Я. - М.- Мир науки, 2016.- 135-с.
3. Педагогические технологии: учебное пособие для студентов педагогических специальностей / Буланова-Топоркова М.В., Духавнева А.В., Кукушин В.С., Сучков Г.В. - 2-е изд., испр. и доп. - М.; Ростов-на-Дону: МарТ, 2004. – 336-с.
4. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: Т. 1 / Селевко Г.К. - М.: НИИ школьных технологий, 2006. – 816-с.
5. Тучалаев С.Т., Минбулатов Х.М. Методологическая рефлексия проблемы развития личности в технологии развивающего обучения // Педагогика. 2010. № 10.С. 117-119. 7.
6. Лихачев Б.Т. Педагогика: Курс лекций: Учеб. пособие для студентов вузов и слушателей ин-тов и фак. повышения квалификации и переподготовки науч. -пед. кадров / Лихачев Б.Т. - 4-е изд., перераб. и доп.- М.: Юрайт, 1999. – 522-с
7. Батракова С.Н. Основы профессионально-педагогического общения.- Ярославль, 1989.
8. Баллер Э.А, Злобин Н.С. Культура. Творчество. Человек. - М.: Молодая гвардия, 1970.

Xulkar AKBAYEVA,
Toshkent moliya instituti katta o‘qituvchisi
E-mail: akbayevaxulkar@mail.com

O‘zDJTU professori, f.f.d., J.Yakubov taqrizi asosida

ПОТЕНЦИАЛ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация

В статье рассматривается роль самостоятельной работы в процессе саморазвития и самообразования студентов при обучении иностранному языку

Ключевые слова: Интернет-ресурсы, иностранный язык, коммуникативная компетентность, эффективное обучение, методические указания.

POTENTIAL OF INDEPENDENT WORK WHILE TEACHING A FOREIGN LANGUAGE STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Annotation

The article examines the role of independent work in the process of self-development and self-education of students in teaching a foreign language

Key words: Internet resources, foreign language, communicative competence, effective teaching, guidelines.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARI TALABLARIGA CHET TILINI O'QITISHDA MUSTAQIL TA'LIMNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada chet tilini o‘qitishda talabalarning o‘z-o‘zini rivojlantirish va o‘z-o‘zini tarbiyalash jarayonida mustaqil ishlarning roli ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Internet resurslari, chet tili, kommunikativ kompetentsiya, samarali o‘qitish, ko‘rsatmalar.

Введение. Одна из основных целей современного профессионального образования заключается в совершенствовании студенчества на основе саморазвития, самообразования, что невозможно без самостоятельного активного участия в процессе над учебным материалом. Самостоятельная работа студента – это форма организационно образовательного процесса, при которой запланированные задачи выполняются студентом самостоятельно под методическим руководством преподавателя. Изучение иностранных языков в современном обществе становится неотъемлемой составляющей профессиональной подготовки специалистов в вузах разного профиля, а от степени языковой подготовки студента может зависеть его дальнейший карьерный рост.

Роль самостоятельной работы при овладении любым предметом едва ли можно переоценить. Более того, ее значение в современных условиях имеет тенденцию к возрастанию, исходя из требований к специалистам высшей квалификацией, где большой общий объем отводится умению самостоятельно ориентироваться в стремительном потоке информации и необходимости постоянного повышения профессионального роста и самосовершенствования.

Обзор научной литературы. Понятие самостоятельной работы многогранно, оно не получило единого толкования, и разными авторами трактуется в разных значениях. Под самостоятельной работой в дидактике понимают разнообразные виды индивидуальной и коллективной деятельности учащихся на классных и внеклассных занятиях или дома без непосредственного участия преподавателя, но по его заданиям (А.А. Миролубов). По С.И. Архангельскому понятие самостоятельной работы включает поиск

необходимой информации, приобретение знаний, использование этих знаний для решения учебных, научных и профессиональных задач.

М.Г. Гарунов под самостоятельной работой понимает выполнение различных заданий учебного, производственного, исследовательского и самообразовательного характера, выступающих как средство усвоения системы профессиональных знаний, способов познавательной и профессиональной деятельности, формирования навыков и умений творческой деятельности

Методология исследования. В данной статье дается понятие и описание организационно самостоятельной работы для студентов вузов. Здесь представлены основные принципы, а также необходимость организационно самостоятельной работы при изучении иностранного языка в высших учебных заведениях, а также особенности дифференцированного подхода к студентам группы при назначении им задания.

Кроме этого, рассматриваются основные предпосылки и возможности эффективного проведения самостоятельного образования студентами, как и положительные результаты этой деятельности.

В заключении обобщаются результаты проведенного исследования и даются рекомендации согласно указанной тематике.

Анализ и результаты. Одним из наиболее революционных достижений за последнее десятилетие, которое значительно повлияло на образовательный процесс во всем мире, стало создание всемирной компьютерной сети Интернет. Этот фактор обусловил новые требования к технической оснащенности образовательных учреждений, их доступу к мировым информационным ресурсам, а с другой стороны, дал

мощный импульс к развитию содержания деятельности преподавателя, использованию новых видов, методов и форм обучения, ориентированных на активную познавательную деятельность студентов.

Перемены, происходящие в жизни общества, вызванные процессом глобализации, не могли не повлиять на образование. В настоящее время высшее учебное заведение переживает процесс реформирования и появления новых педагогических подходов, переносящих акценты с образовательной деятельности на самообразовательную. Приобретению знаний, умений, навыков и профессиональных качеств способствует самостоятельная работа, которая является переходной ступенью между обучением и самообразованием. Разграничение понятий самостоятельная работа и самообразование условно, поскольку в современном вузе самостоятельная деятельность, управляемая и организуемая, тесно смыкается с самообразованием. Этот процесс нашел отражение в учебных программах вузов, где все меньше становится аудиторного обучения и все больше - самостоятельной работы студента над собой - самообразования. Выбор содержания и технологий образования и самообразования должен осуществляться с позиций учета уникальности, индивидуальности студентов, соответствия их индивидуальным способностям, что позволит осуществлять адресную помощь обучающимся, индивидуализировать и дифференцировать обучение.

Изучение иностранных языков в современном обществе становится неотъемлемой составляющей профессиональной подготовки специалистов в вузах разного профиля, а от степени языковой подготовки студента может зависеть его дальнейший карьерный рост. Целью самостоятельной работы является усвоение в полном объеме учебной программы и формирование у студентов общих и профессиональных компетентностей, которые играют существенную роль в становлении будущего специалиста высшего уровня квалификации, а также формирование самостоятельности студента, что осуществляется опосредованно через содержание и методические приемы всех видов учебной деятельности.

Целью самостоятельной работы является усвоение в полном объеме учебной программы и формирование у студентов общих и профессиональных компетентностей, которые играют существенную роль в становлении будущего специалиста высшего уровня квалификации, а также формирование самостоятельности студента, что осуществляется опосредованно через содержание и методические приемы всех видов учебной деятельности.

Самостоятельная работа студентов является одной из актуальных проблем методики обучения иностранным языкам в неязыковом вузе и неотъемлемой частью учебного процесса. Самостоятельная работа студентов направлена на формирование умений в различных видах речевой деятельности. Самостоятельная работа рассматривается как интегральная часть всей системы работы над языком, которая входит в состав аудиторных и внеаудиторных занятий. Учебная программа предусматривает практическое владение иностранным языком, т. е. формирование у студента умения практически использовать приобретенные знания и навыки в будущей профессиональной деятельности. Практически овладеть иностранным языком, не находясь в языковой среде, можно только при условии ежедневной интенсивной тренировки в его употреблении.

Особенность системы аудиторной самостоятельной работы определяется ролью педагогического руководства, формированием навыков устного речевого общения, слушания, навыков

выступления по заранее подготовленному или неподготовленному вопросу, аргументации своей точки зрения, навыков решения задач. Таким образом, ее целью, с одной стороны, является введение и развитие знаний, умений, опыта учебной деятельности, используемых в дальнейшем во внеаудиторной самостоятельной работе, а с другой - контроль учебного опыта в рамках дисциплины, приобретенного студентами во внеаудиторной самостоятельной работе. Студент выбирает самостоятельно методы и формы организации внеаудиторной самостоятельной работы, решая задачи, выполняющие развивающую и рефлексивную функции. Осуществление самоконтроля, рефлексии помогает оценить возможности приобретения нового навыка.

В настоящее время переход на новые государственные стандарты образования, требует усиления значимости самостоятельной работы студентов, как важного компонента подготовки специалистов в вузе. В структуре новых учебных планов и программ сокращается количество аудиторных занятий, отводимых на изучение иностранных языков в неязыковых вузах и увеличивается объем и количество часов, выделяемых на самостоятельную работу студентов. В связи с этим, возникает необходимость изменений всего учебного процесса и поиска новых форм и методов организации самостоятельной работы студентов.

Важное значение приобретает вопрос об организации систематической работы студентов по иностранному языку. Студент должен точно знать, какое упражнение, задание, текст, какими приемами, способами и в какой форме и когда должно быть выполнено им.

Самостоятельная работа студентов всегда находилась в центре внимания методистов, лингвистов и педагогов, так как неоспоримым является факт, что только этот вид работы вырабатывает умения и навыки постоянно и самостоятельно добывать знания и обеспечивает возможности самосовершенствования профессионального роста и интеллектуального развития. Самостоятельная работа развивает мышление, креативность, умение находить решение проблем, а также умение применять свои знания и в совершенно новой обстановке.

В ходе выполнения самостоятельной работы каждый студент непосредственно соприкасается с новым материалом, с необходимостью выбора нужной информации для решения определенных задач, с поиском ответов на вопросы. Здесь проявляются его индивидуальность и личностные интересы, активность, инициатива и творческий подход. Место, время проведения самостоятельной работы, формы контроля самостоятельной работы могут быть разными. Это может быть самостоятельная работа на аудиторных занятиях, самостоятельная работа под контролем преподавателя в форме тестов, консультаций, зачетов, экзаменов, а также внеаудиторная самостоятельная работа. Все типы самостоятельной работы взаимосвязаны и наибольший эффект дает комплексное использование всех видов самостоятельной работы. Для успешной их реализации необходима мотивация и понимание студентами необходимости самостоятельной работы; контроль за выполнением самостоятельной работы в любой форме (тесты, аудирование, чтение, выполнение письменных заданий, презентация, дискуссии и проекты и т.д.) а также, обеспечение и использование специальных учебных пособий, современных мультимедийных средств, и, особенно, интернет-ресурсов.

Выводы. При организации самостоятельной работы студентов неязыкового вуза необходимо учитывать их реальный уровень знаний и умений. Это

может быть и низкий уровень знания грамматики, маленький лексический запас, отсутствие у них навыков самостоятельной работы, поэтому преподавателю в таких группах нужно направить учебный процесс в определенное направление, облегчить овладение материалом, снять определенные трудности. Самоконтроль предполагает способность студентов к критической оценке своих действий, проявляющейся по его собственной инициативе. Следовательно, правильно организованная самостоятельная работа позволяет преподавателю: работать с каждым студентом индивидуально, привить ему навык изучения языка, овладеть приемами учебного труда, развивать и усваивать знания и проконтролировать пути формирования этого навыка. При проведении самостоятельной работы, преподаватель, должен ставить конкретные задачи, помогать студентам быстро ориентироваться в учебном материале, организовать работу студентов таким образом, чтобы с наименьшими затратами учебного времени достичь поставленной цели. Преподаватель должен создать на занятии атмосферу творчества, в которой каждый студент может полностью раскрыться, реализовать свои способности, творческий потенциал. Важно создать такие условия и давать такие задания, в которых студент сам должен добывать эти знания, творчески решать задачи, формулировать свое собственное мнение по определенным вопросам. Таким образом, задача преподавателя определить объем и содержание самостоятельной работы студентов, обеспечить рациональную ее организацию и научить студентов самостоятельно получать и обрабатывать информацию, творчески решать задачи, формулировать

собственное мнение по определенным вопросам и самостоятельно выполнять задания.

В группах с высоким уровнем овладения языка нужно предлагать такие задания, где требуется применение знаний в новой обстановке. Стоит также заметить о таком важном факторе, как время, которое педагог выделяет на выполнение заданий при самостоятельной работе. В группах с разным уровнем овладения языка этот фактор надо учитывать постоянно. Здесь необходим индивидуальный подход к каждому студенту или группе. Например, при работе с текстом и заданиями к нему педагог должен иметь несколько видов заданий, чтобы вовремя переключать успешно справившихся с заданиями на выполнение более сложных. Самостоятельная работа решает очень важную задачу - более совершенное, лингвистически грамотное функционирование языка, сознательное усвоение правил формирования и нормативного употребления языка. А это в целом совершенствует коммуникативное общение в том или ином виде коммуникативной деятельности.

Подводя итог вышесказанному, следует отметить, что улучшение качества обучения иностранному языку в первую связано с совершенствованием методики преподавания, выбором разновидностей работы и мотивацией студентов. Самостоятельная работа, как одна из продуктивных форм приобретает огромное значение в процессе обучения иностранному языку, поэтому для эффективной организации самостоятельной работы студентов преподаватель должен органично спланировать учебный процесс, поставить перед собой определенные цели и правильно выбрать способ решения этих задач, имея для этого необходимый учебно-методический комплекс.

ЛИТЕРАТУРА

1. Самсонова Н.И. Самостоятельная работа при обучении иностранному языку / Самсонова Н.И. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 7 (111). — С. 706-708. — URL: <https://moluch.ru/archive/111/27018/> (дата обращения: 21.10.2021).
2. Никишова А.В. О роли самостоятельной работы студентов при обучении иностранным языкам в неязыковом вузе //.
3. Потенциал самостоятельной работы при обучении иностранному языку студентов высших учебных заведений [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://sci-article.ru/stat.php?i=1477213179>.
4. Матвеева Н.В. Самостоятельная работа на уроках английского языка // matnatvikeng.ucoz.ru.
5. Самостоятельная работа студентов при обучении иностранному языку в неязыковом вузе [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://pandia.ru/text/80/367/39352.php>.

UDK:37.03

Jamshid ALIMOV,
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

Qarshi davlat universiteti v.b dotsenti, (PhD) Z.Amirova taqrizi asosida

QO'SHMA MALAKAGA O'RGATISH JARAYONIDA TIL IXTISOSLIGI BO'LMAGAN TALABALAR NUTQINING LINGVISTIK TO'G'RILIGINI TA'MINLASHNING SAMARALI USULLARI

Аннотация

Ushbu maqolada qo'shma malakaga o'rgatish jarayonida til ixtisosligi bo'lmagan talabalar nutqining lingvistik to'g'riligini ta'minlashning samarali usullari – til ixtisosligi bo'lmagan talabalarning kasbiy nutq lingvistik kompetensiyasini takomillashtirishning pedagogik aspektlari, kompetensiya turlari yoritilgan bo'lib, ingliz tili darslarida kasbiy nutq kompetensiyasini takomillashtirish ahamiyati tushuntirilgan.

Kalit so'zlar: Nutq, tafakkur, ravon, talaffuz, malaka, yozma nutq, og'zaki nutq, matn.

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЯЗЫКОВОЙ ПРАВИЛЬНОСТИ РЕЧИ СТУДЕНТОВ БЕЗЯЗЫКОВОЙ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ПО СОВМЕСТНОЙ КВАЛИФИКАЦИИ

Annotation

In this article, effective methods of ensuring the linguistic correctness of the speech of students without language specialization in the process of training for joint qualifications, pedagogical aspects of improving the professional speech linguistic competence of students without language specialization, types of competence are highlighted. the importance of improving professional speech competence in English language classes is explained.

Key words: Speech, thinking, fluency, pronunciation, proficiency, written speech, oral speech, text

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЯЗЫКОВОЙ ПРАВИЛЬНОСТИ РЕЧИ СТУДЕНТОВ БЕЗЯЗЫКОВОЙ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ПО СОВМЕСТНОЙ КВАЛИФИКАЦИИ

Аннотация

В данной статье выделены эффективные методы обеспечения лингвистической правильности речи студентов без языковой специализации в процессе подготовки к совместной квалификации, педагогические аспекты совершенствования профессиональной речевой языковой компетенции студентов без языковой специализации, виды компетентности. объясняется важность совершенствования профессиональной речевой компетенции на занятиях по английскому языку.

Ключевые слова: Речь, мышление, беглость, произношение, владение, письменная речь, устная речь, текст.

Kirish. Ingliz tili ta'limi talabalarning tafakkur qilish faoliyatini kengaytirishga, erkin fikrlay olishi, o'zgalar fikrini tinglashi, o'z fikrlarini og'zaki va yozma ravishda ravon bayon eta olishi, jamiyat a'zolari bilan erkin muloqotda bo'la oladigan ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu o'rinda ingliz tili ta'limiga o'quv fani emas, balki butun ta'lim tizimini uyushtiruvchi ta'lim jarayoni sifatida qaraladi. Nutq-kishi faoliyatining turi, til vositalari (so'z, so'z birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq o'zaro aloqa va xabar, o'z fikrini his-hayajon bilan ifodalash va boshqalarga ta'sir etish vazifasini bajaradi. Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda kishi faoliyatining muhim vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. Til ixtisosligi bo'lmagan talabalar uchun esa nutq maktabda muvaffaqiyatli ta'lim olish qurolidir.

Nutq o'stirish nima? Agar talaba va uning tilidan bajargan ishlari ko'zda tutilsa, nutq o'stirish deganda tilni har tomonlama faol amaliy o'zlashtirish tushuniladi.

Agar talaba ko'zda tutilsa, nutq o'stirish deganda, til ixtisosligi bo'lmagan talabalar tilning talaffuzi, lug'ati, sintaktik qurilishi va bog'lanishli nutqni faol egallashlariga yordam beradigan metod va usullarni qo'llash tushuniladi.

Til ixtisosligi bo'lmagan talabalar uchun nutq o'stirishda uch yo'nalish aniq ajratiladi:

1) Til ixtisosligi bo'lmagan talabalarni so'zi ustida ishlash;

2) Til ixtisosligi bo'lmagan talabalarni so'z birikmasi va gap ustida ishlash;

3) Til ixtisosligi bo'lmagan talabalarni bog'lanishli nutq ustida ishlash. Ko'rsatilgan uch yo'nalish parallel olib boriladi: lug'at ishi gap uchun material beradi; so'z, so'z birikmasi va gap ustida ishlash bog'lanishli nutqqa tayyorlaydi. O'z navbatida bog'lanishli nutq hikoya va insho lug'atini boyitish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Yozma nutqni rivojlantirish og'zaki nutqqa qaraganda ancha murakkab jarayon sanaladi. Chunki u talabalardan grammatik va mazmun jihatidan to'g'ri jumla qurishni, har bir so'zni o'z o'mida to'g'ri qo'llashni, fikrni ixcham, izchil, ifodali, uslub jihatidan sodda va ravon ifodalashni, bayon qilingan fikrlar asosida xulosalar chiqarishni talab etadi. Bu nutqning murakkab tabiati yana shundaki, u imlo, tinish belgilari va uslub bilan bog'liq. So'zni to'g'ri yozish, tinish belgilarini o'rinli qo'llash, fikrni uslub talabiga muvofiq bayon qilish talabadan katta mas'uliyatni talab etadi. Shu sababli nutqning bu turi ancha sekin va murakkab kechadi. Yozma nutqning o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri uni tekshirish, tuzatish, takomillashtirish mumkinligidir. Bu jihatdan u og'zaki nutqqa qaraganda ancha qulay imkoniyatlarga ega.

Talaba yozma nutqdagi xato va kamchiliklar ustida ishlaydi, ularni bartaraf etadi, keyingi ishlari bu xato va kamchiliklarga yo'l qo'ymaslikka intiladi. Ingliz tili darslarida

talaba shuni ham unutmaslik lozimki, ko'pincha talabalar yozma ishlarda imlo va tinish belgilariga katta e'tibor berib, matnning mazmuni ustida yetarli ish olib bormaydilar. Matnlarda ko'pincha mavzuga aloqasi bo'lmagan fikrlar ustunlik qilib, asosiy fikr e'tibordan chetda qoladi. Shuning uchun ingliz tili mashg'ulotlarida talabalar diqqati faqat imlo va tinish belgilariga emas, balki bayon qilinayotgan fikrning asosli dalillarga ega bo'lishi, materialning to'g'ri joylashtirilishi, fikrning nutq sharoitiga mos holda to'g'ri bayon qilinishiga ham qaratilishi lozim. Ingliz tili mashg'ulotlarida shunday holatni vujudga keltirish lozimki, o'quvchi yaratgan matnidagi qoniqlik hosil qilsin. Bu uni o'z nutqini takomillashtirib borishga ilhomlantiradi. Talaba mustaqil ravishda ijodiy fikrlasalar fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki, yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalay olsalar, demak, ingliz tili mashg'ulotlari samarali o'tgan bo'ladi. Ingliz tili mashg'ulotlarida talabalar nutqining rivojlanishini qiyinlashtirayotgan omillardan yana biri talabalarining uyda, ko'chada yoki atrof muhitda "*english atmosphere*" ya'ni o'ziga ingliz tili muhitini yaratmaliklaridir. Qachonki bu muhitni yaratilsa, shundagina ingliz tilida nutq ko'nikmalari tezroq shakllanadi.

Uslubiyat tilshunoslik fanining bir bo'limi bo'lib, nutq jarayonida til hodisalarining maqsadga, sharoitga va muhitga mos ravishda foydalanish qonuniyatlari bilan tanishtiradi. Uslubiyatda uslublar, til vositalarining nutqda qo'llanish yo'llari, fonetik, lug'aviy, frazeologik va grammatik birliklarning qo'llanish xususiyatlari o'rganiladi.

Adabiy tilning ijtimoiy hayotdagi ma'lum bir sohada qo'llanadigan ko'rinishi adabiy til uslubi deyiladi.

Adabiy tilida quyidagi asosiy nutq uslublari bor.

1. So'zlashuv uslubi

Keng qo'llanadigan uslublardan biri so'zlashuv uslubidir. Bu uslubda ko'pincha adabiy til me'yorlariga rioya qilinadi. So'zlashuv uslubidagi nutq ko'pincha dialogik shaklda bo'ladi. Ikki yoki undan ortiq shaxsning luqmasi dan tuzilgan nutq dialogik nutq deyiladi.

So'zlashuv uslubida ko'pincha turli uslubiy bo'yoqli so'zlar, grammatik vositalar, tovushlarning tushib qolishi, ortirilishi mumkin: *OMG, you have frozen everything. We had fun. Let's go!*

So'zlashuv uslubida gapdagi so'zlar tartibi ancha erkin bo'ladi. Ko'proq sodda gaplar, to'liqsiz gaplar, undalmali gaplardan foydalaniladi. Oilada, ko'cha – ko'ya kishilarning fikr almashish jarayonida qo'llanadigan nutq uslubi so'zlashuv uslubi deyiladi. So'zlashuv uslubiy adabiy va oddiy so'zlashuv uslublarini o'z ichiga oladi. Adabiy til me'yorlariga qat'iy amal qilingan so'zlashuv uslubi adabiy so'zlashuv uslubidir, bunday xususiyatga ega bo'lmagan so'zlashuv uslubi esa oddiy so'zlashuv uslubidir. So'zlashuv uslubining har ikki turi ko'pincha dialog shaklida ro'yobga chiqadi. Bu uslubda so'zlar odatda kinoya, piching, qochirmalarga boy bo'ladi. So'zlashuv uslubining yana bir o'ziga xos xususiyati erkinligidir. Jumlar qisqa va ta'sirli bo'lib, ko'pincha so'z – daplar, to'liqsiz gaplar, maqol va matallar hamda iboralardan keng foydalaniladi. Umumxalq tili ma'lum bir xalqning so'zlashuv tilidir. Adabiy til esa ma'lum bir til qoidalariga asosida tuzilgan, ishlangan, sayqal berilgan tildir. Umumxalq tili kengroq hajmda bo'lib, u sheva va lahjalar, kasb-hunarga oid so'zlar, atamalar, jargonlar, ma'lum toifa (biror ijtimoiy guruh) ga oid so'zlarni ham o'z ichiga oladi. Bu xil tilda nutq erkin bo'lib, til qoidalariga asoslanilmaydi.

Faqat muayyan bir hududga xos ayrim belgilarni o'zida namoyon qilgan til shakli sheva hisoblanadi. Bir qancha shevalar yig'indisi lahja deyiladi. Sheva va lahjalar ma'lum bir hududda yashovchi aholining mahalliy so'zlashuv tilidir (masalan, Toshkent shevasi, Farg'ona shevasi kabi).

2. Ilmiy uslub

Fan-texnikaning turli tarmoqlariga doir ilmiy asarlar, darsliklar ilmiy uslubda yoziladi. Ilmiy uslub aniq ma'lumotlar asosida chiqarilgan ilmiy xulosalar (qoidalar, ta'riflar)ga boy bo'lishi bilan boshqa uslublardan farq qiladi: *Rain is atmospheric drop in the form of liquid droplets. Drop diameter 0.5-0.6 mm.*

Ilmiy uslubda har bir fanning o'ziga xos ilmiy atamalaridan foydalaniladi, bu uslubda so'zlar o'z ma'nosida qo'llanadi, qoida yoki ta'rifning mazmunini ochishga xizmat qiladigan ajratilgan bo'laklar, kirish so'zlar, kirish birikmalar, shuningdek, qo'shma gaplardan ko'proq foydalaniladi.

3. Rasmiy-idoraviy uslub

Davlat idoralari tomonidan chiqariladigan qarorlar, qonunlar, nizomlar, xalqaro hujjatlar rasmiy-idoraviy uslubda yoziladi. Ariza, tilxat, ma'lumotnoma, chaqiruv qog'ozi, taklifnoma, shartnoma, tarjimai hol, e'lon, tavsifnoma, dalolatnoma, hisobot kabilar ham shu uslubda yoziladi. Bunday uslubdagi hujjatlar qisqa, aniq, barcha uchun tushunarli qilib tuziladi. Bu uslubning asosiy belgisi: jumalarning bir qolipda, bir xil shaklda bo'lishi. Bu uslubda ham so'zlar o'z ma'nosida qo'llanadi, ko'pchilikka ma'lum bo'lgan ayrim qisqartma so'zlar ishlatiladi, har bir sohaning o'ziga xos atamalaridan foydalaniladi. Rasmiy-idoraviy uslubda ko'pincha darak gaplardan, qaror, buyruq, ko'rsatma kabilarda esa buyruq gaplardan ham foydalaniladi. Bu uslubda gap bo'laklarining odatdagi tartibda bo'lishiga rioya qilinadi: *O'z lavozimini suiiste'mol qilganligi uchun M.Ahmedovga hayfsan e'lon qilinsin.*

Ingliz tilida: *M. Ahmedov should be reprimanded for abusing his position.*

Har bir nutqiy vazifa ustidagi ishlarning ustuvor yo'nalishlarini ajratar ekanmiz, ularning barchasi o'zaro bog'liqlikda va yaqin o'zaro hamkorlikda ishtirok etishini ta'kidlash lozim. Ravon nutqni o'stirish va rivojlantirish asosida turli aloqa vositalaridan (so'zlar, gaplar, matn qismlari o'rtasida) foydalanish, turli toifadagi matnlar – tasvirlash, bayon qilish, mulohaza yuritish tuzilmasi haqidagi tasavvurlarni shakllantirish qobiliyatini o'rgatish yotadi. Lug'atni rivojlantirishda so'zning mazmuni ustidagi ishlar dastlabki o'ringa chiqadi, chunki aynan so'zlarni matnga muvofiq holda semantik tanlab olish (ko'p ma'noli so'zlar mazmunini ochib berish, sinonimik va antonimik taqqoslashlar) til va nutq hodisalarini anglab etishni shakllantiradi.

Nutqning grammatik tuzumini o'zlashtirish ustidagi ishlar jarayonida nutqning turli qismlarida so'z hosil qilish usullarini o'rganish, til umumlashmalarini shakllantirish, shuningdek sintaktik tuzilmalar qurish (oddiy va qo'shma gaplar) vazifalari bosh vazifa sifatida namoyon bo'ladi. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalashda intonatsion ifodalilik, temp, talaffuz va fikrni bayon qilishning ravonligi ustida ishlashga ko'proq ahamiyat berish darkor, zero, ravon nutqning shakllanishi ushbu ko'nikmalarga asoslanadi. Pedagog bolalarga gaplarni parallel ravishda bog'lashni o'rgatishi zarur, bunda gaplar bir-biriga ulanmaydi, balki taqqoslanadi yoki hatto qarama-qarshi qo'yiladi.

Ushbu maqolada chet tilida yangi nutqiy aloqalarni shakllantirishni o'rgatish mazmuni belgilandi. O'tkazilgan tadqiqotlar quyidagi xulosalar chiqarish uchun asos bo'ladi: Chet tilida yangi nutq aloqalarini shakllantirishni o'rgatish - o'quvchilarda murakkab birikma malakasini (kombinatsiyalash mahoratini) shakllantirishni nazarda tutadi. Birlashtirishni o'rganish mazmunini uchta komponent bilan tavsiflanadi: asosiy kombinatsiyalangan harakatlarni bajarish malakasi; uyg'unlashtirishni o'rganishning mavzu-mantiqiy mazmuni va uni amalga oshirish uchun tegishli til va nutq materiallari; uyg'unlashtirishni o'rganishda o'quvchilar nutqining to'g'riligini ta'minlash uchun tuzatish-takrorlash ishlari. Kombinatsiyalash qobiliyati maxsus mahorat bilan

bog'liq birikma harakatlarini amalga oshirish: leksik va uslubiy o'zgaruvchanlik, kengayish, sintaktik avtonom birliklarni bog'lash, qo'shma birliklarni boshqa kontekstlardan ajratib olish, jumlaning boshqa komponentlarini chet tilini verbalizatsiyasining birinchi markazlariga jalb qilish. O'rta bosqichda kombinatsiya ekanligi isbotlandi. Oliy ta'limda nutq faoliyatining reproduktiv va ishlab chiqarish darajasidan tashqariga chiqq olmaydi. Demak, birikma harakatlar yodlangan tayanch gap va iboralar (qo'shma asos) asosida amalga oshiriladi va ular bilan boshqa til va nutq birliklarini qo'shib tayanch gap va so'z birikmalarining o'zgarishidir.

Kombinatsiyalangan mashg'ulotning predmet mazmuni og'zaki nutq mavzulari bilan belgilanishi kerakligi aniqlandi. Mumkin bo'lgan kombinatsiyalarni loyihalash maxsus tartib yordamida o'rta ta'lim darajasidagi og'zaki nutqning asosiy mavzularining asosiy nutq vazifalariga muvofiq amalga oshirildi. Shunday qilib, asosiy asosiy jumlar va iboralar va ularning kommunikativ xarakterga ega bo'lgan kombinatsiyalangan o'zgarishlari aniqlandi. Qo'shma mashg'ulot o'quvchilarning grammatik ko'nikmalarini tuzatish bilan birgalikda olib borilishi kerakligini isbotlash

mumkin edi va bunday joriy tuzatish so'z tartibi, to fe'li bilan barcha turdagi gaplarning me'yorlariga rioya qilish ko'nikmalariga bog'liq. be, Past Indefinite Tense so'z shakllari, hozirgi va Past Indefinite Tensesdagi to'liq qiymatli fe'llar bilan so'roq va inkor gaplar.

Nutqning past-balandligi o'rinli bo'lishi, tezligi esa atrofda muhitga va fikrning maqsadiga mos kelishi lozim. Yaxshi, to'g'ri nutqning muhim ko'rsatkichi bo'lib uning ravonligi hisoblanadi. Artikulyasion va intonatsion qobiliyatlarining uzviy bog'liqligi keng ma'nodagi tinglash va artikulyasion-talaffuz ko'nikmalarini shakllantirishni nazarda tutadi. Ish jarayonida o'qituvchi bolalarga so'zning tovush tarkibini, so'zdagi urg'u o'rini tinglab, aniqlay olishga, qofiya va vaznni his qilish tuyg'usini rivojlantirishga, aniq talaffuzni, so'zlar, iboralar, gaplarning turli intonatsion tavsiflarini bera olish qobiliyatini shakllantirishga yordam beradigan mashqlardan foydalanishi zarur. Bu murakkab nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish fonetik mashqlarni takrorlashni, ularni muntazam ravishda o'tkazishni talab qiladi.

ADABIYOTLAR

1. "O'zbek tilining imlo lug'ati", Toshkent-1995-yil, "O'qituvchi" nashriyoti.
2. Abdullayeva Q. Nutq o'stirish. - T.: O'qituvchi, 1980. 66-bet.
3. Karimova V.M., Sunnatova R.I., Tojiboyeva R.N. Mustaqil fikrlash. - T.: Sharq, 2000. 110-bet.
4. Горчев А.Ю. О путях реализации принципа противопоставления.
5. при обучении грамматической стороне речи. - Иностранные языки в школе, 1979. - №6. - С.
6. Горчев А.Ю. О системном подходе к организации грамматического материала для обучения устной речи // Отбор и организация языкового материала для обучения говорению на иностранном языке в средней школе. - М., 1982. - С.37-42.
7. Григорян С.Т. Проблема мотивации в психологии научения иностранному языку. // Проблемы обучения иностранному языку. Том 5, ч.1. - Владимир, 1970. - С.15-24.
8. Гурвич П.Б. Положительное и отрицательное в концепции сторонников структурального подхода к методике преподавания иностранных языков. ИЯВН. - Вып. I. - 1965. - 27-41 с.
9. Gilpin D.R. *Working the Twittersphere: Microblogging as professional identity construction*. A networked self: Identity, community, and culture on social network sites. New York, 2011, Chapter11, pp. 232–250.
10. Barnes J.A. Class and Committees in Norwegian Island Parish // *Human Relations*. Hafner Press. — NY., 1975. — P. 39–58.
11. Nizomova M.B. (2022). Problems of systematization of pedagogical terms and concepts in the scientific and pedagogical theory of comparable languages. *American Journal Of Philological Sciences*, 2(03), 1-6.
12. Baratboyevna N.M. Features of the Formation and Development of Ecological Terms in Languages. *Journalnx*, 6(06), 55-57.
13. Nizomova M.B. Ingliz va o'zbek tillaridagi pedagogikaga oid terminlarning tarjima qilish tamoyillari, muammolari va o'ziga xos texnologiyalari. // 2022-6/4 Вестник Хорезмской академии Ма'муна. Хива – 2022. 55-59-betlar. (10.00.00 № 21) .
14. Muhiddinov A.G. O'quv jarayonida nutq faoliyati. - T.: O'qituvchi, 1995. 78-bet.

UDK: 10:34:371.035.2

Axmet AMETOV,
Nukus davlat pedagogika instituti assistent o'qituvchisi
E-mail: ahmetamitov6@gmail.com

SamDU dotsenti N.Tog'ayev taqrizi asosida

O'ZBEKISTONDA INSON HUQUQLARINI TA'MINLASHNING IJTIMOY-HUQUQIY MEKANIZMLARI

Аннотация

Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida inson huquqlarini ta'minlash va ijtimoiy-huquqiy faoliyatni tubdan takomillashtirish borasida amalga oshirilayotgan chora tadbirlar tahlil qilingan. Shuningdek, inson huquqlarini himoya qilish mexanizmlari va ushbu sohadagi davlat siyosatini izchil yanada rivojlantirish, aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini oshirish hamda jamiyatda qonunga hurmat ruhini shakllantirish va qonun ustuvorligini ta'minlashga oid vazifalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Inson huquqlari va erkinliklari, ijtimoiy-huquqiy mexanizm, Konstitutsiya, qonun ustuvorligi, normativ huquqiy hujjatlar, milliy huquq tizimi, huquqni muhofaza qilish organlar.

СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В данной статье анализируются меры, реализуемые в Республике Узбекистан по обеспечению прав человека и коренному улучшению социально-правовой деятельности. а также механизмов защиты прав человека и последовательного дальнейшего развития государственной политики в этой сфере, повышения Особое внимание уделяется правосознанию и правовой культуре населения, а также формированию в обществе духа уважения к закону и обеспечению законности.

Ключевые слова: Права и свободы человека, социально-правовой механизм, Конституция, правовое государство, нормативные правовые документы, национальная правовая система, правоохранительные органы

SOCIO-LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING HUMAN RIGHTS IN UZBEKISTAN

Annotation

This article analyzes the measures implemented in the Republic of Uzbekistan to ensure human rights and fundamentally improve social and legal activities. as well as mechanisms for the protection of human rights and consistent further development of state policy in this area, raising the legal consciousness and legal culture of the population, and forming a spirit of respect for the law in society and ensuring the rule of law are highlighted.

Keywords: Human rights and freedoms, socio-legal mechanism, Constitution, rule of law, regulatory legal documents, national legal system, law enforcement agencies

Кириш. Bugungi kunda Yangilanayotgan O'zbekistonni barpo etar ekanmiz, ko'zlagan marralarimizga erishishimiz uchun, birinchi navbatda, inson huquqlari va erkinliklari masalasiga kengroq e'tibor qaratmog'imiz lozim. Bu borada mamlakatimizda so'nggi yillarda bir qator me'yoriy huquqiy hujjatlar qabul qilindi. O'zbekiston Respublikasi inson huquq va erkinliklariga oid asosiy hujjatlar ratifikatsiya qilish bilan, xalqaro huquqning umume'tirof etilgan prinsiplari bosqichma-bosqich milliy huquqiy tizimga implementatsiya qilib borilmoqda. So'nggi yillarda fuqarolarning shaxsiy erkinlik, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarini amalga oshirish uchun mustahkam qonunchilik bazasini yaratishga qaratilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilinmoqda. "Yangi O'zbekiston – demokratiya, inson huquq va erkinliklari borasida umume'tirof etilgan norma va prinsiplarga qat'iy amal qilgan holda, jahon hamjamiyati bilan do'stona hamkorlik tamoyillari asosida rivojlanadigan, pirovard maqsadi xalqimiz uchun erkin, obod va farovon hayot yaratib berishdan iborat bo'lgan davlatdir" [1]. Chunki, mamlakatimizda inson huquqlari va erkinliklarini ishonchli himoya qilishni ta'minlashga qaratilgan samarali tadbirlar amalga oshirilayotgani hamda ularni mexanizmlarini yaratish va ularni doimiy ravishda takomillashtirib borish davlat siyosatining bosh maqsadiga aylandi. Inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlash bo'yicha izchil olib borilayotgan davlat siyosatini amalga oshirishning asosiy vazifalari va yo'nalishlari strategik jihatdan belgilab olindi. Shuningdek, inson huquqlarini himoya qilish bo'yicha milliy institutlar

faoliyati uchun keng sharoitlarni yaratish, inson huquqlari sohasidagi davlat siyosatini monitoring qilish va baholashning milliy tizimini yanada rivojlantirish, aholining huquqiy ongni oshirish orqali, jamiyatimizda inson huquqlari va erkinliklarini shakllantirish hamda inson huquqlari bo'yicha xalqaro shartnomaviy organlarning tavsiyalarini sifatli va o'z vaqtida bajarish maqsadida innovasion tamoyillarni joriy etish vazifalari yo'lga qo'yildi.

Xo'sh inson haq-huquqlari deganda nima nazarda tutiladi? Bunda inson huquqi shaxsning davlatdagi yuridik maqomini ifodalovchi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy va barcha huquqiy kafolatlari va erkinliklarining majmui tushuniladi. Inson huquqlari keng ma'noda bizning barcha insoniy, tug'ma va tabiiy huquqlarimizdan iboratdir. Inson haq-huquqlari diniy ta'limotlarda, xususan, islomda aniq va ravshan izohlab beriladi. Shariat nuqtai nazaridan ham inson koinotning eng ulug' va oliy martabali zotidir. "Asosiy inson huquqlari" quyidagicha ifodalanadi: so'z, o'z fikrlarini ifodalash va matbuot erkinligi; diniy e'tiqod erkinligi; majlislar va uyushmalar erkinligi; qonun oldida teng himoya huquqi; qonunga rioya qilish va adolatli sud yuritish huquqi" [2] dir.

Ayniqsa fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari asosiy qonunimiz – Konstitutsiyada o'z ifodasini yaqqol topgan. Unda oliy qadriyat sifatida "inson" tushunchasi birinchi o'ringa ko'tarilgan. Insonni ulug'lash uni muhofaza qilish va har tomonlama kamol toptirish Konstitutsiyaning asosiy g'oyasiga aylantirilgan. Unda inson huquqlari va

erkinliklari xalqaro huquqiy me'yorlar asosida ishlab chiqilgan va uni yanada to'ldirgan.

Davlatimiz rahbari tomonidan 2020-yil 22-iyundagi PF-6012-son "Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasining milliy strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni qabul qilinishi katta ahamiyat kasb etdi. Ushbu farmonda "inson huquqlari sohasida huquqiy savodxonlikni oshirish, jumladan bu borada axborot tarqatish, ta'lim berish faoliyatini samarali tashkil etish bo'yicha ustuvor yo'nalishlar va inson huquqlari va gender masalalari bo'yicha uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish, jamiyatda qonunga hurmatni shakllantirishning zamonaviy usullarini joriy etish..."[3] kabi alohida normalar kiritilgan. Bu mamlakatimizning barqaror rivojlanishi hamda demokratik yangilanishi sharti sifatida O'zbekistonda inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlash bo'yicha davlat siyosatining asosiy vazifalari va yo'nalishlarini belgilab olish ushbu farmonning maqsadi sifatida qarashimiz mumkin.

Keyingi yillar davomida mamlakatimizda inson huquqlarini himoya qilish bilan shug'ullanuvchi davlat tashkilotlari tizimi yanada kengaydi. Bu tizimda an'anaviy sudlov va huquqni muhofaza qilish organlaridan iborat bo'lgan sudlov organlari bilan bir qatorda, inson huquqlari bo'yicha milliy institutlar va nodavlat tashkilotlaridan iborat bo'lgan inson huquqlari bo'yicha nosudlov organlari ham shakllandi. Mamlakatdagi huquqni muhofaza qiluvchi organlar tizimi davlat hokimiyatining tizimi sifatida inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilishdagi ishtiroki beqiyos hisoblanadi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining prokuratura organlari, O'zbekiston Respublikasining ichki ishlar organlari, O'zbekiston Respublikasining adliya organlari inson manfaatlarini himoya qilishning samarali mexanizmlari sifatida qarash mumkin. Bunda O'zbekiston Respublikasining sud organlari orqali himoya qilish inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish mexanizmining tarkibiy va hal qiluvchi qismidir. Chunki, sud organlari inson huquqlari va erkinliklarining buzilishini adolatli tiklashda eng muhim vosita hisoblanadi.

Yurtimizda inson huquqlarini va erkinliklarini ta'minlashning ijtimoiy-huquqiy mexanizmlari sifatida milliy huquqiy meros o'zining kattadir. Milliy huquqiy merosning millatimizning, xalqimizning benazir boyligidir. Bu boyluk eng katta qadriyat hisoblangan buyuk mutafakkirlarimiz, alloma – ajdodlarimiz asarlarida o'z ifodasini topgan. Jahon ilmi - fani va madaniyati rivojiga bebaho hissa qo'shgan buyuk ajdodlarimiz – Imom Buxoriy, Imom Moturudiy, Abu Nasr Farobiy ("Fozil odamlar shahri" asari), Burhoniddin Marg'inoniy ("Hidoya" asari), Amir Temur ("Temur Tuzuklari" asari) va boshqa daholarning bizga qoldirgan ma'naviy merosi inson huquqlarini himoya qilishning tarixiy asoslari sifatida namoyon bo'lmoqda.

Sharqda odil podsho, saodatli mamlakat haqidagi orzular qadim-qadimdan yashab keladi. Tabiiyki, bu haqida allomalarimiz turli risolalar, qo'llanmalar, pand-nasihatlar va maslahatlarga boy kitoblar yozib qoldirgan. Ulug' bobokalonimiz Amir Temur aytganidek: "Qayerda qonun hukmronlik qilsa, shu yerda erkinlik bo'ladi" [4]. "Temur

Tuzuklarida" Amir Temur davlatni boshqarishda kengash va mashvarat juda katta e'tibor berganligi qayd etilgan.

Har bir millatni ma'rifat tarbiyalaydi. "Yaxshi tarbiyalangan qalb va vijdon hyech qachon egasini sharmanda qilib qo'ymaydi", deb ta'kidlagan edi Mahmudxo'ja Behbudiy. Mana shu fikrga tayanib, hozirgi kunda yoshlarimiz huquqiy madaniyatini yuksaltirish, ularni inson va tabiat o'rtasidagi barqarorlikni ta'minlashda tarbiyalash zarurdir. Ta'kidlash joizki, mamlakatimizning istiqboldagi taraqqiyoti ko'p jihatdan ekologik holat, oddiy qilib aytganda, tabiatdan foydalanishga bo'lgan munosabatimizga bevosita bog'liq. Beruniyning "Agar insonlar tabiatga nisbatan zo'ravonlik qilib, uning qonunlarini kengaytirish, davlat muassasalari xodimlari va aholining inson huquqlari bo'yicha madaniyatini oshirish maqsadida mamlakatimizda BMTning Inson huquqlari va boshqaruv tizimini yanada demokratlashtirishni qo'llab-quvvatlash dasturiga muvofiq inson huquqlari bo'yicha Milliy markazi faoliyat yuritib kelmoqda.

Inson huquqlari va erkinliklarini muhofaza qilishning ta'sirli vositasini barpo etish, xalqaro tashkilotlar va huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan hamkorlikni kengaytirish, davlat muassasalari xodimlari va aholining inson huquqlari bo'yicha madaniyatini oshirish maqsadida mamlakatimizda BMTning Inson huquqlari va boshqaruv tizimini yanada demokratlashtirishni qo'llab-quvvatlash dasturiga muvofiq inson huquqlari bo'yicha Milliy markazi faoliyat yuritib kelmoqda.

O'zbekistonda demokratik huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirish va rivojlantirish jamiyat a'zolaridan yuksak huquqiy ong va madaniyatlikni talab qiladi. Ular mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy islohotlar zaminida har bir fuqaroning farovon hayot kechirishi moddiy-ma'naviy ehtiyojlarini qondirish yosh avlodlarning buyuk kelajagi haqida qayg'urish va shaxsiy mas'ullikni sezish, ushbu jarayonda islohotlarning bevosita ishtirokchisi, yaratuvchisi ekanliklarini anglab olmoqlari darkor. Biroq demokratik jamiyat a'zolariga xos bu sifat va me'yorlar birdaniga, o'z-o'zidan, izchil ravishda yangi dunyoqarashga ega shaxsni kamol toptirish, yangi munosabatlarni shakllantirishga olib kelmaydi. Aristotel ta'biri bilan aytganda, "yashash, hayot kechirish shunchaki mashg'ulot emas, u "faoliyatdir" [5]. Yangilanayotgan jamiyatda yangicha ishlash, erkin faoliyat ko'rsatish, fuqarolardan yangicha fikrlash, jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lish yangiliklarga doimo intilish va ularni tezkorlik bilan o'zlashtirish, hayotga tatbiq etish keng qamrovli kreativ bilimlarga ega bo'lishni taqozo etadi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, inson huquqlari va demokratiya singari umumbashariy qadriyatlar respublikamizning milliy davlatchilik manfaatlariga to'la mos keladi. O'zbekistonda demokratik huquqiy davlat qurish va fuqarolik jamiyatini takomillashtirish borasida odamlarning moddiy faravonligini oshirish va aholini ijtimoiy muhofaza qilish masalalari o'z vaqtida hal etilishi kerak. Bu boradagi islohotlarni yanada chuqurlashtirish, shuningdek, yuzaga keladigan munosabatlarni tartibga soluvchi mavjud qonun hujjatlarini takomillashtirish masalalari har doim kun tartibidagi muhim masala sifatida e'tirof etilish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev M. Yangi O'zbekiston demokratik o'zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda // <https://president.uz/uz/lists/view/4547> – O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti.
2. Nazarov M. "Qonun himoyasida". –T.: 1998. №8. –B. 25.
3. "Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasining milliy strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6012-son Farmon. 22.06.2020-yil. // www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
4. Amir Temur. "Temur tuzuklari". –T.: 1990.
5. Asmus V.F. Antichnaya filosofiya. Uchebn.posobiye Izd.dop. -M. "Vqsshaya shkola", 1976. –S. 382.

УДК: 37.091.313:811.111:340.143

Шахноза АРИПОВА,

Банковско – финансовая академия Республики Узбекистан

Доктор педагогических наук (PhD) кафедры “Деловой английский язык”

E-mail: earipova@yahoo.com

На основе рецензии и.о.проф.доктор педагогических наук (PhD) Саматовой Б.Р.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ КОМПЕТЕНЦИИ САМООБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТА В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Аннотация

На данной статье рассматриваются как в образовательном процессе используются различные методы, предоставляющие широкий выбор источников информации для самообразовательной деятельности на уроках английского языка.

Ключевые слова: Самообразование, компетенция, мировые стандарты, мировой масштаб, совершенствования, кокурентноспособный, методологические основы, теоритические и практические аспекты, студент.

OLIV O'QUV YURTIDA TALABANING MUSTAQIL TA'LIM OLISH VAKOLATLARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH

Аннотасија

Ushbu maqola o'quv jarayonida ingliz tili darslarida o'z-o'zini o'qitish faoliyati uchun turli xil ma'lumot manbalarini taqdim etadigan turli xil usullardan qanday foydalanilishini ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: O'z-o'zini tarbiyalash, kompetentsiya, jahon standartlari, dunyo miqyosi, takomillashtirish, kokurent, uslubiy asoslar, nazariy va amaliy jihatlari, talaba.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF A STUDENT'S SELF-EDUCATION COMPETENCE IN A HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

Annotation

This article examines how various methods are used in the educational process, providing a wide range of information sources for self-educational activities in English lessons.

Key words: Self-education, competence, world standards, world scale, improvement, competent, methodological foundations, theoretical and practical aspects, student.

Вступление. Система образования сегодня, играющая важнейшую роль в мировом развитии, и повышение ее качества, использование международного опыта в развитии самостоятельной учебной компетенции у учащихся, применение самых эффективных мировых стандартов еще более усиливает необходимость развития профессиональной компетентности педагога, в частности, компетенции самообразования у студентов. Развитие компетенции самообразования студентов, используя передовые педагогические технологий в системе образования, имеет актуальное значение в повышении содержания и качества высшего образования до международного уровня.

В мировом масштабе особое внимание уделяется исследованиям в направлении адаптации преподавания в системе образования к современным требованиям и новым стратегиям, последовательности процесса самостоятельного обучения как важного компонента системы образования, развития в рамках параметров, связанных с профессиональной деятельностью, укрепления содержания и научно-методической базы подготовки конкурентноспособных кадров. С этой точки зрения возникает необходимость совершенствования мотивационных особенностей самостоятельного обучения и развития у студентов самостоятельной учебной компетенции.

В нашей стране, уделяя большое внимание углубленному обучению английского языка, проводится

ряд реформ на пути дальнейшего совершенствования системы науки, современного и непрерывного образования. В частности, определены такие задачи, как «Координация внедрения международно-признанных программ и учебников по обучению иностранным языкам на всех этапах образования, а также развитие у учителей современных навыков преподавания». Ведь знание иностранных языков на хорошем уровне дает профессионалам возможность вести практическое общение с иностранцами. На сегодняшний день вопросы самообучения в процессе изучения иностранных языков, применения в этом процессе методических приемов, потребность самостоятельного образования, удовлетворение его задач и их решение выступают в качестве актуальных проблем.

Методология исследования. Разработкой методологических основ развития самостоятельной учебной компетенции при обучении английскому языку студентов нефилологического профиля, анализом развития коммуникативных компетенций за счет интенсивного применения юридических терминов, понятий и процессов в технологиях самостоятельного обучения.

Практическая значимость результатов исследования заключается не только в развитии компетентности студентов во внеаудиторном образовании на основе конференций, диспутов, посещения различных процессов, регулярного общения носителями языка, но и в

теоретической и практической подготовке педагогов по методологической основе образования в этой области.

Теоретические аспекты развития самостоятельной учебной компетенции у студентов, изучается процесс самостоятельного образования как важная составляющая образовательной системы, рассматриваются проблемы применения различных методических приемов в процессе самостоятельного образования, а также осуществлен теоретический анализ методов развития у студентов навыков самостоятельного образования и управления ими.

Процесс самостоятельного образования как важная составляющая образовательной системы, в данной главе изучается, исходя из характеристик высших учебных заведений, исследуется ситуация организации самостоятельного образования студентов при обучении иностранному языку, анализируются и уточняются проблемы и особенности применения различных методических приемов в процессе самостоятельного образования. Самостоятельный процесс обучения означает, что студенты, выражая результаты своих умственных или физических действий тем или иным образом, сознательно стремятся к достижению цели, поставленной в задании. Самостоятельное образование студента – уникальная форма образования, характеризующаяся способностью студентов ставить цели, планировать и осуществлять деятельность, создавать персональные образовательные продукты как субъекты опыта изучения иностранного языка. Самостоятельное обучение дает положительные результаты только тогда, когда оно осуществляется на целенаправленной, планомерной и систематической основе. Целью самостоятельного образования является получение новой информации путем использования ряда источников информации с целью поиска новых знаний у будущих специалистов и использования их по назначению.

Наиболее эффективным способом изучения языка является постановка задач, помогающих студентам работать над собой и развивать все виды речевой деятельности на уроках и в самостоятельном образовании. В то же время регулярное внедрение мультимедийных технологий, информационно-компьютерных сетей (ИКТ) и Интернета в процесс самостоятельного образования оказывает положительное влияние на систему образования, приводя к изучению языка и углубленному изучению предмета. При изучении иностранного языка студенты могут эффективно использовать компьютерные программы для развития всех видов речевой деятельности.

Языковая база и мультимедийные ресурсы (тематические сайты, сетевые энциклопедии, галереи, музеи, виртуальные поездки в учебные заведения и др.) расширяют языковую и культурную практику студентов.

Таблица 1

Система заданий, направленных на развитие у студентов самообразовательной компетенции

	Этап заданий	Нацеленные навыки и компетенции	Цель этапа
1.	Развивающий	умение работать самостоятельно	Вызывать интерес к изучению данного материала
2.	Коммуникационный	навыки коммуникации	Мотивирующие источники для поиска, выбора и использования
3.	Совершенствующий	анализ данных	Использование собранных данных
4.	Мотивационный	логическое мышление; умение делать выводы	Проработать соответствующий вывод

Система заданий используется в электронных приложениях, созданных с помощью основного образовательного инструмента современной молодежи.

Организация самостоятельного обучения с помощью электронной площадки открыта для следующих эффективных методов:

совокупность методов и программ объединена в одну систему и управляется с помощью устройства пользователя. Другими словами, электронное приложение

Сетевые ресурсы являются основой создания информационно-предметной среды, образования и самообразования, удовлетворения личных, профессиональных интересов и потребностей обучающихся. Однако использование интернет-ресурсов самостоятельно не позволяет получить быстрое и качественное образование.

Задачи, решаемые посредством самостоятельного образования: ускоряется процесс формирования в качестве профессионального развития специалиста; у студентов-будущих специалистов развивается осознанный интерес к избранной профессии и творческий подход к своей работе; формируются высокие нравственные принципы, уважение к избранному пути, появляется положительное отношение к трудовой деятельности; развиваются профессионально важные качества человека и так далее.

Современное состояние самостоятельного образования студентов при обучении английскому языку», дается научное обоснование мотивационных особенностей самостоятельного образования, факторов, побуждающих студентов к самостоятельному обучению, и развития навыков самостоятельного образования. Согласно анализу учебного плана бакалавриата по нефилологическому образованию, максимальная учебная нагрузка в области иностранных языков установлена в размере 54 часов в неделю. Из них объем аудиторной работы составляет 32 часа в неделю, остальные 22 часа отводятся на самостоятельную работу вне аудитории (в том числе 12 часов самостоятельной работы). Общая аудиторная нагрузка составляет 253 часа, а самостоятельная работа студента – 110 часов, что составляет 42% от общей нагрузки. В системе высшего образования, независимо от формы обучения, при сохранении общего количества учебных часов в учебном плане уменьшен объем аудиторных часов и увеличено количество учебных часов, установленных для самостоятельного образования.

При развитии творческой или креативной образовательной компетенции важно направлять учащихся на одностороннее образование, а при организации содержания обучения и планировании уроков учитывать принцип мотивации самостоятельного образования – мотивация служит не только эффективности обучения, но и формированию такой жизненной компетенции, как непрерывное образование.

В связи с этим путем изучения ряда дидактических, методических и мотивационных принципов была разработана и положена в основу практической части система упражнений, направленных на формирование у студентов самостоятельных учебных компетенций путем интеграции предложенных умений и компетенций работы.

самостоятельного обучения может объединять несколько курсов образовательной программы и при этом обучающийся не вынужден использовать разные приложения или ресурсы;

появляется возможность экономить время, деньги, силы и ресурсы.

Известно, что многие курсы и образовательные программы требуют определенных инструментов для объяснения каждой ситуации, например, изучение

анатомии невозможно без органов человека, инструменты необходимы для каждого предмета. В нашем стиле ученик-самоучка может заменить или выбрать альтернативные инструменты по мере необходимости;

достичь развития и повышения производительности. Электронное приложение позволяет отслеживать достижения и успехи учащихся в процессе самостоятельного обучения, а система проводит тесты и испытания, которые позволяют контролировать процесс самостоятельного обучения. Такие инструменты, как электронный дневник самостоятельного обучения в системе, график участия студента в самостоятельном обучении позволяют следить за темпами его развития и освоения.

Заключение. Проблемы применения различных методических приемов к процессу самостоятельного образования остаются на сегодняшний день одними из самых актуальных. Ведь студенты не могут в полной мере закрепить свои знания, полученные только теоретическими или лабораторными, семинарскими и практическими занятиями. Для этого, развитие самостоятельного образования, формирование навыков для самостоятельного образования у студентов, и самое главное, расширение исследований, направленных на развитие системы, являются одними из основных задач на повестке дня.

Формирование подготовки к самообразованию у студентов включает: живые мотивы, побуждающие человека к непрерывному обучению, глубокие и прочные общеобразовательные, политехнические и профессиональные знания, которые используются как фундамент самостоятельной познавательной деятельности, развитые навыки самостоятельного приобретения знаний и умений (чтение, аудирование и др.). Ментальная часть включает в себя такие компоненты, как сформированное поведение деятельности (анализ, сравнение, установление причинно-следственных связей и др.), способность видеть проблему и способы к ее решению, а также умение организовать познавательную деятельность.

Внедрение в систему современных методов, основной целью которых должны быть не только студенты, но и педагоги, работающие вместе со студентами над развитием и совершенствованием системы, и использующие процессы обратной связи также проявляются как неотъемлемая часть современного образования.

Повышение энтузиазма учащихся к самостоятельному образованию, возможность продемонстрировать эффективность метода и дать студентам возможность ощутить результаты этого метода, а главное, развивать у учащихся навыков самообразования, вопросы совершенствования технологий самообразования остаются одной из самых больших проблем, стоящих перед государственной системой образования, и ее решение требует комплексного решения.

Для того, чтобы организовать самостоятельное образование, превратить его в эффективную деятельность, а главное, чтобы оно всегда положительно воспринималось учащимися, важно определить его

мотивационные особенности и определить факторы реализации. Значение мотивационных факторов, энтузиазм, формирующийся у учащихся к самостоятельному обучению, заключается в том, что, прежде всего, стимулирование их результатами, динамический анализ происходящих у учащихся изменений и обсуждение с ними результатов, совместное устранение недостатков и проблем должны стать самыми важными задачами педагога.

Закрепление достижения учащихся эмоциональными характеристиками, иметь возможность показать им основные факторы трудолюбия, изменить отношение к самостоятельному обучению, а в этом процессе сделать педагогов образцом для подражания стали одними из основных выводов, сделанных в ходе исследования.

Приоритетом самостоятельного образования является формирование у учащихся навыков самостоятельного образования, подготовка их к самообучению, эффективное использование различных методик и технологий, пробуждение через них интереса у учащихся. При этом основная цель – закрепление знаний, полученных в результате самостоятельного образования, повышение эффективности, улучшение владения английским языком и возможность полностью понимать и даже уметь говорить на нем свободно, становится неотъемлемой частью современного образования.

Самостоятельное образование имеет два разных значения, то есть «независимое обучение» (в узком смысле — самообучение) и «умение создать себя» и это следует признать важным фактором. Одной из главных задач педагога остается убедить учащихся в том, что с помощью самостоятельного обучения они могут достичь двух разных целей, то есть могут получить возможность открыть себя с помощью самостоятельного обучения.

В список навыков для самостоятельного образования студентов можно включить: работа с книгами и источниками информации (литература, словари, газеты или их электронные ресурсы); работа с графическими источниками информации, картами, статистическими данными, таблицами, схемами и сценариями, также возможно включение общеобразовательных умений, таких как использование современных информационных технологий и работа с ними в учебных целях. При этом, по мнению современных студентов, ускорение последнего навыка считается основным показателем развития навыков самообразования. Естественно, главным элементом является соответствие этой деятельности учащегося заданным учебным (предмет, курс, урок, оценка и т. д.) целям.

Реализация системы заданий, которая представлена по результатам экспериментальной работы, состоящей из Развивающего, Коммуникативного, Совершенствующей-директивного и Мотивационного этапов, положительно влияет на эффективность формирования у студентов навыков самостоятельного обучения. Показатели эффективности методов, направленных на развитие навыков самостоятельного обучения, систематически выявляли и фиксировали в экспериментальных и контрольных группах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абрамов С.М. Воспитание образовательной самостоятельности студентов гуманитарных вузов в процессе дистанционного обучения: автореф. дис. ... канд. пед. наук: – Екатеринбург, 2003. – 228 с.
2. Бурденюк Г.М. Управление самостоятельной учебной деятельностью при обучении иностранным языкам взрослых: дис. ... д – ра пед. наук: – Кишинёв, 1992. – 573 с.
3. Гендлер Я.Г. Интенсификация самостоятельной работы студентов при изучении физики в педвузе: дис. ... канд. пед. наук: – Тирасполь, 1975. – 159 с.

4. Дробышевский А.А. Организация самостоятельной работы студентов с применением компьютерных технологий обучения: автореф. дис. ...канд. пед. наук : – Саратов, 2013. – 24 с.
5. Саматова Б.Р. Инглиз тилини ўқитишда нофилологик йўналиш талабаларининг мотивацияси (юриспруденция йўналиши талабалари) 150-б.
6. Сарибекова Э.А. Формирование умений и навыков самостоятельной работы у студентов в процессе изучения иностранного языка: дис. ... канд. пед. наук: – Ставрополь, 2006. – 189 с.
7. Трущенко Е.Н. Организация самостоятельной работы студентов вуза на основе компетентного подхода к профессиональной подготовке специалистов: автореф. ... канд. пед. наук / Трущенко Е.Н. – М., 2009. – 39 с.
8. Файзиева М.Р. Ўқув жараёнига мослашувчи WEB тизимларни яратиш: педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. ... автореф. Тошкент, 2017. – 45 с.

UDK: 10:34:371.

Mavlonbek ATAKULOV,
Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: worldstudent@mail.ru

СамДУ Фалсафа ва миллий ғоя кафедраси доценти, С.Рўзимуродов тақризи асосида

IJTIMOIY MUHIT BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA SOG'LOM TURMUSH TARZINING AHAMIYATI.

Annotatsiya

Maqolada mamlakatimizda ijtimoiy muhit barqarorligini qaror toptirishda oilaviy munosabatlar va madaniy- ma'rifiy jarayonlarning iqtisodiy taraqqiyotdagi o'rnini ta'sir darajasi yoritiladi. Fuqorolik jamiyatini shakllantirishda sog'lom turmush tarzini qaror toptirishda sog'lom tafakkur madaniyatini vujudga keltirish mexanizmlari to'g'risida fikrlar bayon etiladi. Turmush tarzini ilmiy ta'rifi keltirilib uning to'rtta toifasi o'rtasidagi uyg'unlik ilmiy jixatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Yashash darajasi, ijtimoiy ruhiyat, oila, farzand, sog'lom muhit, o'zaro hurmat, maktab, milliy o'zlik, hayot ritmi, erkin fuqaro, jamiyat, sog'lom turmush tarzi.

ENSURING THE STABILITY OF THE SOCIAL ENVIRONMENT THE IMPORTANCE OF A HEALTHY LIFESTYLE

Annotation

The article highlights the influence of family relations and cultural-educational processes on economic development in determining the stability of the social environment in our country. Thoughts on the mechanisms of creating a culture of healthy thinking in the formation of a civil society in deciding on a healthy lifestyle are presented. The scientific definition of lifestyle is presented and the harmony between its four categories is analyzed from a scientific point of view.

Key words: Standard of living, social mentality, family, child, healthy environment, mutual respect, school, national identity, rhythm of life, free citizen, society, healthy lifestyle.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ СТАБИЛЬНОСТИ СОЦИАЛЬНОЙ СРЕДЫ ВАЖНОСТЬ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ.

Аннотация

В статье освещается влияние семейных отношений и культурно-воспитательных процессов на экономическое развитие в определении стабильности социальной среды в нашей стране. Представлены мысли о механизмах формирования культуры здорового мышления в формировании гражданского общества при принятии решения о здоровом образе жизни. Представлено научное определение образа жизни и с научной точки зрения проанализирована гармония между четырьмя его категориями.

Ключевые слова: Уровень жизни, социальная ментальность, семья, ребенок, здоровая среда, взаимоуважение, школа, национальное самосознание, ритм жизни, свободный гражданин, общество, здоровый образ жизни.

Kirish. Bugungi kunda mamlakatimizda sog'lom turmush tarzini qaror toptirish va unga amal qilishda ijtimoiy muhitning roli beqiyos darajada oshib bormoqda. Bu esa bir tomondan, odamlar o'rtasida qaror topgan azaliy an'analar, rasm-rusumlar, udumlar, oilaviy munosabatlar bo'lsa, ikkinchi tomondan, insonga bevosita ta'sir qilib turuvchi madaniy, ma'rifiy, ma'naviy jarayonlar, iqtisodiy taraqqiyot hamda, jamiyatdagi hukmron mavqeiga ega bo'lgan siyosiy, huquqiy, axloqiy me'yorlar ijtimoiy muhit tushunchasining mohiyatini anglatadi. Shu ma'noda sog'lom turmush tarzi hayotda amal qilish katta ahamiyatga egadir. "Bugun hayotning o'zi bizdan professional, tezkor va samarali davlat xizmati tizimini shakllantirish, yangicha fikrlaydigan, tashabbuskor, el-yurtga sadoqatli kadrlarga keng yo'l ochish bo'yicha samarali tizim ishlab chiqishni talab etmoqda"[1], deb ta'kidlaganlar yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev.

Fuqorolik jamiyatini shakllantirishda oilada sog'lom turmush tarzini qaror toptirish uchun sog'lom tafakkur tarzi madaniyatini shakllantirish muhimligi dolzarb masala ekanligini vaqt ko'rsatmoqda. Buning uchun albatta "Sog'lom tafakkur" tushunchasining mohiyati xususida to'xtalib o'tishimiz joiz. Har bir jamiyatda barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlash xalqimizning yashash darajasi va sifatini yuksaltirish bilan bog'liq holatda amalga oshadi. Shu

o'rinda ijtimoiy muhitning ichki mohiyati, yo'nalishi, ta'sir qiluvchi vosita va usullariga qarab, odamlarning turmush tarzi shakllana boshlaydi. Bunday turmush tarzi ijtimoiy muhit manbalarining turli-tumanligi, rang-barangligi bilan bevosita bog'liq.

Ma'lumki, an'ana, udum, odatlar asrlar davomida shakllanib, insonlarning turmush tarzining mustahkam tarkibiy qismiga aylanib ketganligi tarixdan yaxshi bilamiz. Lekin shuni unutmaslik kerakki, tarixiy an'analar har bir zamonning, davrning o'ziga xos tomonlari talablarini ma'lum ma'noda aks ettirishi kerak. Ammo bu jarayon osonlikcha kechmaydi. Barqarorlashib qolgan an'analar turmush tarzining ich-ichiga shunchalik chuqur singib ketgan bo'ladiki, ularning o'zgarishi osonli bilan oshirilmaydi. Binobarin, ma'naviy boy, axloqan pok, jismonan sog'lom farzandlarni tarbiyalab voyaga yetkazish dastlab oilada amalga oshiriladi. Insonning eng olijanob fazilatlariga ya'ni, ezigulik, yaxshilik, mehnatsevarlik, yaratuvchanlik, fidoiylilik, sadoqat, mardlik kabi xislatlarning dastlab barchasi oiladan boshlanadi. Oila yosh avlodni axloq-odobi, rostgo'y, mehnatsevar, halol bo'lib voyaga yetishi uchun zamin tayyorlaydi.

2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasining to'rtinchi yo'nalishida: "jismonan

sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish masalasi alohida ta'kidlanadi"[2]. Shu tariqa zamon talablari bilan turmush tarzi an'analar o'rtasidagi ziddiyat obyektiv ma'no kasb etadi, bu masalaga ko'r-ko'rona yondashib bo'lmaydi. Bunda zamon talablarining ichki mohiyati, mazmuni, sabab-oqibatlarini sinchiklab o'rganish zarur. Chunki zamon talablari ba'zan odamlar turmush tarzini sog'lomlashtirishga, uni yanada rivojlantirishga qaratilgan bo'lsa, ba'zan konservativ ma'no kasb etishi ham mumkin. Yoki, aksincha, zamon talablari ijobiy va samarali bo'lishiga qaramay, qaror topgan konservativ elementlar ularni turmush tarziga singdirilishiga halaqit beradi. Bu ziddiyatlarni bartaraf etish uchun, bir tomondan, odamlardan yuksak ongliklik, ikkinchi tomondan, rahbarlik qilish, ularni boshqarishning samarali chora-tadbirlarini ko'rish maqsadga muvofiq.

Turmush tarzi quyidagi 4 ta toifani o'z ichiga oladi:

1. Iqtisodiy yoki "yashash darajasi" – farovon yashash toifasi bo'lib uni son jihatdan o'lchash mumkin. Bunga milliy daromd, iste'mol fondlari, aholining haqiqiy daromadlari va ulardan foydalanishni, uy-joy bilan ta'minlanish, tibbiy xizmat ko'rsatish va savodxonlik darajasi, ish vaqti va bo'sh vaqtning davomiyligi, daromadlari tarkibi va hokazolarni kiritish mumkin

2. Ijtimoiy yoki "yashash sifati" esa uy-joy, yashash sharoitlari va ovqatlanish, komfortabiligi o'z ishidan qoniqlishi, muloqotda bo'lishi kabilarni baholash uchun qo'llaniladigan toifa hisoblanadi.

3. Ijtimoiy ruhiy tomoni "yashash uslubi" tarzida baholanib, u har bir shaxsning o'ziga xos xususiyatlari-fikrlashi va tafakkur doirasi kabilarni o'z ichiga qamrab oladi.

4. Ijtimoi-iqtisodiy tomoni esa – odamlarning jamiyatda tutgan o'rnini, hayoti, turmushi, madaniyati hamda ularning yashash faoliyatlarini belgilaydi. Turmush tarzi – deganda insonlarning muayyan ijtimoiy muhitda, jamiyatda o'zini tutishi, ularning mehnat faoliyati va moddiy sharoitlarini o'zaro chambarchas bog'likdagi munosabatlaridan iborat falsafiy kategoriya tushuniladi.

Shunday qilib turmush tarzi – ijtimoiy-iqtisodiy bosqichlarida va jamiyatning ob'yektiv rivojlanish jarayonlari bilan bog'langan holda shakllanib, u tarixiy rivojlanishning ma'lum bosqichida ishlab chiqarish usuliga bog'liq holda paydo bo'ladi. Turmush tarzini belgilovchi bosh omil insonning o'zidir. Inson o'zi uchun ijod qiladi, yashashi uchun sharoit yaratadi.

Tibbiyot ilmining otasi Gippokrat "Insonning faoliyati qanday bo'lsa, uning o'zi ham, tabiati ham, kasalliklari ham shunday" deb ta'kidlab, insoniyatning sog'ligi va kasalligini uning turmush tarzi, fikrlash doirasi, o'zini tuta bilishi kabilarni o'rganish orqali bilib olish mumkin ekanligini ko'rsatib o'tgan edi. Gippokrat «Sog'lom turmush tarzi haqida» nomli risolasida bu fenomenni tibbiy nuqtai nazaridan qarab chiqib "insonning estetik tuyg'ulari va jismoniy salomatligiga, shu bilan birga, tashqi muhit omillari iqlim, tuproq, suv, kishilarning hayot yo'li, mamlakat qonunlari va boshqalarni odamga, unda jismoniy va ruhiy xususiyatlarning shakllanish ta'siriga bog'lab tushuntiradi"[3] deb F.Asmusning ta'kidlashicha, "Demokrit sog'lom turmush tarzi haqida fikr yuritganda, birinchi galda moddiy ehtiyojlarni qondirish haqidagi g'oyani ilgari suradi, ularni jamiyat taraqqiyotida ro'y beradigan estetik o'zgarishlarning tub sababchisi deb hisoblaydi, jamiyat rivojlanishiga olib keladigan o'zgarishlarning moddiy sabablari esa manfaatni anglab yetish bilan uyg'un holda ro'y beradi"[4], degan xulosaga kelgan. Demak turmush tarzi inson faoliyatining shunday – "tayanch nuqtasiki", tibbiyot ilmi unga tayangan

holda, odamlar salomatligini tubdan yaxshilashga erishishga yo'l topadi.

Sog'lom turmush tarzi — shunday yashash tarziki, unda odamlar salomatligiga ta'sir ko'rsatuvchi zararli omillar bo'lmasligi, inson ulardan ongli ravishda o'zini chetga olishi kerak. Sog'lom turmush tarzi yoki oqilona yashash tushunchalari keng qamrovli bo'lib, insonning tug'ilishidan boshlab to umrining oxirigacha aql farosat bilan yashashini – zararli odatlardan xoli bo'lishini, to'g'ri ovqatlanib, to'g'ri dam ola bilishi kabi ko'plab ijobiy xislatlarini o'z ichiga oladi. Oqilona turmush tarzi har bir insonning aql farosati — bilan yaratiladi va har bir kishi uchun o'ziga xoslikdir. Bir kishiga foydali bo'lgan narsa boshqa kishiga zarar keltirishi mumkin. Hayot ritmi, mehnat qilish va uxlash davomiyligi, qabul qilinadigan miqdori va sifati har bir inson tomondan o'z ehtiyoji va imkoniyatiga qarab tanlab olinishi zarur. Shuning uchun ham salomatlikni inson aqlining ijodiy mahsuli deb hisoblash kerak.

Ijtimoiy muhit barqaror bo'lishida fan – ijtimoiy institutning g'oyat ulkan imkoniyatlarga ega bo'lsada biroq odamlardan sog'lom turmush tarzini shakllantirishni o'z-o'zidan taminlab berish imkoni bermaydi. Bu o'rinda sub'yektiv omilning, ya'ni sog'lom ijtimoiy gigiyenaga asoslangan turmush tarzini ta'minlovchi kuchli ijtimoiy siyosatning faol rol o'ynashi bilan bog'liq. Sog'lom turmush tarzi mehnat, turmush va dam olish gigiyenasi, shaxslararo muloqat madaniyatini, ekologik madaniyat o'z organizmini fiziologik jihatdan avaylash va yon atrofda gillarning salomatligi to'g'risida qayg'urish singari tizimli omillarni o'z ichiga oladi.

Mamlakatimizning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti o'sib va yuksalib borayotgan davrda sog'lom turmush tarzining ijtimoiy mezonlarini aniq belgilab olishning ahamiyati ayniqsa muhimdir.

Sog'lom turmush tarzidek murakkab ijtimoiy jarayonlarni o'lchashda biz uchun maqbul va zarur bo'lgan o'lchamlarini shakllantirish muhim amaliy ahamiyatga egadir. Sog'lom turmush tarzini o'lchashda ishlatilishi mumkin bo'lgan bunday mezonlar bizningcha quidaqilar:

Ijtimoiy jarayonlarda faollik ko'rsatib, samarali ijodiy faoliyat bilan mashg'ul bo'lishi;

- Oilada va kundalik turmushda boshqalarga nisbatan namunali yashash;

- O'zidagi jismoniy va ma'naviy noyob qobiliyatlarni ro'yobga chiqarishga intilishi;

- tabiiy va ijtimoiy muhit bilan o'zaro chambarchas bog'likligni anglab yashashi;

- Sog'lom va barkamol inson bo'lib shakllanish uchun o'z shaxsini bosqichma-bosqich ham jismoniy ham ma'naviy yusaltirib borishga intilishi;

- Nosog'lom turmush tarziga xos zararli odatlarning quliga aylanib qolishdan va o'z umrini hayot oqimining ayovsiz girdobiga tushib qolishidan ya'ni giyohvandlik, alkogol ichimliklar, o'z joniga qasd qilish kabi zararli turmushdan asrashga intilib yashashi;

- Faqat uzoq yashayotgani uchun emas, balki hayotda nimadir ishlarni to'g'ri qilayotganligida ham qoniqlash hosil qilib, zavqlanib yashashga harakat qilib yashash;

- Sog'lom turmush tarzini o'zi uchun bir umrga hamroh qilib olishi kabi qimmatli sifat va xususiyatlarni kiritishi mumkin.

Albatta inson o'z salomatligini va taqdirini hayot oqimining ayovsiz girdobiga tashlab qo'yib, sog'ligini o'zining zararli odatlariga qurbon qilishi, insonning shunday erkin va go'zal jamiyatda shaxs sifatida parchalanishi va tubanlikka yuz tutishi o'ta salbiy holat deb hisoblaydi.

Nosog'lom turmush tarzida yashashning salbiy oqibati inson mohiyatining yuzaga chiqmasdan mazmunan hayot kechirishidir, jamiyatning esa bevaqt o'z iste'dodlaridan

mahrum bo'lishi shaxs dunyoqarashining chegaralanganligi, o'z salomatligiga e'tiborsizligi uni oliy qadriyat sifatida qadrlash darajasiga ko'tara olmasdan ishonsizlarcha yashash demakdir.

Shu sababli yangilanayotgan jamiyatimizda sog'lom avlodni tarbiyalash, erkin fuqaro ma'naviyatini shakllantirish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni yuksak darajasiga ko'tarish davlatimizda olib borilayotgan insonparvarlik siyosati bilan bevosita bog'liq. "Sog'lom avlodni tarbiyalash, – deb yozadi M.Xolmatova, – buyuk davlat poydevorini, farovon hayot asosini qurish demakdir. Sog'lom avlodni tarbiyalash ikki jihat: yosh avlodni jismonan sog'lom etib tarbiyalash va ularni ma'naviy barkamol etib voyaga yetkazishni o'zida mujassamlashtiradi"[5]. Sharq falsafasida va ma'naviyatida birinchilar qatorida sog'lom va komil inson tushunchasini ta'riflab bergan ulug' donishmand va faylasuf olim Jaloliddin Rumiy sog'lom va barkamol shaxs g'oyasini ta'riflab, komil insonlar shunday insonlarki, ular o'zlarida dunyoviy va diniy ilmlarni mushtarak qilib o'zlashtirib, millat manfaatini, vatan manfaatini o'zinikidan ustun qo'ya oladilar. Ular yolg'iz o'z manfaat va ehtiyojlari bilan band bo'lib, tirikchilik tashvishlaridan zir yugurib, ulardan baland ko'tara olmagan va o'zining insoniy mohiyatini anglash darajasiga yetmagan odamlardan farqli o'laroq, o'z mohiyatini chuqur anglagan mukammal insonlardir, shu boisdan ularni – komil inson degan g'oyalarni bayon etganlar.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlaymizki fuqarolik jamiyatida sog'lom turmush tarzini qaror toptirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bunda ikkita holatni e'tiborga olish kerak. Birinchidan, bozor iqtisodiyoti xalqning, odamlarning turmush tarzini sog'lomlashtirish va uni rivojlantirishni talab qiladi. Chunki odamlar ratsional mehnat qilishlari uchun yetarli darajada imkoniyatlarga ega bo'lishlari kerak. Ikkinchidan, bozor iqtisodiyoti sharoitida infratuzilmaning rivojlanishi, bir tomondan, davlatning mudofaa mablag'lariga, ikkinchi tomondan, tadbirkorlikning shaxsiy tashabbusi va sa'y-harakatlariga bog'liqdir. Nuqul foyda ketidan quvmasdan, insof bilan faoliyat ko'rsatayotgan tadbirkorlar, o'z mehnati bilan bog'liq hududni obodonlashtirish, yo'llarni tekislash, asfalt yotqizish, ko'priklarni ta'mirlash, ariqlarni tozalash, yangi ko'chatlar o'tkazish, xullas tevarak-atrofni obodonlashtirish, ko'kalamlashtirishga amaliy yordam beradi. Turmush tarzini sog'lomlashtirishda yuqoridagi obyektiv shart-sharoitlari bilan birga uning me'yoriy, oqilona kechishini ta'minlovchi subyektiv omilning ham alohida o'rmi bor. Holbuki, har qanday turmush tarzi birinchi galda ijtimoiy muhit va shaxs faoliyati bilan bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan sog'lom turmush tarzini jamiyat a'zolarining aksariyat qismida muvaffaqiyatli shakllantirish uchun rivojlangan mamlakatlar tajribalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild, -T.: O'zbekiston, 2018. B. 90.
2. 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasining "Xalq bilan muloqat va inson manfaatlarini yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturini o'rganish bo'yicha ilmiy-uslubiy risola. Toshkent Ma'naviyat 2017-y 203-b.
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 3 - jild. –T.: O'zME davlat ilmiy nashriyoti, 2002. - B. 28.
4. Асмус В.Ф. Античная философия.-М.:Высшая школа, 1999, - С.118-119.
5. Xolmatova M. Oilaviy munosabatlar madaniyati va sog'lom avlod tarbiyasi. -T.: O'zbekiston, 2000.- B. 20.

UDK:37.03

Tirkeshbay BAYJANOV,
Pedagogika fanlari falsafa doktori, PhD
E-mail: terkeshbay@g.mail.com.

UrDPI dotsenti D.Nafasov taqrizi asosida

ИСТОРИКО-НАУЧНЫЙ ПОДХОД К ПРОБЛЕМАМ ЭФФЕКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В данной статье исследуются вопросы правильной организации деятельности педагогов-воспитателей и приводятся выводы по ее совершенствованию на основе историко-научного подхода.

Ключевые слова: Педагог-педагог, история, зарубежный опыт, профессиональная подготовка, повышение квалификации.

HISTORICAL AND SCIENTIFIC APPROACH TO THE PROBLEMS OF THE EFFECTIVE ORGANIZATION OF PEDAGOGICAL ACTIVITY

Annotation

This article examines the issues of proper organization of the activities of educators and provides conclusions on its improvement based on the historical and scientific approach.

Key words: Teacher-teacher, history, foreign experience, professional training, advanced training.

TARBIYACHI-PEDAGOGGLAR FAOLIYATINI SAMARALI TASHKIL ETISH MUAMMOLARIGA TARIXIY-ILMIY YONDASHUV

Annotatsiya

Ushbu maqolada pedagog-tarbiyachilar faoliyatini to'g'ri tashkil etish masalalar o'rganilgan va uni takomillashtirish bo'yicha tarixiy-ilmiy yondashuv asosida xulosalar taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: Tarbiyachi-pedagog, tarix, xorijiy tajriba, kasbiy tayyorgarlik, malaka oshirish.

Kirish. Har qanday davrda ham har qanday kasbiy soha oldida kasbiy ta'lim muammosi asosiy muammolardan hisoblanib keladi. Bu muammo ayniqsa maktabgacha ta'lim sohasida ham juda dolzarb muammolardan hisoblanib, insonning dunyo haqidagi ma'lumotlarning ko'p qismini bolaligida o'rganishini hisobga olgan holda ular bilan ishlaydigan kasb egalari tayyorlash masalasi har doim muhim masala bo'lib keladi.

Pedagoglik kasbi qadim zamonlardan beri, asrlar davomida u mehnat qilgan sharoit o'zgarib, kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar ortib bordi. Tarixiy sharoitdagi o'zgarishlar har doim ushbu tayyorgarlikning o'ziga xos xususiyatlariga ta'sir qilgan. Pedagoglarni kasbiy tayyorlash muammosini ilmiy-pedagogik tahlil qilish va ushbu muammoning hozirgi holatini o'rganish uning xususiyatlari, asosiy yo'nalishlari, tendentsiyalari va rivojlanish istiqbollarini aniqlash imkonini beradi. Pedagog kadrlarni mahalliy va xorijiy kadrlar tayyorlash tizimini qiyosiy pedagogik tahlil qilish ilg'or tajribalar asosida ularning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish va modernizatsiya qilish yo'llarini tavsiflashga yordam beradi [1].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Maktabgacha tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligi muammosi bo'yicha tadqiqot adabiyotlarini tahlil qilish bir qator qarama-qarshiliklarni shakllantirishga imkon berdi:

- Pedagoglar kasbiy faoliyatining ijtimoiy ahamiyati va ularning kasbiy tayyorgarligi muammosiga jamiyatning etarlicha e'tibor bermasligi;

- Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarini tayyorlashga joriy etilayotgan zamonaviy yondashuvlarning

konservativizmi va ularning kasbiy tayyorgarligi tizimida sifat jihatidan o'zgarishlarni talab qiladigan zamonaviy jamiyatning jadal rivojlanishi;

- Mzaktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarini kasbiy tayyorlashda tarixiy-pedagogik tajribaning uzluksizligi zarurligini anglash va bu mutaxassislarni boy tajribaga ega bo'lgan oldingi kasbiy tayyorgarligi tizimidan uzoqlashishi;

- Maktabgacha tarbiyachilarni kasbiy tayyorlash tizimining individual o'rganilgan jihatlarining to'plangan tadqiqot salohiyati va ushbu tarixiy va pedagogik hodisalari o'rtasida yaxlit nuqtai nazarning yo'qligi [2].

Yuqorida aytilgan tarbiyachilar mutaxassislarni tayyorlash borasidagi muammolarni urganish maksadida maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligi tizimining shakllanishi va rivojlanishining tarixiy va pedagogik xususiyatlari urganish va ularning kasbiy tayyorgarligi tizimini belgilovchi shart-sharoitlar tahlil kilindi.

Shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagog kadrlarini tayyorlash bo'yicha mahalliy va xorijiy tizimlar imkoniyatlari o'rganishga xarakat kildik. Zamonaviy sharoitda maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligi tizimini rivojlantirish tendentsiyalarini aniqlash zaruriyati paydo buldi.

Ushbu muammoning nazariy va uslubiy asoslari kator olimlar tomonidan urganilib, metodologik asosini pedagogik tizimlar tarixini o'rganishdagi eng muhim konseptual yondashuv-tarixiy-pedagogik tahlil tashkil etadi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarining rivojlanishi va tarbiyachilarni tayyorlash tizimini ilmiy-pedagogik tahlil qilish orqali maktabgacha ta'limning mahalliy tizimi haqida umumlashtirilgan ilmiy g'oyalar ishlab chiqish muhim masala

hisoblanadi. Aynan, hozirgi davrda maktabgacha ta'lim muassasalari sonining ko'payishi, maktabgacha pedagogikaning mustaqil ilmiy soha sifatida shakllanishi bilan bog'liq bo'lgan maktabgacha ta'lim muassasalari o'qituvchilarini tayyorlash tizimini shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlar, pedagoglar faoliyatining davlat va ijtimoiy ahamiyatini oshirishga kuchli e'tibor qaratildi. Pedagoglarni kasbiy tayyorlash tizimini rivojlantirishning ijtimoiy-madaniy sharoitlari aniqlandi, bu jarayonga ta'sir qilish, pedagog kadrlarni kasbiy tayyorlashning umumlashtirilgan mahalliy tajribasi, mahalliy tizimni takomillashtirish yo'llarini belgilash maqsadida maktabgacha ta'lim mutaxassislarini kasbiy tayyorlashning xorijiy tizimlar imkoniyatlarini o'rganishga harakat qildik.

Ilmiy-pedagogik bilimlar tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligi tizimini shakllantirish va rivojlantirishga ta'sir qiluvchi sharoitlarni tizimli ravishda ko'rib chiqish va tahlil qilish, ushbu tizimning rivojlanish xususiyatlari va dinamikasini aniqlash zaruriyati bugungi kundagi dolzarb masalalardan hisoblanadi. Shuningdek, tarbiyachilar tayyorlash tizimining mahalliy va xorijiy tajribalarning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish, kasbiy tayyorlash tizimini rivojlantirishning yetakchi tendensiyalarini asoslash zaruriyati paydo bo'ldi. Bundan tashqari, tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligi tizimini belgilovchi ijtimoiy-madaniy sharoitlarini ham hisobga olish muhimligi aniqlandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tarbiyachi kasbiga tayyorlashning madaniy-tarixiy jihatlariga oldingi avlodlar tajribasiga singdirilgan xalq pedagogik an'analari, mentaliteti va turmush tarzining o'ziga xos xususiyatlarining pedagoglar kasbiy tayyorgarligining o'ziga xos xususiyatlari ta'sirini hisobga olish zarur;

- Siyosiy va mafkuraviy masalalarda esa davlat tuzumi, qonunchilik bazasining rivojlanish darajasi, davlat buyurtmasining o'ziga xos xususiyatlari maktabgacha ta'lim xodimlarining kasbiy tayyorgarligi tizimiga ta'sirini xisoga olish;

- Maktabgacha ta'lim muassasalarida mutaxassislar tayyorlash tizimini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tartibga solishning ta'siri, tarbiyachilarni tayyorlash darajasi, ularning bandligi masalalarini urganish muxim ahamiyatga ega.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida mutaxassislarni kasbiy tayyorlashning xorijiy tizimlarini o'rganishda ularning o'ziga xosligini, kasbiy tayyorlashni rivojlantirishda xususiyatlarini e'tiborga olish lozim:

- Pedagog kadrlarni professionallashtirish va ularning ijtimoiy mavqeini oshirish istagi, maktabgacha ta'lim mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablarni oshirish;

- Maktabgacha ta'lim muassasalari mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligini oliy ta'lim sohasiga o'tkazish;

- Tarbiyachilar uchun umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshlang'ich sinf o'qituvchilari sifatida ishga joylashish uchun ochiq imkoniyatlar;

- Kasbiy tayyorgarlik jarayonida talabalarining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'limni individuallashtirish;

- Pedagog kadrlarning akademik tayyorgarligi.

Zamonaviy o'qituvchi singari, tarbiyachi ham umumiy, aniq-uslubiy, maxsus va psixologik-pedagogik ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak edi, ular tahliliy, tashkiliy, loyihalash, konstruktiv, kommunikativ, test va baholash qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Biroq, davlatdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyatning o'zgarishi, jamiyatning demokratlashuvi, yangi tipdagi ta'lim va maktabgacha ta'lim muassasalarining paydo bo'lishi pedagogika yunalishidagi talabalarini tayyorlashni kuchaytirish va bu spektrni kengaytirish talabini keltirib chiqardi. Maktabgacha ta'lim mutaxassislarini kasbiy tayyorlash tushunchalari an'anaviy va innovatsion

yondashuvlarni talab etadi. Bo'lajak pedagog-o'qituvchining savodxonligini, uning texnologik jihatlariga e'tibor qaratgan holda kasbiy faoliyatga tayyorligini shakllantirish, ikkinchisi esa, o'zini-o'zi anglash vositasi sifatida ushbu o'quv tarkibiy qismlarini paydo etishga qaratilgan. An'anaviy ta'lim fan mutaxassisini tayyorlashga qaratilgan bo'lib, uning markazida subyekt-obyekt munosabatlari bilan ta'lim jarayoni turgan. Innovatsion ta'lim shaxsga yo'naltirilgan bo'lib, shaxsiy-faoliyat paradigmasi doirasida quriladi, bunda mutaxassisni tayyorlashning asosiy natijalari nafaqat uning bilimi, ko'nikmasi va qobiliyatlari, balki o'z-o'zini rivojlantirish, o'zini o'zi anglash va rivojlantirish qobiliyatidir. yuqori ijtimoiy yo'naltirilgan shaxsiy mahsuldorlik.

Bo'lajak bolalar bog'chasi tarbiyachi-pedagoglarini tayyorlashning didaktik mazmuni va protsessual tomonining birligi, o'quv jarayonining mantiqiyliigi, ta'limning amaliy yo'nalishi, fanlararo aloqalarni amalga oshirish va o'qitish mazmunini tanlashning ilmiy asosligi bilan ajralib turadi.

Maktabgacha ta'lim pedagog kadrlarini tayyorlashning zamonaviy yangilanishi munosabati bilan xatolarga yo'l qo'ymaslik uchun bir tomondan, milliy an'analar va ushbu masala tarixini o'rganish, ikkinchidan, chet el tajribasiga murojaat qilish nihoyatda muhim. Tarbiyachi-pedagoglar tayyorlash tizimining samaradorligi yoki joriy davrda islohotlarni amalga oshirish mezonlariga asoslanib kator davlatlarning maktabgacha ta'lim muassasalari uchun pedagogik ta'limning shakllanishi masalalarini urganib chikilganda maktabgacha tarbiyachilarni tayyorlash pedagogik ta'lim tizimiga kiritilganligi; bolalarni boshlang'ich sinfga tayyorlashning asosiy talabi-ularni erta rivojlantirish va maktabga tayyorlashni hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Yevropada bolalar bog'chasi pedagoglarini universitetda tayyorlash tendentsiyasi mavjud bo'lib, ko'pgina Yevropa davlatlarining hukumatlari maktabgacha ta'lim sifatini oshirish va shunga mos ravishda pedagog kadrlar tayyorlashni yaxshilash haqida qayg'urmoqda, buning natijasida tegishli islohotlar rejalashtirilgan yoki amalga oshirilmoqda; mutaxassislar tayyorlashdagi tafovutlar tuzilmada emas, balki jamiyat va davlatning unga bo'lgan munosabati va o'qituvchilarning maqomida ham kuzatiladi.

Ba'zi chet el shtatlarida pedagoglar tayyorlash tizimini rivojlantirishning umumiy tendentsiyalaridan tashqari, biz ularning har birining o'ziga xos xususiyatlarini ham taqqoslashga harakat qildik. Xususan, Daniya ushbu va boshqa Yevropa davlatlaridan universitetlarda maktabgacha ta'lim pedagogini tayyorlash bo'yicha o'qish amalga oshirilmasligi bilan ajralib turadi. Bundan tashqari, oliy pedagogik ma'lumotga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim muassasalarining o'qituvchilari umumta'lim maktabining quyi sinflarida ishlashlari mumkin. Frantsiyada maktabgacha tarbiyachilarni tayyorlash universitetlarda, institutlarda va o'rta maxsus ta'lim tizimida amalga oshiriladi. Norvegiyaning o'ziga xos xususiyatlari maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyati to'g'risidagi qonun bilan bog'liq bo'lib, unda ularning pedagogik xodimlari maktabgacha ta'lim muassasalari o'qituvchilari ekanligi va "Ta'lim to'g'risida" gi qonunga muvofiq o'quvchilar kollejlarda bepul tahsil olishadi. Germaniya Federativ Respublikasi ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyati - oliy pedagogik ma'lumotga ega bo'lgan maktabgacha ta'lim muassasalari xodimlari juda kam ekan. Aniqlanishicha, bu holat davlatlar rivojlanishining tarixiy xususiyatlari bilan belgilanadi. Bolalar bog'chalari maktabga tayyorlanmaganligi va ular asosan bolalarga qarash uchun mavjud bo'lganligi sababli, G'arbiy Germaniyada pedagoglarning ta'limi ko'p yillar davomida samarali bo'lmagan. Shuning uchun Germaniyada zamonaviy pedagogik ta'limning yangiligi bo'lajak o'qituvchilarning bolalarga til yordami, ularning matematik, texnik yoki ijtimoiy rivojlanishidagi bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish

bilan shugullangan. Ruminiya davlatida esa maktabgacha ta'lim muassasalari uchun o'qituvchilarni tayyorlash bir necha o'n yillar davomida pedagogika universitetlarida amalga oshirilganligi bilan farq qiladi. Belarusiya davlati ta'lim tizimining o'ziga xosligi shundaki, ularda pedagogik ta'lim muassasalarida talabalarni o'qitish samaradorligi uchun ta'lim Kengashlari, aniq maktabgacha ta'lim muassasalari va korxonalar tomonidan yosh mutaxassislarning maqsadli tanlovidan foydalanilishi haqida ma'lumotlarga ega bo'ldik [5].

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachi-pedagoglarini tayyorlashdagi o'zgarishlar universitetning o'quv jarayoniga shaxsiy yondashuvni joriy etish va kompleks, tizimli va faol yondashuvlarni kuchaytirishni talab qilmoqda. Shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligining mahalliy tizimini shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha tadqiqot ishlarini tahlil qilish juda muhim. Ulardan, maktabgacha ta'lim sohasida mutaxassislar tayyorlashning umumiy tarixiy-pedagogik masalalarini o'rgangan olimlar, shuningdek, maktabgacha ta'lim tizimi uchun kadrlar tayyorlash muammolarini bartaraf etishga hissa qushgan tadqiqotchilarning ishlarini o'rganish zarur.

Tarixiy-pedagogik tadqiqotlarning har xil turlarini tahlil qilish maktabgacha ta'lim muassasalari o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi tizimini shakllantirish va rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni aniqlash imkonini beradi. Tarbiyachilar faoliyatiga innovatsion yondashuvni tashkil etish va ularning malakasini oshirish tizimidagi islohotlar jamiyatni, xususan, maktabgacha ta'lim tizimini demokratlashtirish nuqtai nazaridan modernizatsiyalandi. Shunday qilib, maktabgacha ta'lim uchun kadrlar tayyorlash tizimi asta-sekin tinglovchilar va tarbiyachilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning subyekt-subyekt munosabatlariga o'tish, ularning tegishli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari, didaktik tayyorgarlikka ega

bo'lishlari hozirgi bosqichdagi eng muxim masalalarga aylandi. Uslubiy qarama-qarshiliklar quyidagilar o'rtasida kuzatiladi: tarbiyachining ijodkorligi va uning ta'limining reproduktiv xususiyati; maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlash jarayonida bir tomondan mas'uliyat, empatiya, mulohaza yuritish, o'z-o'zidan paydo bo'lish va boshqalar kabi shaxsiy fazilatlarni aktualashtirishning muhimligi va mutaxassislarni tayyorlash jarayonida bilimga yondashuvning ustunligi; o'quvchilarning umumiy madaniyati tajribasi va darajasidagi jiddiy farqlar va ularni o'rganishda differentsiatsiya va individuallashtirishning zaif amalga oshirilishi muammolari bor ekanligi. Bizning fikrimizcha, bularning barchasi maktabgacha ta'lim tizimida ham, mutaxassislarni kasbiy tayyorlash sohasida ham ushbu muammolarning jiddiyligini belgilab beradi.

Xulosa va takliflar. Ushbu muammolardan kelib chiqib, pedagog kadrlarni kasbiy tayyorlash tizimining rivojlanish tendentsiyalarini quyidagilar orqali kuzatish mumkin: birinchidan, rivojlanish shartlari va xususiyatlarini aniqlash; ikkinchidan, rivojlanishdagi asosiy bosqichlarni asoslash; uchinchidan, maktabgacha ta'lim sohasida mutaxassislar tayyorlash bo'yicha xorijiy tizimlar salohiyatini aniqlash. Shuningdek, maktabgacha ta'lim muassasalari mutaxassislarni kasbiy tayyorlashning xorijiy tizimlarining pedagogik salohiyati pedagog kadrlarni kasbiylashtirish va ularning ijtimoiy mavqeini oshirishga intilish, maktabgacha ta'lim mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablarni oshirish, maktabgacha ta'lim muassasalari mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini maktabgacha ta'lim muassasalari mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini ta'lim sohasiga o'tkazishdan iborat. Oliy ta'lim, umumta'lim maktabida boshlang'ich sinflar tarbiyachisi sifatida ishga joylashishning ochiqligi, kasbiy tayyorgarlik jarayonida o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'limni individuallashtirish, pedagog kadrlar tayyorlashni akademiylashtirish masalalarga jiddiy e'tibor qaratish lozim.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4312-son qarori. 2019-yil 8-may.
2. O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablarini tasdiqlash haqida. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim vazirining 1-mh-son buyrug'i. 2018-yil 18-iyun.
3. Pedagog xodimlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1026-son qarori. 2017-yil 28-dekabr.
4. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 391-son qarori. 2019-yil 13-may.
5. История зарубежной дошкольной педагогики: хрестоматия/сост. Егоров С.Ф. [и др.]; под ред. Егорова С.Ф. - М.: Академия, 2000. - 440 с.

UDK:53.35.014.52

Dilshod BARATOV,
"TIQXMMI" Milliy tadqiqot universitetining
Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar instituti sirtqi bo'lim boshlig'i
E-mail: sirojjiddin@umail.uz

QarMII dotsenti, PhD D.M. Ismoilov taqrizi asosida

DIDACTIC DESIGN OF TECHNOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF CREATIVE COMPETENCE IN THE PREPARATION OF FUTURE ENGINEERS FOR INNOVATION

Annotation

This article provides a theoretical justification of the main directions of preparing university students for innovation, consideration of pedagogical technologies, a system of didactic conditions and modern textbooks, characterizes the criteria and levels of training of future engineers for innovation.

Key words: Software tools, electronic resource, animation, software package, software product, professional activity, technology, project, construction.

ДИДАКТИЧЕСКОЕ ПРОЕКТИРОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ К ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В данной статье дается теоретическое обоснование основных направлений подготовки студентов вузов к инновационной деятельности, рассмотрение педагогических технологий, системы дидактических условий и современных учебных пособий, дается характеристика критериев и уровней подготовки будущих инженеров к инновационной деятельности.

Ключевые слова: Программных средств, электронный ресурс, анимация, программный пакет, программный продукт, профессиональная деятельность, технология, проектирования, конструкторский.

BO'LAJAK MUHANDISLARNI INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORLASHDA KREATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASINI DIDAKTIK LOYIHALASH

Аннотация

Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarni innovatsion faoliyatga tayyorlashning asosiy yo'nalishlarini nazariy asoslash, pedagogik texnologiyalarni, didaktik shart-sharoitlar tizimini va zamonaviy o'quv qo'llanmalarini hisobga olish, bo'lajak muhandislarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligi mezonlari va darajalarini tavsiflash imkonini berdi.

Kalit so'zlar: Innovatsion, elektron resurs, animatsiya, texnologiyalar, dasturiy mahsulot, kasbiy faoliyat, transfer, loyihalash, konstruktorlik.

Kirish. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi, 2018-yil 19-fevraldagi PF-5349-sonli "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi", 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-sonli "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorlari hamda mazkur faoliyatga oid boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu maqola muayyan darajada xizmat qiladi[1].

Ushbu kompetensiyalar guruhi talabaning ijodiy qobiliyatiga, uning innovatsion sohalaridagi kognitiv va intellektual faolligiga tayanib, unga ratsionalizatorlik, ixtirochilik, loyihalash va tadqiqot faoliyatida keng imkoniyatlar yaratadi.

Bo'lajak muhandislarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini baholashning ishlab chiqilgan diagnostik mezonlari oliy ta'lim tizimiga zamonaviy texnik, pedagogik va tashkiliy vositalarni joriy etish orqali ta'lim jarayonining tashkiliy, mazmuniy va jarayoniy aspektlarini takomillashtirishga asoslangan.

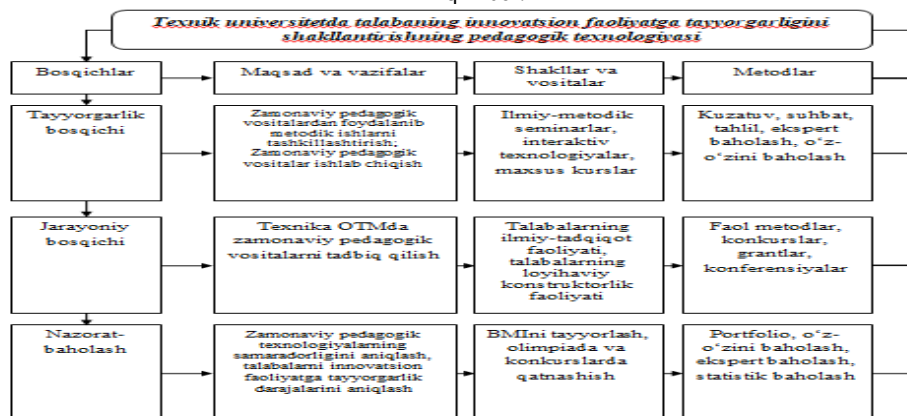
V.S.Bezrukovning ta'kidlashicha, pedagogik loyiha, o'qituvchining o'z talabalari uchun o'z ichki dunyosini to'liqroq ochib beradigan, erkin bo'ladigan, muvaffaqiyatga erishadigan va o'zini his qiladigan o'quv va darsdan tashqari mashg'ulotlar uchun sharoit yaratish istagi bilan bog'liq. Shu bilan birga, pedagogik loyiha pedagogik jarayonni talabalarning kelajakdagi kasbiy faoliyatining real sharoitlariga yaqinlashtirishga qaratilgan [17].

Biz zamonaviy didaktiklarni (A.A.Verbitskiy, M.V.Klarin, A.M.Novikov, P.I.Pidkasist, G.K.Selevko, V.A.Slastenin, M.A.Choshanov va boshqalar) tadqiq qilish asosida bo'lajak muhandislarning innovatsion faoliyatga tayyorligini asosiy mezonlari sifatida ko'rib chiqdik: muhandisning mehnat bozorida kasbiy mobilligi, moslashuvchanligi va raqobatbardoshligini belgilovchi fundamental fanlar asosida shakllanadigan uchta asosiy komponentda (motivatsion-shaxsiy, operatsion-faoliyatli va kognitiv-refleksiv) ko'rsatilgan mutaxassisning umummadaniy va kasbiy kompetensiyalari.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turli darajadagi pedagogik tizimlarni loyihalashning nazariy va amaliy muammolari A.A.Bodaleva, L.I.Novikova, R.I.Penkova, V.V.Polukarova, Y.P.Sokolnikov, N.L.Selivanova, V.D.Semenov va boshqalar tomonidan olib borilgan. Amaliy

tadqiqotlarning aksariyati didaktik loyihalash sohasida olib borilgan (V.P.Bespalko, V.S.Bezrukova, I.A.Kolesnikova, V.V.Krayevskiy, G.A.Lebedeva, A.S.Makarenko, V.A.Chernobytov va boshqalar), lekin ko'plab olimlar bir fikrga kelishadi: Pedagogik loyiha - "pedagogik jarayonning o'zaro bog'langan komponentlari, bosqichlari, holatlari va uning ishtirokchilari harakatlarining izchil va uzluksiz harakati" sifatidagi pedagogik texnologiyadir [17].

Shu munosabat bilan, pedagogik loyihalash natijasida biz texnika OTM sharoitida bo'lajak muhandislarning innovatsion faoliyatga tayyorligini rivojlantirish texnologiyasini ishlab chiqdik, bu texnologiya ishtirokchilarining o'zaro ta'siriga subyekt-subyekt yondashuviga asoslangan (1-rasm).

1-rasm. Texnik universitetda talabani innovatsion faoliyatga tayyorgarligini shakllantirishning pedagogik texnologiyasi.

Nazorat-baholash bosqichida talabalarning tanlov va olimpiadalaridagi ishtiroki va g'alabalari, kichik korxonalardagi faoliyati, ishlab chiqilgan texnologiya samaradorligi asosida bo'lajak muhandislarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini rivojlantirish dinamikasi o'rganiladi. Shunday qilib, texnika OTMning o'quv jarayoniga ushbu texnologiyani qo'llash samaradorligini belgilaydigan asosiy natija - bu bo'lajak muhandislarning innovatsion faoliyatga tayyorligi, bu davlatning zamonaviy mutaxassisga bo'lgan buyurtmasiga mos keladi va ulardan biri hisoblanadi. Zamonaviy professional kadrlar tayyorlash muammolarini hal qilishga qaratilgan texnik universitet talabalarining tayyorgarligini shakllantirishning taqdim etilgan texnologiyasi

1-jadval

OTMning innovatsion tuzilmasi va talabalarni innovatsion faoliyatga tayyorlashni tashkil etish shakllari

Infratuzilma shakllari	Faoliyat mazmuni
Biznes markazlar	Yangiliklarni tadqiq etish
Ilmiy-ishlab chiqarish markazi	Ekspirimental loyihalarni sinovdan o'tkazish
Ilmiy-texnik jamiyat	konferensiyalar, konkurslar, olimpiadalar tashkil etish
Ilmiy tadqiqot markazlari	Elektron ta'lim vositalarini ishlab chiqish
Xalqaro hamkorlik markazi	Xalqaro aloqalarni mustahkamlash
OTM kafedralari va laboratoriyalari	Zamonaviy dasturiy vositalardan va pedagogik texnologiyalardan foydalanish

Innovatsion infratuzilma elementlarini moslamalar, qurilmalar, ishlab chiqarish liniyalari, texnologik o'quv qo'llanmalari, veb-kameralar, telekommunikatsiya tarmoqlari, o'quv elektron dasturiy ta'minoti, darsliklar, CD va DVD filmlar, taqdimotlar, Wi-Fi texnologiyalari bilan moddiy-texnik ta'minlash innovatsion texnologiyalarning jadal yangilanishiga xizmat qilmoqda.

Tahlil va natijalar. OTM kafedralari va yuqori texnologiyali sanoat korxonalarining ustuvor vazifalaridan biri aniq ish joyiga yo'naltirilgan yuqori malakali mutaxassislarni maqsadli tayyorlashdir. Shuning uchun kafedralar ta'lim dasturlarining maqsadi muhandislik-texnologiya sohasida mutaxassislarni tayyorlash talablariga javob beradigan kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat.

Tayyorgarlik bosqichi talabalari va kafedralar professor-o'qituvchilari bilan zamonaviy o'qitish metodlari va texnologiyalaridan foydalanish xususiyatlarini tushuntirib beruvchi konsultatsiyalar va metodik seminarlar shaklida ilmiy-uslubiy ishlarni tashkil etishni nazarda tutadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Talabalarning ilmiy-tadqiqot faoliyatida OTMning laboratoriyalari, kichik innovatsion korxonalari va ilmiy-amaliy markazlarida loyihalash, ixtirochilik ishlariga asosiy e'tibor beriladi.

Jarayoniy bosqichda talabalarning ijodiy fikrlash, ijodkorligini rivojlantirish bo'yicha maxsus kurslar o'tkaziladi, yuqori texnologiyalar asosida kurs va diplom loyihalari uchun mavzu tanlash bo'yicha maslahatlar o'tkaziladi, talabalar OTMning kichik korxonalari ishiga jalb qilinadi.

ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuvga asoslanadi, bu zamonaviy pedagogik vositalar va shakllar tizimini joriy etish imkonini beradi. Texnika OTM talabalari bilan ishlashning zamonaviy pedagogik vositalari, shakllari va usullaridan foydalanish OTM infratuzilmasini va o'quv jarayonining mazmunini muhandis tayyorlashning zamonaviy talablariga muvofiq qayta qurishni talab qiladi. OTMda ilmiy-tadqiqot faoliyatini amalga oshirish uchun tashkiliy tuzilmalar tarmog'ining mavjudligi muhim ahamiyatga ega (1-jadval). Bu OTM, ishlab chiqarish tashkilotlari va ilmiy muassasalarning integratsiyasi bo'lib, bu ularning salohiyatidan ilmiy tadqiqotlar uchun samarali foydalanish imkonini beradi.

OTMda ilmiy va ta'lim faoliyatini innovatsion tashkil etishning o'ziga xos xususiyati ilmiy xodimlar va professor-o'qituvchilar tarkibidan ilmiy va o'quv guruhlarini tashkil etish, aloqalarini ta'minlashdir:

- Munozaralar, seminarlar, ilmiy konferensiyalar, tadqiqotning borishi va oraliq natijalarini muhokama qilishda, ilmiy va o'quv guruhi a'zolari o'rtasida maslahat berish;

- O'qituvchi va ilmiy xodim tomonidan talabaga ilmiy ma'ruza, ilmiy nashr, taxmin qilinayotgan ixtiroga talabnoma yoki tanlovda ishtirok etishda, shuningdek malakali ilmiy tadqiqotda qatnashishda yordam beradigan ilmiy-texnik g'oyalarini taqdim etish;

- Axborot, jamoada maqsadlar, motivlar va xatti-harakatlar algoritmini shakllantirishga hissa qo'shadigan,

o'zaro rag'batlantirishni amalga oshirish, birgalikda ilmiy tadqiqotlar olib boradigan o'qituvchi va talabaning harakatlarini nazorat qilish va muvofiqlashtirish.

Guruhlarni shakllantirish uchun asos bo'lib, kafedralar, OTMlarning ilmiy laboratoriyalari, ilmiy-tadqiqot institutlari hisoblanadi. Ilmiy va o'quv guruhi o'quv, ilmiy, ilmiy, uslubiy va o'quv ishlarini olib borishni ta'minlaydi, xususan:

- Yangi ma'ruza kurslarini ishlab chiqish, yangi laboratoriya ishlarini yo'lga qo'yish va mavjud laboratoriya ishlarini modernizatsiya qilish, talabalar bilan mashg'ulotlarni yuqori ilmiy va uslubiy saviyada o'tkazishni amalga oshiradi;

- Fundamental va amaliy muammolar yuzasidan ilmiy tadqiqotlar olib boradi;

- Ilmiy nashrlar, darsliklar, o'quv qo'llanmalar tayyorlaydi;

- Tugallangan ilmiy loyihalarni muhokama qiladi;

- Ilmiy-tadqiqot laboratoriyalarini yangi asbob-uskunalar va jihozlar bilan jihozlashga hissa qo'shadi;

- Talabalarda intellektual mehnatga hurmat va manfaatdor munosabatni shakllantirishga hissa qo'shadi;

- Talabalarni qo'llab-quvvatlashni tashkil qiladi.

Bu oliy o'quv yurtlari bitiruvchilarining yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlar muhitiga moslashuvining 2-jadval

Texnika OTMning innovatsion infratuzilmasida shakllangan kasbiy kompetensiyalar:

Talabalarining tashkiliy ishlari	Kompetensiyalarni shakllantirish
Laboratoriya	Tashkiliy qobiliyat; ijodiy yondashuv; axborotni qayta ishlash, natijalarni tahlil qilish; hisobotlarni tayyorlash
Kurs loyihasi	Loyiha maqsadini shakllantirish, baholash mezonlarini ishlab chiqish, faoliyat yo'nalishlarini aniqlash; meyoriy hujjatlarni tayyorlash; rejalash ishlarini bajarish; AKT vositalaridan foydalanish
Amaliyot	Tahliliy ko'nikmalar; mustaqil tadqiqot olib borish; kreativlik; matematik modelashtirish; AKTdan foydalanish; innovatsion loyiha tayyorlash; ilmiy hisobotlar tayyorlash
Bitiruv malakaviy ish	Ilmiy adabiyotlar bilan ishlash; tadqiqot natijalarini tahlil qilish; ilmiy natijalarni AKT vositalarida qayta ishlash; ilmiy natijalarni baholash

Mutaxassislar tayyorlash mazmunini loyihalashda biz professional ta'limi tizimining davlat va jamiyat tomonidan belgilab berilgan maqsad, vazifalari va samaradorligidan kelib chiqdik. Shunga muvofiq, DTSning tayanch va o'zgaruvchan qismlarining har bir o'quv fani bo'yicha ta'limning maqsadi, vazifalari, natijalari belgilandi, fanlarning mazmunini tanlash va tizimlashtirish amalga oshirildi.

O'quv fanlari mazmunining mantig'i innovatsiyalar uchun zarur bo'lgan kasbiy va umummadaniy kompetensiyalarga asoslanadi. Ijtimoiy, gumanitar va umumkasbiy fanlarning mazmuni ta'lim jarayonini umummadaniy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltiradigan tarzda ishlab chiqilgan.

"Innovatsion faoliyat asoslari" fanining maqsadi innovatsiyalar, innovatsion jarayonlar, mamlakat va mintaqada iqtisodiyotni (ishlab chiqarishni) innovatsion rivojlantirish xususiyatlari, innovatsiya elementlari va innovatsion faoliyat sohasi bo'yicha innovatsion faoliyat sohasi bo'yicha axborot tezaurusini shakllantirishdan iborat.

Fanning mazmuni zamonaviy texnologiyalar, nanotexnologiyalar, zamonaviy materiallar, innovatsiyalarni (yoki modernizatsiya qilingan mahsulot) ishlab chiqish va joriy etish bosqichlari haqidagi asosiy bilimlarni o'z ichiga oladi.

"Innovatsion faoliyat asoslari" kursi yangilikni qabul qilish, innovatsiya mazmuniga motivatsiya, tizimli fikrlash, ixtiro va izlanish qobiliyati, innovatsion madaniyatni shakllantirishi kerak.

"Innovatsion faoliyat asoslari" fanining maqsadi talabalarda innovatsiyalar, innovatsion jarayonlar, mamlakat va mintaqada iqtisodiyotni (ishlab chiqarishni) innovatsion rivojlantirish xususiyatlari, innovatsion faoliyat elementlari va innovatsion faoliyat sohasi bo'yicha axborotni shakllantirishdan iborat.

yuqori darajasini shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi, chunki talabalarining kasbiy axborot resurslari va laboratoriya va ishlab chiqarish obyektlaridan erkin foydalanishini ta'minlash orqali kasbiy moslashuv maydonini kengaytiradi; kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish hamda talabalarni ilmiy va innovatsion faoliyatga jalb etish jarayonini faollashtiradi.

A.N.Utkina ta'limning ahamiyatini, uning shaxsning qadriyat yo'nalishlari tizimidagi o'rni ta'lim faoliyatining eng muhim regulyatorlaridan biri sifatida belgilaydi. Muallif talabalar o'rtasida o'tkazilgan ijtimoiy tadqiqot natijalarini keltiradi, bu esa ta'lim "qiziqarli ish"dan keyin ikkinchi o'rinni egallashini ko'rsatadi.

OTMning innovatsion muhitida innovatsiyalar sohasidagi kasbiy kompetensiyalar (2-jadval) talabalar va o'qituvchilarning eksperimental loyihalash va eksperimental texnologik ishlarni olib borishda ishtirokini tashkil etish orqali shakllantiriladi.

OTMning innovatsion infratuzilmasini belgilash ta'lim mazmunini loyihalashtirishga hissa qo'shgan texnologiya, fan va texnika yutuqlari sohasidagi innovatsiyalarni ishlab chiqish metodologiyasi va texnologiyasini shakllantiradigan DTSga muvofiq tashkil etishga imkon berdi.

Fanning mazmuni zamonaviy texnologiyalar, nanotexnologiyalar, zamonaviy materiallar, innovatsiyalarni (yoki modernizatsiya qilingan mahsulot) ishlab chiqish va joriy etish bosqichlari haqidagi asosiy bilimlarni o'z ichiga oladi.

"Innovatsion faoliyat asoslari" kursi yangilikni qabul qilish, innovatsiya mazmuniga motivatsiya, tizimli fikrlash, ixtiro va izlanish qobiliyati, innovatsion madaniyatni shakllantirishi kerak.

"Innovatsion faoliyat asoslari" fanining tuzilishi quyidagi bo'limlarni o'z ichiga oladi:

1. Innovatsiyaning asosiy tushunchalari.
2. Innovatsion milliy va mintaqaviy tizimlarning umumiy tavsifi.
3. Innovatsion mahsulotni ishlab chiqishning asosiy bosqichlari.
4. OTMning innovatsion infratuzilmasi.
5. Ilmiy-texnik faoliyat natijalarini uzatish asoslari.
6. Innovatsion faoliyatni boshqarish.
7. Yangi mahsulotni ishlab chiqarish texnologiyasi.

Har bir bo'lim modul sifatida taqdim etiladi (innovatsion yoki modernizatsiya qilingan individual yoki guruh mahsulotini ishlab chiqarish, uni loyihalash, o'quv laboratoriyasida sinovdan o'tkazish).

Xulosa va takliflar. Ushbu fan talabaning mamlakat, mintaqadagi innovatsion jarayonlar haqidagi nazariy bilimlarini kengaytiradi, uni jahon innovatsiyalarining zamonaviy yutuqlari sari olib boradi, talabalarni innovatsion interfaol ta'lim texnologiyalaridan foydalanishda innovatsiyalarga asoslangan ilmiy-tadqiqot ishlarida ishtirok etishga faollashtiradi.

OTMning "Muhandislik pedagogikasi va psixologiyasi" kafedrasidan ishlab chiqilgan "Ta'lim innovatsion texnologiyalari" qo'shimcha kasb-hunar ta'limi tizimidagi bakalavriat bosqichi talabalari uchun maxsus kursi

OTMdagi ta'lim faoliyatini psixologik-pedagogik jihatdan pedagogik madaniyatini oshirish, ilmiy va pedagogik qo'llab-quvvatlaydi. OTM o'qituvchisining psixologik-faoliyatga motivatsiyani oshirish uchun mo'ljallangan.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni.// O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami. – T., 2017. B.39.
2. Покасов В.Ф. Управление качеством образования современной школы (методические материалы) // автор-состав. – Ставрополь. 2012. – 145-с.
3. Гомулина Н.Н. Применение новых информационных и телекоммуникационных технологий в школьном физическом и астрономическом образовании: Дисс. канд. пед. наук: 13.00.02. – М.: МГПУ, 2003.-332 с. РГБ ОД, 61:03-13/1698-6.
4. Хамидов В.С. Та'лим тизимида кескин бурилишга сабаб бўлган 4 дастур ҳақида. «Infocom.uz», - Тошкент. 2010, №1, -54-57-б.
5. Шоштаева Е.Б. Интегральная технология обучения как основа повышения качества образовательного процесса: автореф. дис. канд. пед. наук. // Шоштаева Е.Б. – Карачаевск: 2003. – С. 23.
6. Хамидов В.С. Та'лим тизимида кескин бурилишга сабаб бўлган 4 дастур ҳақида. «Infocom.uz», - Тошкент. 2010.
7. Turaev S.J. Methods of the using of software program Microsoft Excel in practical and laboratory occupation on physics, Scientific Bulletin of Namangan State University: 2019.
8. Смолкин А.М. Методы активного обучения: [Метод. пособие для преподавателей и организаторов проф. и экон. обучения кадров] / Смолкин А.М. – М.: Высш. шк.,1991. – с. 175.
9. Психология и педагогика /Под ред. Абульхамовой К.А., Васиной Н.В., Лаптева Л.Г., Слостенина В.А. – М.: «Совершенство», 1998.
10. Махмадиев Б.С. MathCAD тизимида ишлаш асослари. Ўқув қўлланма. – Қарши. 2012. – 144-б.

Muslima BOZOROVA,
TerDU dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

UZMU, pedagogik fanlari doktori, professor X.Xudoyqulov taqrizi asosida

TA'LIM MAZMUNIDA XALQ PEDAGOGIKASI MANBALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada ta'lim mazmunida xalq pedagogikasi manbalaridan foydalanishning uslubiy imkoniyatlari, xususan, axloqiy mavzuda o'tkaziladigan mashg'ulotlarda darsning didaktik maqsadlariga erishish uchun o'zbek xalq pedagogikasining hayotning mazmunini to'g'ri tushuntirish, kechirish, man etish buyruq berish, sinash, muomala odobi, kiyinish madaniyati kabi tarbiya metodlarining didaktik xususiyatlari, o'quvchilarga kuchli tarbiyaviy ta'sir o'tkazilishi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, fan, mazmun, manbalar, xalq og'zaki ijodi, tarbiyaviy imkoniyat, didaktik maqsad, tarbiya metodlari, axloq va odob, tarbiyaviy ta'sir.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАРОДНЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ СОДЕРЖАНИИ

Аннотация

В статье правильно раскрываются методические возможности использования ресурсов народной педагогики в содержании образования, в частности, в деятельности, проводимой на нравственные темы, для достижения дидактических целей урока, смысла жизни узбекской народной педагогики. объясняли, прощали, запрещали, отдавали приказы, тестировали, обсуждались дидактические особенности воспитательных методов, такие как манеры, дресс-код, сильное воспитательное воздействие на учащихся.

Ключевые слова: Образование, наука, содержание, ресурсы, народное творчество, воспитательная возможность, дидактическая цель, воспитательные методы, нравы и нравы, воспитательное воздействие.

POSSIBILITIES OF USING FOLK PEDAGOGICAL RESOURCES IN EDUCATIONAL CONTENT

Annotation

In the article, the methodical possibilities of using folk pedagogy resources in the content of education, in particular, in the activities conducted on moral topics, in order to achieve the didactic goals of the lesson, the meaning of life of Uzbek folk pedagogy is correctly explained, forgiving, forbidding, giving orders, testing, didactic features of educational methods such as manners, dress code, strong educational influence on students were discussed.

Key words: Education, science, content, resources, folk art, educational opportunity, didactic purpose, educational methods, morals and manners, educational influence.

Kirish. Xalq pedagogikasi namunalarining mazmun-mohiyati, tadqiqot obyekti, manbalari, maqsadi va vazifalari, jamiyatimiz hayotida ushbu namunalarning tutgan o'rni va amaliy ahamiyati keng qamrovli yoritilgan. Fanning o'quv dasturlarida xalq pedagogikasi manbalariga kiruvchi xalq og'zaki ijodi janrlarining tarbiyaviy ahamiyati, milliy urf-odatlar, an'analar, udumlar, xalq o'yinlari va o'yinchoqlari, bayram va marosimlarning tarbiya vositasi sifatidagi o'rni, xalq pedagogikasida oila tarbiyasi, yoshlarni tarbiyalashning metod, usul va vositalari, islom dinining odob-axloq, ilm-fan haqidagi ta'limotlari, o'zbek xalqining muomala madaniyati, axloqiy me'yorlari, xalq pedagogikasida tabiat va inson munosabatlari, sog'lom turmush tarzi masalalari alohida boblarda o'z aksini topgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Pedagogikaning turkum fanlarida va juda ko'pgina tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlarida xalq pedagogikasining tarbiyaviy hamda didaktik imkoniyatlari, xalqimizning milliy tarbiya an'alaridan o'quv-tarbiyaviy jarayonda foydalanish masalalari ham o'rganilgan va yana ham o'rganilish davom etmoqda.

Xalqlarning pedagogik madaniyati bilan qiziqqan rus yozuvchisi V.G.Belinskiy: "Har bir millatning o'ziga xosligi, asosan faqat shu millatga xos dunyoqarash, din, til, urf-odatlar va an'alaridir", – deydi. o'tmishda yig'ilgan ma'rifiy boyliklarni buyuk faylasuf Gegel "o'zidan kuch taratuvchi ona

yer" bilan taqqoslagan. Uning ta'kidlashicha, "ilm-fan va ta'limning har bir yangiligi uning qadimiylikka murojaatidan kelib chiqadi"[1]. Demak, madaniyatning, jumladan pedagogik madaniyatning an'anaviyligi xalqlarning yuqori madaniyatining muhim belgisidir.

Buyuk alloma Abu Nasr Forobiy: "Xalqlarning o'z qadimiy madaniyatiga e'tibori va qiziqishning uyg'onishi ularning haqiqiy donoligidan dalolatdir"[2], – deydi. Demak, xalq pedagogikasi xalq ommasining turmush faoliyati jarayonida to'plangan va avloddan-avlodga o'tib kelayotgan tarbiya borasidagi tajriba va bilimlari yig'indisidir.

Folklorshunos T.Mirzayev ta'rifi bilan aytganda: "Xalqimiz antik davr va o'tgan asrlarning klassik epopeyalari – "Illiada" va "Odiseya", "Mahobxorat" va "Ramayana", "Igor jangnomasi" va "Shohnoma", "Manas" va "Jangar" kabi shoh asarlar bilan bellasha oladigan va ular bilan teng turgan hayratomuz dostonlarga, rang-barang ertaklarga, xalqning hayot tajribalarini o'zida mujassamlashtirgan ajoyib maqol va matallarga, juda ko'p topishmoqlar, latifalarga egaki, bular ma'naviy boyligimiz, zo'r iftixorimizdir"[3].

Tadqiqot metodologiyasi. Xalq pedagogikasi tom ma'nosi bilan umuminsoniy, xalqchil pedagogikadir. Uni xalqlar tarixi, xalq falsafasi, psixologiyasi, etnografiyasi, xalq tibbiyotidan tashqarida tasavvur qilib bo'lmaydi. Shuningdek, xalq pedagogikasi o'zining udumshunoslik, elshunoslik, qadrshunoslik, ruhshunoslik, mumtoz adabiyot, san'at, og'zaki

ijod kabi fan sohalaridagi eng yaxshi namunalarni, hayotning, tafakkurning, odob– axloq, ta'lim–tarbiyaning hamma jabhasini qamrab oladi.

Tahlil va natijalar. Ma'lumki, qadriyatlam yaratuvchi ham, avloddan–avlodga yetkazuvchi ham xalqning o'zi. Shu bo'sham xalq pedagogikasida qadriyatlar pedagogikjihatdan kel o'rganiladi, bunda ular quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi: oilaviy, mehnat, maishiy turmushni ifodalovchi qadriyatlar, ijtimoiy–siyosiy mazmundagi qadriyatlar, madaniy–ma'rifiy qadriyatlar, badiiy–estetik qadriyatlar, sog'lom turmush tarziga oid qadriyatlar, ma'naviy– ruhiy qadriyatlar.

Oilaviy qadriyatlar oila va oila a'zolari tomonidan qadrlanadigan o'zaro munosabatlar, kattalarga hurmat, kichiklarga izzatda bo'lish, qarindosh–urug'lar o'rtasidagi mehr–oqibat kabilarni qamrab oladi. Sog'lom turmush tarziga oid qadriyatlarga esa, xalqimizning o'z farzandlarini sog'–salomat, mard va vatanparvar bo'lib yetishishida qo'llaniladigan tarbiya usullari qiradi. Badiiy–estetik qadriyatlarga xalq amaliy san'ati, hunarmandchiligi, musiqa, raqs, qo'shiqchilik, tasviriy san'at, milliy bayramlar, urf–odatlar, an'analar, to'y–tomoshalar, motam marosimlari, kiyinish madaniyati va boshqalarni kiritish mumkin.

Ma'naviy–ruhiy qadriyatlar mehnatsevarlik, insonparvarlik, mehr– muruvvat, saxovat kabi xislatlardan iborat bo'lsa, ijtimoiy–siyosiy qadriyatlar adolat, tinchliksevarlik, erkinlik, do'stlik, tenglik kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi.

Ilmiy–ma'naviy qadriyatlarga esa, insoniyat rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan ilmiy manbalar, mantiq, falsafa, riyoziyot, handasa(geometriya), jabrumuqobil (algebra), jug'rofiya, ilmi nujum(astronomiya), adabiyot, ulum al– islom(islom ilmi) kiradi. Demak, yuqorida ta'kidlaganimizdek, xalq pedagogikasi xalqimizning qahramonona o'tmishi, milliy qadriyatlari, tarixi, urf–odatlar, ta'lim–tarbiyadagi ilg'or g'oya va tajribalarini o'zida aks ettiradi. Ana shu bebaho merosni o'rganish va undan o'quv tarbiya jarayonida foydalanish uchun avvalo xalq ommasi to'plagan pedagogik ma'lumotlar, bilimlar, ko'nikma va malakalar qanday manbalardan olinishini bilishimiz kerak..

O'zbek xalq pedagogikasi o'z tarbiya borasidagi tajribalarini quyidagi manbalarda aks ettiradi:

O'zbek xalq og'zaki ijodi (folklori).

Milliy urf–odatlar, an'analar va marosimlar.

Xalq o'yinlari va o'yinchoqlari.

Diniy ta'limotlar.

Xalq amaliy san'ati va hunarmandchiligi.

Milliy musiqa va qo'shiqchilik san'ati.

Tasviriy san'at.

Tarixiy yodgorliklar va milliy me'morchilik.

Xalq raqs san'ati (xoreografiyasi).

Xalq mutafakkirlarining ilmiy meroslari.

Xalq pedagogikasining tarbiyaviy imkoniyatlari deganda xalq tarbiya tajribasidan joy olgan eng ilg'or pedagogik bilimlar, malaka va ko'nikmalar, zamonaviy o'quv dargohi va oila tarbiyaviy tizimida yoshlarni tarbiyalash maqsad va vazifalarini hal etish uchun qulay shart–sharoitlarini yaratish tushuniladi. Masalan, xalq maqollarining tarbiyaviy imkoniyatlari tarbiyaning asosiy maqsadidan kelib chiqadi. Tarbiyaning asosiy maqsadi esa, har tomonlama yetuk inson, yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirishdir. Chunonchi, xalq pedagogikasi qadriyatlari ma'naviy yetuk, malakali mutaxassislarni tayyorlash, barkamol shaxs tarbiyasi hamda ta'lim–tarbiya samaradorligini oshirish imkoniyatlarini yaratib beruvchi manbadir.

Xalq pedagogikasining didaktik imkoniyatlari deganda “xalqning yoshlarga bilim va amaliy ko'nikmalar berish, ularni ijodiy ishlash uslublari bilan qurollantirish, dunyoqarashlarini o'stirish, axloqiy g'oyalarini egallashlarida

qo'llab kelgan empirik pedagogik tajribasini zamonaviy milliy ta'lim jarayonida qo'llash uchun qulayligi”[5] tushuniladi.

Ko'pgina fan o'quv dasturlari va darsliklarida xalq donishmandligidan olingan va boy tarbiyaviy ahamiyatdagi mavzular hamda o'quv materiallari berilgan. Buni maktabning boshlang'ich sinfidan tortib to oliy ta'limning bakalavriat va magistratura yo'nalishlaridagi fanlarni o'rganishda ko'rish mumkin. Maktab, kasb hunar maktablardagi “O'zbek tili”, “Vatan adabiyoti”, “Tarbiya”, “Kasb odobi” kabi fanlarida atroflicha yoritilgan xalq og'zaki ijodiyoti, o'zbek adabiyoti klassiklari asarlari xalq pedagogikasi manbalari sifatida chuqur tarbiyaviy imkoniyatlarga ega.

Xalq og'zaki ijodi namunalari va o'zbek mutafakkirlari asarlari bilan yoshlarni tanishtirishda o'qituvchi yorqin badiiy obrazlarga asosiy e'tiborini qaratishi zarur. O'quvchilar esa, bu obrazlarni qabul qilishlari, tushunishlari va his etishlari kerak. Zero, badiiy obraz orqali o'quvchilarda turli hissiyotlarni vujudga keltirish mumkin. Masalan, “Farhod va Shirin” dostonini o'rganishda Farhodning jasoratli mehnatiga tan berish, Shirinning vafodorligi va go'zalligiga lol qolish, Xisravning yovuzligi va makkorligiga g'azablanish kechinmalari uyg'otiladi.

O'zbek tili darsliklarida o'zbek adabiy tili me'yorlarini o'rganishda, grammatik qoidalarini egallashda chuqur tarbiyaviy ahamiyatga ega boigan folklor asarlari, ya'ni dostonlar, rivoyatlar, qo'shiqlar, ertaklar, maqollar, naqlar, hikmatli so'zlar va hokazolardan tuzilgan misollardan iborat mashqlar qollaniladi.

Maktab va kasb–hunar maktablarda o'tiladigan tarix darslarida turli tarixiy davrlarda xalqimizning milliy urf–odatlar va an'analari, me'morchiligi va amaliy san'ati, hamda fan va madaniyatning boshqa sohalar qanday rivojlanganligi haqidagi qator bilimlar o'zlashtiriladi. Bunday bilimlar o'quvchilar dunyoqarashini kengaytiribgina qolmay, ularda axloqiy, nafosat tarbiyalarini shakllantirishda, vatanparvarlikni tarbiyalashda qo'llaniladi, ya'ni xalq tarixi – milliy ongning bir bo'laki sifatida o'quvchilarning har tomonlama yetuk inson bo'lib shakllanishlarida muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Tarbiya fani mazmunining bir butunligini xalq pedagogikasi manbalarisiz rivojlantirish mumkin emas. Chunki tarbiyaviy jarayon bilan bog'liq birorta mavzu yo'qki, unga xalq tajribasi misol bo'lmasa. Xalq pedagogikasining asosiy manbalaridan biri bo'lgan xalq og'zaki ijodi janrlarining deyarli barchasi ertaklar, maqollar, masallar, rivoyatlar, afsonalar, maqollar, topishmoqlar, dostonlar, xalq qo'shiqlari, tez aytishlar, qayroqi so'zlar, iboralarning barchasi bir vaqtda bo'lmasada muntazam qo'llanilish ehtiyoji doim saqlanib qolyapti. Ammo, zamonaviy ta'lim mazmunida milliylikni, milliy tarbiyani o'zida aks etuvchi juda ko'pgina imkoniyatlardan yetarli darajada foydalanishga e'tibor qilmayotganimiz achinarlidir.

Biz “O'zbek tili va adabiyoti”, “Tarbiya”, “Tarix” darslari misolida gumanitar fanlar mazmunida xalq pedagogikasini qo'llashning imkoniyatlari haqida so'z yuritdik. Lekin aniq fanlarni o'qitishda ham o'quv material mazmunining tarbiyaviy ta'sirini aniqlash va ulardan yoshlar tarbiyasida foydalanishga ko'proq ahamiyat berish talab etiladi, zero barqamol shaxsni shakllantirish uchun tarbiyaga kompleks yondashish zarur.

Avvalo, aniq fanlarda darsning didaktik maksadlarga erishishining o'zi o'quvchilar tarbiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Aniq fanlarni o'qitish jarayonida amalga oshiriladigan tarbiyaviy ishning asosiy vazifalaridan biri– o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishdir. Masalan, fizika, biologiya, geografiya va boshqa aniq fanlar bo'yicha darslar davomida aniq tabiiy qonuniyatlar, hodisalar, jarayonlarni tushuntirish orqali ulardagi eng umumiy belgilar, sifatlar va xossalarni yoritib beriladi. Jumladan, fizika darslarida materiya haqida tushuncha berishda xalq og'zaki ijodi

namunalaridan biri – topishmoqlardan keng foydalanish mumkin. O'quvchilarga fizik hodisalar yoki osmon jismlari haqida topishmoq tarzida aytib berish havola etiladi. Masalan:

Ko'k ko'ylakka qo'l yetmas. (Osmon)

Uzoq tog'da o't yonar. (Quyosh)

Astronomiyani o'rganishda buyuk alloma Mirzo Ulug'bekning hayoti va asarlari, biologiya darslarida Abu Ali Ibn Sino asarlari, matematikada Al-Xorazmiy, Umar Hayyomning hayoti va asarlarini, falsafiy she'rlar bilan qo'shib o'rganish ham katta samara beradi.

Gumanitar fanlar, xususan iqtisodiyotga oid fanlarni o'qitishda avloddan –avlodga o'tib kelayotgan xarid qilish, mahsulotni xaridorgir qilib tayyorlash, raqobatga bardosh berish, savdo usullari, tejamkorlik haqidagi ma'lumotlarni o'zbek xalq maqollari, diniy ta'limotlar, hadislaridan namunalar keltirib berilsa, yoshlarning g'oyaviy-siyosiy va iqtisodiy tarbiyasi samarali bo'ladi. Shu o'rinda yoshlarning yosh tarbiyalarini hisobga olib, mehnatsevarlik haqidagi xalq og'zaki ijodi namunalaridan ko'plab misollar keltirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil qilishda ham xalq pedagogikasi manbalaridan unumli foydalanish mumkin. Bunda o'quv fanlari bo'yicha turli to'g'araklar, tematik kechalar, muloqotlar, savol-javob kechalari, tanlovlar, olimpiadalar, sayohatlar, "Quvnoqlar va zukkolar" bellashuvlarini tashkil qilish lozim. Xalq pedagogikasi asosida tashkil qilinadigan yuqoridagi kabi tadbirlarning yagona talabi mashg'ulotlar ma'lum maqsadga yo'naltirilgan va mazmuni hayot bilan bog'liq bo'lishi hamda tizimli olib borilishi, mashg'ulotlarda yoshlar faoliyati xilma-xil va yangi ma'lumotlar, bilimlar, malakalar va ko'nikmalarni egallashdan iborat bo'lmog'i kerak. Axloqiy mavzuda o'tkaziladigan munozaralar, savol-javob kechalari, yoki o'zbek xalqi tarixi va madaniyati bo'yicha ko'rik-tanlovlar o'quvchilarni xalq pedagogikasi asosida tarbiyalashga katta imkoniyatlar yaratadi. Nazariy bilimlarni o'zlashtirishda kundalik hayotdagi tanish hayotiy voqealarni misol tariqasida qo'llash o'quvchilarning faolligini oshiradi, bilimlarini mustahkamlaydi va dunyoqarashini kengaytiradi.

Xalq pedagogikasida o'quvchi-yoshlar tarbiyasi uchun asrlar sinovidan o'tgan bir qancha metodlar borki, ularning kuchli tarbiyaviy ta'siri bevosita shaxs tabiati bilan bog'liq.

Taqdirlash usuli bolaning qilgan ishidan mamnunlik foydasi bo'lgan. "Barakalla, rahmat bolam", "Omon bo'l" deyish, yoqimli kulish, boshini silash, peshonasidan o'pish shaklida amalga oshiriladi. Bu fazilatlarining aksi bo'lgan nodonlik, badxulqlilik, manmanlik, qo'rqqoqlik, yolg'onchilik, sabrsizlik, baxillik, hasadgo'ylik kabi illatlardan xoli bo'lishi talab etilgan. Ana shu ijobiy fazilatlarini yoshlar tarbiyasiga singdirish va illatlardan yiroq tutish yoki xoli qilish bo'yicha

xalq pedagogikasida qator tarbiya metodlari, usul va vositalari mavjud.

O'zbek xalq pedagogikasida man etish buyruq berish usullari uyatli iboralar aytgan, so'kingan giyoxvandlik, qimor o'ynash kabi inson sha'niga dog' tushuruvchi ishlarga berilgan o'smirlarga nisbatan qo'llanilgan.

Xalq pedagogikasida keng o'rin olgan sinash usuli bolaning odamlar va o'rtoqlari bilan muloqatda, jamoat o'rtasida mexnat munosabatlarida axloq qoidalariga rioya etishni quzatishda qo'llanilgan, bu xaqida maqollar ham ijod etilgan. Kechirish va oliy ximmatlilik usuli o'quvchilar faoliyatida kamchilik sodir bo'lganda qo'llangan.

Hayotning mazmunini to'g'ri tushuntirish, farzandlarga odob-axloqni o'rgatish, ezgu ishlarga odatlantirishda xalq pedagogikasining yuqorida ta'qidlangan tarbiya metodlaridan foydalaniladi. O'git va nasihat metodi xalq og'zaki ijodining turli janrlarida o'z aks ini topgan.

"Tarbiya metodlari ichida eng ko'p qo'llanadigan turi bu namuna, ibrat ko'rsatish, ya'ni o'rnak bo'lishdir. Bu ikki xil yo'nalishda amalga oshirish mumkin. Birinchisi, yaxshi fazilatlariga ega bo'lgan insonlarning ibratli jihatlari ko'rsatish orqali undan o'rnak olishga undalsa, Ikkinchisi salbiy axloqli kishilarning nojo'ya ishlarini ko'rsatish bilan undan nafratlanishga o'rgatiladi"[5].

Xalq pedagogikasidagi rag'batlantirish metodiga maqtash, ma'qullash, alqash, mukofotlash kabi shakllarni qiritishimiz mumkin. Bolalarning yaxshi fazilat ila amalga oshirgan ibratli ishlari kattalar tomonidan ma'qullansa, maqtalsa, olqishlansa, rahmat aytilsa, alqansa va imkon doirasida taqdirlansa, ular yanada yaxshi xislatlarga ega bolishga, yaxshi ishlarni bajarishga harakat qiladilar.

Xalq pedagogikasining bunchalik ta'sir kuchi, ahamiyati va yashovchanligi gining boisi, "birinchidan uning hayotiyiligi, ta'sirchanligi, serqirra, serma'noligida bo'lsa, Ikkinchidan, uning bevosita xalq tomonidan mavjud hayot jarayonida jonli an'analarda yaratilishi, hayot, inson muammolarini qamrab olishi, tarbiyaning eng dolzarb masalalari yechimini hal qilishga qaratilgani, uchinchidan, umuminsoniy yo'nalishga, umumbashariy g'oya maks adlarga qaratilganidadir"[4].

Xulosa va takliflar. Xalq pedagogikasi manbalarida tarbiyaning maqsad va vazifalari borasida muayyan xalqning hayotiy tajribasi hamda turmush tarzida shakllangan amaliy qarashlari, muayyan jamiyatda yashash uchun har bir odam amal qilishi shart sanalgan va urf-odat, udum, xulq-odob, marosim, an'ana, turmush tarzi, badiiy ijod, uyin singari empirik vositalarda namoyon buladigan amaliy faoliyat mujassamdur. Shu asosda ta'lim mazmunida xalq pedagogikasi manbalaridan foydalanish yoshlar tarbiyasi uchun kuchli ta'sir etuvchi vosita hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Xoshimov K., Ochil S. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. –T.: O'qituvchi. 1995, 256-b.
2. Forobiy Abu Nasr. Risolalar. – T.: Fan, 1975-y. 202-b.
3. Mirtursunov Z. O'zbek xalq pedagogikasi, –T.: Fan, 1973-yil. 208-b.
4. Xoshimov K., Ochil S. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. –T.: O'qituvchi. 1995, 184-b.
5. Mutalipova M.J. Xalq pedagogikasi – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2011, 186-b.

UDK:796

Davron VAXOBOV,

Paralimpiya sport turlari bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash instituti

Qayta tayyorlash va malaka oshirish jarayonini tashkil etish bo'limi boshlig'i

E-mail: davronn@mail.ru

TDTU, «Jismoniy tarbiya va sport» kafedrasini mudiri P.K. Shokirov taqrizi asosida

THE IMPORTANCE OF SPORTS AND PHYSICAL ACTIVITY FOR YOUTH WITH PHYSICAL DISABILITIES

Annotation

The article discusses the importance of sports and physical activity for people with disabilities. In the course of the study, 16 young people with disabilities were selected and conducted classes according to a specially designed program. The average age of athletes is 23 years. At the beginning of the study, the physical and mental state of young people was determined, and after training, the results were analyzed.

Key words: Sport, physical activity, health, disabled, youth.

ЗНАЧЕНИЕ СПОРТА И ФИЗИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ ДЛЯ МОЛОДЕЖИ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ

Аннотация

В статье рассматривается значение занятий спортом и двигательной активностью для людей с ограниченными физическими возможностями. В ходе исследования было отобрано и проводились занятия по специально разработанной программе 16 молодых людей с инвалидностью. Средний возраст спортсменов – 23 года. В начале исследования определяли физическое и психическое состояние молодых людей, а после обучения анализировали результаты.

Ключевые слова: Спорт, двигательная активность, здоровье, инвалид, молодежь.

JISMONIY IMKONIYATLARI CHEKLANGAN YOSHLAR UCHUN SPORT VA JISMONIY FAOLLIKNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada jismoniy imkoniyatlari cheklangan insonlar uchun sport va jismoniy faoliyatning ahamiyati muhokama qilinadi. Tadqiqot ishini o'tkazishda imkoniyati cheklangan 16 nafar jismoniy imkoniyati cheklangan yoshlar tanlab olindi va ular bilan maxsus tuzilgan dastur bo'yicha mashg'ulotlar olib borildi. Sportchilarning yoshi o'rtacha 23 yoshni tashkil etadi. Tadqiqot ishi boshida yoshlarning jismoniy va ruhiy holatlari aniqlandi va mashg'ulotlardan so'ng natijalar tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: Sport, jismoniy faollik, salomatlik, invalid, yoshlar.

Kirish. Dunyo jamiyatida imkoniyati cheklangan bo'lishiga qaramay, turli sohalarda ulkan cho'qqilarni zabt etgan insonlar kam emas. Yuksak diniy maqomlarga erishgan yoki sportchi, mashhur san'atkor, hatto siyosiy yetakchi bo'lgan shaxslar ham talaygina. Bularning barchasi ichki olamning – qalb va ruhning salomatligi natijasidir. Yurtimizda ham mana shunday insonlar uchun qulay shart-sharoitlar, bepul va sifatli ta'lim olish uchun imkoniyatlar mavjud.

Iste'dodsiz inson yo'q, faqat buni sezmaydiganlar bor, degan ekan dunyo olimlaridan biri. Ma'lumotlarning qayd etishicha, 2019-yil holatiga ko'ra, yurtimizda 710 mingga yaqin nogironligi bo'lgan shaxs ro'yxatga olingan. Ular yurtimizning turli hududlarida, turli sharoitlarda yashaydilar. Eng achinarlisi, ularning atigi 10%i oliy ma'lumotli. Ta'lim bilan qamrab olinmagan nogiron yoshlar qancha...

BMT ma'lumotlariga ko'ra taxminan 450 mln. insonda psixik va jismoniy rivojlanishda buzilishlar mavjudligi aniqlangan. Bu yer yuzidagi aholining 1/10 qismini tashkil qiladi.

Bundaylar qatoriga: eshitish sezgisida buzilishlari mavjud insonlar (kar, zaif eshituvchi, orttirilgan kar insonlar); nutqida og'ir buzilishlar mavjud insonlar (logopatlar); intellektual rivojlanishida og'ir buzilishlar mavjud insonlar (aqli zaif insonlar); psixik rivojlanishida kompleksli buzilishlar kuzatiluvchilar (ko'r hamda kar-soqov insonlar, ko'r hamda aqli zaif insonlar va boshqalar); tayanch apparat

tizimida kasalliklari mavjud; psixopat xulqli insonlar kiradi. Bundan tashqari shunday qatlami borki, ular o'rta ta'lim, maktabgacha ta'lim muassasalariga boradilar. Salbiy ijtimoiy omillar va ayniqsa shaxslararo munosabatlar ta'sirida diskomfort holatini boshdan kechiradilar, ushbu holat ularning ulg'ayishi bilan oshib boradi. Keyinchalik psixosozarohtlovchi ta'sirga ega bo'ladi. Shunga muvofiq, bunday insonlarga jamiyatda moslashishi uchun alohida yordam kerak bo'ladi.

Salomatligida imkoniyatlari cheklangan odamning holati tanadagi doimiy o'zgarishlarga, munosib hayot darajasi va sifatiga erishish uchun jismoniy, ijtimoiy va psixologik to'siqlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Nogironlarga nisbatan jamoatchilik munosabatlarini uyg'unlashtirishning zamonaviy tendentsiyalari rehabilitatsiya amaliyotini ijtimoiylashtirishning ortib borayotgan ahamiyatini belgilab berdi. Bu faoliyatning yetakchi yo'nalishlaridan biri jismoniy tarbiya va sportdir. Imkoniyatlari cheklangan shaxslarning jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishi nafaqat davolash va rehabilitatsiya vositasi, balki o'z-o'zini hurmat qilish, jamiyatning potentsial foydali a'zosi sifatida o'zini anglash, shuningdek, munosib saviyani ta'minlashning muhim shartidir. va umuman nogironlarning hayot sifatini oshirish muhim hisoblanadi[5].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Rossiya universitetlarida sport va jismoniy tarbiya bo'yicha etakchi tadqiqotchilar - V. A. Maslyakov, V. C. Matyazov, Y. A.

Yampolskaya ko'p yillar davomida oliy o'quv yurtlarida jismoniy imkoniyatlari cheklangan talabalarga jismoniy madaniyatni oshirish strategiyasi va taktikasini ishlab chiqdilar. Universitet va institutlarda olingan maxsus kasbiy ko'nikmalar va mustaqil sport mashg'ulotlari ko'nikmalariga ega bo'lishlari ularning sevimli ehtiyojlarini anglashlari kerak bo'ladi.

Mualliflar V. A. Maslyakov va V. C. Matyazhov, ayniqsa, jismoniy va sport mashg'ulotlarida jamoaviy va individual tajribaga ega bo'lish muhimligini ta'kidlaydi, bu yerda raqobat faoliyati shakllanadi va talabalarning yetakchilik fazilatlarini ro'yobga chiqadi, muammoli sport vaziyatlarida tashabbuskorlik va xatti-harakatlar strategiyasi ishlab chiqiladi. Aynan «jismoniy madaniyat vositalarini qo'llash» amaliyoti o'quvchilarning o'qish jarayonida egallagan bilim va ko'nikmalariga asoslanadi, takomillashtirishga hissa qo'shadi, bo'lajak mutaxassislarining aqliy va jismoniy salohiyati [1], barkamol shaxs va sog'lom hayot qiyofasini shakllantirish [3], harakat faoliyatini tartibga solish yosh organizmning funktsional imkoniyatlarini talab darajasida saqlashga yordam beradi, yosh sportchilarga murakkab muammolarni hal qilish uchun kuchni his qilish imkoniyatini beradi.

18-19-asrlarda imkoniyati cheklangan odamlarning sport musobaqalarida ishtirok etishi haqida ko'plab ma'lumotlar mavjud. Ular qobiliyatlari cheklangan odamlar uchun reabilitatsiya vositasi sifatida ishlatiladi. Birinchi Xalqaro paraolimpiya sport o'yinlari 1924-yilda Parijda bo'lib o'tdi. Bu imkoniyati cheklangan insonlar uchun yaratilgan birinchi xalqaro musobaqa bo'lib, hozirgacha mavjud. Ikki jismoniy imkoniyati cheklangan insonlar Eugene Rubens-Alsace (Frantsiya) va Antuan Drès (Belgiya) Xalqaro sport o'yinlarning pionerlari hisoblangan.

Eshitish qobiliyati past bo'lganlar uchun Jahon o'yinlari ikkinchi jahon urushidan tashqari har to'rt yilda bir marta o'tkazildi. 1944-yilda Lyudvig Guttman Angliyaning Stok-Mandevil shahrida umurtqa pog'onasi shikastlangan ikkinchi jahon urushi qatnashchilari uchun sport tadbirini tashkil qildi. Ikkinchi jahon urushi tugaganidan keyin 1948-yilda birinchi milliy Stok-Mandevil o'yinlari tashkil etildi, ular Paralimpiya o'yinlarining prekursorlariga aylandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ishini o'tkazishda imkoniyati cheklangan 16 nafar jismoniy imkoniyati cheklangan yoshlar tanlab olindi va ular bilan maxsus tuzilgan dastur bo'yicha mashg'ulotlar olib borildi. Sportchilarning yoshi o'rtacha 23 yoshni tashkil etadi. Tadqiqot ishi boshida yoshlarning jismoniy va ruhiy holatlari aniqlandi va mashg'ulotlardan so'ng natijalar tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. Imkoniyati cheklangan yoshlar bilan maxsus tuzilgan dastur bo'yicha olib borilgan mashg'ulotlar ijobiy natijalar berdi, ya'ni, ular uchun bu jamiyatning to'la huquqli a'zosi sifatida his etish rivojlanishi, o'zlari haqida fikrini ijobiy tomonga oshirishi, nogironlik hukm emasligini boshqalarga isbotlash va boshqalar.

Sportning turli xil xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, sog'lom odam uchun mos bo'lgan sport har doim ham harakat yoki aqliy rivojlanishida cheklangan odam uchun to'g'ri kelmasligi mumkin. Biroq, ortopediya sohasidagi zamonaviy yutuqlar va protezlar ishlab chiqarishning yangi texnologiyalarini hisobga olgan holda, vaziyat yaxshi tomonga o'zgarib, sport bilan reabilitatsiya bugungi kunda nafaqat tana funktsiyalari yengil buzilgan odamlarga, balki amputatsiyaga ega bo'lganlar BSP (bolalr serebral paralichi) ning og'ir oqibatlarini mavjud bo'lgan odamlar uchun ham mavjud.

Xulosa va takliflar. Nogironlar uchun sport - JSST ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda 500 millionga yaqin imkoniyati cheklangan odamlarni reabilitatsiya qilish uchun ajoyib imkoniyat. Ularning barchasi nafaqat g'amxo'rlik va

e'tiborga muhtoj, balki jamiyatda to'liq reabilitatsiyaga, samaradorlikni oshirishga, muloqot qilish imkoniyatlariga muhtoj. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, nogironlar uchun sport nafaqat ko'ngildagidek mashg'ulotdir, balki u reabilitatsiyani amalga oshirishda katta imkoniyatlarni yaratadi.

O'z-o'zini hurmat qilishni oshirishdan tashqari, sport bilan shug'ullanish va bo'limlardan birida kerakli darajaga erishish rivojlanish yoki fiziologiya xususiyatlariga ega bo'lgan shaxsga mustaqil ravishda pul topish imkonini beradi. Moslashuvchan sport turlari kabi, imkoniyati cheklangan odamlar ishtirok etishi mumkin bo'lgan umumiy tadbirlar ham mavjud bo'lib, ularga kasb-hunar egallash

Nogironlar uchun har xil darajadagi sport turlari:

- Para o'q otish va parakamon bilan otish
- Parasuzish
- Parastol tennisi
- Aravachada basketbol
- Parayengil atletika
- Chang'i uchish
- Paravelosport
- Paravoleybol va boshqalar

Terapevtik ahamiyati: davolovchi jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari - an'anaviy jismoniy reabilitatsiya usullariga qo'shimcha sifatida ishlatilishi mumkin bo'lgan terapevtik mashqlarning tabiiy shakli. Nogironlarni tiklash, ularning harakatlarini muvofiqlashtirish qobiliyati, tezlik va chidamlilikni rivojlantirish uchun ularning ahamiyatini ortiqcha baholash qiyin;

Dam olish sifatida sportning psixologik ahamiyati: nogironlar har bir mashg'ulotni nafaqat g'alaba, kuchni tiklash uchun mushaklarning ishlashi, balki quvonch manbai sifatida ham ko'rishlari kerak. Sport rasmiy jismoniy mashqlardan sezilarli ustunlikka ega - bu dam olish omili xisoblanadi. Sport faoliyatining bir turi sifatida har bir insonga xos bo'lgan hayot quvonchi va qoniqishini ifodalash zaruriyatini qondiradi;

Jismoniy tarbiya va sportning ijtimoiy ahamiyati: bu nogironlarning jamiyatga ijtimoiy integratsiyalashuvi vositasi, tashqi dunyo bilan aloqani tiklash yoki o'rnatish, ularni teng huquqli fuqarolar sifatida tan olish uchun kuchli rag'batlantiruvchi vositadir.

Imkoniyati cheklangan odamlarning ayrim guruhlariga uchun pauerlifting, yadro uloqtirish va disk uloqtirish, og'ir atletika kabi kuchli sport turlari juda mos keladi. Ammo harakat tayanch apparatning holatini yomonlashtirmaslik uchun to'g'ri sport turini tanlash talab etiladi.

Harakat tayanch apparatning kasalliklari, markaziy asab tizimi, orqa miya shikastlangan odamlar sport bilan ehtiyotkorlik bilan shug'ullanish kerak. Ushbu kasalliklar nafaqat jismoniy mashqlar uchun olingan ko'payish sifatini yomonlashtiradi, balki qonda metabolitlarning to'planishiga, muntazam jismoniy mashqlar paytida asosiy kasalliklar fonida birga keladigan kasalliklarning paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin.

Og'ir holatlarda, nogironlar uchun moslashtirilgan sport turlarini tanlashga taqozo etadi, bu tananing funktsiyalari buzilishlari bo'lgan odamlar guruhlariga uchun maxsus ishlab chiqilgan dasturlar asosida olib boriladi.

Nogironlar uchun sport bilan shug'ullanish - qoidalar, ehtiyot choralar.

Nogironlik holatiga olib keladigan ruhiy xususiyatlarga ega bo'lgan odamlar sport mashg'ulotlariga ehtiyot bo'lishlari kerak. Ular har doim yuklama darajasini va o'z imkoniyatlarini yetarli darajada baholashga qodir bo'lishlari zarur (hatto adaptiv, nogironlar uchun ishlab chiqilgan, sport deb hisoblasak ham). Xuddi shu narsa tayanch-harakat apparati ishi buzilgan, vegetativ kasalliklar, nevrologik kasalliklarga chalingan shaxslarga ham tegishli. Bunday nogironlar ko'pincha pastlik majmuasi natijasida jismonan mumkin bo'lganidan ko'proq narsani qilishga

intiladi. Muvaffaqiyatsizliklar, o'z navbatida, doimiy depressiv holatga olib keladi, shundan so'ng professional tibbiy aralashuv talab etiladi.

Imkoniyati cheklangan odam nogironlar uchun sport bilan shug'ullanish har doim ham yaxshi emasligini unutmasligi kerak va agar sport yutuqlariga erishish uchun

doimiy istak mavjud bo'lsa, unda yuklamalarning yo'nalishi va intensivligini oqilona tanlash kerak. Ba'zi hollarda deyarli oddiy musobaqalarda qatnashish mumkin, ba'zan esa nogironlar uchun moslashtirilgan "qisqartirilgan" sport turini tanlash maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR

1. <https://vc.ru/u/763586-veronika-ledovskaya/223011-vliyanie-fizicheskoy-kultury-i-fizicheskikh-uprazhneniy-na-kachestvo-zhizni-lyudey-s-ogranichennymi-vozmozhnostyam>.
2. <https://www.11gkb.by/patsientam/novosti/vliyanie-sporta-na-kachestvo-zhizni-invalidov>.
3. https://regionrel.ru/novosti/novosti/sport_dlya_lyudey_s_ogranichennymi_vozmozhnostyami.
4. <https://licei-ivanteevka.ru/>.
5. <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-zanyatiya-fizicheskoy-kulturoy-v-zhizni-lyudey-s-ogranichennymi-vozmozhnostyami-fizicheskaya-adaptatsiya>.

UDK: 75(01)

Muhayyo GAIPOVA,
Milliy rassomlik va dizayn instituti katta o'qituvchisi
E-mail: gaipovamuhayyo@gmail.com

San'at tarixi va nazariyasi Kafedrası mudiri, dotsent, s.f.f.d., (PhD) N.Kultasheva taqrizi asosida

YOG'OGH O'YMAKORLIK SAN'ATI RIVOJINING ILMIY-NAZARIY O'RGANILISHI

Annotatsiya

Bu maqolada yog'och o'ymakorligi san'ati rivojlanishi ilmiy nazariy o'rganilishi tarixi atroflicha tadqiq etilgan. Yog'och o'ymakorligida ota-bobolarimiz qadimdan har xil yog'ochlardan turli maqsadda foydalanib kelganlar. Ustalar yog'ochni o'yishdan oldin uning o'ziga xos xususiyatlarini sinchiklab o'rganganlar. Keyingina yog'ochga o'yib naqsh ishlangan. **Kalit so'zlar:** Pargori, islmiy, Karniz, yong'oq, yodgorlik, panjara, naqsh, yog'och to'sinlar, o'yma bezak, konstruksiya.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ РАЗВИТИЯ ИСКУССТВА РЕЗЬБЫ ПО ДЕРЕВУ

Аннотация

В данной статье подробно исследуется история научно-теоретического изучения развития искусства резьбы по дереву. В резьбе по дереву наши предки с древних времен использовали разные породы дерева для разных целей. Мастера тщательно изучали специфические характеристики древесины перед ее резбой. Далее рисунок вырезается на дереве. **Ключевые слова:** Паргори, ислимий, карниз, орех, памятник, забор, узор, деревянный брус, резной декор, конструкция.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL EXPLPRATION OF DEVELOPING OF THE WOOD CARVING ART

Annotation

In this article, the history of the scientific theoretical study of the development of the art of wood carving is thoroughly researched. In wood carving, our ancestors have been using different types of wood for different purposes since ancient times. The masters carefully studied the specific characteristics of wood before carving it. Next, the pattern is carved on wood. **Key words:** Pargori, Islmiy, Cornice, walnut, monument, fence, pattern, wooden beams, carved decoration, construction.

Kirish. Xalq amaliy san'ati har bir madaniyatning ajralmas qismi sanaladi. U xalqning ma'naviy qadriyatları, Vatan haqidagi tasavvurlari bilan bog'liq bo'lib, xalqning badiiy didi, ijodkorlik salohiyatidan darak beradi. Badiiy hunarmandchilik turlari orasida yog'och o'ymakorligi eng qadimiy tarixga ega va u inson atrofıdagi makonga badiiylik, estetika va go'zallik olib kirish yo'lida takomillashib borgan. Bu san'at predmetli-amaliy va ma'naviy-nazariy faoliyatining sintezi natijasida asrlar davomida rivojlanib borgan, xususan O'zbekiston amaliy-bezak san'ati turlari orasida yog'och o'ymakorligi san'ati turfa uslubiy tamoyillarga ega maktablari bilan salmoqli o'ringa ega.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekiston amaliy-bezak turlari orasida texnikasi va naqshlar tizimi mukammal darajada rivojlangan yog'och o'ymakorligi alohida o'ringa ega. Bu san'atning tarixiy ildizlari, ana'alarini davom ettiruvchi sulolaviy tarmoqlari badiiy uslubning yaxlitligi, vorisiylik jarayonlarining kuchligini namoyon etadi. Bugungi kunda o'zining badiiy ahamiyatini yo'qotmagan, siyosiy-iqtisodiy omillar sababli o'zgarib borayotgan yog'och o'ymakorligi maktablari, uning vakillari ijodini o'rganish san'atshunoslikdagi dolzarb masalalardan biri sanaladi.

Bu sohada tadqiqotlar haqida gap ketganda shuni ta'kidlash kerakki, ba'zi tadqiqotchilar yog'och o'ymakorligi namunalarini me'morchilik sohasining bir qismi sifatida o'rganilgan bo'lsa, yana bir guruh boshqa omillar amaliy san'atning u turini moddiy madaniyatning bir bo'lagi, san'at asari sifatida tadqiq etadilar. Ba'zi ishlarda amaliy san'atdagi naqshlarning semantik xususiyatlariga e'tibor qaratilgan.

Markaziy Osiyo xalqlari me'morchiligidagi bezaklarni keng o'rgangan dastlabki olimlardan biri B.P.Denike bo'lib,

1939-yilda nashr etilgan "Архитектурный орнамент Средней Азии" [1] monografiyasida endigina arxeologik, etnografik ekspeditsiyalar orqali kashf etilayotgan xududning me'morchiligi, xalqning badiiy ijodini yoritib beradi. Olim asosan Uzkomstaris (O'zbekiston madaniy yodgorliklarni qo'riqlash va o'rganish bo'yicha komitet) tomonidan o'rganilgan ilmiy manbalar, bir qator ketma-ket ochilayotgan arxeologik yodgorliklar, badiiy va tarixiy me'moriy obidalar tahliliga tayangan holda ilmiy xulosalar bergan. B.Denike Termiz, Turkmaniston, Samarqand, Tojikistondan topilgan qimmatli manbalarga tayangan bo'lib, ushbu manbaa tarixiy ahamiyati, ilk marotaba fundamental izlanishlari bilan ahamiyatli sanaladi. Olim ilk marotaba ganch, tosh o'ymakorligi, g'ishtdan terilgan yoki koshin bezaklar qatorida yog'och o'ymakorligi san'atining rivojlanish tarixini yoritishga muvaffaq bo'lgan.

O'zbekiston yog'och o'ymakorligini tizimli tahlil etgan ilk olimlardan biri A.Avedova sanalib, u o'zining bir qator ilmiy izlanishlarida XIX — XX asrda ushbu san'at turining tarixi, zamonaviy jarayondagi ustalar, mahalliy maktablar haqida qimmatli ma'lumotlar to'plagan. Muallif muzey kolleksiyalaridagi namunalar, ustalar ijodini yillar davomida kuzatishi asosida 1970-yillar amaliy san'ati oldida turgan dolzarb muammolarni ko'taradi, uning yechimlari borasida qimmatli tavsiyalar beradi [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Yog'och o'ymakorligi san'ati rivojining tarixiy jarayonlari anglash maqsadida bir qator tarixiy, arxeologik va manbashunoslik tadqiqotlardan ham keng foydalanildi. Xususan, antik va ilk o'rta asrlarga oid Buddaviylik ibodatxonasi Akbeshime, O'traqo'rg'on saroyi va Afrosib saroylariga oid izlanishlar inshootlarning turli

me'moriy, shaharsozlik masalalarini tadqiq etishni maqsad qilgan bo'lsa-da, ularda keltirilgan illyustrativ namunalar, yog'och to'sin qoldiqlariga oid moddiy yodgorliklar tavsifi ushbu dissertatsiya mazmuni yoritishda foydalanildi [3]. Masalan, S.G.Xmel'nitskiy o'z maqolasida Markaziy Osiyoning yo'qotilgan qadimgi me'morchilik shakli haqida

izlanish olib borar ekan, O'rtaqo'rg'on (Shimoliy Tojikiston, VII-asr) arxeologik yodgorligidagi tom yopishda qo'llanilgan yog'och to'sinlarni 6 turga bo'ladi va ular orasida A va B-tipidagi to'sinlarning funksional hamda badiiy qiymati haqida qimmatli fikrlar bildiradi [4].

Toshkent yog'och o'ymakorlik maktabi vakili yog'och o'ymakor usta J.Gaipov tomonidan ishlangan o'yma eshik fragmenti. 2007-yil. Toshkent.

Antik va ilk o'rta asrlarda qurilishlarda asosan xom g'isht qo'llanilgan bo'lsa-da, tomning arxivat qismlari seysmik bardoshli materiallardan, xususan panjara shakldiga joylashtirilgan qo'p qavatli yog'och to'sinlar orqali yopilgan. Jarpepa II so'g'd ibodatxonasini o'rgangan olimlarning ta'kidlashicha "Zal va vestibuldan topilgan katta miqdordagi yonib ketgan yog'och kullari ichki me'moriy bezakda yog'ochdan ishlangan detallar katta rol o'ynaganidan darak beradi" [5].

Tahlil va natijalar. Tarixchi olim va arxeologlarning ilmiy tadqiqotlaridan shu narsa aniq bo'ladiki, antik davr va ilk o'rta asrlardan boshlab me'morchilikda yog'och ham funksional, ham dekorativ ahamiyat kasb etgan. Medalyondagi to'pbargul, romblar takroriylikidan tashkil topgan naqsh va uch yaproqli bo'rtmalar asosiy naqsh turi sifatida xizmat qilgan. Bu naqshlar qadimdan diniy dunyoqarashning "ramziy timsoli" sifatidan shakllanib kelgan bo'lib, xususan medalyondagi to'pbargul ornament zardo'shtiylarda keng tarqalgan "olov manbai", "quyosh" kabi diniy dunyoqarashni aks ettirgan. Doira-chambarak naqshi "odam va olam" munosabatini ham aks ettirgan. Takroriy romblardan iborat naqsh esa taxminimizcha qadimdan mavjud bo'lgan spiralning geometriklashgan varianti bo'lib, "vaqtning uzluksizligi, davomiyligi"ni ifodalagan.

Naqsh-turli geometrik shakllardan, o'simlik, hayvonot, tabiat dunyosidagi shakllardan ma'lum tartibda takrorlanib va birga uyg'unlashganda hosil bo'ladigan bezaklardan iborat. Naqsh tarixi insoniyatning badiiy madaniyati kabi qadimiy bo'lib, tarixiy manbalarda jahondagi barcha xalqlarda qadimdan mavjud bo'lganligini tasdiqlaydi.

So'nggi asrlarda o'zbek yog'och o'ymakorligining tasviriy uslublari xilma-xil bo'lgan. Yupqa reliefli naqshlarning turlari boy va xilma xil bo'lishiga qaramay, ustalar ularni asosan uchta kompozitsiyali uslub guruhlariga bo'lishadi: bag'dodi, islamiy va pargori. Har bir guruhning o'ziga xos bezak mavzulari va kompozitsion tuzilishi, o'ymakorlik uslublari va naqshli reliefning ta'sir kuchi ularni bir-biridan ajratib turadi.

Bag'dodi uslubidagi o'ymakorlik birmuncha sodda geometrik chiziqlardan iborat. Qadimda bag'dodning xilma xil turlari ro'zg'or buyumlarini bezashda keng qo'llanilgan.

Islamiy uslubdagi o'ymakorlik asosida deyarli qadimdan butun O'rta va Yaqin Sharqda ma'lum bo'lgan hamda keng tarqalgan klassik bezakning islamiy mavzusidagi xilma-xil o'simlik va o'simliksimon geometrik shakllar yotadi. Bu xil bezaklarning shakl va kompozitsiya jihatidan o'zlariga xos qat'iy qonun qoidalari bor. U bir tekisda g'uncha, barg, gular, bilan qoplangan serhasham shoxlardan iborat bo'lib, boshqa shu xildagi shakllarga chatishib ketgan bo'ladi.

O'rta Osiyo hududidagi me'moriy yodgorliklar, arxeologik qazilmalar naqqoshlikning bu yerda qadimdan rivojlanganligini ko'rsatadi. Amaliy bezak san'ati turlari (kulollik, miskarlik, zargarlik, gilamchilik, kashtado'zlik, kandakorlik va boshqalar) hamda me'morlikning taraqqiyoti naqqoshning ham rivojini taqozo etdi. Malakali naqqosh ustalar qadimdan usta-shogird usulida tayyorlangan. Hozirgi kunda ham shu usulda naqqosh ustalar tayyorlash saqlangan, shuningdek, maxsus bilim yurtlari, kollejlarda, badiiy markazlarda naqqoshlik bo'yicha ham mutaxassislar tayyorlanadi.

Yog'och o'ymakorligi asosan ikki sohada keng qo'llaniladi: me'moriy konstruksiyalarda va xalq amaliy bezak san'ati namunalarida. Yog'och o'ymakorligida binolarni bezash muhim o'rin egallagan. Shu bilan birga u ro'zg'or buyumlarini yasashda keng qo'llanilgan. Me'moriy konstruksiyalarda odatda ustunlar, to'sinli shiftlar, karnizlar, eshiklarda keng qo'llaniladi. Bugungi kunda kichik me'moriy shakllarda, xususan ayvonli galereyalarda ham ushbu san'at turidan foydalaniladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, 1990-yillardan buyon, mustaqil ijod bilan shug'ullanayotgan professional xalq ustalarining aksariyati, markaz va uyushmalar tarkibiga a'zo bo'lgan holda ijod qilganlar 1990-yillardan yog'och naqshu-nigori o'zbek xalq amaliy san'atining yetakchi turlaridan biriga aylandi.

Respublika maxsus ijodiy-ishlab chiqarish "Usto" birlashmasiga a'zo bo'lgan ustalar Davlat ahamiyatiga molik yirik obyekt va qurilishlarda qatnashganlar, "Musavvir" va "Hunarmand" ilmiy-ishlab chiqarish markazlariga a'zolari uyda ijod qildilar va mahsulotlarini mana shu markazlar orqali tarqatdilar. Markaz esa ularga metodik yordam ko'rsatdi, ustalarining ijodini keng omma orasida, respublika va xorijdagi yirik ko'rgazmalarda targ'ib qildi.

ADABIYOTLAR

1. Денике Б.П. Архитектурный орнамент Средней Азии. — Москва ; Ленинград : Издательство Всесоюзной Академии архитектуры, 1939. — 228 с., ил.

2. Аведова А. Резьба по дереву в Узбекистане (Творчество народных мастеров XIX — XX вв.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствоведений. — Ташкент: 1971. С. 22.
3. Негматов Н.Н., Пулатов У.П., Хмелнитский С.Г. Утракурган и Тирмизактепа. — Душанбе, 1973. С. 43 — 49.; Лебедева Т.Н., Ширинов Т.Ш. Антисейсмическое строительство в Средней Азии в античности и раннем средневековье / Ўзбекистон моддий маданияти тарихи. 28-нашри. — Самарқанд. 1997. 34 — 53-б.; Бердимуратов А.Э., Самибаев М.К. К вопросу о реконструкции перекрытий согдийского храма Джартепа ИИ/ Ўзбекистон моддий маданияти тарихи. 28-нашри. — Самарқанд. 1997. 98 — 110-б.
4. Хмелнитский С.Г. Об одной исчезнувшей форме древней архитектуры Средней Азии Ўзбекистон моддий маданияти тарихи. 28-нашри. — Самарқанд. 1997. 34 — 53-б.
5. Бердимуратов А.Э., Самибаев М.К. К вопросу о реконструкции перекрытий согдийского храма Джартепа ИИ/ Ўзбекистон моддий маданияти тарихи. 28-нашри. — Самарқанд. 1997. 98 — 110-б.

UDK: 327.8 (730)

Islomxon GAFAROV,
JIDU tayanch doktoranti
E-mail: islomxon.gafarov@mail.ru

IXTI, s.f.n.(PhD) A.Umarov taqrizi asosida

ASPECTS OF CONSTRUCTIVISM IN US FOREIGN POLICY

Annotation

The article widely uses such scientific methods as historical, comparative, descriptive and interview methods. It is concluded that the US foreign policy is flexible and dynamic, the external interests of the state are changeable, relations in bilateral and multilateral formats are being transformed depending on the time and situation, in addition, the practice of artificial creation of regions is used. The knowledge presented in the article is distinguished by the fact that it is illuminated by the unique theory of constructivism, and can be useful in the work of specialists in this field.

Key words: Constructivism, theories of international relations, USA, foreign policy, strategy, state interests.

АСПЕКТЫ КОНСТРУКТИВИЗМА ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ США

Аннотация

В статье широко используются такие научные методы, как исторический, сравнительный, описательный и метод интервью. Сделаны выводы, что внешняя политика США гибка и динамична, внешние интересы государства изменчивы, отношения в двусторонних и многосторонних форматах трансформируются в зависимости от времени и ситуации, а также используется практика искусственного создания регионов. Знания, изложенные в статье, отличаются тем, что они освещены уникальной теорией конструктивизма, и могут быть полезны в деятельности специалистов в данной области.

Ключевые слова: Конструктивизм, теории международных отношений, США, внешняя политика, стратегия, государственные интересы.

AQSH TASHQI SIYOSATINING KONSTRUKTIVIST JIHLTLARI

Annotatsiya

Maqolada tarixiy, qiyosiy, tavsif va interyu ilmiy metodlaridan keng foydalanilgan. Unda AQSh tashqi siyosati moslashuvchan va dinamik ekanligi, davlatning tashqi manfaatlarini o'zgaruvchanligi, ikki va ko'p tomonlama munosabatlarda aloqalar vaqt va vaziyatga qarab transformatsiya bo'lganligi va sun'iy ravishda mintaqalar ta'sis etish amaliyoti qo'llanilganligi xulosa qilingan. Maqolada keltirilgan bilimlar o'ziga xos bo'lgan konstruktivizm nazariyasi orqali yoritilganligi bilan ajralib turadi va u soha mutaxassislarining faoliyatida foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: Konstruktivizm, xalqaro munosabatlar nazariyalari, AQSh, tashqi siyosat, strategiya, davlat manfaatlarini.

Kirish. Konstruktivizm siyosiy qarashlari xalqaro munosabatlar nazariyalari orasida bugungi kunda eng dolzarblaridan biri hisoblanadi. Ushbu nazariyaga ko'ra, xalqaro munosabatlar material emas, balki ko'proq mafkuraviy, madaniy va ijtimoiy omillarga bog'liqdir. Undagi tartib va qoidalar aniq, to'liq, abadiy hamda o'zgarmas emasdir. Ular ma'lum bir davr va makonda vaqtincha mavjuddir va muqim emasdir. Xalqaro munosabatlardagi qoidalar vaqtincha va moslashuvchandir[1]. Konstruktivizm asosini ijtimoiy omillar tashkil qilar va ular masala va muammolarning konstruktiv yechimiga taqalar ekan, ushbu qarashlar bugungi kunda qaror qabul qiluvchi elita hamda tadqiqotchilar o'rtasida dolzarb hisoblanadi. AQSh tashqi siyosatida ham ushbu qarashlar ahamiyatlidir.

AQSh tashqi siyosati rivojlanish evolyusiyasi dinamik bo'lib, u dastlab izolyatsionistik tus olib, keyinchalik internatsionalizmga asoslanadi. Bundan tashqari, Ikkinchi jahon urushidan so'ng tashqi siyosatda avvaliga realizm ustuvor bo'lgan bo'lsa, keyinchalik liberalizm, neorealizm va neoliberalizm dolzarblashadi. Jahon tartiboti va undagi jarayonlarga ham davlatning munosabati davr va vaziyatdan kelib chiqib o'zgarib turishi ro'y beradi. Zamonaviy davrda D.Tramp administratsiyasi tomonidan amalga oshirilgan islohotlar va Prezident J.Baydenning bugungi kundagi tashqi

siyosati AQShda ushbu soha konstruktivistligidan dalolat beradi. Qaror qabul qiluvchi elita masalalarga konstruktiv yechim izlashi doimiy amaliyotga aylanib ulgurdi. Vudro Vilson nomidagi AQSh ilmiy markazi tadqiqotchisi fikriga ko'ra, "bugungi kunda AQSh harbiy isteblishmentida asosan realistlar, Davlat departamentida liberallar faoliyat olib boradilar. Oq uy, ya'ni prezident jamoasi masalalar yechimi bo'yicha har ikki idoradan takliflarni qabul qiladi va yagona konstruktiv yechim izlab qaror qabul qiladi"[2]. Yuqori darajada qaror qabul qilish jarayoni shu tariqa rivojlanar ekan, ushbu holat AQShda konstruktivizm ustuvor yondashuv ekanligidan dalolat beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Konstruktivizmning vakillari sifatida Aleksandr Vendt, Nikolas Onuf, Fridrix Kratoxvil, Emanuel Adler, Marta Finnemor, Piter Katsenshteyn, Ernst B. Xaas va Djin Elshtayn kabi olimlarni e'tirof etish mumkin. Biroq uning negizi I.Kant, J.Lokk, T.Gobbs, M.Veber, E.Dyurgeym va boshqa mutafakkirlarning siyosiy qarashlariga taqaladi. Ya'ni aksariyat siyosiy bilimlar konstruktivizm maktabi vujudga kelishiga sababchi bo'lgan. Konstruktivizm ularni inkor etmaydi, balki ular moslashuvchanligi va vaqtinchaligini, davr va vaziyatga bog'liq ekanligini hamda shakllangan farazlardan kelib chiqishini ta'kidlaydi. Ushbu maktab neoklassik,

postmodernist va naturalistik konstruktivizm yo'nalishlariga bo'linadi[3].

- **Tadqiqot metodologiyasi.** O'zlarining ilmiy tadqiqotlarida konstruktivistlar masalalar tahlili va yechimiga quyidagi metod va usullar bilan yondashadi. Ular ko'pincha "AQSh uchun Buyuk Britaniyaning 500 ta yadro quroliga qaraganda, Shimoliy Koreyaning 5 ta yadro quroli xavfliroq ekanligini" keltirishadi. Bunda Buyuk Britaniya AQShning "do'sti" bo'lganligi, Shimoliy Koreya esa bunday emasligi inobatga olinadi[4]. Vaziyatga realizm nuqtai nazaridan qaraydigan bo'lsak, har bir davlat bir-biriga raqibdir[5]. Xavfsizlik nuqtai nazaridan Buyuk Britaniyaning yadro qurollari istalgan davlatga tahdid bo'la oladi. Yadro qurolini bir davlatda shunday ko'p miqdorda mavjudligi bu real xavfdir. Ammo amerikaliklar va ularning rahbariyati bunday deb hisoblamaydi. Ular Buyuk Britaniya hukumati va ingliz xalqida o'z do'stlari va ittifoqdoshlarini ko'rishadi. Ya'ni mamlakat isteblishmenti va xalqning idroki (perceptions) britaniyaliklarga nisbatan ijobiydir.

O'z-o'zidan nega shunday, degan savol kelib chiqadi. Konstruktivizm xalqaro munosabatlar va tashqi siyosatni davlatning o'ziga xosligiga (identities), bundan tashqari, siyosiy institutlar, elita va xalqning idrokiga bog'liq ekanligini olg'a suradi. "Do'st" deb qabul qilingan davlatlarning yadro qurollari xavf deb qabul qilinmaydi. "Dushman" deb qabul qilingan davlatlarning 1 dona yadro quroli yoki hali ishlanayotgan yadro dasturi (misol, Eron) ham katta vahimaga olib keladi. "Do'st" va "dushman" obrazi bu xayoliy shakllangan bo'lib, u davr, makon va vaziyatga bog'liq bo'ladi. Misol, xuddi o'sha Shimoliy Koreya va Eronning yadro dasturlarini Rossiya yoki Xitoy xavf deb qabul qilmaydi. Tashqi aloqalarga bo'lgan munosabatning turlichaligi va u o'zgarib turishi AQSh tashqi siyosati konstruktivistligiga ishora beradi.

- **Tahlil va natijalar.** AQSh davlat mustaqilligining dastlabki yillari yopiqlik bilan olib borilgan tashqi siyosat bilan ajralib turadi. J.Vashington o'zining Xayrlashuv murojaatida Yevropa manfaatlar AQSh uchun begona ekanligi, amerikaliklar u yerdagi jarayonlarga sun'iy aloqalar bilan qo'shilmasligiga chorlaydi[6]. Bu bilan u AQSh tashqi siyosatida 120 yildan ko'proq vaqt davom etgan izolyatsionizm g'oyalari ustuvor bo'lishiga amin yaratadi. Isteblishment J.Vashington kursiga sodiq qolib, Yevropa va jahondagi muammo va mojarolarga aralashmaydilar.

XIX asrning oxiriga kelib, internatsionalizm mafkurasi rivojlana boshlaydi va u AQShni jahonda bo'lib o'tayotgan jarayonlarda faol ishtirok etish g'oyalari olg'a surardi. U.Makkinli, T.Ruzvelt, J.Xey hamda A.Mexen kabi davlat arboblari uning rivojiga hissa qo'shishadi. Bu AQSh tashqi siyosatida fundamental ahamiyat kasb etib, Birinchi jahon urushi vaqti AQShda internatsionalizm g'oyalari ustun kelishiga zamin hozirlaydi[7]. 1917-yili AQSh urushga qo'shiladi. 1919-yili Prezident Vudro Vilson Parij konferensiyasiga yetib keladi, ya'ni ilk bor AQSh prezidenti Yevropaga tashrif buyurgandi. Bu amerikaliklarning tashqi siyosatga bo'lgan munosabatida transformatsiya bo'lganligidan dalolat berardi. Ammo jahon ishlarida faol ishtirok etish tashabbusini amerikaliklar tezda qo'llab-quvvatlamaydi. Misol, AQSh Millatlar Ligasiga a'zo bo'lib kirmaydi. Ushbu xalqaro maydondagi jarayonlarga faol kirishish g'oyasi amerikaliklar tomonidan Ikkinchi jahon urushiga kelib shakllanadi. AQSh antigitlerchi koalitsiyaning yetakchi davlatlaridan biriga aylanadi, urush yakuni bo'yicha u G'arb olamining lideri darajasiga ko'tariladi va BMT ta'sis etilishida beqiyos hissa qo'shadi[7]. Prezident F.Ruzvelt va G.Trumen mamlakat jamoatchilik fikri o'zgarishi davrida faoliyat olib boradilar hamda J.Vashingtonning fikrlari endi AQSh manfaatlariga to'g'ri kelmasligini bayon etadilar[8]. Muxtasar qilib aytganda, ushbu davrda izolyatsionizm siyosati

internatsionalizmga transformatsiya bo'lish jarayoni ro'y beradi.

Ikkinchi jahon urushidan so'ng AQSh va SSSR xalqaro maydonda bir-biriga qarama-qarshi davlatlarga aylanishadi, vaholanki shu vaqtga qadar Rossiya va AQSh aloqalari ijobiy tus olgandi. Buning misoli sifatida ikki davlat o'rtasida 1807-yili diplomatik aloqalar o'rnatilgach, Prezident T.Jefferson "AQSh va Rossiya do'stligi taqdiridan" ekanligini e'tirof etgan. Ikkinchi jahon urushi davomida bo'lib o'tgan Tehron va Yalta xalqaro konferensiyalarida aloqalar o'ta ijobiy tus olgandi. Biroq urushdan so'ng ular o'rtasida ziddiyat boshlanadi. Sovuq urush davomida kechgan qarama-qarshilik insoniyatni bir necha bor yadro urushi yoqasiga olib keladi[9]. Sovet davlatining qulashi Rossiya va AQSh o'rtasida yana iliq munosabatlar rivojlanishiga olib keldi. Prezident B.Yelsin Amerika jamoatchiligi tomonidan samimiy kutib olindi[10], ammo Rossianing qayta oyoqqa turishi, Gruziya va Ukrainadagi hodisalar AQSh-Rossiya munosabatlarini yanada keskinlashtirdi. Ushbu ikki davlat o'rtasida aloqalar turlicha tus olganligi ular konstruktivist shakllanganligidan dalolat beradi, ya'ni munosabatlar davr va vaziyatdan kelib chiqib o'zgargandilar. Bu borada konstruktivistlar ko'pincha 90-yillarga kelib amerikaliklarning kommunizmga bo'lgan munosabati o'zgarganligini keltirishadi[11], ya'ni kommunizmga bo'lgan salbiy idrok neytrallasgandi. Endi kommunizm AQSh uchun xavf emasdi, amerikaliklarni terrorizm va Xitoyning kuchayishi omillari ko'proq xavotirga solardi.

Xitoy masalasida ham AQSh tashqi siyosati konstruktivist rivojlanganligini ko'rishimiz mumkin. 1949-yili Xitoyda kommunistik inqilob ro'y berganidan so'ng AQSh-Xitoy aloqalari salbiy tus oladi. 1971-yili Nikson-Kissinjer diplomatiyasi AQSh tashqi siyosatiga konstruktiv yondashib, mafkuraviy to'siqlarni bir chetga surib qo'yishadi va Xitoy bilan diplomatik aloqalarni o'rnatishga boshlaydilar. Natijada, AQSh va Xitoy iqtisodiy jihatdan yaqin hamkorlarga aylanishadi[12]. O'sha davrlarda kommunistik Rossiya bilan sovuq munosabatda bo'lgan AQSh, kommunistik Xitoy bilan yaxshi munosabatda bo'lishi AQShning tashqi siyosati konstruktivist shakllanganligiga ishora qiladi.

AQSh tashqi siyosatini tahlil qilganimizda, konstruktivizmga tayanishimizga ko'plab asoslar mavjud. Misol, 1962-yili Karib inqirozi vaqti Kubaga Sovet kemalarini kiritmaslik maqsadida amerikaliklar Karib dengizini blokada qilishadi. Ammo xalqaro huquq normalariga ko'ra, bunday qilib bo'lmadi, shunda Kennedi administratsiyasi buni "blokada" deb emas, balki "karantin" deb e'lon qilishadi[13]. Bunda konstruktivizm muhim bo'lgan lingvistika va so'zlarning almashuvi xalqaro munosabatlarga ta'sir etganini ko'rishimiz mumkin bo'ladi.

2001-yil 11-sentabr voqealaridan so'ng AQSh tashqi siyosatining asosiy e'tibori Yaqin Sharqqa yo'naltirildi. Terrorizm bilan kurash olib borish va kuch bilan demokratik tuzumlarni o'rnatish neokonservativ siyosatning negiziga aylandi. Afg'oniston va Iroq asosiy nishonlarga aylandilar. AQSh rahbariyati butun dunyoni Iroqda ommaviy qirg'in quroli borligiga ishonitirdi va 2002-yili u yerga bostirib kirdi. Ya'ni so'zlar va qo'rqitish yordamida jahon hamjamiyati ishonitirildi. Jahon hamjamiyati AQShning so'zlariga ishonidi va Iroqdan hayiqqa boshladi. Natijada, AQSh boshchiligidagi xalqaro kuchlar Iroqqa kirdi[1]. Xalqaro kuchlarning kirishi AQSh rahbariyati so'zlari yordamida shakllantirilgan qo'rquvga taqalgandi. Fikrlarni shakllantirib boshqarish bu siyosat, fikrlar shakllanishi bu konstruktivizmning yaqqol misolidir. Chunki qo'rquv bu xayoliy tushunchadir. Xayoliy tushunchalar yordamida xalqaro munosabatlar aktorlari harakatga kelishi va jarayonlarning hosil bo'lishi konstruktivizmning asosidir.

Zamonaviy davrda AQShning fokusi Yaqin Sharq mintaqasidan Hind-Tinch okeani mintaqasi hamda Yevropaga ko'chdi. Bunga asosiy sabablar sifatida Xitoy Xalq Respublikasi hamda Rossiya Federatsiyasining kuchayishi omil bo'ldi. Bugungi kunda AQSh ushbu ikki davlatni tiyib turishga urinmoqda. Ushbu siyosatni amalga oshirishda ayrim konstruktivizmning jihatlarini ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Misol, Hind-Tinch okeani mintaqasida 2021-yil 15-sentabr kuni tuzilgan AUKUS (Avstraliya, Buyuk Britaniya va AQSh) harbiy bloki yadro energiyasi bilan quvvat oladigan suvosti kemalarini yo'lga qo'yishni nazarda tutadi. Avstraliya ushbu blokka kirish yo'lida AQSh taklifini qabul qildi va Fransiya bilan kemasozlik sohasida imzolagan ko'pmilliardli shartnomasini bekor qildi[14]. Natijada, Fransiya AQShga nisbatan katta norozilikni namoyon qildi. Bir tomondan, bu realizm bo'lib namoyon bo'lishi mumkin, chunki AQSh o'z maqsadlari yo'lida Fransiya manfaatlariga qarab o'tirmadi. Boshqa tomondan, bu konstruktivizmning bir misolidir. Chunki ushbu AUKUS tashkilotiga Fransiya qabul qilinmadi, vaholanki, uning ushbu mintaqada Yangi Kaledoniya kabi yirik hududi, aholisi va qurolli kuchlari mavjuddir. Ammo Hind-Tinch okeani mintaqasida Xitoy bilan raqobat oshayotgan vaqt, o'zaro ishonchi kuchli bo'lgan anglosakson xalqlari yana bir harbiy blokka birlashdilar. Ushbu xalqlarga mansub bo'lmagan Fransiya ishonch bildirilmadi. Realizm

nuqtai nazaridan Fransiyaning AUKUS blokiga kirishi ratsional tanlov bo'lardi, ammo siyosiy elitalar o'rtasida idrok (perceptions) va his-tuyg'ularga asoslangan munosabat mavjud ekan, vaziyat keskinlashganda ishonch kabi xayoliy tushunchalar sinalgan va bir xil qadriyatdagi tomonlarga bildiriladi. Bunda madaniy, tarixiy va ijtimoiy omillar katta ahamiyat kasb etadi.

- **Xulosa va takliflar.** AQShning asosiy tashqi siyosiy yo'nalishlari 2022-yil 12-oktabr kuni e'lon qilingan Bayden-Xarris administratsiyasi Milliy xavfsizlik strategiyasida belgilab berildi. Ushbu yaqin besh yil mobaynida tashqi siyosatda muhim bo'ladigan hujjatda quyidagi konstruktivist g'oyalarni uchratishimiz mumkin: "Dunyo o'zgarmoqda... Biz ham doimo o'zimizni yangilashga muvaffaq bo'lganmiz..."[15]. Bundan kelib chiqadiki, istebishment tashqi siyosatda konstruktivist siyosat olib borishda davom etadi.

Yuqoridagilarni inobatga olib, AQSh tashqi siyosati dinamik rivojlanganligi, konstruktivist tashqi siyosiy qarorlar qabul qilinganligi hamda tashqi siyosiy mafkuralar, manfaatlar va mintaqalarga bo'lgan yondashuvlar o'zgaruvchanligi bois uning tashqi faoliyatini tadqiq etishda konstruktivizm xalqaro munosabatlar nazariyasi ahamiyatli ekanligini xulosa qilish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Dunne T., Kurki M., Smith S. International Relations Theories. Oxford University Press. 2013. – 223-236p.
2. Intervyu muallif tomonidan olingan. 2022-yil, 26-oktabr.
3. Kauppi M., Viotti P. International relations theory. Lanham: Rowman & Littlefield. 2020. – 146-159p.
4. Wendt, Alexandr. Constructing international politics. MIT: International security, Vol.20, №1. 1995. – 73p.
5. Jørgensen Knud Erik. International Relations Theory: A New Introduction. United Kingdom: Macmillan. 2018. – 88p.
6. Washington G.A Farewell Address. Washington: U.S. Government Printing Office. 2000. – 26p. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPO-CDOC-106sdoc21/pdf/GPO-CDOC-106sdoc21.pdf>
7. Combs Jerald A. The history of American foreign policy from 1895. New York: Sharpe M.E. 2012. – 14-72p.
8. Truman H. The memoirs: Years of trial and hope. V II. New York: Doubleday & Company, Inc. 1956.
9. Shakarian P. Top Ten Origins: The Best Moments in U.S.-Russian Relations. March, 2017. https://origins.osu.edu/connecting-history/top-ten-origins-best-moments-us-russian-relations?language_content_entity=en
10. Summit in Washington; Excerpts from Yeltsin's Speech: "There Will Be No More Lies". The New York Times. June 18, 1992. <https://www.nytimes.com/1992/06/18/world/summit-in-washington-excerpts-from-yeltsin-s-speech-there-will-be-no-more-lies.html>
11. Wendt, Alexander. Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics. MIT: International Organization, Vol. 46, No. 2. 1992. – 397p.
12. Kissinger, Henry. Diplomacy. New York: Simon & Shuster. 1994. – 719-732p.
13. Schlesinger A. A Thousand days: John F.Kennedy at the White House. Boston: A Mariner book. 2002. – 667-823p. https://books.google.co.uz/books?id=uFhNxX5lrNEC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbv_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
14. Bachelier J., Pajon C. France and AUKUS: A Necessary Reconciliation. The Diplomat. September 15, 2022. <https://thediplomat.com/2022/09/france-and-aukus-a-necessary-reconciliation/>
15. Biden-Harris Administration's National Security Strategy. Washington: White House. October 12, 2022. – 6p.

UDK:159.9:373.3

Soxiba G'OYIBNAZAROVA,
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o'qituvchisi

Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi dotsenti D.Karshiyeva taqrizi asosida

NEYRO-LINGVISTIK DASTURLASH ORQALI GENDER TENGLIGIDA AYOLLAR UCHUN PSIXOLOGIK YORDAM

Annotatsiya

Har doim, bir kishi o'z ehtiyojlarini qondirishi uchun odamlarning atrofidagi odamlarga qanday ta'sir qilishi haqidagi texnik va texnikani topishga harakat qiladi. Ma'lum darajada sirning pardasi hozirgi kunda mashhur bo'lgan neyrolingvistik dasturni ochadi. Bu odam buni manipulyatsiya qilish uchun ma'lum darajada amalga oshiradi degan fikrga asoslanadi. NLP-ning misollari hamma joyda kuzatilishi mumkin. Shuning uchun gender tengligida ayollarga neyrolingvistik dasturlash juda kerakli o'rin tutishini hisobga olgan holda maqolamizda ushbu mavzuni yoritishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Neyrolingvistik dasturlash, ayolar psixologiyasi, gender farqlar, gender tengligi.

PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR WOMEN IN GENDER EQUALITY THROUGH NEUROSCIENCE PROGRAMMING

Annotation

A person has always sought to find tricks and techniques of how people influence the people around them in order to achieve what they want. To some extent, the now popular neurolinguistic program lifts the veil of secrecy. It is based on the notion that a person does this in some way to manipulate. Examples of NLP can be seen everywhere. Therefore, given that neurolinguistic programming for women occupies a very important place in gender equality, our article aims to highlight this topic.

Key words: neurolinguistic programming, female psychology, gender differences, gender equality.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА ЖЕНЩИН В ВОПРОСАХ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА ПОСРЕДСТВОМ НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПРОГРАММИРОВАНИЯ

Аннотация

Всегда человек стремился найти приемы и приемы того, как люди воздействуют на окружающих людей, чтобы добиться желаемого. В какой-то степени завесу тайны приоткрывает популярная ныне нейролингвистическая программа. Он основан на представлении о том, что человек делает это в какой-то мере для манипулирования. Примеры НЛП можно наблюдать повсюду. Поэтому, принимая во внимание, что нейролингвистическое программирование для женщин занимает очень важное место в гендерном равенстве, наша статья призвана осветить эту тему.

Ключевые слова: Нейролингвистическое программирование, женская психология, гендерные различия, гендерное равенство.

Kirish. Neyro-lingvistik dasturlash – deganda biz avvalo amaliy psixologlar, trenerlar va murabbiylar tomonidan qo'llaniladigan samarali psixotexnika usullarini tushunamiz. Biror kishi haqida yozish yoki og'zaki so'zlarni ifoda etishimiz orqali ba'zi harakatlarga dasturlashtirilgan bo'lishi mumkin. NLP inson xulq-atvorini va uni o'zgartirish imkoniyatlarini o'rganadi, maqsadingizga erishish uchun psixologik resurslaringizdan qanday foydalanish bo'yicha ko'rsatmalar beradi. Bu yerda tamoyil ishlatiladi: siz qilayotgan barcha ishlaringiz, ko'rishingiz, gapirishingiz, eshitishingiz va hk. Va bu yerda kelajak so'z orqali shakllantiriladi, siz boshqa bir odamni boshidan tanishtirmoqchisiz. Neyro-lingvistik dasturlash (NLP) - bu maqsadlarga erishishda o'z resurslaridan to'g'ri foydalanishni ko'zda tutadi.

So'zma-so'z tarjimada NLP qisqartmasi bir nechta tushunchalarni o'z ichiga oladi. Ular orasida: Neyro - miya jarayonlariga ishora qiladi, hislar bilan bog'liq bo'lgan 5 ta asosiy kanal yordamida tashqi dunyodan ma'lumot to'plash tamoyillarini o'z ichiga oladi. Tilshunoslik - til xususiyatlarini o'rganadigan fan. Bu tashqi tomondan qabul qilingan, voqea va hodisalarni ichki tushunish filtridan o'tgan, til tuzilishida ifodalangan axborotning o'zgarishi hisoblanadi. Dasturlash - kundalik harakatlarni nazorat qilish, xatti-harakatlar xususiyatlarini sharhlash, haqiqatni o'zgartirish usullarini

tanlash usulidir. NLP - bu shaxsiy o'zgarish va rivojlanish uchun vositalar to'plami hisoblanadi. Ilm-fan dunyoni, atrofimizdagi odamlarni tushunish usullarini, maqsadlarga tezroq va osonroq erishish uchun atrof-muhitni o'zgartirishning samarali usullarini taklif qiladi. Bu ishlamaydigan xulq-atvor shakllarini, muammolarni bartaraf etish usullarini, qiyinchiliklarni, stressni kamaytirish usullarini olib tashlashdir.

Ko'pchilik ma'lum bir vaziyatni idrok etish osonroq deydi. Bu sodir bo'layotgan narsaning rasm yoki tasviri hisoblansada bu falsafiy fikr emas. Boshqacha qilib aytganda, rasmni o'zini namoyish qilish yoki bunday vaziyatni yaratish samaraliroqdir, shunda u odamni eslab qola oladi. Har birimiz ma'lum darajada mukammallikka egamiz. Bu mukammallikka intilish hayotning ma'lum bir bosqichida faollashadi. NLP hamma narsada zo'r bo'lishni, raqiblardan oldinga o'tishni, ularning harakatlarining sabablarini sinchkovlik bilan tahlil qilishni taqozo etadi. Bundan tashqari, odamlar uzoq vaqt davomida nutq so'zlanganda yoki uzundan-uzoq matnlarni yoqtirmaydilar. Qisqa iboralar, shiorlar yoki iborani eslab qolish texnikasi osonroq. Shuning uchun, agar siz odamlarga bir so'z bilan ta'sir qilmog'chi bo'lsangiz, aniq va tiniq iboralardan kichik jumladan foydalaning. Neyro-lingvistik dasturlash rasmiy ravishda Kaliforniyada 1970-yillarda boshlangan, garchi falsafiy amaliyotning ildizlari Gregori

Beytson (1904-1980) antropologiyasi va Noam Xomskiy (1928-yilda tug'ilgan) tilshunosligiga borib taqaladi. NLP asoschilaridan biri Richard Bandler nega ba'zi terapevtlar o'z amaliyotlarida boshqalarga qaraganda samaraliroq ekanligi bilan qiziqib qolganida, o'qitish terapevtik jarayonlarni o'rganish doirasida qayta tiklandi. Gender konsepsiyasi ijtimoiy-iqtisodiy tahlil kategoriyasi sifatida MDH mintaqasi uchun dolzarbdir. Ayni paytda, Rossiya, Qozog'iston, Qirg'iziston, Ukraina va boshqa respublikalarda gender tadqiqotlari asosida oliy o'quv yurtlari talabalarining ijtimoiy faolligini oshirish borasida ishlar olib borilmoqda.

Jamiyatda xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini shakllantirish pedagogika tarixida Sharq mutafakkirlari Abu Nasr Forobiy, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy, Elbek (Mashriq Yunusov) kabi allomalarimizning ilmiy yo'nalishlari asosini tashkil etgan.

Keyingi qadam mashhur gipnoterapevt Milton Eriksonning texnikasini o'rganish edi. Uning harakatlari faqat Meta-modelning kuchini tasdiqladi va ikkinchi NLP vositasi - Milton modelini tanlash uchun asos bo'ldi. Psixoterapevtik amaliyot sifatida boshlangan NLP doimiy ravishda trendga aylandi. Va uning asoschilari biznesda, siyosatda, sportda ushbu usuldan foydalanib, bilimlarini takomillashtira boshladilar.

Neyro-lingvistik dasturlash (NLP) - asosiy tasvirlar, inson tafakkuri faoliyatiga zaruriy harakatlarni amalga oshirishni boshlaydi. Odatda odamlar boshqa odamlarni boshqara olish va yetakchilik qila olish, liderlik istagi bilan NLPga murojaat qilishadi. Aslida, psixologlar ushbu texnikaning samaradorligiga shubha qilishadi. Albatta, insonga uning irodasiga qo'shimcha ravishda ta'sir qilish mumkin. Biroq, u erkin odam bo'lib qolishda davom etadi. Dastlab Neyro-lingvistik dasturlash odamni o'zgartirishga qaratilgan edi. Biror kishi muvaffaqiyatga erishishi va o'z hayotini o'ziga jalb qilishi mumkin, agar u maxsus usullarni qabul qilsa va o'ziga ta'sir qila boshlasa.

NLP ko'plab usullardan foydalanadi, ular orasida mashhur:

1. So'zlardan foydalaning. Odamlar juda kuchli ta'sir ko'rsatadigan so'zning ahamiyatini hali to'liq anglashmagan.
2. Har bir o'quvchi miyasi, ba'zi bir naqshlar, stereotiplar, tanqidlar, majmualar, his-tuyg'ular, hissiyotlar, tajriba va hokazolar, uning tanlovi va qaror qabul qilishi hayotini, turmush tarzini butunlay o'zgartirib yuborishi mumkin. Agar biror kishi o'z hayotidan yoki o'zidan norozi bo'lsa, u birinchi navbatda barcha muammolar boshida bo'lganini tushunishi kerak. O'zi hayotda noliydigan insonlar yomon yashayotganlar emas, hayotni yaxshi tomonini qanday ko'rishni bilmaydigan insonlar deyishadiku.
3. Neyro-lingvistik dasturlash (NLP) insonni mukammallikka erishishni maqsad qiladi. Dastlab, psixiatrik amaliyotda qo'rquvlar, fobiyalar, stressli jarayonlarni bartaraf etish va boshqalarni amalga oshiradi.
4. Neyro-lingvistik dasturlash (NLP) insonni mukammallikka erishishni maqsad qiladi. Nevrologik jarayonlar, til va eksperimental xatti-harakatlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish shartlari psixologiyada keng qo'llaniladi. Asosiy urg'u atrof-muhit, xatti-harakat, qadriyat, identifikatsiya va vazifalarga qaratiladi.
5. Atrof-muhit - odamning uni o'rab olish, tanish, do'stlar, hamkasblar va oila a'zolari, sevimli mashg'ulotlari va qiziqishlari. atrof-muhitni tavsiflashga yordam beradi.
6. Xulq-atvor - neyrolingvistik psixoterapiya bu

muddatning boshqa

7. odamlarga bo'lgan munosabatini va muloqot qobiliyatini tushunishni taklif qiladi.
8. Ahamiyati individual iste'dod va shaxsiyatning hayoti davomida
9. shakllangan shaxs hisoblanadi.
10. Qadriyatlar - bu odamning hayotda boshqariladigan ichki niyatlari. Bolalikdan, otalar yoki boshqa nufuzli shaxslar yoki boshqa nufuzli shaxslar tamoyillari, qadriyatlar va axloqiy shakllangan. Balog'at yoshida ushbu tushunchalar harakatlarni boshqaradi va qaror qabul qilishga ta'sir qiladi.
11. Identifikatsiya - ko'p odamlar o'zlariga: "Men kimman va bu dunyoda kimman?" Kabi savollarni beradi.

Hamma odamlar individual, har birimiz dunyoni bilish va ma'lumotni idrok etish uchun o'z yo'llaridan egamiz. Kimdir vizual tasvirlar yoki tovushlardan ustunligini idrok etadi, shuningdek, atrofdagi voqealarni kinestetika yordamida idrok etadigan odamlar ham bor.

Shuni ta'kidlash kerakki, ma'lumotni idrok va iboralar oraliqida shaxsiyatni dunyoga bo'lgan munosabatini ifodalaydigan ma'lumotlar oraliqida to'g'ridan-to'g'ri aloqa mavjud - predikatsiyalar mavjud.

Ilm haqiqatdan ham hayratlanarli. U juda ko'p bilimlarni uyg'un tarzda birlashtiradi - kibernetikadan tortib inson psixikasiga qaratilgan terapiyagacha. Robert Dilts, Judit de Lozier, Stiven Gilligan, Stiv va Konni Rae Andreas kabi taniqli shaxslar bir qator kuchli naqsh va texnikani yaratdilar.

Psixologiya fikricha, predikatsiyalar odamlarning ongsiz ravishda shakllanib, chuqur aks ettiradi. Bu shaxsiyat, uning hayot printsiplari va dunyoni idrok etish haqida ko'p narsa beradigan kalit. NLP nazariyasi odamning xatti-harakatlariga - pozitivlik, ovoz, nafas olish, mimikani ushlab turish uchun maslahat beradi.

Ta'lim muassasalarida gender tengligini rivojlantirish juda muhimdir, bu o'qituvchilar uchun gender tengligi to'g'risida dars berishda va shu imkoniyat bilan o'g'il va qiz bolalar ishtirok etadigan tadbirlarni o'tkazishda muhim rol o'ynaydi. Muayyan mamlakatlarda gender tengligi - NLP da alohida ahamiyat kasb etib, bu ish joyidagi muammoni yo'q qilish uchun muayyan siyosatni amalga oshirish bilan bog'liq dolzarb muammo hisoblanadi. Biroq, boshqalari juda sekin, buni ko'rish mumkin; erkaklar ko'proq ish haqi oladigan tengsizlik, muvozanatsiz funktsiyalarni taqsimlash, ayollarga nisbatan jinsiy zo'ravonlik, ayollarga ish bermaslik, bu yoki boshqa sabablarga ko'ra: homiladorlik, ularning oilaviy holati tufayli, bolalar bilan va boshqalar. Yuqorida aytib o'tilganlarning hammasi jamiyatni gender kamsitishlariga qarshi kurashishga undashi yoki rag'batlantirishi va erkaklar va ayollarga nisbatan teng ish imkoniyatlari bilan, ijtimoiy va jinsiy holati, yoki jinsi sababli ikkala jinsni farq qilmasdan, adolatli munosabatda bo'lishiga erishish kerak. Shunday ekan gender tengligida ayollarga neyrolingvistik dasturlash muhim o'rin tutadi. Istagan maqsadlaringizga erishishda nima yetishmasligi haqida hech o'ylab ko'rganmisiz? Katta ehtimol bilan, siz jang qilishni istamaydigan odatlar va bahonalar haqida. NLP amaliyotchilari o'zimiz uchun ongsiz ravishda yaratgan ruhiy to'siqlarni buzish uchun tildan foydalanadilar. Ushbu noyob qobiliyat tufayli NLP zamonaviy psixologiyadagi eng foydali va mavjud vositalardan biri hisoblanadi. NLP odamlarni o'zgaruvchan sharoitlarga moslashishga, ular orzu qilgan hayot kechirish uchun haqiqatni o'zgartirishga o'rgatadi. Murabbiy mijoz bilan ishlaydi, ularni o'z konfor zonasini tark etishga undaydi. To'siqlarni yo'q qilish va eng yaxshi yo'lni tanlay olish to'liqroq va baxtli hayotga olib keladi.

Neyro-lingvistik dasturlash keng va murakkab texnika

bo'lsa-da, fanning asosiy g'oyalarini uch qismga bo'lish mumkin: Subyektivlik - negizida har bir inson biz yashayotgan dunyoga o'ziga xos nuqtai nazarga ega ekanligini tushunishdir. Xaritalar - bu bizning o'z dunyomiz murakkab hududlar va chegaralardan iborat bo'lib, ular shaxs sifatida o'sib ulg'aygan sari odamga tortiladi. Til - har bir inson nazorat tizimlari yordamida o'z hududlari va chegaralarini o'zgartirish va o'zgartirish huquqiga ega. Biz cheksiz kirish imkoniga ega bo'lgan eng ta'sirli tizim bu bizning tilimizdir. Neyro-lingvistik dasturlash kartalari, shuningdek, modellar sifatida ham tanilgan, murakkab texnikaning navbatdagi komponentidir. G'oya shundan iboratki, har bir insonning hayot yo'lini belgilovchi o'ziga xos xaritasi bor. NLP amaliyotchilari o'z dunyomizning tasvirlarini qanday ko'rishimiz mumkinligini ko'rsatish uchun xarita g'oyasidan foydalanadilar. Oddiy qilib aytganda, biz dunyoning faqat ma'lum qismlarini ko'rsatadigan ko'zoynak taqamiz deb o'ylashingiz mumkin. Ikki kishi bir-birining yonida turib, bir voqeaga guvohlik bersa ham, ikkalasi ham tajriba va voqelikni shaxsiy idrok etish asosida turli xil narsalarni aytadi. Bu odamlarning har biri vaziyatdan o'z tajribasini olib chiqadi. Biz bilamizmi yoki yo'qmi, hayotimizdagi har bir voqea kelajagimizga ta'sir qiladi. Bular biz qabul qiladigan e'tiqodlar, xatti-harakatlar yoki qarorlardir. Buni tushunish muhim hisoblanadi. Amaliyotchi NLP ustasi o'z mijozlari nima uchun o'sha voqealarga qaytib, o'tmishidan bir xil hayotda qolib ketishlarini tushunish uchun texnikadan foydalanadi. Ular insonlarning kelajakka o'tishiga, samarali bo'lishiga to'sqinlik qiladigan nuqtalarni mahorat bilan kuzatib boradi.

NLP treningining yakuniy nazariyasi shundaki, odam ichki nazorat tizimlarini dasturlash orqali bizning xaritalarimizni tuzishi shart emas. Til bizga fikrlarni shakllantirish, ifodalash va boshqalarga etkazish uchun noyob imkoniyatni beradi. U bizning dunyomizni tuzadi va semantik mazmun va assotsiativ aloqalar nafaqat tasvirlaydi, balki atrofimizdagi makonda haqiqatni ham shakllantiradi. Tildan foydalanish amaliyotini o'zgartirib, odam o'z rejalarining chegaralarini bosib o'tishi va o'zi intilayotgan o'zgarishlarni boshlash uchun birinchi qadamlarni qo'yishi mumkin. Ba'zan

to'xtab, so'zlarning oddiy transkriptlari haqida o'ylashga arziydi. Masalan, "muvaqqiyatsizlik" so'zi siz uchun nimani anglatishini o'ylab ko'ring? Ba'zi odamlar uchun bu so'z umidsizlik, qayg'u, oshqozonda og'irlik hissin anglatadi. Ushbu assotsiatsiyalarni so'zni hayotning yangi boshlanishi, tashabbuslari va hayotiy tajribalari bilan bog'lash orqali o'zgartirish mumkin. So'zlarni o'zgartirish orqali inson dunyoni idrok etishni, o'z tafakkurini o'zgartirish va o'zgartirish uchun ajoyib qobiliyatga ega bo'lishi mumkin. Odamlar his-tuyg'ularini va hissiyotlarini turli yo'llar bilan almashadilar. Bu his-tuyg'ularning aksariyati ongsiz ravishda ohang, nutq tezligi, yuz ifodalari, tana tili va so'zlar orqali uzatiladi. NLP ustalari biz bilan muloqotda bo'lgan odamlarning his-tuyg'ularini tushunishimiz uchun bizga ushbu nozik, ongsiz signallarni tan olishni o'rgatadi. Agar odamlar doimo salbiy fikrlarda bo'lsalar, o'zlarini muvaqqiyatsizlikka duchor qilishadi. "Men yetarli emasman" yoki "Boshqa odamlar mendan yaxshiroq" kabi sharhlar muvaqqiyatga erishish imkoniyatini cheklaydi. NLP treningi jarayonida murabbiy bir qator oddiy savollarni berish orqali salbiy e'tiqodlarni yo'q qiladi:

Nima uchun baxt yoki muvaqqiyatga loyiq emas deb o'ylaysiz?

Nega maqsadlaringizga erisha olmayapsiz?

Orzularingizni amalga oshirishingizga nima xalaqit bermoqda?

Ushbu savollarga javoblar sizning cheklangan e'tiqodlaringizni qo'zg'atadigan his-tuyg'ularni aniqlashga yordam beradi.

Keyin murabbiy mijozning salbiy fikrlarini haqiqatni ijobiy idrok etishga o'zgartirish orqali cheklovlarini o'rganadi va e'tiroz bildiradi. Umuman olganda NLP ning o'rni va ahamiyati bugungi kunning dolzarb ahamiyatli muommolaridan biri gender tenglik tushunchasida o'z o'rniga ega. NLP yordamida gender tenglik tushunchasini yanada samaraliroq anglashga tushunishga erishishimiz mumkin. NLP-ning misollari hamma joyda kuzatilishi mumkin. Shuning uchun gender tengligida ayollarga neyrolingvistik dasturlash juda kerakli o'rin tutishini hisobga olgan holda yondashdik.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 13-fevraldagi "2019-2025-yillarda O'zbekiston Respublikasi aholisining ruhiy salomatligini muhofaza qilish xizmatini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PK- 4190-son qarori /http://lex.uz.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. - T.: "O'zbekiston", 2019. - 592-b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faolyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. - T.: "O'zbekiston", 2019. - 508-b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-jild. - T.: "O'zbekiston", 2019. - 400-b.
5. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan - milliy yuksalish sari. 4-jild. - T.: "O'zbekiston", 2019. - 400-b.
6. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. - T.: Adolat. 1998. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1998-yil, №5-6, ilova.
7. Nurmonov A. Lingvistik tadqiqot metodologiyasi va metodlari. -T.: Akadem nashr, 2011.
8. Umarova M.M. O'smirlarda oilaviy qadriyatlar to'g'risidagi tasavvurlar shakllanishining ijtimoiy psixologik shart-sharoitlari. Psixol. fan. nom. ... dis. avtoreferati. - T.: O'zMU, 2004. - 27-b.
9. Lutfullayeva N.X. Turmush qurgan talabalarining oilaviy munosabatlarga tayyorligining ijtimoiy psixologik xususiyatlari: Psixol. fan. nom....dis. avtoreferati. - T.: O'zMU, 2006. - 25-b.
10. Saribaeva U.S. Oila barqarorligiga jinsiy-psixologik mutanosiblikning ta'siri: Psixol. fan. nom. ... dis. avtoreferati. - T.: O'zMU, 2007. - 22-b.
11. Fayziyeva M.X. Oila barqarorligiga shaxslararo munosabatlar ta'sirining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari (Er-xotin misolida). Psixol. fan. nom. ... dis. avtoreferati: 19.00.05. - T.: O'zMU, 2005. - 25-b.
12. Bendas T.V. Gendernaya psixologiya. - M. 2006.
13. Hozir.org
14. Ziyonet.uz.
15. https://www.
16. https://president.uz
17. https://yuz.uz/news

Lukmon DJURAYEV,
SamDU Falsafa va milliy g'oya kafedrası DSc dotsenti
E-mail:ahmetamitov6@gmail.com

SamDU Falsafa va milliy g'oya kafedrası mudiri professori, A.Samadov taqrizi asosida

YOSHLARNING IQTISODIY TAFAKKURIDA TADBIRKORLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Аннотация

Maqolada mamlakatimiz yoshlarini har tomonlama barkamol qilib tarbiyalashda sifatli ta'limni ahamiyatiga e'tibor qaratilishi bilan tadbirkorlik madaniyatini shakllantirish masalasi dolzarb ekanligi ko'rsatib o'tilgan. Tadbirkorlik madaniyatini mukammal egallashda iqtisodiy tafakkur va madaniyat darajasi albatta yuqori saviyaga ega bo'lish yoritiladi.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy bilim, iqtisodiy madaniyat, integrativ, iqtisodiy xulq-atvor, metodologiya, ijtimoiy falsafa, fluktatsiya.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ МЫШЛЕНИИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В статье показано, что вопрос формирования культуры предпринимательства является актуальным, при этом уделяется внимание важности качественного образования в всестороннем воспитании молодежи нашей страны. Совершенное владение предпринимательской культурой требует высокого уровня экономического мышления и культуры.

Ключевые слова: Экономическое знание, экономическая культура, интегративность, экономическое поведение, методология, социальная философия, флуктуация.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF ENTREPRENEURIAL CULTURE IN THE ECONOMIC THINKING OF YOUNG PEOPLE.

Annotation

The article shows that the issue of forming a culture of entrepreneurship is relevant, while paying attention to the importance of quality education in the comprehensive education of the youth of our country. Mastery of an entrepreneurial culture requires a high level of economic thinking and culture. Especially in the economic thinking of young people, attention is paid to the substantive foundations of entrepreneurial culture.

Key words: Economic knowledge, economic culture, integrativity, economic behavior, methodology, social philosophy, fluctuation.

Kirish. Bugungi kunda yoshlarining iqtisodiy bilimini oshirish, ularga sifatli ta'limni taqdim yetish dolzarb muammolardan biridir. Hozirgi yoshlardan mavjud imkoniyatlar kuchli bilim, kuchli ishtiyoq, yuqori iqtisodiy madaniyatni va faollikni talab qilmoqda. Prezident Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Oldimizda to'rgan yeng muhim va dolzarb masalalardan biri – yuksak ma'naviyatli, zamonaviy bilim va kasb-hunarlariga, o'z mustaqil fikriga yega bo'lgan yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashdan iborat yekanini barchamiz yaxshi tushunamiz"[1]. Mamlakat iqtisodiyotini takomillashtirish, tadbirkorlik subyektlarini ko'paytirish va bunga yosh avlodni jalb qilish bu – iqtisodiy tafakkurda jiddiy o'zgarishlar davri kelganidan dalolat beradi. Hozirgi davr tezkor islohotlari yoshlarni iqtisodiy faollikka va madaniyatini yuksaltirishga qaratilgandir.

Iqtisodiy madaniyat insonning umumiy madaniyati, biznes va xo'jalik yuritish faoliyati, qadriyatlar va intilishlarining bir qismidir. Ushbu tushuncha jamiyatdagi iqtisodiy munosabatlar mahsuli sifatida namoyon bo'ladi. Har bir shaxs hayotiy manfaat va qiziqishlarini ro'yobga chiqarish maqsadida iqtisodiyot sohasidagi amaliy harakatlarni amalga oshiradi va bu jarayonda iqtisodiy xulq-atvor ko'zga tashlanadi.

Mazmun jihatidan iqtisodiy madaniyat iqtisodiy harakatdagi, iqtisodiyot subyektlari bo'lmish insonlarning o'zaro munosabat madaniyati – o'zini tutish qoida va

me'yorlaridir. Bu munosabatlar iqtisodiy tizimning rivojlanish tabiati, xarakteri, ziddiyatlari va qonuniyatlariga ko'ra aniqlanadi. Oddiyroq tilda aytganda, iqtisodiy madaniyat bozor tamoyillariga rioya yetishdir. Uning zamirida o'z kasbiga layoqat, bilimdonlik, omilkorlik, mas'uliyat va halollik yotadi.

Iqtisodiy tafakkur boshqa tafakkur turlaridan nimasi bilan farqlanadi? Axloqiy va yestetik tafakkurdan qanday farqlanadi yoki ularni rivojlanish yo'li yagonami?

Ushbu savollarga javob topish uchun yoshlarda iqtisodiy tafakkurni rivojlanish mexanizmlarini ko'rib chiqish kerak. Iqtisodiy tafakkur fikrlash, bilish, insonni o'rab to'rgan olamni anglash, narsa va hodisalar, hatti-harakatlarni bashorat qilish, yangi g'oyalar yaratish, uni amalga oshirish yo'llarini topish kabi ma'naviy rivojlanish shakllaridan biridir. Axloqiy tafakkur kimni qanday hurmat qilish kerak, urf-odat va an'analarni subordinatsiyasini anglatsa, iqtisodiy tafakkur kishilarni mavjud yashash tarzida xo'jalik yuritish, moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratish, ishlab chiqarish va tadbirkorlik madaniyatini yuzaga kelishining asosi hisoblanadi. Mamlakatimiz yoshlar manfaatlarini har tomonlama, siyosiy, huquqiy va iqtisodiy madaniyatini oshirish, tadbirkorlikni rivojlantirish bugungi kunning dolzarb masalasidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev: "Biz yoshlarimizda tadbirkorlik tashabbusini rivojlantira olsak, ularga mablag'lardan to'g'ri foydalanishni o'rgatsak, nafaqat iqtisodiy, balki ko'plab ijtimoiy muammolarni ham xal yetgan

bo'lamiz"[2] – degan fikrni ilgari so'rgan. Iqtisodiy tafakkurning yangi turi yangi yondashuvlarni, mezonlarni belgilashni nazarda tutadi. Bunday yondashuvlardan *birinchisi*, ijtimoiy xarakterdagi yangi, o'zgargan ijtimoiy sharoitlarning ilmiy xarakteri va uning aks yetishini bildiradi. Zamonaviy iqtisodiy tafakkurni baholashning *ikkinchi* yondashuviga ko'ra zamonaviy haqiqatlar, ishlab chiqarishni rivojlantirishning sifat jihatidan yangi shart-sharoitlari, ishlab chiqarishni intensivlashtirish jarayonining mohiyatini norasmiy idrok yetish, miqdoriy yemas, sifat toifalarida fikrlash, yakuniy natijaga yo'nalish, ijtimoiy rivojlanish maqsadlari kiradi.

Zamonaviy iqtisodiy tafakkur jahon tajribasining yo'nalishlarini, yutuqlarini o'rganishi va ulardan foydalana olishni nazarda tutadi vamiy iqtisodiyot global iqtisodiyotning bir qismi sifatida qabul qilishni o'z ichiga oladi. Xalqaro integratsiyani rivojlantirish va chuqurlashtirish, jahon bozoriga chiqish, qo'shma korxonalar tashkil yetish nafaqat keng dunyoqarashni, maxsus tayyorgarlikni, balki faoliyat sohasining bunday kengayishiga psixologik tayyorgarlikni ham talab qiladi. Boshqa bir davlatning tajribasi boshqasiga ijobiy natijalar berishi uchun quyidagilar zarur:

- birinchidan, bitta mamlakatning milliy iqtisodiy tajribasidan o'zi uchun muhimini ajrata olishi kerak;

- ikkinchidan, ushbu xalqaro iqtisodiy tajriba qabul qilayotgan mamlakatning milliy o'ziga xos sharoitlariga aniq va har tomonlama tahlil qilish asosida qo'llanilishi zarur.

Iqtisodiy tafakkur keng va tor bo'lishi mumkin. Tadbirkorlik faoliyatining ma'lum bir sohasiga nisbatan izlanishning ko'pligi uni muvaffaqiyat darajasini namoyon qiladi. Iqtisodiy tafakkurning shakllanishi va faoliyati quyidagilarni o'z ichiga oladi. 1) amalga oshiriladigan maqsadlarni belgilash qobiliyati; 2) his-tuyg'ularingizni, fikrlaringiz va harakatlaringizni boshqarish qobiliyati; 3) o'z xatti-harakatlari to'g'risida hisobot berish.

Iqtisodiy tafakkur va uni tarkibiy tuzilishi haqida tadqiqot olib borgan L.S. Blyaxmanning fikricha, iqtisodiy tafakkur "iqtisodiy munosabatlarning inson ongida aks yetishi, ular tomonidan iqtisodiy bilimlarni o'zlashtirish va ularning ongida iqtisodiy faoliyatda nomoyon bo'lishi jarayoni"[3] dir. U iqtisodiy tafakkurni tarkibiy tuzilmasini quyidagi uch asosiy qismiga ajratib ko'rsatadi. 1) iqtisodiy faoliyat mohiyatini anglash; 2) ijtimoiy ishlab chiqarishning aks yetishi, turlari va qonuniyatlari to'g'risida umumlashgan ma'lumotlarni o'zlashtirish; 3) nazariy g'oyalarning amaliy harakatlarga aylanishi, iqtisodiy tafakkurni faoliyatiga tatbiq qilish.

Iqtisodiy tafakkur – insonning iqtisodiy jihatdan voqea-hodisalarga munosabatining paydo bo'lishi, o'zgarish va jarayonlarga baho berishi va muhim qarorlar qabul qilishi, kishida iqtisodiy ong, iqtisodiy qarashlar, iqtisodiy faoliyat, iqtisodiy bilim va tushunchalar, iqtisodiy xatti-harakat, tadbirkorlik madaniyatini shakllanishidan iborat bo'lib, uning asosida iqtisodiy madaniyat paydo bo'ladi. Iqtisodiy tafakkurni shakllanishi ilk kishilik jamiyatining paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'lib, dastlabki mehnat qurollarini yasash, saqlash, ov va termachilik davridan premitiv yelementlaripaydo bo'lgan. Iqtisodiy tafakkurni rivojlangan, natijador ko'rinishi bu iqtisodiy madaniyatdir. Hozirgi paytda yoshlarni iqtisodiy madaniyatini rivojlanganligini ularning tadbirkorlik, ishbilarmonlik madaniyatini o'sishida kuzatish mumkin.

Iqtisodiyot lug'atlarida "tadbirkor - bu ishbilarmonlik faoliyati bilan shug'ullanadigan, korxonani tashkil qilish uchun mablag' qidiradigan va shu bilan tadbirkorlik tavakkalini o'z zimmasiga oladigan shaxs. Tadbirkorlik tashabbusi - bu doimiy raqobatbardosh g'oyalarni ishlab chiqish, doimiy jarayon sifatida yeng samarali g'oyalarni tezkorlik bilan amalga oshirish va yangi texnologiyalar yordamida olingan yangi mahsulotlarni yeng tez va yeng

samarali sotish bo'yicha chora-tadbirlar tizimini tashkil yetishni o'z ichiga olgan ishlab chiqarish va sotishni boshqarish shakli"[4] dir.

Hozirgi davr yoshlarining iqtisodiy tafakkurida tadbirkorlik madaniyati quyidagi substansional asosga yega: 1) akkumulyativ -ya'ni, iqtisodiy madaniyat yelementlarini tashuvchiligi moyilligi, faoliyat yo'llari va ob'yektlarini tezda idrok yetish uchun tadbirkorlik jamiyatda madaniy hamjamiyat sifatida vujudga keladi; 2) inson ishlab chiqarishini modifikatsiyasi sifatida – ya'ni ishbilarmonlik faoliyatini boyitish yoki yangilash qobiliyatining o'sishi, tashqi muhit va ichki imkoniyatlarning integratsiyalash madaniy an'analarni rivojlantirish; 3) mehnatdagi samaradorlik – ya'ni madaniy tashuvchilarning ko'pligi va ularning yenergiyasi tufayli samarali ishlash qobiliyatini o'sishi; 4) invariantlilik - tadbirkorlar madaniyati regulatrlari va tajribalarining ikki xilligini keltirib chiqaruvchi qobiliyatdir. Erkin tanlash tamoyillari asosida madaniyat me'yorlari va qadriyatlaridan foydalanishga imkon beradi. Tadbirkorlik - bu inson madaniyatidir. Bizning fikrimizcha, yoshlar tadbirkorlik madaniyati bu –an'anaviy va zamonaviy ishlab chiqarish imkoniyatlarini birlashtirgan, moddiy va ma'naviy yehtiyolarni intinsivligini jamlagan, yaratuvchanlik faoliyatining substansiyasi vazifasini bajargan intellektual boylik yig'indisidir. Iqtisodiy tafakkur yoshlarning tadbirkorlik faoliyati orqali kreativ fikrlashga va iqtisodiy faollashtirishga harakat qiladi. Xususan, iqtisodiy tafakkur modernizatsiya davrida ishbilarmonlik qobiliyati orqali yoshlarni ongli ravishda, ixtiyoriy va faol ravishda o'zlarining hayotiy manfaatlarini tadbirkorlik bilan bog'lash undaydi; mustaqil ravishda, vijdonan va mas'uliyat bilan o'z biznesini yaratish, saqlash va tugatish bo'yicha bir qator qarorlarni qabul qiladi; o'z biznesi yordami bilan o'zgalarni ish bilan ta'minlanishini mustaqil ravishda ta'minlaydi; o'z ishlarini oqilona va maqsadga muvofiq ravishda olib borib, oldindan rejalashtirilgan natijalarga ye'tibor qaratadi, o'z harakatlarining rejalashtirilgan natijalarini rejalashtirilgan xarajatlar bilan va haqiqiy natijalarni - haqiqiy xarajatlar bilan taqqoslaydi; daromadni oshirish, foyda olish, o'z shaxsiy mehnat resurslarini ko'paytirish va rivojlantirish maqsadida, shuningdek, yaqinlarining hayoti uchun tadbirkorlik bilan shug'ullanadi; o'z faoliyatida jamiyatda tan olingan kasbiy mahorat darajasiga yerishishga intilishi, o'z sohasining mutaxassisi sifatida o'z-o'zini yaratadi.

Tadbirkor - bu xavfdan qo'rqishi mumkin bo'lgan holda tavakkal qilgan, biznes maqsadiga yerishish uchun ataylab qaror qabul qiluvchi odam. Tadbirkorlik qobiliyatiga yega bo'lgan shaxsda tadbirkorlik ruhi, mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyati, maqsadlarga yerishishda qat'iyatlilik, jamoani tashkil qilish va boshqarish qobiliyati bor insondir. Tadbirkorlik ijtimoiy hodisa sifatida iqtisodiy tafakkurni ijtimoiy moslashuvchan xususiyati bo'lib, uning tavakkalchilik, yaratuvchanlik, sipontan yechimi topuvchi g'oyalari sub'yektning faollashtirishga qaratilgan. Yoshlar iqtisodiy tafakkurini takomillashishi innovatsion ruhdagi tadbirkorlik madaniyatini shakllantiradi va quyidagi xususiyatlarni taqozo qiladi:

birinchidan, yoshlarning iqtisodiy tafakkurida shakllangan tadbirkorlik, ishbilarmonlik xislatlari tajribali va bilim bilan uyg'unlashganda tadbirkorlik fenomen sifatida paydo bo'ladi va shaxsiyatining o'ziga xos xususiyatlariga faol moslashadi;

ikkinchidan, innovatsiya - bu tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanadigan shaxslarning muhim ijtimoiy-psixologik sifatidir. Bunday shaxs yerkin kasb-hunari orqali yaratuvchanlik, yangi model, g'oyalarni yaratadi;

uchinchidan, tadbirkor-innovator - bu yangi ilg'or g'oyalar va texnologiyani intensivlashtiruvchi, hayot

faoliyatining ba'zi bir sohalariga, xususan, tadbirkorlikka yangi ruh kiritadigan shaxsdir;

O'zbekistonda yoshlar iqtisodiy tafakkurida tadbirkorlik madaniyatini rivojlantirish imkoniyatlari, shakllantirish metodologiyasi va uning innovatsion xususiyatlarini o'rganish quyidagi xulosalarga olib keladi:

1) Iqtisodiy tafakkur mahsuli bo'lgan tadbirkorlar (yakka tartibda yoki boshqalar bilan birlashgan tarzda) innovatorlar bo'lib, innovatsiyani amaliyotga joriy yetishda iqtisodiy huquqlardan keng foydalaniladilar. Iqtisodiy tafakkur – mehnat – ishbiarmonlik qobiliyati – tadbirkorlik

madaniyatini evolyutsiyasi yoshlarda innovatsion tadbirkorlikni yaratishda ijtimoiy-huquqiy makon yaratadi;

2) Yoshlar tadbirkorlik madaniyati oldingi kashfiyotlarga asoslanmagan va eski ishlab chiqarish munosabatining yangi shakliga o'tishi, hali sinovdan o'tkazilmagan yangi ishlab chiqarish usulini yaratish bilan bog'liq sinergetik jarayondir;

3) Tovarlarning yangi bozorini ochish, ilgari mavjud bo'lgan yoki yo'qlikdan borliqa tomon harakat, ma'lum bir mamlakatda sanoat hali savdoga chiqarmagan, tashkil qilmagan bozor munosabatlarini yaratish bu kelajak iqtisodiy tafakkuri nishonasidir;

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш.М. Демократик ислохотларни изчил давом эттириш, халқимиз учун тинч ва осойишта, муносиб ҳаёт даражасини яратиш – барқарор тараққиёт қафолатидир. / Тadbirkorлар ва ишбилармонлар ҳаракати – Ўзбекистон Либерал-демократик партиясининг VIII съездидаги маърузаси. // «XXI ASR», 2016-йил 21-октябрь, 44-сон.
2. Мирзиёев Ш.М. Билимли авлод – буюк келажакни, тadbirkor халқ – фаравон ҳаётнинг, дўстона ҳамкорлик эса тараққиётнинг қафолатидир. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 26-йиллигига бағишланган тантанали маросимидаги маърузаси. 2018-йил 7-декабрь. Тошкент – “Ўзбекистон” -2019-йил 23-бет.
3. Бляхман Л.С. Перестройка экономического мышления. – М.: Политиздат. 1990. С-42
4. Краткий экономический словарь / под ред. Азриэляна А.Н. М., 2004.

Saida KARIMOVA,
Guliston davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: zirapcha_2020@mail.ru

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori N.Saitkulov taqrizi asosida

РОЛЬ СМИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация

В данной статье анализируются идеологические атаки, осуществляемые в “информационном поле” внешними силами, преследующими ряд эгоистичных целей, не видящих в сегодняшних условиях глобализации единства нашего народа и благополучия нашей страны, внутренние и внешние угрозы, направленные на подрыв стабильности нашей страны, освещается вопрос о роли средств массовой информации в борьбе с ними, обеспечении идеологической безопасности.

Ключевые слова: Информация, идеологическая угроза, идеологическая атака, информационное поле, идеологическая безопасность.

MAFKURAVIY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHDA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING O'RNI

Аннотация

Ushbu maqolada bugungi globallashuv sharoitida xalqimiz birdamligi va mamlakatimiz farovonligini ko'rolmayotgan bir qator g'arazli maqsadlarni ko'zlagan tashqi kuchlarni “axborot maydon”ida amalga oshirayotgan mafkuraviy hujumlari, ular tomonidan amalga oshirilayotgan mamlakatimiz barqarorligiga xavf solishga qaratilgan ichki va tashqi tahdidlar tahlil qilingan bo'lib, ularga qarshi kurashda, mafkuraviy xavfsizlikni ta'minlashda ommaviy axborot vositalarini roli masalasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Axborot, mafkuraviy tahdid, mafkuraviy xuruj, axborot maydoni, mafkuraviy xavfsizlik.

THE ROLE OF THE MEDIA IN ENSURING IDEOLOGICAL SECURITY

Annotation

This article analyzes the ideological attacks on the “information field” of external forces pursuing a number of ulterior motives that cannot see the solidarity of our people and the well-being of our country in the context of today's globalization, the internal Time aimed at benefiting the stability of our country carried out by them, the issue of the role of the media in

Key words: Information, ideological threat, ideological prejudice, information space, ideological security.

Kirish. Globallashib borayotgan dunyoda mafkuraviy tahdidlarning kuchayishi insoniyatni yangi-yangi muammolar bilan yuzma-yuz kelishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, axborot oqimlarining globallashuvi va tezkorligi turli kuchlarning bundan o'zlarining g'arazli maqsadlari yo'lida foydalanishiga juda qo'l kelmoqda. Ommaviy axborot vositalari orqali, ayniqsa, yoshlarning ongi va qalbini egallash, hali g'o'r, tajribasi kam, hayotda oq-u qorani tanimagan bunday ommadan osongina “robitchalar” tayyorlab, ulardan foydalanish orqali o'zlarining siyosiy, iqtisodiy va boshqa g'oyalarni amalga oshirish tajribasi sinovdan o'tayotganligini guvohi bo'lib turibmiz.

Axborot tarqatish vositalarining takomillashib borishi bilan axborot xuruji, axborot tahdidi ham namoyon bo'lmoqda. Texnika taraqqiy etgan XXI asrga kelib, muayyan bir hududni egallamoqchi bo'lgan kuchlar hech qanday qo'shin, armiyani ishlatmasdan “beozorgina” ko'ringan axborotni ishga solish orqali amalga oshirish imkoniyati vujudga keldi.

“Ommaviy madaniyat” ko'rinishida zo'r berib targ'ib qilinayotgan va eshik qoqmay kirib kelayotgan hamda milliy ma'naviyatimizga jiddiy xavf tug'dirayotgan hodisa bugun jamoatchilikni katta tashvishga solmoqda.

Internetning paydo bo'lishi axborot sohasida inson uchun juda ko'p qulayliklar yaratdi. Minglab chaqirim masofalar go'yo o'zining ahamiyatini yo'qotdi. Dunyoning xohlagan go'shasiga bir zumda har qanday xoh yozuvli, xoh ovoqli, xoh tasvirli bo'lsin axborotni uzatish yoki undan qabul qilish mumkin bo'lib qoldi.

Hozirgi vaqtda xalqimiz birdamligi va mamlakatimiz farovonligini ko'raolmayotgan bir qator g'arazli maqsadlarni ko'zlagan tashqi kuchlar tomonidan mafkuraviy ta'sir etishning zamonaviy uslublari sifatida: axborot maydonida yetakchilikni qo'lga olish, mafkuraviy qo'poruvchilik harakatlarini qo'llash orqali xalqimiz ongi va qalbida ertangi kunimizga ishonchsizlik uyg'otishga, davlat siyosatini qoralab, fuqarolarimiz oldida obro'sizlantirishga intilishlar va boshqalar qo'llanilmoqda. Bunda ular kichik bir xususiy dalilni umumiyalashtirishga kichik xatolarni bo'rttirib katta vahimalar yasashga, yolg'onni huddi haqiqat kabi ko'rsatib, hissiyotlarni junbushga keltirib, aqlni xiralashtirish orqali hukumat va xalq orasida jarlik hosil qilishga urunuvchi usullardan mafkuraviy kurashda foydalanilmoqda.

Bugungi tahlikali dunyoda yoshlar qalbi va ongini egallash uchun mafkuraviy kurashlar kuchayib borayotgan sharoitda turli ko'rinishda ham tashqi, ham ichki xavf-xatarlar namoyon bo'lmoqda. Ularni o'z vaqtida anglash va oldini olish eng muhim maqsad-muddaoga aylanmoqda. O'nglab bo'lmas darajada zarar yetkazishi mumkin bo'lgan zimdan olib borilayotgan bunday ofatga qo'l qovushtirib qarab turib bo'lmaydi, unga qarshi barcha imkoniyatlarni sarflab faol kurashishni davr taqazo etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda 2021-yil 26-mart kundagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan imzolangan “Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ- 5040-sonli qaror axborot-mafkuraviy xavfsizlikni ta'minlashdagi muhim qadamlardan biri sanaladi. Ushbu qarorda Milliy g'oyani shakllantirish, ijtimoiy-iqtisodiy

va siyosiy sohalarda olib borilayotgan yangilanishlar, ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishda olib borilishi lozim bo'lgan faoliyat yo'nalishlari ko'rsatib berilgan.

Kelajagimiz bo'lmish yoshlar va bolalarning zararli axborotlardan himoya qilish maqsadida, O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi, "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"gi, "Bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to'g'risida"gi qonunlar ham aynan mafkuraviy xavfsizligimizni ta'minlash, yurtimiz tinchligi, xalqimiz birdamligiga rahna soluvchi vayronkor mafkuralardan himoyalanih maqsadida qabul qilingan desak mubolag'a bo'lmaydi.

Mafkuraviy tahdidlarning mohiyati, ularni oldini olishning chora-tadbirlari, mafkuraviy xavfsizlikni ta'minlashning nazariy-metodologik asoslari tizimli ravishda O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov asarlarida o'z ifodasini topgan.

Bundan tashqari yurtimiz yetakchi olimlaridan A.Ochidiyev[1], I.Ergashev[2], S.Otamurodov[3], B.To'ychiyev[4] va boshqalarning asarlarida, shuningdek, jamiyat va davlat xavfsizligini ta'minlashga doir masalalarni o'rgangan xorijiy olimlar I.A.Krlova[5], V.Krisko[6]larning izlanishlarida ham atroflicha yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda obyektivlik, analiz, sintez, tahliliy xulosa kabi metodlardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Ma'lumki, O'zbekistonimizda so'nggi yillarda so'z erkinligini ta'minlash, jamiyatimizning turli jabhalaridagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va sotsial-iqtisodiy rivojlanishning og'riqli, muammoli masalalarini hal etishda 4-hokimiyat deb atalmish Ommaviy axborot vositalarini o'mini kuchaytirish, axborot va ommaviy kommunikatsiyalar sohasini boshqarish tizimini qayta tashkil qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Hisob-kitoblarga ko'ra, hozirgi kunda respublikada 1916 ta ommaviy axborot vositasi faoliyat ko'rsatmoqda. Ularning 623 tasi gazeta, 504 tasi jurnal, 18 tasi axborotnoma-byulleten, 74 tasi telekanal, 37 tasi radiokanal, 5 tasi axborot agentligi va 655 tasi veb-saytdir[7].

Bugungi globalshuv sharoitida elektron ommaviy axborot vositalari, xususan, Internet jurnalistikasi jamiyatimiz hayotining ajralmas qismi bo'lib bormoqda.

Respublikamizda faoliyat yuritayotgan 1916 ta ommaviy axborot vositasidan 655 tasi yoki 33,7 foizi Internet nashrlari - veb-saytlar sifatida ro'yxatdan o'tgan[7].

Bu quvonarli hol albatta. Ammo, afsuslar bo'lsinki, Ommaviy axborot vositalari ayni vaqtda mafkuraviy tahdidning eng samarali usullaridan biri sifatida baholanmoqda. Keyingi 10 yillikda kommunikatsiya vositalari yo'ldosh aloqasi, kabelli radio va televidenie, elektron matnli kommunikatsiya tizimlari (video, ekran va kabelli matnlar), shuningdek shaxsiy axborot yig'ish va chop etish vositalari (kassetalar, disketalar, diskalar, printerlar) tarqalganligi tufayli jiddiy o'zgarishlar yuz bermoqda.

Bugun internet tarmog'i yoshlar ma'naviyatiga tahdid solmoqda. Sababi bugun dunyoda internet axboroti mutlaqo nazoratsiz bo'lib, kim qanday axborot tarqatib, birovga zarar yetkazmoqchi bo'lsa, bunga osonlik bilan erishmoqda. Axborot urushida asosiysi dezinformatsiya ya'ni, haqiqatdan yiroq axborot tarqatish, o'zlariga ma'qul bo'lgan targ'ibot-tashviqot ishlarini amalga oshirish bilan odamlar ongiga ta'sir o'tkazishdir. Axborot tarqatishning bunday tezlashishi odob-axloq, xalqaro huquq me'yorlarining buzilishiga ham sabab bo'lmog'da. Internetda uyushgan jinoyi guruhlar va terrorchi tashkilotlarning saytlari mavjudki ular orqali nafaqat axborot almashinuvi yoki yoshlarning turmush tarziga, urf-odatlarimizga mutlaqo to'g'ri kelmaydigan yot, buzg'unchi g'oya va mafkuralar targ'ib qilinmoqda. Internetning har yuzinchi sahifasining pornografik (sharmsizlik, hayosizlik)

hamda sadizm (zo'ravonlik) targ'iboti mazmunga ega ekanligi voyaga yetayotgan yosh avlodning tarbiyasiga xulq-odobiga zarar yetkazishi tabiiy. Bu esa o'z navbatida jamoatchilikni tashvishga solib, yoshlarning mafkuraviy xavfsizligini ta'minlash masalasini muhim ustuvor vazifa sifatida kun tartibiga qo'yimoqda.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra mamlakatimizda ayni vaqtda "Facebook"da 4.7 mln, "Instagram" da 3.7 mln, "LinkedIn"da 288 ming, "Telegram"da 18 mln, "Odnoklassniki"da 16.7 mln, "Twitter"da 51.6 ming va "V-kontakte"da 2.6 mln foydalanuvchilar mavjud bo'lib, ularning ko'pchiligini yoshlar tashkil qilmoqda[7].

Internetdagi axborotlarning salmoqli qismi ba'zi g'arazli kuchlar tomonidan muayyan strategik maqsadlarni ko'zlab tarqatilyotgani bois mazkur vosita axborot urushlarining asosiy quroliga aylanib bormoqda.

Umuman, so'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasiga qarshi qaratilgan ichki va tashqi mafkuraviy tahdidlarni tavsiflaydigan bo'lsak, bular quyidagicha ko'rinish oladi:

Tashqi mafkuraviy tahdidlar:

- O'zbekistonning ichkarida va xalqaro maydondagi obro'siga putur yetkazish maqsadida haqiqatga zid bo'lgan, noto'g'ri axborot tarqatish;

- Xalqimizning azaliy qadriyatlarini noto'g'ri talqin etish, milliy tariximiz, ma'naviy va madaniy merosimiz bo'lmish urf-odat va an'analarimizni buzib ko'rsatish;

- Axloqsizlikni targ'ib etadigan turli xil audio, video va bosma mahsulotlarning kiritib kelishi;

- Turli xil xalqaro tashkilotlar nomidan faoliyat olib borib, davlat ichki ishlariga aralashishga, ijtimoiy - siyosiy barqarorlikni buzishga urinishlar;

- Diniy qadriyatlarni soxtalashtirishga urinishlar;

- Qo'shni davlatlardagi terrorizm, diniy ekstremizm elementlarining saqlanib qolganligi va buning natijasidagi mavjud siyosiy beqarorlik;

- "Demokratiya", "ommaviy madaniyat" niqoblaridan hamda egosentrizm (o'ta manmanlik va xudbinlik, o'zini hammadan ustun qo'yish) va kosmosentrizm (grekchadan olingan bo'lib, fazo oldida qo'rquv hamda ta'zim bajo qilishga, birinchi navbatda moddiy dunyoning vujudga kelish muammolariga e'tibor qaratishga va atrof muhit voqea - hodisalarini izohlashga qaratilgan falsafiy qarashlar tizimi) kabi g'oyalardan foydalangan holda amalga oshirilayotgan zamonaviy ko'rinishlari;

Ichki mafkuraviy tahdidlar:

- Jamoatchilik ongida davlat tomonidan olib borilayotgan o'zgarishlarning izchilligi va to'g'riligi borasidagi tassavvurning to'liq barqaror emasligi;

- Ko'pchilik odamlar ongi va tafakkurida eskicha andoza, tushunchalar saqlanib qolayotganligi;

- Insonlarni boy - kambag'alga bo'lib muomala qilish, befarqlik, loqaydlik va boshqalarni mensimaslik;

Umuman, bugungi kunda internet tarmog'i qisqa vaqt ichida turli xil sohalarga oid ma'lumot olishning manba bo'lib hisoblanishi bilan birga, unda tarqatilyotgan behayo mazmundagi materiallar yoshlarning ongi va ma'naviyatiga salbiy ta'sir qilmoqda.

AQSH psixologlari assotsiatsiyasi ma'lumotlariga ko'ra, dunyodagi elektron savdoning 20% i pornografiyaga aloqador bo'lib, o'zini "seks - eddikts" deb nomlovchi 2 mln. dan ortiq kishi har kuni bir necha soatlab vaqtini shunga sarflaydi. Elektron pornografiya reklama uchun eng kam mehnat va mablag' sarflab katta foyda beruvchi soha hisoblanadi. Yangi elektron bozorning 70% ini pornografiya, 4% ini video o'yilari, 2% ini esa sport tashkil etmoqda[8]. Shu bilan birga, mutaxassislar fikricha mavjud maxsus dasturlar Internet tarmog'idagi pornografiyaning 90% ini filtrlaydi, ya'ni kompyuterdan foydalanuvchining ixtiyoridan tashqarida ekranda paydo bo'lishi yo'lga to'siq qo'ya oladi. Demak,

qanchalik harakat qilinmasin pornografik mazmunga ega saytlar tarmoqdan foydalanuvchilarning xohish istagidan qat'iy nazar, ularning ixtiyorini torta oladi. Shuningdek, internet orqali tarqaladigan kompyuter o'yinlarining 49% i sezilarli darajada zo'ravonlik va yovuzlik ko'rinishiga ega, 41% jangari (turli otishmalar va portlashlarga asoslangan) o'yinlarda esa o'yin qahramoni o'z maqsadiga yetishishi uchun shunday zo'ravonlik va yovuzlik sodir etadi[9].

Bu fikrdan kelib chiqib aytish mumkinki, ommaviy madaniyatni niqob qilib olib buzulqilik va zo'ravonlik singari inson shaxsini ruhan yemiradigan g'oyalarni targ'ib etadigan mafkuraviy tahdidlarning haqiqiy madaniyatga hech qanday aloqasi yo'q.

Shunday muammolar mavjud ekan hamda ularga qarshi kurash chora – tadbirlari ishlab chiqilmas ekan, yaqin kelajakda yoshlar ma'naviyati buzilib, turli xil mafkuraviy tahdidlar va g'arazli holatlar ta'siriga tushib qoladi.

Ta'kidlab o'tilganidek, Internet orqali ma'lumotlar bilan bir qatorda, turli xil mafkuraviy tahdidlar ham kirib kelmoqda. Shu o'rinda, so'nggi yillarda Internetdagi ba'zi saytlar tomonidan O'zbekistonga nisbatan mafkuraviy tahdidlarni amalga oshirishga qaratilgan ma'lumotlarga e'tibor ortib borayotganligi kuzatilmog'da.

Mazkur tahdidlar birdaniga sodir bo'lmaydi, balki uzoq davrni o'z ichiga olgan, uzluksiz davom etadigan xarakterga ega. Agar siyosiy, harbiy, iqtisodiy tahdidlarni sezish, ko'rish, oldini olish mumkin, ammo ma'naviyatga qarshi qaratilgan tahdidlarning ta'siri va oqibatlarini tezda ilg'ab olish murakkab hisoblanadi. Go'yo sekin harakatga keladigan bombaga qiyoslash mumkin. Chunki u to'g'ridan to'g'ri "hujumga o'tmaydi, balki dastlab ong va dunyoqarashni zaiflashtiradi, undan keyin esa asosiy maqsadni amalga oshirishga kirishadi"[10].

Mafkuraviy xuruj zahirida muayan g'arazli maqsad va manfaatlar turadi. U asosan tabiiy resurslarga boy yoki strategik ahamiyatga ega bo'lgan millatlarga qaratilgan bo'lib, "nishon"ga olingan millatni parchalash, jamiyatni parokanda qilish, davlatni zaiflashtirib o'z o'rig'iga yurgizish kabi maqsadlarni amalga oshirishni ko'zda tutadi. Ularni anglab yetish uchun milliy ong, milliy o'zlikni anglash rivojlanishi, milliy birlikning mustahkam bo'lishi, siyosiy ong va madaniyat taraqqiy qilgan jamiyatda barqarorlik amal qilinishi lozim. Agar ular yetarli darajada rivojlanmagan bo'lsa, uning ta'siridan himoyalanih qiyin va katta muammoga aylanadi. Chunki mafkuraviy xurujlar har doim ochiq holda amalga oshirilmaydi, balki aksariyat hollarda asosiy maqsad yashirilgan (manipulyatsiyalashgan) tarzda olib boriladi. Bu muammoning bir tomoni bo'lsa, ikkinchi tomondan, mafkuraviy xuruj ong, dunyoqarash va qalbni egallashga qaratilgan bilan bog'liqdir. Ularning egallanishi esa milliy taraqqiyotni izdan chiqaradi, jamiyatda beqarorlikning

vujudga kelishiga va uni amalga oshirayotganlarning asosiy maqsadlariga osongina erishishga keng yo'l ochib beradi[10].

Hozirgi kunda internetda, ayrim Internet va ijtimoiy tarmoqlarda, krossplatforma ilovalari milliy segmentining ba'zi guruh, sahifa va kanallarida yoshlar dunyoqarashiga salbiy ta'sir qilayotgan ma'lumotlar tarqatilganligi holati ham aniqlandi.

Xususan bosma nashrlarda o'tgan davr mobaynidan 3 ta, nashriyotlar tomonidan 6 ta holatda jamiyat uchuy salbiy ta'sirga ega axborot materiallar mavjudligi aniqlangan [1].

Bundan tashari, ijtimoiy tarmoqlar orqali 70 dan ziyod sahifalarda yoshlarimiz ongiga salbiy ta'sir etuvchi ya'ni "ommaviy madaniyat" degan niqob ostida axloqiy buzulqilik va zo'ravonlik g'oyalarining tarqatish, turfa yo'llar bilan boylik orttirish, xalqimizning ko'p asrlik an'ana va qadriyatlariga, milliy-ma'naviy madaniyatga zid materiallar mavjudligi[1], bugungi kunda yanda xushyorroq, sergak roq bo'lishni, mafkuraviy xavfsizlik masalalariga jiddiyroq e'tibor berish lozimligini anglatadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rinda aytish mumkinki, mafkuraviy tahdidlardan ogoh etishda OAVning roli beqiyosdir. Aynan Shu sababli, mazkur tizimni tahlil qilish biz uchun ahamiyatli. OAV ijtimoiy tushuncha bo'lib, keng ta'sir doiraga ega hamda tarbiya va profilaktika kabi tadbirlarini amalga oshiruvchi vosita hisoblanadi.

O'zbekiston informatsion borlig'ining hozirgi holati erishilgan yutuqlar mavjudligini ko'rsatmoqda. Bu narsani mamlakatda ommaviy axborot vositalarini davlat uchun maqbul yo'nalishda shakllantirish uchun ulkan salohiyat tarkib topganligida va o'z vaqtida amalga oshirilgan davlat siyosatida ko'rish mumkin. Xususan, ularni davlat tasarrufidan chiqarishga e'tibor berilganligi bois, xususiy OAVning soni davlatga qarashli bo'lganlaridan ko'paydi. Bu esa o'z navbatida, ular o'rtasida sog'lom raqobat yuzaga kelib, maxsulotlar sifati ortishiga xizmat qildi. Shuningdek, axborot sohasiga zamonaviy texnologiyalarni jalb etish va elektron OAVni rivojlantirish bo'yicha ham qator ishlar qilindi. Umuman, hozirda mamlakatdagi OAVda mafkuraviy tahdidlardan xabardor qilish bo'yicha yetarli shart – sharoit va imkoniyatlar mavjud.

Bundan tashqari, ommaviy axborot vositalariga oid qonunchilikdagi takomillashuv, ya'ni ular erkinligining suiste'mol etilishi va cheklash muammolariga imkon qadar yangicha, zamonaviy, demokratiya va xalqaro andozalar talablariga mos darajada yondashilayotganligi hamda noshirlik faoliyati va matbaa sohasini, OAV tarmog'ining huquqiy bazasini shakllantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan tadbirlar soha uchun muhim o'rin tutmoqda. Bu ishlarni yana davom ettirish, Jamiyat va davlat hayotida ommaviy axborot vositalarini rolini kuchaytirish, mafkuraviy xavfsizlikni ta'minlashda ulardan samarali foydalanish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Ochilidiev A.S. Bugungi dunyoning mafkuraviy manzarasi. – T.:Yangi asr avlodi, 2001. – B.32; O'sha muallif. Globallashuv va mafkuraviy jarayonlar. – T.:Muharrir, 2009. – B.96
2. Ergashev I. va boshqalar. Milliy istiqloq g'oyasi: O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim bakalavriat bosqichi uchun darslik. – T.:Akademiya2005. – B. 50-51.
3. Otamurodov S. Globallashuv va milliy-ma'naviy xavfsizlik. – T.: O'zbekiston, 2013. – B. 262
4. To'ychiyev.B. Politicheskaya kultura i demokratizatsiya obshestva. – T.: Sharq , 1998. – B. 221.
5. Krilova I.A. Problema bezopasnosti Rosii v kontekste globalizatsii. – M.:Institut filosofii Ran, 2001. – 2001.–S 5;
6. Krisko V. Sekreti psixologicheskoy voyni. – M.: Nauka, 1999. – S.168
7. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining axborot siyosati va davlat organlarida ochiqlikni ta'minlash masalalari qo'mitasi 30/520-sonli xati. 2022-yil 19-yanvar.
8. G'aniyev A. G'arb olamidagi axloqiy muammolar. – T.: «Voriz», 2007.
9. Ochilidiev A. Globallashuv va mafkuraviy jarayonlar. – T.: «Muharrir», 2009.
10. Otamurodov S. Globallashuv va milliy-ma'naviy xavfsizlik. – T.: "O'zbekiston", 2013.

UDK:378:004:371.693.2

Yuldash KURALOV,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: y.kuralov@cspi.uz

Geologiya fanlari universiteti dotsenti, t.f.n N.V.Juraeva taqrizi asosida

BO'LAJAK INFORMATIKA O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Mazkur maqolada kompetensiya tushunchasining mazmun-mohiyati ochib berilgan. Ta'lim oluvchilarda kasbiy kompetentlikni pedagogik jihatdan rivojlantirish yo'llari ko'rsatilgan. Bo'lajak o'qituvchilar uchun egallanishi mumkin bo'lgan pedagogik kompetentlikning rivojlanish darajasini aniqlaydigan kompetensiyalar majmuasi mazmuni yoritilgan.

Kalit so'zlar: Kompetentlik, kasbiy kompetentlik, shaxsiy tajriba, texnologiyalar, amaliy faoliyat, rivojlantirish.

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИТ

Аннотация

В данной статье раскрывается сущность понятия компетентности. Показаны пути педагогического развития профессиональной компетентности обучающихся. Выделено содержание комплекса компетенций, определяющего уровень развития педагогической компетентности, которую могут приобрести будущие учителя.

Ключевые слова: Компетентность, профессиональная компетентность, личный опыт, технологии, практическая деятельность, развитие.

PROFESSIONAL COMPETENCE DEVELOPMENT OF FUTURE IT TEACHERS

Annotation

This article explains the essence of the concept of competence. ways of pedagogical development of professional competence in students are shown. It describes the content of a set of competencies that determine the level of development of pedagogical competence that can be acquired for future teachers.

Key words: Competence, professional competence, personal experience, technology, practical activity, development.

Kirish. Yurtimizda faol, intiluvchan, iqtidorli va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega, zamonaviy bilim hamda kasblarni chuqur egallagan – bugungi va ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchi bo'lgan yoshlarni voyaga yetkazish uchun barcha shart-sharoit va imkoniyatlar yaratilgan. Bugungi kunda fan va texnika rivoji ta'lim va uning natijalariga qo'yiladigan talablarni tubdan o'zgartirishni talab etmoqda. Shunga asosan, yangi avlod standartlarini yaratish pedagoglarning oldiga muhim vazifa qilib qo'yilmoqda. Hozirgi vaqtgacha yaratilgan davlat ta'lim standartlari tizimli-faoliyatli yondashuvga asoslangan, ya'ni ta'lim maskanlarining maqsadini bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish tarzida aniqlashtirishdan iborat edi. Shu bois yangi davlat ta'lim standartlarini o'z-o'zini rivojlantirishga qaratilgan kompetent-faoliyatli yondashuvga asoslanishdan kelib chiqqan holda belgilash talab etilmoqda. Chunki oliy ta'limda tashkil etilayotgan o'quv-tarbiya jarayonining mohiyati tinglovchilarning ehtiyojlari va qobiliyatlarini rivojlantirish emas, balki bilimlarni axborot-verbal tarzda yetkazish, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat bo'lib qolmoqda.

Bunday reproduktiv tarzda o'zlashtirilgan ma'lumotlar tinglovchining amaliy faoliyat tajribasini rivojlantirishga yetarlicha imkon bermaydi. Oqibatda, talabalar juda ko'p axborotni behuda jamg'arilishi, ta'limning samarasi past ekani va uning real voqelikka mos kelmasligi kabi tafovutlar ko'zga tashlanmoqda. Aniqlirog'i, o'quvchi real hayotdan uzoqlashib qolganidek, uning oldiga faqat ilgari to'plangan axborotlarimiga o'zlashtirish maqsadi qo'yilganidek tuyuladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yuqoridagi dolzarb muammolarni bartaraf etish maqsadida, ta'lim jarayonlarini

turli yangicha yondashuvlar asosida tashkil qilish maqsadga muvofiq sanaladi. Muxtaram prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev "Yoshlarimiz mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz" [1], degan fikrlari ham mustaqil O'zbekistonimiz yoshlarini erkin fikrlashni tarkib toptirishga qaratilayotgani ham e'tibordan holi emas. Shunday ekan biz o'qituvchilar hozirgi yangi davr talabi asosida darslarni tashkizamonaviy yondashuvlar asosida tashkil qilishimiz oldimizdagi yuksak vazifalardan biridir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu muammoli vaziyatdan chiqishning yagona yo'li - oliy ta'limda yangicha, ya'ni kompetent yondashuvni joriy etishdir. Kompetent yondashuv talabdan bilim va ko'nikmalarni alohida-alohida emas, balki yaxlitlikda egallashni talab etadi. Mazkur talab bilan bog'liqlikda, o'z navbatida, o'qitish metodlarini tanlash tizimi ham o'zgarishga uchraydi. O'qitish metodlarini tanlash va amaliyotda qo'llash ta'lim jarayonida qo'yiladigan talablarga muvofiq keladigan kompetensiya va funksiyalarni takomillashtirishni talab etadi.

Kompetent yondashuv oliy ta'limni modernizatsiyalash nuqtayi nazaridan yangi pedagogik voqelik hisoblanadi. Mazkur yondashuv doirasida amaliy faoliyat tajribasi, kompetensiya va kompetentlikni didaktik birliklar sifatida ko'rib chiqish hamda ta'limning an'anaviy uch elementi (triada) - "bilim - ko'nikma - malaka"ni oltita birlik (sektet) - "bilim - ko'nikma - malaka - amaliy faoliyat tajribasi - kompetensiya- kompetentlik" tarzida tahlil qilish talab etiladi. Dastlab "kompetensiya" tushunchasining

mohiyatini aniqlashtirib olish zarur. Kompetensiya (lotincha so'z bo'lib, erishaman, to'g'ri kelaman ma'nolarini bildiradi) - subyektning maqsadni qo'yish hamda unga erishish uchun tashqi va ichki xaziralarni samarali amalga oshirishga tayyorgarligi, boshqacha qilib aytganda, bu subyektning muayyan faoliyat obyektini bilan bog'liq muammolarni muvaffaqiyatli hal etishga doir shaxsiy qobiliyatidir. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, "kompetensiya" tushunchasiga berilgan aksariyat ta'riflar kasbiy ta'lim, kasbiy faoliyat bilan bog'liqlikda bayon etilgan. Biroq umumiy o'rta ta'lim bilan bog'liqlikda mazkur tushuncha innovatsiya tavsifiga ega bo'lganligi sababli, uning mohiyatini aniqlashtirishga alohida ehtiyoj mavjud.

Kompetensiya - lotincha «Competentia» so'z bo'lib, o'zbek tilidagi lug'aviy ma'nosi «inson yaxshi biladigan», «tajribaga ega bo'lgan» kabi ma'nolarni bildiradi.

Kompetentlik - biron bir ishni samarali qila olish qobiliyati, ishni bajarishda talablarni qondira olish qobiliyati, aniq ishchi funksiyalarni bajarishda talablarni qondira olish qobiliyati [2]. Kasbiy kompetentlik - mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishidir [2].

L.M.Mitina pedagogik kompetentlik - deganda predmet haqidagi bilimlar, o'qitish metodikasi va didaktikasi, pedagogik muloqot ko'nikma va malakasi, shuningdek o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini takomillashtirish, o'z-o'zini amalga oshirish usullari va vositalarining uyg'un birlashishini tushungan [3].

U pedagogik kompetentlik tuzilmasida quyidagi uchta tashkil etuvchini ajratgan: faoliyatli, kommunikativ va shaxsiy. L.M.Mitina tomonidan taklif etilgan pedagogik kompetentlikni tuzilmashtirishdan kelib chiqqan holda, biz, bo'lajak mutaxassislar uchun egallanish darajasi pedagogik kompetentlikning rivojlanish darajasini aniqlaydigan quyidagi kompetensiyalar majmuasi yetarli va zarur deb hisoblaymiz:

- Faoliyatli yoki maxsus kompetensiya (bilim, ko'nikma, malaka va pedagogik faoliyatni amalga oshirishning individual usullari);

- Shaxsiy yoki kasbiy kompetensiya (kasbiy o'z-o'zini takomillashtirish va o'z-o'zini amalga oshirishga oid bilim, ko'nikma va malakalar);

- Kommunikativ kompetensiya (pedagogik faoliyatni ijodiy amalga oshirishga oid bilim, ko'nikma va malaka).

Professionallik va kompetentlik tushunchalari umumiy xususiyatlarga ega. Shuni ta'kidlash kerakki, har doim ham belgilangan talablar va standartlarga to'liq mos keladigan odamlar chinakam professional bo'lavermaydi, sabab, ba'zilar bilimlarni amalda qanday qo'llashni bilishmaydi, demak, bunday pedagogik faoliyat samarasiz bo'lib qolaveradi.

Kasbiy pedagogik kompetensiyalarni alohida turlarga ajratish maqsadga muvofiqdir:

- Maxsus pedagogik kompetensiya;

- Pedagogik faoliyatni zarur darajada amalga oshirish uchun yetarli ma'lumotga ega bo'lish. Bundan tashqari, pedagogning o'z kasbiy darajasini munosib baholay olishi va mutaxassis sifatida o'z rivojlanishini belgilash qobiliyati ushbu turga bog'liq;

- Ijtimoiy pedagogik kompetensiya;

- Ijtimoiy vakolat darajasi pedagogning hamkasblari bilan munosabatlarni samarali qurishi, birgalikdagi harakatlarni rejalashtirish qobiliyatini belgilaydi. Samarali aloqa ko'nikmalari, pedagogik madaniyat va ish natijalari uchun javobgarlik; - bularning barchasi ijtimoiy pedagogik kompetensiya tushunchasiga kiritilgan; - shaxsiy pedagogik kompetensiya; - bu pedagogik ishni oqilona tashkil etish qobiliyati bo'lib, vaqtni boshqarish, shaxsiy o'sishga intilish uning asosiy tarkibiy qismlaridir[4].

Shaxsiy pedagogik kompetensiyaning yuqori darajasi ega bo'lgan ishchilar charchashga kamroq moyil, vaqt bosimida ishlashga qodir.

Kasbiy kompetentlikning tarkibiga kasbiy faoliyatdagi kompetentlik, kasbiy muloqotdagi kompetentlik, mutaxassisning o'z kasbini nomoyon eta olishdagi kompetentligini kiritish mumkin.

Kompetentlik nima ekanligini tushungandan so'ng, uning darajalarini aniqlash qiyinchilik tug'dirmaydi. Kompetentlik modelini yaratish bo'yicha quyidagi algoritmni taklif etishimiz mumkin:

1-bosqich lavozim yo'riknomasini ishlab chiqish. Ushbu bosqichda lavozim uchun zarur bo'lgan kompetensiyalar turlarini aniq ko'rsatish muhimdir.

2-bosqich tekshirish sur'atini aniqlash. Bu ta'lim muassasasining o'ziga xos xususiyatlariga va kadrlar almashinuviga bog'liq.

3-bosqich har bir o'rin uchun taqqoslash asosida sinov yoki imtihonni o'tkazish tartibini tasdiqlash.

4-bosqich sinov yoki imtihondan o'tish.

5-bosqich ma'lumotlarni tahlil qilish va ularni tizimga keltirish.

6-bosqich baholash natijalari to'g'risida qaror qabul qilish: qo'shimcha o'qishga yuborish, boshqa lavozimga o'tish, ishdan bo'shatish.

7-bosqich hisobot davrida ta'lim muassasasining vakolati va ishini baholash samaradorligini yakuniy tahlilini qilish.

8-bosqich xavf-xatar va to'siqlar bo'yicha ish namunasini to'liq ishlab chiqish.

A.A. Derkach tomonidan kasbiy muloqatdagi kompetentlikning

- kommunikativlik yoki muloqotchanlik kompetentligi (kasbdoshlar bilan muloqot qila olish qobiliyati),

- ijtimoiy-perseptiv kompetentlik (boshqa kishilarni idrok qilish va baholay olish qobiliyati), differensial va psixologik kompetentlik (insonlar o'rtasidagi individual psixologik tafovutlarni farqlay olish),

- diagnostik kompetentlik (boshqa kishilarga xos bo'lgan xususiyatlarni o'rganish qobiliyati),

- axloqiy kompetentlik (shu kasb taqozo etadigan odob-axloq normalariga rioya qilish),

- empatik kompetentlik (jamoa a'zolariga hamdard bo'la olish, ularni to'g'ri tushunish va boshqa tarkibiy qismlari ajaratib ko'rsatilgan).

Mutaxassisning ijtimoiy-perseptiv kompetentligi xususiyatlarining tuzilishi:

- boshqa kishilarni idrok qilish, tushunish va baholashning aniqliligi;

- ijtimoiy sub'yektlar bilan tizimli munosabat o'rnatish olish qobiliyatining mavjudligi;

- idrok qilinayotgan shaxsning xulq-atvori va xususiyatlarini fikran adekvat tarzda modellashtira olish;

- shaxslararo baholash jarayonida turli mezonlardan foydalana olish va boshqalar.

Bo'lajak mutaxassislarda kasbiy kompetentlikni shakllantirish uchun avvalo kuzatuvchanlik xususiyatining rivojlanishiga, ya'ni perseptiv, kognitiv, refleksiv, empativ, motivatsion va prognostik jihatlarining taraqqiy etishiga e'tibor qaratish lozim. Pedagogik faoliyat va muloqot jarayonida ijtimoiy-perseptiv kompetentlikka ega bo'lib borish uchun mutaxassis o'zida insonparvarlik, ijtimoiy-refleksiv, bilim hamda ko'nikmalar, ijobiy kasbiy "Men"- siyosiy, ba'zi shaxsga xos sifatlar (intellekt, iroda, empatiya, kuzatuvchanlik, mehribonlik, hissiy bag'rikenglik va boshqalar)ni shakllantirishga oid mashg'ulotlar bilan shug'ullinishi maqsadga muvofiqdir[5].

Tahlil va natijalar. Pedagogik-psixologik trening-seminar, ish o'yini, mahorat darsi va turli amaliy

mashg'ulotlarga jalb qilish, malakaviy amaliyotning rolini oshirish, har bir talabaga o'zining pedagogik faoliyatga xos imkoniyatlari va mahoratini namoyon etishi mumkin bo'lgan qulay sharoitlarni yaratib berish orqali unda ijtimoiy-perseptiv kompetentlikni shakllantirish mumkin. Buning uchun nafaqat shu sohaga oid bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishi, balki insonlar bilan muloqot o'rnatish texnikasini egallash, motivatsion sohani rivojlantirish, psixologik bilimdonligini oshirib borish, kasbiy faoliyatga psixologik jihatdan tayyorgarlik ko'rib borish lozim.

Kompetentlikni namoyish qilishga tayyorgarlik darajasini quyidagi mezonlar bo'yicha aniqlash mumkin: o'z-o'zini rivojlantirish va o'zini namoyon etish g'oyasi, kasbiy yo'l tanlash, turmush qurish, farzandli bo'lishga nisbatan qaror qabul qila olishga tayyorgarlik, o'z hayotiga javob berishga tayyorlik, hayot yo'lini mustaqil tanlash, kasb sohasida ko'nikishlar hosil qilishga tayyorlik va boshqalar.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytish lozimki shaxsga ta'lim va tarbiya berishda nafaqat ta'lim oluvchiga

ta'limning yo'naltirilishi, balki o'qituvchining pedagogik faoliyatga psixologik tayyorligi muhimdir. Bunday hollarda o'qituvchining kasbiy kompetentlik darajasiga alohida e'tibor qaratishni talab etadi. Ta'lim tizimida kompetentli yondoshuv ta'lim islohatlarining konseptual asoslari sifatida qabul qilinishi, ta'lim tizimiga kompetentli yondoshuvning joriy etilishi ta'lim maqsadi, mazmuni, o'qitish shakli, o'qitish usullari, pedagogik va axborot texnologiyalari, nazorat usullarini hamda ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi rolida jiddiy o'zgarishlarni amalga oshirishni talab etadi. O'qituvchining kasbiy kompetentligini tarkib toptirish uchun pedagogik oliy ta'limda tub o'zgarishlarni amalga oshirish kerak. Oliy ta'lim Davlat ta'lim standarti, o'quv dasturi va darsliklarni takomillashtirish yo'nalishida muayyan ishlar olib borilayotgan bir paytda, mavjud an'anaviy mazmundan voz kechish qiyin kechsa-da, ta'lim mazmunini yanada aniqlashtirish lozim bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Абдуллаева У.Т. (2022). Умумий ўрта та'лим мактабларида қардош халқлар адабиётини қиёсий ўқитишнинг илмий - назарий асослари. *Globalashuv davrida tilshunoslik*, 1(5), 272-274.
2. Абдуллаева У.Т. (2021). Туысқан халықтар әдебиетін оқыту. *Современный образовательный потенциал и достижения*, 1(3), 9-11.
3. Абдуллаева У.Т. (2021). Мектеп оқушыларына еліктеу сөздер туралы түсінік тақырыбын өтуде резюме технологиясын қолдану. *Кластер педагогического образования проблемы и решения*, 1(2), 1181-1183.
4. Kuralov Y.A., (2021). Elektron ta'lim texnologiyasi. *Academic research in educational sciences*, 2(3), 787-790.
5. Kuralov Y.A., (2022). Oliy talim muassasalarida oqitish texnologiyalarini innovatsion klaster usuli yordamida takomillashtirish. *Academic research in educational sciences*, 3(1), 679-685.

UDK: 744:371.3

Shaxzodbek KURBANIAZOV,
TDPU transformatsiya prorektori PhD
Baxtiyor HAQBERDIYEV,
TDPU "Pedagogik ta'lim va amaliyot" bo'limi jamoatchilik asosidagi xodimi, dotsent

P.f.d.PhD S.Mardov taqrizi ostida

NAZARIYA VA AMALIYOT INTEGRATSIYASIDA AN'ANAVIY VA 4+2 AMALIYOTLARI SOLISHTIRUVLARI VA TAKLIFLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada bugungi kundagi bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash tizimida talabalarning ta'lim muassasalari, tashkilot va korxonalarda o'tkaziladigan an'anaviy hamda 4+2 amaliyotlari alohida o'rin tutishi, an'anaviy hamda 4+2 amaliyotga yo'naltiruvchi oliy ta'lim muassasalari va qabul qiluvchi ta'lim muassasalari, tashkilot va korxonalarda mazmuniga qo'yiladigan talablar tashkiliy-metodik nuqtai nazardan tavsiya va takliflar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Iyerarxiya, jamiyat, funksiya, integratsiya, nazariya, amaliyot, renessans, innovatsiya, kredit, fundamental, atribut, loyiha, Bachelor of Education, Magistr of Education, infotuzilma.

СРАВНЕНИЯ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ ТРАДИЦИОННОЙ ПРАКТИКИ И ПРАКТИКИ 4+2 В ИНТЕГРАЦИИ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ

Аннотация

В данной статье особое место в современной системе подготовки будущих специалистов занимают традиционные и 4+2 практики студентов, проводимые в образовательных учреждениях, организациях и предприятиях, требования к содержанию высших учебных заведений и принимающих образовательных учреждений, организаций, представлены предприятия, которые проводят традиционные стажировки и стажировки 4+2, выделены рекомендации и предложения с методологической точки зрения.

Ключевые слова: Иерархия, общество, функция, интеграция, теория, практика, ренессанс, инновация, кредит, фундамент, атрибут, проект, бакалавр педагогики, магистр педагогики, инфраструктура.

COMPARISONS AND SUGGESTIONS OF TRADITIONAL PRACTICE AND 4+2 PRACTICE IN THE INTEGRATION OF THEORY AND PRACTICE

Annotation

In this article, a special place in the modern system of training future specialists is occupied by traditional and 4 + 2 student practices conducted in educational institutions, organizations and enterprises, requirements for the content of higher educational institutions and host educational institutions, organizations, enterprises that conduct traditional internships and 4+2 internships, recommendations and suggestions from a methodological point of view are highlighted.

Key words: Hierarchy, society, function, integration, theory, practice, renaissance, innovation, credit, foundation, attribute, project, bachelor of pedagogy, master of pedagogy, infrastructure.

Kirish. Insonlarni hayot faoliyatini tashkil etishning sifat jihatidan har xil tamoyillari shiddat bilan shakllanib bormoqda, ijtimoiy normalar va qadriyatlar iyerarxiyasi o'zgarib bormoqda. Bunday sharoitda jamiyatning barqaror rivojlanishiga erishishning asosiy asoslaridan biri ta'limning ilg'or rivojlanishi hisoblanadi. Zamonaviy dunyoda ta'lim o'z mohiyatiga ko'ra tobora ko'proq funksiyali bo'lib bormoqda.

Ta'lim islohotlari orqali O'zbekistonda yangi Uyg'onish davri uchun poydevor yaratish o'z-o'zidan nazariya va amaliyot integratsiyasini ilmiy va amaliy asoslarini yanada takomillashtirishni taqozo etadi. Pedagogik oliy ta'lim sohasidagi xalqaro hamkorlik turli mamlakatlar nazariya va amaliyot integratsiyasini o'zaro boyitish va muammolarning yangi talablarini yengishning eng muhim vositasiga aylanmoqda. Turli davlatlar nazariya va amaliyot integratsiyasi tizimlarining o'zaro moslashuvi o'ta muhimdir.

Oliy ta'lim muassasalarida nazariya va amaliyot integratsiyasini rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish nazariya va amaliyot integratsiyasining asosiy ustunlari bo'lib, xizmat qilishi lozim. Shundagina talabalarimiz xalqimizning asriy orzu-umidlarini ro'yobga chiqaradigan buyuk va qudratli

kuchga aylanadi. O'sib borayotgan avlodni sog'lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan nazariya va amaliyot integratsiyasining samarali tizimini tashkil etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Mavzu o'ldirish adabiyotlarining tahlili. Yurtimizda, MDHlarida, xorijda talabalarni pedagogik amaliyotlari tizimlari, nazariya va amaliyotni integratsiyasi bo'yicha qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan; A.I.Ashirova, Sh.S.Sharipov, O'.Sapayev, B.M.Umarov, A.N.Saydullayev, N.Askarova, U.D.Xidirov, K.J.Mirsaidov, I.T.Aliyev, Z.Qodirova, K.J. Bakova, N.A.Znamenskaya, YE.M.Grechko, D.G. Rotmana, A.N. Danilova, L.G. Novikov, O.B.Aleksandrova, A.M.Perlaza, M.Tardif, Van der Vende, X.Garrido, G.F.Gegel, A. Dreer kabi olimlar talabalarni amaliyoti va uning samaradorligi ustida ilmiy izlanishlar olib borishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Pedagogika ta'lim sohasi talabalarining malakaviy pedagogik amaliyotini tashkil etish tartibi to'g'risida ko'rsatma. Ushbu ko'rsatma O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 27-iyuldagi "Oliy

ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3151-son hamda 2018-yil 5-iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda oshirilayotgan keng qamrovli islohatlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3775-son qarorlariga muvofiq oliy ta'lim muassasalari (keyingi o'rinlarla – OTM) bakalavriat ta'lim yo'nalishlari malakaviy pedagogik amaliyot (keyingi o'rinlarda – Amaliyot) ini o'tash tartibini belgilaydigan ko'rsatma asosida tayyorlandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi "2022-2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi PF-134-son Farmonining 7-bandida 2022-2023-o'quv yilidan boshlab pedagogika universitet, institutlarida kunduzgi ta'lim shaklida tahsil olayotgan 2-4 bosqich talabalari uchun haftalik o'quv mashg'ulotlari "4+2" tartibida, ya'ni darslarning 4 kuni oliy ta'lim muassasasida, 2 kuni maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim muassasalarida amaliyot o'tash tartibida olib borish vazifasi belgilangan.

AQSH da amaliyotchi 60 % talabalar yuqori sinf o'quvchilari o'rtasida munosabatni samaradorligini oshirish maqsadida nutq madaniyatini rivojlantirishga alohida ahamiyat qaratadi. O'quvchilar o'rtasida o'tkazilgan sotsiologik so'rov natijasi shuni ko'rsatmoqdaki, 76 foiz o'quvchilar fan bo'yicha darslarni amaliyotchi talabalar qiziqarli tashkil etadi deb javob bergan. 33 % amaliyotchilar darslarda o'quvchilar uchun erkin muhit yaratib bera olganligini ma'lum qilgan. Ilm-fan, muhandislik, tasviriy san'at va ijro san'ati dasturlari bitiruvchilari uchun bu davomiylik ancha ko'p bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Malakaviy amaliyotning maqsad va vazifalari. Malakaviy amaliyot pedagogik ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun pedagogik amaliyotdan oldin o'tash zarur bulgan malaka oshirish kursi deb hisoblash mumkin. Talabalarni universitetda olgan bilimlarini chuqurlashtirish, mustahkamlash va ularni amalda qo'llashga o'rgatish. Kasbiy ko'nikma va malakalarni shakllantirish Talabalarda o'z kasbiga barqaror qiziqish va muhabbat, bilim olishga ehtiyojini tarbiyalash, tadqiqotchilik munosabatlarini hosil qilish. Bitiruv malakaviy ishlariga material to'plash. Uslubchi rejasi asosida mashg'ulotlarni (didaktik, harakatli, syujetli, rolli o'yinlar) kuzatish, mustaqil o'tkazishga o'rgatish.

4+2 amaliyotning maqsadi – bo'lajak o'qituvchilarining amaliy-kasbiy ko'nikalarini shakllantirish va pedagogik amaliyotga tayyorlash. 4+2 amaliyotning vazifasi – talabalarni ta'lim muhitiga moslashtirish, ko'nikmalarini shakllantirish, nazariy olingan bilimlarni mustahkamlash, rivojlantirish; o'quv jarayonini yo'lga qo'yish bo'yicha o'quv meyoriy hujjatlar bilan tanishtirish; ta'lim muassasalaridagi ta'lim-tarbiya jarayonining xususiyatlari to'g'risida tasavvurni shakllantirish; talabalarda mediasavodxonlikni rivojlantirish; talabalarda kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish va boshq.

Yaponiyada pedagogik amaliyot davomida ta'lim maqsadlari aniqlashtirib olingan. O'quvchilar dars davomida qanday bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi lozimligi haqida umumiy nazariy bilimlarga ega bo'ladi. Pedagogika yo'nalishi talabalari quyidagi atributlarga ega bo'lishi lozim. Nagoya universitetining yana o'ziga xos hamkorlik loyihalaridan biri – hamkor universitetlarda yapon talabalarining qisqa muddatli amaliyotlarini tashkil qilish.

Universitet bilan talabalar 4+2 amaliyotni o'tashi to'g'risida shartnomalar tuzadi, amaliyotni o'tash davrida talabalarga amaliyotchi maqomini beradi, 4+2 amaliyotni tashkil etishga ko'maklashadi, malakali va tajribali mutaxassislar orasidan amaliyotchi bilan ishlash ko'nikmasiga

ega bo'lgan amaliyot rahbarini tayinlaydi, qabul qiluvchi tashkilot ma'muriyati yoki birlashtirilgan rahbar tomonidan amaliyotchi talabalarning 4+2 amaliyotga kelishi va topshiriqlarni bajarishi yuzasidan nazorat qilish mexanizmi joriy qilinadi.

Amaliyotchilar uchun ish joyi va 4+2 amaliyot davrida foydalanish uchun zaruriy materiallar ajratilishini tashkil etadi, faoliyati doirasida amaliyotchi talabalarga oylik maoshlar belgilashi mumkin, hayot faoliyati va texnika xavfsizligi bo'yicha zaruriy ko'rsatmalar beradi, zarur bo'lgan hollarda talabalarga mehnatning xavfsiz usullarini o'rgatadi va bu haqda tegishli hujjatlarni rasmiylashtiradi, 4+2 amaliyot dasturiga muvofiq talabalarga joriy qilinadigan shart-sharoitlarni yaratadi, talabalarga mavjud adabiyotlar, texnika va boshqa hujjatlardan foydalanish imkoniyatlarini beradi, 4+2 amaliyot samaradorligini oshirish maqsadida dasturda maktab rahbariyati uchun ajratilgan ballarni talabalarning amaliyot davridagi faolliklari va o'zlashtirish ko'rsatkichlarga muvofiq baholaydilar, amaliyotchi-talabani amaliyot davrida bitiruv malakaviy ishi yuzasidan aprobasiyasini o'tkazishga amaliy yordam berish, qabul qiluvchi tashkilot rahbari talaba ta'lim olayotgan yo'nalishi (mutaxassisligi) bo'yicha bo'sh ish joylari mavjud bo'lgan taqdirda, uni vaqtinchalik ish xaqi to'lanadigan lavozimga tayinlashi hamda talaba o'qishni bitirgandan so'ng to'liq ish bilan ta'minlashi mumkin.

Fransiyada o'qituvchilar tanlov asosida ishga qabul qilinib, davlat xizmatchisiga aylanadilar. Xususi maktab va ta'lim muassasalari o'qituvchilari ham davlat bilan o'zaro shartnoma asosida tanlov orqali ishga olinadilar. Tanlovga tayyorgarlik paytida, universitetda, talabalar sinf, kuzatuv va amaliy stajirovkalarda hamda mas'uliyat stajirovkalarini o'tashlari mumkin. Keyin, laureatlar-g'oliblar stajyor-o'qituvchi bo'ladi: ular bir o'quv yili davomida ta'lim muassasasida faoliyat olib boradilar va yil oxirida tekshiruv organlari tomonidan o'tkaziladigan baholash natijalariga ko'ra o'qituvchi bo'ladi.

Malakaviy pedagogik amaliyotga rahbarlik qilish va qabul qiluvchi muassasadan amaliyot rahbari – amaliyotchi-talabalarga amaliyot davomida ularni muassasa ichki tartib qoidalari bilan tanishtiruvchi, kasbiy, amaliy ko'nikma va malakalarni rivojlantiruvchi, talabani kasbiy layoqatini baholash mas'uliyati yuklangan qabul qiluvchi muassasa (muassasa rahbari tomonidan tayinlangan xodim) rahbari pedagogik amaliyotini muvofiqlashtirish yuzasidan xuquq va majburiyatlari:

Fakultet dekanati bitiruvchi talabani o'quv yurtini tugatgandan keyin ish bilan ta'minlash bo'yicha uch tomonlama shartnoma imzolagan qabul qiluvchi muassasada amaliyot tashkil qilish hamda amaliyot boshlanishidan ikki oy oldin pedagogik amaliyot reja-jadvali va dasturini tasdiqlash uchun Uslubiy kengashiga taqdim etish; har bir ta'lim yo'nalishlari bo'yicha amaliyot buyruqlari loyihalarini shakllantirish;

Amaliyotni o'tkazuvchi qabul qiluvchi muassasalarni amaliyotchi-talabalarning amaliyotni o'tash to'g'risida buyruq bilan xabardor qilish; amaliyotchi-talabaga pedagogik amaliyot hujjatlari majmuasini nashr qilish ishlarini tashkil etish va ta'minlash; qabul qiluvchi muassasalarda pedagogik amaliyot reja-jadvali va dasturi bajarilishini, amaliyotchi-talabani baholanishini amaliyot dasturiga muvofiq nazorat qilish; amaliyotchi-talabani pedagogik amaliyotda ishtirok etganligi amaliyot o'tash bo'yicha o'quv yurti buyrug'i, talabani amaliyot kundaligi va portfoliosi, hisoboti va amaliyot uchun baho qo'yilgan tegishli qaydnomalar asosida aniqlash; amaliyotchi-talaba amaliyotga o'z vaqtida yetib borishi va qaytib kelishi davrida baxtsiz hodisaga uchragan holatlar bo'yicha javobgarlik masalalarini qonun hujjatlari asosida ko'rib chiqish; mas'ul bo'linma tomonidan Uslubiy

Kengashida amaliyotlar o'tkazilganligi haqida semestr yakunida hisobot berib borish.

4+2 amaliyot rahbari - o'quv yuklamasida talabalar amaliyotiga rahbarlik qilish qayd etilgan oliy ta'lim muassasasining tegishli kafedrasida professor-o'qituvchisi. 4+2 amaliyotni o'tash joylariga talabalar taqsimlashda ishtirok etish; talabalarni oldindan 4+2 amaliyot o'tkazish tartiblari, xavfsizlik texnikasi haqida zarur ko'rsatmalar va yo'l-yo'riqlar ko'rsatish; zaruriyatga muvofiq qabul qiluvchi tashkilotga 4+2 amaliyot boshlanishidan oldin borib, talabalar kelishiga zaruriy tayyorgarlik ishlarini tashkil etish; 4+2 amaliyotning butun davri uchun talabalarga amaliyot dasturi asosida reja-jadvalini tuzish, qabul qiluvchi tashkilotdan amaliyot rahbari bilan birgalikda ishning hajmi va tarkibini belgilash; talabalarni 4+2 amaliyot reja-jadvali va dasturi hamda kundalik bilan ta'minlash; talabalar amaliyot o'tash joyiga yetib borishi va qaytishini nazorat qilish; qabul qiluvchi tashkilotdan 4+2 amaliyot rahbari bilan talabaning amaliyotni o'tashi holati bo'yicha muntazam ravishda aloqada bo'lish; amaliyot muddatlariga rioya qilinishini, shuningdek, amaliyot reja-jadvali va dasturi bajarilishini hamda kundalikni har kunlik to'ldirishini nazoratini olib borish, uslubiy yordam ko'rsatish ishlarini, zarur hollarda, talabalar amaliyot o'tash joylariga borib ko'rish yo'li bilan amalga oshirish; talabalar 4+2 amaliyot hisobotini yozishga ko'rsatma va tavsiyalar berish; talabalar 4+2 amaliyot bo'yicha hisobot himoyasida ishtirok etish va baholash; 4+2 amaliyotni o'tashni takomillashtirish yuzasidan zarur hollarda o'z taklif va mulohazalarini kafedra mudiriga (fakultet va oliy ta'lim muassasasi Kengashida ko'rib chiqish uchun) taqdim etish.

Irlandiya universitetlari jahon darajasidagi infratuzilmaga ega va pedagogik universitetlardagi ta'lim dasturlarida o'qish bilan bir vaqtda amaliyot o'tash va ish haqi olishlari uchun imkoniyatlar yaratilgan. Irlandiya davlati har bir oliy ta'lim muassasalarini o'zi moliyalashtiradi. Shu sababli bu yerda o'qish boshqa davlatlarning shartnoma puliga qaraganda ancha kam. Irlandiyada pedagogik oliy o'quv yurtlari va maktablar tajriba orttirish va doimiy ishda qolish uchun qiziqarli va haq tulab to'rish orqali o'qish davrida amaliyotlarga taklif etishadi.

Pedagogik oliy ta'limlarda bitiruvchilar uchun maxsus dasturlar ishlab chiqilgan. Bugungi kunda pedagogika oliy o'quv yurtlarida ta'lim, ilm fan hamda ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlash orqali o'qitish samaradorligini takomillashtirish, raqobatbardosh mutaxassislarni yetishtirib chiqarish, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etishga qaratilgan ishlar sezilarli muvaffaqiyatlarga erishilmoqda.

4+2 amaliyotida integratsiyalashgan ta'lim jarayoni davlat ta'lim standarti talabalarining bajarilishini ta'minlaydigan nazariy tayyorgarlik darajasini saqlab qolish bilan birga muayyan mehnat funksiyalarini bajarishga mutlaqo tayyor bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash muammosini hal qilishga yordam beradi. 4+2 amaliyotida integratsiyalashgan ta'lim jarayonining tarkibini tashkil etgan o'qitish dasturlari, faoliyati, bosqichlari, darajalari, qismlari, yo'nalishlari, turlari va shakllarini aniqlash, ta'limda nazariya va amaliyot

integratsiyasini ta'minlashni to'la ifodalab, uning tarkibiy qismlarini o'zida aks ettiradi.

An'anaviy hamda 4+2 amaliyoti taqqoslashda yanada takomillashtirish uchun quyidagi vazifalarni belgilab oldik:

- ta'lim jarayonida talabalar 4+2 amaliyotini shakllantirish;

- 4+2 amaliyotida talabalar mutaxassisliklari bo'yicha bilim, ko'nikma va malakasini amaliyotda qo'llash faoliyatining takomillashtirish;

- 4+2 amaliyoti davrida uchraydigan ba'zi muammolarni mustaqil hal qilish uchun zarur bo'ladigan bilimlarning egallanishi;

- 4+2 amaliyoti davrida va undan keyin talabaning o'zini-o'zi anglashiga, kasbiy meyorlarini o'zlashtirishiga, o'z-o'zini baholash faoliyatini anglab yetishiga yo'naltirilganligini ta'minlovchi refleksiv funksiyalarni rivojlantirish;

- 4+2 amaliyoti jarayonida faol o'qitish metodlarini qo'llash orqali o'quvchilarning o'quv materiallarini mustahkam egallashga motivatsiyasini kuchaytirish.

Xulosa va takliflar. - 4+2 amaliyot talabalarini barqaror taraqqiyot, nazariya va amaliyot jarayonida fundamental ilmiy tadqiqotlardan foydalanish uchun axborot-resurslarga boy bazasini barpo etish. Buning sababi, pedagogik oliy ta'limda va maktablarda nazariya va amaliyotning barcha darajasida uzoq muddatli integratsiyalashgan amaliy tadqiqot ishlarini o'tkazishni yo'lga qo'yish imkonini beradi. 4+2 amaliyotda o'quv tanishuv amaliyoti davomida amaliyotchi-talabalar ma'lum yo'nalish yoki sohaga doir qobiliyat, iqtidor va iste'dodlarini rivojlantirish kelgusida respublikaning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan yuksak taraqqiy etishi uchun poydevor yaratilib, iste'dodli talabalar OTM tomonidan amaliyot davri uchun moddiy, ma'naviy jihatdan rag'batlantirilib borishlari lozim. 4+2 amaliyotda talabalar oliy ta'lim muassasasi va amaliyotga borayotgan muassasa ilmiy, ma'naviy, iqtisodiy integratsiyasini qaror topshirishlari kerak.

4+2 amaliyotda ilg'or, yangi nazariy g'oyalar, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish maqsadida Oliy o'quv muassasasi va qabul qiluvchi tashkilotda tajriba maydonlarini barpo etish, talabalar amaliyot o'tash uchun qabul qiluvchi tashkilotda faol olib borayotgan o'qituvchilarni jalb qilish, universitet tomonidan shu o'qituvchiga qanchadir miqdorda haq to'lash, talabalar amaliyot hisobotida shu o'qituvchini imzosi ham aks ettirish.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, ta'limning integratsiyasini ta'minlash – soha taraqqiyotining muhim mezonini hisoblanadi. Bugungi kunda ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri ta'lim oluvchilarning mustaqil ishlash qobiliyatlarini va kompetensiyasini uzluksiz ravishda rivojlantirib borishga o'rgatish va komil shaxsni shakllantirishdir. Yuqori natijaga erishish uchun integratsiyalashgan ta'limni amalga oshirish talab etiladi. Demak, bugungi kunda ta'lim tizimida innovatsion jarayonlarni ishlab chiqish va integratsiyalashgan ta'limni amaliyotga joriy etish mexanizmlarini nazariy va amaliy jihatdan chuqur o'rganish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Алиев И.Т. Педагогик амалиётни ташкил этиш. –Т.: “Fan va texnologiya”. – 2014.
2. Шарипов Ш.С. ва бошқ. Педагогик амалиёт жараёнида талабаларнинг касбий мослашишнинг ташкилий-методик омиллари–Т.: Низомий номидаги ТДПУ, - 2007.
3. Haqberdiyev B.R. (2021). Goals and objectives of pedagogical experimental work. International Engineering Journal For Research & Development, 6(3), 2-2.
4. Ҳақбердиев Б. Интеграция в образовательный процесс. О'zbekiston milliy universiteti xabarlar, 2022,[1/10] ISSN 2181-7324.
5. Haqberdiyev B.R. (2020). Contents, value of interdisciplinary relations. Solid State Technology, 63(6), 203-206.

-
6. Курбаниязов Ш.К, Ҳақбердиев Б.Р. Та'лим ва амалиёт интеграцияси Results of National Scientific Research International Journal 2023 Volume 2| Issue 2 SJIF- 4.431 11-19-б.
 7. Беспалько В.П. Основы теории педагогических систем. Изд-во Воронеж 1977 302-с.
 8. Наука и образование: Пути интеграции. Тез. докл. научно-практ. конференции. 4.1. и 4.III. КемГУ, 1998.

UDK:32.019.5(075)

Yashnaxon QOSIMOVA,
Andijon davlat chet tillar instituti o'qituvchisi
Manzura YUSUPOVA,
Andijon davlat chet tillar instituti o'qituvchisi

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori M.S.Karimova taqrizi asosida

FRANSUZ TILINI O'RGANISHDAGI QIYINCHILIKLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH USULLARI

Аннотация

Ushbu maqolada endigina fransuz tilini o'rganayotgan til o'rganuvchilarning ko'proq duch kelayotgan qiyinchiliklari va ularni bartaraf etish yo'llari, usullari yoritib berilgan. Shuningdek, fransuz tilida muloqot qilishga qiyinalayotgan til o'rganuvchilar uchun so'zlashuv nutqini rivojlantirish uchun bir qancha tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so'zlar: Fransuz tili, usul, qiyinchilik, yechim, grammatika, so'zlashuv, gender.

ТРУДНОСТИ В ИЗУЧЕНИИ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА И СПОСОБЫ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Аннотация

В этой статье освещены наиболее распространенные трудности, с которыми сталкиваются изучающие язык, которые только изучают французский язык, а также пути и средства их преодоления. Есть также некоторые рекомендации по развитию разговорной речи для изучающих язык, которые испытывают трудности в общении на французском языке.

Ключевые слова: Французский язык, метод, трудность, решение, грамматика, разговор, род.

DIFFICULTIES IN LEARNING THE FRENCH LANGUAGE AND METHODS OF OVERCOMING THEM

Annotation

In this article, the most common difficulties encountered by language learners who are just learning French and ways and means to overcome them are highlighted. There are also some recommendations for developing conversational speech for language learners who have difficulty communicating in French.

Key words: French language, method, difficulty, solution, grammar, conversation, gender.

Kirish. Fransuz tilini o'rganishga harakat qilgan har bir kishi bu tilni o'zlashtirish oson ish emasligini tasdiqlashi mumkin. Siz o'rganishingiz kerak bo'lgan bir qator grammatik qoidalar va tilning boshqa muhim jihatlari mavjud bo'lib, fransuz tilini o'ranish jarayonida uning talaffuzida, tinglash va so'z boyligini o'raganyotganda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

Bundan tashqari, fransuz tili o'zbek tilidan ancha farq qiladi va o'zbek tilida so'zlashuvchilar uchun o'rganish qiyin bo'lishi mumkin. Biroq, o'zgina mehnat va qat'iyat bilan har kim fransuz tilida ravon gapirishni o'rganishi mumkin. Fransuz tilini o'rganuvchilar uchun quyidagi mavzularni o'zlashtirishda qiyinchiliklarga uchrashi mumkin:

1. Fransuz tili grammatikasini o'rganishdagi qiyinchiliklar:

O'zbek tilida so'zlashuvchilarning ko'pchiligi fransuz grammatikasini juda qiyin deb bilishadi, chunki o'zbek tilidan farq qiladigan bir qator qoidalar mavjud.

Misol uchun, fransuz tilida otlar va sifatlar uchun gender kelishuvini talab qilinadi, ularni o'zlashtirish esa qiyin bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, siz eslab qolishingiz kerak bo'lgan tartibsiz fe'llar sonini hisobga olgan holda, fe'llarning tuslanishi o'rganish ham qiyin bo'lishi mumkin.[3]

a) Fransuz tilida gender moslashuvdagi qiyinchiliklar

Fransuz tilida barcha otlar va sifatlar bilan gender kelishuvi kerak - hatto otlar jonsiz narsalarni tasvirlasa ham (masalan, la table). Bu shuni anglatadiki, siz har bir otning jinsini (erkak yoki ayol), shuningdek, ularni tavsiflovchi sifatarning jinsini bilishingiz kerak. Masalan:

Le chien est un animal.. (It hayvondir.) "Animal" va "chien" so'zlari ikkalasi ham erkakdir.

La chatte est une bête. (Mushuk - bu hayvon.) "Chatte" va "bête" so'zlari ikkalasi ham ayolga xosdir.

Elsa et Emily sommes fatiguées. (Elsa va Emily charchagan.) Gap ikki qiz haqida ketyapti, shuning uchun ham sifatlash oxiriga ikkinchi e harfi qo'shilgan.

Ba'zi hollarda so'zning jinsini oxiriga qarab aniqlash juda oson bo'lishi mumkin. Misol uchun, odatda so'zning ayol ekanligini anglatuvchi eng keng tarqalgan so'zlar:

e, -ine, -ise, -alle, -elle, -esse, -ette, -euse, -ance va -ence;

tion, -sion, -son;

ure, -ude, -ade;

ee, -té, -ière.

Va bu erda "erkak" yakunlari:

ste va -tre;

u, -ou, -oir;

men, -ment, -ism;

ble va -cle;

eau va -eur;

age va ege;

Biroq, bu qoida uchun juda ko'p istisnalar mavjud, ular biroz chalkash bo'lishi mumkin. So'zning jinsini to'g'ri ishlatayotganingizga ishonch hosil qilish uchun uni lug'atdan tekshirish yaxshiroq. Va kelajakda xato qilmasligingizga ishonch hosil qilish uchun, fransuzcha otlarni artikllari bilan birga o'rganing. Masalan, le chien. Bu sizga otning jinsini eslab qolishingizga yordam beradi.

b) Fe'llarning tuslanishidagi qiyinchiliklar

Boshqa romantik tillar oilasi singari, fransuz tilida ham fe'llarning tuslanishi mavjud. Bu fransuz tili grammatikasining eng qiyin jihatlardan biri bo'lib, siz eslab

qolishingiz kerak bo'lgan istisnolar ham ko'pligi uchun ham qiyinchiliklar tug'diradi[1].

Fransuz tilida muntazam fe'llar uchun 3 xil tuslanish mavjud (-er, -ir va -re), ularning har biri o'z qoidalariga ega. Bundan tashqari, tartibsiz fe'llar ham mavjud bo'lib, ular hech qanday aniq qoidalariga rioya qilmaydi va shuning uchun ularni tushirish yanada qiyinroq bo'lishi mumkin. Shu bilan birga fransuz tilida o'zbek tilida yo'q bo'lgan bir qancha zamonlar ham bor. Shunday qilib, siz nafaqat fe'llarni qanday tuslanishini o'rganishingiz kerak, balki har bir zamonni qachon ishlatishni ham bilishingiz zarur hisoblanadi.

2. Fransuz tilida talaffuz qilishdagi qiyinchiliklar

Fransuz tilini o'rganishda talaffuz eng katta qiyinchiliklardan biri bo'lishi mumkin. Buning sababi, fransuz tilida o'zbek tilida mavjud bo'lmagan bir qator tovushlar mavjud. Bundan tashqari, fransuz urg'usi o'zbek tilida so'zlashuvchilarning urg'usidan ancha farq qiladi, bu o'zbek tilida so'zlashuvchilar uchun fransuz so'zlashuvchilarni tushunishni qiyinlashtirishi mumkin.

Fransuz tilining eng qiyin tovushlaridan ba'zilari:

a) R harfini talaffuz qilishdagi qiyinchilik

Ingliz tilida so'zlashuvchilar uchun "r" harfini to'g'ri talaffuz qilish juda qiyin bo'lishi mumkin, chunki uni fransuz tilida talaffuz qilishning bir necha xil usullari mavjud. Umuman olganda, fransuzcha "r" tilingizning uchini og'zingiz yuqori qismiga qo'yib, orqa tishlaringizga tegishi uchun orqaga burish orqali talaffuz qilinadi[4].

Buni aytishning oddiy va qiziqarli usuli bu /g'/ tovushini aytish (bu tilingizni kerakli holatga keltiradi) va keyin bir oz chayqash. Bunga ko'nikish uchun biroz mashq kerak bo'lishi mumkin, ammo biroz harakat qilsangiz, siz "r" harfini haqiqiy fransuz odami kabi talaffuz qila olasiz.

b) Burun unlilarini talaffuz qilishdagi qiyinchiliklar

Fransuz tilida talaffuzning eng qiyin jihatlardan biri burun unlilaridir. Buning sababi shundaki, ular o'zbek tilida ular unchalik ko'p ishlatilmaydi va natijada ularni tushunish qiyin bo'lishi mumkin. Shunga qaramay, burun tovushlari hatto eng oddiy so'zlarning bir qismidir - masalan, yuqoridagi "bon" - shuning uchun ularni o'zlashtirish shart. Burun orqali nafas chiqarayotganda unlarni talaffuz qilganda burun unlilari hosil bo'ladi.

Burun tovushlaridan keyin boshqa unli tovush qo'shilmaydi - bu holda ular oddiy unlilar sifatida talaffuz qilinadi.

Burun unlilarini talaffuz qilish ona tilida so'zlashuvchilar uchun biroz qiyin bo'lib tuyulishi mumkin, ammo bu erda bir maslahat: o'zbek tilida ham burun tovushlari mavjud. Burun tovushlarni qatnashgan so'zlarni aytishga harakat qiling - bu so'zlarning oxirida tilingizning orqa qismi yumshoq tanglayga bosilganda og'iz ichidagi havo qanday to'silganiga e'tibor bering. Bu fransuz tilida burun unlilarini ham shunday talaffuz qilish usulidir.

3. Og'zaki nutqda fransuz tilini tushunishdagi qiyinchiliklar

Og'zaki nutqda fransuz tili yangi o'rganuvchilar uchun katta muammo bo'lishi mumkin. Ular nafaqat turli grammatik qoidalarini o'rganish haqida tashvishlanishlari kerak, balki ular juda tez sur'atda va jarangli so'zlarga to'la bo'lishi mumkin bo'lgan og'zaki tilni ham tushunishlari kerak. Bu qiyin bo'lishi mumkin bo'lsa-da, fransuz tilini tushunishni o'rganish imkonsiz emas. Quyida yordam beradigan bir nechta maslahatlar mavjud:

-Imkon qadar tez-tez fransuzcha audio va videolarni tinglang. Og'zaki tilga qanchalik ko'p ta'sir o'tkazsangiz, uni tushunish osonroq bo'ladi.

-Fransuz suhbatdoshini topishga harakat qiling. Bu sizga tinglash qobiliyatingizni real muhitda mashq qilish imkoniyatini beradi.

-Agar biror narsani tushunmasangiz, tushuntirish so'rashdan qo'rqmang. Ehtimol, gapirayotgan odam sizga yordam berishdan xursand bo'ladi.

-Psixologik o'zingizga yordam bering. Dam olishga harakat qiling va hamma narsani mukammal tushunish haqida tashvishlanmang. Bu yerda va u yerda xato qilish va ba'zi so'zlarni o'tkazib yuborish odatiy holdir. Faqat harakat qilishda davom eting va vaqt o'tishi bilan siz asta-sekin yaxshilanasiz.

4. Fransuzcha so'zlarni boshqa tildagi o'xshash so'zlar bilan chalkashtirib yuborishdagi qiyinchiliklar

Soxta turdosh so'zlar ikki tilda bir-biriga o'xshash, lekin ma'nosi har xil bo'lgan so'zlardir. Natijada, ular noto'g'ri ishlatilganda osongina chalkashliklarga va noto'g'ri talqinlarga olib kelishi mumkin. Va, garchi ingliz tili german tili, fransuz tili esa roman tili bo'lsa-da, ya'ni ular turli xil ildizlarga ega bo'lsa-da, ular hali ham o'xshash so'zlarga ega.

Éventuellement (fransuzcha - "ehtimol, agar kerak bo'lsa") va Eventually (inglizcha, fransuz tiliga "final" deb tarjima qilingan)

Monnaie (fransuzcha - "bo'sh pul") pulga qarshi (fransuzcha "Argent")[3].

Fransuzcha so'zlar o'miga inglizcha so'zlarni ishlatish ko'p chalkashliklarga olib kelishi mumkin. Xatolarga yo'l qo'ymaslik uchun ishonchingiz komil bo'lmagan so'zlarni ishlatmang va avval lug'atdagi ma'nosini tekshirishga harakat qiling.

Fransuz tilini o'rganishdagi qiyinchiliklarni yengish uchun muhim tavsiyalar:

Albatta, yuqoridagilar fransuz tilini o'rganishdagi yagona qiyinchiliklar emas. Zerikarli darslar, motivatsiyaning yetishmasligi yoki gapirishdan qo'rqish natijasida paydo bo'lishi mumkin bo'lgan xatoliklar ham mavjud. Til o'rganishga yordam berishi mumkin bo'lgan boshqa maslahatlar:

-Esda tutingki, muntazam mashq yaxshiroq o'rganishga yordam beradi. Muntazam fransuz tili darslarini hayotingizga joriy qilish yo'lini toping: o'rganish jadvalini tuzing, kundalik hayotingizda imkon qadar fransuz tilidan foydalanishga harakat qiling, xonangizni fransuzcha so'zlar va grammatika konstruksiyalariga to'la yopishqoq yozuvlar bilan to'ldiring, fransuz madaniyati haqida ko'proq bilib oling, yoki har kuni fransuz tilida qiziqarli biror yumush bilan shug'ullaning.

-Sizga mos keladigan va siz uchun qiziqarli ko'rinadigan til o'rganish usullarini qidiring. Fransuz filmlarini tomosha qiling va fransuz musiqasini tinglang, fransuz tili kursiga yoki onlayn kursiga qo'shiling, til o'rganish dasturini yuklab oling yoki ish kitobini sotib oling. Yaxshiroq ta'sir qilish uchun usullarni aralashtirishdan tortinmang.

-Mashq qilish uchun suhbatdosh toping. Bu sizga gapirish va xato qilish qo'rquvini engishga yordam beradi va o'zingizga bo'lgan ishonchni oshiradi. Boshqa odamning yordami bilan siz qisqa vaqt ichida fransuz tilida gapirishni boshlay olasiz.

-Til haqida ko'proq ma'lumot olish uchun onlayn lug'at yoki grammatika qo'llanmasidan foydalaning. Bu sizga o'quv jarayonini yanada tartibli saqlashga yordam beradi.

-Dam olish uchun vaqt ajrating va fransuz tilini o'rganish jarayonidan zavqlaning - bu qiziqarli bo'lishi kerak. Sizni qiziktirmaydigan o'quv mashg'ulotlarini to'xtatishdan tortinmang va ilhomlantiruvchi narsalarni qidiring - bu sizning motivatsiyaningizni saqlab qolishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak fransuz tilini o'rganish odamning o'ziga bog'liq. Ba'zilar uchun bu go'zal tilni o'rganish oson kechadi, boshqalar uchun esa bu juda qiyin bo'lishi mumkin. Biroq, biroz mehnat va qat'iyat bilan har kim fransuz tilida ravon gapirishni o'rganishi mumkin.

Fransuz tilini o'rganishdagi qiyinchiliklarni qanday yengish bo'yicha : agar biror narsani tushunmasangiz, tushuntirish so'rashdan qo'rqmang, dam olishga harakat qiling va hamma narsani mukammal tushunish uchun harakat qiling. Bularning barchasini hisobga olgan holda, fransuz tilini

o'rganish juda qiyin yoki mashaqqatli bo'lmasligi kerak. Agar shunday bo'lsa, siz boshdan kechirayotgan jarayonni tahlil qiling va uni osonlashtirish yo'llarini qidiring. Shunda siz yaxshi natijalarga erishasiz.

ADABIYOTLAR

1. Tursunov Husanboy. Boshlang'ich ta'limda fransuz tilini chet tili sifatida o'qitilishi va o'rgatilishining ilmiy asoslari. "Xalq ta'limi" ilmiy-metodik jurnali. 2021. № 1.
2. Usmanova Malika Adilovna. Fransuz tili fonetikasini qiyoslab o'rganishning ahamiyati. Scientific progress. Volume 2, issue 5, 2021.
3. Jalolov J. "Chet tili o'qitish metodikasi" 2020.
4. www.xtjurnali.zn.uz.

UDK:37.03

Nasiba QURBONOVA,

Jizzax davlat pedagogika universiteti Ingliz tili o'qitish metodikasi kafedrasida o'qituvchisi

Hakima BOTIROVA,

Jizzax davlat pedagogika universiteti Ingliz tili o'qitish metodikasi kafedrasida o'qituvchisi

E-mail: nasibakurbanova1333@gmail.com

Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti A.Jabborova taqrizi asosida

BIR VA IKKI PARTSELLYATDAN IBORAT GAPLAR TAHLILI

Annotatsiya

Partsellyatli tuzilmalar (uzilmalar) badiiy matnga og'zaki nutqqa xos intonatsion xususiyatlarni olib kirishning eng qulay va ta'sirchan usuli hisoblanadi. Og'zaki so'zlashuv nutqida ohang nihoyatda erkin va o'ziga xos bo'ladi. Ayniqsa, fikr ifodalashning odatdagi silliq, standart sintaktik shakllari o'rinda jonli, harakatchan va tarkiban tabiiy shakllangan jummalarning qo'llanilishi so'zlashuv nutqining eng xarakterli xususiyatlaridan hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Partsellyatsiya, bir partsellyatli gaplar, ikki partsellyatli gaplar, bo'rttirish bo'yog'i, belgi ta'kid, bir chiziqli tushunchalar, takror gaplar

АНАЛИЗ ОДНО- И ДВУСОСТАВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

Аннотация

Частичные структуры (перерывы) являются наиболее удобным и эффективным способом внесения характерной для устной речи интонационной продукции в художественный текст. В разговорной речи тон чрезвычайно свободен и уникален. вообще он состоит из наиболее характерных действий дополнительной речи предложений, одушевленных и естественно образованных от содержания вместо стандартного синтаксического приема.

Ключевые слова: Членение, односложные предложения, двусложные предложения, преувеличение, расстановка знаков, однострочные тире, повторяющиеся предложения

ANALYSIS OF ONE- AND TWO-PARTCELLED SENTENCES

Annotation

Partcelled structures (interruptions) are the most convenient and effective way to introduce the intonation features typical of oral speech into the artistic text. In spoken speech, the tone is extremely free and unique. In particular, instead of the usual smooth, standard syntactic forms of expression, the use of lively, dynamic and naturally formed sentences is one of the most characteristic features of colloquial speech.

Key words: Subdivision, one- partcelled syllabic sentences, two-partcelled sentences, exaggeration paint, character emphasis, one-line concepts, repeated sentences

Kirish. So'zlashuv nutqida muayyan ruhiy holatlar bilan bog'lik tarzda turli uzilishlar, ifoda parokandaliklari, fikriy notugalliklar yuzaga kelishi mumkin. "Parsellyasiyaga xos mantiqiy siljish, tuzilmaviy sinish, semantik-intonatsion sakrash ixcham qismlardan tarkib topgan tarqoq; uzuq-yuluq, sintaktik qurilishni yuzaga chiqaradi" Bunday nome'yoriy tuzilmalar muloqot ishtirokchilari uchun fikrni idrok etish borasida qiyinchilik tug'dirmaydi. Aksincha, ular "bir chiziqli" bayonga nisbatan tinglovchi uchun tez, oson va ta'kidlanayotgan bo'lakni aniq tushunishga imkon beradi. Matnda qo'llanilgan partsellyatli konstruksiyalarni plingvopoetik mohiyatini ochish tadqiqotchilar oldidagi dolzarb muammolar sirasiga kiradi. Ushbu lisoniy hodisa mohiyatini har bir asarida tilimizning betakror badiiyati va ifoda balog'atini bequr namoyon qilgan adib Shukur Xolmirzayev ijodi misolida ko'rsatishga harakat qilsak. Adib asarlaridagi qahramonlarga xos samimiyat va sarkash ruh mutolaa jarayonida kitobxonni befarq qoldirmaydi. Uning qahramonlari nutqida, ta'bir joiz bo'lsa, stenografik tasvir izi sezilib turadi. Qaxramonlarning jonli nutqida ishlatiladigan kreativ maneralar, keskin fikriy burilishlarni aynan ifodalash istagi partsellyatli konstruksiyalarga ehtiyojni tabiiy qonuniyat darajasiga olib chiqadi.

Masalan: "Yo'ldoshboy bilan do'stligimiz boshlangan kunlar edi. U meni saroylarga ergashtirib borib, bir echkini ko'rsatdi. Qip-qizil.. "Kiyikdan tarqalgan!" dedi".

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbek tilshunosligida partsellyatsion birliklar nazariy, struktural-grammatik, semantik-uslubiy, funksional-pragmatik jihatdan tadqiq etildi; ilmiy-tadqiqot ishlari, ilmiy maqolalar va o'quv qo'llanmalar, frazeologik lug'atlar yaratildi. Sh.Pahmatullaev, A.Hojiev, B.Yo'ldoshev, A.Mamatov, A. Jabborova, A. Muxammedov kabi o'zbek tilshunolarining tadqiqotlarida partsellyatsion birliklarning leksik-grammatik, funksional-semantik xususiyatlari tadqiq etildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bir partsellyat orqali ifodalash mumkin bo'lmagan, alohida ta'kidlanishi zarur bo'lgan, muhim hisoblangan belgilar ikkinchi partsellyat halqa sifatida asosdan keyinga chiqariladi. Asos qismidagi to'ldiruvchi maqomida kelgan echkini so'zi birinchi partsellyatda u bilan botliq rang orqali muayyanlashtirilgani holda uning kiyikdan tarqalganligini ham ta'kidlash ehtiyoji ikkinchi partsellyat orqali qondirilmoqda. Ayni konstruksiyani qayta tartiblaganda birinchi partsellyat hech o'zgarishsiz asos bo'lak tarkibiga singib, joylashib ketaverishi ma'lum. Lekin ikkinchi partsellyatda faqatgina ko'chirma gap shunday xususiyatga ega. Muallif gapi esa har ikki partsellyatga ham dahldor hisoblanadi. Shuning uchun "belgi

ta'kidni", "belgini ta'kidlash" ma'nosi asos bo'lak tashqarisiga chiqarilgan har ikki komponentda ham mavjud.

"Burgut havoga uchardi. Tagin, qaytib kelardi. Agar ipi uzunroq qilinsa..."

Mazkur misolda burgutning havoga uchishi va yana qaytib kelish sharti partellyat sifatida ajratilgan bo'lakda ifodalangan. Aslida, birinchi va ikkinchi asosning mazmuni yaxlitlashuvi, birikuvi orqali anglashiladigan harakatning davomiyligi ham aynan partsellyatda ifodalangan shartga bog'liq. Aks holda mazkur harakatning bajarilishi yo'qqa chiqadi. Ya'ni, burgutning uchishi uchun ham, qaytib yerga qo'nishi uchun ham ip uzun bog'langan bo'lishi lozim. Bu konstruksiyani standart, "bir chiziqli" jumla tarzida qayta tartiblab chiqamiz: Agar ipi uzunroq qilinsa, burgut havoga uchardi, tag'in qaytib kelardi. Ta'kidlash lozimki, bu tarzda gapda ta'sirchanlik yo'qolishi barobarida mazmuniy aniqlikka ham putur yetadi. Ya'ni, ayni gapdagi muhim va nomuhim jihat sezilsiz darajaga tushishi orqali badiiy mazmun bir qadar xiralashadi. Shu ma'noda shart ifodasining partsellyat sifatida asosdan tashqariga chiqarilishi mazmun tiniqligi uchun ham, ta'kidni kuchaytirish uchun ham, qahramon nutqini konkretlashtirish uchun ham birdek xizmat qiladi deyish mumkin.

"Vo darg'a, o'shanda Jonboyev degan bir pirqa a'zosi arg'imchog'imdi kesib tashlab edi. Keyin qandaydir aybi bilan otuvga hukm bo'lib ketdi... He, ko'p yig'laganman. Uning uchun emas! Arqon uchun... Tavba, xudo-ya, tavba qildim. Arqimchoq ham eskilik sarqiti ekan..."

Tahlil va natijalar. Bu tarzda tuzilmalar mahoratli adib asarlarida ko'p uchraydi. Ya'ni, asos qism bilan partsellyat orasiga ta'kid yukli to'liqsiz gap kiritiladi. Misol tahlili to'liq bo'lishi uchun Jonboyev bilan bog'liq tafsilotlar ifodalangan jumalarni ham olishga to'g'ri keldi. Aslida, he, ko'p yig'laganman. Uning uchun emas! Arqon uchun... misolining o'zi partsellyativ konstruksiya tahliliga yetarli. Ammo partsellyatdagi arqon so'zining ma'nosi, qahramonning nima sababdan arqon uchun yig'laganligining yetarli darajada tushunarli bo'lmasligi mumkin edi. Shu bois ayni holatlarni oydinlashtiruvchi jumlar ham olindi. Jonboev hikoyachi qahramonning arg'imchoqni eskilik sarqiti deya kesib tashlagan va bola hech narsaga yaroqsiz holga kelgan arqon uchun ko'p yig'lagan edi. Bundan oldin Jonboyevning o'z aybi bilan otuvga hukm etilgani xabari aytib o'tiladi. Yig'laganman so'zi Jonboyevning otuvga hukm qilinganligiga bevosita ishora qilayotgandek holatni yuzaga keltiradi. Qahramon bu holatdan chiqib ketish uchun partsellyatdan oldin Uning uchun emas! to'liqsiz gapini keltirishni ma'qul ko'radi. Bu esa partsellyatdagi ta'kidni ikki qissa kuchaytiradi, teranlashtiradi. Ya'ni, hatto arqonni ham eskilik sarqiti deb bilgan Jonboyevning o'lganida arqonchalik ham qiymat topmaganligi ana shu tarzda konstruksiya orqali ifodalangan. Bunday tuzilmalarni asos va partsellyat o'rtasidagi masofaga ko'ra shartli ravishda distant partsellyatli konstruksiya deb atash mumkin.

"- Ena, siz o'zingiz shu yig'indan xursandmisizq -deb jiddiy so'radi Habibullo. - Ko'rdik, haliyam sizni hurmat qilishar ekan. Juda! Ayniqsa, Xurram aka..."

Bu misoldan anglashilganidek, gap strukturasini atayin bo'laklarga ajratish orqali uslubiy jihatdan betaraf gapning ekspressiv variantini hosil qilish mumkin ekan. Agar ayni konstruksiyani Ko'rdik, haliyam sizni juda hurmat qilishar ekan tarzida oladigan bo'lsak, bu jumla hech qanday jihati bilan alohidalikka ega emas. Muayyan holatga qahramonning oddiygina munosabati bildirilgan xolos. Unda qahramonning voqelikka nisbatan farqli munosabatini sezish mumkin emas. Bu tarzda "silliq", "jonsiz" gapni "harakatchan", "jonli" ifodaga aylantirish uchun muallifdan katta mehnat talab qilinmaydi. Shunchaki kichik bir punktuatsion tryuk orqali ko'zlangan samaraga to'liq erishilgan. Partsellyat orqali qaysi

bo'lak alohida ta'kid olishi lozimligi aniq ko'rsatib berilgan. Zero, ta'kidlanuvchi bo'lakning gap tarkibidan tashqariga chiqarilishidan asosiy maqsad ham shunda. Shu o'rinda bir savol tug'iladi. Xo'sh, partsellyat sifatida tashqariga chiqarilgan bo'lak ko'proq, kuchliroq ta'kid oladimi yoki partsellyat bilan aloqalaniriladigan bo'lakmi? Berilgan misol asosida bunga javob qidiradigan bo'lsak har ikki bo'lak ham u yoki bu darajada ta'kid oladi. Ya'ni, gap tashqarisiga chiqarish orqali juda so'zi intonatsion jihatdan ham, grammatik jihatdan ham alohida ahamiyatga ega bo'lmoqda. Lekin uning o'zi mustaqil holda asos bo'lakdan ayri holatda hech qanday ma'noga ega emas. U o'zi birikib kelishi kerak bo'lgan so'z bilan aloqalanirilgandagina muayyan ma'noga ega bo'ladi. Ko'rsatilgan hurmat darajasining juda kuchli ekanligini bu qadar aniq ifodalash uchun mutlaq dezartikulyatsiyaga ehtiyoj seziladi. Og'zaki nutqda bunday maqsad ifodasi uchun nihoyatda mos va qulay bo'lgan turli tarzda modellar, mexanizmlar mavjud. Yozma nutqda partsellyatsiya ana shunday mexanizmlarning eng harakatchani va qo'llanish uchun eng qulayi hisoblanadi. Misolda fikrni ta'sirchan ifodalash usullaridan biri sifatida e'tirof etiladigan to'liqsiz gap ham keltirilgan. Undagi ayniqsa so'zi to'liqsiz gapni kontekst tarkibidagi to'liq gap kesimi bilan aloqalanitirishga xizmat qiladi. [Wpm] o'zbek tilida sodda gaplar qolipining riyoziy ifodasi bo'lib, bunda [W] - atov birlik, [Pm]-kesimlik ko'rsatkichidir. Qo'shma gaplarda [Wpm,Wpm] tipik ko'rinishning mohiyati shundaki, [QG] tarkibiy qismlarining markazlari sanalgan kesimlarning har biri o'ziga xos shakllarning umumiy grammatik ma'no va vazifalari asosida mustaqil qo'llana oladi. Shuning uchun bu ko'rinishning nutqiy hosilalarida ko'p holatlarda tarkibiy qismlar orasiga nuqta qo'yib, ularni mustaqil sodda gaplarga ajratish mumkin. Boshqacha qilib aytganda, mustaqil sodda gaplar sifatida (shu ma'no va vazifada) qo'llana olish qobiliyatiga ega bo'lgan gaplar ma'lum bir nutqiy sharoit talablariga ko'ra turli-tuman bog'lovchi vositalar asosida bir-biri bilan bog'lanadi, bir nutqiy (intonatsion) tugallikka ega bo'ladi, matn ichida bitga gap to'xtami bilan (gap pauzasi) ajratiladi. Bir nutqiy (intonatsion) tugallikka ega bo'lish va matn ichida bitta gap to'xtami bilan ajratilishi [QG]larning umumiy tipologik xususiyati, belgisi bo'lganligi sababli bu xususiyat [Wpm,Wpm]ni [QG]larning boshqa tipli ko'rinishlaridan farqlashgagina emas, balki bu tipdagi gaplarda partsellyatsiya imkoniyatlarini yuzaga keltiradi. Partsellyatsiyaga uchragan gaplar ko'pgina holatlarda, og'zaki nutqda, kuchli his-

hayajonni ifodalashga xizmat qiladi.

Masalan, Alam qiladi, erta ketganlari alam.(A.Qo'shaeva)

- E, keling, xola, keling. (A.Qahhor)

- Bo'ldi, bo'ldi, masala hal, xola. (S.Abdugahhor)

Bunday vazifadagi partsellyativ takror gaplarda ega olmoshlar [O] yoki otlar bilan [Ot] ifodalanib, takrorlanib yoki takrorlanmay kelishi mumkin, chunonchi

A) Bevaqt xazon bo'lmay har kim

Yashab o'tsin dunyoda.

Onajonim, har kim oshin

Oshab o'tsin dunyoda. (AOripov)

Bosh ustida o'tdi ko'p zamon

O'tdi islom, o'tdi zardushti. (AOripov)

Bu ikkala misolning birinchisida ega olmosh bilan, ikkinchisida ot bilan ifodalangan, kesim aynan partsellyativ takror qo'llangan:

B) Odamlap o'tdilar bir vaqt, bir zamon,

O'tdilar eng oddiy baxtdan ham yiroq. (AOripov)

- Gapirmoqchimisiz, siz gapirmoqchimisizq - majlis raisi yana prezidium stoli tomon o'girildi.

(S.Abdugaqor)

V) O'tgan hafta ham u kutdi, u ilhaq kutdi, kelmadilar.(I.Hasanov)

- Gulandom seni sevadi. ...Ha, u seni sevadi. (I.Hasanov)

B) banddagi misollardan birinchisida birgina ega (odamlar) birinchi qismida, keyingisida ega (siz) ikkinchi qismidagina ifodalanib kelgan, V) banddagi har ikkala misolda esa ega mavjud: birinchisida ega olmosh, ikkinchisining birinchi qismida ot (Gulandom), ikkinchi qismida uning ekvivalenti u qo'llangan. Partsellyativ hosilalar og'zaki (dialogik) nutqda juda ko'p qo'llanadi va, ko'pincha, ta'kid, kuchaytirish ma'nolariga ega bo'lib, har xil bo'yoqlarni bo'rttirib ifodalashda xizmat qiladi. Misollarga murojaat qilaylik:

A) Ishonch bo'yog'ini bo'rttirib ifodalovchi gaplar:

Kutmaydi, xomtama bo'lma, kutmaydi, kutmaydi.

(I.Hasanov)

-Nima qipti. nima qipti, bo'lishi mumkin. (I.Hasanov)

B) Ikkilanish, o'ziga ishonmaslik:

Nima qilay, u o'zga olamdan, begona yurtdan bo'lsa, nima qilay, ayt ... (I.Hasanov)

... bu qanaqasi bo'ldi, kim ... kim bo'ldi bu?

(I.Hasanov)

D) o'kinch achinish bo'yog'i:

Geroyligimni u bilan birga ko'mib keldim, o'zim ko'mdim, ha-a, o'zim ko'mdim. (Sh.Bo'taev)

Siz bilmaysiz-da, Barakabek, bilmaysiz-da, - dedi boshini ma'noli irg'ab. (M.Tursunov) va boshqalar.

Takror gaplar tarkibiy qismlari bir tarkibli gaplardan iborat bo'lishi mumkin. Bunda qurilma tarkibida qo'llangan bir tarkibli gap to'raligicha takrorlansa, ba'zan bu takrorlanayotgan qismlar orasida boshqa birliklar qo'llanishi uchraydi. Chunonchi,

1) -Olish kerak, albatta, olish kerak. (X.To'xtaboev)

2) Yo'g'-e, arra qilinadi, eshitdingizmi, arra qilinadi. ("Sharq yulduzi")

3) Yigitni uchratish kerak, albatta, uchratish kerak. (N.Tilavov)

4) Fozil sekin, lekin keskin: "Bas qil", -deydi. Shunaqa, ukasi, shunaqa. (A.Qo'shshaeV)

5) ...bo'ladi-ki, yeyiladi ... ha, bo'ladiki, yeyiladi. (A.Qo'shshaeV)

kabi misollarni juda ko'plab keltirish mumkin. Misollardan ko'rinib turibdiki, aksariyat holda qismlar orasida yo ikki tarkibli gap, yo undalma qo'llangan. Shuningdek, bir tarkibli gaplarning yolg'iz, alohida tarzda partsellyatsiyaga uchrashi ham mumkin:

Topsa bo'larmikin-a, topsa bo'larmikan?

(X.To'xtaboev)

Ko'rganimni o'rtog'imga aytсам bo'ladimi? Nega bo'lmas ekan, nega bo'lmas ekan? ("Mushtum")

Takror gaplar tarkibida, asosan, bir tarkibli gaplarning shu turlari partellyatsiyaga uchraydi va ular fikrni ixcham, ta'sirchan qilib ifodalash uchun xizmat qiladi. Takror gaplarning qismlari orasida juda ko'p holatlarda yuklamalar

qo'llanadi, ularning qo'llanishi partsellyatsiyada u yoki bu bo'yoqni yanada bo'rttirib ko'rsatadi, masalan, -mi yuklamasi ishlatilganda qat'iylik, ishonch kabilar bo'rttiriladi:

Hozir boshlaymi yoki haliroq boshlaymi? (X.To'xtaboev)

Men ishdan charchab kelganman, dam olgani qo'yanami, yo'qmi, qo'yanami, yo'qmi? (A.Qahhor).

Parsellyatsiyaga uchragan qismlar orasida yuklamalar qo'llanganda ta'kid bo'yog'i bo'rttirilib ko'rsatiladi:

To'g'ri! Nozik ish-da, nozik ish! (H.H.Niyoziy)

Partsellyativ qo'shma gaplarda ifodalanayotgan fikr yanada ta'kidlanadi, uslubiy bo'yoq yanada bo'rttiriladi. Parsellyativ qo'shma gaplar xalq og'zaki ijodi asarlarida ham ko'plab uchraydi, ular, asosan, istak-xohish, qat'iylik, ishonch, yalinish, achinish kabi bo'yoqlarni bo'rttirib ko'rsatish uchun xizmat qiladi. Yoki o'zimni o'ldiraman, yo shu zolim nachalniki (Hamza)

Qildim, qildim, hammasini nodonlikdan

Endi senga bersin umr, Senga bersin yoshimni. (A.Oripov)

Xulosa va takliflar. Shakl va mazmunning dialektik birligi hamda bu dialektik birlikning namoyon bo'lish tabiati masalasi har qanday fanning ham eng markaziy masalalaridandir. Zero har qanday fanning, shu jumladan, tilshunoslikning ham, bosh maqsadi hodisaning shakli va mazmuni o'rtasidagi munosabatni hamda bu munosabatning o'ziga xos qonuniyatlarini aniqlashdan iborat. Shuning uchun ham tilshunoslikda "shakliy va mazmuniy tahlilning bir-biri bilan dialektik ravishda bog'langanligi" ko'p ta'kidlanadi. Chunki U.Veynreyx to'g'ri ko'rsatganiday, ma'no va uning ifodasi o'rtasidagi qat'iy moslik faqat ideallashtirilgan semiotik belgilargagina xosdir. Tilda, esa, xususan, uning sintaktik sathida gapning shakliy va mazmuniy tarkiblari o'rtasidagi aloqa behad murakkab va ko'pincha ziddiyatli bo'lib, ular bir-birlari bilan to'liq muvofiq kelmaydi, ko'pincha mazmuniy-sintaktik nomuvofiqlik (asimmetriya) mavjud bo'ladi. Ana shunday nomuvofiqlik bo'lmasa, tilshunoslikning oldida muammoning o'zi ham bo'lmas edi. Lekin gaplarning aksariyatida ana shunday nomuvofiqlik bor. Shakl va mazmunning bunday ziddiyatli tabiati tilning o'ziga xos xususiyatidir. Muhimi shuki, til birliklarining shakli va mazmuni o'rtasidagi dialektik ziddiyat ularning uzviy birligiga to'sqinlik qilmaydigan emas, balki bu ziddiyat ana shunday birlik mavjud bo'lgandagina mumkin bo'ladi, bu tildagi qonuniy va obyektiv hodisadir. O'zbek tilida sodda gaplardagi mazmuniy-sintaktik nomuvofiqlik (asimmetriya) muammosi o'rganilgan. Aytish lozimki, sodda gaplar doirasidagi mazmuniy-sintaktik nomuvofiqlik, asosan, tildagi tejash tendentsiyasining namoyon bo'lishi sifatida yuzaga kelsa, qo'shma gaplardagi bunday nomuvofiqlikning zamini tildagi ortiqchalik tendentsiyasiga borib taqaladi. Shakli bir xil bo'lgan til birliklari omonimlar deyiladi.

ADABIYOTLAR

1. Toshaliyev I. Hozirgi o'zbek tili. Sintaksis. Sintaktik va sintagmatik qayta bo'linish. Parsellyatsiya. T.:Zarqalam, 2004. 104-6.
2. Ванников Ю.В. "Явление парцелляции в современном русском языке." М., 1965.
3. Богоявленская Ю.В. Проблема парцелляции во французской лингвистике: этапы и направления исследований. Екатеринбург, Россия-2019.
4. Qurbonova N.S. "Translation of parcelled sentences in english and uzbek" International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECS) ISSN: 1308-5581 Vol 14, Issue 03 2022 9848-9852.
5. Qurbonova N.S. -" Partcellation. Enriching the sentences using Partcellation." <https://uzjournals.edu.uz/tziuj> Mental enlightenment scientific methodological journal 158-166-betlar.

UDK:37.013.43

Gulnoza MATYAKUBOVA,
Urganch davlat universiteti stajor-tadqiqotchisi
Email: ravshonbek.saurov@gmail.com

UrDU dotsenti, f.f.n. U.Doschanova taqrizi asosida

NASRIDDIN TUSIYNING HAYOTIY, IJODIY VA PEDAGOGIK QARASHLARINING SHAKLLANISHIDAGI TARIXIY SHART-SHAROITLAR

Annotatsiya

Mazkur maqolada, Nasriddin Tusiyning hayotiy va ijodiy faoliyati, uning axloqiy-ijtimoiy qarashlaridagi ya'ni «Axloqi Nosiriy» kitobidagi axloqiy-ma'naviy tarbiya borasidagi fikrlari hamda uning ijodida insonning ma'naviy go'zalligi, hayotga muhabbat asosiy o'rinni egallashi va u hayotdagi zulm va zolimga qarshi kurash ruhini aks ettirishi kabi masalalar pedagogik jihatdan ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Shariat va so'z qudrati, ilm-fan, hurmat-ehtirom, jamoat arboblari, aql-zakovat, «ulamolar olimi», «ustod al-bashar» («insoniyat muallimi»), «sulton al-hukama» («tabiblar sultoni»), «asrning yagona olimi», mineralogiya, tibbiyot, fizika, mantiq (logika), falsafa.

HISTORICAL CONDITIONS IN THE FORMATION OF LIFE, CREATIVE AND PEDAGOGICAL VIEWS OF NASRIDDIN TUSI

Annotation

This article reveals the life and creative activity of Nasriddin Tusi, his moral and social views, i.e., his thoughts on moral and spiritual education in the book "Akhlaki Nasiri" and the fact that the spiritual beauty of man, love of life occupy the main place in his work, and the spirit of struggle against tyranny and oppressors in life.

Key words: Sharia and the power of words, science, respect, public figures, intelligence, "scholar of scholars", "master of humanity", "sultan al-hukam" ("sultan of physicians"), "the only scientist of the century", mineralogy, medicine, physics, logic, philosophy.

ИСТОРИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЖИЗНЕННО-ТВОРЧЕСКИХ И ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ НАСРИДДИНА ТУСИ

Аннотация

В данной статье раскрывается жизнь и творческая деятельность Насриддина Туси, его нравственные и общественные взгляды, т. е. его мысли о нравственном и духовном воспитании в книге «Ахлаки Насири» и то, что духовная красота человека, жизнелюбие занимают главное место в его творчестве и дух борьбы с тиранией и угнетателями в жизни.

Ключевые слова: Шариат и сила слова, наука, уважение, общественные деятели, интеллект, «ученый ученых», «мастер человечества», «султан ал-хукам» («султан врачей»), «единственный ученый». века», минералогия, медицина, физика, логика, философия.

Kirish. Insoniyat tarixida uning nomi hamisha beqiyos xizmatlari bilan ajralib turadi. Sharq xalqlarining ko'zga ko'ringan farzandi Nizomiy Ganjaviy insoniyat tarixida shariat va so'z qudrati timsoli hisoblanganidek, Nosiriddin Tusi ham ilm-fan timsoli sifatida hurmat-ehtirom bilan yodga olinishi e'tiborga molik. "Hozirgacha yangi tarix va sharqshunoslikda Nosiriddin Tusi hayoti va ijodi obyekti bo'lgan maxsus tadqiqotlar mavjud emas. Yuqorida aytilganlar bilan bog'liq holda, ushbu muhim, murakkab va kam o'rganilgan mavzu har tomonlama ishlab chiqish va jiddiy ilmiy tahlilni talab qiladi, deb hisoblaymiz" [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Abu Jafar Muhammad ibn Muhammad Nosiruddin at-Tusiyning tug'ilgan joyi Xurosonning Xamadondagi Bahor, ba'zilariga ko'ra Gum, ba'zilariga ko'ra Jahrud qishlog'i, degan turli tarixiy dalillar mavjud. Manbalarda uning naxchivonlik ekanligi haqida ham fikrlar mavjud. Hatto bu buyuk shaxs Ordubadda tug'ilib, Tusga shu yerdan borgan, degan fikrlar ham bor. Ordubodda Tusi avlodlari sulolasining mavjudligi bu fikrimizni tasdiqlashi mumkin [2].

Abu Jafar Muhammad ibn Muhammad Nosiruddin at-Tusi (1201-1274) nomi XIII asrning ko'zga ko'ringan olimlari, jamoat arboblari va adiblaridan biri sifatida ilm-fan timsoli sifatida ko'p tilga olinadi. Qomusiy aql-zakovatga ega bo'lgan u hayotlik chog'laridayoq «ulamolar olimi» sifatida keng shuhrat qozongan. Shuningdek, u «ustod al-bashar» («insoniyat muallimi»), «sulton al-hukama» («tabiblar sultoni»), «asrning yagona olimi», «oxirgi faylasuf» kabi obro'li va ulug'vor nomlar bilan atalgan. Hatto o'z shogirdining matematika fanidan iqtidorini ko'rgan ustoz ham hayratga tushib, xalq orasida g'ururlanib: «Mening matematika fanidan bilimim bu shogirdim ilmidan ortiq emas», degan edi. U kelajakning eng buyuk olimi bo'ladi. «Kimki bunga shubha qilsa, mening so'zlarimni eslab, pushaymon bo'ladi». Bu buyuk shaxs haqida ham shunday fikr aytilgan: «U u kelajak olimi va ilm olamini o'zining idrok nuri bilan yorituvchi buyuk shaxs bo'ladi». Olimning qabri toshiga go'zal xusni xat usuli bilan yozilgan bu so'zlar ham unga berilgan yuksak qadr-qimmatni ifodalaydi: «Din va xalq ustuni, ilm olamining shohi. Onalar, bunday o'g'il boshqa tug'ilmagani» [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Nosiriddin Tusiy nafaqat o'z davrining balki bugungi kunimizni ham bebaho allomasi hisoblanadi. Darhaqiqat, Nosiriddin Tusiy ilm-fanning turli sohalariga chuqur qiziqib, har tomonlama barkamol olim sifatida shuhrat qozongan. Uning qalamidan yuzdan ortiq jiddiy asarlar astronomiya, matematika, fizika, tibbiyot, falsafa, etika, mantiq va boshqa fan sohalariga bag'ishlangan. Bular quyidagilardan iborat: «Sharh al-Ishorat» («Falsafa kitobi»), «Zich-i Ilxoni» («Astronomiya haqida»), «Tajrid al-Aqoid» («So'zlar kitobi»), «Taxriri Uklidis», «Tahrir al-majastiy», «Asos al-iqtibos» («Mantiq kitobi»), «Asraf al-ashraf», «Axloqi Nosiriy», «Fusul Nosiriy», «Tahrir » asarlari [4].

Tahlil va natijalar. «Nosiriddin Tusiy matematika faniga ham katta hissa qo'shgan olim. "Tahriri uklidis" (Yevklid "Negiz"lariga qo'shimchalar) asarida Yevklidning 5 postulatini isbotlashga urinish, noyevklid geometriyaning ayrim teoremlari va aksiomalarini ta'rifladi. "Shaklulqitta" (Trigonometriya asoslari) asarida trigonometriyani mustaqil soha sifatida bayon qildi. Bu asar trigonometriyaning Yevropaga tarqalishida asosiy o'rin tutdi. Nosiriddin Tusiyning mineralogiya, tibbiyot, fizika, mantiq (logika), falsafa va boshqa sohalarida oid asarlari ham ma'lum. U ko'pgina yunon olimlari asarlarini arab tiliga tarjima qilgan. O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institutining qo'lyozmalar fondida Nosiriddin Tusiy asarlarining 20 dan ortiq noyob nusxalari bor» [7].

Nosiriddin Tusiyning boy ilmiy va adabiy asarlari uning dunyoqarashi va bilimining monumental ko'rsatkichidir. Nosiriddin Tusiyning jahon ilm-fani oldidagi muhim xizmatlaridan biri Marog'aada yirik rasadxona qurganidir. Ko'zga ko'ringan siyosiy arbob bo'lgan Nosiriddin Tusiy o'z nufuzi va ilm-fandagi chuqur bilimidan foydalanib, «Marog'aa» rasadxonasining qurilishi olam hodisalarini oldindan bilish uchun bir lahza bo'lishiga o'sha davr hukmdorini ishontirishga harakat qilgan. Hukmdorni ishontirish uchun qo'llagan bo'sh qozon usuli bugun ham yodga aylanib qolgan. Axloqshunos va ma'rifatparvar bo'lgan Nosiriddin Tusiy o'zining axloqiy-ijtimoiy qarashlarini «Axloqi Nosiriy» kabi axloqiy-ma'naviy tarbiya kitobida keng shuhrat qozongan.

«At-Tajrid» ("Nutq pokligi") va "Qavoid al-aqoid" ("Aqidalar asosi") asarlari fiqh hamda kalomga bag'ishlangan. Tusiy kalom ilmi masalalarini Aristotel falsafasi asosida hal yetib, bu sohada Abu Ali ibn Sino an'anasiga rioya yetgan. Tusiy so'fiylikka qiziqish bilan qaragan, o'z davrining mashhur so'fiylari bilan yozishib turgan. Tibbiyot, riyoziyot, tabiat va ayniqsa falakiyotga oid asarlar muallifi, Marog'aa rasadxonasining asoschisi sifatida shuhrat qozongan. Shia doiralarda faylasuf olim sanalib, katta obro' orttirgan» [8].

Adabiyotshunos va shoir Tusiyning badiiy ijodi ham mavjud. Adabiyotshunoslik ilmi bilan shug'ullangan, poetikaga oid asarlar yozgan Tusiy o'zini adabiyot bilimdoni sifatida tasdiqladi. Tadqiqotchi, filologiya fanlari doktori Yoqub Boboyev: «Uning (Nosiriddin Tusiy) adabiy mahorati va badiiy iste'dodi ulkan va yuksak ilmiy ulug'vorligi soyasida qolib ketgan, to'g'rirog'i, olim Tusiy shoir va adabiyotshunos Tusiy uni unutgan», deb yozadi. Shu ma'noda Tusiy buyuk faylasuf-olim Aristotel bilan qiyoslash va «Sharq Aristoteli» deb atash mumkin. Shu ma'noda dunyoning 7 donishmandidan biri sifatida nom qozongan Aristotel jahon adabiyotiga ilmiy asos solgan mashhur «Poetika» asarining ham muallifidir.

Nosiriddin Tusiy o'z iste'dodini ko'proq aniq fanlarga bag'ishlagan bo'lishiga qaramay, she'riyatning boy an'analari asosida poetika haqida kitob yozgan birinchi mualliflardan biridir. «G.D.Mamadbeyli Tusiy asarlari saqlanadigan kutubxonalar haqida batafsil ma'lumot beradi. Ishonchli tarixiy manbalar asosida G.D. Mamadbeyli Nosiriddin Tusiy

va uning Marog'aa rasadxonasidagi safdoshlarining Yevropa ilmiga ta'siriga ishora qiladi. Monografiyada Xristofor Kolumb tomonidan Amerikaning ochilishida Tusiyning roli alohida ta'kidlangan. Qayd etish joizki, G.D. Mamadbeyli o'rganilgan tarixiy faktlar asosida Nosiriddin Tusiy eronlik (tojik) olim emas, balki ozarbayjonlik ekanligini ta'kidlaydi. Shunday qilib, u Ozarbayjondan tashqarida bu borada nashr etilgan ilmiy ishlarga e'tibor bermaydi» [1].

Olim va shoir Nosiriddin Tusiy haqida filologiya fanlari doktori Yoqub Boboyev shunday yozadi: «Xoja Nosiriddinning shaxsiyati va ijodi yuksak ilmiy qobiliyat va shoirlik mahorati bilan uyg'unlashgan edi. Shunchaki, uning ilmiy chehrasi shu qadar yorug' ediki, so'zlovchilarni hamisha nisbatan kichikroq ko'ringan shoir Tusiy emas, balki ulug'roq ko'rinadigan olim Tusiy ijodi o'ziga tortardi. Bu mutafakkir shaxs she'riyatning nazariy va amaliy qurilishi bilan ham shug'ullanib, she'riyatning qimmatli namunalari yaratdi. Uning «Meyarul-yoshar» (1251) asari va mantiqqa bag'ishlangan «Esasul-iqtibos» asarining 9-bobi she'riyat va poetikaning nazariy asoslariga bag'ishlangan.

«She'riyat nima?» degan savolga javob berishga intilgan Nosiriddin Tusiy shunday mulohaza yuritgan: «She'r mantiq nuqtai nazaridan hayoliy so'zdir. Bizning davrimizda salmoqli va olmoshli so'z deyiladi. ...Tasavvurli emas, vaznsiz, qofiyasiz so'zni she'r demaydilar. Qadim zamonlarda xayoliy so'zning haqiqiy vazni, qofiyasi bo'lmasa ham she'r deyilgan». Muallif bu borada o'z fikr-mulohazalarini rivojlantirib, shunday yozadi: «She'rning mazmuni so'z, nusxasi esa zamonaviy qarashga ko'ra vazn va qofiyadir. Mantiqshunoslarning fikricha, she'riyat obrazi tasavvurdir. Shu boisdan ham Tusiy obrazlilik, boshqacha aytganda, badiiy soxta she'riy nutqning bezagi va go'zalligi rolini o'ynaydi, degan xulosaga kelgan. Shuning uchun «eng go'zal she'r eng yolg'ondir» va hokazo. Tusiy she'riyatda o'xshatishga alohida ahamiyat bergan. Chunki o'xshatishlar obrazlilik ko'rsatkichi vazifasini bajaradi. Shuning uchun Nosiriddin Tusiy o'xshatish haqida gapirar ekan, ularni «mumkin va imkonsiz» deb ikki qismga ajratgan va ularning ahamiyati haqida yozgan: «O'xshatishlarni to'g'ri ishlamagan shoimning xatosi, otning panjasini chizgan rassomning xatosiga o'xshaydi. Nosiriddin Tusiy mumkidan imkonsizga o'tuvchi o'xshatishlarga tanqidiylik bilan qaragan: «Ammo, balki ular buni yaxshiroq deb bilishar edi»[5].

Olimning munajjimlik ilmiga bag'ishlangan «Ixtiyorati-Seyrul qamar» va «Sharhi-taqvim» nomli ilmiy asarlarini yozishi, ilmiy fikrlarini badiiy vositalar va til bilan bayon etishi olimning shoirlik mahoratidan dalolat edi. Olimning «Axloqiy-Nosiriy» asarida ham uning she'riy mahorati, she'riy tafakkurini muvaffaqiyatli o'zida mujassam etgan she'riy misollar ko'p. Olim badiiy ijodining ma'lum bir qismi fanga ma'lum. Ruboiy, g'azal, qit'a va boshqa janrlarda yozilgan bu badiiy namunalar ham badiiy mohirayati yuksak va keng dunyoqarash sohibi hisoblangan Tusiy iste'dodi va qobiliyatining yutug'idir. Nosiriddin Tusiy ham ijodkor bo'lgan she'rlaridan birida: «Men uchun saodat kuni, saodat kechasi mutolaa kechasi»[5], degan edi. Adabiy-badiiy ijodga ega ijodkor Tusiy o'z asarlarini nazm va nasrda yozgan. Bu asarlarda Tusiyning nodir iste'dodi, badiiy tafakkuri namoyon bo'ladi. Uning she'rlarida insonning ma'naviy go'zalligi, hayotga muhabbat asosiy o'rinni egallaydi va u hayotdagi zulm va zolimga qarshi kurash ruhini aks ettiradi.

Tusiyning badiiy merosida ijtimoiy mazmun yetakchi o'rinni egallashini alohida ta'kidlash lozim. Tusiyning o'z shaxsiyati va dunyoqarashiga ko'ra ilm-fanning turli sohalar bilan shug'ullangan, borliq va olam haqida fikr yuritgan olim va so'z san'atkori bo'lishi bejiz emas edi. Olimning o'zi ham o'sha davrning bir qancha nohaqlik va zulmlariga duchor bo'lgan. Shu esta tutilinki, Olim hayotining Kuhiston davrida unga nisbatan yaxshi munosabatda bo'lgan hukmdor Nosir

Mohtasham keyinchalik uni jazolab, Alamut qal'asida asir qiladi. Olim «Sharhul-Ishorat» asaridagi qaydlarida ham o'z holatlarining og'irligini bayon qilgan. Holbuki, aynan mana shu og'ir sharoitda shunday iste'dodli olim va yozuvchi bir qancha qimmatli asarlar yozgan. Umrining eng sara yillarida qamoqda o'tkazgan kunlarini bu buyuk shaxs ijodida adolat izlashi, xalq e'tirozlari, shikoyatlari bilan o'z aksini topgan [6].

Xulosa va takliflar. Shu nuqtai nazardan, uning badiiy merosida «G'orurum» asari alohida e'tiborga loyiqdir. Bu asarda buyuk shaxs ijodidagi adolat izlash, xalqona e'tirozlari, shikoyatlari va asosan umrining eng sara yillarida qamoqda o'tkazgan kunlari o'z aksini topgan. Shoirning o'sha davr dardiga bag'ishlangan bu asarini sharq adabiyotida

an'anaga aylangan «Ko'rmadim» she'rlari bilan qiyoslash mumkin. Oshiq adabiyotidagi Alasgar she'rlari ham, sharq yozma adabiyotidagi M.P.Vagifning «Ko'rmadim» misrali she'rlari ham shu mazmunga mos keladi. Buni qo'shadigan bo'lsak, shoir Nosiriddin Tusiy ham mashhur shoirilar Xog'oniy va Falakiy Shirvani kabi uzoq muddat qamoqda o'tirdi va uning ijodida zulm va xo'rlanish shikoyati bilan birligini asarida yaqqol ko'rish mumkin. Demak, butun dunyoning buyuk olim va mutafakkir sifatida tanilgan Nosiriddin Tusiy ham go'zal shoir va nozik so'z ustasidir. Uning boy ilmiy merosi bilan bir qatorda, ahamiyati kam bo'lmagan badiiy merosi ham bu buyuk shaxsning ijodiy iste'dodini yoritib, adabiyotimizdagi yetuk so'z ustasi sifatida abadiy hayot baxsh etadi.

ADABIYOTLAR

1. Абдухамидов Н.М. Вклад Ходжа Насируддина Туси в развитие науки и образования таджикского народа : автореферат дис. ... кандидата исторических наук . - Душанбе, 2021.
2. Kren C. The rolling device of Nasir al-Din al-Tusi in the «De spera» of Nicole Oresme // Isis, 62, 1971.
3. Kanas N. From Ptolemy to the Renaissance: How classical astronomy survived the Dark Ages // Sky & Telescope, 105, 2003.
4. Seyyed Hossein Nasr, Islamic Philosophy from Its Origin to the Present: Philosophy in the Land of Prophecy, SUNY Press, 2006.
5. Aytək Zakirqızı (Məmmədova). Nəsirəddin Tusinin dünyagörüşü. Bakı, Elm, 2000. səh. 22.
6. سيد حسين نصر و البور ليمان در كتابHistory of Islamic Philosophy. جلد اول. ۱۹۹۳. ۵۴۲صPress. p. 187.
7. https://uz.wikipedia.org/wiki/Tusiy_Nosiriddin.
8. <https://hadis.uz/term/533>.

UDK: 371.681.96

Dilorom MIRXODJAEVA,
Toshkent to 'qimachilik va yengil sanoat instituti katta o'qituvchisi
E-mail: mir.dilorom@mail.ru

TTYESI, f.f.d, professor G.K.Masharipova taqrizi asosi

THE SIGNIFICANCE OF DETERMINING THE OBJECTIVES OF LEARNING IN THE ACTIVITY OF ENGINEER-INNOVATOR

Annotation

The article considers learning objectives as the main element of the organization of pedagogical process and the pedagogical process begins with the definition of the goal. The national innovation system serves as the basis for economic development between science, industry and society, and the needs of innovative development determine and stimulate the development of scientific activity.

Key words: Engineer, innovations, teacher, youth, reforms, innovative ideas, spiritual and moral qualities, educational process, activity.

ЗНАЧЕНИЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЗАДАЧ ОБУЧЕНИЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИНЖЕНЕРА-ИННОВАТОРА

Аннотация

В этой статье рассматривается учебные цели как основные элементы организации педагогического процесса и педагогический процесс в первую очередь начинается с определения цели. Национальная инновационная система служит основой экономического развития между наукой, производством и обществом, а потребности инновационного развития определяют и стимулируют развитие научной деятельности.

Ключевые слова: Инженер, инновации, педагог, молодежь, реформы, новаторские идеи, духовно-нравственные качества, образовательный процесс, деятельность.

INNOVATION MUHANDIS FAOLIYATIDA O'QUV MAQSADLARINI ANIQLASHNING DOLZARBLIGI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'quv maqsadlari pedagogik jarayonni tashkil etuvchi qismlarining eng muhimi, yetakchisi bo'lib hisoblanishi va pedagogik jarayon avvalo maqsadni aniqlashdan boshlanishi ta'kidlab o'tilgan. Milliy innovatsiya tizimi ilm-fan, sanoat va jamiyat o'rtasida iqtisodiyotni rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi, innovatsion taraqqiyot ehtiyojlari esa ilmiy faoliyat ravnaqini belgilab beradi va rag'batlantiradi.

Kalit so'zlar: Muhandis, innovatsiya, pedagog, yoshlar, islohotlar, innovatsion g'oyalar, ma'naviy-axloqiy fazilatlar, ta'lim jarayoni, faollik.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlab o'tganlaridek: "Mamlakatimizda yoshlarning tafakkuri va aqliy salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun zarur imkoniyatlarni yaratish masalasiga alohida e'tibor berib kelinmoqda. Innovatsiya - bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugundan boshlaydigan bo'lsak, uni aynan innovatsion g'oyalar, innovatsion yondashuv asosida boshlashimiz kerak" [1]. Bugungi kunda amalga oshirilayotgan islohatlar tarkibida, jumladan, yoshlarning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish, ta'lim jarayonidagi faolligini yuksaltirish, kasbiy faoliyat uchun zarur bilim, ko'nima malakalar egallashini, muammolar ustida ishlashda mustaqil va ijodiy yondashuvini ta'minlovchi innovatsion tafakkurni rivojlantirishning mexanizmlarini takomillashtirish borasida ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirish muhim masalalar hisoblanadi.

Yoshlarni ish bilan ta'minlash uchun avvalo ular o'rtasida tadbirkorlikni keng rivojlantirish, bu borada yangi imkoniyatlar yaratish lozim. Bugungi kunda davlat biznesning ta'minlash funksiyasini, aniqrog'i, ilmiy bilimlar va g'oyalar bilan ta'minlashni o'z zimmasiga olmoqda. Bozor iqtisodiyotining immanent xususiyatlarini tadqiq etgan va tadbirkorlik faoliyatining innovatsiya bilan bog'liqligini ochib bergan J.Shumpeter fikriga ko'ra, iqtisodiy izlanishlar - o'ziga

xos tafakkur tarzi, yangiliklarga o'chlikni, innovatsiyani taqozo etadi [4].

Innovatsiya - foydalanish uchun kiritilgan yangi yoki sezilarli darajada yaxshilangan mahsulot (tovar, xizmat) yoki jarayon, sotuvlarning yangicha uslubi yoki ish amaliyotidagi, ish o'rinlarini tashkil etishdagi va tashqi aloqalarni o'rnatishdagi yangi tashkiliy uslub hisoblanadi. "Bugungi kunda dunyoda innovatsion g'oyasiz, ilm-fan yutuqlarisiz birona sohaning rivojlanishi mumkin emas" [2]. Ilmiy-texnik salohiyat mustahkamlangani, ilmiy tadqiqotlar ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning yirik muammolarini hal etishga yo'naltirilgani, mamlakatimizda innovatsiya faoliyatini faollashtirish, belgilangan vazifalarni hal etish uchun katta miqdorda valyuta mablag'lari ajratilayotgani shular jumlasidandir.

Muhandislik psixologiyasi - bu mehnat psixologiyasining texnikani insoniylashtirish bilan shug'ullanadigan sohasi. U ergonomikaning bir qismi bo'lib, jamoa va alohida insonning xilma-xil texnik qurilmalari bilan hamkorligini o'rganadi, texnikani insonning psixologik xususiyatlariga moslashtirish metodlarini ishlab chiqadi. Insonning ishlab chiqarish texnikasi vositalari bilan hamkorlik qilishning ikki tizimi mavjud: 1) «inson - mashina» tizimi. Bu insonni mashina bilan tenglashtiradi va shaxsning mehnatda texnika vositalari bilan hamkorligini belgilaydi; 2) «jamoa -

inson - mashina» tizimi. Bu ishchilar guruhining ishlab chiqarish texnikalarini birgalikda jamoa har bir a'zosining unga topshirilgan mashinani boshqarishini belgilaydi. Innovatsion muhandis faoliyatida o'quv maqsadlarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'qituvchi har bir mavzu va dars uchun o'quv maqsadini belgilab olishi lozim. Bu esa dars jarayonini sifatli o'ishini ta'minlab beradi. O'quv maqsadlari pedagogik jarayonni tashkil etuvchi qismlarining eng muhimi, yetakchisi bo'lib hisoblanadi. Pedagogik jarayon, o'zining qanchalik murakkabligi va davomiyligidan qat'iy nazar, u eng avvalo maqsadni aniqlashdan boshlanadi. Pedagogik jarayonning boshqa tashkil etuvchi qismlari (tamoyil, mazmun, uslub, vosita, shakl) belgilangan maqsadga bo'ysunadilar. ular maqsadga muvofiq holda tanlanadilar va o'zaro uyg'unlashtiriladilar. Pedagogik maqsad - bu pedagog va talabani hamkorlikdagi faoliyati natijasini oldindan tasavvur etishdir.

An'anaviy didaktikada ham ko'pchilik olimlar (Babanskiy Yu.K., Bezrukova V.S., Galperin P.D., Lerner I.Ya., Kravetskiy V.V., Mahmudov M.I., Talizina N.F. va boshqalar) tomonidan o'quv maqsadlarini belgilash usullari, ularni aniqroq ifodalash shakllari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borganlar va bu masalalar bo'yicha ma'lum tajriba ham to'plangan. Jumladan, zamonaviy darsning ta'lim berish, tarbiyalash va talaba shaxsini kamol toptirish maqsadlarini aniqlash va ularga erishish yo'llari bo'yicha ma'lum darajada nazariy va amaliy ma'lumotlar mavjud. Lekin pedagogik texnologiya tarafdorlari eng avvalo an'anaviy o'quv jarayonini, aniqrog'i o'quv maqsadlarining o'ta noaniq belgilanishini va ularga erishganlikni o'lchab bo'lmashligini qattiq tanqid qildilar [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Biror fan yoki uning bo'limini o'qitishda o'qituvchi o'z oldiga uni talabalarga tushuntirishni, mazmunini o'zlashtirishini va buning natijasida talabalar uni amalda qo'llay olishlariga erishishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Lekin, «tushunish», «o'zlashtirish», «anglash», «qo'llash» degani nimani bildiradi? qo'yilgan maqsadga erishilganligini o'qituvchi qanday aniqlashi mumkin? Agar talabani qo'yilgan maqsadga erishgani yoki erisha olmaganligini aniqlash usuli mavjud bo'lsa, o'qituvchi qo'llagan uslublarining to'g'riligiga, o'z mehnati samarasiga ishonishi yoki talabalar qanday yordamga muhtoj ekanligi haqida ishonchli ma'lumot olish imkoniyatiga ega bo'lar edi.

An'anaviy pedagogikadagi bu holatni har qanday tanqid ham birdaniga o'zgartirilmadi, chunki o'quv yurti (u bilan birga o'qituvchi ham) ijtimoiy talabni o'ta umumlashgan holda oladi. Demak, jamiyat ta'lim tizimiga umumiy tarzda talab qo'yar ekan, undan kelib chiqadigan o'quv yurti vazifalari, shuningdek, fanlar dasturlaridagi o'quv maqsadlar ham umumiy tarzda bayon etilishi tabiiydir. Shuni ta'kidlash lozimki, mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimining barcha bo'g'inlariga ta'lim standartlarining qabul qilinishi, ularda tayyorlanayotgan kadrlarga qo'yiladigan yagona talablarning aks ettirilganligi natijasida o'qitish maqsadlarini aniqlashtirishga erishilmoqda [6].

Tahlil va natijalar. Pedagogik amaliyotda mustahkam o'rin olgan o'quv maqsadlarini aniqlashning quyidagi an'anaviy usullari haqida to'xtalamiz:

1. Maqsadlarni o'rganiladigan o'quv materialining mazmuni orqali aniqlash. Boshqacha aytganda, bunday usulda belgilangan o'quv maqsadlari o'quv jarayonini tashkil etishning amaliy (amalg'a oshiruvchi) qismi ham bo'la olmaydi. Shuning uchun ham pedagogik texnologiya tarafdorlari bunday o'quv maqsadlarni o'ta noaniq deb hisoblab, tanqid qilganlar.

2. O'quv maqsadlarni o'qituvchi faoliyati orqali aniqlash. O'qituvchi o'quv maqsadlarini olinadigan natijaga

taqqoslash imkoniyatiga ega bo'lmagan holda harakat qiladi, chunki o'quv maqsadlari bu usulda aniqlanganda olinadigan natijaning o'zi aniq ifodalanganligi ko'rinib turibdi.

3. O'quv maqsadlarini talabani intellektual, hissiy sohaga oid ichki rivojlanish jarayonlari orqali aniqlash. Bunday o'quv maqsadlari o'quv yurti fan yoki fanlar sikli darajasidagi umumiy maqsadlarni ifodalaydilar, lekin ular hatto dars yoki darslar turkumi maqsadlarini ham anglatmaydilar.

Pedagogik texnologiya tarafdorlari bunday maqsadlarni butunlay inkor etadilar. Haqiqatan ham, ularga erishganlikka yoki bir dars davomida bu maqsadlarga, hatto yaqinlashib borilganligiga ham ishonib bo'lmaydi. Bu usulda maqsadga erishish yo'nalishlari haqida ham fikr yuritib bo'lmaydi, chunki ular nihoyatda «jarayonli» shaklda ifodalangan. Bizning fikrimizcha bu usul butunlay samarasiz emas, faqat maqsadlarga jiddiy aniqlik kiritish kerak. Bu o'rinda ham maqsadlarni aniqlashtirishning pedagogik texnologiya doirasida yaratilgan usullari yordam beradi (D. Kravtsov - affektiv soha).

4. O'quv maqsadlarini talabalar hatti-harakati va faoliyati orqali belgilash. Masalan: «kvadrat ildizli tenglamani yechish», «aylana uzunligini hisoblash», «o'simlikning to'qimali tuzilishini o'rganish», «gaz taqsimlash mexanizmini qismlarga ajratish yoki yig'ish» va h.k.

Bir qarashda o'quv maqsadlarini bunday ifodalashda darsni rejalash va o'tkazishga aniqlik kiritilganga o'xshaydi. Biroq, bu usulda ham eng muhim ko'rsatkich - o'qitishdan kutiladigan natija e'tibordan tushib qolgan o'xshaydi. Lekin bu natija - talabani o'z shaxsi rivojlanishi tomon ichki siljishi bo'lib, u talabani u yoki bu faoliyatida o'z aksini topadi.

Pedagogik texnologiya tarafdorlari taklif etgan o'quv maqsadlarini aniqlash usuli, o'zining yuqori darajadagi aniqlashtirish imkoniyatiga ega bo'lishi bilan ajralib turadi. O'quv maqsadlari talabani ishonchli o'lchash va tashqaridan bilib olish mumkin bo'lgan hatti-harakatida ifodalanib, ular o'qitish natijalari orqali shakllantiriladi. Shu bilan birga, talabalarining bu xatti-harakatlarini o'qituvchi yoki ekspert aniq kuzatib baholashi ham mumkin bo'ladi. Bu kabi muammolar asosan quyidagi ikki xil usul bilan hal etilganligini qayd qilib o'tamiz.

1. O'quv maqsadlarining shunday tizimini yaratish kerakki, uning ichida o'quv maqsadlarining toifalari va darajalari ketma-ketligi aniq belgilangan bo'lsin. O'quv maqsadlarining bunday tizimi pedagogik taksonomiya deb ataladi.

2. O'quv maqsadlarini ifodalash uchun shunday aniq va tushunarli tilni topish kerakki, o'qituvchi bu til orqali maqsadlarni aniq ifodalaydigan bo'lsin.

Demak, o'quv maqsadlarini belgilashga yuqorida qayd qilingan aniqlik kiritish, pedagogik texnologiyani odatdagi o'qitish usullaridan tubdan farq qiluvchi dastlabki, eng muhim jihatlardan biri bo'lib hisoblanadi [7].

Fan asoslarini o'rganish hamda egallash o'quvchi-talaba faoliyatining maqsadi va vazifasini tashkil etadi. Shu bilan bir qatorda, "...milliy tafakkur salohiyatiga ega bo'lgan iste'dodli yoshlarni tarbiyalash va ularni qo'llab-quvvatlash masalasiga alohida e'tibor qaratishimiz lozim" [3].

Innovatsion yondashuvlarga asoslangan pedagogik faoliyatda: o'quvchi-talabani qiziqishlari ko'lamini o'rgangan holda ijtimoiy faolligi, mustaqilligi hamda tashabbuskorligini qo'llab-quvvatlash; o'quv-biluv jarayonida yakka tartibli, kichik va jamoaviy guruhlar shakllarini to'g'ri hamda maqsadli uyushtirish; interfaol metodlar tatbiqini amalga oshirish; o'z-o'zini nazorat qilish, o'z-o'zini kuzatish, o'z-o'zini baholash, o'z-o'zini boshqarish orqali o'z-o'zini tarbiyalashga erishish; har bir o'quv fanining o'ziga xos xususiyatlari hamda ichki imkoniyatlarini to'la ochishga

erishish va ularning amaliy samaradorligini ta'minlash; o'quvchi va talaba shaxsini shunchaki majburiyat tufayli emas, balki uning qobiliyati, ma'naviy-axloqiy xususiyatlari hamda egallayotgan kasbiga bo'lgan munosabatiga ko'ra, yangilangan tafakkurini rivojlantirish ustuvor ko'rsatgich hisoblanadi. Innovatsiya ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, gumanitar, falsafa, ilm fanning deyarli barcha sohalarida ishlatiladi. Innovatsiya xususidagi talqinlar, ularda ilgari surilgan g'oyalar, yuqori darajadagi madaniy adriyat sifatida baholashga asos bo'ladi. Bu g'oyalar insonlarning dunyo bilan o'zaro munosabatlarning asosiy omili bo'lib, jamiyatning ijtimoiy hayotining ijobiy o'zgarishini amalga oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Bugungi kunda ta'lim tizimining mazmunini tubdan yangilash, uning yaxlit axborot makonini vujudga keltirish, ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o'quv reja va dasturlarni jahon andozalariga moslab tuzish kun tartibiga qo'yilgan. Ta'lim jarayonini individuallashtirish, integratsiyalash va uning samaradorligini ta'minlash orqali fuqarolik jamiyatining intellektual salohiyatini oshirish, bilim egallashning mustaqil, faol ijodiy metod va usullarini ta'minlash muammosi dars tahlili va uning ilmiy-amaliy texnologiyasi bilan chambarchas bog'liq.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlarining hozirgi bosqichida pedagogik jarayonning insonparvar va demokratik xarakteri hamda uning ijtimoiy va

ma'naviy-axloqiy negizlari tobora takomillashib bormoqda. DTS asosida o'quv reja va dasturlarni ishlab chiqish, zamonaviy darslik, o'quv qo'llanma va metodik majmualar yaratish, mustaqil ta'limni yo'lga qo'yish, ayniqsa, o'quvchi-talabani o'ziga xos xususiyatlarini o'rgangan holda ularning mustaqil fikrini rivojlantirish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda [8].

Axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan unumli foydalangan holda o'quvchi-talabani elektron darslik va o'quv qo'llanmalardan mustaqil foydalanishga o'rgatish maqsadida quyidagi umumdidaktik talablarga rioya qilish tavsiya etiladi, ya'ni: o'quvchi-talabani ta'lim portaliga joylashtirilgan elektron adabiyotlar bilan ishlashga to'g'ri yo'naltirish hamda tegishli ko'nikma va malakalar hosil qilish; elektron adabiyotlar bilan mustaqil ishlash vaqtini belgilash; mustaqil o'rganiladigan o'quv-biluv materiallarini maqsadli tanlash; lozim bo'lganda kerakli materiallardan nusxa olish va hokazo.

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida aytish joizki, innovatsiya xususidagi talqinlar, ularda ilgari surilgan g'oyalar, yuqori darajadagi madaniy qadriyat sifatida baholashga asos bo'ladi. Bu g'oyalar insonlarning dunyo bilan o'zaro munosabatlarning asosiy omili bo'lib, jamiyatning ijtimoiy hayotining ijobiy o'zgarishini amalga oshirishda muhim omil vazifasini o'taydi. Zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda yangi fikr, yangi g'oyaga, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – Toshkent: “O'zbekiston” NMIU, 2018.– B.19-20.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1 tom. - Toshkent: O'zbekiston, NMIU, 2017. – 85-b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash- yurt taraqqiyoti va xalq faravonligining garovi. – Toshkent; “O'zbekiston”, 2017.
4. Шумпетер Ж. Теория экономического развития. – Москва: Экономика, 1982. - с. 180-182.
5. Ishmuhamedov R., Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma. - Toshkent, 2013.
6. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2003.
7. Will personalized e-learning increase deep learning in higher education? Manzanares S., Garcia Osorio M.C., Diez Pastor C.I., Martin Anton J.F.. Information Discovery and Delivery. 47 (1) 53-63 pages.
8. Белошицкий А.В. Бережная И.Ф. Становление субъектности студентов в образовательном процессе вуза // Педагогика. 2006. №5.-С. 60-66.
9. Гольдман Н.Д. Научно-теоретические основы развития педагогических технологий как средство подготовки конкурентоспособных специалистов. Автореф. дисс.... канд. пед. наук. - Ташкент, 2007. - 22 с.

Baxtiyor MISLIDINOV,
Namangan muhandislik-qurilish instituti doktoranti
E-mail: baxtiyormislidinov@gmail.com

ShDPI professori, pedagogika fanlari doktori P.M.Jalolova taqrizi asosida

METHODOLOGY OF APPLICATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN PHYSICS EDUCATION

Annotation

In this article, the hydrogen atom was interpreted on the basis of quantum mechanical theory, creating a virtual development on the explanation of quantum mechanical parameters according to the Schrödinger equation, and its results are covered. Theoretical data is compared on the basis of State models of the created atom, providing scientific insights into the development modeled using computer programs. The methodological and scientific requirements set in solving issues in the science of atomic physics, the methods of their implementation are covered. On the basis of quantum mechanical parameters, a table of functions and models describing the movement of electrons in Atomic orbits was presented.

Key words: Hydrogen, method, masala, atom, orbit, electron, photon, virtual model, Wave, quantum number, energy, equation.

МЕТОДОЛОГИЯ ПРИМЕНЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФИЗИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

В этой статье атом водорода интерпретируется в соответствии с квантово-механической теорией, чтобы создать виртуальную разработку, объясняющую квантово-механические параметры в соответствии с уравнением Шредингера, и освещаются его результаты. Теоретические данные сравниваются на основе моделей состояния создаваемого атома и дается научное понимание разработки, смоделированной с помощью компьютерных программ. Освещаются методические и научные требования, предъявляемые при решении задач по науке атомной физики, способы их реализации. Приведена таблица функций и моделей, описывающих движение электронов по атомным орбитам на основе квантово-механических параметров.

Ключевые слова: Водород, метод, проблема, атом, орбита, электрон, фотон, виртуальная модель, волна, квантовое число, энергия, уравнение.

FIZIKA TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH METODIKASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada vodorod atomi kvant mexanik nazariya asosida talqin qilingan, Shredinger tenglamasi bo'yicha kvant mexanik parametrlarni tushuntirishga oid virtual ishlanma yaratish va uning natijalari yoritilgan. Nazariy ma'lumotlar yaratilgan atomning holat modellari asosida taqqoslanib, kompyuter dasturlari yordamida modellashtirilgan ishlanma to'g'risida ilmiy tushunchalar keltirilgan. Atom fizikasi fani bo'yicha masalalarni yechishda qo'yilgan metodik va ilmiy talablar, ularni amalga oshirish usullari yoritilgan. Kvant mexanik parametrlar asosida atom orbitalarida elektronlar harakatini tavsiflovchi funksiyalar va modellarning jadvali keltirildi.

Kalit so'zlar: Vodorod, metod, masala, atom, orbita, elektron, foton, virtual model, to'lqin, kvant son, energiya, tenglama.

Kirish. Jahonda oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarga asoslangan (The Digital Education, E-Learning) mashg'ulotlarni tashkil etish, ta'limda bo'lajak mutaxassislarining ilmiy salohiyatini oshirish muammolari, tabiiy fanlar, jumladan, fizikaning atom fizikasi bo'limini o'qitishning tashkiliy-metodik asoslarini tadqiq qilish, axborot texnologiyalari (AT) imkoniyatlari orqali masofaviy va mustaqil ta'limning elektron-o'quv resurslarini joriy qilish, ta'lim jarayonini texnologiyalashtirish maqsadlariga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar salmog'i yuqori hisoblanadi. Xususan, bo'lajak fizik mutaxasislarni tayyorlashda fizik jarayonlarga oid elektron darsliklar, masofaviy ochiq onlayn kurslar (Massive Open Online Course (MOOC)), mashg'ulotlarda ta'lim vositalarini qo'llashga optimal yondashuvlar bilan bog'liq ilmiy ishlanmalar ko'lamini oshirish zarurati ko'zga tashlanmoqda.

Atom fizikasi hodisalarini o'rganishning o'ziga xos xususiyati va nazariyaning konseptual apparati atom fizikasi asosida o'rgatish jarayonida simulyasiya-modellashtirish dasturlaridan foydalanish zarurligini taqozo etadi. Ushbu bo'limni o'rgatish jarayonida simulyasiya dasturlaridan foydalanish xususiyatlari, avvalo, o'rganish sohasi, kvant nazariyasining o'ziga xosligi va xususiyatlari bilan

tavsiflanadi. Fizikaning boshqa sohalarida (masalan, klassik mexanika, optika, statistik fizika) talabalar tasavvurga ega bo'lishi mumkin bo'lgan haqiqiy ob'ektlarning xususiyatlarini o'rganadilar. Atom fizikasida talabalar fizik haqiqatning matematik modeli bilan ishlashadi. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, mikrojarayonlar fizikasini «tasavvur kiliish» mumkin emas, ammo zamonaviy kompyuter texnologiyalarining imkoniyatlari matematik fizika tenglamalarini echish natijalarini grafik izohlashga imkon beradi. Bu hisoblash tajribasini tabiiy tajribaga yaqinlashtiradi [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlarida oliy ta'lim jarayonida fizika mashg'ulotlarini tashkil qilish va o'tkazishning nazariy, amaliy asoslari A.B.Aybinder, B.Ye.Budniy, V.V.Multanovskiy, L.V.Tarasov, V.I. Ponomarenko, O.V.Akulova, O.V.Akulova, V.V.Samarin, L.I.Yerunova, A.A.Lagutina, L.A.Larchenkova, S.K.Abdulina, G.V.Abramyan, V.V. Aleynikov kabi olimlar tomonidan o'rganilgan [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Masala yechish malakasi uzoq va tizimli mashqlar natijasida egallanadi. Masala yechishni o'rganish va laboratoriya ishini bajarishga

tayyorgarlik ko'rish uchun darsliklarning navbatdagi bo'limini o'rganib bo'lgach, masala yechish namunalari diqqat bilan o'rganish, "Mustaqil yechish uchun masalalar" bo'limidagi masalalarni yechish, shuningdek, fizikadan masalalar to'plamlaridan bir qator masalalarni yechish kerak bo'ladi [4].

Tahlil va natijalar. Masalan: Yadro atom markazida 1S-elektron hosil qilingan elektrostatik potentsiallarni toping.

Yechilishi:

Vodorod atom markazida yadrodan r masofada elektron hosil qilingan potentsial

$$\varphi = \frac{1}{4\pi\epsilon_0} \int \left(\frac{P}{r}\right) \bullet r^2 dr \quad (1)$$

Bunda $\varphi_{10}(r)$ elektron zaryadning hajmiy zichligi 1S-elektronning formulasi

$$\psi_{10}(r) = 2\left(\frac{1}{r_1}\right)^{3/2} \bullet e^{-r/r_1}, \quad (2)$$

u holda

$$P = -\frac{4e}{r^3} \exp\left(\frac{2r}{r_1}\right) \quad (3)$$

bunda e – elektron zaryad, r_1 – Bor radiusi. (3) ni (1)ga qo'ysak;

$$\varphi = \frac{4e}{4\pi\epsilon_0 R^3} \int -\exp\left(-\frac{2r}{r_1}\right) \bullet r^2 d\pi\epsilon_0 R^3 r = -\frac{4e}{4\pi\epsilon_0 r^3}$$

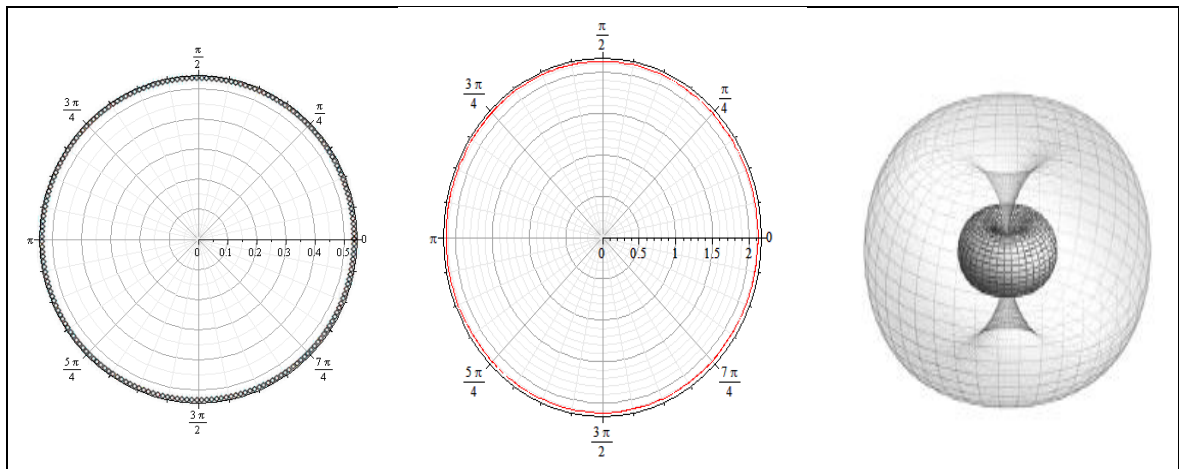
$$\bullet \frac{r}{2^3} r_1^2 = \frac{1}{4\pi\epsilon_0 r_1} = -9 \cdot 10^9 \frac{1}{\varphi} \bullet \frac{1,6 \cdot 10^{19} e}{0,53 \cdot 10^{-10} i} = -27,2B \quad (4)$$

Demak, φ_1 va $\varphi = -27,2B$.

Ushbu vodorod atomining holatlarini raqamli texnologiyalar asosida modellarini yaratishda uning kvant mexanik parametrlarini hisobga olish hamda kimyoviy tuzilishiga ahamiyat berish zarur [5]. Shuning uchun atom fizikasini o'rganayotganda simulyasiya dasturlaridan foydalanish orqali talabalarni eksperimentga yo'naltirish va eksperimental tajribalarni o'tqazish maqsadga muvofiqdir. Bunday dasturlarni ishlab chiqish uchun turli xil dasturlash tillaridan foydalanish mumkin. Ushbu yondashuv, bir tomondan, an'anaviy metodologiyada belgilangan vazifalarni qoida tariqasida samarali tarzda ko'rib chiqishga imkon beradi. Boshqa tomondan, bu atomlar strukturasi kvant mexanik qonuniyatlarining g'ayrioddiy ko'rinishini grafik shaklda va dinamikada taqdim etishga imkon beradi. Masalan, to'liq funksiyasi, superpozitsiya prinsipi, atomning bulut modeli va boshqalar.

Hozirgi vaqtda atom fizikasini o'qitish jarayonida foydalanish uchun maxsus ishlab chiqilgan dasturiy ta'minot mavjud.

Masalan, statsionar Shredinger tenglamasini (vodorod atomining asosiy holati va uyg'ongan holatiga ta'siri, cheklangan uyg'ongan holatlarning to'liq funksiyasi va ehtimoliy ko'rinish modelini) ko'rib chiqish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan modellarning tasviri berilgan. Xuddi shu dasturiy ishlanma orqali erkin to'liq paketining harakatini, simulyasiya qilishga imkon beradigan nostatsionar Shredinger tenglamasini yechish uchun modellashtirish va yechimlar grafigining modellashtirilgan dasturi ishlab chiqilgan (1-, 2-rasmlar).

1-rasm. Vodorod atomining 1s, 2s, 3p holat modellari

1-rasmda vodorod atomining 1s, 2s, 3p holat modellari keltirilgan bo'lib [6], modellashtirishda kvant mexanik parametrlar o'rinli ekanligi tasdiqlanishiga ahamiyat beramiz. Ma'lumki, bugungi kunda oliy o'quv yurtlari fizika yo'nalishi talabalariga orasida atom sturukturasi, nanotexnologiyalar to'g'risida ma'lumot berishda atomning kvant mexanik qonuniyatlarining Shredinger tenglamasi va to'liq funksiya tushunchasini yoritish asosida ish ko'riladi [7]. Vodorod atomi Proton maydonida harakatlanayotgan (2-rasm) elektron uchun Shredinger tenglamasi

$$\Delta\Psi + \frac{2m}{\hbar^2} [E - U(r)]\Psi = 0 \quad (5)$$

ko'rinishida bo'lib, (5) tenglamani qanoatlantiruvchi to'liq funksiya (Ψ) ni uchta koordinata (r, θ, φ) ni

xarakterlovchi funksiyalarning ko'paytmasi ko'rinishida yozish mumkin.

$$\Psi(r, \theta, \varphi) = R(r)\theta(\theta)\Phi(\varphi) = R(r)Y(\theta, \varphi) \quad (6)$$

U holda (5) tenglama (7) ko'rinishga ega bo'ladi [1. B. 48].

$$\frac{1}{r^2} \frac{d}{dr} \left(r^2 \frac{dR_0}{dr} \right) + \frac{2m_0}{\hbar^2} \left(E + \frac{Ze^2}{4\pi\epsilon_0 r} \right) R_0 = 0 \quad (7)$$

$R(r)$

– радиал тўлқин функция фақат радиусга

bog'liq;

$Y(\theta, \varphi)$ – to'liq funksiyaning θ – va φ – burchakka bog'liq qismi va uni sharaviy funksiya deb atashadi. Ushbu parametrlar vodorod atomi uchun 1-jadvaldagi qiymatlarni qabul qiladi.

Holat va to'liq funksiya $\Psi_{n,l,m}$	θ, l, m	$Y_{l,m}$
--	----------------	-----------

1s0→Ψ1,0,0	$\sqrt{\frac{2}{7}}$	$\frac{1}{\sqrt{4\pi}}$
2s0→Ψ2,0,0	$\sqrt{\frac{3\pi}{2}}$	$\frac{1}{\sqrt{4\pi}}$
2p-1→Ψ2,1,-1	$\sqrt{\frac{3}{2\pi}} \cos^2 \theta$	$\sqrt{\frac{3}{4\pi}} \cos^2 \theta$
2p0→Ψ2,1,0	$\sqrt{\frac{3\pi}{2}} \sin^2 \theta$	$\sqrt{\frac{3}{4\pi}} \sin^2 \theta$
2p1→Ψ2,1,1	$\sqrt{\frac{3}{2\pi}} \cos^2 \theta$	$\sqrt{\frac{3}{4\pi}} \cos^2 \theta$
3s0→Ψ3,0,0	$\frac{3\pi}{2}$	$\frac{15}{\sqrt{4\pi}}$
3p-1→Ψ3,1,-1	$\pm \sqrt{\frac{7}{16\pi}} (5 \cos^3 \theta - 3 \cos \theta)$	$\sqrt{\frac{7}{16\pi}} (5 \cos^3 \theta - 3 \cos \theta) e^{-i\varphi}$

Vodorod atomida 2r va 3d holatdagi elektronning yadrodan eng ehtimolli masofasini aniqlashda kvant mexanikasiga doir adabiyotlar [8] da keltirilgan jadvaldan foydalanib, 2r holat uchun:

$$R_{2,1} = \frac{1}{2\sqrt{6}} \left(\frac{1}{r_1}\right)^{\frac{3}{2}} \left(\frac{r}{r_1}\right) e^{\frac{r}{2r_1}} = C * \left(\frac{r}{r_1}\right) e^{\frac{r}{2r_1}} \quad (8)$$

Bunda

$$C = \frac{1}{2\sqrt{6}} \quad (9)$$

3d holat uchun:

$$R_{3,2} = \frac{1}{9\sqrt{30}} \left(\frac{1}{r_1}\right)^{\frac{3}{2}} \left(\frac{2r}{3r_1}\right)^2 e^{\frac{r}{3r_1}} = C * \left(\frac{2r}{3r_1}\right)^2 e^{\frac{r}{3r_1}} \quad (10)$$

bunda

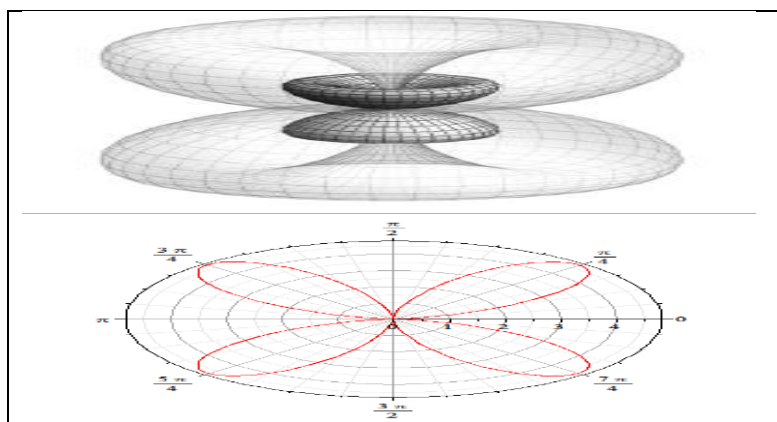
$$C_1 = \frac{1}{9\sqrt{30}} \left(\frac{1}{r_1}\right)^{\frac{3}{2}} \quad (11)$$

S va S1 – o'zgarmas koeffitsientlar, r_1 – Бор радиуси, Vodorod atomi uchun $r_1 = 0,53A^0$.

Elektronni yadrodan eng ehtimolli masofasini topish uchun ehtimollikdan radius bo'yicha hosila olamiz va natijani nolga tenglaymiz [9]:

$$\begin{aligned} \frac{dP(r)}{dr} &= R_{2,1}(r) R_{2,1}(r) r^2 * 4\pi dr = 4\pi \frac{C^2}{r_1^2} \left(r^4 * e^{\frac{r}{r_1}}\right)' = \\ &= 4\pi \frac{C^2}{r_1^2} \left(4r^3 e^{\frac{r}{r_1}} - r^4 \frac{1}{r_1} e^{\frac{r}{r_1}}\right) = 0 \\ 4r^3 - \frac{r^4}{r_1} &= 0 \end{aligned}$$

Demak 2p holat uchun $reht=4r_1$, 3d holat uchun $reht=9r_1$.

2-rasm. Vodorod atomining 2r, 3d holatlar modellari

2-rasmida vodorod atomining 2r, 3d holat modellari keltirilgan bo'lib, masala sharti va javobida keltirilgan parametrlarni tasdiqlaydi [10].

Ko'z bilan ko'rib o'zlashtirish imkoniyati bo'lmagan va eksperimentni o'tkazish jarayoniga talabalarni tayyorlash uchun Atom fizikasiga oid murakkab effektarni virtual ishlamlarini o'rgatish va so'ngra eksperimentga yo'naltirish talabalarining o'z ustida mustaqil ishlashiga zamin yaratadi. Shu maqsadda quyidagi virtual ishlar ta'lim jarayoniga tavsiya etiladi.

Xulosa va takliflar. Atom fizikasini o'rganayotganda talaba "vizual" klassik tasvirlardan qat'iyon voz kechishi kerak. Amalda kvant mexanik tushunchalardan foydalanish (masalan, aniq vazifalar uchun), albatta fizikaning ushbu

sohasini hazm qilish kerak. Biroq, kvant mexanik tushunchalarni o'zlashtirish qiyin, ayniqsa, talabalar ushbu material bilan birinchi marta umumiy fizika kursida uchrashganda qiyinchilik bo'ladi.

Simulyatsiya dasturining imkoniyatlari fizikaviy tajribani iloji boricha to'liq miqyosda o'tkazishga imkon beradi. Shunday qilib, an'anaviy metodikada faqat samarali usulda taqdim etilganligini namoyish etish va tajribalar o'tkazish mumkin. Simulyatsiya dasturidan foydalanish eksperimental o'rnatishning individual elementlarini va tajriba davomida yuz beradigan jarayonlarni tasavvur qilishga imkon beradi. Bu o'quv materialini yanada ko'rgazmali namoyish etishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Расулов Э., Бегимкулов У.Ш. Квант физикаси. 1-том. – Тошкент: Фан ва технология, 2009. – 176-б.
2. Мултановский В.В, Василевский А.С. Курс теоретической физики. Квантовая механика. – Москва: Просвещение, 1991. – 320-б.
3. Шпольский Э.В. Атомная физика. Том 1. Введение в атомную физику (6-е издание). –Москва: Наука, 1974. –524 с.

4. Ландсберг Г.С. Оптика. – Москва □ Наука, 1976. – 928 с.
5. Расулов Э., Бегимкулов У.Ш. Квант физикаси. 2-том. – Тошкент: Фан ва технология, 2009. – 408-б.
6. Расулов Э.Н., Бегимкулов У.Ш., Насриддинов К.Р., Ахмаджанова Ш.Х. Квант физикадан масалалар тўплами. – Тошкент: Фан, 2006. – 270-б.
7. Тихоненко А.В. Компьютерный практикум по общей физике. Часть 5. Квантовая физика: Учебное пособие. – Обнинск: Издательство ИАТЭ, 2004. – 80 с.
8. Jalolova P.M. Methods of atomic physics classes organization based on e-learning technologies // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 2020. No 12. – Pp. 1547–1553.
9. Jalolova P.M. Theoretical- methodological aspects of quantum physics section in the credit module system // Solid State Technology, 2020. – Vol. 63 Issue 6. – Pp.152–158.
10. Jalolova P.M. Методы использования информационных технологий в изучении физики. // Materialien von XVI International wissenschaftliche und praktische Konferenz. Februar – März. – Berlin, 2020. –Vol.11. Pp. C.69–73.ms from quantum physics. - Tashkent: Fan, 2006. - 270 p.

UDK: 519.2

Laylo MUZAFFAROVA,
NDPI "Matematika" kafedrasida katta o'qituvchisi
E-mail: muza65@mail.ru
Murat FAYZIYEV,
NDPI "Matematika" kafedrasida katta o'qituvchisi
E-mail: f.murat64@mail.ru
Bolatbek KARAMATOV,
NDPI "Matematika" kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: karamatovbolatbek@mail.ru

NDPI "Matematika" kafedrasida mudiri dots. f.-m.f.n., S. X. Abjalilov taqrizi asosida

DIDACTIC PRINCIPLES IN TEACHING MATHEMATICS

Annotation

This article presents the most important principles that characterize the approach to teaching mathematics in a secondary school, and ways to master these principles, as well as the proposed recommendations for the proper organization of the work of a future mathematics teacher, competent and skillful analysis of various teaching aids that he must use in his activities.

Key words: Mathematics, education, scientific character, systematicity and consistency, accessibility, consciousness and activity, independence and comprehensibility, strength, individual approach, principle.

ПРИНЦИПЫ ДИДАКТИКИ В ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ

Аннотация

В данной статье приведены важнейшие принципы, характеризующие подход к обучению математике в общеобразовательной школе, и способы овладения этими принципами, а также предлагаемые рекомендации по правильной организации работы будущего учителя математики, грамотному и умелому анализу различных средств обучения, которые он должен использовать в своей деятельности.

Ключевые слова: Математика, образование, научность, систематичность и последовательность, доступность, сознательность и активность, самостоятельность и усвояемость, прочность, индивидуальный подход, принцип.

MATEMATIKA O'QITISHDA DIDAKTIKANING TAMOYILLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabda matematikani o'qitishga yondashuvni tavsiflovchi eng muhim tamoyillar, va bu tamoyillarga ega bo'lish yo'llari hamda bo'lajak o'qituvchining o'z ishini to'g'ri tashkil etishi, o'z faoliyatida foydalanishi kerak bo'lgan turli o'quv qurollarini malakali va mohirona tahlil qilishi uchun taklif tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Matematika, ta'lim, ilm, tizimlilik va izchillik, kirishish imkoniyati, Onglilik, faollik, mustaqillik va assimilyatsiya kuchi, ko'rinish, individual yondashuv, printsip, tamoyil.

Kirish. Matematikani o'qitish, boshqa har qanday o'quv fanlari singari, shaxsiyatni shakllantirishning, uning bevosita maqsadiga erishishning samarali vositasiga aylanishi mumkin - uning mazmunini mustahkam va ongli ravishda o'zlashtirish - asosiy qonunlardan kelib chiqadigan muayyan qoidalar o'qitish uchun asos qilib olingan taqdiridagina. o'qituvchilik tajribasi bilan tasdiqlangan didaktika. Bunday qoidalar tizimi o'quv predmeti sifatida matematikaning xususiyatlariga qaratilgan. Unda maktabda matematikani o'qitishga yondashuvni tavsiflovchi eng muhim tamoyillar: ta'lim prinsipi, ilmiy xarakter prinsipi, ongli o'rganish tamoyili, tizimlilik tamoyili, shuningdek, pedagogik texnologiya tamoyillari: o'qitishning o'quv jarayonining asosiy tamoyillari tavsiflangan. tanlash erkinligi, ochiqlik tamoyili, faoliyat tamoyili, fikr-mulohaza tamoyili, ideallik tamoyili. Bu tamoyillarga ega bo'lish bo'lajak o'qituvchining o'z ishini to'g'ri tashkil etishi, o'z faoliyatida foydalanishi kerak bo'lgan turli o'quv qurollarini malakali va mohirona tahlil qilishi uchun zarurdir[1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'quv jarayoni yaxlit pedagogik jarayonning tarkibiy qismi bo'lib, har tomonlama va barkamol shaxsni shakllantirishga qaratilgan.

Maktab o'quvchilariga fan asoslarini o'rgatishning umumlashtirilgan tajribasi bo'yicha yurtimiz hamda xorijda B.I. Любимова, Фарберман Б.Л., Мусина Р.Г., Джумабаева Ф.А., Шодиев Р.Д va boshqalar o'z hissalarini qo'shganlar.

Yuqorida qayt etilgan olimlarning tadqiqotlarida maktab o'quvchilariga fan asoslarini o'rgatishning ayrim yondashuvlari ilgari surilgan bo'lsada, ammo ularning tadqiqotlarida birlashtirilgan talablar didaktik tamoyillar yoki o'qitish tamoyillari bo'yicha o'quv jarayonini didaktik tamoyillarga muvofiq tashkil etish uni ilmiy asosda qurish bo'yicha yetarlicha izlanishlar olib borilmagan. Shu bois, ilgari surilayotgan tadqiqot bugungi kunda ta'limning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'quv jarayoni yaxlit pedagogik jarayonning tarkibiy qismi bo'lib, har tomonlama va barkamol shaxsni shakllantirishga qaratilgan.

Maktab o'quvchilariga fan asoslarini o'rgatishning umumlashtirilgan tajribasi shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarga, tarbiyaviy ish vositalari va usullarini tanlashga yagona yondashuvni ta'minlash uchun o'qituvchi ma'lum ma'noda

umuminsoniy xususiyatga ega bo'lgan qoidalarga amal qilishi kerak.

Shu munosabat bilan didaktikada o'quv jarayonini tashkil etish, uning mazmuni, shakl va usullariga qo'yiladigan eng muhim talablar sifatida qaraladigan tamoyillar ishlab chiqildi. Ushbu birlashtirilgan talablar didaktik tamoyillar yoki o'qitish tamoyillari deb ataladi. O'quv jarayonini didaktik tamoyillarga muvofiq tashkil etish uni ilmiy asosda qurish imkonini beradi.

Didaktik tamoyillar - faoliyat tamoyillari bo'lib, ular o'qitish va ta'limni qurish, amalga oshirish va takomillashtirish bo'yicha eng umumiy me'yoriy bilimdir. Bu faoliyatning qonuniyatlari o'qituvchining o'quv va tarbiyaviy ish me'yorlarini ishlab chiqishning nazariy asosi hisoblanadi. Biroq, ular o'zlar bunday faoliyat uchun aniq ko'rsatmalar bermaydilar. Ushbu yo'nalishlar printsiplarni beradi. Shunday qilib, o'rganish tamoyillari uning qonuniyatlari bilan o'zaro bog'liqdir.

Biroq, tamoyillarni shakllantirishda o'rganish qonunlari va qonuniyatlaridan tashqari, boshqa omillar ham hisobga olinadi, xususan:

- 1) jamiyatning ta'lim va tarbiya oldiga qo'yadigan maqsadlari;
- 2) ta'lim jarayoni amalga oshiriladigan o'ziga xos shartlar;
- 3) o'quv jarayonining psixologik xususiyatlari;
- 4) ta'lim va tarbiyaviy vaziyatlarni qurishning mavjud usullari.

Bu erda shuni ta'kidlash kerakki, agar biz didaktika haqida emas, balki uslubiy tamoyil haqida gapiradigan bo'lsak, unda bu holda muayyan o'quv predmetining o'ziga xos xususiyatlari va uning umumiy ta'limdagi funktsiyasi hisobga olinishi kerak.

Birinchi tamoyil matematika o'qitish mazmunini qurishni nazarda tutadi va ma'lum darajada ilmiy xarakterdagi didaktik tamoyilni ko'rsatadi. Ikkinchi tamoyil o'quv jarayonini qurish bilan bog'liq bo'lib, muammoli o'qitishning didaktik tamoyilini belgilaydi [2].

Matematika bo'yicha uslubiy adabiyotlarda quyidagi didaktik tamoyillar tizimi umumiy e'tirof etilgan:

Matematika o'qitishda ta'lim prinsipi.

Matematika o'qitishda ilmiylik prinsipi.

Ta'limda ongliklik, faollik va mustaqillik tamoyili matematika.

Matematika o'qitishda tizimlilik va izchillik prinsipi.

Matematika o'qitishda mavjudlik prinsipi.

Matematika o'qitishda vizualizatsiya tamoyili.

Matematika o'qitishda o'quvchilarga individual yondashish tamoyili.

Matematika o'qitishda bilim mustahkamligi tamoyili.

Tanlov erkinligi prinsipi.

Ochiqlik prinsipi.

Faoliyat prinsipi.

Qayta aloqa prinsipi.

Ideallik prinsipi.

Ta'lim prinsipi. Maktabda ta'limning umumiy maqsadi jamiyat qurish va himoya qilishga qodir, barkamol insonlarni yetishtirishdan iborat. Shaxsning har tomonlama rivojlanishi aqliy va axloqiy kamolotni, politexnik ta'lim va kasb-hunar ta'limi, boy ma'naviy hayot, jismoniy va estetik rivojlanishni nazarda tutadi. Ta'limning umumiy maqsadini amalga oshirish, shuning uchun ta'limning tarkibiy qismlari yoki aspektlari sifatida qaraladigan aniqroq vazifalarni hal qilishni talab qiladi. Tarbiyaning tarkibiy qismlari mehnat, axloqiy, aqliy, estetik va jismoniy tarbiyadir.

Ta'lim tamoyilini (xususan, matematikani) o'qitishda amalga oshirish uchun o'qituvchi ilmiy xarakter, ongliklik, faollik va mustaqillik, maktab o'quvchilarining o'qishga ijobiy

munosabatini rag'batlantirish va rag'batlantirish va boshqalar tamoyillariga amal qilishi kerak.

Ta'limni o'quvchilarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish muammolarini o'zaro bog'liq holda hal qilishga yo'naltirish prinsipi

Ta'lim mazmuni, vositalari, usullari va shakllarini rejalashtirishda o'qituvchi ta'lim, tarbiya va rivojlantirish vazifalarining butun majmuasini hal qilishni ta'minlashga chaqiriladi.

Ilm prinsipi. Ta'lim mazmunining ilmiyligi ostida uning uchta mezoniga javob beradigan shunday sifat xususiyatni tushunish kerak:

- a) ta'lim mazmunining zamonaviy fan darajasiga mosligi;
- b) o'quvchilarda ilmiy faoliyatning umumiy usullari haqida to'g'ri tasavvur hosil qilish bilim;
- v) bilish jarayonining eng muhim qonuniyatlarini ko'rsatish.

Bu shartlar o'zaro bog'liqdir, chunki quyidagi shartlarning har birini amalga oshirish avvalgilarning bajarilishi bilan shartlanadi. Har bir oldingi shart keyingisini amalga oshirish uchun zaruriy asosdir.

Matematika o'qitishda o'qituvchi o'quvchilarga o'quv jarayonining qonuniyatlarini ko'rsatish uchun ko'p imkoniyatlarga ega. Ushbu masalalar keyingi boblarda alohida ko'rib chiqiladi. Shuning uchun ham maktabda fan asoslarini o'qitish jarayonida muammoli ta'lim va turli tadqiqot usullarini kengroq joriy etish zarur.

Ta'limda ilmiylik tamoyilini amalga oshirishning uchta jihatini ajratib ko'rsatish mumkin: 1) uning darslikda amalga oshirilishi (darslik mazmunining zamonaviy fan darajasiga mos kelishi);

2) darsda o'quv materialini o'qituvchi tomonidan yuqori ilmiy darajada taqdim etilishini ta'minlash;

3) o'quvchilarning o'qitish va tadqiqotchilik ko'nikma va malakalarini rivojlantirish.

Tizimlilik va izchillik prinsipi. Fanni ma'lum bir tizimda o'rganmay turib, uni o'zlashtirib bo'lmaydi. Xuddi shu darajada, o'quvchilarning bilim va ijodiy qobiliyatlarini ularga ta'lim va tarbiya berishning qat'iy o'ylangan tizimisiz muvaffaqiyatli rivojlantirish mumkin emas.

O'qitishning tizimli va izchillik tamoyili butun tarbiyaviy ish tizimida amalga oshiriladi. Bilimlarni tizimli bayon qilish deganda yangi narsani o'rganishda avval yoritilgan narsaga tayanish, undagi asosiy narsani ajratib ko'rsatish, umumiy fikrni ochib berish, o'quvchilarda hodisa va faktlarni tahlil qilish, tizimlashtirish va umumlashtirish qobiliyatini shakllantirish tushuniladi. o'rganilmoqda.

Tizimlilik va izchillik tamoyili o'quvchilarning kitob bilan mustaqil ishlash ko'nikma va malakalarini rivojlantirish, bilim olishda tashkilotchilik va izchillik ko'nikmasiga tarbiyalashda egallaydi.

Tizimlilik o'qituvchi ishining tashkiliy usullarida - uning o'quvchilarga qo'yadigan talablari tizimida ham o'rin oladi. Tizimlilik o'quvchilarning o'quv faoliyatida, har bir o'quv predmeti bo'yicha ishlash uslublari tizimida, uy vazifasini bajarish ketma-ketligida va hokazolarda ham bo'lishi kerak.

Matematikani o'qitishda izchillik o'rganishning o'rganish qoidalariga muvofiq amalga oshirilishini anglatadi:

- a) oddiydan murakkabga;
- b) osondan qiyinga;
- v) ma'lumdan noma'lumga;
- d) tasvirlardan tushunchalarga;
- e) bilimdan mahoratga, undan mahoratga.

Agar matematikani o'qitish ketma-ket bosqichlar zanjiri bo'lsa, ularning har biri o'quvchilarga ma'lum bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni yangi bilim, ko'nikma va

malakalarning oqilona dozasi bilan izchil ravishda to'ldiriladigan bo'lsa, o'qituvchi bu tamoyilni amalga oshiradi.

Tizimli bilimlar ham mavjud. Ular, eng avvalo, ilmiy nazariya asoslarini metodologik bilish sifatida tavsiflanadi. Tizimli bilimlarni shakllantirish vositalaridan biri darslikka matematika nazariyasi va uni qurish usullari haqidagi ma'lumotlarni kiritishdir.

Kirish imkoniyati printsipti. Ta'limda mavjudlik tamoyili o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish talablaridan kelib chiqadi. U o'quv rejaları va dasturlarini ishlab chiqishda asos bo'ladi.

Mavjudlik printsipti o'quv materialining hajmi va mazmuni o'quvchilarning ixtiyorida bo'lishini, ularning aqliy rivojlanish darajasiga va mavjud bilim, ko'nikma va malakalar zaxirasiga mos kelishini talab qiladi.

O'qitishda tizimlilik va izchillik tamoyiliga qat'iy rioya qilish qulaylik tamoyilini muvaffaqiyatli amalga oshirishni oldindan belgilab beradi.

Onglik, faollik, mustaqillik va assimilyatsiya kuchi printsipti. Bu tamoyil o'rganilayotgan hodisalarni maqsadli ravishda faol idrok etish, ularni tushunish, ijodiy qayta ishlash va qo'llashdan iborat. Bu jamiyatning faol va mustaqil a'zolarini tayyorlashga qaratilgan umumta'lim maktabining maqsad va vazifalaridan, shuningdek, o'rganilayotgan materialga mazmunli va ijodiy yondashishni talab qiluvchi o'quv jarayonining xususiyatlaridan kelib chiqadi.

Ta'limda onglik, faollik va mustaqillik tamoyilini amalga oshirish quyidagi shartlarni bajarishni nazarda tutadi:

- a) o'quvchilarning bilish faoliyatining o'quv jarayoni qonuniyatlariga muvofiqligi;
- b) o'quv jarayonida o'quvchilarning bilish faolligi;
- v) o'quvchilarning o'quv jarayonidan xabardorligi;
- d) o'quvchilarning "yangi"ni o'rganish jarayonida aqliy mehnat usullariga ega bo'lishi.

Ko'rinish printsipti. Ko'rinish printsiptining nazariy asoslanishi birinchi marta chex o'qituvchisi Ya.A. Komenskiy odamlarga faqat boshqa odamlarning dalillarini emas, balki narsalarni bilishga o'rgatish talabini ilgari surgan.

Ko'rinish tamoyilining ahamiyati va uning ta'lim bilish jarayonida tutgan o'rni haqida gapirar ekan, didaktika ko'rish, asosan, quyi sinflarda o'rganishning boshlang'ich nuqtasi ekanligini ta'kidlaydi. Talabalar yuqori sinflarga o'tayotganda o'qituvchi o'qitishda bilimlarni to'ldirishning tarixiy-induktiv usulini bosqichma-bosqich topishi kerak: muammoning qo'yilishi, uni hal qilish tarixi va hozirgi holati, so'ngra amaliy yoki laboratoriya ishlari. Bu erda vizualizatsiya ikki marta amalga oshiriladi: kashfiyot tarixining illyustratsiyasi va muammoning zamonaviy echimini ochish usuli sifatida.

Atrofda voqelikni aks ettirish tabiatiga ko'ra ko'rishning quyidagi turlari ajratiladi:

Tabiiy (tabiiy) ko'rinish, ya'ni real ob'ektlar yoki jarayonlar (obyektlar va hodisalar, tarqatma materiallar va boshqalar);

Grafik vizualizatsiya (fotosuratlar, badiiy rasmlar, chizmalar, o'quv rasmlari va boshqalar) tabiiy ob'ektni ko'rsatish qiyin bo'lganda va aniq tasvir haqida fikr yuritish zarur bo'lganda qo'llaniladi;

Ramziy vizualizatsiya (chizmalar, grafiklar, diagrammalar, jadvallar, diagrammalar) asosan tilning bir turi bo'lib, shuning uchun tushunarli bo'lishi uchun uni maxsus o'rganish kerak. Masalan, funksiyalarning xossalari (o'sish, kamaytirish, maksimal, minimum va hokazo) o'rganishda ularning analitik yozuvini grafiklar tiliga o'girish va shu asosda o'quvchilarni funksiyalar grafiklarini "o'qish"ga o'rgatish maqsadga muvofiqdir;

Taqdimotlar (slaydlar yaratish).

Turli xil ko'rinish turlari turli funktsiyalarni bajaradi. Ba'zilar g'oyalarni jonlantirishga hissa qo'shadi (rasmlar,

hayot obyektlari), boshqalari mavhum fikrlash uchun yordamdir.

Vizualizatsiya yangi narsalarni o'rganish vositasi sifatida ham, fikrlarni tasvirlash uchun ham, kuzatishni rivojlantirish uchun ham, materialni yaxshiroq eslab qolish uchun ham qo'llaniladi. Ko'rgazmali qurollardan o'quv jarayonining barcha bosqichlarida: o'qituvchi yangi materialni tushuntirganda, bilimlarni mustahkamlashda, ko'nikma va malakalarni shakllantirishda, uy vazifasini bajarishda, o'quv materialining o'zlashtirilishini nazorat qilishda qo'llaniladi.

Talabalarga individual yondashish tamoyili. Trening samaradorligini oshirish har bir o'quvchining xususiyatlarini qanchalik to'liq hisobga olinishi bilan bevosita bog'liq. Talabalarining muhim individual xususiyati ularning bilimlarni o'zlashtirish qobiliyati, ya'ni o'rganish qobiliyatidir. Hayotning o'sib borayotgan talablari ta'sirida maktabda o'zlashtirilishi kerak bo'lgan bilimlarning hajmi va mazmuni o'sib boradi va murakkablashadi. Bu jarayon qanchalik chuqur rivojlansa, maktab o'quvchilarning o'rganish qobiliyatidagi individual farqlar shunchalik aniq namoyon bo'ladi.

Bilimning mustahkamligi printsipti. Bilimning mustahkamligi tamoyili maktabning vazifalari bilan ham, o'quv jarayonining qonuniyatlari bilan ham belgilanadi. O'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkam o'zlashtirib, xotirada uzoq saqlansagina tayanish mumkin.

Kuchli bilim, ko'nikma va malakalar ta'limni muvaffaqiyatli davom ettirish uchun ham, o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, qobiliyatlarini rivojlantirish, amaliy faoliyatga tayyorlash uchun ham zarurdir.

Didaktikada bilimning mustahkamligi shartlari shakllantiriladi. Bularga quyidagilar kiradi:

- bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirish maqsadida faol egallash; ta'limning ilmiy xarakteri;
- o'qitishda o'quv materialini yodlash uchun sharoit yaratish.

Tanlov erkinligi printsipti. har qanday o'qitish yoki boshqaruv harakatida, iloji bo'lsa, talabaga tanlash imkoniyatini bering. Bitta muhim shart bilan - tanlash huquqi har doim sizning tanlovingiz uchun ongli mas'uliyat bilan muvozanatlanadi!

Buni zamonaviy ta'lim tizimi doirasida amalga oshirish mumkin.

Ochiqlik printsipti.

1. Faqat bilim berish uchun emas, balki chegaralarini ko'rsatish uchun ham. Talabani yechimlari o'rganilayotgan kursdan tashqarida bo'lgan muammolarga duch kelish.

2. Treningda ochiq topshiriqlardan foydalaning.

Faoliyat printsipti. O'quvchilar tomonidan bilim, ko'nikma, malakalarni asosan faoliyat shaklida o'zlashtirish.

Qayta aloqa printsipti. Teskari aloqa texnikasining ishlab chiqilgan tizimidan foydalangan holda o'quv jarayonini muntazam ravishda kuzatib boring.

Ideallik printsipti. Ta'lim jarayonida samaradorlikni oshirish va xarajatlarni kamaytirish uchun o'quvchilarning imkoniyatlari, bilimlari, qiziqishlaridan maksimal darajada foydalanish.

Demak, pedagogik texnikaning didaktik tamoyillari va tamoyillari ilmiy-pedagogik qonuniyatlari va amaliy pedagogik tajribani tahlil qilishdan kelib chiqadigan asosiy rahbarlik tamoyillari hisoblanadi. Ular o'qituvchining pedagogik faoliyatida asosiy tayanch nuqtasi hisoblanadi [3].

Tahlil va natijalar. Yuqoridagi printsipti yondashuvlar mohiyati o'rganishni har bir o'quvchining bilim, ko'nikma va malakalarining mazmuni va darajasiga, shuningdek, o'quv jarayonining o'ziga xos xususiyatlariga yoki hatto ba'zi barqaror xususiyatlarga moslashtirishdan (moslashishdan) iborat. uning shaxsiyatidan. Individual yondashuv tamoyilini amalga oshirishning asosiy vositalari talabalar uchun mo'ljallangan individual mustaqil ishdir. Ular ta'limning

barcha bosqichlarida o'quvchilarning mustaqil faoliyatini tashkil etish va boshqarishning o'ziga xos didaktik vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni yodda tutish kerakki, maktabning o'quv faoliyatida o'rganishning

ma'lum naqshlari va ilg'or tajribalarini ifodalovchi didaktik tamoyillar bir marta va umuman o'rnatilmaydi. Ular jamiyat tomonidan maktab oldiga qo'yadigan vazifalarga muvofiq doimiy ravishda chuqurlashtiriladi va o'zgartiriladi [3].

ADABIYOTLAR

1. Педагогическая компетентность и инновационная деятельность в обновляющемся образовании / Под ред. Лобановой Н.Н., Любимова Б.И. - СПб., 1993.-105 с.
2. Фарберман Б.Л., Мусина Р.Г., Джумабаева Ф.А. Современные методы преподавания. – Ташкент, 2001 г.
3. Шодиев Р.Д. Дидактические основы реализации проблемы понимания в учебно- познавательной деятельности //Автореф. дисс. докт. пед. наук. – Ташкент, 2004.
4. <http://pedagogika.by.ru/>.

UDK:796.2

Feruzjon MO'MINOV,
Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: feruzmominov@mail.ru

O'zDJTSU dotsenti A.Shopo'latov taqrizi asosida

BLOKLI-MODUL ASOSIDA YOSH FUTBOLCHILAR MASHG'ULOT JARAYONLARINI REJALASHTIRISH

Annotatsiya

Maqolada yosh futbolchilar bilan olib boriladigan sport tayyorgarlik jarayonlarini rejalashtirish va boshqarish, ko'p yillik tayyorgarlik bosqichlarida qurilmaviy, blokli-modulli rejalashtirishning zamonaviy yondashuvlari ko'rsatib o'tilgan. Mashg'ulot jarayonlarini tashkil etish bosqichlarga bo'lib tayyorlov jarayonlarini tashkil etish, block-modulli orqali yillik siklni rejalashtirish va shunga asosan jismoniy sifatlarni takomillashtirib borish jarayoni davom etish ko'zda tutilgan. Blokli-modulli rejalashtirish jarayoni yosh futbolchilar yoshiga qarab jismoniy sifatlarni rivojlantirish, texnik va taktik harakatlarga o'rgatishni to'g'ri yo'lga qo'yish ko'zda tutilgan.

Kalit so'zlar: Sport tayyorgarlik, mashg'ulot jarayoni, funksional tayyorgarlik, jismoniy tayyorgarlik, mashg'ulot jarayoni bosqichlari, mashg'ulot jarayonlarining siklli qurilmasi, tayyorgarlik davri, musobaqa davri, o'tish davri.

PLANNING THE TRAINING PROCESSES OF YOUNG FOOTBALL PLAYERS ON A BLOCK-MODULE BASIS

Annotation

The article shows the modern approaches of planning and management of sports preparation processes with young football players, structural, block-module planning in multi-year training stages. It is planned to organize training processes by stages, to organize preparation processes, to plan the annual cycle through block-module, and to continue the process of improving physical qualities based on this. The block-module planning process is intended to develop physical qualities of young players according to their age, and train them in technical and tactical actions.

Key words: Sports training, training process, functional training, physical training, stages of the training process, cycle device of training processes, training period, competition period, transition period.

ПЛАНИРОВАНИЕ ТРЕНИРОВОЧНЫХ ПРОЦЕССОВ ЮНЫХ ФУТБОЛИСТОВ НА БЛОК-МОДУЛЬНОЙ ОСНОВЕ

Аннотация

В статье показаны современные подходы к планированию и управлению процессами спортивной подготовки юных футболистов, структурное, блок-модульное планирование на многолетних этапах подготовки. Планируется организовать тренировочные процессы поэтапно, организовать подготовительные процессы, планировать годовой цикл через блок-модуль и на основе этого продолжить процесс совершенствования физических качеств. Блокно-модульный процесс планирования направлен на развитие физических качеств юных игроков в соответствии с их возрастом, обучение их технико-тактическим действиям.

Ключевые слова: Спортивная подготовка, тренировочный процесс, функциональная подготовка, физическая подготовка, этапы тренировочного процесса, цикличность устройства тренировочных процессов, тренировочный период, соревновательный период, переходный период.

Kirish. Hozirgi kunga kelib O'zbekistonda iste'dodli va salohiyatli futbolchilarni tanlash va tayyorlashning samarali tizimini yaratish, milliy terma jamoalar va professional futbol klublari uchun sifatli sportchilarni shakllantirish, zamonaviy yondashuvlar asosida mashg'ulot jarayonlarini rejalashtirish va tashkil etish ishlari muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Shuni alohida qayd qilish lozimki, O'zbekistonda yoshlar futboli va professional futbolni yanada rivojlantirish, uning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, sportchilarning yangi avlodini tayyorlash, mamlakat futbolining xalqaro obro'sini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida", 04.12.2019-yildagi pf-5887-sonli farmoni qabul qilgan bo'lib, yoshlar terma jamoalarini, oliy liga jamoalarining tarkiblarini to'ldirishga qodir bo'lgan yosh futbolchilarni tayyorlash, takomillashtirish bo'yicha zaruriy shart-sharoitlar va ilmiy-metodik ishlanmalarni yaratish kabi muhim vazifalarga ustuvoretib belgilangan [1].

Maxsus adabiyotlar tahliliga ko'ra, sport tayyorgarlik jarayonida turli xil mashg'ulot vositalari va usullaridan foydalanish orqali sportchi organizmining funksional tizimlarini ma'lum moslashtirilgan qayta qurishga erishish, musobaqa faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ma'lum bir tayyorgarlik darajasiga erishishni ta'minlashga qaratilgan [7] bo'lsada, yosh futbolchilar bilan olib boriladigan mashg'ulot jarayonlarini rejalashtirish va ilmiy boshqarish masalalari to'liq o'z yechimini topmagan. Bu muhim masalalarni hal qilish aspektida yosh futbolchilarni tayyorlash tizimini ishlab chiqish muammosining holatini tavsiflash yetarlicha o'rganilmagan ilmiy-metodik vazifalarni aniqlashtirish zarurati mavjud.

Alohida ishlarda (Orlov A.V., 2022 y.) yosh futbolchilarda mashg'ulot yuklamasini loyihalash algoritm-usulida haftalik mashg'ulot sikllari modeli ishlab chiqilgan, mashg'ulotlarning maxsus tayyorgarlik bosqichida organizmining funksional holati ko'rsatkichlari dinamikasi, hamda haftalik mashg'ulot sikllaridagi tayyorgarlikning umumiy hajm samaradorligi o'rganilgan ilg'or yondashuvlar

ham mavjud [7]. Yosh futbolchilar misolida turlicha shart-sharoitlarni taqozo etuvchi ko'p yillik tayyorgarlik jarayonlarini rejalashtirish, yosh hamda malaka bo'yicha har xil sportchilar bilan, ko'pincha xususiy masalalarni hal qilish bilan cheklangan holda hech qanday tizimlilik va o'zaro bog'lanishlarsiz bajarilgan yondashuvlarni kuzatish mumkin [2].

Maqolaning maqsadi. Yosh futbolchilarni dastlabki ixtisoslashuv bosqichidagi jismoniy tayyorgarligini blokli-modulli tuzish uslubi-yatini ishlab chiqish va tajribalarda asoslash.

Materiallar va uslublar. Sport nazariyasi va amaliyotida ko'p yillik mashg'ulot jarayoni bir nechta bosqichlarda tashkil topgan bo'lib, ular ma'lum darajali bog'liqlik va ketma-ketlikka ega [10]:

- Dastlabki sport tayyorgarligi;
- Dastlabki ixtisoslashuv;
- Chuqurlashtirilgan tayyorgarlik;
- Sport takomillashuvi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Yoshlik davrida suyak to'qimasini jadal o'sishi sodir bo'ladi. 17-18 yoshga kelib nafaqat bo'yni o'sishi, balki uzun suyaklarning suyaklanishi ham tugallanadi. 15-16 yoshda umurtqa pog'onasining yuqori va pastki suyaklarini (bo'g'inlarini), to'shni suyaklanishi va uni qovurg'alar bilan qo'shib o'sishi boshlanadi. Umurtqa pog'onasi ancha mustahkamlashadi, ko'krak qafasi esa, kuchli rivojlanishida davom etadi, bu yoshlarda, ular deformatsiyaga kam uchraydi va ancha darajadagi yuklamalarga ham chidamli bo'ladi. 17-18 yoshga kelib tos suyaklarini qo'shib o'sish jarayoni yakunlanadi, lekin ularning to'liq suyaklanishi 20-25 yoshda sodir bo'ladi. Suyaklanish jarayoni juda uzoq davom etadi, u, organizmni rivojlanishini barcha bosqichlarida sodir bo'ladi va 20-25 yoshga kelib yakunlanadi. Skelet mushaklari 15 yoshdan to 18 yoshgacha o'tishida davom etadi va funksional jihatdan takomillashadi. Suyaklar bu davrda, tana massasiga nisbatan 43-44 %ni tashkil qiladi. 14-16 yoshga kelib skelet mushaklari va bo'g'in bog'lamlari apparati rivojlanishining yuqori darajasiga yetadi. Shu bilan birga, mushak tolalarining ko'ndalangligi, alohida mushaklarning vazni ortadi, birlashtiruvchi to'qima strukturalari kuchli rivojlanadi.

Ushbu jarayonlar 20-22 yoshga kelib to'liq yakunlanadi (V.B.Shvars, S.V.Xrushev, 1984).

Futbol bilan shug'ullanadigan va shug'ullanmaydigan 10 yoshdan to 14 yoshgacha bo'lgan guruhlardagi bolalarni bir qator morfologik belgilari bo'yicha qiyosiy tahlil qilish Y.Savostyanovoy va Y.Titovoy (1999) quyidagilarni ko'rsatgan.

Yuqorida keltirilgan yoshdagi bolalarning tana uzunligi futbol bilan shug'ullanadigan bolalarda katta bo'lgan, bunda, eng katta farq 10 va 14 yoshdagilarda kuzatilgan. Futbol bilan shug'ullanadigan bolalarning tana uzunligini ortishi futbol bilan shug'ullanmaydigan bolalarnikiga nisbatan notekis sodir bo'ladi:

- 10-11 yoshda eng kichik (futbol bilan shug'ullanmaydigan bolalarnikiga nisbatan ancha past) o'sish kuzatiladi, bu, organizmni bu yoshda va oldingi yoshlarda yuklamalarga adaptatsiya bo'lishi bilan bog'liq bo'lsa kerak;
- 11-12 yoshda tana uzunligini shiddatli o'sishi boshlanadi va futbol bilan shug'ullanadigan va shug'ullanmaydigan bolalar o'sish sur'atlari bir-biriga mos keladi;

- 13-14 yoshda futbol bilan shug'ullanadigan bolalarni tana uzunligini o'sish sur'atlari futbol bilan shug'ullanmaydigan bolalarnikidan yuqori bo'ladi.

Shunday qilib, yosh futbolchilarda tanasi uzunligini o'sishida ikkita sakrash holatlari kuzatiladi – 11-12 yoshda va 13-14 yoshda, bu davrda futbol bilan shug'ullanmaydigan bolalarda o'sish sur'ati bir maromda o'tadi.

Futbol bilan shug'ullanadigan bolalar oyoqlarining o'sishi xuddi tana uzunligini o'sishi kabi sodir bo'ladi: 10-11 yoshda sekin o'sadi, 11-12 yoshda o'sish sur'ati sakrab ro'y beradi va 13-14 yoshda oyoqlarini o'sishi yanada yorqin ifodalanadi.

Tadqiqot metodologiyasi: Ko'pyillik mashg'ulot jarayoni bir nechta bosqichlarda tashkil topgan bo'lib, ular ma'lum darajadagi ketma-ketlikka ega:

- Dastlabki sport tayyorgarligi;
- Dastlabki ixtisoslashuv;
- Chuqurlashtirilgan tayyorgarlik;
- Sportda takomillashuv.

Agarda, tayyorgarlikning barcha bosqichlariga qisqa tavsif berilsa, unda, birinchi bosqichda tayyorgarlik vositalarini mashqlar va o'yinlarning eng keng doirasini qamrab olishi kerakligini aytish lozim. Tayyorgarlik, ko'psonli zaruriy sifatning bittasiga spetsifik ta'sir qilishni istisno qiladi.

O'rgatishning ikkinchi va uchinchi bosqichlarida futbolga taalluqli qobiliyatlarni va futbol potentsialini alohida texnik elementlar va usullarni o'rganish va mustahkamlash bilan shakllantirish sodir bo'ladi. futbolchi o'yindagi texnik va harakat vazifalarini xal qilishi uchun mustahkam ko'nikmalarni egallashi va barqarorlashtirishi zarur. To'rtinchi – takomillashtirish bosqichning vazifalari – texnik va taktik ko'nikmalar bazasida o'zlashtirilgan jismoniy potentsialni ta'minlashdan iborat. Oldingi bosqichlarda erishilgan barcha sifatlarni takomillashtirish hamda futbolchilarni o'yin paytida individual imkoniyatlarini amalga oshirish (G.V.Monakov, 2000).

Futbolchilarning ko'pyillik mashg'ulotlarini tamoyillari yoshga oid chegaralar bilan aniqlanadi. Agarda, yuqorida keltirilgan chegaralar yoshi bo'yicha shartli ravishda belgilansa, unda taxminan quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

- Dastlabki sport tayyorgarlik – 8-12 yosh;
- Dastlabki ixtisoslashuv – 13-14;
- Chuqurlashtirilgan tayyorgarlik – 15-16 yosh;
- Sportda takomillashuv – 17-18 yosh.

Tasniqlagich birmuncha shartli va tayyorgarlikning har xil bosqichlarida rejalashtirish paytida farqni ancha aniq ko'rish uchun zarur. Bunday tabaqalashtirilgan yondashuv tayyorgarlikning bosqichma-bosqich va yillik bosqichlarida prinsipial farqni ko'rish uchun zarur. Eng asosiysi – ko'p yillik rejalashtirishda strategik jihatdan to'g'ri orientir olish uchun maqsadlarni sifatli farqini ko'rishdan iborat bo'lsa kerak.

Rejalashtirish mashg'ulot jarayonini boshqarishning asosiy elementlaridan biri hisoblanadi.

Rejalashtirishdan maqsad – organizmni ko'p yillik rejalashtirishda qiynalmasdan shakllanishini ta'minlashdan iborat.

Mashg'ulotlarni rejalashtirish quyidagilar bilan belgilanadi:

- yillik siklda qo'yilgan vazifalar bilan;
- sport formasini shakllantirish va rivojlantirish qonuniyatlari bilan;
- davriylashtirish bilan;
- sport musobaqalari taqvimini bilan.

Tahlil va natijalar. Mashg'ulot ishini blokli-modulli asosda tuzish texnologiyasini samaradorligini aniqlash maqsadida yosh futbolchilarning dastlabki ixtisoslashuvi bosqichida butun tayyorgarlik davrini qamrab olgan pedagogik tajriba o'tkazildi.

Pedagogik tajriba doirasida amalga oshirilgan mashg'ulot jarayonining asosiy vazifasi – yosh sportchilarning umumiy jismoniy va funksional tayyorgarligini oshirish hisoblandi.

Tajribaviy mashg'ulot natijasida umumiy va maxsus ishchanlik qobiliyatini sezilarli darajada o'sishi va tajriba

guruhi futbolchilarining jismoniy tayyorgarligini yuklamalarni tanlash va optimal uyg'unlashtirish hisobiga, ularni o'yin amplusini, yoshiga oid va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda oshirish taxmin qilindi.

Futbolchilarning jismoniy tayyorgarligi va 13 yoshdagi tayyorgarligi darajalari deyarli bir xildagi ikkita guruh shakllantirildi (nazorat guruhi – 20 kishi va tajriba guruhi – 19 kishi).

Undan tashqari, uzoq muddatli adaptatsiyani rivojlanishi darajasini, organizmning vegetativ tizimini tejamkorligi va samaradorligi ko'rsatkichi sifatida tinch holatdagi yurak qmsqarishlari chastotasi (tinch holatdagi YuQCh) va o'pkaning tiriklik sig'imi (O'TS) ko'rsatkichlari aniqlangan. harakat reaksiyasi vaqti (HRV), ko'proq futbolchilarning maxsus faoliyati samaradorligini belgilovchi, markaziy asab tizimining funksional holati ko'rsatkichi

1-jadval

Ko'rsatkichlar	Tajriba guruhi, (n=20)		%	Nazorat guruhi, (n=19)		%
	Tajriba boshida	Tajriba yakunida		Tajriba boshida	Tajriba yakunida	
Yugurish 30 m joyidan turib, sek	4,81±0,06	4,45±0,07**	-7,6	5,11 ±0,09	4,91±0,08**	-4,0
Mokisimon yugurish 3x30 m, sek	17,3±0,2	16,3±0,2**	-5,8	17,3±0,1	16,7±0,1**	-3,1
6 minutlik yugurish, m	1315,5±26,5	1440,3±23,2**	9,5	1256,3±17,0	1315,0±16,2**	4,7
Joyidan turib uzunlikka sakrash, sm	181,0±1,3	197,8±4,7**	9,3	171,1±4,5	177,9±4,2**	4,0
Uch xatlab sakrash, m	5,07±0,05	5,90±0,14**	10,4	5,47±0,05	5,76±0,06**	5,4

Izoh: bu yerda va keyinchalik ham farqlar ishonchligi: * p < 0,05; ** - p < 0,01 (belgilar mezonlari, 2).

Harakat tayyorgarligi ko'rsatkichlari ikkala guruh yosh futbolchilarida statistik jihatdan ishonchli. Shu bilan birga, tajriba guruhi futbolchilarida asosiy harakat testlaridagi ko'rsatkichlarni yaxshilashni ancha darajada yuqori bo'lgan (1-jadvalga qarang). Masalan, umumiy chidamlilikni aks etuvchi Kuperning modifikatsiyalangan testidagi ko'rsatkichlarning kattaligi tajriba guruhida 9,5 %ga ortgan, nazorat guruhida ushbu ko'rsatkich – 4,7%ni tashkil qilgan.

Tajriba mashg'ulotlari natijasida yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarligi ko'rsatkichlarining o'zgarishi ($X \pm m$).

Tezkorlik imkoniyatlari (test – 30 m yugurish) tajriba guruhida 7,6 %ga, nazorat guruhida – 4,0 %ni tashkil qilgan.

Tezkor-kuch imkoniyatlari ko'rsatkichlari tajriba guruhida "Joyidan turib uzunlikka sakrash" va "Uch xatlab sakrash" testlarida mos ravishda 9,3 va 10,4 % ga, nazorat guruhida esa – 4,0 va 5,4 %ga yaxshilangan.

Jismoniy ishchanlik qobiliyati va funksional tayyorgarlik ko'rsatkichlar dinamikasi nazorat guruhida sezilarli o'zgarmagan, tajriba guruhida esa, ushbu parametrlarning ortishi eng sezilarli darajada va statistik ishonchli bo'lgan (2-jadvalga qarang).

sifatida aniqlangan va ko'rib chiqilgan (A.A.Suchilin, 1981; A.I.Shamardin, 2000).

Olingan natijalar variatsion statistika usullarini qo'llash bilan qayta ishlangan, taqqoslanadigan o'rtacha kattaliklar farqining ishonchligi belgilarning mezonlari bilan baholangan.

Tajriba mashg'ulotlaridan oldin va keyin nazorat va tajriba guruhlarida amalga oshirilgan nazorat sinovlari jarayonida qayd qilingan futbolchilarning jismoniy tarbiyasi ko'rsatkichlari 1-jadvalda keltirilgan.

Tajriba mashg'ulotlari natijasida tayyorgarlik bosqichi davrida tajriba guruhi yosh futbolchilarida jismoniy va funksional tayyorgarliklarini va jismoniy ishchanlik qobiliyatlarini sezilarli darajadagi o'sishi sodir bo'lgan. Bu, o'rganilgan ko'rsatkichlarning ko'pchiligini ortishida ifodalangan (1- va 2-jadvallarga qarang).

Masalan, tajriba guruhida ishchanlik qobiliyati darajasi PWC170 testida absolyut hamda nisbiy birliklarda, mos ravishda 10,6 va 9,7 % ($p < 0,01$) birlikka ortgan. Bunda, nazorat guruhida ushbu kattaliklar mos ravishda 3,3 va 5,5% ($p > 0,05$) birlikka ortgan.

Aerob mahsuldorlik tajriba guruhida 5,5%ga (MPK) va 5,6%ga (MPK/vazn), nazorat guruhida mos ravishda - 2,3 va 3,6%ga ortgan.

Funksiya qilishning tejamkorligi ko'rsatkichi va uzoq muddatli adaptatsiya (tinch holatdagi YuQCh) darajasi tajriba guruhida 6,8%ga, nazorat guruhida esa faqatgina 0,7%ga pasaygan.

Tajriba mashg'ulotlari natijasida tajriba guruhida o'pkaning tiriklik sig'imi ko'rsatkichi sezilarli darajada 25,5 %ga $R < 0,01$, nazorat guruhida esa faqat 7,9%ga ($p > 0,05$) ortgan. Mazkur holatni, biz, yosh futbolchilarning umumiy tayyorgarligi bosqichidagi mashg'ulotlarida nafas mashqlarini tizimli qo'llanilishi bilan bog'laymiz.

2-jadval

Tajriba mashg'ulotlari natijasida yosh futbolchilarda jismoniy ishchanlik qobiliyati va funksional tayyorgarlik ko'rsatkichlari dinamikasi, ($X \pm sh$)

Ko'rsat- kichlar	Tajriba guruhi, (n=20)		%	Nazorat guruhi, (n=19)		o/o
	Tajriba boshida	Tajriba yakunida		Tajriba boshida	Tajriba yakunida	
PWC170, kgm/min	910,1 ±26,4	1006,4 ±23,7**	10,6	885,8±18,8	915,1±12,8	3,3
PWC170/ves,kgm/min/kg	19,2±0,6	21,2±0,6**	9,7	18,1 ±0,7	19,1 ±0,4	5,5
O'TS, ml/min	2787,2 ±44,9	2939,7 ±44,5**	5,5	2732,7 ±31,9	2795,6 ±21,8	2,3
O'TS /ves, ml/min/kg	59,2±1,7	62,5±1,7**	5,6	56,4±1,7	58,4±1,3	3,6
tinch holatdagi YuQCh, ud/min	71,1±0,7	66,3±0,7**	-6,8	72,7±0,7	72,2±0,6	-0,7
O'TS, ML	3730±110	4685±90**	25,5	3981±102	3789±120	7,9
HRV, ms	178,8±5,7	158,7 ±4,3**	-11,2	175,4±4,9	168,9±5,1	-3,7

Futbolchilarning funksional tayyorgarligi ko'rsatkichlarining yana bittasi – oddiy harakat reaksiyasi vaqti (HRV) tajriba guruhida juda sezilarli darajada ortgan (11,2 %, $p < 0,01$), nazorat guruhida esa faqatgina 3,7% ($p > 0,05$) ortgan.

Shuni aytish joizki, 1- va 2-jadvallarda keltirilgan tajriba mashg'ulotlaridan oldin va yakunida qayd qilingan jismoniy ishchanlik qobiliyati va funksional tayyorgarlik ko'rsatkichlari o'yin ixtisoslashuvini hisobga olmagan holda, o'rtachaga keltirilgan dinamikani aks etadi. Shu bilan birga, maxsus tayyorgarlik etapidagi mashg'ulot ishi shu ixtisoslashuvga mos ravishda tabaqalashtirilgan.

Xulosa. Modulli-blokli tamoyil asosida mashg'ulot dasturini tuzish, ushbu mashg'ulot vositalarini ishlab chiqish

paytida ma'lum bir strategiyani belgilaydi. Mashg'ulot jarayonida ustivor yo'nalganlikka ega bo'lgan u yoki bu vositalarni, yoki mashg'ulot vositalari bloklarini qo'llash tayyorgarlikning konkret etapi oldida turgan maqsad va vazifalar bilan belgilanadi.

Individuallik tamoyili, genetik moyillikka bog'liq bo'lgan jismoniy yuklamalarga adaptatsiya qilishga xilma xil (individual) qobiliyatlar bilan belgilanadi.

O'ziga xoslik tamoyili, jismoniy faoliyatning tipiga hamda bajariladigan jismoniy yuklamalarning xajmi va jadalligiga adaptatsiya bo'lish qobiliyati bilan belgilanadi.

Jismoniy mashg'ulot yuklamalarini to'xtatish tamoyili, qo'zg'atuvchini – jismoniy yuklamalarni to'xtatilishi paytida tayyorgarlikni yo'qotish.

Progressiv ortiqcha yuklama – jismoniy yuklama progressiv ortib borishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Imomxo'jaev A. "Asr futbolidagi asl qadrdonlarim" Toshkent 2019-yil. 800 -bet.
2. Berdiev M. "Orzu". Nasaf nashriyoti. 2017-yil. 157-bet.
3. Ahmedov O. Orzuning shonli yo'li. Yangi Kitob nashriyoti. 304-bet.

UDK:8 (1751)

Guldora MUSTAYEVA,
Toshkent davlat transport universiteti filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Nilufar ABDURASHIDOVA,
Toshkent davlat transport universiteti Chet tillar kafedrasida assistenti
E-mail: nilufarabdurashidova66@gmail.com

Filologiya fanlari doktori, professor Sh.S.Safarov taqrizi asosida

ADVANTAGES OF MODERN METHODOLOGY OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING TODAY

Annotation

In this article, due to the need to learn foreign languages in our country's educational institutions and non-state educational institutions today, the fundamental, linguistic, sociocultural, communicative methods of teaching English with the help of modern technologies and new methodologies are comparatively analyzed, their place and importance in the educational process is highlighted from the scientific output. The ways of teaching English to students using modern pedagogical technologies are discussed. The main focus is on aspects such as listening comprehension and reading at home.

Key words: English language, fundamental, communication, linguistics, intensive, teaching lexical units, linguo-cultural, linguistic tool, image, appearance, re-expression, phraseological unit, portrait.

ПРЕИМУЩЕСТВА СОВРЕМЕННОЙ МЕТОДОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ СЕГОДНЯ

Аннотация

В данной статье в связи с необходимостью изучения иностранных языков в образовательных учреждениях нашей страны и негосударственных образовательных учреждениях сегодня рассматриваются фундаментальные, лингвистические, социокультурные, коммуникативные методы обучения английскому языку с помощью современных технологий и новых методик. проведен сравнительный анализ, из научных материалов выделено их место и значение в образовательном процессе, рассмотрены способы обучения студентов английскому языку с использованием современных педагогических технологий.

Ключевые слова: Английский язык, фундаментальный, общение, языкознание, интенсив, обучение лексическим единицам, лингвокультурологический, языковой инструмент, образ, внешний вид, перево выражение, фразеологизм, портрет.

BUGUNGI KUNDA INGLIZ TILINI O'QITISHNING ZAMONAVIY METODOLOGIYASINING AFZALLIGI

Annotatsiya

Ushbu maqolamizda yurtimizda ta'lim muassalari hamda, nodavlat o'quv muassasalarida bugungi kunda chet tillarini o'rganishga bo'lgan ehtiyoj tufayli ingliz tilini o'qitishning zamonaviy texnologiyalar yordamida, yangicha metodologiyalardan foydalanib fundamental, lingvosotsiomadaniy, kommunikativ metodlar qiyosiy tahlil etilgan, ularning ta'lim jarayonidagi o'rni va ahamiyati ko'rsatilib ilmiy jihatdan yoritilgan. Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda talabalarni ingliz tiliga o'rgatishning yo'llari haqida fikr yuritilgan. Asosiy e'tibor tinglab tushunish, uyda mutolaa qilish kabi aspektlarga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Ingliz tili, fundamental, muloqot, lingvistika, intensiv, o'qitish leksik birliklar, lingvokulturologik, lisoniy vosita, tasvir, tashqi qiyofa, qayta ifodalash, frazeologik birlik, portret.

Kirish. Bugungi kunda ingliz tilini o'rganishning ahamiyati mamlakatimizda avvalgiga yillarga qaraganda talab ortib bormoqda. Ingliz tili mutaxassislari ingliz tilini o'rganishni yangicha metodologiyasi va usullarini hayotga tadbqiq qilishmoqda. Bu albatta chet tillarni o'qitish samaradorligini yanada oshiradi. Ingliz tilida sifat ravishlardagi ma'noni asosiy shakllari va muammolarini tahlili. Til insonlar o'rtasida aloqa o'rnatuvchi vosita hisoblanadi. Shakl va ma'no xususiyatidagi nazariy muammolar Aristotel, Platon kabi faylasuflar yashagan davrlardan to bugungi kunga qadar tilshunoslar, faylasuflar va fan arboblari diqqat markazida bo'lib kelgan. Ingliz tili ko'p ma'noli so'zlarga boy til hisoblanadi. Matnda ko'p ma'noli so'zlarni ishlatilishi ularni qo'llanilishini nazarda tutib qolmasdan, matni ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi. Yer yuzida istiqomat qilayotgan barcha insonlar serqirra dunyoning juda tez o'zgarib borayotganiga nafaqat guvoh, balki jahon madaniyati, fan- texnikasining rivojlanib, taraqqiy

etib borishi kabi murakkab va uzluksiz jarayonlarning bevosita ishtirokchilari hamdir. Shu o'rinda jahonning yetakchi tillaridan biri bo'lgan va bugungi kunda yer sharidagi 35 foiz aholining ikkinchi muloqot tiliga aylangan ingliz tilini o'rganish muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Shu o'rinda mamlakatimizda Qayd etib o'tilsinki, mamlakatda O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunini hamda Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish doirasida chet tillarga o'qitishning kompleks tizimi, ya'ni uyg'un kamol topgan, o'qimishli, zamonaviy fikrlovchi yosh avlodni shakllantirishga, respublikaning jahon hamjamiyatiga yanada integratsiyalashuviga yo'naltirilgan tizim yaratildi. Mustaqillik yillarida 51,7 ming nafardan ziyod chet tillar o'qituvchilari tayyorlandi, umumta'lim maktablarining 5-9 sinflari uchun ingliz, nemis va fransuz tillari bo'yicha multimedia darsliklari, boshlang'ich sinflarda ingliz tilini o'rganish bo'yicha elektron resurslar tayyorlandi, umumta'lim maktablarida, kasb-hunar kollejlari va akademik litseylarda 5

mingdan ko'proq lingafon kabinetlari jihozlandi. Shu bilan birga, chet tillarni o'rganishni tashkil qilishning amaldagi tizimini tahlil etish shuni ko'rsatmoqdaki, ta'lim standartlari, o'quv dasturlari va darsliklar zamon talablariga, xususan, ilg'or axborot va media-texnologiyalardan foydalanish borasidagi talabga to'liq javob bermayapti. Ta'lim asosan an'anaviy uslublarda olib borilmoqda. Ta'lim tizimining barcha bosqichlarida chet tillarni uzluksiz o'rganishni tashkil qilish, shuningdek, o'qituvchilar malakasini oshirish hamda zamonaviy o'quv-uslubiy materiallar bilan ta'minlash yanada takomillashtirilishini taqozo etadi.

Zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishning ilg'or uslublarini joriy etish yo'li bilan, o'sib kelayotgan yosh avlodni chet tillarga o'qitish, shu tillarda erkin so'zlasha oladigan mutaxassislarini tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish hamda buning negizida, ularning jahon sivilizatsiyasi yutuqlari hamda dunyo axborot resurslaridan keng ko'lamda foydalanishlari, xalqaro hamkorlik va muloqotni rivojlantirishlari uchun shart-sharoit va imkoniyatlar yaratish maqsadida yuritimizda davlatimiz tomonidan keng imkoniyatlar yaratilib berilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Hozirda chet tillar bo'yicha mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimi uchun davlat standartlari ishlab chiqildi, ta'limning barcha bosqichlari bitiruvchilarining tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan talablar belgilandi. O'zbekiston uzluksiz ta'lim tizimining standartlari umume'tirof etilgan Yevropa Kengashining "Chet tilini bilishning umumevropa kompetentsiyalari: o'rganish, o'rgatish va baholash" (CEFR) talablariga tayangan holda ishlab chiqildi. Davlat ta'lim standartlarining har jihatdan puxta bo'lishini ta'minlash maqsadida angliyalik Rod Bolbayto va Devis Alan boshchiligidagi ekspertlar guruhi jalb etildi.

So'nggi yillari ta'lim texnologiyalari bozorida ingliz tilini o'qitishda juda ko'p takliflar mavjudligini inobatga olsak, "Siz qaysi metod bo'yicha dars berasiz?" degan savol yanada dolzarblashib, intellectual mahsulot iste'molchilari darajasining o'sganligi namoyon bo'ladi. Ta'lim bozori til o'qitish bo'yicha har xil turdagi kurslar taklif etayotgan shiddatli zamonamizda, vaqtni oltinga teng deb bilgan va o'z ishi, o'qishi va biznesini rivojlantirishni o'ylaganlar ko'p hollarda "Ikki hafta ichida ingliz tilini o'rganish", "Samarali ekspress-metod", "Ongosti darajasidagi ingliz tili" va boshqa shu kabi nomlardagi qisqa muddatli kurslarni tanlashadi. Xo'sh, mazkur o'qitish metodlari qay darajada samarali? Ular kutilgan natijani beradimi? Yaqin o'tmishda ingliz tilini o'qitishda asosan grammatikaga e'tibor berilardi. O'qish va matnlar tarjimasiga, ba'zan esa bir xillikni biron bo'lsa-da jonlantirish uchun "topik"larni yod olish hamda diktant yozishga juda ko'p vaqt ajratilardi va mazkur jarayon mashaqqatli mehnatni talab etardi. Bugun til bozorida asosiy taklif iste'molchining talabiga qarab shakllantirilmoqda. Lingvistika va xorij tillarini o'qitish metodikasi bo'yicha yetuk mutaxassis S.G.Ter-Minasovning fikricha, "Bugungi kunda tilni o'qitish funktsionallashib, integratsiya jarayonlarining kuchayishi natijasida xorij tillari, xususan, ingliz tilini o'rganish yanada dolzarblashdi. Ammo zamonaviy til o'rganuvchilarni tilning tarixi yoki uning nazariyasi qiziqitmaydi. Ingliz tili ular uchun hayotiy ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo'lib qoldi". Hozirda ingliz tilini o'rganayotgan talabalarga bir necha metodlar taklif etilmoqda. Ulardan biri – fundamental metoddir. U kamida 2-3 yillik o'qishni, grammatikani chuqur o'rganishni taqozo etadi. Ushbu metod, asosan, professional tarjimonlarni tayyorlashda qo'l kelib, o'qish yakunida talabalar dunyoga "native speaker", ya'ni til egasining (tashuvchisining) ko'zi bilan qarashga erishadilar. Uning asosida til real va to'liq muloqot vositasi sifatida

o'rganiladi. Hozirda fundamental metod o'z maqsadini o'zgartirmagan, ammo boshqa ko'plab metodlar aynan fundamental metod bilan raqobat maydoniga chiqishgan. Ana shulardan biri – lingvosotsiomadaniy metoddir. Mazkur metod tilni ijtimoiy va madaniy muhitda o'rganishni taqozo etadi. Uning tarafdorlari talabalar "o'lik" leksik-grammatik shakllarni o'rganishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'yilishini qoralaydilar. Ularning fikricha, "shaxs – madaniyat mahsulidir. Demak, til ham". Aksariyat holatlarda tilni ijtimoiy hayot bilan muvofiq o'rganmaslik ko'pgina xatolarni keltirib chiqaradi. Masalan, ingliz tilini o'rganuvchi talaba bir qarashda grammatik jihatdan to'g'ri bo'lgan The Queen and Her relatives iborasini ishlatishi mumkin, ammo britaniyalik fuqaro The Royal Family nazarda tutilayotganini qiyinchilik tug'diradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Chet tillarini yaxshi bilmaganlar uchun Don't you want to go? va Would you like to go? iboralari orasidagi farq uncha katta emas, ammo britaniyalik uchun ular farq qiladi. Aksariyat holatlarda anjumanlarda "Sizni yana qanday masalalar qiziqitardi?" degan savolni ingliz tiliga "What problems are you interested in?" deya tarjima qilishadi. Ammo ta'kidlash joizki, ingliz tilida "problems" so'zi salbiy xarakterga ega bo'lib, bunday jumlaning "What issues are you interested in?" deb tarjima qilgan ma'qulroq. Tilshunoslarning fikricha, bunday xatoliklarning 52%i ona tilidagi iboralarni ingliz tiliga to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish bo'lsa, 44%i til o'rganuvchi salohiyatining yetarli emasligi bilan belgilanadi. Tilni o'rganish jarayonida eng muhimi – uzatilayotgan axborot mazmunining qay darajada to'g'ri ekanligidir.

Lingvosotsiomadaniy metod ikki turdagi muloqotni qamrab oladi. Bu til va madaniyatlararo muloqotdir. Oliy o'quv yurti talabasi nafaqat ingliz tilida o'qish, yozish va tarjima qilishda yuqori bosqichlarni egallashi, balki ingliz tilini o'zga xalq madaniyati rakursida ko'ra olishni ham o'rganishi lozim. Ingliz tili o'qituvchisi til o'rgatish jarayonida aynan shu jihatlariga e'tiborni kuchaytirishi kerak. Demak, tilni chuqur o'rganish, oson muloqotga kirishish uchun yuqorida sanab o'tilgan uchta metodni samarali qo'llagan holda ingliz tilini o'qitish lozim. Fikrimizcha, avval talabani ingliz tilida so'zlashga o'rgatib, ikkinchi bosqichda shu tilda o'ylashga o'rgatish lozim. Bu ancha qiyin, ammo amalga oshirish mumkin bo'lgan jarayon. Buning uchun ingliz tili o'qituvchisi dars berish metodini standart yondashuvdan tashqari turli xil o'yinlar, o'rtoqlari bilan muloqot, xatolarni topish bo'yicha mashqlar, matnlarning qiyosiy tahlili kabilar bilan boyitishi lozim.

Bugungi kunda buni samarali ravishda ingliz uslubchilari Jon va Liz Soarlar tomonidan yaratilgan 5 bosqichli "Headway" darsligi amalga oshirayotir. Ingliz tilini o'rganishga mo'ljallangan mazkur darslik o'z ichiga to'liq uslubiy jamlanma, ya'ni talabalar va o'qituvchi uchun darslik, audiokassetalardan iborat 120 soatlik Elementary, Pre-Intermediate, Intermediate, Upper-Intermediate'larni qamrab oladi. Darslikdagi har bir dars bir necha bo'limdan tashkil topgan. Birinchisi so'zlashish ko'nikmalarini qamrab olgan bo'lsa, ikkinchisi til ko'nikmalarini (skills development) shakllantirishga qaratilgan. Keyingilari matnlar ustida ishlash (scan reading, reading for gist, summary reading va x.k.), savol-javoblar, audiokassetani tinglash va qaytarishdan iborat. "Headway"ning o'ziga xosligi shundaki, u grammatikani ikki bosqichda o'rgatadi: avval dars kontekstida, keyin talabani ish kitobida (self-study va revision). Talaffuzni yaxshilash uchun darslikka qo'shimcha ravishda "Headway Pronunciation" kitobi ham kiritilgan.

Glabbalashuv davrida ingliz tilini o'qitishning ancha ommalashgan yana bir usuli – intensiv metod ham amalda. Uning asosini 25 foizga yaqin klishiklar, ya'ni muloqot uchun eng zarur iboralarni yodlash tashkil etadi. Albatta, til o'rganish

uchun mazkur metodni tanlagan talaba Bayron asarlarini asliyatda o'qiy olmasligi mumkin, biroq u zarur payti o'z suhbatdoshi bilan muloqotga kirisha oladi. Ushbu usul orqali dars o'tayotgan o'qituvchi, asosan, dialoglarni qurol qilib oladi. Intensiv metod orqali ham 2 haftada ingliz tilini o'rganish mumkin emas, ammo mehnatsevar, o'z ustida ishlaydigan talabalar tilni 3 oyda bimalol o'zlashtira oladilar.

Xulosa va takliflar. Darsda mashg'ulotlarda turli pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda, ingliz tilini

o'qitish jarayoni butunlay yangi nuqtai nazardan qaralishi va shaxsni shakllantirishning yangi mexanizmlarini o'zlashtirish, qulay sharoitda sifatli natijalarga erishish mumkin. o'qituvchi ingliz tilini o'qitish uchun qaysi metodni tanlamasin, uning asosida talabaga ko'proq bilim berish va yoshlar tomonidan ingliz tilini yaxshi o'zlashtirilishiga yordam ko'rsatishga intilish yotishi lozim. Shundagina har qanday metod o'z samarasini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Haugen E. Language Contact // Proceedings of the 8th International Congress of Linguists. – Oslo, 2005.
2. O'zTIL. – B. 75.
3. Heath Sh.B. Bilingual Education and a National Language Policy // Perspectives on Bilingualism and Bilingual Education. – Washington, 2008.
4. Lado R. Language Teaching. – New York, San Francisco, Toronto, London, 2010.
5. Mamatqosimova V. 20-30 - yillar o'zbek marifatparlik adabiyotida badiiy tarjimaning o'rni (frantsuz adabiyotidan qilingan tarjimalar misolida). fil.fan.nom. disseratitsiyasi. –T:2010. –145-b.
6. Sidiqov Q. "Qutadg'u bilik" to'rtliklarining inglizcha badiiy tarjima xususiyatlari. – fil.fan.nom. disseratitsiyasi. –T:2010. – 151-b.
7. Dosbayeva N. Bevosita tarjimada badiiy uslubni qayta tiklash (Amerika hikoyalari tarjimasi misolida). fil.fan.nom. disseratitsiyasi. –T:2011. –148-b.

UDK: 159.9.01.(575.1)

Inobat MUSTAFOEVA,
Toshkent davlat texnika universiteti universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: inobatmustafoeva@mail.ru

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD. F.Choriyev taqrizi asosida

SCIENTIFIC-PRACTICAL EXPERIENCE OF STUDYING THE PROBLEM OF PROFESSIONAL COMPETENCE

Annotation

This article is devoted to the issue of scientific and practical experience of studying the problem of professional competence. Also, in the content of the article, issues such as important professional qualities in pedagogical activity, the formation of important professional qualities, competence and its psychological content-essence, theoretical-methodological aspects of researching professional competence are widely covered.

Key words: Profession, professional qualities, pedagogue, education, personality, professional success, efficiency, preparation, direction, professional suitability, professional task, cognitive activity, intellectuality.

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ОПЫТ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Аннотация

Данная статья посвящена вопросу научно-практического опыта изучения проблемы профессиональной компетентности. Также в содержании статьи широко освещаются такие вопросы, как важные профессиональные качества в педагогической деятельности, формирование важных профессиональных качеств, компетентность и ее психологическая содержательная сущность, теоретико-методологические аспекты исследования профессиональной компетентности.

Ключевые слова: Профессия, профессиональные качества, педагог, образование, личность, профессиональная успешность, работоспособность, подготовка, направление, профессиональная пригодность, профессиональная задача, познавательная деятельность, интеллектуальность.

KASBIY KOMPETENTLIK MUAMMOSINI O'RGANISHNING ILMIY - AMALIY TAJRIBASI

Annotatsiya

Mazkur maqola kasbiy kompetentlik muammosini o'rganishning ilmiy -amaliy tajribasi masalasiga bag'ishlangan. Shuningdek, maqola mazmunida pedagogik faoliyatda kasbiy muhim sifatlar, kasbiy muhim sifatlar shakllanishi, kompetentlik va uning psixologik mazmun-mohiyati, kasbiy kompetentlikni tadqiq etishning nazariy -uslubiy jihatlarini kabi masalalar ham keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: Kasb, kasbiy sifatlar, pedagog, ta'lim, shaxs, kasbiy muvaffaqiyat, samaradorlik, tayyorgarlik, yo'nalganlik, kasbiy munosiblik, kasbiy vazifa, kognitiv faollik, intellektuallik.

Kirish. Bugungi kunga kelib, mamlakatimizda ta'lim sohasida qator tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Bir so'z bilan aytganda, O'zbekiston Respublikasining milliy ta'lim tizimi hozirgi zamon talablari darajasida shakllandi. Hozirda bo'lajak pedagog kadrlarni tayyorlash borasida qator oliy o'quv yurtlari institut va universitetlar faoliyat yuritmoqda. Mazkur oliy o'quv yurtlarining asosiy maqsadi aqlan yetuk, zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan, o'z sohasiga oid bilimlarni puxta egallagan bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashdan iboratdir. Bu esa, o'z-o'zidan kasbiy kompetentlik va pedagogik faoliyat bilan bog'liq ayrim masalalarni, psixologik jihatdan hal etish zaruratini yanada oshiradi. Shu jihatdan qaranganda, mazkur maqola mavzusi o'ta dolzarb ilmiy muammolardan biri sanaladi. Bizningcha, malakali mutaxassisning o'ziga xos xususiyati va uning individual imkoniyatlari masalasi keyinchalik, fanda "kompetentsiya" muammosi asoslanishiga keng xizmat qildi. Hozirgi kunda, psixologik, pedagogik hamda akmeologik tadqiqotlarda ushbu masala eng muhim mavzulardan biri hisoblanadi, chunki kompetentsiya inson faoliyati samaradorligining va kasbiy mahoratining zaruriy shartlaridan biridir. Psixologiya, pedagogika va akmeologiya fanlarida qator kompetentsiya turlari farqlanib, ularga kasbiy, ijtimoiy, psixologik, kommunikativ, autopsixologik, konfliktologik, ijtimoiy-psixologik, boshqaruv kompetentsiyalari kabilar kiritiladi. Biroq, ushbu kompetentsiya turlari xali -hanuz

muhim yagona ta'rif yoki tavsifga ega emas. Ya'ni kompetentsiyalar o'rtasidagi o'zaro aloqalar, tizimli xususiyatlar, ularni shakllanish va rivojlanish mexanizmlari, amaliyot uchun muhim bo'lgan ayrim tarkibiy qismlari yetarlicha ilmiy asosga ega emas. Shu bois ham, ushbu muammo yangi tadqiqotlarga zarurat sezmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kasbiy tayyorgarlik masalalarini faoliyat va kasbiy yo'nalganlik fenomenlari orqali o'rganish holati A.N.Lenot'ev, L.S.Vigostkiy, E.E.Simanyuk, A.V.Barabanov, S.M.Vishnyakova, N.I.Naumkin, V.V.Karpov, L.A.Kolosova, R.V.Ovcharova, N.V.Samoukina, V.P.Simonov kabi yetuk olimlarning ilmiy asarlari va tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Bundan tashqari, oliy ta'lim subyektlarida kompetentsiya, kasbiy kvalifikatsiya, kasbiy tayyorgarlik, kasbiy bilim, kasbiy ko'nikma kabi masalalarda izlanish olib borgan tadqiqotchilardan I.A.Zimnyaya, Ye.A. Kudryavtseva, P.G.Shedrovitskiy, L.P.Alekseeva, V.D.Shadrikovlarning ayrim ilmiy maqolalari, ilmiy monografiyalari va darsliklarida kasbiy kompetentlik va pedagogik faoliyatda muhim sanalgan shaxslilik va kasbiy muhim sifatlar keng yoritilgan. Shuningdek, tadqiqotchi I.G.Sizovaning aytishicha, kompetentsiya bu -tegishlilik, munosiblik, o'z vakolatiga ko'ra, bior narsani qilish, qaror qabul qilish, muammolarni bartaraf etishga haqlilik kabi xususiyatlarda o'z aksini topadi[1]. Ilmiy jihatdan qaranganda, yuqoridagi ta'riflar va tipologiyalar o'zaro bog'liq bo'lib,

barcha tarkiblar kompetentsiyaning ichki tuzilishini aks ettiradi. A.A.Derkachning ta'kidlashicha, "kompetentlik" haqida fikr bildiriladigan bo'lsa, unda kompetentsiya tarkibini asoslovchi beshta asosiy qismlarni ajratib maqsadga muvofiq sanaladi[2]:

– Gnostik qism bu - zarur kasbiy bilimlarning mavjudligini tavsiflovchi gnostik yoki kognitiv komponent;

– Tartibga soluvchi qism - kasbiy muammolarni hal qilish uchun mavjud kasbiy bilimlardan foydalanishga imkon beradigan tartibga soluvchi komponent;

– Refleksiv qism – bu shaxsning biror sohadagi vazifalarni o'z zimmasiga olishi yoki uni bajarishi kerakligi oldindan anglay qobiliyati va hokazo.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, dastlabki xorij tadqiqotlarida "kasbiy mahorat" tushunchasini "kasbiy kompetentlik" sifatida talqin etilganlik holatini ko'rish mumkin. Hozirga kelib, bunday qarashlar o'z ahamiyatini yo'qotib bormoqda. Tadqiqotchlar G.Cheetman hamda A.Tovardlarning aytishicha, kasbiy kompetentlik bu - "chuqur bilimga ega bo'lish", "topshiriqlarni yetarli darajada bajara olish qobiliyati", "faoliyatni hech bir to'siqsiz bajara olish" kabi ma'nolarga ega psixologik fenomen sanaladi[3]. Ya'ni ko'pincha u, intuitiv ravishda yuqori darajadagi malaka va professionallikni ifoda etuvchi kasbiy xususiyatdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning ilmiy-nazariy, metodologik asoslari sifatida O.A.Abdullina, S.I.Arangel'skiy, Ye.P.Belozer-tseva, K.M.Duray-Novakova, Ya.V.Kuzmin, M.M.Levina, A.V.Petrovskiy, V.A.Slastenin, L.F.Spirin, A.I.Sherbakova E.V.Vardanyan kabi psixolog olimlarning kasbiy kompetentlik fenomeni, kasbiy muhim sifatlarining shakllanishi, kasb va shaxs, kasbiy yo'nalganlik, kasbiy munosiblik, kasbiy - ijodiy haiqdagi ilmiy g'oyalari asos sifatida olindi. O.A Bulavenkoning so'zlariga ko'ra, kasbiy kompetentlik "muhim baholash shartiga ega bo'ladi, chunki aksariyat mehnat tashkilotlari xodimlarni malakalarini oshirish va ularni attestatsiyadan o'tkazish orqali, ularning ishga qolish yoki qolmasliginihal etadilar[4]. Demak, kasbiy kompetentlik insonning kasbga bo'lgan munosabati va mehnat qilish qobiliyati xususiyatlarini baholovchi psixologik shart - sharoit omili sifatida ham talqin etiladi. Kasbiy kompetentlik va kompetentlik borasida yurtimiz psixolog va pedagog olimlari ham e'tiborga molik izlanishlar olib borishgan. J.Mannopov o'zining "Kasb ta'limi o'qituvchisining mustaqil pedagogik faoliyat yurita olish kompetentligini shakllantirish" mavzusidagi ilmiy maqolasida shunday deydi: "kompetentlik tushunchasi deganda, ma'lum bir sohada shaxs tomonidan egallangan kompetentsiya, ya'ni ma'lum bir sifatlarining to'liq shakllangan majmui tushuniladi. Kompetentlik tushunchasi (lotinchadan competentia, compete so'zidan olingan bo'lib - 19-jadval

Kasbiy tiplar va kasbiy ustanovkalar ar so'rovnomalari darajasining faktorli analiz ko'rsatkichlari

Shkallalar	Shkallalar			
	1	2	3	4
Realistic tip	0,547	-0,128	0,634	0,534
Aqliy tip	-0,559	-0,531	-0,471	0,035
Ijtimoiy tip	0,676	0,508	-0,567	0,040
Konvensial -shartli tip	0,707	-0,053	-0,173	-0,129
Tadbirkor tip	-0,074	0,525	0,310	0,546
Artistik tip	-0,445	0,601	0,474	-0,532
Irratsional kasbiy	-0,717	0,018	0,151	0,512
Rasional kasbiy tanlov	-0,558	-0,473	0,505	-0,231
Kasbiy faollik	0,312	0,673	0,270	-0,302
O'zini yoqori baholash	0,307	-0,531	0,505	0,272
Kasbiy bardoshlilik	-0,490	0,439	-0,244	0,517

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetentlik shakllanishining psixologik xususiyatlari yuzasidan o'tkazilgan tadqiqot natijalaridan shu narsani namoyon etadiki, faktorli tahlil bo'yicha bo'lajak o'qituvchilarning

"birgalikda erishaman, qozonaman, mos kelaman, to'g'ri kelaman" degan ma'noni bildiradi) lug'atlarda esa, "nimadir to'g'risida fikr yuritishga yo'l beradigan bilimlarga ega bo'lish", "xabardor bo'lmoq, huquqli bo'lmoq" ma'nonisini bildiradi. Ko'p holatlarda, barcha lug'at tuzuvchilar "kasbiy kompetentlik" va "kompetentsiya" tushunchalarini mazmunan qisqartirishga harakat qilganlar[5].

Qoidaga ko'ra, kasbiy munosiblik bu – insonning bo'lajak sohaga kasbiy tayyorgarlik sifatleri sanalib, unda shaxsning motivatsion, hissiy-irodaviy, intellektual, individual-psixologik xususiyatlari hamda mustahkam egallangan ko'nikma va malakalari tizimidan iborat xususiyatlar majmuasidir. Kasbiy tayyorgarlik va munosiblik o'ziga xos jarayon sanalib, u har bir bo'lajak soha egalarida bo'lmog'i lozim hisoblanadi. Psixologiya fanida "kasbiy kompetentlik" tushunchasi bilan uzviy holda tilga olinayotgan, ko'plab yangi tushunchalarni uchratish mumkin. Qoidaga ko'ra, insonning kasbiy shakllanish jarayonini uning xayot yulidan ayri holda tasavvur etib bulmaydi. Kishining kasbiy shakllanishi uning yosh bosqichlariga mos holda butun hayoti davomida kechadigan jarayon bo'lib, u shaxsning shakllanishiga mos holda rivojlanib boradi. Rossiya psixologlari tomonidan yaratilgan "psixologiyadan katta lug'at" kitobida qayd etilishicha, kasbiy kompetentlik xususiyati insonda autoidentifikatsiya jarayoni bilan bog'liq holada shakllanib, u (inglizcha self-identification) - o'zini-uzi aniqlash, o'zini boshqalarga o'xshatish, aynanlashtirish hamda tenglashtirish sifatida ta'sriflanadi.

Boshqa ilmiy manbalar qatorida, A.Reber tomonidan yaratilgan "Psixologik katta lug'at" nomli kitobda ta'riflanishicha, "autoindentifikatsiya"ni shaxsning o'zini-o'zi anglashi va "Men" - obrazining shakllanish jarayoni bilan bir deb qarash noto'g'ri ekanligi ta'kidlanib, u shaxsning ongli intilishlari va say-harakatlari natijasidir deb ta'riflangan. Mazkur mulohazadan shuni anglash mumkinki, shaxsning o'z menini anglashi faqat boshqalarga o'zini tenglashtirishi emas, u ongli istak va xohishlar dinamikasi majmuidir. Kasbiy kompetentlik xususiyati xuddi kasbiy shakllanish kabi, davriy shakllanish xarakteridagi hodisa sanalib, ba'zi tadqiqotlarda aynan shu masalaga oid e'tiborga molik fikr-mulohazalarni ham uchratish mumkin.

Tahlil va natijalar. Yuqoridagi nazariy yondoshuvlarning tahlilidan kelib chiqib, tadqiqotimiz davomida amaga oshirilgan empirik tekshiruv ishlarimizdan namuna keltirishga harakat qilamiz. Ya'ni bo'lajak o'qituvchilar uchun muhim sanalgan kasbiy muhim xususiyatlarning shakllanganlik darajasi va uning shaxslik tiplari bilan aloqadorlik jihatlari kabilar jadval ma'lumotlarida o'z aksini topgan.

metodikalarga bergan munosabatlari orqali ulardagi psixologik xususiyatlarni ahamiyatli va ahamiyatsiz faktorlarga ajratish bilan alohida xarakterlanadi.

Birinci shkalani tashkil etgan psixologik faktorlar: realistik tip 0,547, aqliy tip 0,559, ijtimoiy tip 0,676, konventsial-shartli tip 0,707, artistik tip 0,445, irratsional kasbiy tanlov 0,717, ratsional kasbiy tanlov 0,558 va kasbiy bardoshlilik 0,490 kabi natijalar bilan o'zaro farqlandi. Ikkinchi shkalani tashkil etgan psixologik faktorlar: aqliy tip 0,531, ijtimoiy tip 0,508, tadbirkor tip 0,525, artistik tip 0,601, ratsional kasbiy tanlov 0,473, kasbiy faollik 0,673, o'zini yuqori baholash 0,531 va kasbiy bardoshlilik 0,439 kabi natija bilan alohida tavsiflangan. Uchinchi shkalani tashkil etgan psixologik omillar: realistik tip 0,634, aqliy tip 0,471, ijtimoiy

tip 0,567, artistik tip 0,474, ratsional kasbiy tanlov 0,505 va o'zini yuqori baholash 0,505 daraja bilan alohida xarakterlangan.

Umuman olganda, muvaffaqiyatli pedagogik faoliyatning samaradorligi bilan bog'liq qator psixologik xususiyatlar, ya'ni irodaviy sifatlar, ijtimoiy-psixologik sifatlar, motivatsion xususiyatlar, individual-tipologik xususiyatlar, o'z vaqtida rivojlantiriladigan bo'lsa, unda pedagogik faoliyat uchun muhim sanalgan kasbiy muhim sifatlarining majmui ilmiy baholanishi ehtimoldan holi emas.

ADABIYOTLAR

1. Сизова И.Г. Личность и профессиональная деятельность психолога: Социальные представления у различных профессиональных групп: дис.канд. психол. наук / Сизова И.Г. Тверь, 1999. – С.58.
2. Деркач А.А., Зызыкин В.Г., Маркова А.К. Психология развития профессионала. – М.:ПАГС, 2000. – 255 с.
3. Cheetham G. Toward A. holistic model of professional competence/ Cheetham G., Chivers G.// Journal of European Industrial Training. – 1996. - №20(5). – P. 20-30.
4. Булавенко О.А. Сущностные характеристики профессиональной компетентности// Школьные технологии. – 2005. - №3. – С. 40-44.
5. Mannopov J., Xolmatova A. Kasb ta'limi o'qituvchisining mustaqil pedagogik faoliyat yurita olish kompetentligini shakllantirish // Uzluksiz ta'lim tizimida o'qituvchilarni kasbiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirish muammolari va istiqbollari: Resp. ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013. – S.96.

UDK:159.92:61

Kamuna MUXAMMADIYEVA,

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti pedagogika kafedrasida o'qituvchisi

Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi dotsenti M.B.Raximqulova taqrizi asosida

O'SMIRLIK DAVRI YOSHDAI BOLALAR RUHIYATI PSIXOGIGIYENASI

Аннотация

Ushbu maqolada o'smir yoshdagi bolalar psixogigiyenasi tog'risida keng va batafsil ma'lumot berilgan. Unda dastlab bola ruhiy salomatligiga erishishda nimalarga e'tibor berilishi kerakligi, ya'ni: oilada, farzand tarbiyasida ota ona munosabatlarining roli, ijtimoiy muhitning va bola tengdoshlarining o'smir psixogigiyenasiga ta'siri va ahamiyati tog'risida psixologik izohlar berilgan. Bundan tashqari o'smir yoshdagi bolada bo'ladigan psixologik va fiziologik o'zgarishlar batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: Psixogigiyena, o'smirlik, o'smir xulq atvori, ta'lim –tarbiya, ijtimoiy muhit, sog'lom turmush tarzi, murakkab biologik o'zgarishlar, ruhiy salomatlik, o'smirda kechadigan murakkab psixologik o'zgarishlar.

ПСИХОГИГИЕНА ДЕТСКОЙ ПСИХИКИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация

В статье представлена обширная и подробная информация о психогигиене подростков. Во-первых, он дает психологическое понимание того, что следует учитывать при достижении психического здоровья ребенка, а именно: роль родительских отношений в семье, воспитание детей, а также влияние и важность социальной среды и сверстников для психогигиены подростков. В нем также подробно описаны психологические и физиологические изменения, которые могут произойти у подростка.

Ключевые слова: Психогигиена, подростковый возраст, поведение подростков, образование, социальная среда, здоровый образ жизни, сложные биологические изменения, психическое здоровье, сложные психологические изменения в подростковом возрасте.

PSYCHOHYGIENOSIS OF THE PSYCHE OF CHILDREN OF ADOLESCENT AGE

Annotation

This article provides extensive and detailed information on adolescent psychohygiene. It first provides psychological insights into what should be considered in achieving a child's mental health, namely: the role of parental relationships in the family, child rearing, and the impact and importance of social environment and child peers on adolescent psychohygiene. It also details the psychological and physiological changes that can occur in a teenager.

Key words: Psycho hygiene, adolescence, adolescent behavior, education, social environment, healthy lifestyle, complex biological changes, mental health, difficult psychological changing in adolescence.

Kirish. O'smirlik psixogigiyenasi bola psixikasining o'ziga xos fazilatlarini hisobga olgan holda quriladi, bu uning uyg'un shakllanishini ta'minlashga imkon beradi.

Bolalikda ta'sirchanlikning izchil rivojlanishi va murakkablashuvi mavjud. Taassurotlarning ortib borayotgan ahamiyati (uning roli, albatta, keyinchalik - butun hayot davomida saqlanib qoladi) ayniqsa, 12-14 yoshga qadar aniq kuzatiladi. Bu davrda bola, asosan, bevosita voqelik predmetlari va hodisalaridan olingan taassurotlarda yashaydi, shu asosda, birinchi navbatda, uning aqliy faoliyati shakllanadi. Ma'lumki, o'z o'yinlarida bolalar ko'pincha kattalar hayotidagi vaziyatlarni takrorlaydilar ("Dadam uyga mast bo'lib keldi va onamni xafa qildi" va boshqalar). Shuning uchun bola tarbiyalanadigan psixologik muhit juda muhimdir.

Bundan farqli o'laroq, o'smir 12-14 yoshdan boshlab o'z mulohazalari va xulosalarini nafaqat voqelikdan to'g'ridan-to'g'ri taassurotlar asosida, balki to'g'ridan-to'g'ri taassurot natijasida yuzaga kelgan obrazlarning xotirada saqlangan g'oyalar tasvirlari bilan uyg'unlashuvida ham quradi. Bunday tasvirlar bilan subyektiv manipulyatsiya asosida aks ettirish (o'z aqliy faoliyatini bilish qobiliyati) paydo bo'ladi, bu shaxsiyat rivojlanishining zaruriy shartidir. Bu, xususan, o'smirning ruhiyatini bola psixikasidan ajratib turadi.

O'smir o'quvchilarni ta'lim va tarbiya berish ishlarida uchraydigan ayrim qiyinchiliklar bu yoshdagi bolalarning

psixik rivojlanishi va hususiyatlarini ba'zan etarli darajada bilmaslikdan yoki inkor qilishdan kelib chiqadi. Kichik va katta yoshdagi maktab o'quvchilariga qaraganda o'smirlik yoshdagi bolalarni tarbiyalashda juda ko'p qiyinchiliklar bo'ladi. Chunki, kichik bolaning katta odamga aylanishi jarayoni juda kiyin kechadi. Bu jarayon o'smirlar psixologiyasining odamlar bilan bo'lgan munosabat formalarining jiddiy ravishda o'zgarishi, hamda hayot sharoitining o'zgarishi bilan bog'liqdir. Bu davrda o'smirlarning o'z shaxsiy fikrlari paydo bo'ladi. Ularda o'z qadr-qimmatlari haqidagi tushuncha kengayadi. Ilmiy psixologiyaning aniqlashi bo'yicha o'smirlarning psixik taraqqiyotini xarakterga keltiruvchi kuchlar, ularning faoliyatlari bilan tug'iladigan ehtiyojlar bilan bu ehtiyojlarni qondirish imkoniyatlari o'rtaidagi dialektik qarama-qarshiliklarni yuzaga kelishi va bartaraf qilinishidan iboratdir. Qarama-qarshiliklar ancha yuksak darajadagi psixik taraqqiyotini, ancha murakkab shakldagi faoliyat turlarini va shaxsning qator yangi psixologik hususiyatlarini tarkib toptirish orqali bartaraf qilishdan iboratdir. Shundan keyin psixik taraqqiyotning yuksakroq bosqichiga o'tiladi. Sana shu nuqtai nazardan o'smirlik yoshini yanada oydinroq qarab chiqaylik. Bola boshlang'ich sinfni tugatadi. Bolaning o'rta maktabda o'qishga o'tishi uning hayotida burilish davri hisoblanadi. O'smirlarning yangi ijtimoiy jixatdan tashkil topgan va rang-baranglantirilgan faoliyatni uning psixologik

hamda shaxsning tarkib topishiga asos, sharoit va vosita xizmat qiladi. Shunday qilib, o'smirlarga ta'lim-tarbiya berishning yangi to'g'ri usullari hamda vositalarni topishi uchun o'smirlik yoshining o'ziga xos xususiyatlarini jismoniy va psixologik taraqqiyotini yaxshi bilishimiz kerak. O'smirlik yoshining mazmuniy xarakteristikasi vaqt o'tishi bilan o'zgarib boradi, chunki inson xayotining xususan ijtimoiy sharoitlari o'zgaradi.

Asosiy qism. Psixologiya taraqqiyotining biologik omillariga o'smirlar ongiga og'ir, ba'zan kuchi yetmaydigan bo'lib tushadigan, ularni jiddiy psixik inqirozga va hayajonga soladigan, masalan: o'smirlar uchun xarakterli bo'lgan norozilik, qo'pollik, qaysarlik, o'z-o'zini analiz qilishga moyillik subyektiv olamga va shunga o'xshash hislatlarni keltiradigan jinsiy yetilishga nihoyatda katta axamiyat beradilar. Jinsiy yetilish munosabati bilan paydo bo'ladigan yangi sezgilar fikrlar, maylliklar, kechinmalar go'yo o'smirlar ongida xukmron bo'ladi. Ularning xulqi atvorini belgilaydi. Mana shu tariqa oqibat natijada o'smirlarning psixologik qiyofalari asosan yolg'iz sof biologik omil deb qaraladi.

Psixologlarning fikricha yosh psixologik xususiyatlari faqatgina yolg'iz biologik jihatidan etilishi va taraqqiyot etilishining natijasi bo'lmay balki bolaning ijtimoiy hayot sharoitlari va faoliyatlarining o'zgarishi hamda bu jihatdan yangi ijtimoiy omillarning paydo bo'lishi natijasida o'smirning taraqqiyotiga va unga beriladigan maktabdagi ta'lim va tarbiya berishni aniq tashkil qilish o'smirlarning konkret hayot sharoitlari va faoliyatning mahsuli deb qarab bo'lmaydi. Boshqacha qilib aytganda ijtimoiy sharoitlar rolini konkret hayot sharoitlari va faoliyatlarining roliga almashtirib bo'lmaydi. Mana shu yuqorida aytilganlardan shunday xulosa qilish mumkinki, o'smirning yoshi va uning xususiyatlari absolyut ahamiyatli kasb etmaydi shu munosabat bilan o'smirlik yoshi mutloqo aniq ma'lum va absolyut chegara hamda xarakteristikaga ega emas bu erda ancha muhim bo'lgan ma'lum fikrlar bor. Bu farqlarni konkret ijtimoiy omillarning ta'siri bilan va o'smirlarga beriladigan turli ta'lim va tarbiya sharoitlarining ta'siri bilan tushuntirish mumkin. Taraqqiyotning asosiy yo'nalishi bolaning o'smirlik davridagi taraqqiyotining asosiy xarakteristikasini ajratish mumkin. O'smirlik davri organizmning jo'shqin o'sish davridir. Bu davrda tananing intensiv ravishda rivojlanishi yuzaga keladi, Musko'l apparatlari mutsahkamlanadi va skeletning suyaklanish jarayoni davom etadi. Bu davrda yurak qon tomirlari sitemasining taraqqiyotida mos kelmaslik hodisasi kuchlaniladi. Bu paytda yurak xajmi jihatidan ancha kattalashadi, ancha kuchli ishlay boshlaydi. Ko'pincha qon aylanishining vaqtincha bo'zilisida qon bosimining yoshga bog'liq xolda ko'tarilishiga, yurak faoliyatining zo'r berilishiga olib keladi. Natijada o'smirlarda uchraydigan bosh aylanishi, yurak urishi, bosh og'rig'i paydo bo'ladi.

O'smirlarning yoshi ham jismoniy psixik xususiyatga egadir, organizm Pavlov ta'limotiga ko'ra, bir butun sitsemadan iborat bo'lib, bunda barcha to'qimalar va organlar fiziologik jarayonlar uzviy ravishda bir-biri bilan bog'langan bo'ladi. Lekin bir butunlikda nerv sistemasini va uning bilan bog'langan yuqori qismi I.P. Pavlov so'zi bilan aytganda organizmda sodir bo'ladigan barcha hodisalarni boshqarib turuvchi bosh miya po'sti asosiy yetakchi rolni o'ynaydi. O'smirlik yoshida nerv sistemasining yuqori qismi sifat jihatidan o'sa boshlaydi va miya ichki to'zilishining murakkablashishga o'tadi.

Bizga ma'lumki o'smir psixologik krezislarga uchraydi. Ba'zi bir vaqtlarda o'smirlik davridagi bolada ruhiy buzilishlarning vujudga kelishi nomoyon bo'ladi. O'smirlik davri krezisi va o'smirlik davrida bo'ladigan o'zgarishlar

to'g'risida bir qancha tadqiqotlar olib borilgan. Xususan Z.T. Nishanovning tadqiqotlari bilan tanishamiz.

Insonning ikki chetki qutb: salomatlik va kasallik holatlari orasidagi bog'lanishni namoyon etuvchi turli salomatlik holatlari mavjud ekanligi qadimdani tibbiyotga ma'lum bo'lgan. SHunday qilib, Galen uchta o'zaro bog'liq holatni ajratgan: salomatlik, o'tish holati va kasallik. Abu Ali Ibn Sino esa 6 holatni ajratib, ulardan to'rttasini salomatlikning turli darajalariga, ikkitasini esa kasallikka kiritgan. Zamonaviy moslashuv nazariyasi nuqtai nazaridan inson salomatligining izchil holatlari me'yordan patologiyagacha ajratib ko'rsatiladi: qoniqarli moslashuv, to'liqsiz yoki qisman moslashuv, qisqa muddatli yoki beqaror moslashuv, qoniqsiz moslashuv va nihoyat, moslashuv mexanizmlarining buzilishi (Baevskiy R.M.). Klinik namoyon bo'luvchi kasalliklarga yaqin bo'lgan holatlar odatda "kasallik oldi" (subklinik holat) deb nomlanadi. SHu bilan birga, "kasallik oldi" tushunchasining yagona sharhi ham mavjud emas. Ayrim mualliflar unga organizm reaktivligining nospetsifik o'zgarishlarini kiritadilar (Pavlenko S. M.), boshqalari uni prodromal davr sifatida ko'radilar (Petlenko V.P.), uchinchilari esa uni moslashuv mexanizmlari uzilishi bilan bog'laydilar (Baevskiy R.M., Semichov S.B.). Kasallik oldi holatlari asosida turli fiziologik, balki mikrofiziolgiik mexanizmlar ham yotadi, biroq organizmning u yoki bu kasallikni vujudga kelishiga alohida yuqori tayyorgarligi ularning umumiy natijasi hisoblanadi.

Organizmning to'liq salomatlikdan kasallik holatiga o'zgarishi mezonlari bo'yicha turli tashqi va ichki salbiy omillar ta'siri ostida so'nggi ahvolning vujudga kelish xavfi ortadi. Demak, kasallikning vujudga kelish xavfi 2 guruh omillari bilan aniqlanadi: inson salomatligining boshlang'ich ahvoli va turli ko'rinishdagi ichki va tashqi patogen yoki shartli patogen ta'sirlar bilan.

Kasallanish xavfini organizm va inson shaxsini uning vujudga kelishiga tayyorlik darajasi sifatida aniqlash mumkin. Bu bilan bog'liq holda katta, o'rta va kichik xavf holatlarini farqlaydilar. Bundan tashqari, xavf omillari tushunchasini ajratish zarur, ya'ni tashqi muhit sharoitlarini (biologik va ijtimoiy) va organizmning kasallik rivojlanishiga katta yoki kichik darajada yordam beruvchi individual reaktivligini. Kasallik xavfi darajasi nafaqat miqdoriy xarakteristikada, ya'ni xavf omillarining ko'pligi va xilma xilligiga, balki ularning sifatli xususiyatlariga ham shuncha ko'p bog'liq bo'lar ekan. Individual reaktivlik o'zgarishida xavf omili o'rni alohida ahamiyatga ega.

Psixik patologiya sohasida 1 tartibli xavf omillari qatoriga Z.T. Nishanova o'z tadqiqotlarida ikki guruh o'zgarigan nerv-psixik reaktivligi holatlarini: buzilgan ontogenez bilan bog'langan, biroq ifodalangan klinik shakllarga va muhitning patogen yoki shartli patogen ta'sirlari (infeksiya, jarohat, intoksikatsiya, psixik jarohat, psixik o'ta tajanglik) natijasida yuzaga kelgan, biroq ma'lum klinik shakllarni o'zida ifodalaydigan o'zgarigan nerv-psixik reaktivlik holatlarini kiritamiz. Omillarining birinchi guruhi bolalar uchun asosiy va o'smirlik davri uchun qisman ahamiyatga ega. U parsial retardatsiya (Kovalev V.V., Stutte H.) bilan bog'liq psixik xususiyatlarni, masalan, fazoni idrok qilish, nozik psixomotorik taraqqiyotdan orqada qolish, voyaga etmaganlik va yuksak emotsiyalarning noto'liq farqlanishi, shuningdek, shaxs (Leonhard K.) yoki xarakter (Lichko A.E.) aksentuatsiyalari doirasida shakllanayotgan shaxs xususiyatlarining turli nosozliklarini birlashtiradi. Omillarning ikkinchi guruhi, bir tomondan organik serebral etishmovchilik deb nomlanuvchi (Kovalev V.V.), bosh miyaning turli etiologiyadagi dastlabki (ichki a'zolariga doir. Peri- va postnatal) organik shikastlar (ichki a'zolaridagi gipoksiya, ona va homilaning immun nomuvofiqligi, homiladorlik toksikozlari, bosh suyagining tug'ma jarohatlari,

dastlabki miya infeksiyalari va sh.k.) sababli vujudga keluvchi organik o'zgargan bosh miya reaktivligini, boshqa tomondan esa, biologik va ijtimoiy-psixologik xususiyatdagi postnatal (asosan 1 yoshdan katta bolalarda) ekzogen zararlarning natijasida yuzaga keladigan prenevrotik (prenevrozga o'xshash) va prepsixopatik (prepsixopatiyaga o'xshash) tiplarni o'z ichiga oladi.

Yuqorida tilga olingan prenevrotik va prepsixopatik kasalliklarni ular kasallikdan oldingi belgilarga xos bo'lgani uchun yuqori xavf holatlari (omillari), sifatida ko'rish lozim. Prenevrotik kasalliklarda so'z polimorf, kuchsiz, biroq qayta takrorlanishga moyil bo'lgan nevroitik darajadagi yo'qolgan kasalliklar (kayfiyatning o'zgaruvchanligi, qo'ruqlarning paydo bo'lishiga yuqori tayyorgarlik, tush, ishtaha buzilishlari, holdan toyish va qo'zg'aluvchanlik hollarining onda-sonda uchrashi va h.k.) haqida boradi. (Kovalev V.V.; Spivak L.I.). Prepsixopatik buzilishlarda alohida xarakter xususiyatlarining: qo'zg'aluvchanlik, xavotirlanish, namoyishkorlik yoki mayllarning, ayniqsa jinsiy mayllar, ba'zida esa ularning nokeskin ifodalangan buzilishining vaqtincha kuchaygan ko'rinishiga o'tuvchi ko'chishlar o'z o'rniga ega.

Shunisi tushunarliki, o'zida 1-xavf omillarini ifoda etuvchi sanab o'tilgan holatlar ularning nerv-psixik reaktivlikka bevosita ta'sir o'tkazib, nisbatan psixik kasalliklarning vujudga kelish xavfini yuzaga keltiradi, ko'pincha esa kasallik oldi holatlariga bog'liq.

2-tartibli psixik kasalliklar xavfi omillariga bola anamnezida belgilangan ichki a'zolar rivojlanish davri (gipoksiya, homiladorlik toksikozi, onaning intoksikatsiyasi va infeksiyasi va b.), perinatal davr (tug'ma bosh suyagi jarohati, tug'ilishdagi asfiksiya, vakuum-ekstratorning qo'llanilishi, rezus - immun ziddiyatlar), turli postnatal bosh suyagi- miya jarohatlari, miyaga xos va umumiy infeksiya va intoksikatsiyalar, shuningdek, o'tkir va surunkali psixik jarohatlar va boshqa patogenpsixik ta'sirlar (psixik o'ta tajanglik, axborot yuklamasi, hissiy va axborot deprivatsiyasi va b.) ning patogen biologik ta'sirlarini kiritish mumkin. Bundan tashqari, 2 tartibli xavf omillariga psixik kasalliklar bilan ommaviy kasallanishni ham kiritadilar. Barcha sanab o'tilgan 2-tartibli xavf omillari, nafaqat, kasallik oldi holatlari va boshqa individual reaktivlik o'zgarishlari, balki shaxsiy kasallik belgilari uchun ham potensial yoki shartli-patogen ahamiyatga ega. Biroq, bu omillar ta'siri organizm, xususan, nerv- psixik reaktivligining aniq og'ishlarida namoyon bo'lmagunga qadar, ularni 2-tartibli xavf omillariga kiritish lozim. Shu bilan birga, anamnezida shu kabi omillar mavjud bolalarda nafaqat reaktivlik va kasallik oldi holatlarining subklinik o'zgarishlari, balki nerv-psixik rivojlanishning klinik ifodalangan buzilishlari, ya'ni patologik holatlar ham namoyon bo'ladi. Shunday qilib, E.Eggers va boshqalar homilaning gemolitik kasalligi bilan bog'liq toksikoz bilan kechgan yoki tug'ish uchun vakuum-ekstrator qo'llanilishini talab qilgan homiladorlikdan tug'ilgan 30% -20% bolalarda aqliy taraqqiyoti va shaxs sifatida shakllanishidagi og'ishlarni belgilaydilar.

Psixik kasalliklarning aholi orasida, ayniqsa bolalar va o'smirlar orasida tarqalganligini epidemiologik usul yordamida o'rganish nerv- psixik buzilishli bolalarga profilaktik yordam berishni tashkil etish asosida yotadi. Psixik kasalliklarning tuzilishi, klinik xususiyatlari va etiologiyasini, jumladan bolalar nerv-psixik kasalliklari tuzilishida etakchi o'ringa ega bo'lgan chegara shakllarini bilish faqat faktor tahlil ishtirokidagi epidemiologik tadqiqot doirasidagina bo'lishi mumkin. Psixik kasalliklar etiologiyasi va patogenezida turli omillar o'rnini o'rganishda katta metodik qiyinchiliklarga (xususan, matematik) duch kelishga to'g'ri keladi, chunki tahlilga miqdor emas, balki sifat belgilari kerak. N.M.Jarikov epidemiologik omillarning psixik kasalliklarni vujudga kelishiga ta'sir etish darajasini aniqlash uchun, eng

avvalo, ularning korrelyatsiyalarini qat'iy ilmiy tahlil qilish asosida epidemiologik ahamiyatli omillarni ajratish zarurligini ko'rsatdi. Psixiatriyada epidemiologik ahamiyatga (ichki va tashqi) ega omillar ham sifat, ham miqdorga nisbatan dinamik va diskretlilik bilan aniqlanadi. Faktor tahlil mazkur omil birinchi tartibli yoki ikkinchi tartibli ekanligini aniqlashga, ya'ni ma'lum ishonchlilik darajasiga ko'ra uning etiologik yoki patogen ahamiyati haqidagi muqobil tasdiqni qabul qilish yoki rad etish kerakligini aniqlashga yordam beradi (Grigoreva E.A.). Barcha chegara psixik buzilishlariga bog'ishlangan klinik ishlarda muhitning psixik jarohatlovchi ta'siri ko'rsatiladi. Bunda omilning obyektiv patogenligi emas, balki individning unga obyektiv munosabati yoki uning psixologik ahamiyati muhim ahamiyat kasb etadi. Shubhasiz, chegara psixik kasalliklari etiologiyasida sensibilizatsiya (Orbeli L.A.) mexanizmlari ham, ko'p marta takrorlanuvchi patogen ta'sirlar natijasida bir vaqtning o'zida, ham samara yig'indisi, ham qo'zg'atuvchi sezgirlik chegarasining tushishi kuzatilganda katta rol o'ynaydi. Boshqacha aytganda, umumiy va individual reaktivlik o'zgaradi.

Tarbiyaning ota-onalarning o'ta g'amxo'rligi kabi boshqa xususiyati (bolaning muvaffaqiyati uchun asoslanmagan va o'rinsiz xavotirlanishi) bolada nafaqat mustaqillikning rivojlanishini chegaralaydi, balki har doim ham yaxshi bo'lmagan obro'siga bo'ysunib qolishiga ham olib keladi. Bundan tashqari, induksiya mexanizmi bo'yicha bolada sun'iy ravishda asabiyligni, xavotirni, o'ziga ishonchsizlikni qo'zg'atadi (ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda yuqori ta'sirchanlik va ishonitirish va taqlidga yosh moyilligi hisobiga subklinik va patologik buzilishlarni keltirib chiqaradi.) (Manova- Tomova V.S., Zaxarova A.I.).

Mamlakatimiz va xorijiy adabiyotlarda oilada yagona farzandning bo'lishi kabi psixopatologik muammoga ko'p e'tibor berilmoqda. XX asrning 20-30 yillaridan ko'pgina mamlakat mualliflari yagona farzandning rivojlanish sharoitlarini patologik yoki yuqori xavf omili sifatida belgilamoqdalar: bunday bolalarda tez-tez psixik buzilishlar yuzaga keldi. So'nggi nashrlarda "yagona farzand sindromi" (Ajuriaguerra Y.) to'g'risida so'z borib, bu sindrom yuqori affektiv qo'zg'aluvchanlik, autistik va egoistik maqsadlar agressivlik va shu kabilar bilan xarakterlanadi. Bunday bolalarda, shubhasiz, ichki o'z-o'zini baholash va tashqi o'zaro munosabatlar tizimi, ya'ni "Men"- "biz"- "ular" psixologik tizimi buzilgan bo'lib, nevroitik individualizmning rivojlanishi uchun asos sifatida xizmat qiladi. Ularda bolalarga xos bo'lgan tabiiy ehtiyojlarga, hayotning jamoaviy shakliga nisbatan salbiy munosabat rivojlanadi va asta-sekin aybdorlik hissi, qo'ruq, xavotir bilan birga begonashuv fenomeni shakllanadi (Zaxarova A.I.). Bolalar bilan psixogigienik ish ularning rivojlanishining barcha bosqichlarida, oilada, maktabgacha ta'lim muassasalarida, maktabda amalga oshirilishi kerak. Psixogigienik tadbirlarni ta'minlashda yetakchi rol ota-onalar va o'qituvchilarga tegishli bo'lib, ular ma'lum tayyorgarlikka ega bo'lishi kerak. Maktabdan tashqari ruhiy gigiena ishlariga ta'sirni kamaytirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Xulosa. Oxirgi 10 yil ichida davlat darajasida psixogigiena sohasida pedagog kadrlar tayyorlashni takomillashtirish va shunga mos ravishda maktablar va boshqa ta'lim muassasalarida zarur psixogigienik talablarni amalga oshirishga urinishlar amalga oshirildi. Bolalarning ham jismoniy, ham ruhiy salomatligi juda ko'p qirrali muammodir. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning barcha istiqbollari, yuksak turmush darajasi, ilm-fan va madaniyat kelajak avlodning mehnat hayotiga kirib kelishi bilan bog'liqdir.

Afsuski, hozirgi vaqtda, ayniqsa, maktab yoshidagi bolalarning salomatlik holati keskin yomonlashishda davom etmoqda. Ushbu hodisaning sababi ta'lim jarayoni, bolaning turmush tarzi, ekologiyasi va boshqalar bilan bog'liq turli

omillar bo'lishi mumkin. Kattalar va bolaning ruhiy salomatligiga g'amxo'rlik qilish - ruhiy gigiena bilan shug'ullanadigan vazifa - uning tug'ilishidan ancha oldin boshlanishi kerak. Bunday holda, tibbiy-genetik maslahatlar, irsiy moyillik bilan bog'liq kasalliklarni aniqlash, homilador onaning organizmini oldindan sanitariya qilish, uning somatik

va ruhiy holatini aniqlash, organlar va tizimlarning surunkali kasalliklari mavjudligini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, spirtli ichimliklar, giyohvand moddalar, toksik moddalarni iste'mol qilishni, shuningdek, turli xil stressli sharoitlar, travmatik omillar va psixogen tuzilish kasalliklarini istisno qilish kerak.

ADABIYOTLAR

1. Nishanova Z.T., Kamilova N.G., Alimova G.Q. Psixogigiyena. Toshkent 2007.
2. Varga A.L. Sistemnaya semeynaya psixoterapiya. Kratkiy leksionniy kurs. SPb.: Rech, 2001. - 144 st.
3. Abdullayev M., Umarov E., Ochilloyev A., Yo'ldoshev A., Abdullayev A. "Madaniyatshunoslik asoslari". «Turon-Iqbol» nashriyoti, Toshkent 2006-y.
4. "Umumiy psixologiya" Ivanov P.I. (Zufarova M.E.) Toshkent 2014. 127-bet. Krutetskiy V.A. Moskva 1986-yil. 113 -bet.
5. Mirror Saavedra Roca J.M. & Taravillo Folgueras B. (2012). Psixobiologiya. Nöropsikologiya. Xotira. CEDE qo'llanmasi: Madrid.
6. Morgado Bernal I. (2006-yil 19-dekabr). O'quv va xotira psixobiologiyasi (1-qism): Tabiat va tasnif. Percepnet-dan olingan.
7. www.ziyouz.com kutubxonasi.

UDK:1(091)

Nurali NAZAROV,
O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti dotsenti, f.f.n
E-mail:rustamnazarov176@gmail.com

F.f.n.(PhD) B.Primovlar taqrizi asosida

SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF FOOTBALL IN UZBEKISTAN

Аннотация

In the article, the development of Uzbek football in our country, this sport did not appear today or yesterday, the fact that Uzbek football has its own deep and strong roots that began at the beginning of the 20th century, the victories of our country's teams, the importance of football in the life of our society is revealed.

Keywords: Sport, football, development of Uzbek football, team, championship and champion, fan, player, victory, love to motherland.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ФУТБОЛА В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В статье речь идет о развитии узбекского футбола, о том, что этот вид спорта появился в нашей стране ни сегодня, ни вчера, а имеет свои глубокие и прочные корни, уходящие в начало XX века, о победах команд нашей страны, о значении футбола в жизни нашего общества.

Ключевые слова: Спорт, футбол, развитие узбекского футбола, команда, чемпионат и первенство, болельщик, игрок, победа, любовь к родине.

O'ZBEKISTONDA FUTBOL TARAQQIYOTINING IJTIMOIIY-FALSAFIY TAHLILI

Аннотация

Maqolada o'zbek futbolining rivojlanishi, mamlakatimizda bu sport turining bugun yoki kecha paydo bo'lib qolmaganligi, o'zbek futbolining XX asr boshidan boshlangan o'ziga xos chuqur va mustahkam ildizlariga ega ekanligi, yurtimiz jamoalaring g'alabalari, futbolning jamiyatimiz hayotidagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Sport, futbol, o'zbek futboli rivoji, jamoa, chempionat va chempionlik, muxlis, o'yinchi, g'alaba, vatanga muhabbat.

Kirish. 2023-yil 18-mart kuni "Bunyodkor" stadionida bo'lib o'tgan O'zbekiston va Iroq terma jamoalari o'rtasidagi final uchrashuvida O'zbekiston terma jamoasi ishonchli g'alaba qozonib U-20 Osiyo kubogini qo'lga kiritdi.

<https://sports.uz/news/view/kubok-azii-u-20>

allaqachon afsonaviy bo'lib qolgan futbol sport turi tarixida ko'plab ajoyib zarbalar, azaliy hazillar va kimlarning nomi bilan bog'liq bo'lgan fintlar va kombinatsiyalar mavjud. O'yinni tomosha qilayotganda, biz ko'pincha shunga o'xshash narsani o'z ko'zimiz bilan ko'rishga zavq olishga umid qilamiz. Milliy jamoalar, dongdor futbol klublari ishtirokidagi ajoyib futbol musobaqalarini butun dunyo bo'ylab millionlab muxlislar tomosha qilishlari bugungi kunda sir emas. Har to'rt yilda bir marta bo'lib o'tadigan jahon chempionati futbol ishqibozlari uchun eng kutilgan bayramdir. Har bir jamoa o'zining eng yaxshi fazilatlarini namoyish etishni, eng katta sovrin jahon

championligi uchun kurashishni va tarixga kirishni xohlaydi. Bunday voqealar paytida dunyo bo'ylab millionlab insonlarning ko'z yoshlari to'kiladi, kimlardir alamdan kimlardir quvonchdan ko'z yosh to'kishadi. Muayyan jamoani qo'llab-quvvatlaydigan har bir kishi har bir o'yin davomida jamoa haqida qayg'urishi nimani anglatishini juda yaxshi biladi. Jamoalar mamlakatlar, shaharlar va mintaqalarni ifodalaydi va muxlislar o'z jamoalari ular uchun g'alaba qozonganidan faxrlanishadi.

-Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Millionlar o'yini nomini olgan futbol allaqachonlar yurtimiz madaniy hayotining ajralmas qismlaridan biriga aylanib ulgurgan. Mamlakatimizda bu sport turi bugun yoki kecha paydo bo'lib qolgani yo'q. Axborot Imomxo'jaevning "Asr futbolidagi asl qadrdonlarim" nomli kitobi [1], Mahmayusuf Berdievning "Kitob" nomli futbolga bag'ishlangan kitobi [2], Odil Ahmedovning o'z hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan «Orzuning shonli yo'li» nomli kitobi [3], R.E.Nurimovning Futbol darsligi [4], Asqar Tolipjonovning "Yuqori malakali futbolchilarni tayyorlashning zamonaviy tizimi" nomli o'quv qo'llanmasi [5], Dilshod Isroilovning "Futbolning sehrli olamiga sayohat yoxud jahon chempionatlari tarixidan" [6] nomli kitoblari yoritilganidek, "o'zbek futboli tarixi XX asr boshidan boshlangan o'zining chuqur va mustahkam ildizlariga egadir. Dastlab mamlakatimizga kelgan chor rossiyasining harbiylari ko'ngilxushlik uchun o'ynagan bo'lsalarda 1912-yillarga kelib butun Farg'ona vodiysi shu qatorda Qo'qonning aholisi ushbu o'yin bilan muntazam shug'ullanishni odat qilib olishadi. Shu yildan boshlab yurtimizda futbol o'yiniga oshno bo'lgan qalblarda futbol

falsafasi paydo bo'la boshladi. Qo'qon shahrida birinchi jamoaning paydo bo'lishi, o'zbek futbol tarixining rivojlanishi uchun zamin yaratdiki, bu bizning mintaqamizda Samarqand, Toshkent, Andijon, Namangan va O'zbekistonning boshqa qator shaharlarida futbol jamoalari paydo bo'lishiga turtki bo'ldi"[7].

-Tadqiqot metodologiyasi. Bir necha yillik olib borilgan ishlar, o'tirilgan tajribalardan sung 1928-yilda O'zbekiston milliy terma jamoasi tashkil etildi. O'sha kunlarda yangi tashkil etilgan jamoa Moskvada bo'lib o'tgan spartakiadada ishtirok etib o'zining jozibador o'yinlari bilan tomoshabinlar qalbidan joy oldi. Yurtdoshlarimiz hech narsa sevimli jamoani qo'llab-quvvatlash kabi adrenalini bermasligini, har bir to'p yo'qotilganda, har bir uzatmada, zarbada va darvozabonning chiqishida, to'p uchun o'tilib uning chayqalishini his qilishni, jamoa g'alaba qozonganida baxtdan aqlidan og'ish va mag'lubiyatga uchraganda alamdan o'kinib yig'lashni ana shu spartakiadadan keyin yuraklaridan o'tkazishdi. O'yinchilarda vatan va xalq oldidagi sadoqat hissini qaror toptirgani shubhasiz[8].

1930-yilda o'zbek futbolchilari xalqaro o'yinlar doirasidagi birinchi g'alabani nishonladilar. Havaskor futbolchilardan tashkil topgan jamoalarimizning ko'rsatgan o'yinlari, o'yin davomidagi irodaviyliklari hamda chiroyli xatti-xarakatlaridan Germaniya va Norvegiya terma jamoalarining yetakchi murabbiy va o'yinchilari hayratda qolishdi. 1939-yildan boshlab O'zbekistonning yetakchi klublari, xususan, Toshkentning "Dinamo", "TODO", "Spartak" futbol klublari sobiq ittifoq chempionati va kubogi o'yinlarida "b" toifasidagi sport ustalari o'rtasidagi musobaqalarda ishtiroklarini boshladilar.

Respublikamizda futbolni rivojlanib borishi asosida 1956-yilga kelib poytaxtimiz Toshkent shahrida "Paxtakor" futbol klubi tashkil etildi. Jamoa o'zining uzoq yillik faoliyati davomida bir qancha g'alabalarga erishdi. Bugungi kunga kelib nafaqat o'zbekistonda, balki, butun osiyoda har qanday darajadagi o'yinlarda hisoblashishga to'g'ri keladigan eng kuchli jamoalardan biri aylandi. Paxtakor jamoasi 1962-va 1982-yillarda sobiq sovet ittifoqi chempionatida 6-o'rinni egalladi. (<http://elibrary.ru/tem/asp>) "Paxtakor" jamoasining mamlakat chempionatlaridagi ishtiroklari boshqa jamoa o'yinchilarini ham g'alaba uchun kurashga bo'lgan ishtiyoqlarini, o'zlariga bo'lgan ishonchlarini, muxlislarga beradigan ruhiy lazzatlarini his etishlari namuna bo'ldi. Ayniqsa 1979-yildagi paxtakor jamoasining fojeaviy halokatidan keyin tezda o'zini o'nglab olishi butun xalqimizga jamoalarimizga juda katta dalda bo'ldi. Ular musobaqalarda ishtirok etadigan barcha jamoalarimizni har qanday vaziyatda ham raqiblarni mag'lubiyatga uchratish irodasini namoyon etishni falsafiy jihatdan anglab yetishlari uchun saboq bo'ldi.

-Tahlil va natijalar. O'zbekiston futbol federatsiyasi (O'FF) mustaqillikka erishilgandan so'ng 1994-yildan boshlab Osiyo futbol Konfederatsiyasi va FIFAning to'laqonli a'zosiga bo'ldi. Shunday qilib, mamlakat jamoalari xalqaro turnirlarda qatnashish huquqiga ega bo'ldilar. Jahon va Osiyo chempionati musobaqalari, Olimpiya va Osiyo o'yinlari o'z

navbatida o'zbek futbol mutaxassislari va murabbiylarining nufuzini oshirdi. Eng katta yutuqlardan biri 1994-yilda O'zbekiston milliy terma jamoasi Yaponiyaning Xirosima shahrida Osiyo o'yinlari chempioniga aylanganini alohida ta'kidlash joizdir. Bugungi kunga qadar ana shu g'alaba O'zbekiston terma jamoasining eng yirik g'alabasi hisoblanadi. Jamoalarimizdan "Nasaf" 2011-yilgi mavsum davomida OFK kubogini ko'tarinki ruhda olib bordi. Anatoliy Demyanenko rahbarligida finalga juda katta tayyorgarlik ko'rgan qarshiliklar Quvaytning "Quvayt SK" jamoasini 2011-yil 29-oktabr kuni 2:1 hisobida dog'da qoldirib, OFK kubogi g'olibiga aylangan ilk klub sanaladi.

"Nasaf" 2011-yil 29-oktabr OFK kubogini g'olibiga aylandi. <https://kun.uz/uz/news/2021/11/04/>.

2012-yil 22-sentabrdan 6-oktabrgacha Eron davlatining Tehron shahrida 16 yoshgacha bo'lgan o'smirlar o'rtasida Osiyo chempionati o'tkazildi. Terma jamoamiz finalda Yaponiya terma jamoasini 3:1 hisobida mag'lub etib Osiyo chempioni bo'ldi. Shu paytgacha biror bir yoshdagi O'zbekiston milliy terma jamoasiga bu kabi sharaf nasib etmagan. Katta yoshdagilar orasida esa, O'zbekiston milliy terma jamoasi yuqorida ta'kidlaganimizdek, 1994-yilda Osiyo O'yinlari g'olibi bo'lishgan bo'lsalarda, ammo ularga halicha qit'a g'olibligi nasib etmagan. Bu g'alaba minglab millionlab yoshlarimizni xalqaro maydonlarda ham g'alabaga erishish mumkin ekanligiga ishontirdi. 2018-yil 27-yanvar kuni xitoydagi Olimpiya futbol maydonida Vetnam jamoasiga qarshi to'p surgan O'zbekiston U 23 terma futbolchilari qo'shimcha vaqtning 118-daqiqasida maydonga tushgan Andrey Sidorov 120-daqiqada burchakdan oshirilgan to'pga boshi bilan aniq zarba berib Vetnam darvozabonini dog'da qoldirdi. O'zbekiston U 23 yoshlar terma jamoasi birinchi marta 23 yoshgacha bo'lgan futbolchilar o'rtasida Osiyo chempioni bo'ldi. Birinchi bo'limda oq libosda ikkinchi bo'limda maydon oppoq qorligi sababli ko'k libosda maydonga tushdi.

2018-yil 27-yanvar kuni O'zbekiston U 23 yoshlar terma jamoasi Osiyo chempioni bo'ldi. <https://www.gazeta.uz/ru/2018/01/27/u-23/>.

Ana shunday damlarda har bir kishi o'z jamoasi bilan faxrlanadi. "Biz g'alaba qozondik!"- deya beixtirib qichqirib yuboradi. Bu esa insonni mag'lubiyatlarni o'zida singdira olmasligidan dalolat beradi. Shu o'rinda bir holatni eslash joiz. Milliy ligalarda eng ko'p g'alaba qozonish Buxarestning Styau jamoasiga tegishli bo'lib, klub 106 ta o'yinni mag'lubiyatsiz o'tkazadi. Ketma-ket 119 ta uy uchrashuvida g'alaba qilib, ketma-ket 5 ta unvonni, shuningdek, 1985-86-yillarda Yevropa chempionligini qo'lga kiritadi. Ana shu o'yinlardan jamoaning muxlislari qanchalik zavq olganini hech qanday o'lchovlarga sig'dirib bo'lmaydi. Qordagi g'alaba nomi bilan ushbu o'yinni ham muxlislarning doimiy yodida saqlanib qolishi tabiiydir. Futbol tarixida gohida muxlislar hech qachon unutishmaydigan holatlar ham bo'ladi. Misol uchun 2002-yilgi jahon chempionati Turkiya va Braziliya o'yinida Hakkan Unsall Rivaldo Ferreyraning oyog'iga tepadi. Rivaldo esa yuzini ushlab, yerga yiqiladi. Keyinchalik u aktyorlik faoliyati uchun 7000 dollar jarimaga tortiladi. Bu holat muxlislarni o'z suyuqlilari Rivoldodan ranjishlariga sabab bo'ladi. Nafaqat muxlislar o'yinchi yoki jamoalardan balki jamoalar hakamlardan norozi bo'lgan holatlar ham mavjud. 2002-yil 31-oktabrda Madagaskar birinchiligida "Stad Olimpik lemirn" jamoasi avvalgi o'yindagi hakamning adolatsizligi uchun norozilik sifatida o'z darvozasiga 149 ta gol uradi. Futbol tarixidagi eng g'alati o'tgan bu o'yin o'z natijasi ya'ni 149:0 hisobi bilan Ginnesning rekordlar kitobiga kiritilgan. Bu holat hakamlarni nohaqlikka yo'l qo'ymasliklari uchun kaltak vazifasini bajargan. Yoshlar o'rtasidagi g'alabalar terma jamoalarning muvaffaqiyatli ishtiroki, O'zbekiston Respublikasi prezidenti va mamlakat hukumatining klublar va bolalar futbolining jadal rivojlanishiga alohida e'tibor qaratayotganligi bilan bog'liqdir. 1993-yilda "O'zbekiston Respublikasida futbolni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qonun qabul qilindi. 1996-yilda "O'zbekistonda futbolni rivojlantirishning tashkiliy asoslari va tamoyillarini yanada takomillashtirish to'g'risida" gi qonun qabul qilindi, unda professional klublar tizimi orqali Respublikada futbolni rivojlantirish siyosati aniqlandi.

2019-yil 4-dekabrda xalqimizning salomatligi to'g'risida g'amxo'rlik qilish, ma'naviy va jismoniy barkamol avlodni shakllantirish, ayniqsa yoshlarni keng jalb etish bo'yicha bir qator chora-tadbirlar amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-5887-son farmoni chiqdi. Ushbu Farmoni ijrosini ta'minlash hamda futbol sohasini rivojlantirish, futbol klublari faoliyatining samaradorligini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi "Futbol klublari faoliyatining samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 30-aprelda 261-sonli qaror qabul qildi.

"Sportdagi yutuqlarning muttasil ortib borishi sportchilarni tayyorlashni boshqarishning yangi, samaraliroq shakllarini izlashni taqozo etadi. Shuning uchun yaxshilanish o'quv jarayonini boshqarish va boshqarish tizimlari sportchining tayyorgarlik darajasi haqidagi bilimlarga asoslanadi" [9]. Mamlakatning futbol klublari va terma jamoasi uchun zahira tayyorlash maqsadida barcha hududlarda ixtisoslashtirilgan futbol maktab-internatlari tashkil etildi. Ularda mamlakatimizning eng ko'zga ko'ringan o'yinchilari jumladan, 1987-yilda yoshlar o'rtasida jahon chempioni, 1994-yil osiyo o'yinlari chempioni Mirjalol Qasimov, 2008, 2011-yillarda osiyoning eng yaxshi o'yinchisi Server Jeparov, 2019, 2021-yillarda O'zbekistonning eng yaxshi o'yinchisi Eldor Shomurodovlar o'zlarining tashriflari bilan yosh

futbolchilarga kerakli nasihatlar berishmoqdalar. Bunday interfaol o'qitish usullari turli jihatlardagi ta'lim muammolarini hal qilishni ta'minlaydi. Interfaol usullarga qiziqish zamonaviy tizimni takomillashtirish zaruratidan kelib chiqadi. Interfaol usullardan foydalanish dars davomida talabalarning mustaqil bilish faoliyatini tashkil etish imkonini beradi. Interfaol ta'lim texnologiyasiga ega bo'lish va uni o'yin jarayonida qo'llash, shubhasiz, bugungi kunda futbolchilarning maydondagi jarayonlarga mos keladigan fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradi [10]. Futbolga ixtisoslashgan maktablarda, futbol akademiyalarida turli-tuman yangi va yangi usullardan foydalanib yoshlarimizni tarbiyalash ularni nafaqat osiyoning balki yevropaning yetakchi klublarida o'z o'rinlarini topishlariga imkoniyat yaratadi. Faqatgina himoya yoki hujumga ixtisoslashmasdan maydonning barcha qismida to'p bilan bir xil xarakatlanish "Zamonaviy futbolchilarning alohida ajralib turadigan jihatlaridan biri o'yinchi ampulasidan qat'iy nazar himoyada ham markazda ham hujumda ham yuqori darajada o'yin ko'rsatishi lozim"ligi esa davr talabidir [11]. Yosh iste'dodlarning kelajagi uchun mas'ul murabbiylar va sudyalarning malakasini oshirish maqsadida Toshkent shahrida FIFA mutaxassislari ishtirokida xalqaro seminarlar tashkil etilib, har yili "PRO", "A", "B" va "C" dasturlari bo'yicha trenerlar litsenziyalanadi. 2011-yilda hamyurtimiz Ravshan Ermatov 4-marta Osiyodagi eng yaxshi hakam deb topildi. U kolumbiyalik Vilmer Roldan va braziliyalik Luis Senemalarni ortda qoldirdi. Uning yordamchisi Alisher Muhammadiev Osiyodagi eng yaxshi yon hakam unvoniga sazovor bo'ldi. Yuqorida qayd etilgan g'alabalar "yosh avlodni sportga oshno bo'lishga, tinmay mehnat qilishga, jismonan baquvvat va sog'lom bo'lishga yetaklaydi. Har qanday mamlakat taraqqiyoti, avvalo uning kadrlari va ulpming salohiyatiga bog'liq" [12].

-Xulosa va takliflar. Nima uchun futbol millionlar o'yini nomini olgan? nima uchun futbolni telbalaracha yaxshi ko'rishadi? kabi savollarga 2007-yilgi FIFA tomonidan o'tkazilgan so'rovnoma javob beradi. So'rovnoma shuni ko'rsatadiki, taxminan 265 milliondan ortiqroq kishi yoki dunyo aholisining qariyb 4 foiz muntazam ravishda futbol o'ynaydi. Har soniyasida g'alabani raqib ilib ketishi har daqiqada quvonch g'amga yoki teskari holat ruy berishi uchun ham futbolni yaxshi ko'rishadi. Eng tezkor gol braziliyalik Rikardo Oliveyaning rekordini yangilagan Gavin Stokesga tegishli bo'lib, Braziliyalik golni 2,8 soniyada, Stokes esa 2,1 soniyada urgan. Shu daqiqalar ichida ikki tamonda turib muxlislik qilayotganlarni qay biri qanday ahvolga tushganini xaqiqiy muxlislar juda yaxshi bilishadi. O'zbek futbolida Paxtakor, Nasaf, Navbahor, Neftchi, So'g'diyona, Bunyodkor klublari o'rtasidagi o'yinlarda jamoalarning muxlislari o'zlarining jonbozliklari bilan ajralib turishadi. Ayniqsa Paxtakor, Nasaf, Navbahor jamoalarining muxlislari o'yindan oldin ham o'yindan keyin ham ancha vaqtgacha bo'lib o'tgan o'yinlarni muhokamasidan bir-birlari bilan tortishishdan charchashmaydi. Gohida dahanaki janjallashishgacha borishadiki, bularning barchasiga sabab futbolga bo'lgan mehr, futbolga bo'lgan ishtiyoq, futbolni o'z turmush tarzining bir qismi deb bilishdir. Yuqorida keltirilgan xulosalarga asoslanib quyidagi amaliy tavsiyalarni:

-Xorijiy mamlakatlarda to'p surayotgan barcha o'yinchilarimiz ishtirokidagi o'yinlarni namoyish etib borishimiz;

- Har yili bir necha marotabadan mini hamda katta futbol faxriylari o'rtasida uchrashuvlarni uyushtirib telekanallar orqali namoyish etib borish;

-Yilning eng yaxshi o'nta o'yinchisi hayoti va faoliyati bilan bog'liq voqealarni yorituvchi kitoblarni chop etish;

-Mamlakatimizdagi eng yetakchi futbol murabbiylarining ish faoliyatini yorituvchi vedioroliklarni tayyorlash va namoyish etishni yo'lga qo'yish;

-O'zbekiston superligasida ishtirok etayotgan jamoalari bo'lmagan viloyatlar futbolini eng qisqa vaqt ichida rivojlantirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish;

-Futbol maydonlariga tashrif buyurganlarga o'yinlar davomida tomoshabinlarga xos madaniyat va ma'naviyatni aks ettiruvchi tarqatma materiallar berishni yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq deb bilamiz.

ADABIYOTLAR

1. Imomxo'jaev A. "Asr futbolidagi asl qadrdonlarim" Toshkent 2019-yil. 800 –bet.
2. Berdiev M. "Orzu". Nasaf nashriyoti. 2017-yil. 157 –bet.
3. Ahmedov O. Orzuning shonli yo'li. Yangi Kitob nashriyoti. 304-bet.
4. Nurimov R. Futbol. Toshkent 2019-yil. 322 –bet.
5. Berdiev M. "Orzu" Nasaf nashriyoti. 2017-yil. 157 –bet.
6. Tolipjonov A. "Yuqori malakali futbolchilarni tayyorlashning zamonaviy tizimi" nomli o'quv qo'llanma Fan va texnologiya nashriyoti. 2017-yil. 164 –bet.
7. Isroilov D. "Futbolning sehrli olamiga sayohat yoxud jahon chempionatlari tarixidan" Yangi Asr Avlodi nashriyoti. 2010-yil 156 –bet.
8. <http://bibliofond.ru/view.aspx> .
9. A'zamova M. Kelajak avlod tarbiyasida ijtimoiy-gumanitar dolzarb masalalari. Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti, Auezov M. Nomli janubiy Qozog'iston universiteti xalqaro ilmiy amaliy konferensiya. Toshkent 2022-yil aprel 629 –bet.
10. Кулишенко И.В., Антипов А.В. Оценка современных методов определения физической работоспособности футболистов // Теория и практика физической культуры Санкт-Петербург 3/2020 стр.20.
11. Нуруллаева Дж., Калинина О.Н., Хашимова Ф.У.,Ходжаев А.С. Интерактивное обучение в обучении русскому языку // Журнал позитивной школьной психологии <http://journalppw.com> 2022, Vol. 6, нет. 4, 4102–4106.
12. Шаджалилов Ш. Восстановление работоспособности и ее влияние на игровую деятельность футболистов высокой квалификации. // Наука и спорт 2019/4 стр.52.
13. Yakubov F. Bo'lajak jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining tafakkur tarzini rivojlantirish metodikasi Monografiya. T: "Lesson press" MChJ nashriyoti. 2022. 140-bet.

UDK:796.011.3+373(075.8)

Odiljon NAZIROV,

Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti

Farg'ona filiali dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

E-mail: nodir_tib_83@mail.ru

FarDU Jismoniy madaniyat nazariyasi va uslubiyo kafedrasida p.f.n., dotsent R.X. Xamraqulov taqrizi asosida

METHODOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ENSURING THE INTEGRATION OF PHYSICAL EDUCATION IN THE SYSTEM OF PRESCHOOL AND SCHOOL EDUCATION

Annotation

Possibilities of independent and practical mastery of the forms distributed during the academic year based on the integration of the content of pedagogical features and components of complex development such as healthy lifestyle and work ethic in the educational process of developing the physical qualities of children aged 6-7 and teaching them to act. increased.

Key words: Health platform, chest circumference, heart rate, experimental group, general development exercises, movement activity, movement training, preschool educational organization.

МЕТОДИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНТЕГРАЦИИ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В СИСТЕМЕ ДОШКОЛЬНОГО И ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Возможности самостоятельного и практического освоения форм, распределяемых в течение учебного года на основе интеграции содержания педагогических особенностей и компонентов комплексного развития, таких как здоровый образ жизни и трудолюбие, в образовательный процесс развития физических качеств детей 6-летнего возраста. 7 и учить их действовать.

Ключевые слова: Платформа здоровья, окружность грудной клетки, экспериментальная группа, комплексное упражнение, двигательная деятельность, двигательная тренировка, организация дошкольного образования.

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIM TIZIMIDA JISMONIY TARBIIYANING UZVIYLIGINI TA'MINLASHNING METODIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

6-7 yoshdagi bolalarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish hamda ularni harakat amallariga o'rgatishda pedagogik xususiyatlari mazmuni va sog'lom turmush tarzi, ishchanlik kabi kompleks rivojlantirish komponentlarini ta'lim jarayonida integratsiyalash asosida o'quv yili davomida taqsimlangan shakllarini mustaqil va amaliy o'zlashtirish imkoniyatlari oshirilgan.

Kalit so'zlar: Salomatlik platformasi, ko'krak qafasi aylanasi, yurak qisqarish sur'ati, tajriba guruhi, umumrivojlantiruvchi mashqlar, harakat faolligi, harakat tayyorgarligi, maktabgacha ta'lim tashkiloti.

Kirish. Mamlakatimiz rivojlanishining yangi bosqichida aholi, ayniqsa, bolalar va o'quvchi yoshlarning sport bilan ommaviy shug'ullanishlarini, faol dam olish shakllaridan foydalanishlarini ta'minlovchi amaliy chora-tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish, sog'lom avlodni tarbiyalash respublikamizda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan, "...butun ta'lim tizimining eng muhim vazifasi – yosh avlodga puxta ta'lim berish, ularni jismoniy va ma'naviy yetuk insonlar etib tarbiyalashdan iboratdir"[1]. Maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilarini kelajakda maktab bo'g'inida ta'lim olishga tayyorlash har bir bola hayotida mas'uliyatli bosqich hisoblanadi. Ma'lumki, umumta'lim maktablaridagi jismoniy tarbiya-sog'lomlashtirish ishlari ayniqsa boshlang'ich sinf o'quvchilarida to'planib boradigan toliqishni oldini olish va bartaraf qilishning samarali vositasi hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Pedagogikaning fan sifatida shakllanishi yosh avlodni hayotga tayyorlash, ular tarbiyasini samarali amalga oshirish ehtiyojidan kelib chiqadi. Bu ehtiyoj borasida orttirilgan tajribalar to'planganidan keyin o'sha tajribalarni umumlashtirish, yoshlar tarbiyasi haqida qonun-qoidalarni ishlab chiqish zaruriyati tug'iladi[2].

Bir qator pedagog olimlar tarbiya avlodlar o'rtasidagi aloqani ta'minlaydi. Kattalar turmush jarayonida orttirgan

tajribalarini o'zidan keyingi avlodga o'rgatib borganlar. Kichik avlod esa o'z faoliyati davomida duch kelgan yangi-yangi muammolarning yechimini topish barobarida bilim va ko'nikmalarni egallab, oldingi avloddan meros qolgan bilimlarni yanada boyitib, o'zidan keyingi avlodga qoldiradi[3].

P.F.Lesgaft aytganidek, jismoniy ta'limning vazifasi aqliy rivojlanish bilan to'liq holda o'z harakatlariga ongli tarzda munosabatda bo'lish va o'z ishini imkon qadar kam kuch sarflagan holda bajarish maqsadida insonning o'z harakatlaridagi tartibsizlikni cheklashdan iborat[4].

Rivojlanib borayotgan mamlakatimiz hayotida, jumladan, maktab ta'lim tizimida katta o'zgarishlar ro'y bermoqda. Yangi umumta'lim maktabi shakllantirilmoqda, o'qituvchining o'quvchini har tomonlama rivojlantirishga hamda mustaqil rivojlanishga qaratilgan pedagogik faoliyati takomillashtirilmoqda.

Y.A.Yanson tadqiqot ishlari asosida maktab o'quvchilarining zamonaviy jismoniy tarbiya jarayoni tuzilmasini ishlab chiqqan bo'lib[5], u oltita tarkibiy qismdan iborat:

1. Jismoniy tarbiyaning maqsadga yo'naltirilganligi (salomatlik darajasini oshirish va mustahkamlash, maktab o'quvchilarini har tomonlama rivojlantirish, o'quvchilarning harakatlanish tartibini shakllantirish, shaxsga yo'naltirilgan

jismoniy tarbiya, maktab o'quvchisini hayotiy faoliyatga tayyorlash, jismoniy tarbiya sohasida dunyoqarashini shakllantirish).

2. Jismoniy tarbiya dasturi (oxirgi paytlarda yigirmatadan ko'proq dasturlar ishlab chiqilgan), u davlat ta'lim standartlari asosida 60-70 foiz hajmda bazaviy funksional tarkibni o'z ichiga olishi lozim va 30-40 foizni o'qituvchi iqlimiy va geografik shart-sharoitlar, etnik xususiyatlar, bolalarning yashash sharoitlaridagi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni inobatga olgan holda ishlab chiqadi.

3. Maktab o'quvchilarining jismoniy tarbiyasi modeli, u bir maqsadga birlashtirilgan va sog'lomlashtirish, ta'lim-tarbiya pedagogik vazifalarni hal etishga yo'naltirilgan jismoniy tarbiya shakllari yig'indisi sifatida qaraladi.

4. Jismoniy tarbiya texnologiyasi – bu harakat amallari bilan shug'ullanish vositalari (dasturdagi jismoniy mashqlar), uslublari, tashkil etish shakllari va shart-sharoitlari yig'indisidir. Bazaviy model, texnologiya monografiyada yoritib berilgan.

5. Jismoniy tarbiya sifati (jismoniy rivojlanish, harakat tayyorgarligining ob'ektiv va sub'ektiv ko'rsatkichlari aniqlanadi, harakat amallarini egallash ko'nikmasi aniqlanadi).

6. Jismoniy tarbiya jarayonini boshqarish.

E.A.Seytxalilovning e'tirof etishicha, murakkab ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik sharoitlarda bolalarning salomatligini saqlab qolish insoniyatning eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi[6].

P.Xadjayev ta'kidlab o'tadiki, zamonaviy jismoniy tarbiyaning holati muammoli vaziyat bilan ifodalanadi, u bir tomondan, uni modernizatsiya qilish zarurati bilan, ikkinchi tomondan oldinda turgan o'zgarishlarning ham ommaviy, ham individual pedagogik ong darajasida qadriyat va ma'naviy orientirlarini yetarlicha anglamaslik, jismoniy tarbiya mazmuni hamda ta'lim-tarbiya maqsadlariga erishishning samarali mexanizmlarining sust ishlab chiqilganligiga bog'liq[7].

Tadqiqot metodologiyasi. 6-7 yoshdagi bolalarga samarali pedagogik ta'sir etishni aniqlash, ularda jismoniy sifatlarning pedagogik xususiyatlari mazmuni va sog'lom turmush tarzi, ishchanlik kabi kompleks rivojlantirish komponentlarini ta'lim jarayonida integratsiyalash, hamda ularni harakat amallariga o'rgatish, ta'lim jarayonida mashqlantiruvchi samarali ta'minlash maqsadida biz tomonimizdan ishlab chiqilgan barcha mashqlar ularning organizmiga pedagogik tizimli yondashuvlar asosida ustuvor ta'sir qilishiga qarab taqsimlab chiqildi. Ular alohida o'quv vazifalari sifatida aniqlashtirildi va ularning ketma-ketlikda bajarilishi jismoniy sifatlarni urg'u bergan holda rivojlantirishga hamda ayni paytda harakat malakalarini shakllantirishga yordam berdi. Bu harakat malakalarini shakllantirish samaradorligiga ishlab chiqilgan o'quv vazifalarining ketma-ket bajarilishi orqali erishildi. Agar bolalar avvalgi mashqni yomon o'zlashtirgan bo'lsalar keyingi o'quv vazifasini bajarishga qo'yilmasliklari qat'iy belgilab qo'yildi. Harakat malakalarining teng rivojlanishi o'quv jarayonining individuallashtirish tamoyili asosida ta'minlandi. Quyida pedagogik tajribani o'tkazish davomida ta'lim uzviyligini aniqlashda qo'llanilgan jismoniy mashqlar ro'yxati berilgan. Bu ishlab chiqilgan jismoniy mashqlar ham katta yoshdagi tarbiyalanuvchilarda, ham kichik sinf o'quvchilarining jismoniy tarbiya jarayonida qo'llanilgan.

Tadqiqotlarimiz ma'lumotlariga ko'ra, maktabgacha ta'lim muassasalarining katta yosh guruhidagi 5 yoshli o'g'il bolalarda tana uzunligining o'rtacha ko'rsatkichlari $110,5 \pm 0,7$ sm ga teng, 6 yoshda esa bu ko'rsatkichlar 5 sm (4,3 foiz) ga ishonchli o'sib, o'rtacha $115,5 \pm 0,5$ sm ni tashkil etadi.

1-jadval.

14-17- sonli maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi katta guruh tarbiyalanuvchilari va 1-8- sonli umumta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'quvchilari jismoniy rivojlanishi ko'rsatkichlarining yoshga xos o'zgarishi ($X \pm Sx$)

Yoshi	n	Tana uzunligi, cm	Tana vazni, kg	Ko'krak qafasi aylanasi (KQA), sm	O'pkaning tiriklik sig'imi (O'TS), sm ³
Maktabgacha ta'lim muassasalaridagi katta guruh tarbiyalanuvchilari					
5	86	$110,5 \pm 0,7$	$18,6 \pm 0,3$	$54,8 \pm 0,5$	$992,6 \pm 19,3$
6	86	$115,5 \pm 0,5$	$19,4 \pm 0,3$	$55,6 \pm 0,4$	$1022,1 \pm 31,4$
Umumta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'quvchilari					
7	93	$122,6 \pm 0,6$	$20,7 \pm 0,3$	$57,1 \pm 0,4$	$1184,4 \pm 23,9$
8	93	$126,8 \pm 0,4$	$24,8 \pm 0,3$	$58,8 \pm 0,4$	$1350,3 \pm 38,1$

Dastlabki pedagogik tadqiqotlarni o'tkazish davomida olingan tajriba materiallari tahlilining ko'rsatishicha, katta maktabgacha yoshdagi bolalarning tana og'irligi ko'rsatkichlari 5 yoshda o'rtacha $18,6 \pm 0,3$ kg ga teng, ushbu somatometrik ko'rsatkich 6 yoshda $19,4 \pm 0,3$ kg ga o'sib, 0,8 kg (4,1foiz) farqni tashkil qildi. Ushbu yosh guruhidagi bolalarning respirator imkoniyatlarini baholashga qaratilgan tadqiqotlardan shu narsa aniqlandiki, 6 yoshdagi bolalarda ko'krak qafasi aylanasi o'rtacha $55,6 \pm 0,4$ sm gacha yetadi, bunda o'sish ishonchsiz tarzda o'rtacha 0,8 sm (1,4 foiz) ni tashkil etadi (1-jadval).

5 yoshdagi bolalarning boshqa muhim respirator funksiyasi – o'pkaning tiriklik sig'imi ko'rsatkichlari o'rtacha $992,6 \pm 19,3$ sm³ ni tashkil etib, 6 yoshda organizmning bu funksiyasi ishonchli tarzda o'sib, $1022,1 \pm 23,84$ sm³ ga yetdi, bunda farq 29,5 (2,9 foiz) ni tashkil qildi.

Kichik maktab yoshidagi o'g'il bolalarda somatometrik ko'rsatkichlarning qiyosiy tahlilini keyinchalik ham o'tkazish va yosh chegarasida o'rganilayotgan parametrlarning uzviyligini aniqlash maqsadida 5-6 yoshdagi bolalar uchun belgilangan testlar bo'yicha shunday tadqiqotlar o'tkazildi.

Dastlabki tadqiqotlar davomida olingan natijalar tahlili shuni ko'rsatdiki, 7-8 yoshdagi bolalarda o'lchovli ko'rsatkichlarning har yilgi o'sishi bizda ham, belgilarning mutlaq oshishida ham yildan-yilga bir xil emas.

Tana uzunligi ko'rsatkichi bola organizmi shakllanish xususiyatini aks ettiruvchi jismoniy rivojlanishni baholovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Bu somatometrik belgi 7-8 yoshdagi bolalarda nisbatan bir tekis o'sib boradi. O'g'il bolalarda 7 yoshda tana uzunligi o'rtacha $122,6 \pm 0,6$ sm ni tashkil qildi, 8 yoshda esa

$126,8 \pm 0,4$ sm ga teng bo'ldi, bunda birinchi sinf o'quvchilarining tana uzunligi 6 yoshdagi bolalarga nisbatan 7,1 sm (5,8 foiz) ga oshib, 7 yoshdan 8 yoshgacha 3,3 foizni tashkil etdi.

Bolalarda o'rganilayotgan davr ichida tana og'irligi notekis o'zgaradi, o'g'il bolalarda tana og'irligi ko'rsatkichi dastlabki o'rtacha darajadan 7 yoshda $20,7 \pm 0,3$ kg gacha, 8 yoshda $24,8 \pm 0,3$ kg gacha ortdi. Yillar orasidagi o'sish 4,1 kg ni tashkil qildi.

Ko'krak qafasi aylanasi yuqorida qarab chiqilgan belgilarning o'sishiga mos tarzda oshdi. Birinchi sinf

o'quvchilarida ko'krak qafasi aylanasi 7 yoshda $57,1 \pm 0,4$ sm dan 8 yoshda $58,8 \pm 0,4$ sm ga ortdi. Yillar orasidagi o'sish o'rtacha 1,7 sm (2,9 foiz) ni tashkil qildi.

Ma'lumki, tibbiy nazorat va fiziologik tekshiruv amaliyotida nafas olish tizimini tavsiflash uchun O'TS ko'rsatkichi keng qo'llaniladi. Ayrim mualliflar uni funksional imkoniyatlarni baholash uchun yetarli axborot ko'rsatkichi deb hisoblaydilar.

Biz tomonimizdan tekshirilgan bolalarda O'TS bir tekis o'zgarmaydi, bunda 7 yoshdan 8 yoshgacha ko'rsatkichning ancha oshishi kuzatiladi, keyin esa uning o'sish sur'ati keskin sekinlashadi. Agar 7 yoshdagi bolalarda O'TS $1184,4 \pm 23,9$ sm³ ga teng bo'lsa, 8 yoshga kelib u

$1350,3 \pm 38,1$ sm³ gacha ortadi, bunda 7 yoshdan 8 yoshgacha bo'lgan davrda o'sish $165,9$ (12,9 foiz) ni tashkil qildi.

Shunday qilib kichik sinflarda tahsil oluvchi 7-8 yoshdagi bolalarda antropometrik ko'rsatkichlarning o'sishini tahlil qilish natijasida shu narsa aniqlandiki, tana uzunligi va og'irligi parametrlari yosh ulg'aygan sari o'sib boradi hamda yoshi katta bo'lgan sayin o'sishi sekinlashib boradigan bolalarga xos sur'atlarga o'xshash bo'ladi.

Respublikamizning bir geografik-iqlimiy mintaqasida yashovchi bolalarda o'rganilayotgan ko'rsatkichlarning qiyosiy tahlili shuni aniqlab beradiki, ular nisbatan bir xil jismoniy rivojlanish darajasiga ega, buni jismoniy rivojlanishning asosiy ko'rsatkichi – tana uzunligi ma'lumotlarining qiyosiy tahlili isbotlaydi.

Jismoniy rivojlanish va harakat tayyorgarligi darajasini oshirish kichik yoshdagi bolalarni jismoniy 2-jadval

MTTlaridagi katta guruh tarbiyalanuvchilari va kichik maktab yoshidagi bolalarning jismoniy tayyorgarligi ($X \pm Sx$)

T/r	Testlar	MTT katta guruh tarbiyalanuvchilar			Kichik maktab yoshidagi bolalar		
		5 yosh (n 86)	6 yosh (n 86)	Farqi (%)	7 yosh (n 93)	8 yosh (n 93)	Farqi (%)
1	10 m ga yugurish (s)	$3,1 \pm 0,02$	$3,0 \pm 0,02$	3,2	$2,9 \pm 0,02$	$2,7 \pm 0,02$	6,9
2	30 m ga yugurish (s)	$8,9 \pm 0,02$	$8,5 \pm 0,06$	4,5	$7,3 \pm 0,1$	$6,1 \pm 0,03$	16,4
3	300 m ga yugurish (daq)	$2:15 \pm 0,3$	$1:58 \pm 0,2$	14,8	$1:36 \pm 0,2$	$1:22 \pm 0,7$	10,3
4	Turgan joyidan uzunlikka sakrash (sm)	$76,8 \pm 1,8$	$80,6 \pm 1,7$	4,7	$103,5 \pm 1,8$	$127,2 \pm 2,2$	18,6
5	Tennis to'pini uzoqqa uloqtirish (m)	$6,85 \pm 0,7$	$8,13 \pm 0,3$	15,7	$11,2 \pm 0,2$	$15,3 \pm 0,4$	26,8
6	Yotib tayanib, qo'llarni bukib-yozish (marta)	$2,5 \pm 0,3$	$3,1 \pm 0,6$	19,3	$4,1 \pm 2,2$	$5,3 \pm 0,5$	22,6
7	Umumiy egiluvchanlik (sm)	$2,8 \pm 0,2$	$3,2 \pm 0,2$	12,5	$3,3 \pm 1,1$	$2,8 \pm 0,2$	15,1

Shunday qilib, o'rganilayotgan kontingentning harakat qobiliyatlarini rivojlantirish uzviyligi pedagogik tekshirish davomida olingan tahliliy materiallar monitoringi natijasida aniqlandiki, maktabgacha yoshdagi bolalarda jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarining oshishi bir tekis bo'lmaydi. Tezlik-kuch qobiliyatlarini namoyon qilish bilan bog'liq mashqlardagi natijadorlikning kuzatilgan yuqori darajadagi o'sishlari, bizningcha, ushbu yoshdagi bolalarning mazkur sensitiv rivojlanish davrida koordinatsion qobiliyatlarining jadal o'sib borishi bilan bog'liq. Kuch qobiliyatlari kuch chidamliligini namoyon qilish zarurati paydo bo'ladigan mashqlarda, maktab ta'lim tizimida o'qishga o'tish bosqichida alohida kerak bo'ladi, o'rganilayotgan ko'rsatkichlar biroz yaxshilanadi. Bunday holat bolalarning ushbu yoshga xos rivojlanish davri xususiyatlari bilan bog'liq va jismoniy tarbiya mashg'ulotlari jarayoniga pedagogik tuzatishlar kiritishni taqozo etadi.

Tahlil va natijalar. Adabiyot manbalari tahlili quyidagi xulosalarni chiqarishga imkon beradi:

1. Bola organizmining rivojlanishi to'liqsimon tarzda sodir bo'lishi va bolalar organizmi tashqi muhitning

tarbiyalashda asosiy vazifa hisoblanadi. Bolalarning o'sayotgan organizmi imkoniyatlarini bilmay turib, maqsadga yo'naltirilgan pedagogik ta'sirlar natijalarini ham baholab bo'lmaydi va ularni jismoniy rivojlantirish jarayonini ham rejalashtirib bo'lmaydi.

Ta'lim sifatini oshirish kabi dolzarb muammoning hal etilishi ta'lim mazmunini modernizatsiya qilish, ta'lim jarayonini tashkil etishda pedagogik texnologiyalarni optimallashtirish bilan bog'liq.

Jismoniy rivojlanishning ko'rsatkichlari, ularning yoshga xos dinamikasi bolalarning salomatlik holatini ifodalovchi ob'ektiv mezonlar qatoriga kiradi, deb hisoblanadi. D.Safarova jismoniy rivojlanishga quyidagicha ta'rif beradi: "yoshga xos imkoniyatlarni aniqlash asosida yotuvchi morfologik va funksional xususiyatlarning holati" hamda jismoniy rivojlanishni ifodalovchi ko'rsatkichlarga tana uzunligi va og'irligi, ko'krak qafasi kengligi va o'pkaning tiriklik sig'imi kiradi"[8].

Jismoniy tayyorgarlik harakatlar va ularni ushbu yosh davrida mavjud bo'lgan jismoniy qobiliyatlar zaxirasidan foydalangan holda samarali bajarishga yordam beruvchi ko'nikmalar to'g'risidagi bilimlar darajasini nazarda tutadi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyalanuvchi katta maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta'lim muassasalarida o'qishga tayyorgarlik ko'rish bosqichida va boshlang'ich sinf o'quvchilarining umumta'lim tizimida o'qishlarining birinchi kunidanoq harakat qobiliyatlari uzviyligini yoshga xos dinamikasini aniqlash biz uchun ilmiy – amaliy qiziqish kasb etdi (2 - jadval.)

mintaqaviy omillariga kam bardoshli ekanligi aniqlangan. Maktabgacha yoshdagi va kichik maktab yoshidagi bolalarda hali skeletning qotishi yakunlanmagan, tana mushaklari bo'sh rivojlangan, boylamlar yetarlicha mustahkam emas, shuning uchun hajmi va shiddatiga ko'ra katta jismoniy yuklamalar suyaklar qotishi tezlashishiga olib keladi va bolalarning umumiy o'sishi to'xtab qolishiga sabab bo'lishi mumkin.

2. Ushbu yosh guruhidagi bolalarda harakatga bo'lgan ehtiyoj organizmning bir me'yorda shakllanishi va rivojlanishining fiziologik tarkiblaridan biri hisoblanadi. Harakat faolligining pasayishi organizmning tayanch-harakat apparati, nafas olish, yurak-qon tomir va respirator tizimlarining funksional buzilishiga olib keladi, bu bolalarning hayot faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

3. Bolalar hayotidagi rivojlanish bosqichlarining uzviyligi murakkab, mas'uliyatli ekanligi aniqlangan, chunki maktabgacha ta'limdan maktabga o'qishga o'tish bosqichida bolalarning o'quv yuklamalariga moslashishi kuzatiladi. Bunday moslashish yangi kun tartibi, vaziyatning yangiligi va murakkabligi, o'qituvchi vazifalari hamda topshiriqlarini bajarish, sinfdoshlari bilan muloqot qilish bilan bog'liq bo'lib,

bular toliqishga shart-sharoitlar yaratadi. Tadqiqotlar davomida uchta moslashish darajasi aniqlanib, amaliyotda qo'llash uchun taklif qilingan. Bular: yuqori, o'rta va past darajalar.

Xulosa va takliflar. Pedagogik tajribaning ijobiy natijalarini hisobga olib, maktabgacha ta'lim tashkilotlari katta yosh guruhi tarbiyalanuvchilari va umumta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan olib boriladigan jismoniy

tarbiya-sog'lomlashtirish ishlari amaliyotiga quyidagi asosiy holatlarni tavsiya etish maqsadga muvofiq:

Salomatlikni va organizm barcha a'zolari hamda tizimlarining har tomonlama rivojlanishini yaxshilash;

Jismoniy tayyorgarlikka va ushbu jarayonda harakat sifatlarini har tomonlama rivojlantirishga ustuvor ahamiyat qaratish;

Bolalarda uy sharoitlarida jismoniy mashqlar bilan mustaqil shug'ullanishga bo'lgan qiziqishini tarbiyalash.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга қўтарамиз. Тошкент – 2017-й. 145-Б.
2. Munavvarov A.Q. Pedagogika. – T.: «O'qituvchi» nashriyoti. 1996. Musurmonova Z.O., Baubekova G. O'zbek xalq pedagogikasi. – T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2000. – 64-b.
3. Muhammad Do'st M., Musurmonova O.O., Risqiev T va boshq. Sog'lom avlod - bizning kelajagimiz. – Toshkent: Abu Ali ibn Sino nomidagi Tibbiyot nashriyoti, 2000. – 272-b.
4. Yanson Y.A. Struktura sovremennogo protsessa fizicheskogo vospitaniya shkolnika. //Teoriya i praktika fizicheskoy kulturi № 4. 2004.– S 22-24.
5. Seytxalilov E.A. Pedagogicheskie osnovi ozdorovitel'noy napravlenosti.
6. uchebno-vospitatelnogo protsessa v obsheobrazovatel'nyx shkolax Uzbekistana. Avtoref. diss...dok. ped. nauk. – T. 2000 – 60 s.
7. Xadjayev P. Razvitie dvigatel'nyx kachestv uchashixsya U1-11 klassov shkol. Avtoref.dis...kand.ped.nauk.–Tashkent, 1993. – 22 s.
8. Safarova D.D. Yoshga oid fiziologiya. – T.: ITA, 2018. – 176-b.

UDK :377

Xurshid NEKBOYEV,
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti dotsenti, p.f.f.d.
Saloxiddin SIRADJEV,
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti o'qituvchisi
E-mail: goldsagf@gmail.com

QarMII dotseni, p.f.f.d. N.Ergashev taqrizi asosida

TALABALARGA RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA AXBOROTLARNI MODELASHTIRISHDA DASTURIY PAKETLARDAN FOYDALANISH METODLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada talabalarga raqamli ta'lim muhitida axborotlarni modelashtirishda dasturiy paketlardan foydalanish metodlari yoritilib o'tilgan. Bundan tashqari, ta'lim jarayonlarida bir qator kasbiy vazifalarni hal qilishda ushbu tizimlardan foydalanish texnologiyasiga o'qitish va axborot tizimlarida axborotni qayta ishlashda qo'llaniladigan asosiy funksiyalar, metod va vositalarga o'qitish axborotlarni modelashtirishni o'qitishning muhim tarkibiy qismlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli ta'lim, raqamli ta'lim muhiti, axborotlarni modelashtirish, dasturiy paketlar, axborot tizimlari, algoritmlar, metodlar, texnologiyalar va boshqalar.

МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОГРАММНЫХ ПАКЕТОВ ПРИ МОДЕЛИРОВАНИИ ДАННЫХ В ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Аннотация

В этой статье рассматриваются методы использования программных пакетов для моделирования информации в цифровой образовательной среде для студентов. Кроме того, обучение технологии использования этих систем при решении ряда профессиональных задач в образовательных процессах и обучение основным функциям, методам и средствам, применяемым при обработке информации в информационных системах, являются важными составляющими обучения информационному моделированию.

Ключевые слова: Цифровое образование, цифровая образовательная среда, информационное моделирование, программные пакеты, информационные системы, алгоритмы, методы, технологии и др.

METHODS FOR USING SOFTWARE PACKAGES IN MODELING RELATIONSHIPS IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT FOR STUDENTS

Annotation

This article highlights the methods of using software packages in modeling information to students in a digital educational environment. In addition, the technology of using these systems in solving a number of professional tasks in educational processes is presented with the main functions, methods and tools used in information processing in training and Information Systems, important components of the training of Information Modeling.

Key words: Digital education, digital education environment, Information Modeling, software packages, information systems, algorithms, methods, technologies, etc.

Kirish. Ta'limning didaktik va texnik vositalarini tanlashda ushbu vositalar u yoki bu bilim sohasida (mutaxassisning ushbu bilim sohasidagi kasbiy faoliyatini belgilovchi asosiy tushunchalar, shuningdek, asosiy algoritmlar, metodlar va texnologiyalar va shu kabilarni) bilish uchun talabalar faoliyatini tashkil etishga qanday yordam berayotganiga alohida e'tibor qaratish lozim.

Shuni ta'kidlash kerakki, ta'limga faoliyatli yondoshuv doirasida "faoliyat" tushunchasi ko'pincha "bilim" tushunchasi bilan bog'liq bo'ladi, ya'ni bilimni shaxs ongining elementi sifatida shakllantirish uchun tegishli turdagi, darajadagi va hajmdagi kognitiv faoliyatni tashkil etish kerak[1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirgi kunda pedagogikada "ta'lim vositasi" tushunchasining bir ma'noli izohi va ta'lim vositalarining yagona ko'p qirrali klassifikatsiyasi mavjud emas. Ta'lim vositasi deganda pedagog va talaba tomonidan yangi bilimlarni o'zlashtirish uchun qo'llaniladigan moddiy yoki ideal obyektni tushunish mumkin bo'ladi. U holda o'quv materiallari mazmunini

o'rganish, talabalarning rivojlanishi va tarbiyasi uchun ta'lim axborotining manbai va vositalari (aslida vositalar) sifatida xizmat qiluvchi barcha obyektlar va jarayonlar (moddiy va moddiylashtirilgan)ni ta'lim vositalari deb aytish mumkin.

Hozirgi kunda ko'p sonli adabiyotlarning mualliflari, A.Y.Garnayev, S.Y.Garnayev [2005]; M. Morgan [2000]; K.Xorstmann, G.Kornelp [2004, 2008] va boshqa keng doiradagi mutaxassislar uchun ta'limning yangi dasturiy paketlari va texnologiyalariga mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy ishlarida alohida e'tibor qaratilgan. Jumladan, E.T.Vovk [2005], K.P.Isaguliyev [2002], P.Lapin [2003], D.V.Leshchev [2004], D.Y.Tumanov [2004, 2005], R.Reynxardt, S.Daud, D.Lott [2005, 2006], B.Xoll, S.Van [2003]lar shular jumlasidandir.

Tadqiqot metodologiyasi. Shuni ta'kidlash kerakki, moddiy va ideal ta'lim vositalari o'quv jarayonining maqsadlariga birgalikda erishish uchun bir-birini to'ldirish va qo'llab-quvvatlash uchun foydalanilganda ta'lim samarali bo'ladi.

Bundan tashqari: har bir darajada ta'limning mazmuni o'sha darajaga xos xususiyatlarga egadir. Ammo agar har bir darajada o'ziga xos tarkib mavjud bo'lsa, ularni o'zlashtirish vositalari ham o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishi lozim. Ta'lim mazmuni modifikatsiyalashgani sari har bir darajada ta'lim vositalari ham o'zgaradi. Ta'lim mazmunini shakllantirishning har bir darajasi muqarrar ravishda o'ziga xos ta'lim vositalarini o'z ichiga olishi kerak[2].

Ana shunga asosan biz ta'lim vositasi darajalarini uchga ajratamiz. Bular: birinchi darajali ta'lim vositalari (dars, seminar yoki amaliy mashg'ulot darajasi)ga o'qituvchi yoki muallim darsni, seminar yoki amaliy mashg'ulotni tashkil qilish va o'tkazish uchun foydalanishi mumkin bo'lgan vositalar; ikkinchi darajali ta'lim vositalari (o'quv fanining darajasi)ga kerakli darajada har qanday o'quv predmetini o'qitishni tashkil etish va amalga oshirish imkonini beradigan vositalar; uchinchi darajali ta'lim vositalari (butun o'quv jarayonining darajasi - umumiy ta'lim muassasasida yoki malaka oshirish kurslarida o'qish davomida va hokazo)ga o'rganilayotgan fanlarni, ularning o'zaro munosabatlarini va munosabatlarini aniqlaydigan ta'lim vositalari tizimidir[3].

Shunday qilib, bizni: bo'lg'usi mutaxassisni tayyorlashning ta'lim jarayoni; talabalarni ma'lum bir turdagi kasbiy faoliyatga, masalan, kompyuterni va maxsus dasturiy ta'minotni faol ravishda qo'llashga mo'ljallangan RTRdan samarali foydalanishga o'rgatish jarayoni qiziqtirayotgani sababli, ushbu predmet sohasidagi kasbiy muammolarni hal qilish va shu vaqtning o'zida mutaxassisning kasbiy faoliyatini u tomonidan kasbiy vazifalarini hal qilishda avtomatlashtirish imkonini beradigan informatsion va instrumental tizimlar spektrini tavsiflash zarur bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Axborotlarni modellashtirish deyilganda - predmetli sohalarida har xil turdagi axborot va instrumental tizimlarni o'qitish holda elektron-hisoblash tajribasini o'tkazish texnologiyasi negizida axborotni qayta ishlashni boshqarish jarayonini tushunganimiz bois, bir qator kasbiy vazifalarni hal qilishda ushbu tizimlardan foydalanish texnologiyasiga o'qitish va axborot tizimlarida axborotni qayta ishlashda qo'llaniladigan asosiy funksiyalar, metod va vositalarga o'qitish axborotlarni modellashtirishni o'qitishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi[4].

Grafalarda axborotlarni modellashtirishni o'rgatish vositasi sifatida kompyuter axborot modelini amalga oshirishni talab qiladigan keng turdagi dasturiy vositalar ko'rib chiqilishi mumkin. Axborot modellashtirishni o'rgatishda tanlagan hisoblash modellarining (grafalarda) alohida turini, shuningdek, bo'lajak mutaxassis tomonidan axborot-tahlil faoliyatini o'zlashtirish ro'y beradigan elektron-hisoblash tajribasini o'tkazishning asosiy bosqichlariga mos keladigan, kasbiy vazifalarning hal etilishini hisobga olgan holda, ta'lim vositalari sifatida yarim formal va mavhum formal tizimlar - axborot tizimlarining bir turi sifatida ko'rib chiqilishi mumkin. Bundan tashqari, bo'lajak mutaxassis tomonidan grafalarda axborotlarni modellashtirishni o'rgatish jarayonida kasbiy vazifalarning hal qilinishi pedagogik loyihalashning yo'nalishlaridan biri - RTRni, shu jumladan, o'quv kompyuter modellarini loyihalash va ishlab chiqish faoliyatini o'z ichiga oladi. Pedagogik loyihalashning tegishli bosqichida RTR dasturiy instrumental vositalar bilan amalga oshirilib, ularga ta'lim vositalari sifatida ham qaraymiz.

Shunday qilib, formal va yarim formal tizimlarning, shuningdek, grafalarda axborotlarni modellashtirishni o'qitish vositasi sifatida kasbiy instrumental tizimlarni xarakteristikasini ko'rib chiqamiz. Dasturiy mahsulotlarni tanlashda u yoki bu raqamli ta'lim resursi va o'quv kompyuter modelini qondirishi kerak bo'lgan talablar ta'rifidan kelib chiqamiz[5].

"Axborotlarni modellashtirish" o'quv kursi shaklida bajarilgan grafalarda axborotlarni modellashtirishni o'qitishda

turli darajadagi axborot modelining formallashtirish tavsiflarini qurishdagi ta'lim vositalari sifatida formal tillar: mantiqiy-matematik tillar (to'plamlarning formal nazariyasi tili) va dasturlash tillari (imperativ paradigma)ni ajratib ko'rsatamiz.

Asosiy didaktik talablarni va ETR sifatini baholash mezonlarini ajratamiz va ularga ko'ra zamonaviy RTR qanoatlantirilishi zarur bo'ladi. An'anaviy (o'zlashtirishning ilmiyligi, ochiqligi, pishiqligi, dasturga muvofiqligi, xatolarning yo'qligi va shu kabilar) bilan bir qatorda, RTR innovatsion sifatlar bilan, birinchi navbatda: faol-faoliyatli ta'lim shakllaridan foydalanish orqali mustaqil ta'lim sohasining keskin kengayishini ta'minlaydigan interfaollikni; ilgari faqat maktabda yoki oliy ta'lim muassasasida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan ta'lim faoliyati turlarini "uy"da amalga oshirishni ko'zda tutadigan masofaviy, to'liq ta'lim olish imkoniyatini; real va virtual obyektlar, jarayonlar, hodisalarni, shuningdek, ularning rivojlanish dinamikasida taqdim etilgan modellarini, vaqt va makondagi harakatda, dastur bilan muloqot imkoniyatini saqlagan holda vizuallashtirishning zamonaviy vositalari (masalan, kompyuter grafikasi vositalari, multimedia texnologiyalari)ni joriy etishni o'z ichiga olgan o'quv ma'lumotlarining kompyuterli vizuallashtirishni qondirishi kerak[3].

Shunday qilib, RTR (shu jumladan, o'quv kompyuter modellari - O'KM)ni yaratishda qo'llanish darajasidagi axborot modellashtirishni o'qitish RTRning sifatiga muvofiq bo'lishishni va turli zamonaviy texnologiyalar, ayniqsa, tarmoq texnologiyalari va multimediasining birikuvini qo'llashni talab qiladi.

Bundan tashqari, axborot-ta'lim resurslari multimedia markazining veb-saytida keltirilgan klassifikatsiyaga ko'ra, markaziy elektron ta'lim resurslari saqlanadigan joy ularni yaratish texnologiyasi bilan mos ravishda bo'linadi va quyidagilar bilan ifodalanadi: Ochiq multimedia tizimlarining elektron o'quv modullari; Virtual jamoaviy muhitlarning elektron o'quv modullari; Mahalliy tashuvchilarda EATR; Tekstografik tarmoqli EATRlar; Flash-texnologiyalar negizidagi EATRlar; Java-texnologiyalar negizidagi EATRlar[6].

Tekstografik tarmoqli, flash-texnologiyalar, java-texnologiyalarning elektron yoki raqamli ta'lim resurslarini rivojlantirish texnologiyasini amalga oshiradigan asosiy dasturiy vositalarning qisqacha tavsifini ko'rib chiqamiz.

Java-texnologiyalar Java tiliga asoslangan bo'lib, u platformadan mustaqil, obyektga yo'naltirilgan dasturiy til hisoblanadi va birinchi navbatda Internet tarmog'ida foydalanish uchun mo'ljallangan. Javani kuchli kutubxonani, qayta ishlashga yaroqli katta hajmli kodni va dasturlarni amalga oshirish muhitini o'z ichiga olgan, xavfsizlikni, operatsion tizimdan mustaqillikni va avtomatik "chiqindi yig'ish"ni ta'minlaydigan dasturiy platforma deb bilishadi.

Java platformasida mustaqil dastur-illovalar (Applications); appletlar (Applets) - brauzer muhitida ishlaydigan dasturlar; servletlar (Servlets) - server tomonida ishlaydigan va server funksiyalarini kengaytiradigan kichik dasturlar; komponentlar (JavaBeans, Enterprise JavaBeans) - grafik interfeysga yoki ilova va ma'lumotlarning kapsulasi mantig'iga ega katta bo'lmagan funksional va alohida elementga ajratilgan dasturning bir qismi komponentli dasturlash texnologiyasida takroran foydalanish maqsadida ishlab chiqiladi[7].

RTRni, birinchi navbatda, interaktiv multimediyali o'quv kompyuter modellari shaklida ishlab chiqish uchun Java platformasi sifatida an'anaviy veb-texnologiyalarni Java-appletlari texnologiyasi bilan birlashtiradigan kuchli imkoniyatlardan ifodalaniadi. Java-applet - Java dagi bayt-kod shaklidagi dastur hisoblanadi. Java-appletlar veb-brauzerda virtual Java mashinani (JVM - Java Virtual

Machine) yoki appletlarni sinab ko'rish uchun avtonom vosita hisoblangan Sun's AppletViewer yordamida bajariladi.

Interfaol imkoniyatlarni appletda oshirish uchun sichqoncha, klaviaturani qayta ishlashni, foydalanuvchi interfeysi komponentlari (yozuvlar, tugmalar, matn kiritish maydonlari, bayroqchalar va boshqalar)ni appletga qo'shishni ta'minlovchi sinflar kutubxonalari vositalari (AWT, JFC Swing paketlari) ishlatilishi mumkin. Flash-texnologiyalari veb-ilovalarga osongina integratsiya qilinadigan va ishning tarmoq rejimida mavjud bo'lgan interaktiv va multimedia o'quv kompyuter modellarini ishlab chiqish uchun yanada jozibali imkoniyatlarni taqdim etadi. Flash interaktiv animatsiya, ovoqli fayllari, effektlar va videolar, shuningdek, ActionScript dasturlash tili vositasi kabi turli multimedia vositalarini namoyish qilish va birlashtirish uchun ancha yaxshi tashkil etilgan muhitni anglatadi.

Flash yordamida animatsiya, effektlar, vektorli grafikalar, interaktiv ilovalar, dasturlar, prezentatsiyalar va veb-saytlarni yaratish mumkin. Bunda barcha tarkibiy qismlar

Flash muhitida kiritiladi va keyin FLA fayllarining shaxsiy formatida saqlanadi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, yuqorida aytib o'tilganlarga ko'ra, Java2 SE SDK 5.0 va Macromedia Flash MX 6, 8 paketi (java-appletlar texnologiyasi va flesh-texnologiyalar) ushbu metodik tizim uchun grafalarda axborot modellashtirishni o'rgatish doirasida loyihalashtirishni asosiy vositasi sifatida ko'rib chiqilishi mumkin. Ushbu texnologiyalar va dasturiy vositalarni tanlash O'KMni amalga oshirishning oddiyligi bilan emas, balki dasturlash tillari, tarmoqqa kirish va vizuallashtirish orqali yuqori darajadagi interaktivlikni ta'minlash imkoniyati bilan bog'liq bo'lib, bunda obyektga yo'naltirilgan dasturlash, dasturlash tillari sinflari kutubxonalari, foydalanuvchi interfeysini loyihalash sohasidagi maxsus bilimlar faollashtiriladi, qo'llaniladi va chuqurlashtiriladi.

Xulosa o'rinda aytish lozimki, grafalarda axborotlarni modellashtirishni o'qitishda Java2 SE SDK va Macromedia Flash MX'dan foydalanish bo'yicha modulni o'z ichiga olgan o'quv qo'llanmasi taqdim etildi [Filimo-Nova, 2009].

ADABIYOTLAR

1. Левитес Д.Г. Практика обучения: современные образовательные технологии/ Книга для учителя / Левитес Д.Г. - Мурманск, 1997. - 228 с.
2. Фомин В.И. Развитие содержания подготовки к информационно-аналитической деятельности на основе семиотического подхода: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.02 / Фомин Владимир Ильич. - Самара, 2009. - 52 с.
3. Щедровицкий Г. и др. Педагогика и логика / Щедровицкий Г. и др. - М., 1993.-416с.
4. Мезинов В.Н. Введение в педагогическую деятельность: Учебное пособие / Мезинов В.Н. - Елец: ЕГУ им. Бунина И.А., 2005. - 91 с.
5. Лаврентьева Н.Б. Педагогические основы разработки и внедрения модульной технологии обучения в высшей школе: автореф. дисс. ... докт. пед. наук: 13.00.08 / Лаврентьева Наталья Борисовна. - Барнаул, 1999. - 21 с.
6. Назаров С.А. Педагогическое моделирование личностно-развивающей информационно-образовательной среды вуза / Назаров С.А. // Научная мысль Кавказа. - 2006. - Спецвыпуск № 2. - С. 69-71.
7. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / под ред. Смирнова С.А. - М.: Изд-во «Академия», 2003. - 512 с.
8. Роберт И.В. Толкование слов и словосочетаний понятийного аппарата информатизации образования / Роберт И.В. // Информатика и образование. - 2004. - № 5. - С. 22-29; № 6. - С. 63-70.
9. Селевко Г.К. Традиционная педагогическая технология и ее гуманистическая модернизация / Селевко Г.К. - М.: НИИ школьных технологий, 2005. - 144 с.
10. Уваров А.Ю. Педагогический дизайн / Уваров А.Ю.// Ежедневная газета Издательского дома «Первое сентября» Информатика. - 2003. - № 30. - 32 с.

UDK: 159.923.2(571.1)

Shohsanam NIG'MATOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: muhammadibrohim280219@gmail.com

O'zMU dotsenti.v.b T.Xudaynazarov taqrizi asosida

**KONSULTATSIYA JARAYONIDA O'ZINI-O'ZI ANGLASH SIFAT KO'RSATGICHLARINI BELGILASHNING
AMALIY PSIXOLOGIK FAOLIYAT TIZIMIDAGI O'RNI**

Annotatsiya

Bugungi kunda o'zbekistonlik psixologlar guruhi tomonidan "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimida psixologik xizmat, xalq ta'limi tizimida ishlaydigan psixologlarning malakasini oshirish va ularning attestatsiyasi haqidagi Nizom"ning ishlab chiqilishi va uni Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlanishi O'zbekistondagi psixologik xizmat tizimining rasmiy tarzda "jonlanishi" va taraqqiy etib borishi uchun muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: O'z-o'zini anglash, sifat, ko'rsatgich, amaliy psixologiya, faoliyat, tizim.

**РОЛЬ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КАЧЕСТВЕННЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ САМОСОЗНАНИЯ В ПРОЦЕССЕ
КОНСУЛЬТИРОВАНИЯ В СИСТЕМЕ ПРАКТИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Аннотация

Сегодня группой узбекских психологов разработано «Положение о психологической службе в системе народного образования Республики Узбекистан, подготовке и аттестации психологов, работающих в системе народного образования» и утверждено Министерством народного образования. приобретает большое общественное значение для официального «возрождения» и развития системы психологической службы в Узбекистане.

Ключевое слова: Самосознание, качество, показатель, прикладная психология, деятельность, система.

**THE ROLE OF DETERMINING THE QUALITATIVE INDICATORS OF SELF-CONSCIOUSNESS IN THE
PROCESS OF COUNSELING IN THE SYSTEM OF PRACTICAL PSYCHOLOGICAL ACTIVITY**

Annotation

Today, a group of Uzbek psychologists has developed the "Regulations on the psychological service in the public education system of the Republic of Uzbekistan, the training and certification of psychologists working in the public education system" and approved by the Ministry of Public Education. acquires great social significance for the official "revival" and development of the system of psychological service in Uzbekistan.

Key words: Self-awareness, quality, indicator, applied psychology, activity, system.

Kirish. Barcha rivojlangan mamlakatlardagi kabi O'zbekistonda ham psixologik xizmat muammosining qay tariqa va qanday ilmiy-tashkiliy asoslarda bartaraf etilayotganligini o'rganish, tahlil va talqin qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki Respublikada psixologik xizmatga oid olib borilayotgan nazariy-ilmiy va amaliy-uslubiy ishlar ko'lamiga ma'lum tartibda baho bermay turib, O'zbekistonda psixologik xizmatni yanada takomillashtirish va rivojlantirish masalasi haqida fikr-mulohaza yuritib bo'lmaydi.

Pedagogik psixologiya yo'li bilan bajariladigan barcha ishlar maktabda faqat pedagogik yondashuvlar asosidagina amalga oshirildi. Shunday bo'lsa-da, O'zbekistondagi umumta'lim tizimi bilan bog'liq izlanishlar va psixologik tadqiqotlar to'xtab qolgani yo'q. Ayniqsa, P.I.Ivanov, V.E.Chudnovskiy, M.G.Davletshin, M.Vohidovlar tomonidan ishlab chiqilgan qator ilmiy va metodik tavsiyalar maktabda psixologik xizmat tatbiqini yaratish uchun ma'lum darajada asos bo'lib keldi. Binobarin, 70-80-yillarda Toshkent Davlat Universiteti psixologiya kafedrasida olimlari tomonidan psixologik tadqiqotlarning hayotga tatbiqini amalga oshirish maqsadida talaygina mehnat jamoalarida psixologik xizmat tizimi joriy qilindi va Respublikamizda ilk bor qator mehnat va ishlab chiqarish jamoalarida inson va mehnat faoliyati, shaxs va shaxslararo munosabatlar, rahbar va jamoa psixologiyasi bilan bog'liq ilmiy-amaliy ishlar olib borildi.

Binobarin, o'tgan asrning 90-yillarida tashkil etilgan psixologik xizmatning umumiy mazmunini quyidagi 2 yo'nalish asosida tasavvur qilish mumkin: 1. Psixologik xizmatning ilmiy-amaliy asoslari. 2. Psixologik xizmatning tashkiliy faoliyat asoslari. Psixologik xizmatning ilmiy-amaliy asoslariga ilg'or psixologiya fanidagi nazariy-ilmiy, metodologik yo'llanmalar, tamoyillar, mezonlar va xulosalarning amaliyotdagi tatbiqi kiradi. Bu tatbiq esa ilmiy-amaliy ish jarayonining psixologik, psixoprofilaktika, psixodiagnostika, psixokorreksiya, psixologik maslahatlar kabi yo'nalishlarida o'z ifodasini topadi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, o'sib kelayotgan yosh, bunyodkor avlod kelajagini har tomonlama takomillashtirish va ijtimoiy taraqqiyot talablariga to'la-to'kis javob bera oluvchi ta'lim tizimining muvaffaqiyatli tatbiqisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ta'limning muvaffaqiyati esa tashkil etilgan o'quv faoliyatining har bir yosh shaxsiga, uning ijtimoiy taraqqiyotiga qo'shgan hissasi bilan belgilanadi. Bu mas'uliyatli vazifani, ayniqsa, bugungi kunda psixologik xizmatdagi tasavvur qilib bo'lmaydi.

Qolaversa, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda, o'quv topshiriqlarini takomillashtirishda, yoshlarni u yoki bu kasbga yo'naltirishdagi o'ziga xos individual psixologik xususiyatlarini va qiziqishlarini aniqlashda, ularning o'z-o'zini anglashlarida, o'quv jarayoni, yoshlar jamoasi, yosh-o'qituvchi faoliyati bilan bog'liq barcha muammolarni

bartaraf etish yo'llarini izlashdagi psixolog olimlarning bugungi yutuqlari haqida etarli dalillar mavjud. Masalan, I.V.Dubrovina tadqiqotlarida maktabda psixologik xizmatni tashkil etishdagi nazariy va amaliy jihatlarining asoslanishi, L.I.Bojovichning yosh shaxsi va uning maktab yoshidagi shakllanish bosqichlarini psixologik tasniflovchi empirik ma'lumotlari, A.G.Asmolovning yosh faoliyati va ustanovka uyg'unligini izohlab beruvchi tadqiqotlari, D.I.Feldshteynning ontogeneza rivojlanuvchi shaxs ijtimoiy taraqqiyotining psixologik qonuniyatlarini ochib berishga qaratilgan qator ilmiy-tadqiqiy ko'rsatmalari, E.A.Klimovning yoshni kasbga yo'naltirishdagi individual uslubni o'zida mujassamlashtirgan psixologik ishlarni, V.S.Merlinning yosh shaxsidagi individual va sotsial tipik xususiyatlar psixologiyasini izohlab berishga qaratilgan asarlari, E.G.G'ozievning ta'lim muassasalaridagi psixologik xizmat vazifalarini qayd etishga bag'ishlangan ko'rsatmalari, M.G.Davletshinning O'zbekistondagi psixologik xizmatning bugungi holati va vazifalarini talqin qilishga qaratilgan ilmiy-amaliy fikr-mulohazalari, G'.B.Shoumarovning Xalq ta'limi tizimida psixologik xizmatning joriy etilishi bilan bog'liq yangiliklar, muammolar va echimlarga bag'ishlangan nazariy-ilmiy va ijtimoiy-amaliy ahamiyatga molik fikr-mulohazalari, Sh.R.Barotovning ta'limda psixologik xizmat amaliyotiga bag'ishlangan ilmiy tadqiqot natijalari, B.R.Qodirovning O'zbekistondagi iqtidorli va iste'dodli bolalarni tanlash va tarbiyalashga qaratilgan qator nazariy-ilmiy va amaliy-uslubiy asarlari shular jumlasidandir.

Ayniqsa, bugungi kunda o'zbekistonlik psixologlar guruhi tomonidan "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimida psixologik xizmat, xalq ta'limi tizimida ishlaydigan psixologlarning malakasini oshirish va ularning attestatsiyasi haqidagi Nizom"ning ishlab chiqilishi va uni Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlanishi O'zbekistondagi psixologik xizmat tizimining rasmiy tarzda "jonlanishi" va taraqqiy etib borishi uchun muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Tabiiyki, ushbu "Nizom" ta'lim muassasalarida tatbiq etilajak psixologik xizmat tizimining asl maqsadi, mazmuni, mohiyati, ahamiyati, vazifalari va asosiy yo'nalishlari haqida etarlicha tasavvur hosil qilish va shu tasavvur asosida muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatish uchun o'ziga xos qo'llanma va yo'llanma bo'lib xizmat qiladi. Xuddi ana shu "yo'llanma" asosida bugungi kunda Respublikamiz miqyosida talaygina ta'lim muassasalarida psixologik xizmat tizimi tashkil etilgan. Darhaqiqat, Respublika xalq ta'limi tizimida psixologik xizmatning joriy etilishi, dastavval, yosh shaxsini har tomonlama tushunib tahlil qilish va rivojlantirish borasida o'ziga xos yuksak ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Zero, hamma rivojlangan davlatlarda va hamma zamonlarda ham inson omilidan unumli foydalanish muammosi eng dolzarb muammo hisoblangan. Ushbu muammoni bartaraf etish esa eng birinchi navbatda o'quv maskanlaridagi har bir yosh shaxsiga, yoshlar jamoasiga bo'lgan psixologik yondashuvning mazmuniga, mohiyatiga va saviyasiga ko'p jihatdan bog'liqdir.

Umumta'lim maktablarida tashkil etilgan psixologik xizmat tizimi uchun mo'ljallangan "Psixologik xizmat Nizomi"ga kiritilgan barcha vazifalarni ma'lum ma'noda maktab yoshining psixologik himoyalaniishini shakllantirishga qaratilgan vazifalar sifatida talqin qilish mumkin. Chunki, psixologik xizmat jarayonida har bir yoshni o'zini o'zi anglashga, o'zidan o'zi unumli foydalanishga, o'z individual imkoniyatlarini namoyon qilishga va rivojlantirishga, faoliyat jarayonida sodir etilishi mumkin bo'lgan ziddiyatlarga va ayrim tanglik holatlariga yo'l qo'ymaslikka qaratilgan tadbirlar ko'lam muntazam ravishda amalga oshirilib boriladi. Bularning barchasi esa ayni paytda, psixologik muhofaza imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan uslubiy vositalar sifatida xarakterlanadi. Shunga

muvofiq, bugungi kunda maktab amaliyotchi psixologlari yosh faoliyatidagi ijtimoiy-psixologik muhofazani takomillashtirish bilan bog'liq quyidagi vazifalarni amalga oshirmoqdalar.

Shuningdek, o'quv faoliyatining operatsional predmetli jabhasini uyushtirish, idora qilish, uni qayta qurish quyidagi tartibda namoyon bo'lishi mumkin: a) shaxslilik harakatlari; b) faoliyatga yo'naltirilgan qidiruv harakatlari; v) bilishga oid orientir harakatlar, harakatning nazorat korreksion tizimi kabilar muayyan davrgacha talabalarni hamkorlik faoliyatining ma'naviy, tashkiliy jarayoniga taalluqli hamkorlikning tarkibiy qismlarini boshqarish funksiyasini bajarib turadi. Bu borada harakatning ijtimoiy-tashkiliy, motivatsion-ma'naviy, predmetli tashkiliy qismlari faol ishtirok qiladi hamda hamkorlik faoliyatining mahsuldor bo'lishiga ta'sir o'tkazadi. Ikkinchidan, o'qituvchining talabalarga tavsiya qilingan, mo'ljallangan, goho sinab ko'rilgan hamkorlik o'quv faoliyati shakllaridan asta-sekin o'qituvchining bevosita rahbarligida o'z-o'zini boshqarishga, ya'ni refleksiv faoliyat darajasiga o'sib o'tish jarayoni yuzaga keladi.

Hamkorlikdagi faoliyat natijasida uning ishtirokchilari, subyektlari shaxsiy pozitsiyasini ilgari surishda, hamkorlik qatnashchisi tariqasida o'z o'rnini topish uchun intilishda dinamik holat ko'zga tashlanishi mumkin. Qatnashuvchilar hamkorlik faoliyatini shunchaki dialogik ishtirokchisi ro'ldan uning teng huquqli, real pozitsiyaga ega bo'lgan muomala, munosabat, faoliyat subyektiga aylanadi. Hamkorlik faoliyatida talaba bilan o'qituvchining o'zaro ta'sirini (interaktivlik) baholashning divergentlik negizidan konvergentlik pozitsiyasiga o'tishi kuzatiladi. Hamkorlik faoliyatini takomil bosqichiga o'tish jarayonida o'zaro o'tkazish xarakatini baholashdan o'z-o'zini baholash darajasiga ko'tarilishi sodir bo'ladi. Ushbu jarayon hamkorlik dinamikasidan dalolat beradigan eng muhim omillardan biri vazifasini o'taydi.

Tajribada olingan natijalarni psixologik sifat jihatdan tahlil qilish hamkorlik faoliyatini boshqarish (o'qituvchi, o'qituvchi bilan talabalar, talabalarning o'zaro boshqaruvi) bosqichlari va ularning xususiyatlari, ishtirokchilarni idora qilish imkoniyatlari, ularni boshqarish ulushi turlicha ekanligini tasdiqlaydi. Mazkur o'zgarishlar quyidagi izchillikda namoyon bo'lishi mumkin: 1) predmetli monologik ijro etish darajasi; 2) ma'naviy yoki harakatlarni o'zaro almashish ko'rsatkichi; 3) interaktiv harakatlar almashish darajasi; 4) ma'naviy harakat ma'nosini dialogik tarzda almashish bosqichi; 5) intrasituativ integratsiyasi, yoinki boshqacha so'z bilan aytganda, faoliyat vaziyatning yaxlitligi e'tiborga olingan hamkorlik faoliyati harakatlari va boshqalar.

Ayni paytda, oliy ta'limdagi psixologik xizmat jarayonida Lyusher, Spilberger-Xanin shkalalari, Fidler metodikasi, V.YA.Lyaudis va boshqalarning diagnostik metodikalari yordamida olingan natijalar guruhlarini tuzish, ular o'rtasida hamkorlik joriy qilishda talabalarda bezovtalanish, o'z-o'zini boshqarish, guruhdagi psixologik muhit va shaxslararo munosabat xususiyatlari, xossalari, negizlari mexanizmlari, hamkorlik subyektlariga ta'sir o'tkazuvchi obyektiv va subyektiv omillarni ochib berishga xizmat qiladi. Oliy maktab ta'limi samaradorligini oshirishda, hamkorlik faoliyatini yo'lga qo'yishda talabalarning aqliy imkoniyatlari, zaxiralari, umumiy saviyasi, bilimlarni o'zlashtirish darajasi, o'qishga munosabati, o'z-o'zini boshqarish darajasini tadqiq qilish muhim ahamiyatga ega.

Talabalarda uchraydigan ijtimoiy-psixologik, bilishga oid kasbiy qiyinchiliklarning oldini olish uchun ta'kidlab o'tilgan mezonlarni aniqlash ko'zlagan maqsadni amalga oshirish sari etaklaydi. Chunki o'qituvchi bilan talabalarning hamkorlik faoliyati ko'lam qancha keng bo'lsa, bilimlarni o'zlashtirish darajasi shunchalik yuqori, o'z-o'zini boshqarish esa puxta egallangan bo'ladi. O'zaro 160 ta'sir o'tkazish

doirasi qanchalik keng bo'lsa, muammolarni hal qilish jarayoni shunchalik tez amalga oshiriladi.

Tahliliy tadqiqotlar natijasida Psixologik konsultatsiya jarayonida o'z-o'zin anglash kvalimetriyasining amaliy psixologik xizmat tizimidagi axamiyati quyidagi tipologik belgilarga ko'ra tavsiflanishi aniqlandi:

1) Har qanday darajadagi Psixologik konsultatsiya jarayonida o'z-o'zin anglash kvalimetriyasining tashkiliy-psixologik bosqichlari va takomillashtirish usullari tizimlilik xususiyatiga ega murakkab tuzilmali aspekt bo'lib hisoblanadi.

2) Psixologik konsultatsiya jarayonida o'z-o'zin anglash kvalimetriyasining tashkiliy-psixologik muhitining yaxlitligi tizimlilikka erishish tushunchasi bilan bir ma'noni, ularning uyg'unligini anglatib, u o'quv muassasasi talabasining shaxsiy va kasbiy modelini amalga oshirishdagi o'zini - o'zi anglashi amaliy psixologik xizmat maqsadlarini o'zida mujassamlashtiradi.

3) Psixologik konsultatsiya jarayonida o'z-o'zin anglash kvalimetriyasi amaliy psixologik faoliyat ishlarining samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omil bo'lish bilan birga uning vositasi hamdir.

Har qanday faoliyatning qiymati "sifat" va "samaradorlik" parametrlari bilan ahamiyatli bo'lib, amaliy psixologik faoliyatini sifatini baholash ushbu tizimning maqsadiga muvofiq ravishda natijasiga qarab o'lchanadi. Ta'lim tizimida psixologik konsultatsiya ishlari sifati, psixologning mas'uliyati, javobgarligini anglab etish darajasi va ta'lim muassasasining psixokorreksion ishlarni tashkil etish sifatiga bog'liqdir. Talaba shaxsida nafaqat ta'lim muassasasidagi balki o'zini - o'zi tashkil etishi va o'zini o'zi faollashtirish xamda namoyon etish jixatlarida mukammallashib namoyon bo'lib boradi. Shu boisdan, psixologik konsultatsiya jarayonida o'z-o'zin anglash jarayonining samaradorligini sifat jihatdan baholash dolzarb muammo sanaladi. Buning uchun yuqorida tavsiya etganimizdek avvalo, baholash mezonlarini belgilashda

psixologik konsultatsiyaning huquqiy asosini tahlil qilish, har ikkala tomonning vakolatlarini o'rganib chiqish muhim bosqich hisoblanadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, bugungi oliy ta'limda psixologik xizmat amaliyoti talaba va o'qituvchi, o'qituvchi va o'qituvchi, o'qituvchi va rahbariyat o'rtasidagi ijobiy psixologik iqlimni yaratishga, shuningdek, oliy ta'limda faoliyat yurituvchi har bir shaxsning faoliyat samaradorligini ta'minlashga ta'sir qiluvchi o'ziga xos ijtimoiy psixologik omillarni tadqiq qilib muntazam ravishda tegishli psixologik tavsiyalarni taqdim etib borishga xizmat qiladi.

Psixologik konsultatsiya jarayonida o'zini-o'zi anglashning nazariy-metodologik aspektlari va unga qo'yiladigan zamonaviy talablar zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish nazariyasi tahlili natijasida amaliy psixolog kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish jarayonlarini axborotlashtirishni yaxlit texnologik tizimini yaratish kasbiy faoliyatni takomillashtirishning zaruriy sharti sifatida asoslanadi.

Oliy ta'lim tizimida psixologik konsultatsiya jarayonida o'z-o'zin anglash kvalimetriyasining ijtimoiy munosabatlar tizimidagi axamiyatining bugungi darajasi bilan bo'lajak amaliy psixologlarning kasbiy tayyorgarligi sifatini takomillashtirish jarayoni orasida nomuvofiqlik mavjud bo'lib, uni bartaraf etishda zamonaviy axborot texnologiyalarining keng miqyosda joriy etish muammosining yanada yuqori dolzarblik kasb etmoqda.

Ta'lim muassasasining psixologik konsultatsiya jarayonida o'z-o'zin anglash muhitini yaratish sof psixologik masala bo'lib qolmasdan, balki buning uchun muassasaning ilmiy-metodik, tashkiliy va pedagogik imkoniyatlarini tizimli yondashuv asosida yo'naltirish talab etiladi. Shundan kelib chiqib, «o'zini - o'zi anglash» tushunchasini aniq bir maqsadga yo'naltirilgan psixologik konsultatsiya jarayonini ta'minlovchi dasturiy, axborot-texnik, o'quv-metodik tizimlar majmuidir deb ta'riflash mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Mamatov M. Milliy psixologik qiyofa va uning xususiyatlari. - T., 1999-y.
2. Nishonova Z.T. Psixologik maslahat: O'quv-uslubiy qo'llanma. / Nishonova Z.T., Asomiddinova Sh. -T., 2010-y.
3. Samarov R., Qodirov U. Shaxsning psixologik himoyasi – barqarorlikni ta'minlash asosi. //“Ta'lim muammolari” jurnali, 2010, №1.
4. G'oziev E. Oliy maktab psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1997-y.

UDK:342.5(09)

Nadira NISHANBAYEVA,
*Independent-researcher Institute of social and spiritual research
At the center of spirituality and Enlightenment of republic
E-mail: Nadira@gmail.ru*

Based on the review of D.A.Yusupov, associate professor of the MIA

SHARQ MAMLAKATLARI DAVLAT BOSHQARUVI VA SAYLOV INSTITUTLARINI SHAKLLANTIRISHDA AHLOQIY MASALALARNING O'RNI

Аннотация

Davlatdagi eng muhim masalalarning fuqarolar xohish irodasi bilan hal etilishi demokratiyaning yaqqol namoyon bo'lishidir. Davlat hokimiyatini shakllantirishda saylovlar va demokratik tamoyillar muhim ahamiyatga ega. Sohibqiron Amir Temur o'zining "Temur tuzuklari" asarida "Saltanat ishlaring to'qqiz ulushini mashvarat, tadbir va kengash, qolgan bir ulushini esa qilich bilan bajo keltirdim" deydi. Demak har bir davlat boshqaruv tizimida avvalo, axloqiy munosabatlar, ma'naviy qadriyatlar va o'zaro murosa va hurmat turishini tushunishimiz mumkin.

Kalit so'zlar: Davlat, saylov, kengash, boshqaruv, axloq, qadriyat, hurmat, demokratiya, siyosat, qonuniylashtirish, xalq, g'oya.

ЭТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ И ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ ВОСТОЧНЫХ СТРАН

Аннотация

Важнейшими вопросами в государстве являются волеизъявления граждан. Резолюция является явным проявлением демократии. Выборы и демократические принципы имеют важное значение в формировании государственной власти.

Амир Темур говорит в своем труде «Уложения Темура»: «Девять частей дел царства я осуществлял посредством совещаний, мероприятий и советов, а оставшуюся часть мечом». Поэтому мы можем понять, что нравственные отношения, духовные ценности, взаимный компромисс и уважение являются первоочередными задачами в любой государственной системе.

Ключевые слова: Государство, выборы, совет, управление, мораль, ценность, уважение, демократия, политика, легализация, народ, идея.

ETHICAL ISSUES IN THE FORMATION OF PUBLIC ADMINISTRATION AND ELECTION INSTITUTE OF EASTERN COUNTRIES

Annotation

It is a clear manifestation of democracy that the most important issues in the state are decided by the will of the citizens.

Elections and democratic principles are important in the formation of state power.

Sokhibkron Amir Temur says in his work "Temur's rules" "I carried out nine parts of the affairs of the kingdom through consultation, events and councils, and the remaining part with the sword." Therefore, we can understand that moral relations, spiritual values, and mutual compromise and respect are the first priority in every government system.

Key words: State, election, council, governance, morality, value, respect, democracy, politics, legitimization, people, idea.

Introduction. Since the emergence of politics and political activity begins from the most ancient times, naturally, the initial pamphlets on politics and political views also go back to the distant past. In contrast to the views of democracy in ancient times, by the middle ages "democracy - the power of the monarch over the people" began to acquire meaning. Because there were attempts to democratic legitimization (legalization) of the supreme rights of the existing royal power. If in the ancient period and the early Middle Ages, the legislative power was the main place, then in the later stage of the Middle Ages, the position of the executive power was greatly increased and it was embodied in the hands of certain rulers. Some basic elements of democracy, in particular, the sovereignty of the people and power, the idea of establishing contractual relations to regulate relations between them and eliminate mutual conflicts were formed.

Research Methodology. It should be noted that the idea of building a fair society and managing it by representatives of "one group" of the people is Eastern. Also it has been in the constant attention of prominent scientists and thinkers in the history of Central Asia. Great thinkers such as Abu Nasr Farabi, Abu Rayhan Beruni, Ibn Sina,

Nizamulmulk, Husayn Vaiz Koshifi, who lived and created in Central Asia during this period, made a worthy contribution to the development of theoretical knowledge about a just society. Later, statesmen such as Amir Temur, M.Ulugbek, A.Navoi, Z.Babur embodied most of the democratic principles and values not only in their political views, but also in their practical activities. A great thinker who left a huge scientific legacy - Abu Nasr Farabi, while researching various aspects of the social and political life of the society, he also paid special attention to the issue of elections held on the basis of the political right of citizens, which is now recognized as an important element of representative democracy. For instance, The great thinker, while describing the rulers of the city of virtues, wrote in this regard: "The leader or head of chiefs elected by them will not be absolute. They will be deserved, tested, most noble and worthy of leadership. To this end, such leaders give full freedom to their constituents, protect them from external enemies. Such leaders treat everyone equally, they even give up their personal interests for the benefit of everyone, spare their energy and resources for the benefit of the people"[1].

While evaluating the life activities of different countries of his time and their management methods, Farabi emphasizes that the highest goal of a perfect society and state is to ensure people's happiness in the literal sense. Of course, if we pay attention to the fact that the main goal of the state and society in the current era is human interests and the well-being of the people, we witness that the way to solve this problem was discovered by a great thinker about a thousand years ago.

Analysis and results. Historically, the first form of understanding of politics is its religious-legendary interpretation. In the 2nd and 1st millennia BC, all ancient nations were dominated by ideas about the divine origin of power and social education, and these ideas were usually expressed in the form of myths. The rationalization of political views began to be observed approximately in the 1st millennium BC. The first political categories and definitions, and later a number of teachings in a philosophical-ethical form appeared.

According to Abu Rayhan Beruni, the level of humanity of society is determined by how well people's daily needs are met. The most important factor that ensures the well-being of citizens in society is the observance of the rules of social justice.

Another Eastern thinker - Ibn Sina puts kindness and moral relations between people in the first place as a condition for the existence of a just society. In his opinion, it is possible to achieve high morals only and only with the help of enlightenment, he emphasizes that the improvement of moral relations is a factor of ensuring the moral and moral health and stability of the society[2].

At this point, it is appropriate to pay special attention to the great thinker A. Navoi. His views on a just society are very close to those of Farabi. A. Navoi dreams of creating a "high society" in his works. It reveals the real human qualities - justice, kindness, diligence, honesty, patriotism, honesty, humanity, heroism. According to Alloma, a just society can be built only by people with high virtues and spirituality. That is why the thinker puts forward the ideas of building a "high society" based on raising human spirituality. He divides mankind into two groups - "ahli mani" and "ahli suvrat"[3].

According to another great thinker K. Jaspers, between the 9th and 3rd centuries BC, cultural centers embodying political and legal views emerged independently in the East - China, India, Iran, Palestine, and in the West - Greece.

During this period, the works of Confucius, Lao-tzu, and Mo-tzu were approved in China, and in India as a religious-philosophical system that promoted mental and spiritual "freedom". In Khorezm and Iran, Zoroastrian teaching, and in Greece, Homer's epics "Iliad" and "Odyssey" were created, and the names of great thinkers Heraclitus, Democritus, Socrates, Plato, Aristotle were known to the world. In this way, the basis for theoretical analysis of politics was created. However, the political studies of ancient thinkers were not yet separated as an independent science and were inextricably linked with philosophical and moral ideas. It is worth noting that most of the philosophical and political categories that we use today were developed by those thinkers in ancient times.

The election is a symbol of the people's power, and first of all, it expresses the interest of the members of the society, as well as the voter-citizen.

The role of elections in the ongoing reforms from a strong state to a strong civil society is incomparable.

The decision of the most important issues in the state by the will of the citizens is a clear manifestation of democracy.

Elections and democratic principles are important in the formation of state power.

Sokhibkron Amir Temur says in his work "Temur's rules" "I carried out nine parts of the affairs of the kingdom through consultation, events and councils, and the remaining part with the sword"[4].

Therefore, we can understand that moral relations, spiritual values, and mutual compromise and respect are the first priority in every government system.

In particular, election (election or being elected) has been a special human procedure since ancient primitive times. Leaders were selected using specific electoral elements at general tribal meetings. For example, in a number of tribal traditions, social life is led by older elders in times of peace, and elected warrior leaders take over in times of war. But over time, the possibilities of tribal and military democracy no longer satisfied the growing civilian communities. As a result, the primary body of power - a unique form of democracy of a primitive character - was created. Ancient Greece and the Ancient Roman Republic are undoubtedly of great importance in the historical structure of modern elections. Here, free citizens could take part in high meetings and meetings, express their position in political life and take part in solving important issues. The decision made by voting in the Meeting is considered as the will of the people and has the force of law[5].

Ancient Greece used open voting and secret voting by the electorate of the Council. Colored stones or plant seeds were used as "ballots", and a white stone meant "agreement" and a black stone meant "opposition".

The flourishing of democracy in Athens in the 5th century BC, a kind of "democratic explosion" coincided with the reign of Pericles. "During the time of Pericles, officials at various levels of the state were elected by open vote or by the Assembly. Facultativeness, limited rights, collegiality, lack of hierarchy of authority, accountability - all this ensured that the administrative management of Athens had a clearly democratic character. But by the fourth century BC, the Athenian democracy began to lose its position. The value system and legal status of the Roman citizen was formed during the Republic period. In ancient Rome, the existing electoral company of that time can be considered as a specific important period in the formation of the existing electoral institution. The reason is that in the Roman Republic, especially at the beginning of the first century AD, the election appeared as a major socio-political process. In Rome, special attention was paid to the electoral process, where the electoral campaign was started long before the election and the candidate officially declared his will to the public. After that, the election campaign begins, which includes the following: a candidate dressed in a white silk cloth - "toga" - symbolizing a pure and clear conscience, goes to the squares and markets and encourages the voters to support him in the election. The voting ceremony was carried out by each voter writing the name of the candidate of his choice on a piece of paper and throwing it into a special box[6].

The main thing is that the candidates for the election to the supreme authority are recommended by the Senate and confirmed by the People's Assembly. Democracy developed differently in Rome. Initially, the bearer of supreme power in Rome was the Assembly of all the full-fledged people belonging to the patrician class. The patricians were the indigenous population of Rome, and the Senate, which was considered the supreme governing body, was mainly composed of them. Between them, all rights are inherited from father to son on the basis of paternity. Existing power was limited by the Senate. The patricians enjoyed great legal immunity, declaring war in the Assembly, dealing with the most important judicial matters, and having the power to limit

the powers of even a senator, a dictator who was a military leader for life. Besides the patricians, who held all the power in their hands, there was also a class called the plebeians, who were probably considered aliens to Rome, that is, a group of people from other lands, whose rights were quite limited. After the establishment of the Republic, the plebeians gradually expanded their rights. The political conflict between the patricians and the plebeians went hand in hand with the struggle for influence between the People's Assembly and the Senate. In the end, the Assembly managed to establish special People's Tribunals, which actively defended the interests of the plebeians. It was mainly on their initiative that the famous laws of the 12 Tables were created, which constituted a single common law for all Romans. Although these laws legitimized class inequality among citizens, they played an important role in the development of democratic rights on a separate legal basis. Elections in the Roman Republic played a particularly important role in the emergence and development of basic electoral rights and principles[7].

For example, after the registration of candidates for the Senate was carried out by a separate organ or court, the candidates began to fight for the place of the election campaign. Particular attention was paid to ensuring transparency in the election. In the first century BC, the Senate adopted a special law, in which the Senate was adopted, in which the Senate, organize the number of free banquets for voters, to share voters, buy voters with money. And other similar illegal actions are determined (from deprivation of the right to be elected). However, the law could not fully conspire for the candidates, that is, to write names, wallpapers, white gypsum walls, and make their views, make their propaganda company, writing their views. In 139 BC, the election of the Senate by secret

ballot was established by law. In 139 BC, the election of the Senate by secret ballot was established by law. The Romans practiced direct voting through instruments called "ovile" (sheep) and "saepta" (wood)[8].

All votes were recorded by special supervisors and the mandate results were announced by a higher special body. Thus, the electoral system of the Roman Republic took place as an important historical factor in the formation of the main electoral mechanisms of the existing democracies today.

Conclusion. In conclusion, in the first half of the 20th century, the principle of fair elections - universal, equal, direct, secret ballot was finally achieved in most of the eastern democratic countries.

Democratic system - it cannot be established and effective without the political culture of the population. Political ethics in the process of fulfilling the democratic political-educational task recognizes the main humanistic values, first of all, the freedom and dignity of each person, his natural inalienable rights, and helps the citizen to correctly assess the social system, his place and role in the state, his rights and obligations. As a result, citizens respect the rights and interests of others and learn to solve common problems together.

Also, the citizen develops a sense of respect for the democratic order and the state and social institutions that provide it. In particular, the elections are an indispensable legal institution of the life of the society and determine the level of existing real power built on a democratic basis. In the words of Shavkat Mirziyoyev, the President of the Republic of Uzbekistan, regarding election science: "it is necessary to form the knowledge of the members of the election commissions on the electoral law and international standards on a systematic basis"[9].

REFERENCES

1. Фаробий. Фозил одамлар шахри. – Т.; А.Қодирий номидаги Адабиёт ва сан’ат нашр. 1993. – Б.190.
2. Беруний. Ҳиндистон // Асарлар. – Т: Фан. 1995. – Б. 70.
3. Жакбаров М. Комил инсон ғояси: тарихий-фалсафий таҳлил. – Т.: Абу ибн Сино нашр., 2000. - Б. 106-108.
4. Навоий. Ҳайратул-аброр. – Т.: Адабиёт ва сан’ат нашр., 2014. - Б. 35-38.
5. "Темур тузуклари" асари, Амир Темур. Тошкент, 1996. Б. 41.
6. Куманецкий К. История культуры Древней Греции и Рима – М. 1990. с. 34.
7. Тит Ливий «История Рима от основания города» - М. 1994. с. 15.
8. Тит Ливий «История Рима от основания города» - М. 1994. с. 29.
9. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 29-декабр, 2020-йил.

Guzal NURMATOVA,
Navoiy Profi universiteti dotsenti, f.f.f.d. (PhD)
E-mail: g.nurmatova77@gmail.com
Maftuna TESHAEVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti magistranti
E-mail: maftuna.teshayeva@bk.ru

O'zMU professori, f.f.d. (Dsc) N.Z.Abduraxmonova taqrizi asosida

CORPUS-BASED DISCOURSE STUDY OF COLLOCATIONS AND TERMINOLOGICAL COLLOCATIONS

Annotation

This article covers the formation of the definition of collocations and terminological collocations in the discourse aspect of the corpus and their identification and differentiation from other lexical units (collocations, idioms and terminological collocations).

Key words: Collocations, terminological collocations, corpus, discourse, statistical measures, pragmatic functions.

КОРПУСНО-ДИСКУРСИВНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СЛОВСОЧЕТАНИЙ И ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ

Аннотация

В данной статье рассматриваются формирование дефиниции коллокаций и терминологических коллокаций в дискурсивном аспекте корпуса и их идентификация и дифференциация от других лексических единиц (идиом, фразеологизмов и терминологических словосочетаний).

Ключевые слова: Коллокации, терминологических коллокации, корпус, дискурс, статистические меры, прагматик функциялар.

KORPUSDA KOLLOKATSIYALAR VA TERMINOLOGIK KOLLOKTSIYALARNING DISKURSIV TADQIQI BORASIDA

Annotatsiya

Mazkur maqolada korpusda kollokatsiyalar va terminologik kolloktsiyalarning diskurs kesimida kollokatsiyalar va terminologik kollokatsiyalarning definititsiyasining shakllanishi hamda ularning boshqa leksik birliklardan (kollokatsiyalarning idiomalar va terminologik kollokatsiyalarning terminologik birikmalardan) aniqlanish va farqlanish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlari: Kollokatsiyalar, terminologik kollokatsiyalar, korpus, diskurs, statistik o'lchovlar, pragmatik funktsiyalar.

Kirish. Oxirgi 20 yil ichida tilshunoslar, ayniqsa, leksikograflar kollokatsiyalarning tadqiqotiga katta e'tibor berib kelmoqda. Kollaktsiya terminini juda keng tarqalgan lingvistik termini bo'lsa-da, uning definititsiyasiga hanzuz aniqlik kiritilmagan.

Tilshunoslikda kollokatsiyalarni nutqda ko'p uchraydigan tanish ifodalar deb tushiniladi. Ularni iboralar, klishelar, turg'un iboralar, erkin va bog'langan birikmalar, idiomalar, leksik iboralar va hokazolarga o'xshatishadi. Shu bois, tilshunoslarning tadqiqot maqsadlariga ko'ra kollokatsiyalarga berilgan definititsiyalar turlicha bo'lib kelmoqda [5].

G.X. Nurmatova o'zining tadqiqotlarida korpusda *terminologik kollokatsiyalar* va *terminologik birikmalar* o'rtasini chegarasini aniqlash maqsadida R.Y.Kobrin, N.A. Sokolovlarning terminlarni kompyuter dasturlari yordamida amalga oshirgan lingvistik tahliliga ko'ra terminning ma'lum bir sohaning so'zlashuv muhitidagi ishlatilishi (chastotasi) uning ilmiy tushunchaga - til terminiga aylanishi ehtimoli ko'proq va shu bois ular tilva nutq terminlariga bo'linadi [2], degan fikrdan, undan tashqari, Xitoy tilshunosi X. Yangning korpusda so'zlar chastotasining statistik tahliliga ko'ra o'tkazgan tajribasi asosida [11] korpusda kalit so'zlarning standart og'ishidan (standard daviation), eng yuqori tebranish chastota masofasini aniqlagan. 12 ta muhandislik yo'nalishi bo'yicha maxsus dasturiy qurilmalarda va matematik modellar orqali amalga oshirgan tajribadasida terminologik birikmalar va terminologik kollokatsiyalarning leksik-grammatik va

logik-semantik tahlillari til terminlari asosan terminologik birikmalarni hosil qilishini, nutq terminlari esa terminologik kollokatsiyalarni hosil qilishini va ularni bir-biridan farqlovchi xususiyatlarini keltirgan. Terminologik birikmalar *ilmiy-texnik muhitga* tegishli bo'lib, *umumiy ta'rif va tasnif* talab etsa, terminologik kollokatsiyalar *ilmiy-texnik muhitga* tegishliligi hamda *mexanizm va jarayonlarni* tasvirlaydigan xususiyatlariga ega [3].

Bundan kelib chiqadi-ki, G.X. Nurmatovanning korpusda terminologik birikma va terminologik kollokatsiyalarni aniqlash va farqlanish borasida o'tkazgan tajribasi terminologik kollokatsiyalarga ta'rif keltirish uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin, va ularni definititsiyasini shakllantirishdan oldin terminologik kollokatsiyalarni diskursga oid talqinlarni ko'rib chiqish lozim deb topildi.

Christopher J.Gledhill kollokatsiyalarning definititsiyasini keltirishda ularning uchta kategoriyga ajratgan holda har bir kategoriyadagi kollokatsiyalarga alohida ta'rif keltirgan [5]:

1. M.Hallidayning nuqtai nazaridan **statistic/tekstual** (*statistical/textual*);

2. An'anaviy leksikologiya nuqtai nazardan **semantik/sintaktik** (*semantic/syntactic*);

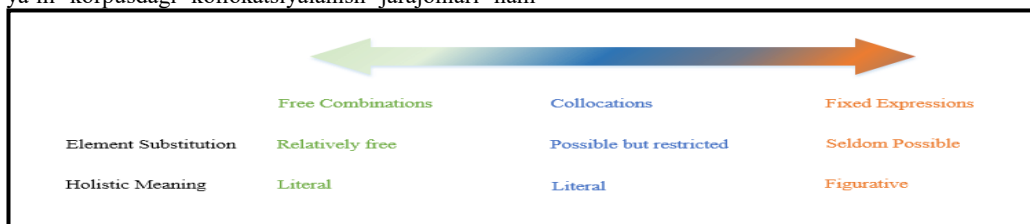
3. Diskurs tahlillariga asoslangan nuqtai nazardan **diskursiv/retorik** (*discorsal/rhetorical*).

Birinchisi, M.Hallidayning nuqtai nazaridagi **statistic/tekstual** (*statistical/textual*) kategoriyadagi kollokatsiyalar korpus tadqiqotlaridan kelib chiqib, statistik

jihtadan aniqlangan. Unga ko'ra katta hajmli matnlarda kollokatsiyalarni aniqlash uchun statistik tahlillarga tayansa, u holda kollokatsiyalarga berilgan definititsiyalarning hech biri o'rinli emasligini ta'kidlaydi. Korpusda so'zlarning statistik ehtimollik (*probability*) va birga uchrashi (*co-occurrence*) kollokatsiyalar deb atalishi qanchalik to'g'ri va asosli ekanligi, tilshunoslar ayniqsa korpus lingvistikasi mutaxassislari uchun hanuz muammoli bo'lib turibdi. Bu borada M.Halliday qo'yidagicha fikr bildirgan: "agar har qanday so'z o'zak/bosh so'zdan ixtiyoriy masofada (*span*) birikib ketaversa va statistik jihtadan birikadigan yuqori chastotali so'zda hosil bo'lgan birikmani kollokatsiya deb nomlasa, u holda korpusdagi ixtiyoriy so'z birikma kollakatsiya deb qaralish kerak, bu esa o'z navbatida noto'g'ridir. Shuni ta'kidlash lozimki, ushbu yondashuv *tekstual* niqta nazardan ham hisobga olinishi lozim, ya'ni korpusdagi kollokatsiyalanish jarajonlari ham

chatota ham semantic-leksik mulohazalarni qamrab olish kerak va natijada *tekstual kollokatsiyalar* – maxsus kontekstlarda o'z aksini topadi".

Aksincha, ikkinchi, ko'p tilshunoslarning kollokatsiyalarga ma'nosi cheklangan iboralar sifatida qaralishiga asoslanib, an'anaviy leksikologiyadagi **semantik/sintaktik** (*semantic/syntactic*) kategoriyadagi kollokatsiyalarning bog'lanish munosabatlari abstraktligiga (chastota va uchrach ehtimoli kabi ko'rsatkichlarga bog'liq emas), tekstual – leksik ma'noning esa salmog'iga qaratadi. Bunday qarashlar kollokatsiyalarni boshqa turdagi leksik bog'lanish – idioma yoki frazalar bilan taqqoslanishlarga va chalkashishlarga olib keladi. Bu borada P. Hovart kollokatsiyalarni siljishini qo'yidagi "Leksik kontinum modeli" nomli shkalasida taklif qilgan:

Rasm 2. Hovartning "Leksik kontinum modeli" nomli shkalasi [5].

Ushbu modelning yoritish maqsadida **blow** so'zi yordaamida qo'yidagi 1-jadvalda ko'rish mumkin:

1-jadval

Free collocation	Erkin kollokatsiyalar	Blow a trumpet (to play the trumpet)	Trubani chalish
Restricted collocation	tor ma'noli kollokatsiyalar	Blow a fuse (to destroy a fuse/lose one's temper)	Jahl chiqishi
Figurative idiom	Obrazli/tasviriy idiomalar	blow your own trumpet (to sell oneself excessively)	yutuqlar haqida bo'rttirib gapirish
Pure idiom	Sof idiomalar	Blow the gaff (to reveal a concealed truth)	Yashirin haqiqatni oshkor qilish

Ta'kidlash joiz-ki, turli leksik birliklarning turlicha nomlanishi matnning ritorik konstruksiyasida muhim o'ringa ega bo'lib, matnda ularning pragmatik funktsiyalarni ochib berishda xizmat qila oladi.

Uchinchi, diskurs tahlillariga asoslangan diskursiv/retorik (*discorsal/rhetorical*) kategoriyadagi kollokatiyalar leksik-grammatik jihtadan emas, balki ritorik va tekstual/pragmatik funktsiyalar asosida farqlanadi. R.Munning fikricha, idiomalar tor ma'noga ega bo'lib, yozma va og'zaki nutqda stilistik rang berish maqsadida kichik kontekstlarda qo'llaniladi [7]. Bundan kelib chiqadi-ki, kollokatiyalar idiomalardan farqli o'laroq torroq foydalanish pragmatik doirasiga ega. O'z navbatida leksik frazalar o'zining maxsus ritorik xususiyati bilan bilan kollokatsiya va idioma o'rtasidagi o'ringa ega bo'lib, P. Hovartning "Leksik kontinum modeli" shkalasiga ko'ra kollokatsiyalarning xilma-hill - keng doirada ishlatiladigan frazeologik kollokatsiyalardan to tor doirada ishlatiladigan kollokatsiyalardan iborat ekanligi hamda ularni turli metodlar orqali tadqiq qilish mumkinligini ko'rish mumkin. *Diskursiv/retorik* usul ma'lum bir iborani pragmatik qiymati frazeologiya teoriyasi aspekti bilan bog'liq xolda tadqiq qilinishini da'vat etadi, biroq bu nuqta nazardan va ayniqsa ilmiy diskursda frazeologizmalarni yoki kollokatsiyalarni hisobga olgan holda tadqiqotlar bo'yicha juda kam urinishlar bo'lgan [5].

Tadqiqot metodologiyasi. D.Gablasova, V.Brezina va T.Mak-Enerilar korpusda kollokatsiyalarning nutqda namoyon bo'lishi, o'zlashtrilishi va realizasiya omillari borasida tilshunos olimlar o'z gipotezalarini shakllantira olish borasida keng imkoniyatlarga ega, biroq kollokatsiyalardagi bog'lanishini aniqlaydigan statistik o'lchovlarning amalda samarli qo'llash korpus tadqiqotlarini ahamiyatligini tushinishda va sharhlashda muhim ahamiyat kasb etishini hamda ma'lum kollokosiylalar ma'lum kontekstlarda turlicha realizasiyalanishiga (qo'llanilishi) ko'ra ularning assosiasiyalanishdagi chastotaga bog'liq bo'lgan *dispersiya*,

eksklyuzivlik va *yo'naltirilganlik* ko'rsatkichlaridan kelib chiqib to'g'ri statistik o'lchovlarning qo'llanilishi lozim ekanligini ta'kidlagan [6]. Ularning fikricha, kollakasiyalarning dispersiyasi muhim lingvistik ko'rsatkich bo'lib, kollokasion bog'lanishlarning korpusda tekis yoki notekis tarqalishini ko'rsatuvchi muhim mezon hisoblanadi.

Kollokatsiyalarning *yo'naltirilganlik* ko'rsatkichi uning tarkibidagi yon komponentlarining birining teng tortishish kuchiga ega bo'lmasligi, ularning assimetrik, ya'ni kollokatsiyaning bir elementi asosan o'sha yondosh so'z bilan assosiasiyalanib, shu kollokasion birikma uchun mos tortishish xususiyatini hosil qiladi. Masalan, energetika sohasidagi quyosh (*solar*) termini energiya, (*solar energy*), battareya (*solar battery*), sistema (*solar system*), dizayn (*solar design*), uy (*solar house*), tutilish (*solar eclipse*) so'zlari bilan birikib, terminologik kollokatsiya hosil qilsa-da, lekin bu yerda ularning biri uy (*solar house*)so'zi anyan quyosh so'zi bilan kelishi ushbu kollokatsiyaning bir elementi, ya'ni uy faqat shu terminologik kollokatsiya uchun xosdir. Vaholanki, boshqa *katta, kichik, chiroyli, hashamatli*, qolaversa, *sunny-quyoshli (yorug')* kabi so'zlar uy so'zi bilan ko'proq moslashadi.

Ixtisoslashtirilgan korpusda terminlarni semantik ma'nosini ochib beruvchi kollokatsiyalarning ushbu xususiyatini hisobga olish juda muhimdir. S. Griesning fikriga ko'ra, terminologik kollokatsiyalarning bunday *tortishish kuchini* o'lchaydigan *Delta P* va *MI* statistik o'lchovlari hisoblanadi [6].

Tahlil va natijalar Tadqiqotning kollokatsiyalar borasidagi keying masalasi *terminologik kollokatsiyalar* borasidagi shakllangan definititsiya va ularning korpusda diskurs kesimida tadqiq qilinish masalalari to'g'risida so'z yuritilganda, "terminologik kollokatsiya" birikmadagi termin va kollokatsiya so'zlariga alohida nazar tashlansa, u holda termin so'ziga berilgan definititsiyalar juda ko'p tilshunoslarning ta'rufuni keltirsak bo'ladi [4], biroq kollokatsiyaning definititsiyasi borasida hanuzgacha

noaniqliklar mavjud. Shunga qaramasdan turli tilshunoslarning nazariy va ilmiy fikrlariga asoslanib, kollokatsiyalar'ning ta'rifini shakllantirishda 'terminologik kollokatsiyalar' tushunchasini tahlil qilgandan so'ng aniqlik kiritamiz.

Terminologlar, birinchi qarashda, terminologik birikmalar va terminologik kollokatsiyalar o'rtasidagi asosiy farqini kontseptual sohaga tegishlilikini hisoblaydilar. Shuning uchun terminologik birikmalar, shubhasiz, denominativlar; terminologik kollokatsiyalar esa bir nechta elementlardan iborat bo'lishi mumkin hamda elementlardan bittasi jami birikmani tashkil etib, boshqa tarkibiy elementlarga qaraganda morfosintaktik va/yoki semantik tortishish kuchini amalga oshiradi.

Terminologik kollokatsiyalar odatda tegishli atamalar va nomenklatura nomlarini o'z ichiga olgan va umumiy 60-75% ni (ba'zan bu raqam 95% ga etadi) terminologik tizimli birliklarni tashkil etuvchi [Leychik 2005; Nikulina 2004] heterogen deb ta'riflanadi. Terminologik kollokatsiyalar lingvistik tahlil ob'ekti sifatida ko'p tadqiq qilingan hamda terminologik kollokatsiyalarning tasnifi va ularning lingvistik tabiati [Gak 1986; Leychik 2005] tekshirilgan bo'lsa-da, hanz, ayniqsa ularning lingvistik tabiati munozarali masala bo'lib qolmoqda [9].

Terminologik kollokatsiyalar holatida esa, mutaxassis leksemalarning birining kontseptsiyaga tegishligini aniqlaydi. O'sha leksema terminologik birikma maqomiga ega bo'lib, ma'lum bir sintagmatik kontekstda terminologik bo'lishi mumkin bo'lgan yana bir leksemani o'ziga tortadi.

Xulosa va takliflar. Demak, jami morfo-sintaktik konstruksiyaga ega bo'lgan kombinatsiya termin emas, chunki uning yaxlitligi umuman sohaviy tushunchaga taalluqli bo'lmasligi mumkin. Konstruksiyani tashkil etuvchi elementlar o'rtasidagi bog'liqlik munosabati terminologik kollokatsiya bo'lib boshlanganda, terminologik kollokatsiya maqomi mustahkamlanadi: terminologik kollokatsiya maqomidan esa so'ngra terminologik birikma maqomiga o'zgarishi mumkin.

Natijada terminologik kollokatsiyalar ikki xil mazmun-mohiyatdan kelib chiqishi mumkin:

1. Terminologik kollokatsiya ikkita leksemadan iborat bo'lib, ulardan biri mono yoki ko'p (multi) leksemali termin maqomiga ega bo'lsa, ikkinchisi esa termin maqomiga ega bo'lmagan leksema;

2. Leksemalarning ikkalasi ham mono yoki ko'p (multi) leksemali termin maqomiga ega bo'lishi mumkin.

Ushbu ikki turdagi kollokatsiyalarning mazmun-mohiyatini tavsiflovchi asos shundaki, uning ikkita kombinatsiyasining ta'siri terminsiz kollokatsiyaning hosil bo'lishiga olib keladi [10], ya'ni A.N. Baranov terminning o'z statusini yo'qotishiga va *terminologizatsiyaga* uchrashi va badiiy leksikaga qo'shilib ketish ehtimolini ta'kidlaydi. Undan tashqari, termin *reterminologizatsilanish*, bir fan yoki sohadan boshqa sohaga o'tishi mumkinligi haqida ta'kidlagan [1].

Demak, ushbu munozaralar shuni ko'rsatmoqda-ki, kollokatsiyalar nutqning salohiyatli leksik qatlami bo'lishiga qaramasdan, ushbu terminning o'zi hanz mavhum bo'lib qolmoqda. Shunga qaramasdan terminologik kollokatsiyaning tarkibiy qismi shundan darak beradi-ki, uning bir elementi morfosintaktik va semantic tortishish kuchiga ega bo'lib, u ikkinchi - terminologik elementni o'ziga torta oladi va natijada ular terminologik kollokatsiyani hosil qilishi mumkin. Biroq, terminologik element bu termin bo'lib, uni terminologik birikma yoki terminologik kollokatsiyadan farqlamagan bo'lamiz, chunki til terminlari terminologik birikmalarni, nutq terminlari esa terminologik kollokatsiyalarni hosil qilishi yuqorida aytilgan. Shu bois, terminologik kollokatsiyalarni definititsiyasini korpus va diskursning sinergik ta'siri asosida - kommunikativ jarayondagi matn hamda diskurs tahlilni asosiy oqim va yondashuvlarini qamrab oluvchi uchta - *lingvo-kommunikativ*, *logik-semantik*, *mazmun-mohiyat (kontekst)* aspektlari kesimida kollokatsion terminlarining diskursiv - *tekstual*, *ritorik* va *pragmatik* funktsiyalarini tahlilini amalga oshirilgandan so'ng lozim deb topildi.

ADABIYOTLAR

1. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику: Учебное пособие. — М.: Эдиториал УРСС, 2001. —360 с.
2. Соколов Н.А. Терминология как особый раздел лексики // Сборник статей по лингвистике и преподавания иностранного языка. — М., 1977.; Кобрин Р.Ю. Лингвистическое описание терминологии как база концептуального моделирования в информационных системах. Автореф. ...докторской дисс. Ленинград, 1989. 42 с.
3. Nurmatova G.X. AntConc va GraphColl dasturiy qurilmalarida muhandislik terminlarining korpusda lingvostatistik tadqiq muammolari. Filol. fan.fals.dok. ...dis. -F., 2021.B. 142.
4. Шелов С.Д. Ещё раз об определении понятия «Термин» // Лингвистика. Вестник Нижегородского университета им. Лобачевского Н.И. 2010, -№ 4 (2). —С. 795-799.
5. Christopher Gledhill J. Collocations in Science Writing. Tübingen: Narr, 2000. P 7-12.
6. Gablasova D., Brezina V., and McEnery T. Collocations in Corpus-Based Language Learning Research: Identifying, Comparing, and Interpreting the Evidence. Language Learning //Wiley Periodicals, Inc. on behalf of Language Learning Research Club, University of Michigan DOI: 10.1111/lang.1222. Language Learning 67:S1, June 2017, Pp. 159-161.
7. Moon R.: Fixed expressions and idioms in English. A corpus-based approach [hardback]. Oxford, 1998, xiv 338 p.
8. Mudraya O. (2006). Engineering English: A lexical frequency instructional model. English for Specific Purposes, 25 (2), 244.
9. Olena M. Bieliciaeva, Yuliia V. Lysanets, Ivanna V. Znamenska, Inesa V. Rozhenko, Nataliia M. Nikolaieva. Terminological collocations in medical Latin and English: a comparative study. 1 January 2017. oai:elib.umsa.edu.ua:umsa/1122.
10. Rute Costa, Raquel Silva. The Verb in the Terminological Collocations Contribution to the Development of a Morphological Analyser MorphoComp. Unit Research – Lexicology, Lexicography and Terminology Avenida de Berna 26 – C 1069 – 061 Lisboa – Portugal. P. 1531- 1532.
11. Yang H.A new technique for identifying scientific/technical terms and describing scientific texts // Literary and Linguistic Computing 1(2), 1986. Pp. 93-103.

UDK:316.3

Xasan OKYULOV,
Toshkent Moliya instituti "Ijtimoiy fanlar" kafedrasida katta o'qituvchisi
E-mail: votum7777@gmail.com

O'zbekiston Milliy universiteti professori, f.f.d B.Tuychiev taqrizi asosida

THE ROLE OF THE MIDDLE SOCIAL SPHERE IN THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN UZBEKISTAN: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND NATIONAL DEVELOPMENT

Annotation

The growth trends of the middle social class in developed countries, its role in the development and improvement of civil society, as well as the experience of Western countries in this area are analyzed

Key words: Civil society, democratic society, law, rule of law, legal awareness, legal culture, public consciousness, market economy.

O'ZBEKISTONDA FUQAROLIK JAMIYATINI RIVOJLANTIRISHDA O'RTA IJTIMOY QATLAMNING ROLI: XALQARO TAJRIBA VA MILLIY RIVOJLANISH

Annotatsiya

Rivojlangan mamlakatlarda o'rta ijtimoiy qatlamning o'sib borish tendentsiyalari, ularning fuqarolik jamiyatini rivojlantirish va takomillashtirishdagi o'rni, bu sohada G'arb mamlakatlari tajribasi tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Fuqarolik jamiyati, demokratik jamiyat, huquq, huquqiy davlat, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, ijtimoiy ong, bozor iqtisodiyoti.

РОЛЬ СРЕДНЕЙ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ В РАЗВИТИИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА УЗБЕКИСТАНА: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И НАЦИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ

Аннотация

Анализируются тенденции роста среднего социального класса в развитых странах, его роль в развитии и совершенствовании гражданского общества, а также опыт западных стран в этой области.

Ключевые слова: Гражданское общество, демократическое общество, право, правовое государство, правосознание, правовая культура, общественное сознание, рыночная экономика

Kirish. XX asrdagi tarixiy rivojlanish tajribasi ko'rsatdiki, rivojlangan mamlakatlarda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda jamiyatning o'rta ijtimoiy qatlamini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, keyingi o'n yilliklarda sinflar, stratalar, sotsial qatlamlar strukturasi va o'zaro aloqalari xususiyatlarida jiddiy o'zgarishlar ro'y berdi: ichki sinfiy farqlanish jarayonlari faollashdi, sotsial birliklarning harakatchanligi (mobilligi) kuchaydi, yangi qatlamlararo guruhlar shakllandi. G'arb jamiyatlari uchta sinfga bo'lish rusumga kirdi: yuqori, o'rta, pastki.

Ana shu tasniflash asosida oliy sinfni tahlil etishga misol tariqasida AQSh jamiyatini keltirish mumkin: o'tgan o'n yilliklarda yuqori qatlamning tezlik bilan boyib borganligi kuzatildi. 200 mingdan 400 mingacha odamni tashkil etgan (AQSh aholisining 0,1-0,2 %) 10 mln. dollardan kam bo'lmagan mulkka ega bo'lib, yiliga bir necha mln. dollar daromad oladi. Taxminan 200 mingta yuqori sinf vakillari 5 dan 10 mln. dollargacha, yana 300 mingtasi esa 2 mln.dan 5 mln. dollargacha yillik daromadga ega bo'ladi.

AQShda taxminan 1,5 mln.ga yaqin NNT faoliyat yuritadi. NNT jamiyatning hamma sohalarini o'ziga qamrab olgan bo'lib, ular tashqi siyosat, saylovlar, atrof-muhitni himoya qilish, sog'liqni saqlash, ayollar huquqi, iqtisodiy rivojlanish, yoshlar va qariyalarni ijtimoiy himoya qilish kabi yo'nalishlarda aholining manfaatlarini va ehtiyojlarini ifoda etadi va himoya qiladi[1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Fuqarolik jamiyatiga nisbatan amerikanacha yondashuv bu sohada eng mashhur va keng tanilgan – Merilend shtatidagi Baltimor

shahriga joylashgan Jon Xopkins universitetining «The Comparative Nonprofit Sector Project» loyihasida yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu loyihadan kelib chiqib NNTning faoliyat turlari 12 ta yo'nalish bo'yicha belgilandi: 1) madaniyat va dam olish; 2) ta'lim va tadqiqot; 3) sog'liqni saqlash; 4) sotsial xizmatlar; 5) atrof-muhitni himoya qilish; 6) lokal hamjamiyatlarni rivojlantirish; 7) inson huquqlarini himoya qilish; 8) filantropik uchun vositachilik qilish; 9) xalqaro; 10) diniy; 11) kasbiy, uyushmalar biznes va kasaba uyushmalari; 12) boshqa yo'nalishlar.

Mazkur loyiha mezonlari doirasida 35 ta mamlakatda (16 ta rivojlangan, 14 ta rivojlanayotgan, 5 o'tish davri iqtisodiyotini o'z boshidan kechirayotgan) NNTning strukturasi, hajmi, ular faoliyatidagi muammolar va natijalarga doir tadqiqotlar olib borilib, ularning yakunlari natijasi o'laroq quyidagilar aniqlandi: Bu mamlakatlarda YaIMdagi uchinchi sektor hisssasi 1,3 trl. yoki YaIMlar yig'indisini 5,5 % ini tashkil etgan. NNTda deyarli 40 mln. odam (shundan 20 mln. kishi ish haqi olib ishlagan) faoliyat yuritib, bu ko'rsatkich 35 ta mamlakatdagi iqtisodiy faol aholining 4,5 foizini tashkil etgan[2].

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi davrga kelib yuqori sinf murakkab ichki strukturaga egaligi bilan tavsiflanadi: u mulk tashkiliy shakllariga bog'liq holda toifalashgan guruhlardan iborat ekanligi; qo'shimcha kapital o'lchami va sohasi; kasbiy faoliyatining (oliy darajali menejerlar, siyosatchilar, boshqaruvchilar) turi; turmush tarzining xususiyatlari; siyosiy maqsadi va yo'nalishi; etnik, hududiy, demografik va boshqa belgilari.

Postindustrial mamlakatlar yuqori sinfi sotsial tarkibidagi o'zgarishlar quyidagilar bilan birga sodir bo'lmoqda:

Bu sinfning miqdorini faqat taxminan chamalab aytish mumkin: bu ko'rsatkich iqtisodiy faol aholining taxminan 3-4 foizini tashkil etadi.

Mashhur tarixchi Arnold Toyinbining fikricha, zamonaviy sivilizatsiya – bu o'rta sinf sivilizatsiyasi. Rivojlangan mamlakatlar jamiyati strukturasi o'rta sinfning hisssasi 60-70 foizni tashkil etadi. Turli ilmiy maktablar o'rta sinfni sotsial birlik sifatida ajratib ko'rsatish uchun turli mezonlardan foydalanadi. Ko'pincha maqomning o'zini o'zi baholashi va daromad mezon sifatida qo'llaniladi. G'arb jamiyatlarining uchdan ikki qismi o'rta sinfga yaqin daromad oladi, kmmbag'allar va boylar unchalik ko'p emas, deb hisoblashlar keng tarqaldi. Yana aksariyat tahlilchilar hozirgi o'rta sinf ishlab chiqarish vositalariga mayda mulkiy egalik qiluvchilardan iborat degan fikrni bildiradi. Bu kabi mayda ishbilarmonlar – “eski o'rta sinf” deb ataluvchi AQSh fermerlari va Buyuk Britaniya savdo-sotiq korchalonlari 10-15 foizni tashkil etadi. Rivojlangan mamlakatlardagi “yangi o'rta sinf” yoki “menejerlar va mutaxassislar sinfi” deb ataluvchi sotsial birlik 20-25 foizni tashkil etib, ularning aksariyat qismi oliy ma'lumotli mutaxassislar, aqliy mehnat xodimlari, erkin kasblar vakillaridan iboratdir.

O'rta qatlamlar jamiyatning farovon yashashi uchun zarur bo'lgan barcha ehtiyojlarni qondiradi: ishchi o'rinlari, iste'mol mollari, tibiy yordam, ilmiy kashfiyotlar va boshq. Jamiyatshunos olimlarning fikricha, o'rta qatlamlar – sinflar-muholiflar o'zaro ixtiloflarini yumshatuvchi omil sifatida ham namoyon bo'ladi. Sotsial-iqtisodiy nuqtai nazardan qaraganda, o'rta sinfga turli kasblar mehnati ichidagi, shahar bilan qishloq turmush tarlaridagi o'zaro ziddiyatlarni kamaytirish tamoyili xosdir. Oila munosabatlarida o'rta sinf jamiyatning ayollar va erkaklar uchun teng imkoniyatlar yaratishida, an'anaviy oilalar qadriyatlarini yoyuvchi omil sfatida namoyon bo'ladi. Siyosiy jihatdan o'rta qatlamlar an'analari, me'yorlar, bilimlarni tashuvchi, yuksak fuqarolik va mustaqil shaxslikni namoyish qiluvchi markazga oid (tsentrik) harakatlarning ijtimoiy tayanchi hisoblanadi[3].

Rivojlangan mamlakatlar jamiyatlari sotsial strukturasi o'rta qatlamning asosiy o'rinni egallashi, pastki qatlamlar o'rtasida onda-sonda ijtimoiy-siyosiy tanglikning o'sishiga qaramasdan, jamiyatni barqaror ravishda yashashi uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Bu kabi tangliklar ko'pchilikning (o'rta sinfning) betaraf vaziyatda turishi natijasi o'laroq yumshatiladi. Eng muhimi – bu o'rta sinfning fuqarolik jamiyatining tayanchi, demokratiya va o'zgarishlarning siyosiy asosi sifatida namoyon bo'lishidir. Shu bilan birga, o'rta sinf yuqorining ta'siri va pastdan bo'ladigan bosim ostida “ikki qavatli parda” o'rtasidagi ziddiyatli vaziyatda turgani uchun ham turli ziddiyatli ijtimoiy keskinlar yumshatiladi[4].

Rivojlangan mamlakatlar jamiyatlari sotsial strukturalaridagi sezilarli o'zgarishlardan biri – bu mehnat qilayotgan aholining real daromadlarini o'sib borishi hisoblanadi. Shu bilan birga, daromadlarning taqsimlanishi tengsizlik asosida ro'y beradi. Eng boy 20 foiz va eng kambag'al qatlamlari daromadlarining o'zaro nisbati AQShda 12:1, Frantsiyada 9:1, Buyuk Britaniyada 8:1, GFR, Shvetsiya, Niderlandiya Qirolligida 5:1, Yaponiyada 4:1 kabi tengsizliklarni ifodalaydi.

Rivojlangan mamlakatlar jamiyatlarining sotsial toifalashuvi quyidagilar bilan tavsiflanadi: bir necha sinflarni belgilarini o'zida ifodalaydigan ko'p sonli guruhlar paydo bo'lishi; ichki sinfiy tabaqalanishlarni faollashuvi; struktura unsurlari harakatchanligini o'sishi; moddiy hayot darajasining oshib borishi. Bu jaranlar ko'p jihatlardan rivojlangan mamlakatlarni barqaror rivojlanishi va fuqarolik jamiyati

g'oyalari yanada chuqurlashuvi uchun imkoniyatlar yaratadi. Hozirgi davrdagi rivojlangan mamlakatlarning asosiy strategik vazifasi – turli sotsial guruhlarining manfaatlarini hisobga olish va muvofiqlashtirish yo'li bilan umum fuqaroviy konsensusga erishish, jamiyatni integratsiyalashga qaratilgan fuqarolik birdamligini ta'minlashdan iboratdir[5].

Tahlil va natijalar. Xulosa qilib aytganda, fuqarolik jamiyati an'anaviy jamiyatlarning bir necha ming yillab rivojlanib va takomillashib borishining mantiqiy natijasi va hosilasi o'laroq shakllandi.

XXI asr boshlariga kelib fuqarolik jamiyati g'oyalari va bu kabi jamiyat qurish tajribasi Osiyo va Lotin Amerikasi mintaqasidagi mamlakatlar uchun ham yangilik bo'lmay qoldi. Fuqarolik jamiyati har bir mamlakatning rivojlanishi uchun zaruriy shart-sharoit, “ma'naviy ijtimoiy resurs” sifatida o'zini namoyon qila boshladi.

O'zbekistonda Sh.M.Mirziyoyevni prezident etib saylanishi, uning “Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak” degan g'oyaga asoslangan holda islohotlarni yangi davrini boshlanishi natijasida keyingi uch yil ichida bu sohada tub o'zgarishlar amalga oshirildi. “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi”da fuqarolik jamiyatini rivojlantirish asosiy va birinchi yo'nalish sifatida belgilandi.

O'zbekistonda nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT) faoliyatining samaradorligini oshirishga qaratilgan 200 dan ortiq normativ-huquqiy hujjat qabul qilindi, ularni yanada rivojlantirish maqsadlarida NNT institutsional baza yaratildi. Hozirgi davrda faoliyat ko'rsatayotgan 9 200 dan ziyod NNT jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini, demokratik qadriyatlarini himoya qilishda, ijtimoiy, madaniy va ma'rifiy maqsadlarga erishishda asosiy institutlar sifatida faoliyat yuritmoqda.

Mamlakatda fuqarolik jamiyati qurish islohotlarini chuqurlashtirishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mamlakatni demokratik yangilash jarayonida fuqarolik jamiyati institutlarining rolini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni (4 may 2018 y.) bu sohada amalga oshirilayotgan tub o'zgarishlarning huquqiy asosi sifatida namoyon bo'ldi. Mazkur Farmonda mamlakatda fuqarolik jamiyati qurish “sohasidagi ishlarning holati amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarda, fuqarolarning siyosiy madaniyati va huquqiy ongini oshirishda, ularning ma'naviy va boshqa nomoddiy ehtiyojlarini qondirishda nodavlat notijorat tashkilotlarining faol ishtirok etishiga to'sqinlik qilayotgan qator tizimli muammo va kamchiliklar mavjudligi qayd etilib, ularni ochiq-oydin tarzda ko'rsatib berdi:

davlatning fuqarolik jamiyati bilan samarali va konstruktiv muloqot mexanizmlari yo'lga qo'yilmagan, nodavlat notijorat tashkilotlarining ehtiyojlari tizimli tahlil qilinmayapti, davlat va jamiyatni yanada rivojlantirishning muhim masalalari bo'yicha o'zaro fikr almashish uchun samarali maydonlar yaratilmagan;

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturlarini, normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish va amalga oshirishga nodavlat notijorat tashkilotlarini jalb qilish darajasining pastligi barcha ijtimoiy guruhlarining turli nodavlat notijorat tashkilotlari tomonidan ifodalanadigan manfaatlarini chuqur o'rganish hamda inobatga olishga imkon bermayapti;

nodavlat notijorat tashkilotlarini ro'yxatdan o'tkazish jarayonlarini, ularning faoliyati tartibini belgilovchi qonunchilik normalarida ortiqcha byurokratik talablar va g'ovlar nazarda tutilgan bo'lib, bu normalar eskirgan va zamon talablariga javob bermaydi;

nodavlat notijorat tashkilotlarining moddiy-texnika ta'minoti hanuzgacha qoniqarsiz holatda qolmoqda, fuqarolik jamiyati institutlarini qo'llab-quvvatlashga davlat tomonidan

ajratilayotgan mablag'lar o'rta muddatli va uzoq muddatli keng ko'lamli hamda umumrespublika miqyosidagi loyihalar va dasturlarni amalga oshirishga imkon bermayapti"[6].

Mazkur Farmonga binoan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzurida Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha maslahat kengashi tashkil etildi. Uning asosiy vazifasi sifatida quyidagilar belgilandi:

O'rta muddatli va uzoq muddatli istiqbolda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning strategik yo'nalishlarini aniqlash va milliy modelini shakllantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish;

Ilmiy va ekspertlar guruhlar ishtirokida fuqarolik jamiyatini rivojlantirish sohasida fundamental va amaliy tadqiqotlarni tashkil etish yuzasidan tashabbus ko'rsatish, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish borasidagi davlat siyosati va uning amaliy natijalari haqidagi jamoatchilik fikrini tizimli ravishda o'rganish, umumlashtirish va tahlil qilishni tashkil etish;

Fuqarolik jamiyatining rivojlanishini, fuqarolik jamiyati institutlarining davlat organlari bilan hamkorligi darajasini, shuningdek, ularning mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga qo'shayotgan hissasini baholovchi ko'rsatkichlarni ishlab chiqish, bu ko'rsatkichlar asosida davriy va maxsus, shu jumladan muqobil ma'ruzalar tayyorlanishini tashkil etish;

Fuqarolik jamiyati institutlariga ularning xalqaro hamkorligini rivojlantirishda, ilg'or xalqaro tajribani o'rganishda va ushbu tajribani O'zbekiston sharoitida joriy etishda ko'maklashish[7].

Mamlakatda o'rta ijtimoiy qatlam jamiyatda o'zgarishlar qilishga qodir kuch sifatida o'zini namoyon qila boshladi. Shuningdek, jamiyatda NNT va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini rivojlantirishga muhim ahamiyat berila boshlandi. Bu sohadagi islohotlar inson huquq va erkinliklarini ta'minlash, mamlakatda tadbirkorlik va diniy erkinlik sohasida ham amalga oshirila boshlandi. Shuning uchun ham keyingi uch yil ichida xorijiy mamlakatlar ekspertlari va jamoat arboblarning O'zbekistondagi o'zgarishlarga nisbatan qiziqishlari ortib bormoqda[8].

Darhaqiqat, bu borada boshlangan islohotlar qisqa vaqtda yanada faollashdi, aslo sustlashmadi. Xususan, mustaqilligimizning 30 yillik shodiyonasi arafasida Prezidentimizning mamlakatimiz tadbirkorlari bilan o'tkazgan ochiq muloqoti katta voqelik bo'ldi, desak mubolag'a emas. Mustaqil O'zbekiston tarixida ilk bor kuzatilgan ushbu hodisada 600 ga yaqin tadbirkor, viloyat va tumanlardagi

studiyalarda esa jami 10 000 ga yaqin ishbilarmonlar ishtirok etdi.

Kichik va o'rta biznesning so'nggi yillardagi o'sishini tahlil qiladigan bo'lsak, bugun tadbirkorlik sub'ektlari mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishning tayanch omiliga aylangani rost. Prezidentimiz bu boradagi ko'rsatkichga alohida to'xtalib, "keyingi besh yilda 1,5 million tadbirkor faoliyatini tashkil etdik. Avval 400 mingta edi. Ular 5 million xalqimizga ish beryapti", deya ta'kidladi.

Birgina misol, 2020-yilda O'zbekiston Respublikasi yalpi ichki mahsulotining 53,9 foizi kichik tadbirkorlik sub'ektlari tomonidan yaratilgani holda, mazkur sohaning ulushi qurilishda 72,4 foiz, yo'lovchi tashish sohasida 93,9 foiz, qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi tarmog'ida 97,0 foizni tashkil etdi.

Islohotlar jarayonida tadbirkorlik sub'ektlari faoliyatini rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish maqsadida bir qator muhim tadbirlar amalga oshirildi. Xususan, qo'shilgan qiymat solig'ining 20 foizdan 15 foizga tushirilishi natijasida tadbirkorlik sub'ektlari ixtiyorida 2 trillion so'm mablag' qoldi.

Sir emas, tijorat banklarining kreditlari tadbirkorlik sub'ektlari faoliyatini moliyalashtirishning asosiy manbalaridan biri sanaladi. Banklarning uzoq muddatli kreditlari hisobidan tadbirkorlik sub'ektlarining investitsion xarajatlari moliyalashtirilsa, qisqa muddatli kreditlari tadbirkorlik sub'ektlari aylanma mablag'larini to'ldirishning muhim moliyaviy manbai bo'ladi. Biroq kredit olishdagi sarsongarchiliklar odamlarni uzoq yillar qiynab kelgani rost. So'nggi yillarda davlatimiz rahbarining tashabbusi bilan kredit ajratish tizimining soddalashtirilishi natijasida minglab insonlar o'z tadbirkorlik faoliyatiga ega bo'la boshladi.

Raqlarga to'xtaladigan bo'lsak, 2020-yilda kichik tadbirkorlik sub'ektlari, jumladan, aholining bandligini ta'minlash va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish, xotin-qizlar va yoshlarning tadbirkorlik tashabbuslarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash maqsadlari uchun 281 mingdan ortiq loyihaga jami 48,4 trillion so'm kredit mablag'lari ajratildi.

Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida 2018-2020-yillar davomida jami 15,7 trillion so'mdan ko'p imtiyozli kreditlar ajratildi va bu orqali 633 mingdan ziyod oilalar tadbirkorlikni yo'lga qo'yib, daromad topishga qaratilgan faoliyat bilan shug'ullanishiga zamin yaratildi. Boshqacha qilib aytganda, respublika bo'yicha o'rta hisobda har ming xonadonning 94 tasi ushbu dasturlar doirasida o'z tadbirkorlik faoliyatini yo'lga qo'ydi.

ADABIYOTLAR

1. История НКО в США Блог посольства США в Москве <http://embassy-voices.livejournal.com/19048.html>.
2. Санович С. Исследования гражданского общества и НКО в Европе и США (краткий обзор). Материал подготовлен специально для информационно-аналитического портала "Socpolitika.ru"// http://www.socpolitika.ru/rus/ngo/foreign_experience/document4692_print.shtml.
3. Гражданское общество: понятие, структура, функции / <http://geum.ru/book/133/532.html>.
4. Okyulov Kh.O. Medium class in uzbekistan: evolution and problems. #1(52), 2020 part 4 East European Scientific Journal
5. Гражданское общество: понятие, структура, функции / <http://geum.ru/book/133/532.html>.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Mamlakatni demokratik yangilash jarayonida fuqarolik jamiyati institutlarining rolini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni (4-may 2018-y.)// <http://press-service.uz/uz/lists/view/1819>.
7. Ўша жойда.
8. Okyulov Kh.O. The role of the middle class in the development of civil society: international experience and national development. #8(60), 2020 part 2. East European Scientific Journal.

UDK:7.012

Nodira OTAXANOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti
E-mail:nodira.otaxonova@mail.ru.

UrDPI kafedra mudiri, Phd. D.Nafasov taqrizi asosida

EDUCATING YOUNG PEOPLE IN THE SPIRIT OF NATIONAL PATRIOTISM BY CREATING THE IMAGE OF HISTORICAL FIGURES

Annotation

This article examines the role of great personalities and characters of our country, the works of master artists who created their images in educating young people in the spirit of national patriotism.

Key words: Education, education, genre, composition, image, fine art, spirituality, nationality, portrait, work, patriotism, historical portrait.

ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЕЖИ В ДУХЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ПАТРИОТИЗМА ЧЕРЕЗ СОЗДАНИЕ ОБРАЗА ИСТОРИЧЕСКИХ ЛИЧНОСТЕЙ

Аннотация

В данной статье рассматривается роль великих личностей и характеров нашей страны, произведений мастеров-художников, создавших свои образы, в воспитании молодежи в духе национального патриотизма.

Ключевые слова: Образование, воспитание, жанр, композиция, образ, изобразительное искусство, духовность, национальность, портрет, произведение, патриотизм, исторический портрет.

TARIXIY SHAXSLAR OBRAZINI YARATISH ORQALI YOSHLARNI MILLIY VATANPARVARLIK RUHIDA TARBİYALASH

Annotatsiya

Ushbu maqolada Vatanimiz buyuk shaxslari va siymolari, ularning obrazlarini yaratgan usta rassomlar asarlari yoshlarni milliy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashdagi o'rni ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, tarbiya, janr, kompozitsiya, obraz, tasviriy san'at, ma'naviyat, milliylik, portret, asar, vatanparvarlik, tarixiy portret.

Kirish. Mamlakatimizda san'at va madaniyatga katta e'tibor berilib, jamiyatda vatanparvarlik, insonparvarlik g'oyalari sadoqat tuyg'ularini mustahkamlash borasida juda ko'plab e'tiborli ishlar amalga oshirilmoqda. Portret tushunchasi juda keng ma'noni o'z ichiga olib, inson jasoratining go'zalligini, uning oliyjanobligini, fidoiyligini aks ettiradi. Rassom portret obrazi orqali ma'lum voqelikni aks ettiribgina qolmay, balki o'z davri ijtimoiy g'oyalarining ifodachisi, targ'ibotchisi bo'lib ham maydonga chiqadi. Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq siyosiy, ijtimoiy, huquqiy, madaniy, ma'naviy va ilmiy hayotimizda ko'plab yangiliklar, umumbashariy jarayonlar bilan bog'liq ijobiy o'zgarishlar sodir bo'ldi. "Eng muhimi inson va fuqaroning fikrlash va dunyoqarashi o'zgarmoqda, siyosiy va ijtimoiy ongi, uning umumiy saviyasi to'xtovsiz o'sib bormoqda - deb ta'kidlaydi Prezidentimiz [2]. Mana shunday jarayonlarni, yangiliklarni tahlil qilishda, ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan ma'naviy, madaniy, diniy merosimizni, tarixiy merosimizni avaylab, bilim va ko'nikmalarni yosh avlodga taqdim etishda, yangicha mantiqiy fikrlash malakasini shakllantirishda "O'zbekiston tasviriy san'at tarixi" va "Jahon tasviriy tarixi" fanlarining ahamiyati va o'rni salmoqlidir. Bugungi kunda tasviriy san'at fani o'quvchilarni avvalo jamiyatdagi yangiliklar, bo'lib o'tayotgan voqea - hodisalarning, o'tmishda ro'y bergan tarixiy jarayonlarning asoslarini o'rganish va ularning obrazlarda gavdalantirish o'rgatish orqali yoshlarni vatanparvarlik, milliy qadriyatlarga, insoniy fazilatlariga, mehnatsevarlikka, xalq merosiga nisbatan muhabbat ruhida tarbiyalashda asosiy o'rin tutadi. Bunday

masalalarni tasviriy san'at darslari jarayonida o'quvchilar ongiga singdirishda esa O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev.Sh.M ning bir qancha asarlari, nutqlari, yo'riqnomalardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Prezidentimiz Mirziyoyev.Sh.M o'z asarlari va nutqlarida yoshlarga katta ishonch bildirib, O'zbekiston kelajagi yoshlar qo'lida ekanligini ta'kidlar ekan, avvalo yoshlarni shunday ishonchga javob bera oladigan insonlar qilib yetishtirish o'qituvchi va tarbiyachilarning fidokorona mehnati bilan bog'liqligini nazarda tutadi.

-Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tasviriy san'at bir nechta janrlarga bo'lingan bo'lib, portret janri eng asosiy janrlardan hisoblanadi. XVI asr ikkinchi yarmidan boshlab Buxoro O'rta Osiyo badiiy hayotida muhim rol o'ynaydi. Portret janri rivoj topib Xonlar portretlari ishlana boshladi. Abdullaxon, (Imomalixon), Imomqulxon portretlari shular jumlasidandir. Shayboniylar davrining mashxur musavvirlari Abdullo Buxoriy Manuchexr, Jamoliddin Yusuf kabi miniatyura ustalari ham tarix saxifalaridan munosib o'rin egalladilar. Ularning bizgacha yetib kelgan ayrim na'munalari yuksak did va ijodiy barkamol asarlardir. Ashtarxoniylar davridagi notinchlik va ko'tarilishlar natijasida ko'pgina rassomlar, jumladan, miniatyurachilar o'zga yurtlarga Boburiylar hukmronligidagi Hindistonga ko'chib keta boshladilar. Muhammad Murod va Nodir Murod Samarqandiylar ana shular jumlasidandir. XIX asr ohiri XX asr boshlarida tasviriy san'at tarixida yana jonlanish ro'y berdi. Taraqqiyparvar o'zbek ziyolilari bu san'at rivojiga e'tibor berib uning imkoniyatlaridan targ'ib va ma'rifat

ishlarida foydalanishga intildilar. XX asr o'zbek tasviriy san'atining shakllanish va rivojlanish davri bo'ldi. Milliy uslub rivojlanib bordi [4].

O'zbek zamonaviy san'at uslubi Yevropa realistlik san'at uslubi, yangi shakllanib kelayotgan avangard ko'rinishlariga tayangan holda shakllandi. U yoki bu uslubni qaytarib va takrorlab emas balki davr talabi, g'oyaviy yuksalish va ijodkorning shaxsiy qarashi hamda professional mahorati asosida ishlanib, o'ziga xos qaytarilmas joziba kasb eta boshladi. Rassom tabiat va jamiyatda bo'layotgan o'zgarishlarni e'tiborsiz qoldirmaydi. Rassom rangtasvirlarga shunday jon bag'ishlaydiki, undagi go'zallik sirlari odamlarni ezigulikka yetaklaydi. Rassom asarlari bugungi katta seriya portretlarni yaratadi, bular ichida akademiklar, rassom va boshqa taniqli odamlar obrazlari bor. B.Jalolov ijodida olam sirlari o'zgacha talqin etiladi. Bunga, "Gul va Rayhon afsonasi", "Nido", "Baxt qushi", "Abadiy va navqiron Hindiston", "XXI asr Madonnasi" kabi ko'plab asarlarini misol qilib keltirish mumkin. Mustaqil O'zbekiston tarixiga bag'ishlangan O'zbekiston xalqlari tarixiy muzeyi devoriga ishlangan monumental ko'rinishdagi surat jiddiy va mazmunli tarixiy dalillar orqali salobatli tasvirlanishi bilan har qanday tomoshabin e'tiborini o'ziga jalb qila oladi. Polotmoni kuzatgan tomoshabin boy tarix sahifalariga ega bo'lgan o'zbek xalqining buyuk va qudratli ekanligiga yana bir bor ishonch hosil qiladi. B.Jalolov ijodi shu jihati bilan qadrlidir.

Tasviriy san'at juda ko'plab janrlarni o'z ichiga olgan bo'lib, Ulardan biri shubhasiz tarixiy obraz yaratishdir. Portret janri – bu olamga rassom nigohi bilan qarashdir. Portret xotira, his-hayajon, tomoshabin bilan tez muloqotga kiruvchi va san'at boshqa turlarining qurbi yetmaydigan rangtasvirga xos hujjatlik hamdir. Hozirgi shiddatli zamonda portret janri, keng ma'noda, jamiyat hayotining ko'zgusi sifatida qadrlidir. Tarixiy portret muhim jihati shundaki, tasvirlar silsilasi tomoshabinida fikr uyg'otadi, uni xarakatga undaydi. Tarixiy portret "vaqt lahzalari" ni osongina orqaga qaytara olishi bilan kishilarni hayratga soladi. Bu rassomga biror tarixiy jarayon yoki tarixiy shaxs aks etgan portret orqali turli kompozitsiyalarni yaratish imkonini beradi. Bizning mamlakatimizda ijodkorlar uchun yetuk tarixiy, badiiy saviyasi yuksak asarlar yaratish uchun yetarli darajada ashvoviy hamda, nazariy, badiiy tajribaga boy merosimiz bor. Insoniyat yaratib qoldirgan madaniy qadriyatlar oddiy boyliklar bo'lib qolmay, balki o'zida inson aql-zakovati, hayot to'g'risidagi fikr-o'ylarini aks ettiruvchi ko'zgu hamdir. Jahon va Vatanimiz tasviriy san'ati tarixini o'rgatish, uning taraqqiyot qonunlarini tushunish, nodir yodgorliklar bilan tanishish, o'tmish odamlarning his-tuyg'u, hayotiy tajribalarini o'rganish g'oyaviy-estetik qarashlarning shakllanishini bilish demakdir. Bu so'zsiz kishilarda hayotiy tajribalarning boyishiga, hayotga yanada keng va atroflicha yondoshishga yordam beradi. Biz Mustaqillik davrlari tasviriy san'ati haqida gapirar ekanmiz, albatta vatanimiz tasviriy san'ati o'tmishi va kechagi kunini ham eslab o'tishimiz, tarixiy manbalar asosida ular haqida ham holisona fikr-mulohazalar bildirishimiz lozim bo'ladi. O'zbekistonning har bir fuqarosi o'z tarixini bilishi va uni asrab avaylashi lozim. Bu borada biz bugungi kunda berilayotgan imkoniyatlarni nazarda tutib, tadqiqot ishi uchun tanlangan mavzu asosida tarixiy shaxs obrazini yaratishni maqsad qilib oldik. Jaloliddin Manguberdi timsolini yaratish uchun esa Xorazm xalqiga mansub erkaklar fotosidan, o'sha davr liboslariga o'xshash liboslar fotolaridan foydalanishga harakat qildik.

Mamlakatimizda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan barcha sohada hayotga tatbiq etilayotgan istiqbolli loyihalar, joylarda amalga oshirilayotgan keng ko'lami bunyodkorlik ishlari xalqimizning nafaqat turmush tarzini, balki dunyoqarashini ham tubdan o'zgartirmoqda. Davlatimiz va hukumatimiz iqtisodiy va siyosiy

qiyinchiliklardan o'tish chog'ida ham yoshlar tarbiyasiga juda katta e'tibor qaratib o'quv muassasalarining juda eskirgan ashvoviy tizimida misli ko'rilmagan tubdan yangilanish strategiyasini ishlab chiqib bunyodkorlik ishlarini boshlab yubordi. Barcha viloyatlarda, tumanlarda zamonaviy maktab va ixtisoslashtirilgan davlat umumta'lim maktablari barpo etildi. Zamonaviy orgtexnika, sport anjomlari va maxsus texnik jihozlar bilan ta'minlandi. O'zbekiston mustaqil rivojlangan respublika sifatida o'z taraqqiyot yo'lidan odimlab borayotganligi boshqa sohalarida bo'lgani kabi san'at va madaniyat sohasiga ham o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Bu o'zgarishlar bevosita tasviriy san'at o'quv fanida ham sekin-asta ro'y bermoqda. Buning uchun ta'lim olayotgan har bir talabning san'atga munosabatini, mavjud iqtidorlik va ijodiy qobiliyatini boyitib uni amaliy, nazariy, ilmiy jihatdan shakllantirish maqsad qilingan. Ta'limning samaradorlik mezonini uning xalqaro standartlar talablariga javob berishi bilan belgilanadi. San'at turlaridan biri bo'lmish tasviriy san'at esa ilm-fan kabi dunyoni, hayotni, tabiatni, xalqlar tarixini o'rganishga xizmat qiladi. Ayni paytda tasviriy san'at asarlari kishilarning his tuyg'ulariga kuchli ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ham egadir. Kishilar tasviriy san'at asarlarini tomosha qilish orqali, ularda ifodalangan go'zallikni ko'rish orqali o'z hayotlariga ana shunday go'zallikni kiritishga harakat qiladilar, asarlardagi qahramonlarni ko'rib esa ularga o'xshashga intiladilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Jamiyatimiz talab etayotgandek har tomonlama yetuk, komil insonni tarbiyalab yetishtirishda o'qituvchilarning o'rni beqiyosdir. Prezidentimiz ta'lim sohasiga, xususan tasviriy san'at darslarini o'qitishga katta e'tibor berib, o'zining qator asarlarida shu masalaga alohida to'xtalib o'tadi. Tasviriy san'atda tarixiy janr jamiyat tarixidagi ijtimoiy siyosiy ahmiyatga ega bo'lgan tarixiy voqealar va arboblarni tasvirlashga asoslanadi. Odatda o'tmishni tasvirlaydigan tarixiy janr, shuningdek, yaqin o'tmishda ro'y bergan va tarixiy ahmiyati zamondoshlar tomonidan tan olingan voqealarni aks ettirishni ham o'z ichiga oladi, ko'pincha maishiy janr, portret, manzara kabi boshqa janrlar bilan, ayniqsa, harbiy voqealarning tarixiy mazmunini yorituvchi batal janri bilan chatishib ketadi. Rangtasvir mashg'ulotlarida boshlovchi rassomlar diqqatini naturaning o'ziga xos xususiyatlari va holatiga e'tibor qaratishini ta'kidlaymiz. Agar inson portretini qo'li bilan ishlaganda, albatta qo'l ko'rinishiga ham katta e'tibor qaratib sinchiklab ishlanishi zarur. Chunki inson qo'li uning yuziga nisbatan ko'proq ma'lumotlarni berishi mumkin. Qo'lning aynan ushbu insonga xos bo'lgan harakatlari va holati hayotiy va ishonarli, muhitga mos bo'lishi zarur. Portret chizish jarayonida qiyofachining ko'zlariga asosiy diqqatingizni qaratib, ko'z qarashi orqali inson ichki dunyosiga kirib borishga harakat qiling. Chunki, ko'z – bu qalb ko'zi deb bekorga aytilmagan. Shuning uchun insonning ichki dunyosini ifodalash uchun ko'z xususiyati, qarashiga diqqat qiling, uni sinchiklab qarab ishlashdan uyalmang. Bu uni butun kipriklarini, ko'z qorachig'idagi har bir chiziqni, shu'lani sanab chizish degani emas. Lekin ko'z qarashlari jonli bo'lib, uning ichki hissiyatini ko'rsatib beradigan darajada e'tibor bilan aniq ifodalang.

Uyg'onish davrida tarixiy janr mustaqil janr sifatida shakllandi, XVII-XVIII-asrlarda yetakchi janr darajasiga ko'tarildi (D.Velaskes, P. Rubens va boshqalar), tarixiy portretlarga e'tibor kuchaydi (haykaltarosh J. Gudon, rassom J. Reynolde, J. David va boshqalar), XIX asrdan tarixiy janrda insoniyat tarixida bo'lib o'tgan muhim voqealar, xalq boshiga tushgan og'ir musibatlar asarlarda o'z ifodasini topdi (F. Goyya, O.Delakrua va boshqalar). XIX asr 2-yarmi Yevropa san'atida yaratilgan asarlarda romantik ruh kuchli bo'lsa, peredvijniklar asarlarida tanqidiy ruh yetakchi bo'ldi. XX asr bo'sag'asida ramziy umumlashma asarlar yaratish, tarixiy

portretlar ishlash keng yoyildi. XX asr jahon madaniyatida mavjud bo'lgan turli oqim va yunalishlar tarixiy janr asarlarida ham namoyon bo'ldi (P. Pikasso, A. Fajeron, O. Diks, G. Gros, R. Guttuzo, D. Rivera, D. Sikeyros va boshqalar). O'zbekiston tasviriy san'atida tarixiy janr qadimdan shakllangan va taraqqiy etgan. tarixiy janrning dastgoh shakllari XX asr 30-yillaridan rivojlandi. Mahalliy rassomlardan B. Hamdamiy, A. Abdullayev, Sh. Hasanova va boshqa ijodida tarixiy shaxslarni gavdalandirish muhim o'rin tutadi [5].

XX asrning 50 yillaridan zamonaviy rangtasvirdagi portret rivojlandi. Shu davrda portretning hamma ko'rinishlari (portret, avtoportret, guruh portret, portret kartina, tarixiy portret va h.k.) da asarlar yaratildi. L. Nasridsinov, Sh. Hasanova, A. Abdullayev. XX asrning ikkinchi yarmida o'zbek portret san'ati yuksalib rivojlandi. Portret sohasini Lutfulla Abdullayev, Abdulhaq Abdullayev, Raxim Axmedov, Malik Nabiyevlar samarali ijod qilganlar. Lutfulla Abdullayevning «Mulla to'ychi Toshmuxevedov», «Y. Axunboboyev» portretlari realistik an'analarda mohirona tasvirlangan. Abdulhaq Abdullayev birinchi o'zbek portretchi rassomlardan biri bo'lib, portret sohasida salmoqli ijod qiladi. U o'z zamondoshlari, ziyolilarni, olimlarni adabiyot va san'at namoyondalarini portret galleriyasini yaratib katta muvaffaqiyatlarga erishdi. Portret mazmuniga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi: kalla portreti, ko'krak qiyofali portret (byust), yarim gavda portret, butun gavda qiyofasi portreti, portret kartina, guruhli portret, miniatyura portreti va hokazo. Portret kompozitsiyasining tuzilishida insonning tashqi va ichki qiyofasi, uning ruhiyati, shuningdek qo'li, o'tirish holati, liboslari, interyerdagi predmetlar asosiy vosita sifatida muhim rol o'ynaydi. Har bir rassom portret yaratishda o'z tajribasi, usuliga tayanadi. Bunga har xil kutilmagan holatda, rang va texnikada bajarilgan portretlar dalil bo'la oladi. Bahodir Jalolovni kinorejissyor «Komil Yormatov» portreti shu fikrimizni tasdiqlaydi. Portret yaratishda yoshlar ulug' portret ustalari tajribasini o'rganib. Ularda unumli foydalanishlari lozim. 50-60-yillardan o'zbek tasviriy san'atiga keng ko'lamda mahalliy rassomlarning kirib kelishi Tarixiy janr mavzu va uslubining rangbarangligini ta'minladi. M. Nabiyev, R. Choriyev, J. Umarbekov va boshqa rassomlar ijodida tarixiy janrga oid asarlar yuzaga keldi. Mustaqillikdan so'ng tarixga, o'tmishga murojaat etish va e'tiborning o'tirish tarixiy janrni yanada yuksalishini belgilab berdi: Jaloliddin Manguberdi, Al Farg'oniy, Amir Temur kabilarga bag'ishlangan tarixiy turkum asarlar. Malik Nabiyev asosan portret janrida zamondoshlari bilan bir qatorda tarixiy allomalar obrazini xam yaratish ustida ko'p mehnat qilgan. U 1952-yili «Beruniy» obrazini yaratdi. 1993-yili buyuk sarkarda «Amir Temur portreti»ni yaratgan.

-Tahlil va natijalar. Malik Nabiev buyuk inson Amir Temur obrazini tasvirlash borasida katta muvaffaqiyatni qo'lga kiritgan. Temurni ilm, san'at ahillariga homiylik qilgan ma'rifat homiysi ekanini ham ifodalay oldi. Xullas, Malik Nabiev sharqona xarakterga ega bo'lgan Temurni uzoq va mashaqqatli jangu jadallardan so'nggi holatdagi obrazini tasvirlashga erishgan. Kezi kelganda yana bir tarixiy voqeani aytmasdan o'tib bo'lmaydi. 1993-yil iyunda ustoz rassom butun ijodiy faoliyati davomida mehnat qilib kelgan Nizomiy nomidagi pedagogika institutining badiiy-grafika fakultetida juda katta yong'in sodir bo'ldi. Eng xavflisi shunda ediki, ustoz rassomning shu binodagi ijodxonasida «Sohibqiron Temur», «Mirzo Bobur» kabi shoh asarlari saqlanayotgan edi. Qarangki, yong'in paytida faqatgina shu asarlar turgan xona

yong'indan mutloq zarar ko'rmagan. Bu ham inson hayotidagi anglash qiyin sirlardan biri bo'lsa ajab emas! Rassomning ko'plab portretlarida buyuk siymolar obrazi zamonaga hamohang darajada gavdalanishini ko'ramiz va beixtiyor hayratlanamiz. Amir Temur, Beruniy, Bobur, Ibn Sino, Jomiy va Navoiy, Al Roziy, Rudakiy, Al Xorazmiy kabi bir qancha yirik arboblari, olim, shoir, mutafakkirlarning portretlarining har biri jonli tasvirlangan [4]. Tarixiy mavzudagi boshqa asarlarida musavvir xalqparvar qahramonlar obrazini hamda ozodlik uchun bo'lgan xalq qo'zg'olonlari mohiyatini ochib beradi. Bu borada, ayniqsa, «Spitamen qo'zg'oloni» asaridagi jang payti tasviri e'tiborga molik. Rassom avlodan-avlodga hikoya qilinib kelinayotgan tarixiy voqealarni astoidil o'rganib, tarix sirlarini jonli ranglarda tasvirlashga muvaffaq bo'lgan. Ana shunday tarix sirlaridan biri Iskandar Zulqarnayga qarshi jang qilgan so'g'diylarning qahramoni bo'lmish Spitamen edi Shunga o'xshash «XVII asrdagi Samarqandda hunarmandlar qo'zg'oloni», «Jizzaxdagi 16-yilgi qo'zg'olon» deb nomlangan kartinalari ham diqqatga sazovor Musavvir Malik Nabievni yurtimizdagi shogirdi ko'p ustoz, rassomlarning yetakchisi edi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Bugun ustozning ishini shogirdlari shijoat bilan davom ettirmoqdalar. Yoshlarning ma'naviy kamolotida xalq amaliy va tasviriy san'at asarlarining roli beqiyosdir. O'quvchilarni amaliy san'at, tasviriy san'at muzeylariga, musavvirlar, xalq ustalari ijodxonalariga ekskursiya va sayoxatlarga olib borish juda katta ahamiyatga ega. Chunki yuz marta eshitgandan bir marta ko'rgan yaxshi, deganlaridek bu yerda; har bir ijodkor rassom yaratgan asarida o'zi yashagan davr muhitidan kelib chiqqan holda o'z ichki his tuyg'ularini, qalb kechinmalarini, usha davrda o'zini ta'sirlantirgan va yuz berayotgan voqea hodesalarni aks ettiradi. Natijada u yaratgan asar orqali kelajak avlodga o'zi yashab o'tgan davr haqida ma'lumot beradi. Tomoshabinlar esa o'zini xaqiqiy san'at olamida, usha zamonda yurgandek xis qiladi va o'ziga kerakli bo'lgan tarixiy ma'lumotlarni tasviriy san'at asarlari orqali olishadi. Ijodkor bilan yuzma-yuz muloqot qilish uning mehnatini o'z ko'zi bilan ko'rish esa bolaning xotirasida umrbod muxrlanib qoladi. Tasviriy san'at mashg'ulotlarida bolaning ko'rish a'zolari takomillashtirib boradi, chunki har bir mashg'ulotda narsalarni e'tibor bilan kuzatishga va ularni idrok etishga qaratib, o'z diqqat e'tiborini bir nuqtaga qaratish malakasini ham beriladi. Bu jarayon bolaning ixtiyoriy diqqati barqaror bo'lishini ham ta'minlaydi. Shuningdek, tasviriy san'at mashg'uloti o'quvchilarni e'tiborli, zexni bilan faoliyat ko'rsatishga o'rgatish, ularni barcha his-tuyg'ularini jamlagan xolda, o'ziga bo'lgan nazariy va amaliy bilimlarini ishga soladi. Butun vujud, aql-idroki, tasavvur-tafakkuri bilan faoliyat ko'rsatishga olib keladi. Shu boisdan nemis pedagog rassomi R. Shimitning «Tasviriy san'at mashg'uloti aql gramatikasi» degan xulosasi mutloq to'g'ridir.

-Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, bugungi kunga kelib mamlakatimiz o'z mustaqil taraqqiyot yo'lining o'ttiz yilligini keng nishonladi. Tarix oldida bu muddat kiprik qoqqanchilik lahzalarga teng davr hisoblanadi. O'tgan o'ttiz yil mohiyatan yurtimiz tarixida o'ta mas'uliyatli va sharaflil davrni tashkil etdi. Shu davr mobaynida har birimizning hayotimizda, mamlakat taqdirida muhim va keskin o'zgarishlar yuz berdi, turmush tarzimiz o'zgarib, o'zligimizni anglay boshladik. Qisqa davr ichida davlat va jamiyat qurilishida, san'at, huquqiy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda, eng muhimi odamlarimizning ongu-shuurida tom ma'noda yangicha qarash va yangicha fikrlash tuyg'usi shakllanib ulgurdi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning Oliy Majlisga va O'zbekiston xalqiga murojaatnomasi. Toshkent. 2020-yil 29-yanvar

2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. "O'zbekiston", 2016. B. 146.
3. Boymetov B. Qalamtasvir. Pedagogika yo'nalishidagi kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma. T.: - «ILM ZIYO», 2007. – 192-b.
4. Shomurodov O.N.Tasviriy san'at tarixi (portret, manzara, natyurmort, animalistik, batal janrlari), O'quv qo'llanma, "Durdona" nashriyoti, Buxoro – 2021.
5. Искусство советского Узбекистана. 1917 - 1972. М.: 1976. 69 . b-11.Bulatov S.. Rangshunoslik.-T "O'zbekiston" 2009.- 160-b.

UDK:796.08:18(575.1)

Golibjon RAVSHANOV,
Teacher UzNU faculty of Taekwondo and Sports Activities,
department of Taekwondo and sports activities
E-mail: g.ravshanov@nuu.uz

P.f.b.f.d. PhD Ibragimov B.B. taqrizi asosida

РАЗВИТИЕ СИЛОВОЙ ПОДГОТОВКИ В ФИЗИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ СТУДЕНТОВ 17-18 ЛЕТ

Аннотация

В статье рассмотрена взаимосвязь физического, умственного, нравственного и эстетического развития человека. Проанализированы современные проблемные аспекты, связанные с низким физическим развитием и ухудшением здоровья молодежи и населения Узбекистана в целом. Выявлена необходимость совершенствования методик физического воспитания учащейся молодежи и обоснована целесообразность применения в системе Вузовского физического образования предложенного подхода по развитию комплексно-силовой подготовки с элементами периодического мониторинга их уровня развития.

Ключевые слова: Сила, силовая выносливость, скоростно-силовые качества, гимнастические упражнения, физическое развитие.

17-18 YOSHLI TALABALARNING KUCH JISMONIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Maqolada insonning jismoniy, aqliy, axloqiy va estetik rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlik ko'rib chiqiladi. Yoshlar va butun O'zbekiston aholisining jismoniy rivojlanishining pastligi va sog'lig'ining yomonlashuvi bilan bog'liq zamonaviy muammoli jihatlar tahlil qilingan. Talabalarni jismoniy tarbiyalash usullarini takomillashtirish zarurati aniqlandi va oliy ta'lim jismoniy tarbiya tizimida ularning rivojlanish darajasini davriy nazorat qilish elementlari bilan kompleks kuch sifatini rivojlantirish taklif etilayotgan yondashuvni qo'llash maqsadga muvofiqligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Kuch, kuchga chidamlilik, tezlik-kuch sifatlari, gimnastika mashqlari, jismoniy rivojlanish.

DEVELOPMENT OF STRENGTH TRAINING IN PHYSICAL EDUCATION OF STUDENTS AGED 17-18

Annotation

The article considers the relationship of the physical, mental, moral and aesthetic development of man. The modern problematic aspects related to low physical development and poor health of youth and the population of Russia as a whole are analyzed. The need for improving the methods of physical education of students is identified and the feasibility of applying the proposed approach to the development of comprehensive strength training with elements of periodic monitoring of their level of development in the system of high school physical education is justified.

Key words: Power, strength endurance, speed and power qualities, gymnastic exercises, physical development.

Introduction. Physical culture in the legislation of the Republic Uzbekistan on physical culture and sport is presented in higher education as a discipline and an essential component of the holistic development of the individual. Being an integral part of the student's general culture and professional training during the period of study, physical education is an obligatory section in the humanitarian component of education, the significance of which is manifested through the harmonization of spiritual and physical forces, the formation of such universal values as health, physical and mental well-being, and physical perfection.

The purpose of physical education of university students is the formation of a physical culture of the individual and the ability to use a variety of means of physical culture, sports and tourism to preserve and strengthen health, psychophysical training and self-training for future professional activities.

This type of activity attracts special attention in connection with the expressed desire of young men to strengthen their muscles, have a beautiful figure, and increase the overall vitality of the body. The development of strength and the formation of an athletic physique are the leading motive for students. In addition, strength training not only

contributes to the development of strength and increase efficiency.

Strength is the basic physical quality of a person. All other motor abilities appear only in conjunction with strength. Strength is the root cause and mechanical characteristic of any movement. It manifests itself in any motor actions that make up labor, domestic, military, sports and any other human activity. Muscle strength to a large extent determines the health of a person, his performance. Insufficient strength training is the most acute problem of students' physical fitness. In the existing system of physical education, strength training and weight training do not have optimal use, sufficient material and scientific and methodological support.

A weak back is a problem of modern man, a source of weakness and serious illnesses, one of the main causes of poor posture, curvature and spinal injuries, limited freedom not only of physical education, but also of everyday and labor movements. The data of numerous medical and pedagogical examinations of students indicate a low level of their strength development. Lack of strength makes it impossible to master the curriculum in physical education and fulfill all the credit standards. The opportunity to increase strength to the required

level is given by strength training, regularly carried out in academic and independent studies.

As a result of this, the exercises for the development of the forces mastered at the university become such a kind of physical-health-improving and sporting exercises that accompanies a person throughout his life, increasing his working capacity and prolonging creative longevity.

Strength training as a means of physical education is available to a wide range of students. It contributes to the formation of such a level of motor skills, psychophysical abilities and quality of students, which is determined by the requirements of the State educational standard of professional higher education in the discipline "Physical Culture".

Literature review (Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili) The interrelation of a person's physical development with mental, moral and aesthetic was noted in his work "Collections of Pedagogical Works" by P.F. Lesgaft, in which he pointed out the need for the development of a pedagogical process aimed at improving the physical development of students in order to improve health, develop strength and endurance, as well as build an athletic physique [4]. In this aspect, one of the main tasks of universities is to promote the physical education of students, as it is closely related to mental.

The big problem that teachers of physical education of universities face is the weak musculoskeletal system of students and its various disorders (scoliosis of various degrees, flat feet, etc.). In this case, it is necessary to choose complexes of gymnastic exercises aimed at strengthening the joints, muscular-ligamentous apparatus on the support. This type of activity does not require significant material investments, but brings significant benefits.

In all gymnastic complexes it is recommended to use the repeated method and the "to failure" method, which greatly contribute to the development of neuromuscular coordination, increase muscle mass and have a beneficial effect on strengthening the musculoskeletal system.

The second method is optimally available for beginners, as it has several advantages: a large volume of exercises performed contributes to a change in metabolism, and thereby causes functional muscle hypertrophy, which contributes to the growth of strength; it becomes possible to reduce stress, which allows better control of the technique of performing exercises and reduce the inclusion of unnecessary muscle groups in the work [2].

In the "to failure" method, the last repetitions of exercises performed against the background of muscle fatigue are most effective, which is the maximum irritant for the body and promotes muscle growth. This method is used in weight lifting exercises.

Research Methodology. To improve the effect of strength development, we suggest performing exercises with rubber cords 3-4 sets of 20-25 reps after weight training, which are performed in 3 sets of 12-15 reps (weight is selected individually) or with your own weight (for example, push-ups straps, pull-ups on the crossbar, push-ups on parallel bars, etc.). The selection of exercises depends on the physical development and degree of training of students. Intervals of rest between sets depend on the complexity of exercises from 20-30 seconds up to 1-2 minutes. At this time, it is recommended to perform stretching exercises of working muscles and breathing exercises, as they contribute to the relaxation of muscles.

The load in the classroom is governed by the number of sets or reps, as well as the time to complete the exercises and rest. So reducing the rest time between sets creates more difficult conditions for the body involved, thereby serving as a prerequisite for the development of strength endurance. The development of speed-strength qualities is based on the

development of techniques for performing strength exercises, and then the speed of their execution increases.

At this stage of student preparedness, it is recommended to use the method of circular training, which contributes to the development of strength, strength endurance and speed-strength qualities, which determines an increase in overall physical development [3]. In addition, the circular method significantly increases the motor density of the activity, and, consequently, the total volume of the performed load increases, which contributes to the development of not only physical qualities, but also the strengthening of the cardiovascular and respiratory systems, as well as the development of moral qualities, like perseverance and the ability to withstand fatigue, there is an increase in discipline involved.

By their nature, all exercises are divided into three main groups: general, regional and local effects on muscle groups. Exercises of general effect include those in which at least 2/3 of the total muscle volume is involved, regional - from 1/3 to 2/3, local - less than 1/3 of all muscles. The direction of the impact of strength exercises is mainly determined by the following components:

- the type and nature of the exercise;
- the magnitude of the burden or resistance;
- the number of repetitions of exercises;
- speed of overcoming or conceding movements;
- the pace of the exercise;
- the nature and duration of rest intervals between sets

[6].

The method of maximum effort includes exercises with submaximal, maximum and supermaximal weights or resistance. The training effect of the method is mainly aimed at improving the capabilities of the central motor zone to generate a powerful flow of exciting impulses to motor neurons, as well as to increasing the power of the mechanisms of energy supply of muscle contractions. It provides the development of muscle ability for strong contractions, the manifestation of maximum strength without a significant increase in muscle mass. For the practical implementation of the method, several methodological techniques are used: uniform, "pyramid", maximum. Example:

1. The methodical technique is "uniform" - the exercise is performed with a weight of 90-95% of the maximum: repeat 2-3 times in 2-4 sessions with rest intervals of 2-5 minutes. The pace of movement is arbitrary.

2. Methodical technique "pyramid" - several approaches are performed with increasing weights and reducing the number of repetitions of the exercise in each subsequent approach, for example:

- 1) weight 85% - lift 5 times;
- 2) weight 90% - lift 3 times;
- 3) weight 95% - raise 2 times;
- 4) weight 97 - 100% - raise 1 time;
- 5) with a weight of more than 100% - try to perform 1 time. Intervals of rest between sets - 2-4 minutes.

3. The methodical technique is "maximum" - the exercise is performed with the maximum possible burden at a given time: 1 time x 4-5 approaches with arbitrary rest.

The method of repeated efforts. This is a training method in which the main training factor is not the ultimate weight of the load (or resistance), but the number of repetitions of the exercise with optimal or submaximal weight (resistance). This method uses various options for building a workout. Depending on the selected components of the exercise, the focus of the method can vary widely. For its practical implementation, various teaching methods are used: uniform, super series and combinations of exercises, circular. In this case, it is possible to use both isotonic, isokinetic, and variable modes of muscle work. Inside the "to failure"

method, various methodological techniques can be applied. For example:

- In each approach, perform exercises "to failure", but limit the number of approaches;
- In each approach, perform a fixed number of repetitions of the exercise, and the number of approaches is "to failure";
- Perform "to failure" and the number of repetitions, and the number of approaches.

Students should, first of all, learn how to correctly perform exercises with low weight, and only after that the weight of the load can be increased. If the exercise is easy, without tension, it is performed 6-8 times, then you should increase the resistance (weight of dumbbells, barbells, number of repetitions, etc.). Beginners are recommended to train 3 times a week.

In training, an athlete does several approaches to the same weight (from 2 to 5-6 or more). Due to fatigue during training, it is not always possible to maintain the selected load. In this case, it should be adjusted, i.e., slightly reduce the load.

In strength training, it is recommended to use the following types of load:

1. A large number of repetitions (over 15 times) are used:
 - novice athletes who strive to quickly process their untrained muscles and reduce body fat, improve their shape;
 - trained athletes who want to gain more prominent muscles (in this case, the number of repetitions becomes extremely high - over 20-30 in one approach, as well as the pace of the exercise itself - from medium to maximum);
 - both beginners and experienced athletes if it is not possible to use heavier weights.

Exercises with a large number of repetitions are performed with low weight (from 60% and below) or without any burden. In this case, the load becomes its own body weight (for example, push-ups in the support lying at different angles with respect to the floor, push-ups on bars with different grip widths, pull-ups on the crossbar, etc.). Such exercises perfectly develop strength endurance, can be performed in any conditions (at home, at work), well remove excess fat, form muscles.

2. The average number of repetitions (6-10 times) is the main training load in power sports. With such a number of repetitions, a weight of the bar equal to 60-70% of the maximum is used. The experience of many athletes in various sports has shown that such a load is the most rational for the development of muscles and the effective training of strength and strength endurance, growth of muscle mass. For trained athletes, the range of weight lifting in one approach from 6 to 10 is quite sufficient to effectively vary the training load to an adaptive state.

3. A small number of repetitions (1-3 times) is used for the intensive development of muscles, weight gain and, mainly, the development of maximum strength capabilities of

an athlete. This type of training is used, as a rule, by well-trained athletes who strive to achieve high results in the development of the strength of certain muscle groups. The load with such a number of repetitions is 90-100%, and sometimes 105% of the maximum. However, it should be prevented, especially novice athletes that use of a given load should be strictly dosed, since its implementation requires the athlete's maximum volitional effort and leads to a large waste of nervous energy. But such a mobilization of the body cannot occur too often. Failure to comply with this rule will quickly affect the effectiveness of the training and will lead to a sharp decrease in results, deterioration of the athlete's well-being and his moral condition. Experienced athletes use this load no more than 1-2 times every 2 weeks, and for beginners and poorly trained athletes such loads are not recommended at all, (this rule applies to all power martial arts). The maximum results when lifting weights should be shown only in the conditions of competition or in the control estimates, carried out no more than once every 2-3 months.

Conclusion and recommendations. Thus, the strength training of students allows us to draw the following conclusions.

1. The main component of a good physical shape is muscle strength, the development of which is possible only with systematic training exercises with weights.
2. The most suitable form of physical education in universities can be considered strength training, which can become a habitual type of muscle activity for many students, an indispensable part of a healthy lifestyle, and create an effective technology for optimizing students' strength training.
3. Testing and evaluation of students' strength preparedness should be carried out with the help of weight training.
4. In universities, there must be reasoned propaganda of the most important vital necessity of such a quality as strength.

Active activity of strong muscles during physical exercises creates physical stress in the body, which "knocks out" emotional stress, freeing the central nervous system from foci of stagnant excitement. It is necessary to build a strong belief that strength helps solve moral problems. A strong man is a good worker and defender of the Motherland. If necessary, a strong person can successfully cope with evil and help the weak. Strong moral people are the golden foundation of mankind. To become strong is a lofty and noble goal. The path to it lies through hard physical training.

The introduction of various types of physical education used in higher educational institutions allows us to argue that the construction of new teaching methods for the "physical culture" course, including elements of power sports, taking into account sports and athletic interests, the level of health and physical fitness of students, will allow students motivation for physical improvement and a healthy lifestyle and will contribute to physical development and health.

LITERATURE

1. Balsevich V.K. The conversion of high technology sports training as an actual direction for improving physical education and sports for all // Theory and Practice of Physical Culture. - 1993, - No. 4, - S. 8-12.
2. Lubysheva L.I. Lectures on the sociology of physical education and sports. Second issue. The concept of physical education: development methodology and implementation technology. - M.: RGAFK, 1996-26 p.
3. Manzheley IV Actualization of the pedagogical potential of the sports environment: Dis. doc. ped. sciences. - Tyumen, 2005. -442 p.
4. Lesgaft P.F. Collection of pedagogical works / Ed. Collegium: Shakhverdov G.G. (ed.) And others. M.: Physical education and sport, 1951-1956. T. 1: Manual on the physical education of school children, h. 1. 1951. P. 10. // Scientific pedagogical library named after Ushinsky K.D. URL: http://elib.gnpbu.ru/text/lesgaft_sps-t1_rukovodstvo_1951/ (accessed: 04.29.2016).
5. Sukhotsky I.V. Strength training. Toolkit. M.: Higher school, 1990. S. 14.
6. Physical exercises for modeling the circular training of athletes in the educational process [Text]: guidelines / Shevchenko A.V. Thazeplov A.M., Zherokov Z.A., Karaev A.Sh., Nalchik: Cab. - Balk. University, 2014.

-
7. Glagolev D. A. Methods for the development of strength qualities in the lessons of physical culture. Glagolev A.. - Text: direct // Theory and practice of education in the elite world: materials of the V Intern. scientific conf. (St. Petersburg, July 2014). - T. 0. - St. Petersburg: Satis, 2014. - S. 132-135.
 8. Vitun E.V. The development of strength abilities and their impact on student health [Text]: guidelines / Vitun E.V., Vitun V.G., Pakhomov S.V. - Orenburg: GOU OSU, 2005. - 38 p.

УДК:796.08:316.3(575.1)

Ирина РАЗУВАЕВА,

Старший преподаватель Ташкентский университет информационных технологий

E-mail: tdiyrazuvaeva@mail.ru

Лилия ХАЛИКОВА,

Старший преподаватель Национальный Университет Узбекистана

E-mail: xalikova1201@mail.ru

Отзыв: Е.Б.Васильева, старший преподаватель Ташкентского университета информационных технологий.

РАЗВИТИИ КИБЕРСПОРТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ДЛЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ (ТУИТ)

Аннотация

В данной статье обосновывается актуальность исследования внедрения киберспортивного образования в учебных учреждениях, обеспечивающее позитивное влияние на развитие киберспорта и личностное становление спортсменов. Особое внимание обращается на мнение и информатизации о киберспорте и компьютерных игр среди студентов.

Ключевые слова: компьютерный спорт; киберспорт, студент; развитие, образовательный процесс.

DEVELOPMENT OF CYBERSPORTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS FOR STUDENT YOUTH (TUIT)

Annotation

This article substantiates the relevance of studying the introduction of eSports education in educational institutions, which provides a positive impact on the development of eSports and the personal development of athletes. Particular attention is drawn to the opinion and informatization of eSports and computer games among students.

Key words: Computer sports; cybersport, student; development, educational process.

TALABALAR UCHUN O'QUV JARAYONIDA YESPORSNI RIVOJLANTIRISH (TATU)

Annotatsiya

Ushbu maqola ta'lim muassasalarida kibersport ta'limini joriy yetishni o'rganishning dolzarbligini asoslaydi, bu kibersport rivojlanishiga va sportchilarning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Talabalar o'rtasida kibersport va kompyuter o'yinlari haqidagi fikr va axborotlashtirishga alohida ye'tibor qaratilmoqda.

Kalit so'zlar: Kompyuter sporti, kibersport, talaba, rivojlanish, o'quv jarayoni.

Введение. За последние годы в Узбекистане значительно увеличилось число людей, занимающихся компьютерным спортом на профессиональном уровне. Многие выпускники школ выбирают в качестве специализации в высших учебных заведениях именно информационные технологии, программирование или «компьютерный спорт». Данный факт говорит о том, что данный вид спорта не случайно привлекает внимание общественности и, несомненно, со временем станет глобальным явлением и в нашей стране. В развитых странах сфера услуг составляет от 50% до 80% от ВВП. Компьютерные клубы — это место, где молодые люди проявляют интерес к высоким технологиям, ведь не каждая семья может купить ребенку компьютер за 1.5-2 тысячи долларов. Сегодня в Ташкенте работают более 150 компьютерных клубов, и в данной сфере заняты более 1 200 людей преимущественно из числа молодежи. Каждый клуб вложил в оснащение от 25 до 300 тысяч долларов и продолжает это делать, поскольку технологии развиваются постоянно.

В целях создания экосистемы по безопасному развитию и популяризации киберспорта в республике, выявления, выбора и отбора (селекции) талантливой молодежи путем проведения соревнований и турниров на системной основе, а также ее направления в профессиональный киберспорт, дальнейшего расширения работ по подготовке и привлечению в сферу

потенциальных кадров для информационных технологий и IT-индустрии:

1. Киберспорт официально признан в республике в качестве отдельного вида спорта.

2. Основными направлениями развития видов киберспорта являются:

внедрение системы подготовки, переподготовки профессиональных спортсменов (киберспортсменов) и тренеров, квалифицированных судей и комментаторов, а также других специалистов по видам киберспорта;

организации республиканских и международных чемпионатов и турниров, а также налаживание достойного участия в престижных международных и региональных соревнованиях по видам киберспорта;

разработка и издание научных и учебно-методических пособий и литературы по видам киберспорта;

дальнейшее развитие и расширение инфраструктуры киберспорта, стимулирование привлечения прямых инвестиций в сферу;

формирование позитивного общественного мнения относительно видов киберспорта, проведение широкой информационно-разъяснительной работы в средствах массовой информации и социальных сетях [1].

Министерствами по развитию спорта и по развитию информационных технологий коммуникаций, а также Агентство по делам молодежи будут организовывать турниры начиная с 2023 года на

традиционной основе по видам киберспорта: Республиканский чемпионат «Uzbekistan Esports Championship»; турнир «Кубок Кабинета Министров Республики Узбекистан»; турнир «Кубок молодежи». Основными задачами этих организаций являются: широкое привлечение к киберспорту и дополнительную мотивацию молодежи, в том числе с ограниченными физическими возможностями и инвалидностью, с целью содержательного проведения свободного времени учащейся молодежи; создание необходимых условий для отечественных и зарубежных компаний по индустрии компьютерных игр, содействие организации в республиканском масштабе чемпионатов, турниров и других соревнований по киберспорту; улучшению имиджа Узбекистана на мировой арене киберспорта.

С 2023/2024 учебного года в Узбекском государственном университете физической культуры и спорта откроется направление образования бакалавриата «Спортивная деятельность: киберспорт», для подготовки и переподготовке тренеров, обозревателей, судей и других специалистов по видам киберспорта также в Институте переподготовки и повышения квалификации специалистов по физической культуре и спорту.

Киберспорт является новым и обретающим популярность явлением в мире спорта. Основанная сравнительно недавно международная спортивная федерация киберспорта под своей эгидой проводит турниры и чемпионаты по различным киберспортивным соревновательным дисциплинам. Стремительное распространение и непохожесть киберспорта на другие виды спорта вызывает интерес среди исследователей. Вместе с тем в научно-методической литературе, как отечественной, так и зарубежной, существует множество кардинально противоположных мнений ученых относительно определения понятия «киберспорт».

Для профессионалов киберспорта, в отличие от хоккея с шайбой, физическая активность во время игры минимальна. Когда игроки сидят перед компьютером или другим устройством, всю работу выполняют руки, пальцы и глаза, в то время как в остальном игрок не занимается тяжелой физической активностью. Игроки тренируются только для того, чтобы иметь быстрое время реакции и хорошую координацию глаз и рук. Однако в последнее время считается, что для игроков лучше, чтобы у них была какая-то физическая активность, поскольку выносливость важна для того, чтобы играть много часов подряд, во время тренировки или на турнире. Даже несмотря на то, что часто геймеров можно представить с избыточным весом, профессиональные геймеры, как правило, хуже среднего человека, причина в том, что они сосредоточены только на играх и сне, пренебрегая питанием [2].

По мнению автора, что «Киберспорт - это вид спорта, который развивает интеллект человека, спорт благодаря которому многие люди не имеющие крутых физических показателей могут соревноваться и самоутвердиться, это спорт который может стать для человека источником прибыли и становления личности, это спорт который действительно можно отнести к категории современного и перспективного, это спорт который по своим масштабам может конкурировать с физическими видами спорта, это спорт, в конце концов, который имеет право «быть» и развиваться» [3].

В подготовке кадров в сфере информационных технологий в основном студенты обучаются в таких университетах, как ТУИТ, Инха, AMITY и IT Park University. Помимо этого, в районах и городах страны созданы еще 205 учебных центров. В них обучают студентов компьютерной грамотности, основам

программирования, робототехнике, разработке веб- и мобильных приложений, основам цифрового предпринимательства и другим направлениям. Также, по всей республике открыты IT-техникумы. Около трех тысяч человек в них обучаются программному и компьютерному инжинирингу, информационной безопасности, телекоммуникационным технологиям [4].

В 2012 году были создана Академия компьютерных игр Узбекистана. Распоряжение "О поддержке организации Академии компьютерных игр Узбекистана" было принято Узбекским агентством связи и информатизации [5]. Для активизации подготовки кадров в области производства компьютерных игр Академия была размещена в Ташкентском университете информационных технологий.

В Ташкентском университете информационных технологий имени Мухаммада ал-Хоразмий и его шести региональных филиалах готовят кадры по 15 направлениям бакалавриата и 33 – магистратуры. Учитывая тенденции развития цифровых технологий, в текущем учебном году в ТУИТ создано более 10 новых направлений, в том числе искусственный интеллект, мехатроника и робототехника, инженерия кибербезопасности. Студенты ВУЗа активно принимают участие и в крупных государственных программах и проектах, также принимают участие в реализации программы «Безопасный город».

У обучающихся расширяются возможности в реализации образовательного потенциала: появляются базовые навыки в IT-сфере и сфере иностранных языков, а специально подобранные компьютерные игры структурируют мышление, дают оптимальные когнитивные нагрузки и совершенствуют межпредметные компетенции.

Цель исследования связана с характеристикой информационных технологий, успешно используемых в развитии киберспорта как образовательного потенциала студенческой молодежи. Методом анкетирования среди обучающихся в Ташкентском университете информационных технологий имени Мухаммада ал-Хоразмий участвовало 40 студентов по направлению «Компьютерный инжиниринг (Компьютерный инжиниринг. IT-Сервис. Мультимедийные технологии)». Искусственный интеллект». В анкетирование входило несколько вопросов, как с выбором готовых ответов, так и предполагающих самостоятельное рассуждение.

Выводы. Исследование показало, что информированность студентов их представлений о киберспорте (55% участвующих в анкетировании выбрали наиболее полное определение данного понятия). Информированность о достоинствах киберспорта и целенаправленность участия студентов в играх - соответствует среднему уровню (20% участвующих отмечают достоинство киберспорта, связанное с отсутствием возрастных ограничений). Знания о недостатках киберспорта - так же составило 20-23%. 78% опрошенных считают, что такие качества, как логика, стратегическое мышление и умение работать в команде, могут быть развиты, благодаря видеоиграм. 57% респондентов хотели бы развивать данные компетенции через видеоигры. 68% респондентов имеют представления о содержании образовательных услуг в киберспорте, также 15% не определились с выбором. Кроме того, 65% опрошенных считают, что в образовательных организациях необходимо оказывать образовательные услуги по теме киберспорта. Также по мнению студентов компьютерные игры вообще, и киберспорт в особенности, улучшают пространственное мышление. Причем «лучше,

чем университетские курсы по шахматам и геологическому моделированию, развивается зрительная память, студент чувствует себя эффективным, повышается самооценка. Видеоигры помогают усваивать естественнонаучные знания и справляться со сложными математическими задачами. А игроки превосходят своих неиграющих коллег в профессиональной сфере. Отрицательное мнение о киберспорте в основном заключается из-за сидячего положения, т.к. при таком долгом положении чувствуют дискомфорт всего тела, нагрузка на позвоночник и атрофированные мышцы, усталость.

Результаты проведенного исследования позволили: определить значимость в результативном развитии киберспорта как образовательного потенциала молодежи; занятие киберспортом способствует интеллектуализации образовательного процесса; совершенствует умение командного взаимодействия; умения в построении различных коммуникаций; формирует привычки здорового образа жизни, соблюдения режима дня, правильного питания и т.п.

Также анализ исследований научно-методической литературы показывает, что исследователями приводятся убедительные доводы в пользу киберспорта, поскольку он, как и иные виды спорта, требует максимальной концентрации, быстроты действий, стрессоустойчивости, командной работы, тактических решений и др. Благодаря киберспорту развиваются реакция, стратегическое и тактическое мышление, умение следить за обстановкой,

рассчитывать траектории, умение продумывать свои ходы наперед. Чтобы быть успешным, киберспортсмен должен очень хорошо знать и помнить особенности игры, в которой он соревнуется, уметь ориентироваться в нестандартных ситуациях, но самое главное - он должен быть способен концентрироваться на большом количестве сложных и многообразных элементов, характерных для киберспорта.

Наш университет сосредоточен на том, чтобы обучать студентов актуальным технологиям и методам работы, которые требуются на рынке труда. Предоставленные инновационные методы обучения, включая онлайн, чтобы наши студенты могли учиться в удобное время и из любой точки страны. Также помогаем обеспечить нашим студентам превосходную подготовку в сфере информационных технологий, чтобы они могли стать успешными профессионалами и внести свой вклад в развитие IT-индустрии в республике Узбекистан и за ее пределами. Актуальность внедрения киберспортивного образования в учебных учреждениях, обеспечивающее позитивное влияние на развитие киберспорта и личностное становление спортсменов. Через метод опроса рассмотрена актуальность развития киберспорта в образовательных учреждениях для потенциальных спортсменов. На основании части опроса о потенциальном содержании программы, выделены профессиональные навыки, развитие которых необходимо включить в разрабатываемую киберспортивную образовательную программу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Постановление Президента Республики Узбекистан, от 16.11.2022 г. № ПП-423. //lex.uz/
2. Беликов В.А. Что такое киберспорт, и спорт ли — это вообще? // Компьютерный спорт (киберспорт): состояние и перспективы развития: материалы Межрегиональной научно-практической конференции, Москва, 10 декабря 2020 года / под ред. Новоселова М.А. М.: Из-во Российского государственного университета физической культуры, спорта, молодежи и туризма, 2020. С. 15.
3. Рылько Н.М. Спортивная подготовка в киберспорте // Молодой ученый. - 2022. - № 3 (398). - С. 271-273.
4. <https://uz.sputniknews.ru/20220615/gde-gotovyat-uzbekistanskix-it-spetsialistov--25344892.html>.
5. <https://www.gazeta.uz/ru/2012/04/05/games/>.

UDK:894.9(876.2)

Dilfuza RAKHMONOVA,
BuxDU o'qituvchisi

BuxDU dotsenti, f.f.f.d.(PhD) M.B.Akhmedova taqrizi asosida

MODEL OF THE DEVELOPMENT OF BILINGUALISM IN CHILDREN THROUGH PLAY ACTIVITIES

Annotation

The relevance of the article is due, on the one hand, to the development of early bilingualism in modern children aged 5-7 years, on the other hand, the significant role of play activity in the formation of speech skills and abilities of a child at the stage of preschool childhood. The article presents a comprehensive interdisciplinary theoretical analysis of psychological, pedagogical, sociolinguistic and psycholinguistic scientific literature on the topic of children's bilingualism.

Key words: Bilingualism, the stage of preschool childhood, theoretical analysis, sociolinguistic and psycholinguistic scientific literature.

МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ БИЛИНГВИЗМА У ДЕТЕЙ ЧЕРЕЗ ИГРОВУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Аннотация

Актуальность статьи обусловлена, с одной стороны, развитием раннего двуязычия у современных детей в возрасте 5-7 лет, с другой стороны, значительной ролью игровой деятельности в формировании речевых навыков и умений речи. В статье представлен комплексный междисциплинарный теоретический анализ психолого-педагогической, социолингвистической и психолингвистической научной литературы по теме детского двуязычия.

Ключевые слова: Двуязычие, этап дошкольного детства, теоретический анализ, социолингвистическая и психолингвистическая научная литература.

O'YIN FAOLIYATI ORQALI BOLALARDA IKKI TILLILIKNI RIVOJLANTIRISH MODEL

Annotatsiya

Maqolaning dolzarbligi, bir tomondan, 5-7 yoshli zamonaviy bolalarda erta ikki tillilikning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lsa, boshqa tomondan, bolaning nutq qobiliyatlarini shakllantirishda maktabgacha yoshdagi bolalik bosqichida o'yin faoliyatining muhim roli. Maqolada bolalarning ikki tilliligi mavzusiga oid psixologik, pedagogik, sotsiolingvistik va psixolingvistik ilmiy adabiyotlarning har tomonlama fanlararo nazariy tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: Ikki tillilik, maktabgacha yoshdagi bolalik davri, nazariy tahlil, sotsiolingvistik va psixolingvistik ilmiy adabiyotlar.

Introduction. In recent years, a new type of spontaneous development of mass bilingualism in preschool children in natural conditions has emerged, for the consequences of which the adult population (parents and teachers) turned out to be insufficiently prepared. An analysis of the scientific psychological literature allows us to conclude that for the early stage of the formation of bilingualism in preschool children, the most optimal strategies are the simultaneous mastery of two languages according to the formula "one person - one language" and the systematic teaching of a second language based on the first language with the parallel development of native speech in conditions of the educational process.

Literature review. In the modern world, bilingualism and multilingualism are part of a person's communicative competence. Along with the language attitude of a modern person in education, there is a need to organize a bilingual and multilingual educational process, to develop the methodology of bilingual education and upbringing.

The domestic education system does not yet have the necessary psychological and pedagogical tools that will allow organizing high-quality support for the early stage of development of balanced bilingualism and multilingualism, and new pedagogical forms, methods and means of implementing bilingual and multilingual education with the component "native (national) language", developed taking

into account psychological characteristics, such as the leading activity - the game of preschool children.

On this occasion, the famous psycholinguist, specialist in the field of ontolinguistics, researcher of early childhood bilingualism Alexander Markovich Shakhnorovich wrote the following: "Introducing a child to a second (non-native) language is a matter that requires, firstly, special conditions and Secondly, high professionalism. Moreover, we cannot talk separately about national-Russian bilingualism. The question is broader: what you need to know and what you need to do to teach preschoolers a second language. If the second part of the question belongs to the competence of methodology and educational psychology, then the first part belongs to linguistics. Thus, the creation of effective methods for the speech development of bilingual children of preschool age requires an interdisciplinary approach.

Research methodology. The modern language environment has changed even in monolingual settlements. This is due, firstly, to the intensive introduction of information technologies and the provision of mass access to the Internet, which provide children with playful, educational and educational content in Russian and English. Secondly, the population of the republic has become more mobile, tourist and health trips with children to the central part of Russia, to other regions and foreign countries have become more accessible and widespread. The above factors create favorable

conditions for the development of early bilingualism in children in a natural situation.

The psychological aspect of the development of bilingualism in children is a direction sufficiently studied by foreign and domestic researchers and is closely intertwined with the sociological aspect of bilingualism. An analysis of the scientific psychological literature allows us to conclude that the main issue is the typology and methodological characteristics of bilingualism, as well as language teaching strategies that are important in developing a model of game activity that develops bilingualism in preschool children and when it is introduced into the educational process.

Analysis and results. A bilingual can use the language only in a certain situation (at home - native, at work - official). Therefore, carriers of this type of bilingualism are monolingualistic in every situation. It is assumed that in pure bilingualism speech mechanisms are in no way connected with each other. Mixed bilingualism develops in the conditions of active functioning of two languages in the socio-cultural environment. Proficiency in two languages to the same extent in the same situation, taking into account the language

If a person with a native (national) language has a better command of Russian, then he has Russian-national bilingualism. The strategy of teaching and mastering languages is also an important psychological aspect of the development of bilingualism in children. Psychologists have described three strategies for language acquisition:

(1) simultaneous acquisition of two languages (the formula "one person - one language"), which occurs with the help of a language setting on the part of adults;

(2) spontaneous acquisition of a second language in conditions of natural communication without deliberate influence on the part of adults;

(3) systematic teaching of the second language on the basis of the formed speech skills in the native (first) language.

The advantages of the first strategy of teaching (mastering) languages have been noted by many researchers of early bilingualism in children. This method of teaching bilingualism to children at preschool age, first of all, requires compliance with the principle of "one language - one person", in which a bilingual communicates with one person (mother) in only one specific language, and with the second person (father) in another language.

Conclusions and suggestions. As a result, the child has two language systems formed independently of each other, he simultaneously masters the phonetic, lexical and grammatical and stylistic forms of the two languages without displacement and interference. Parallel mastery of two languages is possible only in childhood, subject to the purposeful management of the formation and development of speech in two languages by adults. With the strategy of mastering two languages according to the formula "one person - one language", the child develops a set of speech in one or another language in connection with a certain person or situation, and the other language is deactivated at this time. (Note: the inhibition of speech in another language occurs only in the first stage of the development of bilingualism, after a while the child develops the ability to translate from one language to another).

REFERENCES

1. Shakhnorovich A.M. Early bilingualism: psycholinguistic problems in different regions of the world // Sociolinguistic problems in different regions of the world. - M., 1996. - S. 445-448.
2. Androsova Y.V. Model of psychological and pedagogical support of the bilingual educational process // Scientific opinion. 2016. No. 16. pp. 126-130.
3. Androsova Y.V. Game preferences of preschool children in a bilingual environment // Modern studies of social problems (electronic journal) Vol. 9, No. 12, 2018, p. 6-16.
4. Vereshchagin E.M. Psychological and methodological characteristics of bilingualism (bilingualism). - M.: Publishing House of Moscow State University, 1969. - pp. 39-46.
5. Ivanova N.I. Language attitudes of the Sakha in the field of education in the context of modern extralinguistic realities (based on surveys in Yakutsk) // New studies of Tuva, No. 1, 2018. Pp. 153-168.
6. Imedadze N.V. The problem of measuring children's bilingualism // "Faces of Bilingualism". - St. Petersburg "Zlatoust", 2016, pp. 18-19.
7. Vygotsky L.S. On the issue of multilingualism in childhood. In the book "Mental development of children in the learning process" - M.: Uchpedgiz, 1935. - p. 566573.
8. Protasova E.Y., Rodina N.M. Multilingualism in childhood. - 3rd ed. - St. Petersburg: Zlatoust, 2013. - 276 p.
9. Stepanova O.A., Vainer M.E., Chutko N.Y. "Theory and Methods of the Game" Moscow. Yurayt. 2018. p. 29.
10. Elkonin D.B. The psychology of the game. - 2nd edition - M.: Humanit. ed. center VLADOS, 1999. - 360 p.
11. Zhigadlova I.V. Organization of play activities with preschoolers in accordance with the Federal State Educational Standard // Scientific and methodological electronic journal "Concept". 2016. V.46. pp. 133-135.
12. Smirnova E.O., Lavrent'eva T.V. Preschooler in the modern world. Book for parents. M.: Drofa, 2006. 272 p.
13. Korkina A.Y. Criteria for the psychological assessment of computer games and developing computer programs // Psychological science and education. 2008. No. 3. p. 20.
14. Akhmedova Mekhrinigor. The meaning of spirituality: different approaches and development of the word. Science and practice: a new level of integration in the modern world. 2018/4/28. - P.110-113
15. Bahodirova, A. M. "Semantic Field and Sema in Uzbek (In the Example of 'Ma'naviyat')". International journal of inclusive and sustainable education, vol. 1, no. 4, Oct. 2022, pp. 77-80, <http://inter-publishing.com/index.php/IJISE/article/view/173>.
16. Maxmudovna R. D. Maktabgacha yoshdagi bolalarni teatrlashtirilgan tomoshalar orqali mehnatsevarlik asosida tarbiyalash //pedagogs jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 237-239.
17. Rakhmonova D. Maktabgacha ta'lim O'qituvchisiga talablar //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2022. – Т. 18. – №. 18.
18. Рахмонова Д. Equirements for preschool education teacher //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 6. – №. 6.
19. Rakhmonova D. Воспитание дошкольников на трудовой основе через театрально-театральные представления //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2022. – Т. 19. – №. 19.

Muqaddas RAXMANOVA,
ChDPU dotsenti, p.f.f.d.(PhD)
E-mail: lazizbek_9400@mail.ru

ChDPU, p.f.d., professor D.O.Ximmataliyev taqrizi asosida

FUNCTIONS OF DEVELOPING SOCIAL COMPETENCE OF STUDENTS IN THE PROCESS OF PEDAGOGICAL EDUCATION

Annotation

The article presents the didactic support of the educational process based on professional characteristics, as well as the qualification requirements of students in the development of social competence, the tasks of choosing individual approaches to the implementation of the educational process, conclusions and recommendations.

Key words: Social competence, individual regulation, creative activity, social and professional value, social culture, social knowledge, interaction exchange, social and communicative process.

ФУНКЦИИ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье представлены дидактическое обеспечение образовательного процесса на основе профессиональных характеристик, а также квалификационных требований студентов в развитии социальной компетентности, задачи выбора индивидуальных подходов в реализации образовательного процесса, выводы и рекомендации.

Ключевые слова: Социальная компетентность, индивидуальная регуляция, творческая деятельность, социально-профессиональная ценность, социальная культура, социальное знание, обмен взаимодействием, социально-коммуникативный процесс.

PEDAGOGIK TA'LIM JARAYONIDA TALABALARNING IJTIMOYIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH FUNKSIYALARI

Annotatsiya

Maqolada talabalarning ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishda kasbiy xususiyatlar bilan bir qatorda malaka talablariga asoslangan holda o'quv jarayonining didaktik ta'minoti, o'quv jarayonini amalga oshirishda individual yondashuvlarni tanlash vazifalari talqin etiladi, xulosa va tavsiyalar olg'a suriladi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy kompetentlik, individual regulatsiya, ijodiy faoliyat, ijtimoiy kasbiy qadriyat, ijtimoiy madaniyat, ijtimoiy bilim, o'zaro muloqot almashinuvi, ijtimoiy-kommunikatsiya jarayoni.

Kirish. Jahonda pedagog kadrlarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish orqali oliy ta'lim muassasalari faoliyatining sifati va raqobatbardoshligini ta'minlashga bo'lgan ehtiyoj yanada kushaymoqda. Mamlakatimizda oliy ta'lim sifati oshirish, kadrlar tayyorlash tizimini fan va texnologiyalar taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlari bilan integratsiyalashuvini ta'minlash jarayonlarida rahbar va pedagog kadrlar kasbiy kompetentligini uzluksiz rivojlantirish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bunda talabalarning ijodiy salohiyati, kasbiy kompetentligi va ijodiy kreativligini rivojlantirish, malaka oshirishning innovatsion shakllari orqali o'qitishning integrativ-differensial metodikalarini yaratish va kasbiy kompetentlikni baholash mazmunini takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Dunyoda ta'limning innovatsion rivojlanishining global vazifalaridan biri pedagog kadrlarda kasbiy kompetentlikni shakllantirishdir. YUNESKO kattalar ta'limini XXI asrda "eshiklarni ochuvchi kalit" deb e'tirof etdi. Xalqaro pedagogik tajribalarga ko'ra kattalar ta'limini amalga oshirishda innovatsiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish, andragogik ta'lim tamoyillarini ilmiy asoslab berish borasida ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu jarayonda oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlari kasbiy kompetentligini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish, malaka oshirish tizimi mazmuniga mos didaktik imkoniyatlarini

kengaytirish hamda takomillashtirilgan o'qitish metodikalarini joriy etish zaruriyati yuzaga kelmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Nazariy manbalar mazmuni bilan tanishish shuni ko'rsatdiki, kasbiy kompetentlik va uni rivojlantirish muammosi ko'plab tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlarida turli yo'nalishlarda o'rganilgan. Aksariyat pedagogik psixologik adabiyotlarda kompetentlik, kompetensiya, kasbiy kompetentlik shaxsning ijtimoiy-kasbiy yo'nalganligi asosida shakllanadigan, kasbiy funksional vazifalarning samarali eshimini ta'minlashga xizmat qiluvchi kasbiy faoliyatda namoyon bo'lishi sifatida izohlanadi.

Kasbiy kompetentlik bu pedagogik faoliyatdagi real vaziyatlarda uchraydigan pedagogik muammo va vazifalarning samarali eshimini ta'minlaydigan metodik usullar, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, pedagogik diagnostika (so'rov, individual va guruhli intervyu) texnologiyalari, psixologik va pedagogik korreksiya, didaktik vositalarni qo'llay olish va doimiy takomillashtirib borish, kreativ g'oyalar, ilg'or xorijiy tajribalar, shuningdek boshqa ma'lumotlarni o'zlashtirish va amaliyotda qo'llashdir. Kasbiy kompetensiyalarni bo'lajak mutaxassislarida shakllantirish va muayyan davrda rivojlantirishga ijtimoiy ehtiyojlar ta'sir qiladi. Ijtimoiy ehtiyojlar shaxsning ma'naviy va moddiy ehtiyojlarida uyg'unlashadi. Ehtiyoj va imkoniyatlar o'rtasidagi tafovutlarni qisqartirishda ijtimoiy kompetensiyalar muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ijtimoiy kompetensiyani rivojlantirish esa, ijodiy faollikka asoslangan o'zgaruvchan sharoitga moslashish qobiliyatidir. Zamonaviy ta'lim tizimida ro'y berayotgan o'zgarishlar o'qituvchining malakasi va professionalligini, ya'ni uning kasbiy mahoratini tinimsiz oshirishni taqozo etmoqda. Zamonaviy ta'limning asosiy maqsadi shaxs, jamiyat va davlatning hozirgi va kelajakdagi ehtiyojlarini qondirish, jamiyatda ijtimoiy moslashishga qodir, o'z ishini to'g'ri tashkil etishi, o'zini o'zi tarbiyalash va o'zini takomillashtirishga qodir bo'lgan ko'p qirrali shaxsni tayyorlash hisoblanadi.

Ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishda kasbiy xususiyatlar bilan bir qatorda malaka talablariga asoslangan holda o'quv jarayonining didaktik ta'minoti, o'quv jarayonini amalga oshirishda individual yondashuvlarni tanlash ham muhim ahamiyatga ega. O'z navbatida jahondagi nufuzli xalqaro ekspertlar tomonidan ijtimoiy kompetentli talabalarni tayyorlashdagi an'anaviy yondashuv etarli samara bermayotgani, shu munosabat bilan kasbiy va shaxsiy kompetensiyalarni yanada rivojlantirish, bilim va malakalarni o'zgaruvshan mehnat bozoridagi talab va ehtiyojlarga muvofiq darajada rivojlantirish bugungi kun pedagogikasining asosiy vazifasi ekanligi e'tirof etilmoqda[1].

Kompetensiyaviy yondashuv asosida o'qitishni tashkil etish uchun esa avvalo, mazkur jarayonlarni pedagogik, kasbiy refleksiya qobig'ida tahlil etish, ilmiy asoslash, kompetensiyaviy yondashuvning aniq konsepsiyasini ishlab chiqish, sohaga oid tushuncha, shakl va metodlarni yaratish (mahalliyashtirish) zarur bo'ladi.

Bunda shaxsning individual regulatsiyasi - o'z-o'zini tartibga solishi va boshqarishining pedagogik-psixologik aspektlarini, ustuvor yo'nalishlarini determinatsiyalash, inson shaxsiga sub'ekt, individ sifatida integrativ yondashuv ham muhim ahamiyat kasb etadi[2].

Shaxs faoliyati, uning ijtimoiy borliqqa nisbatan hayotiy yondashuvi, jamiyat hayotidagi ishtiroki darajasi hamda sifati, o'z navbatida, ijtimoiy munosabatlar mazmuni qaror topishiga, takomillashtirishga muhim hissa bo'lib qo'shiladi. Shunday ekan, shaxs ijtimoiy muhit va munosabatlarning shunshaki ishtirokchisi emas. Ijtimoiy mavjudot sifatida inson hech qashon ijtimoiy borliq, ijtimoiy munosabatlardan shetda yashay olmaydi. Inson ega bo'lgan bilim, hayotiy tajriba, dunyoqarash u yashab turgan muhitning ta'siri hamda ijtimoiy munosabatlar samarasidir. Inson his-tuyg'ulari jamiyat bag'rida yuzaga keladi, mustahkamlanadi hamda boyib boradi.

Kasbiy-pedagogik ta'lim jarayonida talabalarning ijtimoiy kompetentligini takomillashtirish umumkasbiy fanlarni o'zlashtirish jarayonida boshlanadi, shu bois kasbiy bazaviy kompetensiyalar haqida gapirish o'rinli.

Kasbiy tayanch kompetensiyalar - muayyan kasbiy faoliyat turlarini amalga oshirish uchun zarur, kasbiy faoliyatning o'xshash tavsifini o'zida jamlagan kompetensiyalar. Ular mutaxassisning maxsus kasbiy kompetensiyalari qismini tashkil etadi va muayyan kasb yoki kasblar guruhi mutaxassisiga zaruriy tayansh bilim, ko'nikma, malaka, umumlashgan kasbiy faoliyat usullari tizimiga tayanadi.

Bo'lajak pedagoglarning bitiruvchisi o'quv fanlari (O'F), kasbiy modullar (KM), amaliyot o'tash davrida ortiriladigan bir qator umumiy va kasbiy kompetensiyalarga ega bo'lishi zarur bo'lib, ular kelajakda kasbiy faoliyatni etarlicha yuqori saviyada bajarishiga imkoniyat beradi.

Umumiy va kasbiy kompetensiyalarni egallash talabalarning savodli tashkil etilgan va boshqariladigan mustaqil ta'limi davomida auditoriya doirasida hamda ta'limning turli bosqichlarida uning tashqarisida amalga oshirish mumkin.

Kompetentli yondashuvning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, kimdir tomonidan egallash taklif qilingan "tayyor bilim" egallanmaydi, aksinsha "mazkur bilimni egallash shart-sharoitlari o'rganiladi". Bunday yondashuv sharoitida o'quv faoliyati vaqti-vaqti bilan tadqiqiy yoki amaliy-qayta o'zgartirishga oid xususiyatga ega bo'lib, uning o'zi o'zlashtirish predmetiga aylanadi. Mazkur yondashuv barsha urg'ularni mazmundan natijalarga, bilimlardan shaxsning rivojlanishiga o'tkazadi.

Bizning fikrimizga ko'ra, kompetentlikning tabiati shundan iboratki, u ta'lim mahsuli bo'la turib, unga bevosita bog'liq bo'lmaydi, aksinsha individning shaxsiy rivojlanishi sababli qo'lga kiritiladi, ya'ni texnologik emas, shaxsiy o'sish, o'zini o'zi tartibga solish, kasbiy faoliyatga oid va shaxsiy tajribaning umumlashtirilgan mahsuli hisoblanadi. Kompetentlik – bu bilimlar, ko'nikmalarning o'zaro uyg'unlikda mavjud bo'lish usuli bo'lib, u shaxsga hayotda o'z o'rni topish, maqsadlarini shaxsan amalga oshirishga yordam berib, uning natijasida ta'lim yuqori darajada motivatsiya qilingan, shaxsga yo'naltirilgan ma'no kasb etadi, shaxs salohiyatiga maksimal darajada ehtiyojni, atrof-dagilar tomonidan uni tan olinishi, uning o'zi tomonidan o'z ahamiyatligini anglashni yuzaga keltiradi. "Ijtimoiy kompetentlik" tushunchasi esa, "mahoratlik", "malaka", "kasbiy tayyorgarlik" kabi tushunchalarni o'zida mujassamlashtirgan integrativ tavsifga egadir.

"Ijtimoiy faoliyatga tayyorlik" va "kompetentlik" tushunchalari o'zaro eng yaqin, biroq aynan emas. Bu muayyan ish-harakat timsolining ongda mavjudligi va uni bajarishga doimiy ichki yo'nalganlikdir, ya'ni kasbiy funksiyalarni bajarishga yo'nalganlikning qandaydir mexanizmidir. Kompetentlik – sub'ektning sifat tavsifi bo'lib, u kasbiy ta'lim olish natijasida qo'lga kiritiladi. Ko'pincha "kompetentlik" va "kasbiy mahorat" tushunchalari sinonim tarzda qo'llaniladi, vaholanki ularning har biri muayyan xususiyatga ega bo'ladi.

Bizning nuqtai nazarimizdan kompetentli yondashuv birinchi o'ringa talabalarning ma'lumotga egaligini emas, anglashda yuzaga keladigan muammolarni hal qilish va voqelik hodisalarini tushuntirish, zamonaviy texnika va texnologiyalarni egallash, insonlar bilan muloqot qilish, o'z xatti-harakatlariga baho berish, amaliy hayot faoliyatida ijtimoiy rollarni bajarish, huquqiy normalar, o'z muammolarini hal qilishga zarurat tug'ilishini birinchi o'ringa qo'yadi.

Tahlil va natijalar. Kompetentlik faqat faol harakatlar orqali singdirilishini hisobga olgan holda, biz tadqiqotda faoliyatga oid yondashuvga tayandik. Faoliyatli yondashuv deganda, ta'lim oluvchilarning o'quv-bilishga oid faoliyatini shunday tashkil qilish kerakki, bunda ular ta'lim jarayonida faol ishtirok etadilar. Faoliyatli yondashuv shunga asoslanadiki, unga ko'ra faoliyat – bu inson rivojlanishining asosi hisoblanadi, aynan faoliyat orqali qobiliyatlar shakllanadi, shaxsiy sifatlar rivojlantiriladi.

Mazkur yondashuvning mohiyati shundaki, nisbatan mustaqil komponentlar o'zaro bir biriga bog'liq komponentlar sifatida qabul qilinadi, bular: ta'lim maqsadi, pedagogik jarayon sub'ektlari – professor-o'qituvchi va ta'lim oluvchi, ta'limning mazmuni, pedagogik jarayonning shakl, usul va vositalari.

Binobarin, tizimli-faoliyatli yondashuv nuqtai nazaridan faoliyatning o'zi emas, ta'lim oluvchi va professor-o'qituvchining birgalikda ishlab chiqilgan maqsad va vazifalarni amalga oshirishda birgalikdagi faoliyati diqqat markazda turadi.

Yuqoridagi tahlillar natijasida dissertatsiya mavzu doirasida biz tomonimizdan ijodiy faoliyat tushunchasiga mualliflik ishchi ta'rifimizni keltirishga asos bo'lib xizmat qiladi. Ya'ni ijodiy faoliyat - bu yangi g'oya va echimlarni

pedagogik hamkorlikda amalga oshirish va ommalashtirishga yo'naltirilgan tadqiqot faoliyati bo'lib, tanlab olingan g'oyalarni axborot-ta'lim muhitida tizimni sifat jihatida yangi elementlarga, tashkil etuvchi omillarga to'liq pedagogik tizim sifatida qabul qilish va amalda sinab ko'rish va natijalarni taqqoslash, echimlardagi nomutanosiblik va ziddiyatlarni bartaraf etishga yo'naltirilgan faoliyatdir. Bu faoliyat yuzasidan oliy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvlar asosida ijodiy faoliyatini mustaqil ta'lim jarayonida tashkil etish, ularning natijaviyligini tahlil etish, shart-sharoitlarini o'rganishni, eng asosiy elementlaridan biri axborot-muhitining ta'sirini ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

Kasbiy-pedagogik ta'lim jarayonida talabalarining ijtimoiy kompetentligini takomillashtirish ko'nikmalari ilmiy, pedagogik va amaliy jihatlari bilan e'tiborga molik. Masalaning ilmiy ahamiyati ijtimoiy faollik talabalarining ijtimoiy ongi, dunyoqarashi va axloqini kutilgan darajada davlat ta'lim standartlariga mos ravishda shakllantirishida ko'rinadi. Kasbiy-pedagogik ta'lim jarayonida talabalarining ijtimoiy kompetentligini takomillashtirishning asosiy funksional vazifalari sifatida quyidagilarni belgilash mumkin.

Mazkur vazifalar, o'z navbatida, bir qator ishki va tarkibiy jihatlarni qamrab oladi. Bu tarkibda bir necha tushunshalar ustuvor sanalib, ular quyidagicha izohlanadi:

1. Ijtimoiy ong faqat insonga xos bo'lib, ob'ektiv olam va ijtimoiy borliqning kishilar ongida aks ettirilishidir. Ong – odamning fikrlash markazi. Unda g'oya, fikr va ma'lumotlar joylanadi hamda ijtimoiy ongini shakllantirish poydevori qo'yiladi.

2. Ijtimoiy dunyoqarash. Bu tushunsha zamirida tabiat, olam va odam haqidagi "yaxlit umumlashtirilgan bilimlar", ma'lumotlar va fikrlar mujassamlanadi. Ijtimoiy dunyoqarashning shakllanishi, rivojlanishi va takomillashishida g'oya muhim o'rin tutadi. O'z navbatida, g'oyaning ham bir necha turlari mavjud bo'lib, bugun jamiyatimizda uning Bunyodkor va Vayronkor shakllari idrok etilgan. Talabalarining ijtimoiy dunyoqarashi ideal va real maqsad-muddolarni o'zida mujassam etgan milliy g'oya asosida shakllantiriladi.

3. Ijtimoiy axloq tushunchasi o'zida shaxsning tabiat, olam va odamga bo'lgan munosabatlari, xatti-harakatlari va odoblari majmuini aks ettiradi. Ijtimoiy axloq insonning o'z hayoti, jamiyat va kelajak avlod oldidagi me'yoriy qonuniyatlari yig'indisi hisoblanadi.

Ijtimoiy axloq huquq kabi erkinlik va mas'uliyatlilik xususiyatiga ega, lekin u huquqdan farqli o'laroq tabiiy mexanizmlarga ega. Inson ijtimoiy axloqsiz bo'lsa, ijtimoiy hayot va jamiyatdan tashqarida bo'lib qoladi. Shu ma'noda oliy ta'lim muassasalari talabalarida ijtimoiy faollikni rivojlantirishda xulq-atvor tushunshalarini singdirish muhim ahamiyat kasb etadi.

4. Ijtimoiy kompetentlilik sifati mavjud shaxslar boshqalarni qanday bo'lsa, shundayligicha qabul qiladi; uchrashuvlarga kechikmaydi; to'g'ri xulosa va qarorlarga kela oladi; atrofidagilarning xohish va ehtiyojlarini seza biladi; qiziquvchan.

Yuqoridagilardan oliy ta'lim muassasalari talabalarida ijtimoiy faollikni rivojlantirish omillari shaxsda ijtimoiy ong, ijtimoiy dunyoqarash va ijtimoiy axloqni shakllantirishga asoslanishi ma'lum bo'ladi.

Kasbiy-pedagogik ta'lim jarayonida talabalarining ijtimoiy kompetentligini takomillashtirishning metodologik asoslari (ta'limga oid me'yoriy hujjatlar, pedagogik meros,

ilmiy-pedagogik tadqiqotlarda bayon qilingan nazariy-metodik tavsiyalar) ham o'ziga xos ahamiyatga ega. Mazkur metodologik asoslarga tayangan holda oliy ta'lim muassasalari talabalarida ijtimoiy faollikni rivojlantirishning mezonlari quyidagi pedagogik qonuniyatlarga asoslanishni taqozo etadi:

yosh va jismoniy xususiyatlar hamda imkoniyatlarni hisobga olish, mazkur muammo yuzasidan ishlab chiqilgan ilmiy tavsiyalarga tayanish;

ijtimoiy ong, axloq va xatti-harakatlar, fazilatlar hamda faollik sifatlarini pedagogik talablar va mezonlar asosida shakllantirish;

samarali metod, vosita, shakl va yondashuvlarga asoslanish.

Qayd etilgan fikrlar asosida ish ko'rish talabalarining ijtimoiy faolligini rivojlantirishda ilmiy va metodik jihatdan qulaylikni yuzaga keltiradi.

Talabalarda ijtimoiy kompetentlik ko'nikmalarini rivojlantirish ijtimoiy ehtiyoj bo'lib, jamiyat taraqqiyoti shuni taqozo etadi. Talabalarda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirish jarayonining metodologik asosi qo'yidagilardan iborat:

talabalar ijtimoiy kompetentligi ma'naviy-ijtimoiy munosabatlar jarayonida tarkib topib, ijtimoiy hayotga nisbatan yondashuvning mazmuni va darajasi sifatida namoyon bo'ladi;

talabalarining ijtimoiy-ma'naviy jihatdan kasbiy faoliyatga tayyor bo'lishida ahloqiy me'yorlar asosida tashkil etiladigan turli faoliyatlar muhim omil sanaladi;

ijtimoiy kompetentlik jamiyatda qaror topgan ijtimoiy munosabatlar darajasi va qadriyatli yo'nalganligiga bog'liq;

talabalar ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishda ta'lim-tarbiya jarayonining o'zaro ishonchli, insonparvar va tolerant muhitda tashkil etilishi bilan bog'liq;

talabalar ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish jamiyat taraqqiyotini ta'minlashning muhim sharti bo'lib, istiqbolni oldindan ko'ra olish imkonini beradi.

Talabalar ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish quyidagi vazifalarni hal etishni nazarda tutadi:

ijtimoiy madaniyatni qaror toptirish;

ijtimoiy kasbiy qadriyat va ijtimoiy madaniyatni izchil sur'atda oshirib borishga qaratilgan chora-tadbirlarni belgilash;

ijtimoiy bilimlar targ'ibotini tashkil etuvchi ma'rifiy muhitni yaratish, uning samaradorligini oshirib borish;

ijtimoiy hayotda ro'y berayotgan o'zgarishlar doimiylikidan uzluksiz xabardor etib borish;

davlatning yoshlarga oid siyosati mazmuni, mohiyati va ahamiyati borasidagi ma'lumotlar bilan ta'minlash;

ma'naviy-ijtimoiy mavzularga doir amaliy tadbirlar o'tkazib turish hamda jarayonda talabalar jamoasining har bir a'zosi faol ishtirok etishi uchun zarur shart-sharoit va imkoniyatlar yaratish;

milliy istiqlol mafkurasi g'oyalari asosida ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy yo'nalishlardagi faoliyatlarini qo'llab-quvvatlash, muvofiqlashtirish hamda amaliy yordam ko'rsatish.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi inson o'z ijtimoiy mohiyatini shakllantiradigan ikkita o'zaro bog'liq jarayonni o'z ichiga oladi. Bu shakllanish jarayoni mehnat, ijtimoiy muhit, shaxsning o'z-o'zini tarbiyalashi bilan aloqada bo'ladigan faol harakatdagi mavjudot sifatida inson haqidagi fundamental fikrlar talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirish muammosi uchun muhim metodologik asos hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

- Интернет-журнал «Наукоеведение» ISSN 2223-5167 <http://naukovedenie.ru/> Научной статьи по наукам об образовании, автор научной работы — Ивонина Анна Ивановна, Чуланова Оксана Леонидовна, Давлетшина Юлия Маратовна.

2. Шадрин Н.С. Павлодарский государственный педагогический университет, Павлодар, Казахстан. www.sibran.ru/journals/issue.phpID=174053&ARTICLE_ID=174068.
3. Azizzodjaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. – T.: TDPU, 2003. – 174-b.
4. Raxmanova M.Q. Oliy ta‘lim muassasalari talabalarida ijtimoiy faollikni rivojlantirish. Monografiya // «Bookmany print» nashriyoti, 2022, - 106-b.
5. Rakhmanova M.Q. Features of Development of Social Competence of Students // Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences ISSN 2795-546X2021 Journal Impakt Faktor:8.2, 2023, - 130-137-b.
6. Rakhmanova M.K. Formation of development of sosial activity in students // International Journal on Integrated Edusation 2021 Journal Impakt Faktor:7.242 2021, - 241-244-b.
7. Rakhmanova Mukaddas. “Scientifik and pedagogisal bases of preparation of students for development of sosial astivitu in the proses of professional and pedagogisal edusation” // Volume: 7 Issue: 11 November 2021 SJIF Impast Fastor 2021: 8.047|| ISI Value: 1.188. 2021 EPRA IJMR | www.eprajournals.com | Journal DOI URL: <https://doi.org/10.36713/epra2013B.283-287>.
8. Raxmanova M.Q. Problems of Improving Sosial Sompetense of Students in the Proses of Higher Pedagogisal Education // Sentral asian journal of literature, philosophy and sulture 12 Des 2022 B.48-52.
9. Raxmanova M.Q. O‘quvshilar kasbiy ta‘limining psixologik jihatları va motivları // O‘zMU xabarları. 2021. –№1/3/ – B. 114-116.

УДК: 37.031

Ismoil RAXMONOV,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: irakhmonov94@gmail.com

p.f.n.dosent. M.Nishonov taqrizi asosida

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA HAYOT FAOLIYATI XAVFSIZLIGI KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING YANGI BOSQICHI

Аннотация

Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarda hayot faoliyati xavfsizligi ko'nikmasi rivojlanishining yangi bosqichi haqida, yoshlarimizning mustaqil fikri va dunyoqarashi shakllanishiga ko'maklashish, hayotda o'z pozitsiyasi va yondashuvini bilib olishga yordamlashish, ularni yon-atrofdagi voqealarga beparvo bo'lmaslik, daxldorlik tuyg'usi bilan yashashga o'rgatish haqidagi fikrlar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Hayot faoliyati xavfsizligi, faoliyat, samarali ta'lim, xavf-xatar.

НОВЫЙ ЭТАП ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ БЕЗОПАСНОСТИ ЖИЗНИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

В данной статье речь идет о новом этапе развития навыков безопасности жизнедеятельности у будущих учителей, помочь нашей молодежи сформировать самостоятельное мышление и мировоззрение, помочь им освоить свою позицию и подход к жизни, помочь им не быть равнодушными к событиям вокруг них, выдвигаются идеи о том, как научить жить с чувством сопричастности.

Ключевые слова: Безопасность жизнедеятельности, деятельность, эффективное обучение, риск.

A NEW STAGE FOR DEVELOPING LIFE SAFETY SKILLS FOR FUTURE TEACHERS

Annotation

This article is about a new stage in the development of life safety skills in future teachers, to help our young people to form independent thinking and worldview, to help them learn their position and approach to life, to help them not to be indifferent to the events around them. ideas about teaching to live with a sense of belonging have been put forward.

Key words: Life safety, activity, effective education, risk.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizmining ayni vaqtdagi rivojlanishining yangi bosqichi tub o'zgarishlar bilan tasniflanib kelinmoqda. Har bir insonni kundalik hayotda xavf va favqulodda vaziyatlar ta'qib qiladi. Hozirgi tahlikali zamonda xavfsizlik masalalari yanada keskinlashdi. Fan, texnologiya, sanoatning rivojlanishi odamlar uchun yangi xavf-xatarlarning paydo bo'lishiga olib kelmoqda. Kimyoviy fanlar yordamidagi yutuqlar atrof-muhitni zaharli moddalar bilan ifloslanishiga olib kelmoqda.

Axborot texnologiyalarining rivojlanishi yangi informatsion xavflarning paydo bo'lishiga olib keladi. Ilmiy va texnologik taraqqiyot natijasida insoniyat turli xil xavf-xatarlarga duch kelmoqda, shuning uchun jamiyat doimiy ravishda hayot faoliyati xavfsizligi muammolarini hal qilishda odamlar va atrof-muhitni turli xavf va tahdidlarning ta'siridan himoya qilishga majburdirlar. Bo'lajak o'qituvchilarda hayot faoliyati xavfsizligi ko'nikmalarini rivojlantirish muhim muammolardan bir hisoblanadi. O'qituvchilarda hayot faoliyati xavfsizligi ko'nikmasi yaxshi rivojlansa, jamiyatda tan jarohatlari, aholi o'rtasida kasallik, avariylar, yong'inlar, baxtsiz hodisalar, tabiiy ofatlar yuz bergan vaqtda to'g'ri harakatlanish, birinchi yordam ko'rsatish, o'zi va o'zgalar hayotini saqlab qolishlari mumkin. Hozirgi kunda bo'lajak o'qituvchilarda hayot faoliyati xavfsizligi ko'nikmasi kundan kunga shakllanib bormoqda. Moddiy va ma'naviy yo'qotishlarni pasayish tendensiyasi mavjud bo'lsa-da, u yuqori darajada saqlanib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu muammoni tubdan hal qilish bu – o'zlarining xavfsizligini boshqalarning xavfsizligidan yuqori darajada, rivojlangan ma'naviy fazilatlar,

ko'nikmalar va qobiliyatlar darajasida ta'minlay oladigan xavfsiz shaklda tarbiyalashdir. Xavfsiz turdagi shaxsni shakllantirishning asosiy elementi sifatida ta'lim turadi. K. Ushinskiyning ta'kidlashicha, "ta'lim hayotimizga tahdid soladigan xavflarni kamaytiradi, qo'rquv sabablarini qisqartiradi va xavfni o'lchash va uning oqibatlarini aniqlash imkoniyatini beradi, bu xavflarni hisobga olgan holda qo'rquvning kuchlanishini kamaytiradi".

Bo'lajak o'qituvchilarning ta'lim xususiyatlarini ko'rib chiqishdan oldin, uning uslubiy qoidalariga to'xtalib o'tmoqchimiz.

Hozirgi vaqtda sivilizatsiya davrida bo'lajak o'qituvchilar samarali faoliyat ko'rsatishlari uchun yetarli darajada bilim, ko'nikma, malakaga ega bo'lishlari lozim. Shu munosabat bilan ta'limning asosiy vazifasi haqiqiy kasbiylashtirish asoslarini shakllantirish, kasbiy mehnat sohasida malakali shaxsni tayyorlashni ta'minlashdan iborat. Shu bilan birga, samarali ta'lim tez o'zgaruvchan sharoitlarni, hayot faoliyati xavfsizligi rivojlanishini va jadal takomillashib borayotgan soha ekanligini ko'rish imkonini beradi. Bu shuni anglatadiki, hayot faoliyati xavfsizligi bilim, ko'nikma, malaka faoliyati orqali hosil bo'ladi va ta'lim bu jarayonning zaruriy aqliy tomonidir.

Samarali ta'lim hayot faoliyati xavfsizligini yana bir o'ziga xos xususiyati hisoblanadi: natijani ta'lim jarayoniga joriy etish, o'quvchilarning turli xil faoliyatini tashkil etish va ularning individual ta'lim dasturini amalga oshirish hayotning har bir jabhasida amaliy tajriba talab etadi.

Ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilar hayot faoliyati yondashuvining asosiy g'oyasi faoliyatning o'zi bilan emas,

balki bolaning subyektivligini shakllantirish va rivojlantirish vositasi bilan bog'liq bo'ladi. Ya'ni, xayot faoliyati xavfsizligi ko'nikmasini rivojlanish shakllari, uslublari va usullaridan foydalanish jarayonida va natijasida ma'lum turdagi harakatlar nafaqat o'qitiladi va dasturlashtiriladi, balki tanlash qobiliyatiga ega bo'lgan Shaxs tug'iladi, o'zini o'zi rivojlantirish, o'zini o'zi anglash ehtiyojlarini qondiradigan faoliyat turlarini baholash, dasturlash va loyihalash. Shunday qilib, inson o'z hayot faoliyatini amaliy o'zgartirish obyektiga aylantirishga, o'zini davolashga, o'zini baholashga, o'z faoliyati usullarini tanlashga, uning borishi va natijalarini boshqarishga qodir bo'lgan umumiy maqsad sifatida qaraladi.

Bo'lajak o'qituvchilar xavfsizligi bu – nafaqat olingan bilimlar yig'indisi, balki turli vaziyatlarda o'zini to'g'ri tutish qobiliyatidir. Bundan tashqari, bo'lajak o'qituvchilar ko'chada va uyda oldindan aytib bo'lmaydigan vaziyatlarga tushib qolishlari mumkin, shuning uchun ularning mustaqilligi va mas'uliyatini rivojlantirishni rag'batlantirish kerak. Bo'lajak o'qituvchilarning xulq-atvori va tajribasining ma'lum mahoratini egallashga qaratilgan turli xil faoliyat turlarini tashkil etishga ko'proq e'tibor berish kerak. Zero, bo'lajak o'qituvchilarga o'rgatilgan hamma narsani ular hayotda, amalda qo'llay olishi kerak. Bo'lajak o'qituvchilar nafaqat bilimlarni o'rganishlari, balki uni hayotda qo'llashga harakat qilishlari kerak. Biz doimo tabiat va salomatlik haqida gapiramiz, lekin uyda qanday xavf-xatarlar kutmoqda, kundalik hayotda qanday ekstremal vaziyatlar bo'lishi mumkin. Bu savollar ko'pincha bizning amaliyotimizdan chiqib ketadi. Shuning uchun muayyan vaziyatlarda to'g'ri harakat qilishga o'rgatish juda muhimdir. O'qituvchilarni turli xil qiyin, ba'zan xavfli hayotiy vaziyatlar bilan uchrashuvga tayyorlash kerak. Bo'lajak o'qituvchilar aniq nimani bilishlarini, o'ylashlarini, his qilishlarini tushunish uchun suhbatlar, munozaralardan foydalanish kerak, bu ularga allaqachon ma'lum bo'lgan yoki tushunarsizligi yoki haqiqiy hayotdan uzoqligi sababli foydalana olmaydigan bilimlarni uzatishdan qochadi. Shu bilan birga, mavjud bo'lgan bilim va g'oyalarga asoslanib, maxsus treningni o'tkazish kerak bo'lgan sohalarni aniqlash va tegishli metodologiyani (dars, o'yin, o'qish, suhbat, trening) tanlash mumkin. Ba'zan mavzu har doim ham bitta darsga to'g'ri kelmaydi, shuning uchun alohida mavzular bo'yicha bir nechta darslarni o'tkazish yoki turli mashg'ulotlarda bu ishni kuchaytirish kerak. Jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor qoidalariga rioya qilish uchun to'g'ridan-to'g'ri, deklarativ talab ko'pincha samarasiz bo'lib chiqadi. Shunga qaramay, qat'iy rioya qilishlari kerak bo'lgan xatti-harakat qoidalarini ajratib ko'rsatish mumkin, chunki ularning salomatligi va xavfsizligi bunga bog'liq. Buning uchun bo'lajak o'qituvchilarga ushbu qoidalarini tushuntirishning adekvat usulini topish va keyin ularning bajarilishini nazorat qilish juda muhim.

Hayot faoliyati xavfsizligi bo'lajak o'qituvchilarda tevarak dunyoni faol ravishda o'rganish va bu dunyoning bir qismiga aylanish imkoniyatini beradigan shart va vositadir. Faoliyat, ayniqsa, birgalikdagi faoliyat, ijtimoiy tajribani uzatishning o'ziga xos maktabidir. So'zda emas, balki amalda bola atrofida qanday xavf-xatarlar borligini, qanday qoidalar va tavsiyalarga amal qilish kerakligini ko'radi va tushunadi. Faoliyat ko'plab shaxsiy fazilatlarini shakllantirish shartini ta'minlaydi. O'z munosabatini ko'rsatish va uni aks ettirish qobiliyatini egallaydi harakatlar va amalda turli xil xavfli vaziyatlarda namoyon bo'ladi.

Bo'lajak o'qituvchilarda hayot faoliyati xavfsizligi ko'nikmasini rivojlantirishning yangi bosqichidagi barcha harakatlarni ikki guruhga bo'lish mumkin:

Birinchi guruhga o'yin va vizual faoliyat kiradi.

Ikkinchi guruhga odamlar dunyosiga real tarzda qo'shilish imkonini beruvchi faoliyat kiradi. Bu obyektiv faoliyat, mehnat, kuzatishdir. Shunday qilib, turli vositalar

orqali xavfsizlik asoslari bilan tanishadi. Ular dunyoni bilish manbasidir. Har bir vosita o'z-o'zidan va yagona pedagogik jarayonda tashkil etilgan boshqa vositalar bilan birgalikda muhim ahamiyatga ega.

Hayot xavfsizligi ko'nikmasini rivojlanish asoslari bilan tanishtirish usullariga quyidagilar kiradi:

- 1) taqqoslash usuli;
- 2) vaziyatlarni modellashtirish usuli;
- 3) takrorlash usuli;
- 4) tajriba o'tkazish usuli;
- 5) o'yin texnikasi.

Taqqoslash usuli. Ushbu usuldan foydalanganda, qaysi taqqoslashni boshlash kerakligini aniqlash kerak: o'xshashlik yoki qarama-qarshilik bilan taqqoslash. Taqqoslash usuli bolalarga guruhlash va tasniflash vazifalarini bajarishga yordam beradi.

Vaziyatni modellashtirish usuli. Bo'lajak o'qituvchilar obyektlarni kosmosda joylashtirishni, ularni o'zaro bog'lashni, xaritani "o'qishni" o'rganadilar. "Reja tuzamiz – maktab, sinf xaritasi, xavfli joylarni qizil doiralarda bilan belgilaymiz" kabi topshiriqlar. Bunday vaziyatlarni simulyatsiya qilish: sinfda tutun, qo'shni uyda tutun, suv quvuri yorildi. Nima qilmoqchisiz, qaysi yo'l to'g'ri. Vaziyatlarni simulyatsiya qilish bolaga olingan bilimlarni amalda qo'llash uchun amaliy ko'nikmalar beradi va fikrlash, tasavvurni rivojlantiradi hamda bolani hayotdagi ekstremal vaziyatlardan chiqish qobiliyatiga tayyorlaydi.

Takrorlash usuli. Eng muhim didaktik prinsip bo'lib, ularsiz bilimlarni o'zlashtirish va his-tuyg'ularni tarbiyalash kuchi haqida gapirish mumkin emas. Sinfda u yetakchi usul yoki metodik texnika sifatida harakat qilishi mumkin. Bo'lajak o'qituvchilar o'rganganlarini takrorlay olishlari kerak. Takrorlash umumlashmalarining paydo bo'lishiga olib keladi, xulosalarni mustaqil shakllantirishga yordam beradi, kognitiv faollikni oshiradi.

Tajribalar. Bolaga o'z g'oyalarini mustaqil ravishda hal qilish, tasdiqlash yoki rad etish imkonini beradi.

O'yin nayranglari. Ular kognitiv materialni o'zlashtirish sifatini yaxshilaydi va his-tuyg'ularni mustahkamlashga hissa qo'shadi. Hiylalardan biri xayoliy vaziyat bo'lishi mumkin: qadimgi odamlarga xayoliy sayohat, xayoliy qahramonlar bilan uchrashuv va boshqalar.

Farzand tarbiyasida oilaning o'rni shubhasizdir. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun ota-onalarning me'yori qanday? Bular "ideal ota-onalar", ya'ni oilada uyg'un munosabatlarni dunyoviy donolik, sabr-toqat, o'zaro tushunish, hurmat, haqiqat, go'zallik, mehr-oqibat asosida quradiganlardir. Bular o'z farzandlariga ijobiy o'rnatilgan aks ettiruvchi "ota-onalar burchaklaridagi" ma'lumotlardan foydalangan holda amalga oshiriladi. Haftalik dars jadvali ota-onalarga ko'p narsa aytmaydi. Lekin ular farzandlarining hafta davomida nima qilishlarini bilishga qiziqishadi. Ba'zan bolalarga beriladigan "uy vazifasi"ga kattalar ham o'z xohishi bilan qo'shilishlari mumkin. Har bir bo'lim uchun ota-onalar bilan maslahatlashiladi.

Maktab hayoti xavfsizligi kursi bu – bolaning kundalik hayotda xavfsiz xatti-harakatlari nazariyasi va amaliyotini qamrab oluvchi bilim sohasi. Kurs maktab o'quvchilarida shaxsiy xavfsizlik masalalariga ongli va mas'uliyatli munosabatni shakllantirishga qaratilgan.

Zamonaviy xavf-xatarlar hayot xavfsizligini o'rgatishning zamonaviy usullarini ham belgilaydi. Yuqori

axborot mazmuni talabalarning yuqori ko'rinishi, mustaqilligi va iloji bo'lsa, amaliy faoliyati bilan birga bo'lishi kerak. Faqat bu holatda uyda xavfsiz xulq-atvor qoidalarini o'rgatish samarali bo'ladi, o'quvchilarni haqiqiy vaziyatga imkon qadar yaqinlashtiradi, barcha yodlash kanallaridan foydalanadi.

Bolalar uchun muhim bo'lgan bilimlarni o'zlashtirish jarayonini optimallashtiradigan va oxir-oqibat ularning hayotini saqlab qoladigan amaliy tavsiyalar berilishi mumkin.

1. Hayot faoliyati xavfsizligi fani quyi sinflarda (1-sinf dan 4-sinf gacha) fan o'qituvchisi tomonidan o'qitilishi zarur.

2. Notanish yoki tajovuzkor odamlar bilan uchrashganda xavfsiz xatti-harakatlar masalalariga alohida e'tibor qaratish lozim.

3. Maktab o'quvchilarining ota-onalari va bolalarni maktabga kuzatib boradigan odamlar uchun maslahatlar zarur.

4. Maktab psixologi boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan psixologik trening o'tkazishi kerak, bu ularga to'g'ri "xavfsiz" xulq-atvor turini shakllantirish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini individual bosqichda rivojlanishi o'z ichiga quyidagilarni olishi kerak:

- Hayot faoliyati xavfsizligi sohasida eng yuksak maqsad va qadriyatlarni

shakllantirish;

- Insonlarning hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashiga ta'sir qiluvchi

shaxsiy sifatlarini rivojlantirish;

- Hayot faoliyatining barcha sohalarida xavfsizlikni ta'minlash borasidagi

bilim, ko'nikma va tajribalarni singdirish;

- Hayot faoliyatining xavfsizligiga dalil keltirish.

ADABIYOTLAR

1. Бельский В. Ю. Философия образования Ушинского К.Д.: дис. д-ра филос. наук. М., 2004. 363 с.
2. Струминский В. Я. Константин Дмитриевич Ушинский. М.: Молодая гвардия, 1943. 72 с.
3. Ушинский К. Д. О народности в общественном воспитании Пед. сош. в 6 т. МПедagogика, 1988. Т. 1. С. 195- 256.
4. Ушинский К. Д. О пользе педагогической литературы // Пед. сош.: в 6 т. М.: Педагогика, 1988. Т. 1. С. 160- 172.
5. Ушинский К. Д. Шеловек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии // Собр. сош.: в 10 т. М.; Л.: Акад. пед. наук РСФСР, 1950. 1576.

UDK:37:013:32 (575.1)

Lobar RIZAYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktranti
E-mail: lobarrizaeva15@gmail.com

Falsafa fanlar doktrori, dotsent Sh.N.To'rayev taqrizi asosida

TA'LIM VA FAN SOHASINI RIVOJLANTIRISH YANGI BOSQICHGA KO'TARILISHI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ta'lim tizimini rivojlantirish va modernizatsiya qilish, ma'naviy jihatdan barkamol insonni tarbiyalash, ta'lim va maorif tizimini takomillashtirish barobarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ta'lim dasturlari va o'quv-metodik materiallarni keng joriy etish masalalari tadqiq etilgan. Shuningdek, ta'lim siyosatida ta'lim bosqichlari negizida ta'lim tizimida nodavlat sektorini rivojlantirish masalalari ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim sohasida moliyaviy mablag'lar, ilmiy-texnik muammolar, innovatsion jarayonlar, modernizatsiya, rekonstruksiya, nodavlat sektor, inklyuziya prinsiplari.

RAISING THE DEVELOPMENT OF EDUCATION AND SCIENCE TO A NEW LEVEL

Annotation

In this article, the issues of wide introduction of modern pedagogical technologies, educational programs and teaching-methodical materials in the context of development and modernization of the educational system, education of a spiritually mature person, improvement of the educational and educational system are investigated. Also, the issues of development of the non-state sector in the education system based on the stages of education are covered in the educational policy.

Key words: Financial funds in the field of education, scientific and technical problems, innovation processes, modernization, reconstruction, non-state sector, principles of inclusion.

ПОДЪЕМ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ НА НОВЫЙ УРОВЕНЬ

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы широкого внедрения современных педагогических технологий, образовательных программ и учебно-методических материалов в контексте развития и модернизации системы образования, воспитания духовно зрелой личности, совершенствования учебно-воспитательной системы. исследовано. Также в образовательной политике освещаются вопросы развития негосударственного сектора в системе образования по этапам обучения.

Ключевые слова: Финансовые средства в сфере образования, научно-технические проблемы, инновационные процессы, модернизация, реконструкция, негосударственный сектор, принципы включения.

Kirish. Mustaqillikning birinchi yillaridanoq ta'lim tizimini isloh qilishga alohida e'tibor berildi. Chunki, aynan ta'lim milliy davlatchilikni barpo etish, ma'naviy uyg'onish, iqtisodiy rivojlanish yo'lida paydo bo'ladigan qiyinchiliklarni yengib o'tishda insonlarga kuch bo'ladi. modernizatsiya, rekonstruksiya, nodavlat sektor, inklyuziya prinsiplari.

Ta'lim sohasida davlatimizning eng muhim vazifalaridan biri, bu - ma'naviy jihatdan barkamol insonni tarbiyalash, ta'lim va maorif tizimini takomillashtirish, milliy uyg'onish g'oyasi asosida ma'naviy va ruhiy jihatdan yangi avlodni voyaga yetkazish qat'iy belgilab olindi. Ta'lim sohasida o'tish davrida umumiy va kasb ta'limi sifatining davlat standartini, ta'lim sohasida moliyaviy mablag'lardan samarali foydalanishni ta'minlash, ta'lim tuzilmalarini rivojlantirish vazifasi birinchi o'ringa chiqdi.

Mustaqillik yillarida yuzaga kelgan tamomila yangi tarixiy shart-sharoit ilm-fan sohasini tub islohot qilishni taqozo etdi. Zero, dolzarb ilmiy-texnik muammolar hal qilinishi respublikaning rivojlanishini ta'minlaydi. Istiqbolning dastlabki yillaridayoq ta'lim tizimining yetakchi bo'g'ini hisoblanmish oliy o'quv yurtlariga alohida e'tibor qaratildi. Chunki mustaqillikni mustahkamlovchi, milliy boylarning o'sishiga imkon yaratuvchi, kuchli, qat'iyatli mutaxassislar ayni shu bo'g'inda tayyorlanadi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Qarorda har bir oliy ta'lim muassasasi tomonidan xorijdagi yetakchi turdosh ilmiy-ta'lim muassasalari bilan istiqbolli hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'yish, o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan eng zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ta'lim dasturlari va o'quv-metodik materiallarni keng joriy etish, ilmiy-pedagogik faoliyatga yuqori malakali chet el o'qituvchilari va olimlarini jalb etish belgilangan[1].

Oliy ta'lim muassasalarining ilmiy salohiyatini mustahkamlash, oliy ta'lim tizimida ilmiy tadqiqotlarni yanada rivojlantirish, ularning akademik ilm-fan bilan integratsiyasini kuchaytirish, professor-o'qituvchilar tarkibining ilmiy faoliyati samaradorligini oshirish, iqtidorli talaba-yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish masalalariga ham katta e'tibor qaratiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Shahar ta'lim tizimini boshqarishda innovatsion jarayonlar". Ta'lim va jamiyat ajralmas. Jamiyat, umuman sivilizatsiya duch keladigan har qanday global muammolar muqarrar ravishda ta'lim sohasining holatiga ta'sir qilishi. Shubhasiz, ta'limni yangilash, uni modernizatsiya qilish zamonaviy maktabga bo'lgan ehtiyoj, zamon talabi (V.N. Jivikin).

"Mintaqaviy ta'lim tizimida innovatsion jarayonlarni boshqarish". Ijtimoiy rivojlanishning hozirgi bosqichida ta'lim inson faoliyatining eng keng va muhim sohalaridan biri, ijtimoiy hayotning boshqa barcha sohalar bilan chambarchas bog'liqligi. Ta'lim tizimining shaxs va jamiyatning sifatli ta'lim xizmatlariga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish qobiliyatini mamlakatning iqtisodiy va ma'naviy rivojlanish istiqbollarini belgilashi. Globallashuv va yangi texnologiyalar davrida ta'lim nafaqat ijtimoiy soha. Bu kompaniya va jamoat tashkilotlari, barcha fuqarolar, istisnosiz, sifatli ta'limdan manfaatdor bo'lgan mamlakatning kelajagiga sarmoya kiritishdir (N.N.Segedina).

«Upravleniye integratsionnymi protsessami v regionalnoy sisteme obrazovaniya» (G.F.Ushamirskaya). "Mintaqaviy ta'lim tizimida integratsiya jarayonlarini boshqarish". Ta'lim tizimi-bu mamlakatni ijtimoiy-madaniy inqirozdan olib chiqadigan "lokomotivlardan" biri bo'lgan ijtimoiy institut. "Ta'lim mamlakat iqtisodiy o'sishining eng muhim omilidir, - deydi J. I. Alferov va V. A. Sadovnichy. - Shuning uchun davlat tomonidan ta'lim tizimiga e'tiborni kuchaytirish, mamlakatning strategik manfaatlaridan kelib chiqqan holda ushbu sohani davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni kengaytirish zarur. Aynan shu yondashuv Rossiya iqtisodiyotiga global tendensiyalarga katta yo'qotishlarsiz moslashishga imkon beradi".

Tadqiqot metodologiyasi. Mamlakatimizda ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida, jumladan, oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, ilm-fanni rivojlantirish, o'qitishning zamonaviy shakl hamda texnologiyalarini joriy etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda.

O'zbekiston jamiyatida muvaffaqiyatli modernizatsiya amalga oshirilishi, jamiyatni zamonaviylashtirishda qo'lga kiritilgan yutuqlar muammolarning to'laligicha hal etilganligini bildirmaydi. Mamlakatimizda "oliy ta'lim tizimida innovatsiyalar o'rni", "zamonaviy kadrlarni tayyorlash - oliy ta'limning ustuvor vazifasi", "yangi bosqichida oliy ta'lim tizimidagi islohotlarning xususiyatlari", "Oliy ta'limning xalqarolashuvi: ta'lim standartlaridagi umuminsoniy va milliy o'ziga xosliklar", "Oliy ta'limda masofaviy ta'lim" kabi mavzulardagi ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. So'nggi yillarda fanlararo darajada jamiyat va oliy ta'lim modernizatsiyasi, mamlakatni demokratiyalashtirish, yetuk mutaxassislariga bo'lgan bo'shliqni to'ldirish masalalari bo'yicha maxsus tadqiqotlar olib borilishi zaruriyati paydo bo'lmoqda[2].

2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi doirasida Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish, sohada davlat boshqaruvi samaradorligini yanada oshirish, tizimdagi muassasalarning sifatli faoliyat yuritishini ta'minlash orqali yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashni tashkil etishga oid qator farmon va qarorlar qabul qilindi.

O'tkazilgan tahlil natijalariga ko'ra, ta'lim tizimida olib borilayotgan islohot aksariyat o'rinlarda chuqur ilmiy asoslarga ega bo'lmaganligi ma'lum bo'ldi hamda kadrlar tayyorlash tizimini isloh qilish zarurligi belgilandi. Shu bois O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» qabul qilindi.

- maktabgacha ta'lim va tarbiya;
- umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim;
- professional ta'lim;
- oliy ta'lim;
- oliy ta'limdan keyingi ta'lim;
- kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish;

- maktabdan tashqari ta'lim. Shuningdek, mazkur Qonun bilan, 1997-yil

29-avgustdagi "Ta'lim to'g'risida"gi hamda "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida"gi Qonunlar o'z kuchini yo'qotdi.

Ushbu Qonun rasmiy e'lon qilingan kundan e'tiboran kuchga kirdi.

Tahlil va natijalar. Maktabgacha ta'lim sohasidagi islohotlar bugungi kunda O'zbekistonda 13 ming 500 maktabgacha ta'lim muassasasi faoliyat ko'rsatmoqda. Bu yil Maktabgacha ta'lim vazirligi tizimga bolalar qamrovini 2018-yildagi 37,7 foizdan 52 foizga yetkazdi. 2020-yilda bu ko'rsatkich 59,5 foiz bo'lishi kutilmoqda, shuningdek, 85,2 foiz 6 yoshli bolalarni majburiy 1 yillik ta'lim bilan qamrab olish rejalashtirilgan.

Bu haqda Maktabgacha ta'lim vazirligida tashkil etilgan yil yakunlari sarhisobiga bag'ishlangan matbuot anjumanida ma'lum qilindi.

Ma'lumki, maktabgacha ta'lim vazirligi tashkil etilmasdan avval tizimda zamonaviy dasturlar joriy etilmagan, bolalarni maktabga tayyorlash bo'yicha muqobil, moslashuvchan modellar yetarli darajada rivojlanmagan, taraqqiy etgan mamlakatlar singari ijtimoiy, shaxsiy, hissiy, nutqiy, matematik, jismoniy va ijodiy rivojlantirish, atrof-muhit bilan tanishuvga yo'naltirilgan maxsus davlat ta'lim dasturlari tatbiq qilinmagan edi. Davlat maktabgacha ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan pedagog kadrlarning aksariyati o'rta maxsus ma'lumotga ega bo'lib, bolalarni maktab ta'limiga talab darajasida tayyorlash imkonini bermas edi. Bundan tashqari, maktabgacha ta'lim sifati monitoringini yuritish tuzilmaviy va tashkiliy jihatdan nazarda tutilmaganligi sababli, maktabgacha ta'lim muassasalaridagi ta'lim jarayonining sifati, samaradorligini baholash zamon talablariga umuman javob bermagan. Maktabgacha ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish, bolalarni maktabgacha ta'lim bilan bosqichma-bosqich to'liq qamrab olishni ta'minlash maqsadida Prezidentimizning 2017 yil 30 sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni bilan Maktabgacha ta'lim vazirligi tashkil etildi.

Vazirlik tashkil etilganidan so'ng ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratilmoqda. Respublikada davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari orasida sog'lom raqobat muhitini yaratish hisobiga barcha bolalarning maktabgacha ta'lim muassasalariga bosqichma-bosqich qamrab olinishini ta'minlash, ularga soliq imtiyozlari va preferensiyalar berish, budjetdan subsidiyalarni ajratish, shuningdek, bolalarning maktabgacha ta'limi va tarbiyasining muqobil shakllari amaliyotga tatbiq etilmoqda.

MTM milliy madaniy-tarixiy qadriyatlarni aks ettiruvchi va bolalikdan kitob o'qishga qiziqishni uyg'otuvchi o'quv-metodik, didaktik materiallar, o'yin va o'yinchoqlar, badiiy adabiyotlar bilan ta'minlanmoqda.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodlarni hisobga olgan holda bolalarni tarbiyalash va har tomonlama rivojlantirish masalalarini professional darajada hal etishga qodir bo'lgan maktabgacha ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlari qayta tayyorlanib, malakasi oshirilmoqda. Buning uchun Maktabgacha ta'lim muassasalari rahbar va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti tashkil etildi. Prezidentimizning 2019-yil 8-maydagi tegishli qarori bilan tizimni yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'limdan teng foydalanishini ta'minlash, maktabgacha ta'lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi

Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi tasdiqlandi.

Zamonaviy bilimlarni o'zlashtirish, chinakam ma'rifat va yukli madaniyat egasi bo'lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kepk. Bu borada mamlakatimizda jamiyat va oliy ta'lim modernizatsiyasi, mamlakatni demokratiyalashtirish, etuk mutaxassislariga bo'lgan bo'shliqni to'ldirish masalalari muhim ahamiyat kasb etmoqda[3].

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A. Karimov izohlaganidek: "Bugun, hamma bo'lmasa ham, lekin ko'pchilik odamlar yaxshi anglaydiki, faqat zamon bilan teng qadam tashlayotgan, tez o'zgarayotgan dunyoning qat'iy shart va talablariga javob berishga intilayotgan mamlakatning kelajagi yorug' bo'lishi mumkin[4].

2019-yil dekabr oyida "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi qonunning qabul qilinishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu qonun bilan 6 yoshli har bir bola maktabgacha 1 yillik majburiy tayyorgarlikdan o'tishi shartligi, jumladan, maktabgacha ta'limning turli shakllari belgilandi. Shuningdek, sudlanganlar yoki turli salbiy sabablar bilan ishdan bo'shatilgan fuqarolarning sohada ishlashi uchun qat'iy taqiqlar o'rnatildi. Bu esa korrupsiyalar yana rahbarlik lavozimiga qaytishi va talon-taroj bilan shug'ullanishining oldini oladi.

Oliy ta'lim tizimini modernizatsiyalashtirish O'zbekistonda ma'naviy tiklanish va rivojlanish davlat siyosatining muhim ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanganligi bejiz emas. Ta'lim tizimini sifatli yangilash O'zbekistonning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi va bu ijtimoiy hodisa hamisha yangilanib borishga ehtiyojlidir. Amerikalik olim N.Smelzer fikricha, modernizatsiya ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va siyosiy o'zgarishlarni o'z ichiga oladigan murakkab holat bo'lib, jamiyatdagi sanoatlashtirish jarayonlari hamda fan-texnika yutuqlarining samarali o'zlashtirilishi natijasida yuzaga keladi[4].

Maktabgacha ta'limning muqobil shakllari MTMLarda o'rin yetishmasligi muammosini tez, ortiqcha chiqimlarsiz samarali yechish imkoniyatini beradi. Bu shakllar, ayniqsa, MTMLar qurish imkoniyati bo'lmagan chekka va aholi soni kam bo'lgan hududlarda katta samara beradi. Vazirlik tashkil topganidan buyon MTMning oilaviy avtobuslardagi mobil, dengiz konteynerlari asosidagi modul, shuningdek, to'liq kunli bo'lmagan muqobil shakllari joriy etildi.

Maktablarda "vazir soati", "tadbirkorlik va bankirlar sabog'i" kabi dars amaliyotlarini joriy qilish lozim. Ularda ijro organlari rahbarlari, salohiyatli tadbirkorlar, malakali bank xodimlari dars o'tishi kerak[5].

"Biz maktab muammosiga birinchi darajali masala, deb qarashni davom ettirishimiz lozim. Maktab – faqatgina ta'lim beradigan maskan emas, barchamiz uchun yuksak ma'naviyat beshigiga, farzandlarimizni bolalikdan boshlab kasbga o'rgatuvchi dargohga aylanishi zarur[6].

2017-2021-yillarda oliy ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish dasturini ishlab chiqish, o'quv dasturlarini yanada zamonaviylashtirish, pullik xizmatlar ko'rsatish va moliyalashtirishning qo'shimcha manbalarini izlashda oliy o'quv yurtlarining vakolatlarini kengaytirish yo'li bilan ularning mustaqilligi bosqichma-bosqich rivojlantirib boriladi.

Keyingi bir yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining yetmishga yaqin farmon, qaror va farmoyishi qabul qilindi. Bu tom ma'noda ta'lim tizimidagi o'zgarish va yangilanishlar jarayonini boshlab berdi. Mamlakatimizda ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida, jumladan, oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, ilm-fanni rivojlantirish, o'qitishning zamonaviy shakl hamda texnologiyalarini joriy etish bo'yicha keng ko'lami ishlar olib borilmoqda.

2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi doirasida Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish, sohada davlat boshqaruvi samaradorligini yanada oshirish, tizimdagi muassasalarning sifatli faoliyat yuritishini ta'minlash orqali yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashni tashkil etishga oid qator farmon va qarorlar qabul qilindi. "Ta'lim to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining yangi tahrirdagi loyihasi ishlab chiqildi va u 2020-yil 23-sentyabrda qabul qilindi.

Mamlakatimizda oliy ta'lim tizimini rivojlantirish, bitiruvchilarni oliy ta'limga qamrab olinishini ko'paytirish, yoshlarning kasb egallashini ta'minlash borasidagi amaliy sa'y-harakatlarga ko'plab misollar keltirish mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, birgina ta'lim sohasidagi islohotlar ya'ni keyingi yillarda yurtimizda maktab, o'rta maxsus va oliy ta'lim tizimida raqobat muhitini shakllantirish, davlat-xususiy sherikchilik va xususiy sektor resurslaridan keng foydalanish, aholining oliy ta'lim bilan qamrab olinishini rivojlangan davlatlar darajasiga yetkazishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Shuni alohida e'tirof etish joizki, ilm-fan va innovatsion rivojlanish sohasida ijobiy o'zgarishlar kuzatilmogda. Hozirgi kunda mamlakatda ta'lim tizimini isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalari asosida ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish muhim maqsadimiz bo'lib kelmoqda.

Jahonda universitetlar turlicha omillar asosida shakllangan. Ba'zi oliy ta'lim dargohlari siyosiy ta'sirlar va shaxsiy tashabbus asosida vujudga kelgan bo'lsa, ayrimlari iqtisodiy taraqqiyot, shaharlashish hamda ilm-fan homiylari rahnamoligida vujudga kelgan. Universitetlarning tashkil topish tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, uning turlicha ekanini kuzatamiz. Ilmiy adabiyotlarda dunyoda ilk vujudga kelgan universitet 855-yilda Konstantinopolda, oldindan mavjud bo'lgan o'rta asr maktablari bazasida, Vizantiya davlat arbobi Varda va Lev Matematik (faylasuf olim) tomonidan asos solingan Magnavr (Konstantinopoldagi saroy nomi) universiteti ekani keltiriladi[7].

Bugun yangi O'zbekiston jahon hamjamiyati safida o'z o'miga ega bo'lib bormogda. Mamlakatdagi har bir soha zamonga xos va mos tarzda rivojlantirilib, har bir sohada yangilanish nafasi ufrumogda. Mamlakatimizda yoshlarga sifatli ta'lim berish, taraqqiyot bilan hamqadam bo'lib kelayotgan mutaxassislarni tayyorlash borasida ham izchil ishlar amalga oshirilmoqda. Oliy ta'lim sohasidagi islohotlar, avvalo qamrovni oshirish, institut va universitetlarning moliyaviy holatini yaxshilash, professor-o'qituvchilarni moddiy qo'llab-quvvatlashga qaratilayapti.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021. – 227-b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2020-yil 25-yanvar dagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi// <https://uza.uz/posts/05-01-2020>.
3. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. –T.: O'zbekiston, 2005. –B. 35.

4. Jumaniyazova N.S. "O'zbekiston oliy ta'lim tizimi modernizatsiyalashuvining ijtimoiy-falsafiy asoslari". 09.00.04. - Ijtimoiy falsafa bo'yicha Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent-2021. - 5-b.
5. Smelser N. Sociology. - New-Jersey, Prentice Hall, 1988.p 41.
6. G'oyibov B., Gadoyev H. O'lkamizda oliy ta'lim: Tarixiy omil va ilmiy asoslar. <https://uza.uz/uz/posts/respublikamizda-oliy-ta'lim-tarixiy-omil-va-ilmiy-asoslar-16-06-2020>.

UDK: 373.4.621

Feruza SAIDOVA,
Surxondaryo viloyati pedagoglari yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi o'qituvchisi
E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDU dotsenti, b.f.n (PhD) D.Kadirova taqrizi asosida

MODERN APPROACH "STEAM" TO THE FORMATION OF CREATIVE ACTIVITY OF PRESCHOOL CHILDREN

Annotation

This article describes the issues of organizing development centers in children's studies in preschool educational organizations based on a modern approach.

Educators play the role of children's assistants in development centers, provide a wide range of opportunities in the place of training and plan activities, taking into account the level of individual development of each child.

Key words: Modern approach, orientation, development, STEAM, critical thinking, independent thinking, active communication, individual mode.

СОВРЕМЕННЫЙ ПОДХОД «STEAM» В ФОРМИРОВАНИИ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В данной статье рассмотрены вопросы организации центров развития в обучении детей в дошкольных образовательных организациях на основе современного подхода.

Воспитатели играют роль помощников детей в центрах развития, предоставляют широкий спектр возможностей на месте обучения и планируют деятельность с учетом уровня индивидуального развития каждого ребенка.

Ключевые слова: Современный подход, центр, Развитие, STEAM, критическое мышление, независимое мышление, активное общение, индивидуальный подход.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJODIY FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISHDA "STEAM" ZAMONAVIY YONDOSHUVI

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar tadqiqotlarida rivojlanish markazlarini zamonaviy yondoshuv asosida tashkil etish masalalari yoritilgan.

Tarbiyachilar rivojlanish markazlarida bolalarning yordamchilari rolini o'ynaydilar, mashg'ulotlar olib boriladigan joyda imkoniyatlar kengligini ta'min etadilar va har bir bola individual rivojlanishi darajasini egallay olgan holda faoliyat turlarini rejalashtiradilar.

Kalit so'zlar: Zamonaviy yondoshuv, markaz, rivojlanish, STEAM, tanqidiy fikrlash, mustaqil fikrlash, faol muloqot, yakka tartib.

Kirish. Ta'limda Maktabgacha ta'lim, uzluksiz ta'lim tizimining dastlabki bosqichi hisoblanadi. Uning asosiy maqsadi - bola shaxsini har tomonlama barkamol va yetuk shaxs sifatida rivojlanishini ta'minlash, uning ichki qobiliyatlarini, ijodkorligini yuzaga chiqarish, o'qishga, doimiy ta'lim olish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirish va maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun tayyorlashdan iborat.

Buning uchun "Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari" va "Ilk qadam" o'quv dasturining ishlab chiqilishi uzluksiz ta'lim tizimida, aynan maktabgacha ta'limni samarali amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratdi. O'quv dasturida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishda bolalarning o'ziga xos belgilarga ega bo'lgan yoshga doir xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish va belgilangan indikatorlar asosida ta'lim tarbiya berish muhim ahamiyat kasb etishi qayd etiladi.

Albatta, maktabgacha ta'limni ham shaklan, ham mazmunan yangilashga qaratilgan bu kabi innovatsiyalar o'tonalardan tortib barcha pedagoglar bola tarbiyasi, uning ta'lim olishga tayyorgarligiga zamon talablaridan kelib chiqqan holda yondashuvini talab etadi. Maktabgacha ta'lim

tashkilotlari guruhlarida tashkil etiladigan rivojlanish markazlaridagi jarayonlar bolalarning doimiy ravishda yangi bilimlarni o'zlashtirishga, mustahkamlashga yordam beradi.

Bugungi dunyo kechagi kabi emas, ertangi kun ham bugungi kabi bo'lmaydi. Inson faoliyati barcha sohalarida dinamik rivojlanayotgan texnologiyalar joriy etilmoqda. Zamonaviy bolalarning 65 foizi bugungi kunda mavjud bo'lmagan kasblarni egallaydi. Kelajakdagi mutaxassislar texnologiya, ilm-fan va muhandislikning turli xil sohalaridan kompleks ta'lim va bilimlarga muhtoj bo'ladi. Bu kabi vazifalarni maktabgacha ta'limda keng qo'llanilayotgan STEAM dasturi orqali amalga oshirishimiz mumkin.

STEAM - hozirgi kunda dunyo ta'lim tizimining eng asosiy yo'nalishi bo'lgan innovatsion metodlaridan biri hisoblanib, ushbu metod yordamida fanlar alohida tarmoqlarda emas, balki integratsiyalashgan holda, umumiy bog'liqligini ko'rsatib o'rgatiladi.

Steam texnologiyasi maktabgacha ta'limda fanining vazifasi sifatida - bolalarga STEAM ta'lim texnologiyasidan foydalanish usullarini o'rgatish, STEAM ta'lim texnologiyasini ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llashda turli xil faoliyatlarni integratsiyalash, maktabgacha yoshdagi bolalarni ilk tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlash vazifalarini bajaradi.

STEAM bolalarda muammolarni tushunish, uning yechimlari haqida o'ylash, ijodiy va tanqidiy fikrlash kabi xususiyatlar va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Bugungi kunda STEAM-ta'lim dunyodagi asosiy tendentsiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda va amaliyot yondashuvni qo'llashda beshta sohani yagona o'quv sxemasiga integratsiyalashga asoslangan. STEAM yondashuvi tufayli bolalar tabiatni tushunib, dunyoni muntazam o'rganishadi va shu bilan qiziqishlarini, muhandislik fikrlash uslubini, tanqidiy vaziyatlardan chiqish qobiliyatini, jamoaviy ish qobiliyatini rivojlantirish va liderlik, o'z-o'zini namoyon qilish asoslarini o'rganishadi, o'z navbatida, bolalar rivojlanishining tubdan yangi darajasini ta'minlaydi.

Agar biz an'anaviy ta'limning asosiy maqsadi bilimlarni o'rgatish va bu bilimlardan fikrlash va ijod qilish uchun foydalanish deb aytsek, STEAM yondashuvi bizni olgan bilimlarni haqiqiy ko'nikmalar bilan birlashtirishga o'rgatadi. Bu maktabgacha yoshdagi bolalarga nafaqat ba'zi bir g'oyalarga ega bo'lish, balki ularni amalda qo'llash va amalga oshirish imkoniyatini beradi.

STEAM farzandlarimizga - ixtirochilar, kashfiyotchilarning kelajak avlodi, olim sifatida tadqiqotlar olib borish, texnologiyani shakllantirish, muhandis sifatida loyihalash, rassom sifatida yaratuvchi, matematik sifatida analitik fikr yuritishni o'yin orqali yuzaga keltiradi. Bugungi kunda STEAM-ta'lim dunyodagi asosiy tendentsiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda va amaliyot yondashuvni qo'llashda beshta sohani yagona o'quv sxemasiga integratsiyalashga asoslangan. Bunday ta'limning shartlari uning uzluksizligi va bolalarning guruhlarda o'zaro muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish bo'lib, bunda ular fikrlarni to'plashi va fikrlar almashadi. SHuning uchun, asosiy ta'lim dasturiga quyidagilar: Lego- texnologiyalar, bolalar tadqiqotlari kabi mantiqiy fikrlashni rivojlantirish modullari kiradi.

Loyihalar uchun ijodiy va innovatsion yondashuvlar. STEAM ta'limi oltita bosqichdan iborat: savol (vazifa), muhokamalar, dizayn, qurilish, test va takomillashtirish. Ushbu bosqichlar muntazam ravishda loyiha yondashuvining asosidir. O'z navbatida hamkorlik yoki turli imkoniyatlardan birgalikda foydalanish ijodkorlik asosi hisoblanadi. SHunday qilib, bir vaqtda bolalarda fan va texnologiyalarni qo'llash, yangi innovatsiyalarni yaratishi mumkin. Oqilona tashkil etilgan sog'lom ijtimoiy-ma'naviy muhit bolalarda izlanishga, tashabbus ko'rsatishga va ijodkorlik qobiliyatlarini namoyon etishga rag'bat uyg'otadi. Bunda tarbiyachilar bola rivojlanishi qanday kechayotganligi to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lishlari, buning uchun esa ularni doimiy rav^da nazorat qilib borishlari zarur bo'ladi.

Tarbiyachi o'quv materialini bolalarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda ularga munosib tarzda etkazadi. Maktabgacha ta'lim muassasalari pedagogik jamoasining o'rni shundan iboratki, ular har bir bolaning qiziqishi, qobiliyati va ehtiyojini inobatga olgan holda mos keladigan maqsadlar qo'yishlari, bolalardagi tabiiy qiziqishlarni qo'llab-quvvatlashlari, ularda borliqni birgalikda o'zlashtirish ko'nikmalarini shakllantirishlari kerak.

Bu yondashuv kelajakda bolalarda hayotiy muammolarni hal etishda yordam beradi. Ko'pgina rivojlangan davlatlarda, jumladan AQSH, Yaponiya, Isroil, Singapur, Rossiyada maktabgacha ta'lim muassalarida bolalarni ijodiy va ixtirochilik qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida mazkur yondashuv metodlaridan samarali foydalanib kelinmoqda.

Bola rivojlanishining o'ziga xosligini inobatga olishda, avvalo shuni tushunib etish kerakki, barcha bolalar rivojlanishning ma'lum bosqichlarini bosib o'tadilar, biroq bunda har bir bola noyob va takrorlanmasdir. Tarbiyachilar bolalarni aynan bir xil, o'xshash narsalar va faoliyat turlari bilan ta'minlashlari uchun ularning o'ziga xos, boshqalardan

ajralib turadigan rivojlanish ko'rsatkichlari to'g'risida to'liq tasavvurga ega bo'lishlari lozim. Shuningdek, tarbiyachilar bir xil yoshdagi turli bolalarning qobiliyatlari va qiziqishlaridagi farqlarga e'tibor bilan munosabatda bo'lishlari kerakligini mutaxassislar alohida ta'kidlashadi.

Bunda bola rivojlanishining o'ziga xosligiga doir, bolalar qiziqishlariga javob beruvchi faoliyat turlari, ya'ni ularning aqliy, ijtimoiy va ma'naviy etuklik darajasi nazarda tutiladi. Bunday faoliyat turlari bolalarning tabiatga qiziqishlariga, tajribadan qoniqish hosil qilishlariga va o'z g'oyalarini tajribada sinab ko'rish xoxish-istaklariga qaratilgandir.

STEM-ta'limning majburiy qismi bolalarni raqamli texnologiyalar bilan tanishishdir. Buning uchun "Multistudia" moduli yaratilgan. Bu bolalarning o'z animatsion filmini yaratish orqali turli loyihalarda bolalarning ish natijalarini umumlashtirish va zamonaviy darajada namoyish etish imkonini beradi. Bu axborotkommunikativ, raqamli va media texnologiyalarini rivojlantirish orqali bolalarning badiiy va texnik ijodini sintez qilishiga erishish mumkin.

"STEAM" texnologiyasi asboblari to'plamiga nimalar kiradi ?

Fridrix Frebelning didaktik tizimi - STEAM ta'lim moduli sifatida.

Jonli va jonsiz tabiat bilan tajriba o'tkazish - STEAM ta'lim moduli sifatida.

LEGO-qurilish, konstruksiyalash - STEAM ta'lim moduli sifatida.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik rivojlanish, intellektual qobiliyatlar ta'lim moduli sifatida.

Robototexnika - STEAM ta'lim moduli sifatida.

"Multistudiya" STEAM ta'lim moduli sifatida.

"F. Frebelning didaktik tizimi" o'quv modulida bolalarning tasavvurini boyitish fazoda oriyentirlash qobiliyatini bolalarda shakllantirishdan iborat[4].

Rivojlanish markazlaridagi ta'lim jarayonida bolalarning o'zlari tegishli rivojlanish markazini ixtiyoriy tanlay boshlaydilar. Bolalarni mustaqil guruhlarda ishlashi, individuallashtirishda tarbiyachi shunday faoliyat turlarini o'ylab topadiki, unda barchaga birdek ko'rsatma berilsa-da, biroq har bir bola undan kelib chiqqan holda o'zi mustaqil ravishda muvaffaqiyatga erishishiga imkon beriladi. Individuallashtirish darajasini optimallashtirish mumkin. Epchillik va topqirlik talab etiladigan faoliyat turini tanlagan va bolalarni diqqat bilan kuzatgan holda tarbiyachi zaruriyat tug'ilib qolsa topshiriq va materiallarni o'zgartirishi yoki moslashtirishi mumkin.

"Ilk qadam" o'quv dasturi asosida maktabgacha ta'lim muassasalarida quyidagi rivojlanish markazlari faoliyati yuritilishi nazarda tutiladi:

- Qurilish va konstruksiyalash markazi
- Syujet-rolli o'yinlar va dramalashtirish markazi
- Til va nutq
- Ilm-fan va tabiat markazi
- San'at markazi
- Musiqi va ritmika markazi[1].

Rivojlanish markazlari bolalarga o'zlarining shaxsiy ko'nikmalari va qiziqishlaridan kelib chiqqan holda ta'lim-tarbiya jarayonini mustaqil individuallashtirish imkoniyatini beradi. Masalan, san'at markazida bir bola qog'oz qirqadi, boshqa bola esa shu qog'ozdan qaychi bilan o'zi o'ylagan shaklchani kesib oladi. Stol ustida o'ynaladigan o'yinlar markazida bir bola to'rtta yog'och kubikdan shakl yasaydi, boshqa birov esa yigirma besh bo'lakli karton qog'ozli tasvimi tuzishni ma'qul ko'radi. Tarbiyachi jarayonda bolalarni kuzatadi va ularning rivojlanishiga daxldor fikrlarni yozib boradi. Ancha vaqtdan so'ng u bolalarga vazifani murakkablashtiruvchi materiallarni taklif etadi yoki vaziyatga qarab ana shu vazifalarni bajarishda bolaga to'g'ridan to'g'ri

yordam beradi. Bunday yo'l tutish tufayli bola yaxshi sur'atda o'sib-ulg'ayishi mumkin[6].

Kun tartibi turli mashg'ulot turlarini o'zida qamrab olishi lozim: kichik guruhlarda birgalikda va tarbiyachi hamkorligida yakka tartibda (individual) yoki mustaqil (ular tomonidan tanlagan mashg'ulotlarga vaqt ajratish kerak, chunki bolalar ongli tanlab olishni o'rganadilar, o'z qiziqish va qobiliyatlarini amalga oshiradilar).

Bolalarning o'z tanlovlarini amalga oshirishi, muammolarni hal etishi, atrofdagi kishilar bilan birgalikda harakat qilishi, individual maqsad qo'yishi va unga erishishni bilishlari lozim.

STEAM dasturida asosiy g'oya - "hech qanday so'z yoki vizual tasvirlar

aqlning rivojlanishi uchun asos bo'la olmaydi. Bola bularning barchasini laboratoriyada bajarib ko'rishi kerak".

STEM ta'lim tizimini kitoblar orqali ham maktabgacha ta'lim tashkilotidagi kichik yoshdagi bolaning hayotiga olib kirish samarali mexanizmlardan biri hisoblanadi. Kitob bolani STEM tizimiga olib kirishda kuchli trampoline bo'la oladi. Kitob bola uchun faoliyat va jarayon orasidagi bog'lovchi vosita bo'ladi.

Misol uchun kitobdagi daraxtlar haqida bolalar bilan suhbat qurib, bog'cha hududidagi daraxtlarni o'rgansa bo'ladi.

Kitob bolani yoshligidan ilm-fanga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi, kitob orqali bolada fanga oid so'z boyligi ortadi. Bu yerda muhim jihat STEM tamoyillariga asoslangan kitobni ensiklopediya kitoblari bilan adashtirmaslik. Bunda bolalar STEAM ta'limini o'zlashtirishning kichik manba asosida ulkan ma'lumotlarga ega bo'ladi, shu bilan birga bolada xotira mustaxkamligi, so'z erkinligi, tafakkur rivojlanishi hamda shu bilan bir qatorda bilim olishga bo'lgan ishtiyoqining rivojlanishi shakllanib boradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, shuni ta'kidlashni istardikki, an'anaviy o'qitish uslublari bilan taqqoslaganda, o'rta maktabdagi STEAM yondashuvi bolalarni tajribalar o'tkazishga, modellar tuzishga, mustaqil ravishda musiqa va filmlar yaratishga, o'z g'oyalarini haqiqatga aylantirishga va yakuniy mahsulotni yaratishga undaydi. Ushbu ta'lim yondashuvi bolalarga nazariya va amaliy ko'nikmalarni samarali tarzda birlashtirishga va uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarini oson zabt etishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. "Ilk qadam" Maktabgacha ta'lim muassasasining Davlat o'quv dasturi. T.: 2018.
2. Asqarova O'.M. Pedagogika: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik / Asqarova O'.M., Xayitboyev M., Nishonov V.S.; O'zR oliy va o'rta-maxsus ta'lim vazirligi. - T.: "Talqin", 2008. – 288-b.
3. Уринова Ф., Отажонов Ж.. К проблеме ситуационно-позиционного обучения педагогов системы повышения квалификации.«Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук». Журнал научных публикаций. Москва. 2015. 171 -172 стр.
4. Didactic games in preschool educational system. F.U. Urinova- Problembi sovremennoy nauki i obrazovaniya, 2020-elibraru.ru
5. Urinova F.U. The development logical thinking of primary school students in mathematics. European journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Vol.8/No 2, 2020.Part II/ISSN. 2056-5852. AQSH.
6. Дубровина И.В. "Зависимость развития познавательных интересов детей от характера их подготовки к школе", "Некоторые актуальные психолого-педагогические проблемы воспитания и воспитывающего обучения". М., 1976. С. 291300.
7. Urinova Feruza Uljaevna, Sharofutdinova Rano Shavkatovna. DOI: 10.5958/2249-7137.2021.00358.X "Development and education of preschool children" ACADEMICIA. An International Multidisciplinary Research Journal. (Double Blind Refereed & Peer Reviewed Journal).ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 2, February 2021.

UDK : 159.947.5:373(575.1)

Xolida SALAHIDINOVA,
O'zMU Psixologiya kafedrası tayanch doktoranti
E-mail: salaxidinovaxolida@gmail.com.

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi D. Arapbaeva taqrizi asosida

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT OF VISUAL ART MOTIVES IN PRESCHOOL CHILDREN

Annotation

This article discusses the influence of the child's personality and psychological characteristics, psychological environment, family and parental factors, and preschool educational institution on the development of visual art motives in preschool children.

Key words: Preschool age, motive, fine art, preschool children, motives of fine art, family, organization of preschool education, psychological characteristics.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МОТИВОВ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА У ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В данной статье рассматривается влияние личностно-психологических особенностей ребенка, психологической среды, семейных и родительских факторов, дошкольного образовательного учреждения на развитие мотивов изобразительного искусства у дошкольников.

Ключевые слова: Дошкольный возраст, мотив, изобразительное искусство, дошкольники, мотивы изобразительного искусства, семья, организация дошкольного воспитания, психологические особенности.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TASVIRIY SAN'AT MOTIVLARI RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda tasviriy san'at motivlari rivojlanishida bola shaxsi va uning psixologik xususiyatlari, psixologik muxit, oila va ota ona omili, maktabgacha ta'lim muassasi ta'siri to'g'risida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha yosh, motiv, tasviriy san'at, maktabgacha yoshdagi bolalar, tasviriy san'at motivlari, oila, maktabgacha ta'lim tashkiloti psixologik xususiyatlar.

Kirish. Jahonda maktabgacha ta'lim tizimi shu yoshdagi bolalarni rivojlantiruvchi asosiy bo'g'ini hisoblanadi. Bu haqda YuNESKOning "Ta'lim hamma uchun" nomli bayonotida "professional maktabgacha ta'lim tizimi bolalarning intellektual rivojlanishida muhim rol o'ynashi zarurligi va davlatlarni bunday ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishga chaqirishi orqali, ulardagi maktabgacha ta'lim muassasalariga jalb etilgan kadrlar sifatini nazorat qilish zarurligiga e'tibor qaratishi lozimligi" aytilgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Xozirgi zamon psixologiyasida maktabgacha yosh davri asosiy davr sifatida tasniflanadi. Xorij psixologiyasi namoyondalaridan J. Rotter, G. Kelli, X. Xekxausen, J. Atkinson, D. McClelland, R. Cattell, Z. Freyd Hamdo'stlik davlatlaridan L.S.Vigodskiy, K.D.Ushinskiy, A.F.Lazurskiy, D.A.Leontev V.N.Myasishev, P.N.Yakobson, Ye.P.Ilin, O'zbek olimlaridan E.G.G'oziev,

G'.B.Shoumarov, V.M.Karimova, B.R.Qodirov, O'.B.Shamsiev, N.S.Jo'raev, F.I.Haydarov, K.X.Rahimova, M.A.Abdullaeva, G.A.Yakubovalar muammo yuzasidan tadqiqot ishlari olib borganlar.

Tadqiqot metodologiyasi. Rus va sobiq sho'ro psixologiyasi namoyondalari K.D.Ushinskiy, I.M.Sechenov, I.P.Pavlov, V.M.Bexterev, A.F.Lazurskiy, V.N.Miyasishchev, A.A.Uxtomskiy, D.N.Uznadze, S.L.Rubinshteyn, A.N.Leont'ev, P.M.Yakobson, V.S.Merlin, L.I.Bojovich, V.I.Selivanov, V.G.Aseev va boshqalar mazkur muammo yuzasidan tadqiqot ishlari olib borganlar [2].

Tahlil va natijalar. Biz tadqiqot ishimiz davomida quyidagi 4 ta metodika tavsiya qildik. Tadqiqotimizda jami 3030 nafar sinaluvchi ishtirok etgan bo'lib, shundan 1657 nafar o'g'il bolalar 54,7% ni, 1373 nafar qiz bolalar 45,3% ni tashkil etdi.

1-jadval. Metodikalar o'rtasidagi jins tafovutlari tahlili (Mann-Uitni -mezoni asosida)

Ko'rsatkichlar	O'rtacha rang		U	P
	Qiz (n=1373)	O'g'il (n=1657)		
Faoliyatga yo'nalganlik	1433,35	1614,64	1001415,5	0,000***
Yetishmagan elementni topish va chizish	1487,21	1549,64	1090660,5	0,047*
Rasmlarni birlashtirish	1464,71	1576,80	1053367,5	0,000***
Mustakil rasmlar chizish	1499,66	1534,61	1111286	0,269
Vartegg aylanalari	1482,37	1555,48	1082641	0,015*
Uycha metodikasi	1476,06	1563,10	1072182	0,005**

Izoh: * - $p \leq 0,05$ (95%), ** - $p \leq 0,01$ (99%), *** - $p \leq 0,001$ (99.9 %).

Izlanishlarimiz davomida olingan metodikalarning jins tafovuti bo'yicha tahlilini amalga oshirish orqali biz uchun maqsadimizga erishishda "as qotadigan" ma'lumotlarga ega bo'ldik. Xususan, faoliyatga yo'nalganlik shkalasi bo'yicha qizlarda o'rtacha rang 1433,35 ni, o'g'il bolalarda 1614,64 ni tashkil etib, natijalar o'rtasida ahamiyatli farqlar kuzatilganini ko'rishimiz mumkin ($U=1001415,5$, $p<0,001$). Mazkur shkala bo'yicha o'g'il bolalarning qizlarga nisbatan yuqoriroq ko'rsatkich olishini ularning tabiatiga xos bo'lgan universallik, har qanday holatga ko'nikib ketish, shuningdek, "yigit kishiga qirq hunar ham oz" qabilidagi maqolning ilk bolalik paytidan boshlab oilada, tarbiya jarayonida singdirilishining natijasi ekanligi bilan izohlashimiz mumkin.

2-jadval. Metodikalar o'rtasidagi yosh ko'rsatkichlari tahlilining shkalalariga bog'liqligi (Kruskal-Uollis N-mezoni)

Ko'rsatkichlar	O'rtacha ranglar (n=3030)					H	P
	3 yosh (n=332)	4 yosh (n=461)	5 yosh (n=601)	6 yosh (n=782)	7 yosh (n=854)		
Faoliyatga yo'nalganlik	1266,08	1269,28	1424,73	1637,64	1697,41	134,626	0,000***
Yetishmagan elementni topish va chizish	1167,48	1203,98	1493,95	1681,63	1682,00	175,671	0,000***
Rasmlarni birlashtirish	1256,21	1229,41	1472,21	1567,92	1753,20	160,758	0,000***
Mustakil rasm chizish	1203,61	1121,72	1353,56	1713,02	1782,41	280,509	0,016*
Vartegg aylanalari	1469,91	1424,06	1430,31	1593,47	1571,15	23,876	0,000***
Uycha metodikasi	1088,71	1134,45	1310,75	1674,47	1885,64	393,622	0,000***

Izoh: *- $p<0,05$ (95%), ***- $p<0,001$ (99.9 %).

Faoliyatga yo'nalganlik shkalasi bo'yicha 3 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1433,35 ni, 4 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1433,35 ni, 5 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1433,35 ni, 6 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1433,35 ni, 7 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1433,35 ni tashkil etgani holda ahamiyatli farqlar kuzatildi ($N=134,626$, $p<0,001$). Mazkur shkala yuzasidan farqlar chiqishi kuzatilgani holda, bizni qiziqitirgan jihat mavjud farqlarning qanchalik ahamiyatli ekanligi bilan xarakterlidir. Ko'rib turganimizdek, 3 va 7 yoshdagi maktabgacha yosh davridagi sinaluvchilarimizning natijalari o'rtasida sezilarli tafovutlar bo'lganligini, 7 yoshli bolada ko'proq faoliyat o'yindan asta-sekin o'qish faoliyatiga o'tganligidan, unda tasviriy san'at motivlari yangicha tus olib, o'qish faoliyatining ajralmas bir qismi sifatida bo'layotgani bilan tavsiflansa, 3 yoshli bolalarda o'yin faoliyatiga chambarchas ravishda rasm chizish faoliyati faqat tezroq "vaqt o'tkazish", tarbiyachi-pedagogning "gaplariga kirgandek" o'zini ko'rsatish, shuningdek, atrofdagilarning maqtoviga va e'tiboriga sazovor bo'lish vositasi sifatida gavdalanadi, deyishimiz mumkin.

Yetishmagan elementni topish va chizish shkalasi bo'yicha 3 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1167,48 ni, 4 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1203,98 ni, 5 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1493,95 ni, 6 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1681,63 ni, 7 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1682,00 ni tashkil etgani holda ahamiyatli farqlar kuzatildi ($N=175,671$, $p<0,001$). Xuddi yuqorida tahlil qilingani kabi 3 va 7 yoshli bolalar o'rtasida ahamiyatli farqlar kuzatildi.

Rasmlarni birlashtirish shkalasi bo'yicha 3 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1256,21 ni, 4 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1229,41 ni, 5 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1472,21 ni, 6 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1567,92 ni, 7 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1753,20 ni tashkil etgani holda ahamiyatli farqlar kuzatildi ($N=160,758$, $p<0,001$). Navbatdagi tahlilni amalga oshirar ekanmiz, yuqoridagi metodikalardan farqli ravishda, eng yuqori va eng quyi ko'rsatkichlari 4 va 7 yoshli maktabgacha yosh davridagi sinaluvchilarimizning natijalar o'rtasida kuzatildi. Rasmlarni birlashtirishda yangi maktabgacha ta'lim jarayoniga qadam qo'yan bolalarga nisbatan "1 yillik tajribaga" ega 4 yoshli bolalar elementlarni o'zaro aloqadorligini aniqlash, figuralarni mos ravishda birlashtirishda qiyinchiliklarda duch kelishar ekan. Ushbu holatni ularning psixologik, fiziologik holatlari bilan bir

Yetishmagan elementni topish va chizish shkalasi bo'yicha qizlarda o'rtacha rang 1487,21 ni, o'g'il bolalarda 1549,64 ni tashkil etib, natijalar o'rtasida ahamiyatli farqlar kuzatilganini ko'rishimiz mumkin ($U=1090660,5$, $p<0,05$). Ushbu keltirilgan shkala ko'rsatkichlari bo'yicha ham o'g'il bolalarda qizlarga nisbatan sezilarli tafovutlar kuzatilganligini ko'rishimiz mumkin.

Rasmlarni birlashtirish shkalasi bo'yicha qizlarda o'rtacha rang 1464,71 ni, o'g'il bolalarda 1576,80 ni tashkil etib, natijalar o'rtasida ahamiyatli farqlar kuzatilganini ko'rishimiz mumkin ($U=1053367,5$, $p<0,001$). Navbatdagi tahlilga e'tibor beradigan bo'lsak, yuqoridagi shkalalarda kuzatilganidek, o'g'il bolalarda ustunliklar qizlarning natijalariga nisbatan ko'proqni tashkil etdi.

qatorda maktabgacha ta'lim tashkilotidagi ijtimoiy omil bo'lmish ta'lim va tarbiya jarayonida yuzaga keladigan ma'lum tasviriy san'at mashg'ulotlaridagi xilma-xillikning mavjudligi bilan ham izohlashimiz mumkin.

Mustaqil rasm chizish shkalasi bo'yicha 3 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1203,61 ni, 4 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1121,72 ni, 5 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1353,56 ni, 6 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1713,02 ni, 7 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1782,41 ni tashkil etgani holda ahamiyatli farqlar kuzatildi ($N=280,509$, $p<0,05$).

Vartegg aylanalari metodikasi bo'yicha 3 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1469,91 ni, 4 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1424,06 ni, 5 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1430,31 ni, 6 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1593,47 ni, 7 yoshli bolalarda o'rtacha rang 1571,15 ni tashkil etgani holda ahamiyatli farqlar kuzatildi ($N=23,876$, $p<0,001$). Ushbu metodika bo'yicha ahamiyatimizni tortgan jihat 3 yoshli bolalarda emas, aksincha 4 yoshli bolalarda pastroq natija kuzatilganida bo'ldi. Mazkur fakt asosida 3 yoshli bolada rasm chizishga qiziqishning ustunligi 4 yoshdagi bolaga nisbatan baland bo'ladi, deyishimiz mumkin. Chunki, u maktabgacha ta'lim tashkiloti muhitiga moslashish uchun tarbiyachilari tomonidan berilgan vazifalarni uddalashga harakat qiladi, muhitga moslashishga intiladi. 4 yoshli bola esa ancha "tajriba orttirgan" bo'lib, u rasm chizishning sir-asrorlarini "o'rganish" bosqichida. Unga faqat yangi ko'nikmalar qiziqarli tuyuladi. 7 yoshli bolalarga nisbatan 6 yoshda mazkur metodika bo'yicha natijalarning yuqori bo'lishi esa, 7 yoshli bolaning o'y-xayolini "maktab tashvishlari" egallaganligi, yangi harflar, rasm chizishdan tashqari o'quv mashg'ulotlariga asosiy e'tibor berayotganligi bilan izohlash mumkin bo'lsa, 6 yoshli bolalarda hali hanzur maktabgacha ta'lim tashkilotining kunlik "rejim"iga amal qilgan holda, berilgan topshiriqlarni o'yin faoliyati bilan hamohang holda bajarishga ko'nikkanligi sababli ham ularda ijodiy qobiliyatlarga asoslangan holda rasm chizish motivi ustunlik qildi, deb taxmin qilishimiz mumkin.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda tasviriy san'at motivlarini shakllanishi ulardagi turli faoliyatga yo'nalganlik darajasining ham rivojlanib borishiga o'z ijobiy ta'sirini ko'rsatishi oqibatida, bolada kreativlik, fikrlar va qarashlar xilma-xilligi kabi tasviriy san'at asarini yaratishda muhim bo'lgan "komponentlar" uyg'unlashib borar ekan ($r=0,320$;

p≤0,01). Tabiiyki, bolada atrof-muhitni anglash, hodisalarni badiiy bo'yoq-tasvirlar orqali xotirada muhrlash jarayoni kuchayar ekan, undagi turli faoliyat yo'nalishlarida o'zini sinab ko'rish imkoniyati ham ortib boraveradi. Tasviriy san'at motivlari bolada faoliyatning har qanday ko'rinishida o'zining ijodkorlik darajasini amaliy hayot faoliyatiga tatbiq etishga ko'maklashadi. Hozirgi vaqtda "ijodkorlik" hodisasining

3-jadval. Tadqiqotda qo'llanilgan metodikalar o'rtasidagi korrelyatsion aloqadorlik ko'rsatkichlari taxlili (Ch.Spirmen mezonini asosida)

Metodikalar nomi	Bolalarda tasviriy san'at motivlari shakllanishi	Faoliyatga yo'nalganlik	Yetishmagan elementni topish va chizish	Rasmlarni birlashtirish	Mustakil rasminchizish	Vartegg aylanalari	Uycha metodikasi
Bolalarda tasviriy san'at motivlari shakllanishi	1	0,320**	0,511**	0,510**	-0,029	0,416**	0,360**
Faoliyatga yo'nalganlik shkalasi		1	0,380**	0,409**	-0,028	0,234**	0,417**
Yetishmagan elementni topish va chizish shkalasi			1	0,756**	0,047**	0,493**	0,491**
Rasmlarni birlashtirish shkalasi				1	0,047*	0,472**	0,603**
Mustakil rasm chizish shkalasi					1	0,037*	0,017
Vartegg aylanalari						1	0,560**
Uycha metodikasi							1

Izoh: *- p≤0,05 (95%), ** - p≤0,001 (99%).

Shuningdek, musbat korrelyatsion aloqadorlik ko'rsatkichlari bolalarda tasviriy san'at motivlarini shakllanishi va yetishmagan elementni topish va chizish metodikalari (r=0,511; p≤0,01), tasviriy san'at motivlarini shakllanishi va rasmlarni birlashtirish metodikalari (r=0,510; p≤0,01), tasviriy san'at motivlarini shakllanishi va Vartegg aylanalari metodikalari (r=0,416; p≤0,01), tasviriy san'at motivlarini shakllanishi va uycha metodikalari (r=0,360; p≤0,01) o'rtasida aniqlangan bo'lib, yuqoridagi fikrimiz tasdig'i o'laroq, maktabgacha yoshdagi bolalarda tasviriy san'at motivlari shakllanishining yuqori darajasi kelajakda bola hayotida turli vaziyatlarga duch kelganda ijodkorlik orqali samaradorlikka erishish mumkinligida; yetishmagan elementlarni, predmetlarni topish – ziyraklik, mayda detallarga e'tiborli bo'lishda, rasmlarni birlashtirish – yaxlit strategik qaror qabul qilishda, uycha metodikasi – badiiy san'at asarlarini baholash va tasavvurdagi uy maketini ishlab chiqishda namoyon bo'lar ekan.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot ishimizning nazariy taxlili va amaliy natijalariga asoslanib quyidagi xulosaga keldik: Maktabgacha yoshdagi bolalar imkoniyatlarini aniqlash va ularni yuzaga chiqarishdagi samaradorlik pedagog-tarbiyachining ustaligiga, uning vaqtida yordamga

umumiy qabul qilingan ta'rifi mavjud emas, bu nazariy tadqiqotlar va psixologik-pedagogik amaliyotni murakkablashtirganligi sababidan, maktabgacha yoshdagi bolalarda tasviriy san'at motivlarini shakllanishining ijtimoiy, psixologik, pedagogik, fiziologik determinantlarini o'rganish tadqiqot mavzumizning dolzarbligini yana bir karra oshirishi bilan tavsiflanadi.

kelishi, bola bilan hamkorlik munosabatini o'rnatish mahoratiga bog'liqligi, tasviriy faoliyat mashg'ulotlarida ranglarni ko'rish, o'rganish orqali bolalarda xotira rivojlanishi, chizgan narsalarining rangi, shaklini ajratish orqali ularda tafakkur rivojlanishi, chizgan rasmlarini mukammal ko'rsatish uchun asta-sekin detallar qo'sha boshlashi orqali ulardagi tasavvur rivojlanishi va bola o'zi tomonidan chizilgan rasmlarni aytib berishi orqali nutqning rivojlanishi, maktabgacha yoshdagi bolalarni tasviriy san'at bilan shug'ullanirish ulardagi mayda motorikani rivojlantirishning eng samarali usuli ekanligi, ijodiy shaxsni shakllantirish psixologik nazariya va amaliyotning muhim vazifalaridan biri bo'lib, maktabgacha yoshdagi bolalik - bu bolalar hayotidagi juda muhim davr ekanligi, aynan shu yoshda har bir bola kichik kashfiyotchi bo'lib, uning atrofida notanish va hayratlanarli olamni kashf etishdan quvonch va hayratga tushishda tasviriy faoliyatning ahamiyati orqali bolalarning imkoniyatlari va ijodkorlik qobiliyatlari shakllanishi va rivojlanishi, maktabgacha yoshdagi bolalarda tasviriy san'at motivlarini shakllanishida yosh xususiyatlariga bog'liqligi, maktabgacha yoshdagi bolalardagi ijodkorlik va tasviriy san'atga bo'lgan motivlar qiz bolalarga nisbatan o'g'il bolalarda yuqori ekanligi aniqlandi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2017-yil 20-sentyabr BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqi. "Xalq so'zi", 2017-yil 23-sentyabr №192.
2. <https://news.un.org/ru/story/2016/10/1095001>.
3. Ильин У.П. Мотивация и мотивы. Питер 2008 г.
4. Выгодский Л.С. Избранные психологические исследования – М.: Изд-во АН СССР. 2004 г. 85 стр.
5. Акулина Н.Н. Влияние общего интеллекта и мотивации на успешность усвоения знаний //Ананьевские чтения-99: Тезисы научно-практической конференции.—СПб., 1999.
6. Леонтьев Д.А. Системно-смысловая природа и функции мотива // Вестник МГУ. —1993. — № 2
7. Мясищев В.Н. Психология отношений. — М.-Воронеж, 1995
8. Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. — М., 1969
9. Ломов Б.Ф. Вопросы общей, педагогической и инженерной психологии. М.: Педагогика 1991 г. 45 стр.
10. G'oziev E.G'. Psixologiya metodologiyasi. T.Noshir 2013-y.

UDK:53.35.014.50

Ra'no SALOMOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti erkin tadqiqotchisi
E-mail:sirojiddin@umail.uz

QarMII dotsenti PhD. Ismoilov D.M. taqrizi asosida

METHODS OF TEACHING COMPUTER SCIENCE BASED ON THE ORGANIZATION OF A CLUSTER ENVIRONMENT OF MODERN FORMS OF EDUCATION

Annotation

In this article, the development of educational clusters covering the entire period of personality formation is considered as one of the relevant areas of adaptation of the education sector to external market conditions, which makes it possible to implement the principles of organizational and economic impact, methods and modern approaches to managing the educational services market, resource interaction, identification of collective interests and cooperation of all participants in the educational process.

Key words: Software tools, electronic resource, animation, software package, software product, professional activity, technology, project, construction.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ИНФОРМАТИКИ НА ОСНОВЕ ОРГАНИЗАЦИИ КЛАСТЕРНОЙ СРЕДЫ СОВРЕМЕННЫХ ФОРМ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В данной статье развитие образовательных кластеров, охватывающих весь период становления личности, рассматривается как одно из актуальных направлений адаптации сферы образования к внешним рыночным условиям, позволяющее реализовать принципы организационно-экономического воздействия, методы и современные подходы к управлению рынком образовательных услуг, ресурсного взаимодействия, выявления коллективных интересов и сотрудничества всех участников образовательного процесса.

Ключевые слова: Программных средств, электронный ресурс, анимация, программный пакет, программный продукт, профессиональная деятельность, технология, проектирования, конструкторский.

ZAMONAVIY TA'LIM SHAKLLARINING KLASTERLI MUHITINI TASHKILLASHTIRISH ASOSIDA INFORMATIKA FANINI O'QITISH METODIKASI

Аннотация

Ushbu maqolada shaxsni shakllanishining butun davrini qamrab oluvchi ta'lim klasterlarini rivojlantirish tashkiliy iqtisodiy ta'sir etish tamoyillari, ta'lim xizmatlari bozorini boshqarish metodlari va zamonaviy yondashuvlar, resurslarning o'zaro ta'siri, barcha ta'lim jarayoni ishtirokchilarining jamoaviy qiziqishlari va hamkorligini aniqlashni amalga oshirish imkonini beruvchi ta'lim sohasini tashqi bozor sharoitlariga moslashtirishning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Dasturiy vosita, elektron resurs, animatsiya, dasturiy paket, dasturiy mahsulot, kasbiy faoliyat, texnologiyalar, loyihalash, konstruktorlik.

Kirish. O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida innovatsion ilmiy tadqiqotlar va ta'lim loyihalarini o'zida mujassamlashtirgan ilmiy-ta'lim markazlarini shakllantirish ko'zda tutilgan [1]. Oliy ta'lim tizimini takomillashtirish, mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish va uni biznes-jamiyat talablariga moslashtirish nuqtai nazaridan rejalashtirilgan ta'lim vazifalarini hal etishning eng muhim sharti muayyan tarmoq muammolarini hal etishga yo'naltirilgan klaster shaklidagi ko'p bosqichli hududiy ta'lim tizimlarini yaratish va shakllantirish hisoblanadi. Jahon iqtisodiyotida klasterlar paydo bo'lishining eng muhim sababi sanoatdagi texnologik o'zgarishlar ko'lamining cheklanishi va raqobatning kuchayishi hisoblanadi. Korxonaning bir o'zi bozorga kira olmaydi, u boshqasi bilan birlashishi kerak[1].

M.Porter mamlakatlar va mintaqalar raqobatbardoshligi bilan bog'liq klaster modelini ishlab chiqdi. M.Porterning fikriga ko'ra, klaster – bu geografik jihatdan qo'shni bo'lgan ma'lum bir sohada faoliyat olib boruvchi va bir-birini to'ldiruvchi hamkor kompaniyalar (yetkazib beruvchilar, ishlab chiqaruvchilar va boshqalar) hamda ular bilan bog'liq tashkilotlar (ta'lim muassasalari,

davlat boshqaruvi organlari, infratuzilma kompaniyalari), guruhidir. M.Porter "raqobatbardosh" deb nom olgan, klaster doirasiga kiruvchi, tashkilotlarning afzalliklariga erishish shartlari tizimini belgilaydi, ularga:

- Ichki talab shartlari: jahon bozori talablarining rivojlanish kursiga o'xshashlik, talabning sifat va hajmga muvofiqligi;

- Omilli shartlar: inson va tabiiy resurslar, ilmiy-axborot salohiyati, infratuzilma, kapital;

- Xizmat ko'rsatish va turdosh sohalar: zamonaviy texnologiyalar va xom ashyoni, yarim tayyor mahsulotlar va asbob-uskunalar hamda xom ashyo bilan ta'minlash sohalar:

- Tashkilotning tuzilishi va strategiyasi, tashkilotlarning tarmoq ichidagi raqobati: maqsadlar, firmalarni boshqarish, tashkil etish usullari, strategiyalar, tarmoq ichidagi raqobat [2].

Shunday qilib, klaster tushunchasi ishlab chiqarish muhitidan mintaqaviy klaster, ta'lim klasteri kabi pedagogik tushunchalariga o'zgardi. Klaster tushunchasi ishlab chiqarish, iqtisodiy klaster tushunchasidan ijtimoiy klaster, ta'limda innovatsion jarayonlarni shakllantirish klasteri va boshqalar. Ushbu atamaning etimologiyasini tahlil qilgan holda, uni

birlashma, sektor, qator kabi an'anaviy tushunchalarga mos holda, Y.I.Sokolovning ta'rifiga ko'ra, ta'lim klasteri faqatgina mexanik birlashma xususiyatiga ega emas. Ta'lim klasteri ta'lim mazmunini yangilashning mobilligi, funktsionalligi va jamiyati tomonidan talab qilinadigan ta'lim yo'nalishlarining maqsadga muvofiq integratsiyalashning ulkan imkoniyatlari bilan ajralib turadi [3].

M.Enrayt mintaqaviy klasterlar nazariyasini ishlab chiqdi. Muallif davlatlar ichidagi raqobatbardoshlikning sohasiy farqlari va geografik ko'lamda raqobatbardosh ustunlikni o'rganib chiqdi. M.Enraytning ta'kidlashicha, raqobatbardosh ustunliklar mintaqaviy darajada shakllanadi, bunda milliy darajada hududlarning tarixiy rivojlanish jihatlari, biznesning turli ko'rinishi, ishlab chiqarishni amalga oshirish va ta'limning xilma-xilligi asosiy rol o'ynaydi. Muallifning fikriga ko'ra, mintaqaviy klasterlar davlatning klaster siyosatini amalga oshirishning asosiy obyekti hisoblanadi [4].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. MDH davlatlarining ta'lim tizimida klasterlardan foydalanish bo'yicha tadqiqotlar G'arb davlatlaridan keyin boshlandi, ammo shunga qaramay, ushbu tushunchalarni aniqlashga katta hissa qo'shildi. Tadqiqotchilar R.N.Abitova, I.E.Vildanova, O.V.Kiseleva, Y.A.Korchagin, D.B.Kravchenko, I.Y.Malkova, L.D.Medvedeva, V.V.Proxorova, T.I.Pudenko, A.Y.Uvarova va boshqalarning ilmiy tadqiqotlari o'quv jarayonida ta'lim klasterlarini tashkil qilish muammolariga bag'ishlangan. So'nggi bir necha yil ichida hududlarni rivojlantirish samaradorligini oshirish bo'yicha ta'lim klasterlarini joriy etishga qiziqish ortib bormoqda. Ta'lim tizimiga o'zgarishlar kiritish uchun mintaqaviy darajada ta'lim klasterlaridan foydalanilmoqda. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida davlat iqtisodiyotini oshirishning asosiy yo'nalishlaridan biri iqtisodiyotda ta'limda innovatsiyalarga bo'lgan ehtiyojni rag'batlantirish, ilmiy tadqiqotlarni shakllantirish, barqaror ilmiy-ishlab chiqarish korporativ aloqalari, innovatsion tarmoqlar va klasterlarni shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratish hisoblanadi.

Meyoriy hujjatlar darajasida "klaster" tushunchasiga qonuniy ta'rif berilmagan. Olimlar ta'lim klasterini turlicha izohlaydilar. Masalan, P.G.Kravsov va V.N.Mixelkevich ta'lim klasteri deganda "sanoat korxonalari bilan tarmoq yo'nalishi va sherikchilik munosabatlari bo'yicha birlashgan, o'zaro bog'liq kasb-hunar ta'limi muassasalari majmui"ni tushunadi [5, 6]. Nanotexnologiyalar bo'yicha lug'atida quyidagi ta'rif keltirilgan "ta'lim klasteri – fan-texnologiya-biznes innovatsion zanjirida hamda zanjir ichida gorizontal aloqalarga asoslangan ta'lim va mustaqil ta'lim olish tizimidir [7]. Klaster yaratishning strategik maqsadi ta'lim sohasida mintaqaning raqobatbardoshligini oshirishdan iborat.

Y.I.Sokolova ta'lim klasterini o'quv vazifalarini hal qilish jarayonida korxona tomonidan ilmiy markaz, innovatsion ta'lim va iqtisodiy jihatdan muvaffaqiyatli bo'lgan ilmiy-tadqiqot, o'quv, tashkiliy- pedagogik faoliyatni yuqori darajada amalga oshirish tizimi sifatida tushunadi [8].

Shunday qilib, ushbu tadqiqot doirasida ta'lim klasterini hududiy asosda birlashgan va bir-biri bilan hamkorlikdagi o'zaro aloqador muassasalari majmuini tushunamiz. Ta'lim klasterining ishlash tamoyillari - iqtisodiyot va ijtimoiy soha bilan o'zaro aloqador yagona o'quv, ilmiy va innovatsion jarayondir; uzluksiz ta'lim jarayoni va turli darajadagi ta'lim modullarini muvofiqlashtirish; ta'lim klasterining barcha subyektlari o'rtasidagi o'quv-metodik, tashkiliy, axborot va ilmiy hamkorlik.

Tadqiqot metodologiyasi. Elektron ta'lim, masofaviy va bulutli texnologiyalar sharoitida turli ta'lim muassasalari va tadbirkorlar ishtirokida ta'lim jarayonini ta'lim klasterlarida

tashkil etish ta'limni globallashtirishning turli modellari muvofiq amalga oshirilishi mumkin. Talabalar ishtirokida bir vaqtning o'zida integratsiyalashgan mega-darslar tashkil etish "Mega-klass" ta'lim platformasida istiqbolli ko'rinadi.

Ta'limda taklif etilayotgan yangiliklarning mazmuni va mohiyatini tushunish uchun "klaster" tushunchasini tabiiy- ilmiydan gumanitar paradigmatiga bo'lgan evolyutsiyasini tahlil qilish zarur. Masalan, iqtisodiyotda "klaster" tushunchasi umumiy sa'y-harakatlar bilan bog'liq yoki bir-birini to'ldiruvchi tovarlarni ishlab chiqaradigan va sotadigan tashkilotlarning tarmoq va geografik hamkorligini bildiradi. Ta'limda "klaster" - bu bir xil o'quv maqsadlarini belgilash va jamoaviy ta'lim-tarbiya faoliyatini amalga oshiruvchi kasbiy tayyorgarlik darajasi va mutaxassisligi bo'yicha farqlanadigan turli xil ta'lim muassasalari birlashmasidir.

Ta'lim klasterini rivojlantirish biznes-dasturlarni amalga oshirish uchun biznes-dasturlarni, fundamental ishlanmalarni va axborot texnologiyalarini loyihalashning zamonaviy tizimlarini, ularni ishlab chiqish usullarini, shuningdek biznes-dasturlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan kadrlarni tayyorlash va kasbiy qayta tayyorlashni bog'lash zarurati bilan o'zaro bog'liqdir. Ta'lim xizmatlarini ko'rsatuvchi ish beruvchi, ya'ni buyurtmachi ta'lim klasterini asosiy moliyaviy sarmoya sohasini aniqlash imkonini beruvchi ko'p tomonlama amaliy yo'naltirilgan bilim, ko'nikma va malakalar manbai sifatida belgilaydi. Ta'lim klasteri yagona tizim sifatida ishlaydi, uning asosiy vazifasi biznes uchun malakali kadrlar tayyorlashning ko'p bosqichli tizimini tashkil etishdir.

Ta'lim klasterlarida bulutli texnologiyalar, elektron tashkiliy shakllar va ta'lim vositalari hisobiga ta'lim klasteri ishtirokchilari (oliy ta'lim muassasasi) ning shakllangan tuzilmalarini buzmagun holda fan, ta'lim va hayotni integratsiyalash zarur [11].

Shunday qilib, amalga oshirilgan tahlillar ta'lim klasterining quyidagi didaktik imkoniyatlari ajratib ko'rsatish imkonini beradi, ular:

Manfaatdor ta'lim faoliyati subyektlari va tashkilotlarining ixtisoslashtirilgan tarmoqlararo integratsiyasi va hamkorligi;

Muayyan o'quv vazifalarini hal qilish uchun oldindan belgilangan ta'lim muassasalarini yirik markazlarda birlashtirish;

Turli tashkilotlarning sa'y-harakatlarini birlashtirish asosida rejalashtirilgan sifatli ta'limiy natijaga erishish;

Ta'limning turli darajalarida oldindan belgilangan ta'lim muassasalarining ta'lim resurslari va imkoniyatlarini birlashtirish.

Bir necha ta'lim muassasalarini ta'lim klasteriga birlashtirish asosida zamonaviy tashkiliy shakllarni qo'llash sohasidagi hamkorlik, masalan, ta'limning turli darajalari, idoraviy mansubligi va turli yo'nalishdagi ta'lim muassasalarining tarmoq hamkorligi nazarda tutiladi. Shuningdek, tarmoq hamkorligiga asoslangan klasterlarni birlashtirish ta'lim resurslarini, didaktik imkoniyatlarni ko'paytirish, taniqli mutaxassislarni jalb qilish, innovatsion ta'sir doirasi va tadqiqot faoliyati salohiyatini oshirish imkonini beradi. Innovatsion nuqtai nazardan, ta'lim klasterlari turli yo'nalishdagi ta'lim muassasalarining faoliyatini o'sish nuqtasi hisoblanadi.

Cheklangan hududda joylashgan korxonalar va tashkilotlar (klaster a'zolari) majmui quyidagilar bilan tavsiflanadi: ilmiy- ishlab chiqarish zanjirida klaster ishtirokchilarini birlashtirish; klaster a'zolarini muvofiqlashtirish va faoliyatini boshqarish mexanizmi; har bir korxonaning yuqori darajada konsentratsiyasi tufayli iqtisodiy samaradorligi va natijaviyligini oshirishda ifodalovchi sinergetik samara.

A.A.Migranyan innovatsion ta'lim klasterini mintaq iqtisodiyotida raqobatbardoshlikni oshirish uchun rag'batlantiruvchi innovatsiyalarni, yangi bilimlarni tez va samarali tarqatish maqsadida klasterli hamkorlik afzalliklardan foydalanish imkonini beruvchi turli tashkilotlarning tizimli birlashmasi sifatida belgilaydi [10].

YE.I.Sokolovanning fikriga ko'ra, innovatsion ta'lim klasteri bir qator ilmiy va ta'lim muassasalarini ma'lum bir guruhga mexanik birlashtirish emas, balki ularning yaqin hamkorligi va o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi. Bu klasterning alohida qismlarini va butun klasterni sifat jihatidan o'zgarishiga olib keladi, shu bilan birga yangi sifatli mahsulotni yaratish uchun uning ishlashi zarur [11].

Tahlil va natijalar. Bo'lajak informatika o'qituvchilarining kognitiv, meyoriy-tartibga solish, reflektiv o'qitishga tayyorlik vazifalarini tahlil qilib, Y.S.Ponomareva o'qituvchining axborot-texnologik tayyorgarligining quyidagi tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatadi:

- informatikaning turli yo'nalishlarini o'qitish uchun zarur bo'lgan bilimlarni o'zlashtirish hamda ko'nikma va malakalarni rivojlantirishni o'z ichiga olgan kognitiv-operatsion;

- o'qituvchining axborot jamiyati qadriyatlariga nisbatan holatini rivojlantirish va ularni an'anaviy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish, ta'lim oluvchilarda axborot qiymatini tushunish va qabul qilishni shakllantirish istagi, shaxsning axborot hamkorligi sohasidagi huquqlariga to'g'ri munosabatda bo'lishni nazarda tutuvchi normativ-tartibga soluvchi;

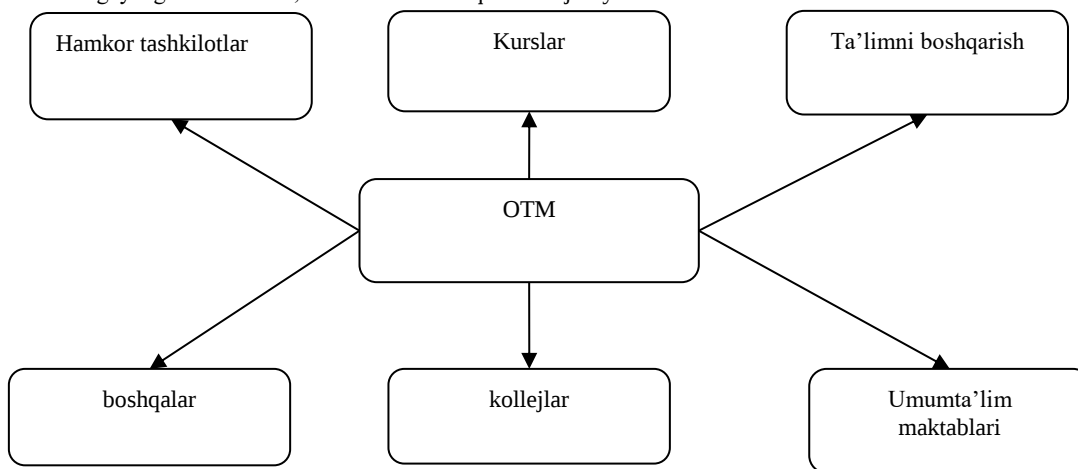
- individual kasbiy va ta'lim imkoniyatlarini rivojlantirishni o'z ichiga olgan va informatikaning turli yo'nalishlarini o'qitishda ta'lim natijalarini belgilashni hamda ta'limning yangi metodlarini, informatikani o'qitishda ijodiy

ish shakllarini tushunish va izlashga yo'naltirilgan reflektiv-ijodiy.

"Klaster", "ta'lim klasteri", "innovatsion ta'lim klasteri" tushunchalarining tahlili, axborot-ta'limiy klasterining ta'rifini shakllantirish imkonini berdi. Axborot-ta'limiy klaster ta'lim muammolarini hal qilish va zamonaviy ta'lim natijalariga erishish uchun ta'lim muassasasining innovatsion ta'lim faoliyati doirasida birlashgan o'zaro bog'liq obyektlar (ta'lim muassasalari, oliy ta'lim muassasalari, ijro etuvchi hokimiyat organlari, ilmiy maktablar, biznes tuzilmalari, jamoat tashkilotlari va boshqalar)ni o'z ichiga olgan ochiq tarmoq tuzilmasini anglatadi [12].

Axborot-ta'limiy klasterning salohiyati ta'lim jarayonida muammoli o'quv topshiriqlarini bajarish, yoshlarni tarbiyalash va rivojlantirish, malakali mutaxassislarni tayyorlash va qayta tayyorlash, ta'lim xizmatlarini ko'rsatish uchun fan va ta'lim o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning nostandart shakli sifatida belgilanadi. Axborot-ta'limiy klaster doirasidagi hamkorlik – bu muayyan ta'lim jarayoni doirasida klasterning alohida elementlari o'rtasidagi o'zaro manfaatli munosabatlarni o'rnatishdir. Axborot-ta'limiy klasteri joriy etishdan asosiy maqsad ma'lum bir hududning ta'lim sohasidagi raqobatbardoshligini oshirishdan iborat.

Hal qilinayotgan ta'lim vazifalarining mazmuni va murakkabligi ta'lim klasteri tuzilishi va uning tarkibiy elementlarini belgilaydi. Ta'lim vazifalarining murakkabligi gorizontalligiga (fan, madaniyat, ta'lim muassasalari va boshqalar) va vertikaliga (ta'lim bosqichlari: kasbiy, umumiy, maktabgacha) o'zaro bog'liq elementlar tizimi (muassasalar va tashkilotlar) tizimini qurishni oldindan belgilab beradi [10]. Ta'lim muassasasining axborot-ta'limiy klasteri tuzilmasi 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Axborot-ta'limiy klaster

Zamonaviy ta'lim tizimida jamiyatni umumiy kompyuterlashtirish va axborotlashtirish informatika o'qituvchisining axborot-texnologik tayyorgarligiga qo'shimcha talablarni qo'yadi. Tanqidiy fikrlovchi shaxsni tarbiyalash zaruriyatidan kelib chiqib, V.A.Krasilnikova pedagogika oliy ta'lim muassasasida informatika o'qituvchilarini tayyorlashga quyidagi talablarni qo'yadi:

- 1) umumiy metodologik tamoyillarni o'rganish va ularning ta'lim jarayonini o'zgartirish uchun samaradorligi va maqsadga muvofiqligini asoslash;

- 2) o'qituvchining axborot-kommunikativ kompetentligini rivojlantirish va shakllantirish;

- 3) ta'lim oluvchilarning mustaqil ishiga va ilmiy-ta'limiy va o'quv-bilish faoliyatini amalga oshirish asosida ta'limda axborot texnologiyalarini joriy etish;

- 4) o'qituvchi va ta'lim oluvchilar uchun loyihalash, tadqiqot kompetentligi va ta'lim yo'nalishlarini mustaqil ravishda qurish va tanlash qobiliyatini rivojlantirishga

qaratilgan zamonaviy ta'lim mazmuniga ehtiyojini rivojlantirish;

- 5) hammaga ma'lum bo'lgan tayyor kompyuter texnologiyalari vositalari asosida ta'lim berish va nazorat qilishning kompyuter vositalarini ishlab chiqish bo'yicha zarur bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish;

- 6) ta'limning yangi paradigmasi faoliyatining asosi sifatida yagona ta'lim axborot muhiti va uning eng muhim komponentlari faoliyatining umumiy tamoyillarini o'zlashtirish, zaruratini tushunish;

- 7) ta'lim muassasasining avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarining ishlash tamoyillari va imkoniyatlarini tushunish, ta'limning borishi va natijalari to'g'risidagi statistik ma'lumotlarni, boshqa ma'lumotlarni shakllantirish va ulardan foydalanish [11].

T.S.Skorobogatova o'qituvchining pedagogik faoliyatda ta'limning zamonaviy usullari, innovatsion shakllari

va vositalaridan foydalanishga tayyorligi uchun quyidagi bilim va ko'nikmalarni ajratib ko'rsatadi:

Motivatsion;

Axborot-mazmunli;

Tashkiliy - reflektiv.

M.M.Abdurazakov o'qituvchi faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini ta'kidlagan holda, informatika fani o'qituvchisining axborot-texnologik tayyorligining quyidagi komponentlarini ajratib ko'rsatadi:

Shaxsiy;

Mazmunli - jarayoniy;

Motivatsion;

Maqsadni belgilovchi [11].

Xulosa va takliflar. Xulosamiz shundan iboratki bo'lajak informatika o'qituvchisini rag'batlantirish va motivatsiyalash, bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish, ta'limni o'zgartirish va tahlil qilishni qobiliyati yangi metodlar, tashkiliy shakllar va ta'lim vositalari sifatida, o'qitish jarayonida ta'lim oluvchilarni rag'batlantirish, kasbga yo'naltirib o'qitish va motivatsiyalash sifatida o'qitishning qanchalik samarali joriy etilishi bilan aniq belgilanadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni.// O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami. – T., 2017. B.39.
2. Покасов В.Ф. Управление качеством образования современной школы (методические материалы) // автор-состав. – Ставрополь. 2012. – 145 с.
3. Гомулина Н.Н. Применение новых информационных и телекоммуникационных технологий в школьном физическом и астрономическом образовании: Дисс. канд. пед. наук: 13.00.02. – М.: МГПУ, 2003.-332 с. РГБ ОД, 61:03-13/1698-6.
4. Xamidov V.S. Ta'lim tizimida keskin burilishga sabab bo'lgan 4 dastur haqida. «Infocom.uz», - Toshkent. 2010, №1, -54-57-b.
5. Шоштаева Е.Б. Интегральная технология обучения как основа повышения качества образовательного процесса: автореф. дис. канд. пед. наук. //Е.Б. Шоштаева. – Карачаевск: 2003. – С. 23.
6. Xamidov V.S. Ta'lim tizimida keskin burilishga sabab bo'lgan 4 dastur haqida. «Infocom.uz», - Toshkent. 2010.
7. Turaev S.J. Methods of the using of software program Microsoft Excel in practical and laboratory occupation on physics, Scientific Bulletin of Namangan State University: 2019.
8. Смолкин А.М. Методы активного обучения: [Метод. пособие для преподавателей и организаторов проф. и экон. обучения кадров] / Смолкин А. М.. – М.: Высш. шк.,1991. – с. 175
9. Психология и педагогика /Под ред. Абульхамовой К.А., Васиной Н.В., Лаптева Л.Г., Сластенина В.А. – М.: «Совершенство», 1998.
10. Maxmadiyev B.S. MathCAD tizimida ishlash asoslari. O'quv qo'llanma. – Qarshi. 2012. – 144 b.
11. Turayev S.J., Xo'jayev L.X., Pardayev B.A. Matlab/Simulink muhitida dinamik sistemalarni modellash va Borland Delphi7 dasturlash tilida grafigini o'rganish.
12. Аладьев В.З., Харитонов В.Н. Программирование: Maple или Mathematica. – Таллинн , 2011. -415 с.

UDK: 502.1:504(575.1)

Alimardon SAODATOV,
O'zMU tayanch doktranti
E-mail: alimardonsaodatov@mail.ru

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti dotsenti, falsafa fanlari doktranti (PhD) S.A.Murodov taqrizi asosida

THE ROLE OF CHANGES IN THE ARAL SEA IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE AMONG YOUNG PEOPLE

Annotation

In the article, the Aral Sea, which is turning into a forest in the Republic of Uzbekistan, is analyzed in detail, and scientific conclusions and proposals are developed.

Key words: Youth, culture, forest, island, sea, ecology, environment, goal, means

РОЛЬ ИЗМЕНЕНИЙ АРАЛЬСКОГО МОРЯ В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В статье подробно анализируется Аральское море, превращающееся в лес в Республике Узбекистан, и разрабатываются научные выводы и предложения.

Ключевые слова: Молодежь, культура, лес, остров, море, экология, окружающая среда, цель, средства.

YOSHLARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA OROL DENGIZIDAGI O'ZGARISHLARNI O'RNI

Annotatsiya

Maqolada O'zbekiston Respublikasida o'rmonga aylanayotga Orol dengizi atroflicha tahlil etilib, ilmiy xulosa va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Yoshlar, madaniyat, o'rmon, orol dengiz, ekologiya, atrof-muhit, maqsad, vosita

Kirish. Bugungi kunda insoniyatning chuqur o'ylantirayotgan, tashvishga solayotgan dolzarb muammolardan biri ekologik muammodir. Orol dengizining qurishi 20 asrning eng katta ekologik fojialaridan biri bo'ldi. Dengiz qurigan sari uning oqibatlari ortib bordi. Orolbo'yi mintaqalarida ekologik barqarorlik butkul izdan chiqqani, yerning sho'rlanish darajasi ortib ketgani, Orol dengizi atrofidagi insonlar balki tabiatga ham tabiatda yashaydigan qush va hayvonlarning kamayishi, turli kasalliklar ko'payishi kabi muammolar nafaqat O'zbekistonga balki qo'shni davlatlarga ham juda katta xavf tug'dira boshladi.

Ekologik muammolarni asosan yuzaga keltiruvchi ham va uning bartaraf etuvchi kuch ham avvalo inson ekanligini anglasak yoshlar qalbi va ongida ona tabiatga, tevarak-atrofga mehr-muhabbat tuyg'ularini uyg'otish o'ta muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Yangi O'zbekistonda fuqarolarga ekologik barqaror hayot sharoitini yaratish davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Orol dengizi O'rta Osiyodagi eng katta berk sho'r ko'l. Ma'muriy jihatdan Orol dengizining yarmidan ko'proq jan.-g'arbiy qismi O'zbekiston (Qoraqolpag'iston), shim.-sharqiy qismi Qozog'iston hududida joylashgan. O'tgan asrning 60-yillarigacha Orol dengizi maydoni orollari bilan o'rtacha 68,0 ming km² ni tashkil etgan. Kattaligi jihatidan dunyoda to'rtinchi (Kaspiy dengizi, Amerikadagi Yuqori ko'l va Afrikadagi viktoriya ko'lidan keyin), Yevrosiyo materigida (Kaspiyodan keyin) ikkinchi o'rinda edi. Dengiz shim.-sharqdan jan.-g'arbiga cho'zilgan, uz. 428 km, eng keng joyi 235 km bo'lgan. Havzasining mayd. 690 ming km² suvining hajmi 1000 km², o'rtacha chuq. 16,5 m atrofida o'zgarib turgan. Havzasining kattaligi uchun dengiz deb atalgan. Orol dengizida qadimdan

suv sathi goh ko'tarilib, goh pasayib turgan. Orol dengizi atrofida aholi kam bo'lgan. Aholi asosan, baliqchilik bilan va, qisman chorvachilik, ondatra urtichish va sabzavot-polizchilik bilan shug'ullangan. O'tgan asrning 90-yillarigacha dengizdan baliq ovlangan. Aral va Mo'ynoq shaharlari va bu shaharlar atrofida ko'p sonli baliq ovlash xo'jaliklari faoliyat ko'rsatgan, Amudaryo deltasida, Avan posyolkasida (sharqiy sohil), Uyali va Uzunqir orollarida baliq tuzlash zavodlari ishlab turgan.

Orol dengizini birinchi marta A. I. Butakov 1848-1849-yillarda tadqiq etgan va xaritaga tushurgan.

Orol dengizining suvining sathi Amudaryo va Sirdaryo suvining rejimi bilan bog'liqligidan, bu ikki daryo suvi sug'arishga qancha ko'p sarflansa, dengizda suv shuncha kamaya borgan. Ayniqsa, o'tgan asrning 60-yillaridan sug'ariladigan ekin maydonlarining kengaytirilishi natijasida dengizga Amudaryo va Sirdaryodan qo'yiladigan suv miqdori yildan-yilga kamaya bordi[1]. Oqibatda dengizda suv sathi 20-asrning yarimlaridan boshlab jadal suratlarda pasaya boshladi. Orol dengizining qurishi atrofida insonlarga jiddiy ekologik zarar etkazdi.

Orol dengizining qurishi 20-asrning eng katta ekologik fojialaridan biri bo'ldi. Dengiz qurigan sari uning oqibatlari ortib bordi. Orolbo'yi mintaqalarida ekologik barqarorlik butkul izdan chiqqani, yerning sho'rlanish darajasi ortib ketgani, Orol dengizi atrofidagi insonlar balki tabiatga ham tabiatda yashaydigan qush va hayvonlarning kamayishi, turli kasalliklar ko'payishi kabi muammolar nafaqat O'zbekistonga balki qo'shni davlatlarga ham juda katta xavf tug'dira boshladi[2].

Orolbo'yi mintaqasidagi ekologik tanglik nafaqat mazkur mintaq, balki dunyoning boshqa bir qator mamlakatlarini ham tashvishga solmoqda.

5,5 million gektardan ortiq maydonda Orolqum saxrosi paydo bo'lgani sababli har yili 100 million tonna qum va tuz havoga ko'tarilmoqda. Bu esa Orol dengizining qurishi global muammo ekanidan darak bermoqda.

Orol dengizini qutqarish borasida juda kup bora xalqora tashkilotlarda chiqish qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 12-sentyabrda BMT ning Niyu-Yorkdagi bosh shtab kvartirasida chiqish qilgan va 5 ta, xususan Orolbo'yi muammosiga e'tiborni oshirish taklifi ilgari surilgandi. 2018-yil 27-noyabr kuni BMT shafeligida tuzilgan Orolbo'yi mintaqasi uchun Inson xavfsizligi bo'yicha ko'p tomonlama sheriklik asosida Trast fondi Orol dengizi inqirozini bartaraf etish bo'yicha faoliyat boshladi.

2020-yil 23-sentyabr kuni davlat rahbari BMT Bosh Assambleyasining 75-sessiyasida ilgari surilgan Orolbo'yi mintaqasini ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar hududiga aylantirish to'g'risidagi taklif etilgan rezolyutsiya BMT Bosh Assambleyasi tomonidan ma'qullangan[3] va qolaversa, Prezidentimiz xalqaro hamjamiyat e'tiborini Orol muammosiga qaratadi.

Jumladan, 2022-yilning noyabr oyida AQSh Xalqaro taraqqiyot agentligi (USAID) Orol dengizining qurigan tubida ekotizimni tiklash bo'yicha ikkinchi loyiha ERAS II ishga tushirilganini ma'lum qildi.

USAID Orolbo'yi mintaqasidagi cho'llanishning salbiy oqibatlariga qarshi kurashish uchun qariyb 1,6 million dollar ajratadi.

Yaponiyaning OISCA tashkiloti prezidenti Etsuko Nakano ham 10 yil davomida Orol dengizi qurigan hududi 40 ming gektar maydonini ko'klamzorlashtirish loyihasiga start berilishi rejalashtirilganini ta'kidlab o'tgandi. Bu borada Islom hamkorlik tashkiloti, Finlandiya va Germaniya davlatlari ham o'z takliflarini ilgari surgan. O'ylaymizki, bu kabi davlatlar soni kelgusida yana oshadi, Orolbo'yi mintaqasi bo'yicha xalqaro hamkorlik kengayadi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasida: "Biz bor kuch va imkoniyatlarimizni ishga solib, Orolbo'yidagi vaziyatni yaxshilash bo'yicha xarakatlarimizni yanada kuchaytiramiz, ayniqsa, Orol dengizining qurigan tubida yashil o'rmonlar barpo etishga alohida e'tibor qaratish lozim, -deya ta'kidlagan edi. - Shu o'rinda ekologik xavfsizlik, birinchi navbatda, suv va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish doimo e'tiborimiz markazida turishi zarur".

Prezidentimiz tashabbuslari bilan ekologik holatni tubdan yaxshilash borasida ulkan ishlar amalga oshirish maqsadida Orol dengizining qurigan joylarini o'rmonga aylantirish uchun maxsus texnikalar olib kelinib yashil o'rmonzorlar barpo etishga kirishildi. Orol dengizining qurigan tubida o'rmonzorlarni tushinadigan, issiqlik va sho'rlangan yerlarga chidamli va maslashadigan o'simlikni aniqlash maqsadida ekologik olimlar jalb etildi. Ekologik olimlar tavsiyalari bilan Orol dengizining 1,2 million gektar qurigan tubida ixota daraxtzorlardan saksovil, cherkis, qandim, jiyda kabi sho'rga va qurg'oqchilikka chidamli o'simliklardan iborat yashil o'rmonzorlar barpo etish rejalashtirildi.

2023-yil 23-mart kuni Niyu-Yorkda suv masalalari bo'yicha BMT anjumanida Said Mirziyoyeva O'zbekiston nomidan chiqish qilib, Orol dengizi mintaqasi uchun muhim bo'lgan " Suvga mo'l dengiz faqat Nukus muzeyida osilgan rasimlarda qolgan" masalani ko'tardi.

Saida Mirziyoyeva Orolbo'yidagi Mo'ynoq ilgari yerik ishlab chiqarish quvvatlariga ega port shahar bo'lgan, keyinchalik muvozanat buzulib, dengizning o'lik qirg'oqlari kemalar qabristoniga aylanganini ta'kidlab o'tdi.

Fojia oqibatlarini bevosita o'z boshidan kechirayotgan Qoraqalpog'iston xalqining matonati, mehnatsevarligi,

yaratuvchanligi alohida e'tirof etildi. Mintaqaning og'ir sharoitida, ayniqsa, ayollar kuchli g'amxo'rlik va ko'makka muhtojligi, ular uchun imkoniyatlarni kengaytirish zarurligiga e'tibor qaratildi[4].

Tadqiqot metodologiyasi. Olib borilgan amaliy ishlar natijalariga ko'ra, bugungi kunda Mo'ynoq shahridan 230 km masofada joylashgan Orol dengizining qurigan maydonidan suv topildi.

Shunga ko'ra, ushbu hudud tabiati va ekologik muhitiga mos mahalliy o'simlik turlarini o'stirib, tevarak-muhitga biologik jihatdan ta'sir kursatish amaliy ahamiyatga molik hisoblanadi.

Jiyda, saksavul va boshqa cho'l o'simlik turlari qurg'oqchilikka chidamligi va tuproq sho'riga, minerallashgan suvlar bilan sug'arishga bardoshli ekanligi bilan qadrlanadi.

Jumladan, saksovil sho'radoshlar oilasiga mansub buta va daraxtlar turkumi. Bo'yi 1,5 – 12 m, tanasining diametri 1 m gacha bo'ladi. Saksovil qumlarni mustahkamlovchi, shamolni to'suvchi vosita sifatida foydalaniladi. Saksovil o'rmonlari tuproqni yeroziyadan saqlashda muhim o'rinda turadi. Saksovil 50-60 yil yashaydi. Asosan, urug'idan ko'payadi va 5-7 yili normal urug'lay boshlaydi.

Yana bir o'simlik jiyda qurg'oqchilikka chidamliligi va tuproq sho'riga, minerallashgan suvlar bilan sug'arishga bardoshli ekanligi bilan qadrlanadi. Sho'rxok, yer osti sizot suvlari yer yuzasiga yaqin yerlarda, qumli sho'rxak, qurg'oqchil unumsiz tuproqlarda ham bemaol o'sib hosil beradi. Orol dengizi qurigan hududlarida jiydazorlar barpo etish, mintaqani sanitar-gigienik jihatdan sog'lomlashtirish va tabiiy muhit yaratish imkonini beradi[5].

Boshqa o'rmon daraxtlari kabi jiyda ham karbonat angidrid gazining utilizatori va kislorod, fitontsid ishlab chiqaruvchi hisoblanadi. Shu bilan birga, hudud yerlarining meliorativ holati yaxshilanadi. Bu holat jiydaning rekreatsion va barqaror muhit yaratishdagi ahamiyatini yanada oshiradi hamda hudud fitotsenozining ortishiga, flora va faunaning ko'payishiga samarali xizmat qiladi.

Olimlarning ma'lumotiga ko'ra, qurigan dengiz xududida barpo etiladigan o'rmonzorlar shamolning tezligini kamaytiradi va qum hamda tuzlarning atrofga yoyilib ketishining oldini oladi. Bundan tashqari daraxt va butalar tabiatni tozalab beradi. Daraxtlar karbonat angidrid gazini yutishi va kislorod bilan taminlashini hisobga olsak yashil o'rmonzorlarni ko'paytirish bizning oliy maqsadimiz bo'lishi zarur.

Tahlil va natijalar. Qoraqalpog'istonning nayob hayvonot va yashil o'rmonzorlar dunyosini saqlash va ko'paytirish ularning atrof-muhitini muhafaza qilish maqsadida 3,6 mln gektardan iborat 5 ta yangi muhafaza etiladigan tabiiy hududlar tashkil etildi.

2019-yil Orol dengizi bo'ylab 461 ming, 2020 yilda 706 ming, 2021-yilda 458 ming, 2022-yilda 107 ming gektar maydonda saksavul va boshqa cho'l o'simliklari ekilgan. 2023-yilda Orol dengizining qurigan joylarida yashil o'rmonzorlar barpo etish maqsadida saksavul va boshqa cho'l o'simliklari ekish rejalashtirilgan, shu yil 31 yanvardan ishlar amalga oshirila boshlandi. Jami: 590,3 tonna, shundan 391 tonna mahalliy aholi tomonidan cho'l o'simliklari urug'lari jamg'arilgan 100 gektar saksavul va boshqa cho'l o'simliklaridan niholxonalar tashkil etilgan.

Mazkur ishlarni bajarish uchun 600 dan oshiq ishchi xodim, 250 dan yuqori unumli tirakzorlar va boshqa texnikalar jalb qilingan. Barpo etilgan yashil o'rmonzorlar soha olimlari tomonidan doimiy monitoring qilinib borilmoqda.

Joriy yilda 100 ming gektar maydonda himoya o'rmonzorlari hisoblanuvchi yashil qoplamalar barpo etish rejalashtirildi. Buning uchun 420 tonna saksavul, qandim,

qoraburoq kabi cho'l o'simliklarining urug'lari jamg'ariladi. Bu ishlar allaqachon boshlab yuborilgan[6].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Orol dengizi qurigan tubida yashil o'rmonzorlar barpo etish, rivojlantirish O'zbekiston uchun muhim yunalishlardan biri bu vazifalarni amalga oshirish xorijiy mamlakatlar, xalqaro tashkilotlar bilan amalga oshirilishi Orol muammosini ijobiy hal etishga, ekologik vaziyatni yaxshilashga va atrofdagi insonlarning farovon yashashiga xizmat qiladi. Orol dengizining qurigan joylarida o'rmonzorlarning kengayishi, qayta hayotning boshlanishi yoshlarda ekologik madaniyatini shakllanishida ijobiy burilishlar bo'ladi. Tabiatni asrashni, ekilgan ko'chatlarni parvarishlashni yoshlarga tushunchalar berish ularning tabiatga bo'lgan bilimlarini boyitib borish kerak.

Ekologiya-ekologiya uchun emas, balki inson uning sog'lom turmush tarzi uchundir. Ekologiya buzilsa, olam buziladi, undagi muvozanat buziladi, tiriklikni ta'minlab kelgan biohayot zanjirlari uziladi. Shu boisdan muammoni yechimida avvalo, jamiyat kishilarida va ayniqsa yoshlarda ekologik ongni yuksaltirish muammoga muayyan darajada yechimlar topish mumkin. Kishilar va yoshlar ekologik ongi - oilada, yashash muhitida, ta'lim-tarbiya maskanlarida, adabiyot-san'at, ilm-fan o'choqlari ta'siri va ko'magida shakllansa, etnoekologik ong, qarashlar, g'oyalar, tarbiya usullari xalqning butun bir tarixi jarayonida shakllanadi va uning ekologik madaniyatida namoyon bo'ladi. Ekologik madaniyat – inson va tabiat bilan oqilona munosabatlar tizimini qamrab oladi.

Etnoekologik madaniy qadriyatlar asosida yoshlarni tarbiyalash xususida fikr yuritar ekanmiz, tabiatga hamisha oqilona munosabatda bo'lish, uning boyliklariga boylik qo'shish xalqimizga xos eng qadimiy an'analarimizdan bo'lib kelgan. Ota-bobolarimizning uzoq ming yilliklar davomida o'rtirgan boy tajribasini o'zida mujassamlashtirgan ma'naviy-ma'rifiy merosi sahifalarida azal-azaldan ham ona yer, suv, havo, olov kabi olamni asosini tashkil etuvchi to'rt unsur muqaddas sanalib, ularni e'zozlab kelganligi fikrimiz dalilidir.

Qariyb uch ming yil muqaddam - ma'rifat ziyosini olamga taratgan Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto" ajdodlarimizning tabiat mulkiga bo'lgan hurmat-ehtiromining nodir manbasidir. Unda yer, suv, olov, havo, o'simliklar, don, uy hayvonlarini e'zozlash shart qilib qo'yilgan. "Avesto"dagi ekologiyaga doir fikrlar hozir ham katta nazariy va amaliy, adabiy-ma'rifiy qimmatga egadir[7]. Zardushtiylikning yangi oqimi Moniylik ta'limotini ifodalagan "Xuastuanift" (Moniylarning tavbanomasi)da[8] va Mazdak ta'limotida jonivorlarga azob berish, o'ldirish og'ir gunoh hisoblanib, bunday qabihlikdan insonni qaytarish va

ezguliklarga chorlash g'oyasi mujassamlashgan. Shuningdek, xalq og'zaki ijod namunalari hamda ulug' bobokalonlarimiz Muso al-Xorazmiy, Ahmad Farg'oni, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, Mahmud Qoshg'ariy, Ahmad Yassaviy, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Boburlar tabiatga mehr-muhabbatda bo'lish, boyliklarini e'zozlash, tabiat mo'jizalariga aql-idrok va adolat bilan yondoshish zarurligini ta'kidlaganlar.

Inson-tabiatni bir bo'lagi, ularni o'zaro uyg'unligi hayotning mavjudligi, davomiyli deb tasavvur qilish, tasvirlash, tabiat mulkini ko'z qorachig'idek asrab-avaylash, tabiat borlig'iga mehr-muhabbatda bo'lish, shukronalik kabilar xalqimizga xos azaliy fazilatlaridan hisoblanadi.

Modomiki shunday ekan, jamiyatimiz kishilarini va ayniqsa yoshlarni tabiiy muhitga sog'lom munosabatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan etnoekologik qadriyatlar, bilim, tajribalarini keng targ'ib - tashviq qilish, ularda ekologik madaniyatini oshirish ekomuammolar yechimida ham muhim ahamiyatga egadir. Zero, Prezidentimiz keltirganlaridek: "Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, yosh avlodni har tomonlama barkamol etib voyaga yetkazish uchun sarflangan sarmoya jamiyatga o'n, yuz barobar ko'p foyda keltiradi[9].

Ekologiya-ekologiya uchun emas, ekologiya-inson uchun kerakligini yoshlarga tushuntirish, yoshlarning ekologik tarbiyasi, ekologiyadan qanday foydalanish kerak, uni asrab-avaylashni yoshlarga yoshlikdan singdirib borish kerak. Ekologik dunyoqarashini shakllantirish oyladan qolaversa ta'lim muassasasidan boshlanadi. Oila davrasida "Suvga tuflama, uni iflos qilma, chunki barcha janivorlar uni ichib bahra oladi", "Gullab turgan mevali daraxtning shoxini sindirma, u meva beradi, pishib yetilsa o'zing istimol qilasan", "qurib qolgan daraxt o'miga yosh kuchat qada" kabi pand-nasixatlar berib borish kerak. Shunda yoshlarda tabiatga bo'lgan mehr-muhabbati oshadi.

"Yangi O'zbekiston – maktab ostonasidan, ta'lim-tarbiya tizimidan boshlanadi", degan ezgu g'oya asosida hali bizda hech qachon bo'lmagan xalqimizning yanada baxtli va farovon qilish yo'lidagi keng ko'lamli islohatlar, ezgu sa'y-harakatlar tizimida atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik holatni yaxshilash borasida ham asrlarga tatigulik ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Orol fojiasi oqibatlarini yumshatish bo'yicha boshlagan misli ko'rilmagan ishlar, dengizning qurigan tubida o'rmonzorlarni kengaytirish va boshqalar bu borada mamlakatimizda ulkan ishlar amalga oshirilayotganligidan dalolatdir.

Albatta, bu kabi sa'y-harakatlar qurib bitgan dengizga qayta jon bag'ishlamoqda.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Toshkent. B. 570.
2. <https://kun.uz/55165720>.
3. <https://president.uz/uz.18.05.2021>.
4. Said Mirziyoyeva BMT ning Suv masalalari bo'yicha konferensiyadagi ma'ruzasi 23.03.2023.
5. Turdiev S. Orol bo'yi mintaqasida tanazzulga yuz tutgan yerlarda jiyyda o'stirish. T 2019 № 3 B 20-21.
6. <https://t.me/joinchat>.
7. Homidov H. "Avesto" fayzlari. –Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq meros, 2001. –B. 18.
8. Rahmonov N., Boltaboev H. O'zbek mumtoz adabiyoti namunalari.1-jild. –T.: Fan, 2003.-B. 35.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi 29.12.2020.

UDK:1(091)

Olmos TOSHEV,

*Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash
va ularning malakasini oshirish instituti katta o'qituvchisi*

F.f.d O'.Tilovov taqrizi asosida

KONFLIKTLAR HAQIDAGI HOZIRGI ZAMON KONSEPSIYALARI

Annotatsiya

Jamiyatning yashash sharoitlarining o'zgarishi bilan ziddiyatlar ham o'zgarishi hamda ijtimoiy fikrning ularga munosabati ham o'zgarib borishi kuzatiladi. Konfliktlarning mohiyatini o'rganish va ularni hal qilishga urinishlar qadimgi yunon faylasuflari ishlarida yuzaga kelib, ularning ziddiyat haqidagi g'oyalari qarama-qarshiliklar ta'limoti asosida qurilgan. Ushbu maqolamizda konfliktlar haqidagi hozirgi zamon qarashlari o'z aksini topadi.

Kalit so'zlar: Konflikt, nizo, ziddiyat, qarama-qarshilik, qaror, davlat, hokimiyat, boshqaruv, qaror qabul qilish.

СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ КОНФЛИКТОВ

Аннотация

С изменением условий жизни общества наблюдается, что меняются и конфликты, меняется и отношение к ним общественного мнения. Изучение природы конфликтов и попытки их разрешения возникли в трудах древнегреческих философов, а их представления о конфликте строились на основе учения о противоположностях. В данной статье отражены современные взгляды на конфликты.

Ключевые слова: Конфликт, спор, противоречие, противостояние, решение, государство, власть, управление, принятие решения.

CURRENT CONCEPTS OF CONFLICTS

Annotation

With the change in the living conditions of the society, it is observed that the conflicts also change and the attitude of the social opinion to them also changes. The study of the nature of conflicts and attempts to resolve them arose in the works of ancient Greek philosophers, and their ideas about conflict were built on the basis of the doctrine of opposites. This article reflects the current views on conflicts.

Key words: Conflict, dispute, contradiction, opposition, decision, state, power, management, decision-making.

Kirish. Bugungi murakkab xarakterga ega bo'lgan ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy jarayonlar kechayotgan bir sharoitda, jamiyatdagi ziddiyatlarni o'rganish va ularni bartaraf etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, global geosiyosiy va geoiqtisodiy o'zgarishlar natijasida davlatlarning yopiq jamiyatdan ochiq jamiyatga o'tishi, undagi ziddiyatlarning yanada kuchayishi bu boradagi vazifalarni hal etish ahamiyatini yanada orttiradi. Ochiq jamiyat uchun ziddiyatlar ijtimoiy munosabatlar me'yori bo'lib, rivojlanish va o'zgarish jarayonining ajralmas atributi hisoblanadi. Qarama-qarshiliklar individual, shaxslararo, guruhlararo va milliy darajada namoyon bo'ladi.

To'qnashuvlar birinchi insoniyat jamoalari shakllangan davrdan boshlab paydo bo'lganiga qaramasdan uzoq vaqt davomida ular olimlarning maxsus tadqiqoti ob'ekti sifatida qaralmagan. Jamiyatning yashash sharoitlarining o'zgarishi bilan ziddiyatlar ham o'zgarishi hamda ijtimoiy fikrning ularga munosabati ham o'zgarib borishi kuzatiladi. Konfliktlarning mohiyatini o'rganish va ularni hal qilishga urinishlar qadimgi yunon faylasuflari ishlarida yuzaga kelib, ularning ziddiyat haqidagi g'oyalari qarama-qarshiliklar ta'limoti asosida qurilgan. Xususan, Geraklit qarama-qarshiliklarni umumiy va universal rivojlanish yo'li deb hisoblagan. Bu mutafakkirning barcha narsaning asosi sifatida qarama-qarshilik va kurash haqidagi g'oyalarini Epikur ham qo'llab-quvvatlagan. Yunon olimi ayni paytda to'qnashuvlarning salbiy oqibatlari ma'lum bir muddat o'tib,

odamlarni doimiy tinchlik sharoitida yashashga majbur qiladi deb hisoblagan.

Konfliktologiya muammosiga oid qadimiy qarashlarni tahlil qilar ekanmiz, shu davrning ko'pgina mutafakkirlari uni ijtimoiy hodisalar kontekstida ko'rib, turli to'qnashuvlarning sabablarini aniqlab, ularga ijtimoiy oqibatlar nuqtai nazaridan baho berishlariga e'tibor qaratish zarur. Qadimgi davr bizga urushlarning batafsil tavsifini va ushbu turdagi to'qnashuvlarning birinchi bahosini qoldirdi. Masalan, Geraklitda biz shuni ko'ramiz: "Urush hamma narsaning otasi va hamma narsaning shohidir. U ba'zilarini boy, ba'zilarini oddiy odamlar, ba'zilarini qul, boshqalarni ozod deb belgiladi". Urushni mohiyatan oqlagan Geraklitdan farqli o'laroq, Platon uni eng katta yovuzlik deb hisoblab, uni qoraladi. Qadimgi mutafakkirlar orasida davlat tuzilishiga oid qiziqarli konfliktologik fikrlarni ham uchratish mumkin. Arastu davlatni odamlarni yarashtirish vositasi deb hisoblagan. Davlatdan tashqarida bo'lgan shaxs, uning nuqtai nazaridan, tajovuzkor va xavfli. Demokritning ijtimoiy-axloqiy va huquqiy g'oyalari ham katta qiziqish uyg'otadi, u "Agar har kim bir-biriga yomonlik qilmaganida, qonunlar har kimga o'z didiga qarab yashashni taqiqlamasdi, chunki hasad adovatning boshlanishiga yordam beradi". Davlatdagi nizolarning sabablari nafaqat nomus va foydaning teng bo'lmagan ulushlari, balki ular bilan bog'liq bo'lgan psixologik motivlar, ya'ni "... beodoblik, ustunlik, nafrat, ortiqcha yuksalish; boshqa tomondan, intrigalar, kamsituvchi munosabat, mayda tahqirlar, xarakterlarning o'xshamasligi". Shu bilan birga,

barcha nizolarning asosiy sababi va manbai, mutafakkir ishonganidek, davlatda adolatsiz tamoyilning adolatdan ustunligidir.

Shunday qilib, aynan qadimgi faylasuflar tomonidan borliqning umuminsoniy xususiyatlari sifatida taqdim etilgan qarama-qarshilik va kurash kategoriyalari nuqtai nazaridan konfliktning mohiyatini, uning umuminsoniy xarakterini chuqur anglash mumkin.

Qarama-qarshilik dialektikaning markaziy kategoriyasi – tabiat, jamiyat va inson tafakkurining umuminsoniy kategoriyalari va rivojlanish qonuniyatlari haqidagi zamonaviy falsafiy ta'limotdir. Ushbu nazariyaga ko'ra, qarama-qarshilik bir butun elementlarning xilma-xilligi bilan bog'liq bo'lib, butunning bu elementlari orasidagi har qanday kelishmovchilik, butun tuzilishdagi kelishmovchiliklar paydo bo'lganda yuzaga keladigan o'ziga xos turdagi munosabatdir. Va har qanday real ob'ektda mutlaqo barqaror muvofiqlik mavjud emasligi sababli, qarama-qarshilik universal xususiyatga ega. Qarama-qarshilik kategoriyasi zamonaviy dialektika ob'ektlarning o'z mohiyatida ko'radigan barcha harakat, o'zgarish va rivojlanish manbasini o'rganish bilan bog'liq. Qarama-qarshilikning ko'p qirraliligi bilan ziddiyatning umuminsoniy tabiati ham ziddiyatning holatlaridan yoki xossalardan biri sifatida xizmat qiladi.

Antik davr Sharq faylasuflari orasida Konfutsiyning konfliktologik g'oyalari alohida o'rin tutadi. Uning ko'p sonli axloqiy ko'rsatmalaridan biri quyidagicha: «O'zingga xohlamaganingni boshqalarga ham qilma, shunda davlatda va oilada senga nisbatan dushmanlik his qilinmaydi» [1]. Mutafakkir ixtiloflar manbasini odamlarning “zodagonlar” (bilimli, savodli va o'qimishli odamlar) va oddiy odamlar (“kichik odamlar”)ga bo'linishida ko'rgan. Oddiy odamlarning nodonligi va yomon xulq-atvori adolat va insoniy munosabatlarni me'yorlarining buzilishiga olib keladi. Olijanob erkaklar uchun munosabatlar asosi tartib, kichik odamlar uchun esa foyda.

Antik davr Sharq faylasuflari urush va kurashni emas, balki tinchlik va totuvlikni oliy qadriyat deb bilishgan. Qadimgi xitoy faylasufi Lao Tsi (miloddan avvalgi 579-499) «Urushlarda motam tutganlar g'alaba qozonadi, asosiysi osoyishtalik», deb o'rgatgan. Uning fikricha, dunyoning asosiy kelib chiqishi Yan (yorug'lik) va In (qorong'u) o'zaro kurashmaydi, ular bir-birini to'ldiradigan darajada Birlikning uyg'unligini tashkil qiladi.

O'rta asrlar Falsafasi Injilning ahdlariga tayanib, odamlar o'rtasidagi tinchlik, totuvlik va birodarlikning afzalliklarini isbotlashga harakat qildi [2]. Avreliy Avgustin va Foma Akvinskiy qurolli to'qnashuvlarga qarshi g'oyalarni ishlab chiqdilar, ammo bu tarixiy voqealarning tabiiy borishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmadi.

IV asrning boshlaridayoq urushlarning “Masihning ta'limoti” bilan mos kelmasligi tamoyili shubha ostiga olindi. Xudo yaratgan dunyoda yovuzlikning son-sanoqsiz ko'rinishlarini qandaydir tarzda tushuntirish va oqlashga intilib, diniy falsafa “Xudoni oqlash” yoki “teoditseya” deb nomlangan maxsus ta'limotni ishlab chiqdi. Bu ta'limotning ma'nosi yaxshi va qudratli Xudo ostida qanday qilib dunyoda turli xil to'qnashuvlar: global falokatlar, urushlar, makkor qotilliklar, baxtsizliklar va odamlarning azob-uqubatlari borligini aniqlash edi. Bu savollarning qo'yilishi xudoni inkor etish, ateizm tug'ilishining manbalaridan biri edi. Bunga javob berishga urinishlar savollar nasroniylarning tug'ilishi davrida boshlangan va hozirgacha to'xtamagan. Birinchi nasroniy ilohiyotshunoslaridan biri Tertullianning (160-220) javobi ma'lum bo'lib, u Xudoning tabiati, uning rejalari inson aqliga mos kelmaydi va shuning uchun biz unga ko'r-ko'rona ishonishdan boshqa ilojimiz yo'q, deb hisoblagan.

Ko'rinib turibdiki, nasroniygacha bo'lgan va nasroniylar davri faylasuflari tomonidan dunyoda turli xil

to'qnashuvlar mavjudligining asl sabablarini tushuntirishda umumiy jihatlar ko'p. Bular ham, boshqalar ham kurash, to'qnashuvlar borliqning uzviy, barham topib bo'lmaydigan mulki ekanligini tan oladilar. Antik va nasroniy faylasuflarining farqi shundan iboratki, birlari bu umuminsoniy hodisalarga borliq, tabiatga xos xususiyatlarini ko'radi, boshqalari esa ular Xudoning rejasi, irodasini ko'radi.

Uyg'unish davri mutafakkirlari — Nikolay Kuzaskiy, Nikolay Kopernik, Jordano Bruno, Nikkolo Makiavelli insonning kuchiga, uning ongi va uyg'unligiga, ijtimoiy ziddiyatlarni yengish qobiliyatiga ishongan. T. Mor, F. Rable, F. Bekon, Erazm Rotterdamluk ijtimoiy nizolar va qurolli to'qnashuvlarni keskin qoralaganlar. Ularning oxirgisi “urush bilmaganga shirin” ekanligini va boshlangan mojaroning o'ziga xos rivojlanish mantig'i borligini, zanjirli reaksiyaga o'xshab kuchayib borayotganini va mamlakat aholisining yangi qatlamlarini qamrab olishini ta'kidlagan. F. Bekon mamlakat ichidagi ziddiyatlarning sabablarini tahlil qilib, ular orasida birinchi navbatda moddiy omillarni, xususan, xalqning mohiyaviy ahvolning yomonligini ko'rsatdi. Shuningdek, u nizolar manbasi sifatida hokimiyatning xalq fikri bilan inobatga olinmayotgan siyosiy xatolarni, shuningdek, hasad, hukumatni obro'sizlantiradigan yolg'on mish-mishlar kabi psixologik omillarni ko'rsatdi [3].

Zamonaviy davr Yevropa davlatlarining nafaqat kuchli iqtisodiy, balki madaniy va ilmiy yuksalish davri edi. Bularning barchasi tevarak-atrofdagi olam hodisalarini bilishga, shu jumladan konfliktlarni o'rganishga tizimli yondashish uchun zarur shart-sharoit yaratdi [4].

O'sha davr uchun konflikt muammosiga eng tipik qarashlar T. Gobbs, J.-J. Russo, A. Smit va boshqalarning asarlarida mavjud edi. Gobbs va Lokk individual insonning o'zini o'zi qadrlash pozitsiyasidan kelib chiqadi. Inson jamiyatda yashashga qaramay, birinchi navbatda o'z ehtiyojlarini qondirish bilan band bo'lib, ularni qondirgandan keyingina davlat ishlariga yuzlanadi. Gobbs ta'kidlaganidek “Tabiat odamlarni jismoniy va aqliy qobiliyatlari jihatidan teng yaratgan...”. Biroq, bunday tenglik umuman yaxshi emas, chunki o'z maqsadga erishishda odamni boshqa odamlarning o'xshash intilishlariga duchor bo'lishga majbur qiladi. Shuning uchun Gobbs jamiyatning tabiiy holatini “hammaning hammaga qarshi urushi” deb ataydi.

Konfliktlarning tabiatiga nisbatan optimistik nuqtai nazarni frantsuz faylasufi Jan-Jak Russo (1712-1778) egallagan, u Gobbsdan farqli o'laroq, inson tabiatan mehribon, tinch, baxt uchun yaratilgan deb hisoblagan. Uning fikricha, o'sha davr uchun zamonaviy jamiyatdagi ziddiyatlarning manbai jamiyatni tashkil etishdagi kamchiliklar, odamlarning adashishi va noto'g'ri qarashlari, eng avvalo, ularning xususiy mulkka bo'lgan moyilligi edi. Odamlar uchun tabiiy tinchlik va totuvlik munosabatlarini tiklashning eng muhim omili ular o'zaro kelishuv asosida, birinchi navbatda, zo'ravonliksiz, inson mohiyatiga eng mos keladigan tarbiyaviy vositalarga asoslangan demokratik davlat bo'lishi kerak. Russo konfliktlarning asosiy sababi sifatida odamlarning ijtimoiy va birinchi navbatda mulkiy tengsizligi deb hisoblaydi.

XIX-asrning birinchi yarmi. Konfliktologik fikrning rivojlanishining bu bosqichida klassik nemis falsafasi namoyandalari Immanuel Kant, Georg Hegel, Lyudvig Feyerbax va boshqalarning g'oyalari alohida ahamiyatga ega bo'ldi. Ular, xususan, urush va tinchlik muammosini hal qildilar. Bu borada I. Kantning “Abadiy tinchlik to'g'risida”gi qarashlari qiziq bo'lib, u “qo'shnichilikda yashovchi odamlar o'rtasidagi tinchlik holati tabiiy holat emas... oxirgiisi, aksincha, urush holati, ya'ni uzluksiz dushmanlik harakatlari bo'lmasa, ularning doimiy tahdididir. Binobarin, tinchlik holati tashkil etilishi kerak”. G. Hegel xalqlarning ma'naviy

poklanish vositasi bo'lgan urushlarning jamiyat taraqqiyotidagi ijobiy rolini qayd etgan [5].

Umuman olganda, XIX-asr nazariyalarida ijtimoiy taraqqiyot kurash va to'qnashuvlar ijtimoiy hayotning muqarrar belgilari bo'ladigan tarzda ko'rsatila boshlaydi.

Marksizmda ijtimoiy ziddiyatning batafsil kontsepsiyasi taklif qilingan. K.Marks (1818-1883) konfliktlar ijtimoiy hayotning barcha darajalariga: siyosatga, iqtisodiyotga, madaniyatga xosdir, deb hisoblagan. Shu paytgacha mavjud bo'lgan jamiyatlarning butun tarixi sinfiy kurashlar tarixi bo'lgan. Uning asosiy sababi «antagonistik ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyalar» deb ataladigan barcha narsalar asoslanadigan, xususiy mulkning hukmronligi bo'lgan [6]. Jamoat mulkiga asoslangan kommunistik jamiyatda antagonistik qarama-qarshiliklar, nizolar yo'qolishi kerak edi. Shunday qilib, insoniyatning tarixdan oldingi davri tugaydi va uning haqiqiy tarixi boshlanadi.

Klassik falsafada ifodalangan konfliktning mohiyati haqidagi g'oyalar samarali bo'lishiga qaramay, ularda sezilarli kamchiliklar mavjud edi:

konfliktlar faqat eng umumiy ma'noda, qarama-qarshilik va kurash, ezgulik va yovuzlikning falsafiy kategoriyalari bilan chambarchas bog'liq holda hamda nafaqat ijtimoiy, balki tabiiy borliqning ham umuminsoniy mulki sifatida ko'rib chiqildi;

ijtimoiy konfliktlarning o'ziga xosligi o'rganilmagan, faqat iqtisodiyot, siyosat, madaniyat va inson ruhiyatidagi ijtimoiy ziddiyatlarning ayrim turlari tavsifi berilgan;

asosan faqat sinflar, millatlar, davlatlar o'rtasidagi makrodarajadagi nizolar o'rganilgan, kichik guruhlardagi konfliktlar, shuningdek, shaxs ichidagi nizolar olimlar nazaridan chetda qolgan;

konfliktning ijtimoiy hayot hodisasi sifatidagi umumiy xususiyatlari o'rganilmagan, shu munosabat bilan konfliktning mustaqil nazariyasi, binobarin, konfliktologiya fan sifatida rivojlanmagan.

Inson uchun asosiy ehtiyojlarni qondirishga qarrilgan manfaatlar to'qnashuvi ziddiyatlarni klib chiqishiga sabab bo'ladi. Bu ehtiyojlarning ba'zilarig to'xtalib o'tamiz. Bu borada ta'kidlash joizki, fiziologik ehtiyojlar barcha tirik mavjudotlar uchun umumiydir. Bunda nafas olish, ochlik, tashnalik, dam olish, jinsiy aloqa, harakat, turar joy va boshqalar kabi ehtiyojlarni qondirish asosiy utuvorlikni egallaydi. Har qanday organizm muvozanatli biologik holatni saqlashga intiladi. Shubhasiz, fiziologik ehtiyojlar asosiy hisoblanadi, ularsiz hayotning o'zi mumkin emas.

Xavfsizlik va barqarorlik keyingi ehtiyojlardir. Hayotiy fiziologik ehtiyojlar qondirilgandan keyin xavfsizlik taqchilligi eng kuchli tarzda qarashlar va hislarning butun majmuasiga ta'sir qiladi. Bu holatda inson xavfsizlik bilan bog'liq bo'lmagan hamma narsaga ahamiyat bermaydi. Hozirgi jamiyatda xavfsizlik zaruriyati insonlarda barqarorlikni izlashda ifodalanadi. Bunga ertangi kunga ishonch, yashash va mehnat sharoitlarining barqarorligi, ishonchli qarilik kafolatlar, jinoyatlardan, korruptsiyadan va boshqalardan himoya qilish kabilar kiradi.

Inson uchun e'tiborda va ma'lum bir guruhga tegishli bo'lish keyingi asosiy ehtiyojlardir. Yolg'iz odam uchun do'stlar, yaqinlar, oila a'zolari munosabatimuhim ehtiyojga aylanadi. Odam och qolganda oziq-ovqat va himoyadan boshqa hech narsani o'ylamasdi; lekin u bu ehtiyoj bo'lmaganida ko'proq odamlar bilan yaxshi munosabatda bo'lishga intiladi va ular orasidan munosib o'rin izlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Konfliktologiya: uchebnik / pod red. Karmina A. S. – Izd. 2-ye, ispr. – SPb: Lan, 2000.
2. Lebedeva M. M. Politicheskoye uregulirovaniye konfliktov: podxodi, resheniya, texnologii. – M.: Aspekt Press, 1997.
3. Leonov N. I. Osnovi konfliktologii: uchebnoye posobiye. Ijevsk: Udmurtskiy universitet, 2000.
4. Osnovi konfliktologii / pod red. Kudryavseva V.N. – M., 1997.
5. Fisher R. Put k soglasiyu, ili Peregovori bez porajeniya / Fisher R., Yuri U. – M., 1990.
6. Doych M. Razresheniye konflikta. Konstruktivniye i destruktivniye protsessi // Sotsialno-politicheskij jurnal. – 1997.– №1.

UDK:94

Mamasidiq TO'LANOV,
Andijon mashinasozlik instituti "Gumanitar fanlar" kafedrası katta o'qituvchi
E-mail: andmitolanov@gmail.com

ADU professori, f.f.dok. F.Yuldasheva taqrizi asosida

SOCIO-HISTORICAL, PHILOSOPHICAL AND RELIGIOUS AND ETHICAL BASIS FOR FORMING A HEALTHY LIFESTYLE

Annotation

This article reflects the socio-historical, philosophical and religious foundations of the formation of a healthy lifestyle. It was also emphasized that the emergence of the principles of a healthy lifestyle in the worldview of each person has its own historical basis. Also, the issues of forming the ideas of religious tolerance among young people, educating them on the basis of universal and religious values were analyzed.

Key words: Primitiveness, mentality, family, marriage, cultural traditions, nation, society, personality, national mentality, thinking, religious and moral values.

СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ, ФИЛОСОФСКИЕ И РЕЛИГИОЗНО-ЭТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

Аннотация

В данной статье отражены общественно-исторические, философские и религиозные основы формирования здорового образа жизни. Также было подчеркнуто, что появление принципов здорового образа жизни в мировоззрении каждого человека имеет свою историческую основу. Также, были проанализированы вопросы формирования у молодежи идей религиозной толерантности, воспитания их на основе общечеловеческих и религиозных ценностей.

Ключевые слова: Первобытность, менталитет, семья, брак, культурные традиции, нация, общество, личность, национальный менталитет, мышление, религиозно-нравственные ценности.

SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANISHINING IJTIMOYIY-TARIXIY, FALSAFIY VA DINIY AXLOQIY ASOSLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada sog'lom turmush tarzini shakllantirishning ijtimoiy-tarixiy, falsafiy va diniy asoslari aks ettirilgan. Shuningdek, har bir shaxsning dunyoqarashida sog'lom turmush tarzi tamoyillarining paydo bo'lishi o'ziga xos tarixiy asosga ega ekanligi ham ta'kidlandi. Shu bilan birga yoshlar o'rtasida diniy bag'rikenglik g'oyalarni shakllantirish, ularni umuminsoniy va diniy qadriyatlar asosida tarbiyalash masalalari tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: Ibtidoiylilik, mentalitet, oila, nikoh, madaniy an'analar, millat, jamiyat, shaxs, milliy mentalitet, tafakkur, diniy va axloqiy qadriyatlar.

Kirish. Insoniyat jamiyati shakllangan davrdan boshlaboq kishilar o'z hayotlarini muayyan mezonlar, qonun-qoidalar, urf-odatlar asosida yo'lga qo'yish, bir so'z bilan aytganda yashash tarzini tartibli, tizimli tarzda tashkil etishga uringanlar. X

Hatto ibtidoiy jamoa tuzum davrida ham garchi qo'pol primitiv (o'ta sodda) tarzda bo'lsada turmush tarzining elementlari shakllanib borgan. Kishilik jamiyatida urug'-aymoqchilik, elat-millatni asta-sekin tarkib topishi asosida mentalitet turmush tarzini belgilovchi mezonga aylanib borgan. Ana shu mezon asosida turmush tarzini sog'lomlashtirish oila, nikoh munosabatlaridan tortib inson shaxsni barkamolligini ta'minlovchi tabiiy fiziologik, ijtimoiy-ruhiy hamda ma'naviy jarayonlar takomiliga ham jiddiy e'tibor qaratila boshlangan.

Ma'lumki, sog'lom turmush tarzi oqilona hayot kechirish, ya'ni mentalitet bilan hayot tarzi o'rtasidagi aloqadorlik ikkiyoqlama bo'lib, bu bir tomondan u yoki bu sotsium («sotsium» atamasidagi lotincha «sotio» fe'li qo'shish, birlashtirish, birgalikda mehnat qilmoqni anglatadi. Tushuncha sifatida "sotsium", universumning –yaxlit olamning tarkibiy qismi bo'lgan kishilik dunyosi alohida jihlatlarini ifodalaydi. Unda tabiatga, tabiiylikka muqobil

bo'lgan ijtimoiy-madaniy borliq aks etadi) ga [1] xos hayotiy faoliyatning xarakteri, uning mental afzalliklarini nazarda tutadi.

Boshqa tomondan bu ustuvorliklarni o'zi, hayotiy qadriyatlar va ideallar jamiyatning hayotiy salohiyoti, har bir avlodning o'z madaniy an'analari va axloqiy boyliklarini himoya qilishga va saqlab qolishga ularni yanada boyitish va rivojlantirishga qaratilgan intilishlarga bog'liq bo'ladi. Demak, mentalitet jamiyat, millat, jamoa yoki alohida olingan shaxsning tarixan tarkib topgan tafakkur darajasi, ma'naviy salohiyati, hayot qonunlarini taxlil etish kuchi, muayyan ijtimoiy sharoitlarda shakllangan aqliy qobiliyatlaridir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Har bir xalq va millat o'z hayoti hamda yashash tamoyillari va turmush tarzini mentalitetga asoslanib quradi. Milliy mentalitet turmush tarzining ma'naviy-tarixiy fazilatlarini shakllantiruvchi manba, ibtido, hisoblanadiki, undan mahrum bo'lgan turmush tarzi quruq abstraktsiyadan iborat bo'lib qoladi. Shu ma'noda ilmiy adabiyotlarda milliy mentalitet, millatning tarixiy ildizlari, ilk moddiy va ma'naviy negizlari, asrlarga cho'zilgan hayotiy tajribasi asosida shakllangan sog'lom turmush qoidalari, aql-farosat, atrof-borliqqa yondashish usullari bo'lib, sog'lom ijtimoiy fikr va tafakkur asosida

barqarorlashgan sog'lom muhit, sog'lom tarbiya tizimi kabi uch muhim omil biz tadqiq etayotgan muammoning yaxlit birligini tashkil etadi [2].

Binobarin har bir shaxsni dunyoqarashida sog'lom turmush tarzi tamoyillarini yuzaga keltirish o'zining muayyan tarixiy asoslariga ega. Ana shunday tarixiy asoslardan biri ajdodlarimiz qoldirgan nodir meros «Avesto»dir.

«Avesto» Sharq yozma adabiyotimizning va ijtimoiy-falsafiy, ma'rifiy, pedagogik fikrlar taraqqiyoti tarixining eng qadimgi manbasi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. O'ziga xos qomusiy bilimlar majmuasi bo'lgan «Avesto»ning faqat 4 ta Yaena, Yashta, Vneprad («Vnepered») Vendida (Videvdat) qismlariga bizgacha yetib kelgan xolos [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tarixiylik, tizimlilik, o'zaro aloqadorlik ilmiy tadqiqot tamoyillaridan kelib chiqqan holda qiyosiy tahlil kabi tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Zardushtiylik dini axloqiy ta'limotida imon va diyonat uch tayanchga asoslanadi: 1) «ezgu fikrat», ya'ni fikrlar sofligi; 2) «ezgu kalom», ya'ni so'zning sobitligi; 3) «ezgu amal», ya'ni amallarning insoniyliigi.

Zardushtiylik diniga e'tiqod qilgan har bir kishi butun hayoti davomida ana shu uchlikni qalbga jo qilmog'i zarur. Shundagina uning qalbi haddan ziyoda pokiza bo'ladi.

«Avesto» tadqiqotchilaridan biri A.O.Makovelskiyning fikricha, «Ezgu fikrat» deganda niyatning yaxshiligi, ilohiy qonun ruhida yaqinlarga nisbatan yaxshilik qilish, zarur bo'lganida madad berishga tayyor turish, kishilar baxt-saodati uchun yovuzlikka qarshi kurashga hozirlik ruhida o'y-fikr, barcha bilan tinch va totuv yashashga intilish tuyg'ulari tushuniladi. Inson boshqalarga nisbatan baxillik qilmasligi lozim. Ezgu fikrlar egasi jaxolatga tushmaydi, chunki jaxolatda kishi ezgu niyatlarini yo'qotadi, burch va adolatni unitadi, o'ylanib ish qiladi. «Avesto»dagi mana shu fikrlarni o'zida sog'lom turmush tarzini shakllanishini ma'naviy-ma'rifiy hamda tarbiyaviy asoslarini har tomonlama puxta va ishonarli tarzda talqin qilingan.

Masalan Abu Nasr Farobiyning fikricha insonning ruhiy va jismoniy holati tashqi omillar (ijtimoiy va tabiiy muhit) ta'siriga bog'liq. U ijtimoiy muhitning inson tafakkuri va taraqqiyotiga ta'sir doirasini uning jamiyatdagi ijtimoiylashuvida deb biladi.

Farobiy nuqtai nazaricha, insonning ma'naviy-ahloqiy kamolotida, ta'lim bilan tarbiya ayni bir vaqtda olib borilishi, iloji bo'lsa oldin tarbiya, so'ngra ta'lim berilishi lozim. Uyida, oilasida yaxshi tarbiya ko'rmagan bolada ixlos va ishonch bilan ta'lim olishga hayotda o'ziga munosib o'rin egallashga ishtioq sust bo'ladi. Ana shularni hisobga olib Farobiy ma'naviyat-ma'rifat, ahloq va odob haqida avvalo yoshlarga tarbiya berish, mehnat qilishga o'rgatib, kasb-hunarni bildirib, keyin ta'lim berish lozim deb ta'kidlaydi [4].

Ma'naviy-axloqiy va ma'rifiy masalalar, yaxshilik va yomonlik, adolat va adolatsizlik, saxiylik va baxillik uning inson fitratida namoyon bo'lishi xususiyatlari to'g'risida Sharqning yirik allomasi Abu Ali Ibn Sino ham g'oyat ilg'or fikrlarni bildirgan. «Dunyoda mavjud bo'lgan jami borliq, deb yozadi Ibn Sino o'zining «Risolai ishq» asarida – o'z tabiatiga ko'ra kamolot sari intiladi. Kamolot sari intilish o'z mohiyati – e'tiborila yaxshilikdir» [5].

Ibn Sino sog'lom turmush tarzi masalasi xususida to'xtalar ekan, unga Alloh in'om etgan aql nuri orqali erishish mumkinligini e'tirof etadi. Uning fikricha aql nuri insonni tasodifiy kuchlar ta'siridan ozod shaxsga aylantiradi. Aql «donishmandlik tarozi»dir.

Buyuk mutafakkir Abu Rayhon Beruniyning yozishicha, yoshlarning ijtimoiy kamoloti ilm-fan yordami bilan tarbiyalanadigan yuksak ahloqiy qoidalarni hamma joyda joriy qilish jarayonida amalga oshiriladi. U insonni

axloq-odobl bo'lishi, yurish-turishi va hayot kechirishining barcha qoidalariga rioya qilishi lozimligini ta'kidlaydi. Shunday bo'lishi avvalo uning o'ziga bog'liq, chunki «inson o'z ehtiyojlariga hukmron ularni o'zgartirishga qodir, o'z jon va tanini tarbiyalar ekan, salbiy jihatlarni maqtagulik narsalarga aylantirishga, uni ma'naviy shifokorlik bilan davolashga hamda asta-sekin axloq haqidagi kitoblarda ko'rsatilgan usullar bilan illatlarni bartaraf etishga qodirdir».

Sohibqiron Amir Temurning shaxsdagi sog'lom va farovon turmush tarzi–adolat, qadr-qimmat, or-nomus, burch, mas'uliyat, vijdon, imon-e'tiqod, halollik, fidoiylilik singari ma'naviy-axloqiy qadriyatlar orqali amalga oshiriladi, degan ta'limoti uning «Adovat emas, adolat yengadi», «Adl-u ehson bilan jahon gulshani obod bo'ladi», «Yaxshilarga –yaxshilik qildim, yomonlarni esa o'z yomonliklariga topshirdim», «O'z saltanatimni shariat bilan bezadim» kabi o'gitlarida o'z ifodasini topgan.

Piri komil Xo'ja Axmad Yassaviy insonning nosog'lom turmush tarzini nafs bilan bog'laydi va unga qarshi kurash lozimligini uqtiradi. Nafsni tiyish, mol-dunyoga hirs qo'yish, ta'magirlik, badnafslilik nokaslik, nodonlik, jaholat va razolatni qattiq qoralaydi. Uning ta'rificha, nafs «yabon qushdek qo'lga qo'nmas» bir narsa. Bu «qush» o'z xohishicha «parvoz» etaversa, odamni kundan-kunga odamiylikdan chiqaraveradi, azim gunohlarni qilishga sababchi bo'lib, badnom etadi, chunki nafs domiga tushgandan keyin kishi hech narsadan tap tortmaydi, harom-harishdan hazar etmaydi, boshqalar hisobiga bo'lsa ham yaxshi yashashni o'ylaydi. Oqibatda u zolim, berahm, riyokor bo'lib qoladi. Bizning fikrimizcha, alloma komil insonlikka yetishish bosqichlarida kishi intilishlariga halaqit beradigan to'siqlar, ya'ni shayton vasvasasi tufayli yuzaga keladigan adolatsizlik, ya'ni insondagi badnafslilikni uning axloqiy tarbiyasidagi qusur sifatida qaraydi va buning natijasida inson yashab turgan jamoa muhiti yohud turmush tarzi chidab bo'lmaz bir azoblarga olib kelishini uqtirgandek bo'ladi. Mutafakkir goyalarining asosiy mazmuni, «bu dunyoning dog'larini insonga yuqtirmaslik», uning «Olloh yaratgan chog'idagi musaffoligini saqlash», bir so'z bilan - komil, barkamol inson qiyofasiga erishishdan iborat bo'lmog'i lozim.

Hazrat Alisher Navoiyning talqinida inson boshqa mavjudotlar ichida a'losi, ularning gultoji hisoblanadi. Zeroki u, sezgi va hissiyotlari orqali tabiat va uning sir-asrorini bilishga qodir, ya'ni inson uni o'rab turgan tabiiy va ijtimoiy muhitga ta'sir etish imkoniyatiga ega. U inson turmush tarzini sog'lomlashtirishda yagona vosita - bu sabr. «Sabr, - deydi u - achchiq, ammo foyda keltiruvchi, u qattiq, ammo ziyon-zahmatlarni daf etuvchi. Sabr - nasihatgo'y, achitib gapiradigan, kishi tabiati undan ozor chekad, lekin amal qilgan nihoyasiga borib murodiga yetadi. Sabr - tabib, badxo'r dori, bemor undan ozor tortadi, ammo so'ngida sog'liqqa erishadi». Bizningcha, haqiqatdan ham sabr-toqatli kishi har doim o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishadi va hayotda uchrab turadigan barcha qiyinchiliklarni muvaffaqiyatli tarzda yengadi. Shunday ekan, bu kabi sabr-toqatli insonlar yashagan jamoaning turmush tarzi ham ularning o'zlarining sa'y-harakati bilan sog'lom bo'ladi.

Shuning uchun sog'lom turmush tarzining tamoyillaridan biri ezgu amallarni, yaxshi xulq-odobni, insoniy go'zal munosabatlarni har bir kishining ongi, tafakkuriga singdirishni taqozo qiladi.

Zero, islom dinining muqaddas kalomi Qur'oni Karimda ham Alloh insonlarga berilgan eng oliy ehson – hayot sihatlik, musulmonchilikka da'vat etish bilan birga yaxshilik, pok-xalollik, sabr-qanoat, mehr-muxabbat, aqluzakovat, saxovat-saxiylik, raxmdillik, xushfe'llik alohida o'rin egallaydi [6]. Dinimizga xos hadis-hikmatlar esa hayot va sog'lom turmush tarzining asosiy mezonlaridir.

Kishilarda, ayniqsa yoshlarda to'g'ri diniy tasavvurlarni shakllantirish, ularni umuminsoniy diniy qadriyatlarga ixlosmand qilib tarbiyalash, din bilan xurofotni, diniy ma'rifat bilan mutaassiblikning mohiyatini farqlay olish malakasini hosil qilish davrimizning muhim dolzarb vazifasidir.

Insonparvarlik, halqparvarlik, adolat, halollik, boshqa dinlarga ehtirom, olijanob axloq tamoyillarini o'zida mujassam etgan dinlar tarixidan xabardor bo'lish, har bir odamning o'zligini tanishga ta'sir ko'rsatish imkonini beradi, insonda odamlarning umumiy birodarligiga mansublik xissini tarbiyalaydi.

Nafaqat islom dini, umuman, barcha dinlar ham inson irodasini toblash, ularning qalbida insonning insonga nisbatan mehr-oqibatli bo'lishi kabi fazilatlarni tarbiyalash barobarida o'tkinchi hoy-u havaslarga berilmaslik, zulm va adolatsizliklarga qarshi kurashish qobiliyatini tarkib toptirishga yaqindan yordam berib kelgan.

Ana shunga ko'ra islom dinidagi ahloqiy qadriyatlardan yoshlar turmush tarzini takomillashtirish, turli diniy oqimlarni zararli ta'siriga tushib qolishdan saqlash, ularda diniy ma'rifatning sog'lom g'oyalari bilan qurollantirishga jiddiy qaramog'imiz lozim. Ana shu ma'noda ajdodlarimizni buyuk ilmiy-ijodiy merosiga diniy-ahloqiy

qadriyatlarimizga ehtiyojmand yoshlarni tarbiyalash bizning asosiy vazifamizdir.

Birinchii prezidentimiz I.A.Karimovning ta'kidlashicha: "Biz nega qadriyatlarimizga, buyuk bobokalonlarimizga bu qadar e'tibor berdik? Ularni xalqimizga qaytarishga, tanitishga harakat qildik?

Maqsad shu ediki, har bir inson o'z umrini ana shu tabarruk zotlar kechirgan ibratli hayot bilan taqqoslar ekan, ko'nglidan men ana shu salafalarimizga munosib vorismanmi, degan savollar o'tsin. Ular shu qadar buyuk meros qoldiribdi, mendan nima qoladi, degan tuyg'u bilan o'z faoliyatini baholasin" [7].

Xulosa va takliflar. Shaxsning ma'naviy qiyofasi va sog'lom turmush tarzi uning o'z his-tuyg'ularini qanday boshqara olishi bilan bog'liq. Shaxs kamoloti va sog'lom turmush tarzi, ma'naviyatini rivojlanishi, sog'lom va jismonan baquvvat bo'lishga, ruhiyatni poklashga, axloqiy yetuk bo'lishiga xizmat qiladi. Sog'lom turmush tarzi shakllangan avlodgina vatan himoyachisi bo'lishi mumkin. Avvalambor u jamiyatimizning vakili sifatida aql-zakovati teran, ilmu bilimda zukko, hayot tarzi ko'rkam, axloqiy fazilatlarga boy, yangi asrda jamiyatimiz rivojida salbiy munosabatda bo'layotgan illatlarga qarshi kurashadigan shaxs bo'lmog'i lozim.

ADABIYOTLAR

1. Jo'raev Narzulla, Azizov Shodmonqul. Ijtimoiyot asoslari. «Ma'rifat-madadkor», Toshkent, 2003, 93-bet.
2. Ro'ziev R. Sog'lom turmush tarzini shakllantirish-akmeologiyaning asosiy omili. Yoshlarning akmeologik qarashlarini shakllantirishda sog'lom turmush tarzining o'rni xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. Falsafa va huquq instituti nashriyoti, Toshkent, 2008, 3-bet.
3. Xasanov Soliy. Xorazm ma'rifati-olam ko'zgusi. Toshkent, «O'qituvchi», 1996, 46-47-betlar.
4. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. Toshkent, "Fan", 1986, 182-bet.
5. Hikmatlarga to'la bu dunyo. Toshkent, "O'qituvchi" nashriyoti, 1997, 35-bet.
6. Shayxova Xotima, Tillaeva Gulsanam. Sog'lom turmush tarzi va yoshlar kamoloti. Falsafa va huquq instituti nashriyoti, Toshkent, 2008, 12-bet.

UDK: 323/328:004(575.1)

Bobir-Mirzo TO'XTAYEV,
O'zbekiston Milliy universiteti mustaqil izlanuvchisi.
E-mail: boburmirzo.toxtayev@mail.ru

O'zbekiston Respublikasi Strategik tahlil va istiqbolni belgilash oliy maktabi o'qituvchisi s.f.f.d (PhD) A.Gulyamov taqrizi asosida

ISSUES OF FURTHER IMPROVEMENT OF THE "ELECTRONIC PARLIAMENT" SYSTEM IN OUR COUNTRY

Annotation

This article discusses the reforms carried out to develop the "electronic parliament" system in our country, in particular, program activities, plans, as well as the goals and objectives of the "Development Strategy" set for implementation in this area. It was also noted the introduction of modern information and communication technologies, digital platforms and programs in the field, which form the basis of the activity of the "e-parliament" system.

Key words: "E-parliament", Oliy Majlis, modern information and communication technologies, Internet, digital technologies, online programs, platforms, social networks, web page, parliamentary library.

ВОПРОСЫ ДАЛЬНЕЙШЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ «ЭЛЕКТРОННЫЙ ПАРЛАМЕНТ» В НАШЕЙ СТРАНЕ

Аннотация

В данной статье рассмотрены о реформах, проводимая по развитию системы «электронный парламент» в нашей стране, в частности, программные мероприятия, планы, а также цели и задачи «Стратегии развития», поставленные для реализации в этой сфере. Также было отмечено внедрение современных информационно-коммуникационных технологий, цифровых платформ и программ в сфере, которые составляют основу деятельности системы «электронный парламент».

Ключевые слова: «Электронный парламент», Олий Мажлис, современные информационно-коммуникационные технологии, Интернет, цифровые технологии, онлайн-программы, платформы, социальные сети, веб-страница, парламентская библиотека.

MAMLAKATIMIZDA "ELEKTRON PARLAMENT" TIZIMINI YANADA TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Annotatsiya

Maqola mamlakatimizda "elektron parlament" tizimini rivojlantirish borasida olib borilgan islohotlar, xususan, dasturiy chora-tadbirlar, rejalar hamda sohada amalga oshirilishi belgilangan "Taraqqiyot strategiyasida"gi maqsad va vazifalar yoritilgan. Shuningdek, "elektron parlament" tizimi faoliyati asosini tashkil etuvchi zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli platforma va dasturlarning sohada joriy etilishi yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: "Elektron parlament", Oliy Majlis, zamonaviy axborot-kommuniaksiya texnologiyalari, Internet, raqamli texnologiyalar, onlayn dasturlar, platformalar, ijtimoiy tarmoqlar, veb-sahifa, parlament kutubxonasi.

Kirish. Butun dunyoni qamrab olgan raqamlashtirish jarayonlari va zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalarining doimiy rivojlanib borishi barcha sohalarni, xususan, oliy vakillik organi – parlament faoliyatiga ham keng joriy etilmoqda.

Elektron hujjat aylanishidan tortib, global masalalardan oddiy hayotiy ehtiyojlarimizgacha zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalar yordamida amalga oshirilayotganligi mazkur jarayonlarning shiddat bilan barcha sohaga kirib borayotganidan dalolat bermoqda.

Mamlakatimizda qisqa davr ichida "elektron parlament" tizimini shakllantirish borasida salmoqli ishlar amalga oshirildi. Shunday bo'lsada, sohani yanada takomillashtirish borasida istiqbolda qilinishi kerak bo'lgan bir qator ishlar rejalashtirilgan.

2017 - 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasining Davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlarida davlat hokimiyati tizimida Oliy Majlisning rolini oshirish, qonun ijodkorligi faoliyati sifatini tubdan oshirish, parlament

nazoratini yanada kuchaytirish va "elektron hukumat" tizimini takomillashtirish kabi vazifalari belgilangan edi [1].

Xususan, 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining mamlakatimizdagi islohotlarni izchil davom ettirishda Oliy Majlis palatalari va siyosiy partiyalar rolini yanada oshirishga oid maqsadida Oliy Majlis palatalarida hududlar bilan to'g'ridan-to'g'ri, shu jumladan masofaviy ishlash amaliyotini keng joriy qilish, hududlarni rivojlantirish va investitsiya dasturlari muhokamasida tegishli hududdan saylangan deputat va senatorlarning ishtirokini kuchaytirish, Shuningdek, "elektron parlament" doirasida deputatlarni o'z saylovchilari bilan, senatorlarni hududlardagi fuqarolar bilan bog'lash, ular bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot olib borish, saylovchilarni qiynayotgan muammolarni muhokama qilish va hal etish jarayonini raqamlashtirish kabi vazifalar qo'yilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Elektron parlament tushunchasi nisbatan yangiligi bois, mazkur masala bo'yicha soha mutaxassislarining ilk qarashlari, yondashuvlari va o'rganishlari asosan 2000-yillarning boshlaridan boshlanadi[2]. Nazariyotchi olimlar va ekspertlar elektron

parlamentning demokratik qadriyatlar bilan bog'liqligi, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalar ahamiyati, xalq bilan muloqoti va hamkorligi masalalari bo'yicha o'z qarashlarini bildirishgan. Elektron parlament mavzusida E.Burt, J.Taylor, K.Hakker, K.Koglianese, S. Koleman, B.Mulder, K.Leston-Bandeyra, D.Bender, G.Lauson, D.Betam, shuningdek, boshqa bir qator tadqiqotchilar o'z ilmiy izlanishlarini olib borishgan[3].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida tarixiylik, analiz, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, mantiqiylik, qiyosiy tahlil va boshqa falsafiy usullardan foydalanildi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, bugungi kunda dunyoda "elektron parlament" tizimini rivojlantirishga e'tibor hamda sa'y-harakatlar faollashgan. Xususan, Parlamentlararo ittifoqning 2020-yilgi (Inter-parliamentary Union) dunyo "elektron parlament" hisobotida 116 dan ortiq mamlakat "elektron parlament" tizimini rivojlantirish borasida chora-tadbirlar olib bormoqda[4].

Tahlil va natijalar. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimiz parlamenti – Oliy Majlisga ilk Murojaatnomasida qonunlar muhokamasiga keng xalq ommasini jalb qilish maqsadida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, jumladan, Internet tarmog'ida maxsus "maydon"lar yaratish va demokratiyaning ilg'or mexanizmi sifatida jamoa bo'lib elektron murojaat kiritish tartibini tatbiq qilish kabi takliflar ilgari suriladi[5].

Shundan so'ng, mamlakatimizda "elektron parlament" tizimini rivojlantirish bo'yicha salmoqli ishlar amalga oshirildi. Belgilangan vazifalar strategiyalar, yillik dastur va normativ-xuquqiy xujjatlarda o'z aksini topib, sohani yanada rivojlantirishga o'z hissasini qo'shdi.

1-jadval. Oliy Majlis ijtimoiy tarmoqlardagi sahifasida foydalanuvchilar salmog'i.(2023-yil 23-mart holati bo'yicha)

№	Ijtimoiy tarmoq turi.	Foydalanuvchi-lar soni	Ijtimoiy tarmoqqa yuklangan materiallar soni
Qonunchilik palatasi			
1.	Facebook	7.4 ming	kunicha o'rtacha 2-3 ta post.
2.	Youtube	11.1 ming	320 ta video.
3.	Telegram	6.63 ming	11313 ta rasm, 633 video, 21 ta fayl, 8542 ta veb-sahifalar uchun havola.
4.	Instagram	6.7 ming	849 ta material
5.	Twitter	117 ta	656 ta yangilik
Senat			
1.	Facebook	6.7 ming	kunicha o'rtacha 2-3 ta post.
2.	Youtube	3.88 ming	382 ta video.
3.	Telegram	3.53 ming	18198 ta rasm, 2084 ta video, 7 ta fayl, 113 ta audio material, 7611 ta veb-sahifalar uchun havola, 3 ta ovoqli xabar.
4.	Instagram	11.3 ming	658 ta material.
5.	Twitter	725 ta	2021 yil 16 iyuldan buyon yangilangani yuq.

Yetakchi xorijiy mamlakatlar tajribasi ko'rsatmoqdaki, so'nggi yillarda "elektron parlament" faoliyatida sun'iy intellekt texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish ko'rsatgichlari o'sib bormoqda. Xususan, Parlamentlararo ittifoqning 2020-yilgi dunyo "elektron parlament" hisobotida hisobot so'rovnomasida ishtirok etgan 116 mamlakat parlament vakillaridan olingan ma'lumot bo'yicha, mamlakatlarning 10 foizida sun'iy intellektidan foydalanishini bildirgan [4].

Mamlakatimizda ham sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish borasida qator tadbirlar, "Raqamli O'zbekiston – 2030"[7] strategiyasi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida" qaroriga muvofiq sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish va ularni mamlakatimizda keng qo'llash, raqamli ma'lumotlardan

So'nggi yillarda mamlakatimizda mazkur sohada qator yutuqlarga erishildi. Shu bilan birga istiqbolda "elektron parlament" tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'yidagi muhim vazifalar belgilan. Xususan, 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturida "elektron parlament" loyihasi doirasida deputatlarni o'z saylovchilari bilan, senatorlarni hududlardagi fuqarolar bilan bevosita muloqotini yo'lga qo'yish, aholi bilan ochiq muloqotni amalga oshirish uchun raqamli platforma yaratish vazifasi belgilangan [6].

Veb-sahifa "elektron parlament" tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lib, butun tizimning umumiy ma'lumotlarini o'zida jamlaydi. Xususan, parlament faoliyati, qonunchilik va byudjet bo'yicha umumiy ma'lumotlar, kerakli material va ma'lumotlarni qidirish hamda qabul qilish, shuningdek, aholi bilan muloqot yuzasidan ko'rsatmalar shular jumlasidandir.

So'nggi yillarda parlamentning o'ziga bevosita yoki bilvosita aloqador bo'lgan saytlar yangilandi yoki tubdan yangi saytlar ishlab chiqildi. Ammo ular tarqoq xolda integratsiyalashmagan holatda faoliyat yuritishi fuqarolarga o'zlariga kerak bo'lgan ma'lumotlarni topish hamda foydalanish imkoniyatini qiyinlashtirmoqda.

Ko'zatislarga ko'ra, O'zbekistonda so'nggi paytlarda parlament va unga aloqador saytlar ko'paydi ammo saytlar o'zaro bog'lanmagan alohida saytlar va portallar hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan barcha parlament saytlari va portallarini bitta asosiy saytda birlashtirish zarurati tug'ilmoqda. Bu orqali fuqarolar o'zlariga kerakli ma'lumotni olishda hamda "elektron parlament" imkoniyatlaridan foydalanishda yagona takomillashgan saytdan foydalanish imkoniyati yaratiladi.

foydalanish imkoniyatini va ularning yuqori sifatini ta'minlash choralari amalga oshirilmoqda. Shu nuqtai- nazardan, istiqbolda Oliy Majlis faoliyatida ham sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish imkoniyatlarini ko'rib chiqish tavsiya etiladi.

Deputatlar faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida, uning faoliyatiga baho berish amaliyoti ayrim davlatlarda yo'lga qo'yilgan bo'lib, mazkur amaliyotning yo'lga qo'yilishi, "elektron parlament" tizimiga o'tish jarayonini tezlashtiruvchi, deputatning ishchanligini oshirish vositalaridan biri bo'lib xizmat qiladi. Ayrim mamlakatlarda ushbu mexanizm joriy etilgan bo'lib, deputatlarning reytingi ular tomonidan chop etilgan maqolalar soni, bildirishnomalar (layklar) soni, ko'rishlar soni kabi jihatlarni hisobga olgan holda tuzilgan.

Qonun loyihalarini ishlab chiqishda fuqarolar ishtirokini ta'minlash borasidagi mexanizmlarni

takomillashtirish zaruriyati mavjud. Bugungi kunda fuqarolar normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari muhokamasi portali regulation.gov.uz sayti orqali qonun loyihalariga o'z taklif va mulohazalarini bildirish imkoniyatiga ega [8]. Ammo, portalga joylashtirilgan qonun loyihalarining tashabbuskorlari o'rganilganda, ularning faqat ijro hokimiyati tarkibiga kiruvchi organlardan iborat ekanligi aniqlandi.

Ushbu holat qonunchilik tashabbusiga ega bo'lgan boshqa subyektlarning qonun loyihalari muhokamadan chetda qolishiga olib kelmoqda. Aniqlangan mazkur holatdan kelib chiqib, Oliy Majlisning qonunchilik faoliyati tizimi qonun.gov.uz saytida barcha tashabbuskorlarning qonun loyihalari joylashtirilishi, ularga foydalanuvchilar tomonidan o'z taklif va mulohazalarini bildirish uchun imkoniyat yaratilishi, taklif bildirgan fuqarolarga qayta aloqa o'rnatish va takliflarga javob yozish amaliyotini joriy etish lozim.

Bundan tashqari fuqarolarga qulaylik yaratish maqsadida, qonun loyihasi bo'yicha sodda shaklda so'rovnoma (ushbu qonun loyihasi yoqdi yoki yoqmadi so'rovlarini belgilash orqali) tashkil etish, foydalanuvchilarni fikrini oson shaklda olish imkoniyatini vujudga keltiradi. Bunday amaliyot shakli Braziliya parlamentining rasmiy veb-saytlarida yo'lga qo'yilgan. Portugaliya parlamentida esa deputatlar qonun loyihasiga fuqarolarning fikrlarini real vaqt davomida ko'rish imkoniyatiga ega. Mazkur amaliyotni parlamentning mobil ilovasida ham joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Mazkur o'ynalishlarda mamlakatimizda istiqbolda bir qator ishlar hamda chora-tadbirlarni amalga oshirish rejalashtirilgan. Xususan, "avtomatlashtirilgan qonun ijodkorlik tizimi" (qonun.gov.uz)[9] Oliy Majlis Qonunchilik palatasining elektron ovoz berish tizimi bilan o'zaro integratsiya qilish ishlari olib borilmoqda. Integratsiya natijasida Qonunchilik palatasi yalpi majlislaridagi masalalar bo'yicha ovoz berish natijalari avtomatlashtirilgan holda olinishi va qonun.gov.uz internet tarmog'ida ko'rsatib borilishi rejalashtirilgan.

"Elektron parlament" tizimida parlament kutubxonasi va axborot resurs markazlari muhim ahamiyatga egadir. So'nggi yillarda Oliy Majlis Qonunchilik palatasi binosida zamonaviy va qulay Parlament kutubxonasini tashkil etish bo'yicha qator ishlar amalga oshirildi.

Kelgusida sohani yanada takomillashtirish bo'yicha bir qator ishlar rejalashtirilgan. Xususan:

- kutubxonaga olib kirilgan va olib chiqilgan kitoblarning avtomatlashtirilgan tarzda ro'yxatga olish tizimini joriy etish;

- KaDaTa elektron kutubxona tizimi orqali Qonunchilik palatasi deputatlarining har biriga "ID kutubxona" xos raqamini joriy etiladi va har qanday elektron qurilmalari (kompyuter, planshet, smartfon va h.k) orqali "elektron parlament" kutubxonasi tizimidan onlayn rejimda foydalanishiga imkon yaratish;

- parlament kutubxonasining har bir foydalanuvchisida "Alisher Navoiy" nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi bilan VPN aloqa o'rnatilgan bo'lib, kelajakda "Jahon raqamli kutubxonasi" (BMT va AQSH

Kongressi qo'shma loyihasi), "Yevropa raqamli kutubxonasi" va "Google kutubxonasi" fondidan foydalanishi imkoniyatlari yaratish.

Bugungi kunda mamlakatimizda "elektron parlament" tizimiga oid qabul qilingan huquqiy hujjatlar sohadagi barcha faoliyatni qamrab olmaydi. Bu esa istiqbolda "elektron parlament" tizimining tashkiliy-huquqiy tomonlariga e'tibor qaratilishi zaruratini ko'rsatmoqda.

Xulosa va takliflar. Mamlakatimizda "elektron parlament" tizimini rivojlantirish muammolari va istiqbollari, xususan, sohadagi tashkiliy-huquqiy muammolar, "elektron parlament" bo'yicha ilg'or xorijiy mamlakatlar tajribasi va undan foydalanish masalalari hamda O'zbekistonda "elektron parlament" tizimini yanada takomillashtirish istiqbollari yuzasidan qo'yidagicha xulosa qilish mumkin:

Birinchidan, nisbatan qisqa vaqt ichida mamlakatimizda "elektron parlament" tizini rivojlantirish borasida keng ishlar amalga oshirildi. Shunday bo'lsada, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalar rivojlangan bugungi davrda sohani tashkiliy-huquqiy va dasturiy-texnik jihatdan yanada rivojlantirish, xavfsizlik bilan bog'liq hamda targ'ibot bilan bog'liq tomonlariga e'tibor qaratish zarurati yuzaga kelmoqda.

Ikkinchidan, "elektron parlament" tizimini takomillashtirishda ilg'or xorijiy mamlakatlar, xususan, G'arbiy Yevropa mamlakatlari, AQSH, Kanada, Skandinaviya mamlakatlari, Boltiq bo'yi mamlakatlari va Janubi-sharqiy Osiyo mamlakatlari tajribasidan foydalanish muhim ahamiyatga egadir. AQSH Kongressi rasmiy veb-sahifasidagi ma'lumotlarning tizimligi, batafsilligi, keng qamrovli va foydalanish uchun qulayligi mazkur tajribani mamlakatimiz amaliyotida joriy etish samaraligi ko'rsatadi.

Uchinchidan, mamlakatimizda "elektron parlament" tizimini yanada rivojlantirish borasida istiqbolda quyidagi sohalar ahamiyat qaratilishi zarurati yuzaga kelmoqda. Jumladan, Oliy Majlis rasmiy veb-sahifasini yanada takomillashtirish, ma'lumotlarni yangilash va boyitish, hamda yangi bo'limlar, ruknlar va imkoniyatlar qo'shish orqali bugungi "elektron parlament" zamon talablariga moslashtirish zarur. Test rejimida ishlayotgan [9] raqamli platformalar, dasturlar va veb-sahifalarni to'la ishlashini ta'minlash kerak.

Mamlakatimizda raqamli infratuzilmani takomillashtirish, barcha aholi yashash punktlarida va ijtimoiy obyektlarni optik tolali aloqa hamda yuqori tezlikdagi Internet bilan ta'minlash zarur. Bu o'z navbatda elektron parlament imkoniyatlaridan keng foydalanish bilan birgalikda davlat xizmatlarini yanada kengaytirish, barcha davlat xizmatlarini bosqichma-bosqich raqamli shaklga o'tkazish va ko'rsatilayotgan avtomatlashtirilgan xizmatlar ulushini oshirish imkonini beradi.

Bundan tashqari, Qonunchilik palatasi va qo'mitalarning yillik ish rejalarini e-parlament [10] tizimiga yuklash, ijro muddati yaqin bo'lgan bandlarni mas'ulga eslatib borish, tizimga yuklangan ish rejalar bandlarining bajarilishi bo'yicha hisobot yozib borilishi, har choray va yil yakunida reja ijrosining umumiy hisoboti tayyorlanishi kabi imkoniyatlar yaratish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 2-февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон Фармони // <https://lex.uz/docs/3107036>.
2. Fitsilis F. Koryzis D. Svolopoulos V.; Spiliotopoulos D. Implementing Digital Parliament Innovative Concepts for Citizens and Policy Makers. In HCI in Business, Government and Organizations; Interacting with Information Systems; HCIBGO . 2017; Lecture Notes in Computer Science; Springer: Cham, Switzerland, 2017; Volume 10293, pp. 154-170
3. Taylor J.A., and Burt E.(1999). Parliaments on the web: Learning through innovation. Parliamentary Affairs, 52(3), 503-517. doi:10.1093/pa/52.3.503.
4. World e-Parliament Report 2020. –p. 14. <https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2021-07/world-e-parliament-report-2020> .

6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017-йил 22-декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси // <https://president.uz/uz/lists/view/1371>.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022-yildagi PF-60-son // <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>.
8. O'zbekiston Respublikasi normativ huquqiy hujjatlarning muhokamasi portali // <http://old.regulation.gov.uz/uz/pages/about>.
9. Qonun loyihalari portali // <https://qonun.gov.uz/uz/>.
10. Oliy Majlis Qonunchilik palatasi rasmiy veb sayti // <https://parliament.gov.uz/>.
11. Oliy Majlis qonunchilik palatasi elektron hujjat aylanish tizimi // https://oliymajlis.gov.uz/uz_lat.

UDK:37; 371; 57;

Muhayyoxon USMONOVA,
Qo'qon davlat pedagogika instituti dotsenti, (PhD)
E-mail: usmonovamuhayyoxon@gmail.com
Nilufarxon YO'LDASHALIYEVA,
Qo'qon Davlat pedagogika instituti magistranti
E-mail: usmonovamuhayyoxon@gmail.com

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti pedagogika kafedrasida dotsenti, p.f.f.d., (PhD) M.M.Isabayeva taqrizi asosida

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL ORIENTATION OF STUDENTS IN TEACHING BIOLOGICAL SCIENCES

Annotation

The article describes the methodological features of teaching biology as a profession in general secondary education, the methodological structure of teaching biology based on an integrated approach, ways to effectively use the possibilities of professional pedagogical activity of biology in a secondary school.

Key words: Profession, specialty, motive, purpose of work, subject of work, purpose of the profession, motivation of the profession.

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ СТУДЕНТОВ В ПРЕПОДАВАНИИ БИОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

Аннотация

В статье описаны методические особенности обучения биологии как профессии в общем среднем образовании, методическая структура обучения биологии на основе комплексного подхода, способы эффективного использования возможностей профессиональной педагогической деятельности биологии в общеобразовательной школе.

Ключевые слова: Профессия, специальность, мотив, цель работы, предмет работы, цель профессии, мотивация профессии.

BIOLOGIYA FANLARINI O'QITISHDA TALABALARNING KASBIY YO'NALISHINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Maqolada umumiy o'rta ta'limda biologiya fanini kasbga yo'naltirib o'qitishning metodik o'ziga xos xususiyatlari, integrativ yondashuv asosida biologiya fanini kasbga yo'naltirib o'qitishning metodik tuzilmasi, umumiy o'rta ta'lim maktablarida biologiya fanini kasbga yo'naltirishning kasbiy pedagogik faoliyati imkoniyatidan samarali foydalanish yo'llari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Kasb, mutaxassislik, motiv, mehnat maqsadi, mehnat predmeti, kasb maqsadi, kasb motivatsiyasi.

Kirish. Respublikamizdagi umumiy o'rta ta'lim maktablarida kasbga yo'naltirish ishlari ta'lim va tarbiyaviy jarayonning bir qismi bo'lib, undagi yetakchi rol fan o'qituvchisining zimmasiga tushadi. O'qituvchi kasb targ'ibotini o'quv fani tarkibi bilan uzviy va rejalari asosida bog'laydi, shu bilan birga, zamonaviy kasblar dunyosining turli jihatlari haqida o'quvchining xabardor bo'lishiga ko'maklashadi.

Boshqa o'quv predmetlari singari biologiya fani tarkibida ham kasbga yo'naltirish sohasida katta imkoniyat mavjud. O'qituvchi o'quvchilarni turli kasb - farmatsevt, shifokor, injener, kabi mutaxassisliklar bilan, balki boshqa ko'plab kasblar bilan ham tanishishga imkon yaratadi. Aynan mana shu sababli ham darslarda kasbga yo'naltirish ishlarining asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida kasbiy ta'limni tilga olish mumkin. Biologiyani o'qitishda kasbga yo'naltirish muammosi bilan metodist olimlardan J.O.Tolipova va boshqalarning ishlarini e'tirof etish mumkin. Ya'ni o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari o'qituvchilari uchun metodik qo'llanmada "Biologiya" o'quv fanini o'qitishda kasbga yo'naltirish muammolariga to'xtalib o'tadi, shuningdek, u tomonidan biologiyani sohalarga yo'naltirib o'qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanishga oid metodik tavsiyalar ham ishlab chiqilgan.

G.S.Ergasheva tomonidan biologiyani o'qitishda kasbga yo'naltirishni tarbiya va ijtimoiylashtirish yo'nalishi sifatida tadqiq etildi, biroq umumiy o'rta ta'lim maktablarida biologiya darslarida kasbga yo'naltirish metodikasi e'tibordan chetda qolgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Respublikamizda o'quvchilarni kasbga yo'naltirish, kasbga qiziqishini oshirishning psixologik-pedagogik asoslari D.Arziqulov, R.Asamova, U.Inoyatov, Sh.Ne'matov, X.Rashidov, Sh.Sharipov, biologiya o'qitish metodikasini takomillashtirish va biologiya darslarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning tashkiliy-metodik asoslari I.Azimov, O.Mavlonov, S.Najimova, A.Raximov, J.Tolipova, N.Toshmanov, Sh.Xasanova, G.Ergashevalar tomonidan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish, kasb tanlash, kasbiy o'zi-o'zini belgilash, maslahat berish, kasbiy diagnostika masalalari L.Andreyeva, V.Belov, T.Dus'y, E.Zeyer, YeKlimov, A.Mel'nikova, N.Pryajnikov, Ye.Pryajnikova, I.Sazonov, V.Toporovskiy, S.Chistyakova, I.Sharshov; biologiya sohasida kasbga yo'naltirish muammolari Ye.Delarova, L.Dudina, N.Yeremeyeva, Ye.Kidyamkina, N.Malinovskaya va boshqalar tomonidan o'rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Umumiy o'rta ta'limda biologiya fanini kasbga yo'naltirib o'qitishning metodik o'ziga xos xususiyatlari mazkur jarayonni tashkil etish bilan aloqador tizimli-funksional, kompleks, tabaqalashtirilgan yondashuvlarni kasb tanlashga doir "Men xohlayman", "Men qila olishim kerak", "Men qilaman" klassik uchlik tizimni biologik ta'lim mazmuni bilan dialektik uyg'unlashuvga erishish imkoniyatini kengaytirish orqali aniqlashtirilgan.

Integrativ yondashuv asosida biologiya fanini kasbga yo'naltirib o'qitishning metodik tuzilmasi sitologik, genetik, evolyutsion, ekologik soha bilan aloqador "odam-tabiati-jamiat" turiga mansub kasblarni dars va darsdan tashqari ishlar jarayonida o'quvchilarga o'rgatib borishga mo'ljallangan tadqiqotchilik, loyihaviy faoliyatni jamoaviy ijodiy ishni tashkil etish orqali ixtisos oldi tayyorgarlik bosqichiga "ko'chirib o'tkazish" usulidan maqbul foydalanish asosida aniqlashtirildi.

Shu bilan birga biologiya fanini kasbga yo'naltirib o'qitishning didaktik modelining amaliy komponenti biologik ta'limning dars, dars va sinfdan tashqari, uy ishlari, ekskursiya kabi shakllarini rivojlantiruvchi, individual, tabaqalashgan, modulli o'qitishning interfaol metodlari bilan bevosita uyg'unlashuviga yo'naltirilgan kasbiy faoliyatga jalb etish texnologiyasining biologik ta'lim bilan adaptivligini ta'minlash orqali takomillashtirildi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati biologiya darslarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirib o'qitishning pedagogik-psixologik, metodik jihatlari zamonaviy yondashuvlarini maqsadi, mazmuni, tashkiliy tasnifiga muvofiq holda ilmiy asoslanganligi, kompleks, tabaqalashtirilgan yondashuvlarni kasb tanlashga doir "Men xohlayman", "Men qila olishim kerak", "Men qilaman" klassik uchlik tizimni biologik ta'lim mazmuni bilan

dialektik uyg'unlashuviga erishish imkoniyatining kengaytirilganligi, integrativ yondashuv asosida biologiya fanini kasbga yo'naltirib o'qitishning metodik tuzilmasining aniqlashtirilganligi, sitologik, genetik, evolyutsion, ekologik soha bilan aloqador "odam-tabiati-jamiat" turiga mansub kasblarni dars va darsdan tashqari ishlar jarayonida o'quvchilarga o'rgatib borish yo'llarining ishlab chiqilganligi bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati biologiya fanini kasbga yo'naltirib o'qitishning didaktik modelining ishlab chiqilganligi, umumiy o'rta ta'lim maktablari biologiya darslarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning amaliy imkoniyatlari aniqlashtirilganligi, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshirish, kasb tanlashga to'g'ri yo'naltirish, moyilligi va qiziqishlarini hisobga olgan holda kasbiy qobiliyatini diagnostika qilish metodikalari modifikatsiyalangan variantlarining ishlab chiqilganligi bilan belgilanadi.

Xulosa va takliflar. Kasbiy yo'naltirish sohasidagi pedagogik, psixologik va metodik tadqiqotlar tahlili ushbu sohaning uzoq tarixga ega ekanligidan dalolat beradi. Diagnostik kontseptsiyaga muvofiq kasbga yo'naltirish ishlari maktab o'quvchilarining qobiliyati, kasbiy moyilligi, zamonaviy jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlari bilan bog'liq holda shaxsiy qiziqishlarining o'zaro moslashishini taqozo etadi.

Kasbni ongli ravishda tanlash – inson shaxsi rivojining muhim shartlaridan biridir. To'g'ri tanlangan kasb jamiyatda o'z o'rini topishga imkon beradi. Hozirgi davrda o'quvchilar o'z qiziqishlari va qobiliyatlariga mos kasbni tanlashlarida aynan maktab ko'makchi bo'ladi. Shunday ekan, maktabda biologiya darslarida kasbga yo'naltirish ishlari ta'lim-tarbiyaviy jarayonning bir qismi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. "Ta'lim to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining qonuni. O'RQ-637-son 23.09.2020-y. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020-y., 03/20/637/1313-son.
2. Tolipova J.O., G'ofurov A.T. Biologiya ta'limi texnologiyalari. – T.: O'qituvchi, 2002. – 126-b.
3. Ergasheva G.S. Biologiyani o'qitishda kasbga yo'naltirish tarbiya va ijtimoiylashtirish yo'nalishi sifatida. // "Tabiiy fanlarni o'qitishdagi innovatsiyalar, ekologik havfsizlik, ekoturizmni rivojlantirish istiqbollari" mavzuidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. TDPU, Toshkent-2020 y. 14. 04.
4. Yuzlikayeva E.R. Teoriya i praktika podgotovki uchitelya k diagnosticheskoy deyatel'nosti: Avtoref. dis. doktora ped. nauk. – Tashkent: TGPU, 2012. – 42 s.
5. Yadgarova G.T. O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish jarayoniga ta'sir etuvchi omillar. – T.: Maktab va xaet, 2006.- B.13-16.
6. Usmonova M.S. Kasb bu-hayot // "Yosh tadqiqotchi" ilmiy jurnali. ISSN: 2181-3132 Volume 1 No 5 /2022.
7. Usmonova M.S. Usmonova X.Y. O'smirlar uchun kelajak kasbini tanlashda individual mayllarini aniqlash// Ta'lim fidoyilari, 2022.

УДК: 37. 012

Сурайё ХАМИДОВА,
базовый докторант АГУ
E-mail: surayoshka90@gmail.com

На основе рецензии доцента кафедры рус.язи лит. АГУ д.ф.ф.н. PhD Хабибуллаевой Ф.К.

COMPARATIVE METHOD IN THE STUDY OF THEORETICAL CONCEPTS IN GRADE 8

Annotation

The article examines the experience of studying the theory of literature at school. The application of the comparative method in the study of the theory of literature in the middle classes of Russian-speaking schools of the Republic of Uzbekistan is described. On the example of the works of A. Pushkin and L. Tolstoy, the effectiveness of this method in explaining the literary process is shown. It also provides information about comparison based on repetition in the study of literary types, which can contribute to the further study of theoretical and literary concepts.

Key words: Theory of literature, romanticism, realism, literary type, comparative device, literary terms.

8-SINFDA NAZARIY TUSHUNCHALARNI O'RGANISHDA QIYOSIY METOD

Annotatsiya

Maqolada maktabda adabiyot nazariyasini o'rganish tajribasi ko'rib chiqiladi. O'zbekiston Respublikasi rusiyazon maktablarining o'rta sinflarida adabiyot nazariyasini o'rganishda qiyosiy metodning qo'llanilishi yoritilgan. A.Pushkin va L.Tolstoy asarlari misolida adabiy jarayonni tushuntirishda bu usulning samaradorligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Adabiyot nazariyasi, romantizm, realizm, qahramon tipi, chog'ishtirma uslub, adabiy atamalar.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ МЕТОД ПРИ ИЗУЧЕНИИ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ В 8 КЛАССЕ

Аннотация

В статье исследуется опыт изучения теории литературы в школе. Описывается применение сравнительного метода при изучении теории литературы в средних классах русскоязычных школ Республики Узбекистан. На примере произведений А.Пушкина и Л.Толстого показывается эффективность данного метода при объяснении литературного процесса.

Ключевые слова: Теория литературы, романтизм, реализм, литературный тип, сопоставительный прием, литературные термины.

Введение. Главная цель изучения теории литературы в школе заключается в том, чтобы дать учащимся элементарные основы теоретических знаний, вооружить их знанием основных законов литературного творчества, обучить принципам анализа и оценки художественного произведения с позиций эстетики, чтобы после окончания школы современная молодежь могла сознательно читать литературу, самостоятельно использовать ее как средство познания жизни и психологии людей. При этом предполагается, что литературоведческая терминология постепенно усваивается и наполняется конкретным содержанием в процессе изучения литературы. Разумеется, дело не может ограничиваться усвоением тех или иных терминов, обозначающих понятия, знанием теоретико-литературных определений. Теоретико-литературные сведения должны способствовать развитию литературоведческого мышления, а вместе с ним и речи, характерной для такого мышления.

Методы и материалы. Для изучения литературного процесса в восьмом классе были взяты произведения А. Пушкина и Л. Толстого «Кавказский пленник», поэмы А.С. Пушкина «Руслан и Людмила» и «Медный всадник». При изучении проблемы был использован сравнительный метод.

Анализ и результаты. Общие принципы и приемы изучения элементов теории литературы в школе обоснованы в фундаментальном труде академика В. В.

Голубкова «Методика преподавания литературы»: «Формирование у учащихся основных понятий в области той или иной дисциплины, имеющие целью дать им систему научных знаний, составляет одну из главных задач нашей школы. Но эта работа по формированию понятий, так же, как и все другие виды учебных занятий, должна быть поставлена в тесную связь с общими задачами. В противном случае она рискует превратиться в пустой формализм. Такая опасность угрожает и преподавателю литературы, если только он станет рассматривать формирование теоретико-литературных понятий у учащихся как нечто самодовлеющее, как особый раздел работы, стоящий рядом с изучением произведений и с развитием речи» [3].

По мнению М.А. Рыбниковой, «посредством изучения теоретико-литературных понятий мы воздействуем на чувства, на волю, на сознание учащихся в целом» [5].

А.В. Дановский выдвигает концепцию системно-функционального формирования теоретико-литературных понятий, имея в виду различные «аспекты освоения частных понятий с позиций категорий: нравственно-эстетических отношений искусства и действительности, взаимодействия мировоззрения и творчества писателя; взаимосвязей направления, художественного метода и стиля; взаимодействие литературной критики с общественными движениями и историко-литературным процессом» [5].

Рассматривая теоретико-литературные понятия в связи с анализом конкретных художественных произведений, методист Г.И. Беленький особое внимание уделяет изучению понятий «художественный образ», «литературный тип», «образ» [1].

Отечественный методист У.Ю. Маткурбанов [6] в своем учебном пособии «Теория литературы в школе» освещает вопрос, который связан со степенью изучения теоретико-литературных понятий в школах с неродным языком обучения. Целью его исследования было выявление интересов учащихся к теоретико-литературным понятиям, которое он провел путем анкетных опросов учителей и учащихся, посещения уроков литературного чтения и литературы. В своем учебном пособии ученый анализирует теоретико-литературные понятия «содержание и форма», «эпитет», «сравнение», «метафора», «олицетворение».

Профессор М.А. Зальдинер [4] рассматривал значение знания основ теории русской литературы в развитии познавательных способностей учащихся. Приводя в качестве примера слова Л.С. Выготского «Прямое обучение понятиям всегда оказывается фактически невозможным и педагогически бесплодным» [2], исследователь обращает внимание на приемы умственной деятельности при обучении теории литературы, предлагая не простое заучивание теоретических понятий, а обобщение конкретного материала.

Теоретико-литературные понятия раскрываются в течение длительного времени, постепенно, нередко основные признаки понятия не сразу называются и указываются. В практике преподавания приходится соблюдать следующую последовательность в раскрытии понятий: 1) накопление фактов, характеризующее то или иное литературное явление; 2) общее представление о признаках данного явления; 3) определение понятия или установление его характерных признаков; 4) применение понятия при анализе конкретного литературного явления; 5) дальнейшее развитие понятия, обогащение его новыми признаками. Следовательно, при изучении школьного курса в 8-9 классах преподавателю приходится раскрывать отдельные понятия, которые в 10 классе могут быть систематизированы и обобщены с соблюдением последовательности, характерной для теории литературы.

В курсе 8 класса русскоязычных школ Республики Узбекистан, например, полностью отсутствуют произведения сентиментализма и классицизма, что не дает возможности раскрывать эти литературные направления. Интересным является тот факт, что без основ романтизма изучается произведение М.Ю. Лермонтова «Мцыри». Затрагиваются лишь некоторые основные вопросы теории литературы, подлежащие изучению в 8 классе: понятие о житийной литературе, художественный вымысел, композиция произведения. В данной статье мы остановимся на изучении литературных процессов в 8 классе на примере романтизма и реализма.

Реализм составляет суть историко-литературного процесса, изучаемого в средней школе. Если просмотреть все лучшее, созданное в течение многих веков в литературе и вошедшее в школьные программы, то это лучшее представляет собою правдивое отражение жизни, все это - произведения реализма в разных формах его проявления. В этом плане и рассматриваются историко-литературный процесс и основные вопросы теории литературы. А романтические произведения привлекаются при изучении отдельных этапов исторического развития литературы для усвоения основного в школьном курсе вопроса: зарождение,

становление и развитие правдивого отражения и познания жизни.

Следует обратить внимание на изучаемые художественные произведения, в которых так или иначе учитель должен объяснить литературные направления для полного понимания литературного процесса. Вопросы, относящиеся к пониманию реалистического и романтического методов изображения, к истории реализма и романтизма, являются дискуссионными. Это не может не вызвать значительных трудностей в изучении реализма и романтизма в школе. Однако это не означает, что современном литературоведении нет общепринятых взглядов на основные вопросы реалистического и романтического изображения.

Для учащихся 8 класса можно ограничиться следующими основными признаками понятия «романтизм»: 1) мечта об иной жизни как исходная позиция художественного изображения; 2) стремление показать необычных людей, необычную обстановку и необычные события, т.е. изобразить жизнь такой, какой она должна быть по взглядам романтиков, а не такой, какая она есть; 3) эмоциональность, красочность языка.

Основными признаками реализма можно считать: 1) глубокое изучение окружающей жизни как исходную позицию художественного изображения; 2) стремление исторически правдиво показать детали, типические характеры и типические обстоятельства; 3) точность и ясность языка.

Первоначальное ознакомление с основными признаками реализма и романтизма удобно проводить на основе сопоставления произведений данных направлений. Для примера можно взять поэму А.С. Пушкина «Кавказский пленник» и рассказ того же названия Л.Н. Толстого. Эти произведения (несмотря на то что они написаны в различное время и принадлежат одно к прозе, другое - к поэзии) позволяют наглядно показать реалистический и романтический способ создания художественного образа. Учащиеся могут прочитать рассказ Л.Н. Толстого и поэму А.С. Пушкина по заданию учителя в формате внеклассного чтения. Оба произведения по содержанию интересны, и разбор их с точки зрения способов создания образов вызывает большой интерес у восьмиклассников.

Содержание занятия может быть примерно следующим.

Поэма А.С. Пушкина и рассказ Л.Н. Толстого написаны на одну тему и названы одинаково. Первое произведение написано в 1821-1822 гг., второе - пятьдесят лет спустя, в 1872 г.

Как Л. Толстой знакомит читателя с героем произведения Жилиным? Вот что он пишет в начале рассказа.

«Служил на Кавказе офицером один барин. Звали его Жилин.

Пришло ему раз письмо из дома. Пишет ему старуха мать: "Стара я уж стала, и хочется перед смертью повидать любимого сына. Приезжай со мной проститься, похороны, а там и с богом поезжай опять на службу. А я тебе и невесту приискала: и умная, и хорошая, и именье есть. Полкуются тебе, может, и женишься, и совсем останешься".

Жилин и раздумался: "И в самом деле, плоха уж старуха стала, может, и не придется увидеть. Поехать; а если невеста хороша - и жениться можно".

Пошёл он к полковнику, выправил отпуск, простился с товарищами, поставил своим солдатам четыре ведра водки на прощанье и собрался ехать.

На Кавказе тогда война была...» [10]

Из этого отрывка мы видим, что Жилин - обыкновенный офицер из бедных дворян. В России у него осталась одна мать-старуха. У него сложились простые отношения со своими солдатами. Мы представляем мысли, стремления и переживания Жилина. Мысли и стремления его так же обычны, как и бывают в

...где пламенную младость
Он гордо начал без забот;
Где первую познал он радость,
Где много милого любил,
Где обнял грозное страданье,
Где бурной жизнью погубил
Надежду, радость и желанье,
И лучших дней воспоминанье
В увядшем сердце заключил.
Людей и свет изведаль он,
И знал неверной жизни цену.
В сердцах друзей нашёл измену

Из этого описания видно, что мы имеем дело с неким загадочным человеком. Мы можем понять его стремления, мысли и настроения. Это человек страстный, гордый, охладевший ко всему, свободолюбивый и одинокий. Но мы не можем определенно сказать, кто он. Это, по-видимому, поэт, который возненавидел окружающее общество, мечтал о свободе, любил без взаимности, затем покинул ненавистное ему общество «и в край далекий полетел с веселым призраком свободы». В характере героя все необычно, не так, как бывает в действительности. У героя даже нет имени – он только «Кавказский пленник».

Можно сопоставить и ряд других внешне сходных эпизодов, чтобы представить различные способы создания образов ранним Пушкиным и Толстым. Например, отношения Кавказского пленника к Черкешенке и Жилина к Дине. Вот эпизоды прощания героев с девушками, которые помогли им освободиться из плена.

В рассказе Л. Толстого:

«...прибежала Дина, взяла камень и говорит: - Дай я. Села на коленочки, начала выворачивать. Да ручонки тонкие, как прутики, - ничего силы нет. Бросила камень, заплакала. Принялся опять Жилин за замок, а Дина подле него на корточках, за плечо его держит. Оглянулся Жилин, видит - налево за горой зарево красное загорелось, месяц встает. «Ну, - думает, - до месяца надо лошину пройти, до лесу добраться». Поднялся, бросил камень. Хоть в колодке, - да надо идти. - Прощай, - говорит, - Динушка. Век тебя помнить буду. Ухватилась за него Дина: шарит по нем руками, ищет - куда бы лепешки ему засунуть. Взял он лепешки. - Спасибо, - говорит, - умница. Кто тебе без меня кукол делать будет? - И погладил ее по голове.

Как заплачет Дина, закрылась руками, побежала на гору, как козочка прыгает. Только в темноте слышно - монисты в косе по спине побрякивают. Перекрестился Жилин, подхватил рукой замок на колодке, чтобы не бренчал, пошел по дороге, - ногу волочит, а сам всё на зарево поглядывает, где месяц встает...» [10]

В поэме Пушкина:

Пилу дрожащей взяв рукой,
К его ногам она склонилась:
Визжит железо под пилой,
Слеза невольная скатилась —
И цепь распалась и гремит.
«Ты волен, — дева говорит, —
Беги!» Но взгляд ее безумный
Любви порыв изобразил.
Она страдала. Ветер шумный,
Свистя, покров ее клубил.
«О друг мой! — русский возопил, —
Я твой навек, я твой до гроба.
Воскресшим сердцем к ней летел,
Ужасный край оставим оба,

действительности. Ясно, что это обычный человек, правдиво изображенный Л. Толстым. А кто такой герой поэмы Пушкина? Вот как описывается его прошлая жизнь на родине. Герой, захваченный в плен черкесами, вспоминает свою жизнь в России:

Отступник света, друг природы,
Покинул он родной предел
И в край далекий полетел
С веселым призраком свободы.
Свобода! он одной тебя
Еще искал в пустынном мире.
Страстями чувства истребя,
Охолодев к мечтам и к лире,
С волненьем песни он внимал,
Одушевленные тобою,
И с верой, пламенной мольбою
Твой гордый идол обнимал. [7.С84]

Беги со мной...» — «Нет, русский, нет!

[...]К черкешенке простер он руки,
И долгий поцелуй разлуки
Союз любви запечатлел.
Рука с рукой, унынья полны,
Сошли ко берегу в тишине —
[...]Но нет черкешенки молодой
Ни у берегов, ни под горой...
Всё мертво... на берегах уснувших
Лишь ветра слышен легкой звук,
И при луне в водах плеснувших
Струистый исчезает круг.
Всё понял он...» [7]

Если в первом отрывке все естественно и правдиво (кто такой герой, его поведение, речь, окружающая его обстановка, события), то во втором все овеяно таинственностью. Возвышенна прощальная речь героев, необычны их поступки. Как видно, сравнительный метод помогает глубже понять специфику литературных течений и способствует активизации художественного восприятия учащихся.

В порядке дальнейшего развития знаний учащихся о реализме и романтизме полезно проанализировать два вступления к поэмам Пушкина: романтическое вступление к «Руслану и Людмиле» и реалистическое – к «Медному всаднику». Оба эти вступления известны учащимся из курса литературы; вступление к поэме «Руслан и Людмила» многие учащиеся знают наизусть. Оба вступления должны быть прочитаны на уроке.

При анализе не следует ставить перед учениками большое количество вопросов. Можно ограничиться лишь двумя вопросами: 1) какое из прочитанных вступлений является романтическим и какое реалистическим? 2) докажете, что вступление к поэме «Руслан и Людмила» является романтическим, а вступление к «Медному всаднику» – реалистическим.

Разумеется, сознательно ответить на эти вопросы учащиеся 8 класса смогут без труда, указывая при этом на сказочные образы в «Руслане и Людмиле» и на исторический образ Петра I на берегу Невы, на его думы о будущем России во вступлении к поэме «Медный всадник».

Если в данных примерах мы использовали сравнительный метод при объяснении литературных процессов, то этот же метод можно продолжить использовать и при изучении литературных образов.

Заключение. На основе вышеперечисленного можно сказать, что после подобного несколько упрощенного разбора ученики в основном правильно относят прочитанные ими произведения к числу реалистических и романтических. А в результате сопоставления, которое дает возможность повторить ранее изученное, воспитывается интерес к теории, развивается логическое мышление. Разумеется, на основе

сопоставления и повторения будут усваиваться и другие средние и старших классах (народность литературы, тема, теоретико-литературные понятия, которые изучаются в идея, композиция, сюжет, размеры стихосложения и др.).

ЛИТЕРАТУРА

1. Беленький Г.И. Уроки литературы в 8 классе: Методические советы к учебнику-хрестоматии «Литература. Начальный курс». М.: Мнемозина, 2001. с 255.
2. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования, М., 1956 с. 520 с.
3. Голубков В.В. Методика преподавания литературы. – М., 1962. – С.494.
4. Зальдинер М.А., Тодоров Л.В., Губина Ф.И. Методика преподавания русской литературы в старших классах национальной школы. Ташкент. «Укитувчи» 1980 С.294.
5. Кудашева З., Магдиева С. Методика обучения литературе. Ташкент, 2012, «Алокачи» С.212.
6. Маткурбанов У.Ю. Теория литературы в школе. Нукус, 1991, с. 148.
7. Пушкин А.С. Собрание сочинений. Т.III. М. 1975, 485 с.
8. Сергеева Н.И., Меркин Г.С. Литература, 5-класс. Ташкент, «Шарк», 2020, с.226.
9. Тимофеев Л.И. Основы теории литературы, Москва «Просвещение» 1971, с. 461.
10. Толстой Л.Н. Собрание сочинений в 22 томах. Т.10, М., 1982, 504 с.

UDK:796.2

Baxtiyor XOLIQOV,

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti, "Milliy kurash turlari nazariyasi va uslubi" o'qituvchisi
E-mail: Xoliqov.baxtiyor@mail.ru

P.f.b.f.d (PhD) dotsent, A.SH.Mo'minov taqrizi asosida

OPTIMIZATION OF THE TRAINING PROCESS AND INCREASING THE EFFICIENCY OF TECHNICAL PRIEMOV AND BOARDING

Annotation

The article is mainly devoted to optimizing the ratio of planned means of PT and TTT, developed to determine the effectiveness of the method for optimizing the ratio of physical (PT) and technical-tactical training (TTT) of qualified wrestlers. According to the results of the tests studied during the experiment, it was found that the relative increase in the arithmetic mean values of the results of the subjects of the experimental and control groups during the experiment was almost twice as high as the corresponding indicator.

Key words: Physical training, technical and tactical training, optimization method, relative growth, statistical characteristics.

ОПТИМИЗАЦИЯ ТРЕНИРОВОЧНОГО ПРОЦЕССА В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТЕХНИЧЕСКИХ ПРИЕМОВ У БОРЦОВ

Аннотация

Статья в основном посвящена оптимизации соотношения плановых средств ФТ и ТТТ, разработанной для определения эффективности метода оптимизации соотношения физической (ФТ) и технико-тактической подготовки (ТТТ) квалифицированных борцов. По результатам изученных в ходе эксперимента тестов было установлено, что относительный рост средних арифметических значений результатов испытуемых экспериментальной и контрольной группы за время эксперимента почти вдвое превышал соответствующий показатель.

Ключевые слова: Физическая подготовка, технико-тактическая подготовка, метод оптимизации, относительный рост, статистические характеристики.

KURASHCHILARDA TEXNIK USULLARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA MASHG'ULOT JARAYONINI OPTIMALLASHTIRISH

Annotatsiya

Maqolada malakali kurashchilarning jismoniy tayyorgarligi (JT) va texnik - taktik tayyorgarlik (TTT) nisbatini optimallashtirish uslubining samaradorligini aniqlash uchun ishlab chiqilgan asosan rejalashtirilgan JT va TTT vositalarining nisbatini optimallashtirish bo'yicha tajriba davomida o'rganilgan testlar natijalari bo'yicha tajriba guruh hamda nazorat guruhlarini sinalluvchilari natijalarining o'rtacha arifmetik qiymatlarini tajriba davomida nisbiy o'sishlari nazorat guruhidagi mos ko'rsatkichga nisbatan deyarli ikki marta ko'p oshganligi aniqlangan.

Kalit so'zlar: Jismoniy tayyorgarlik, texnik - taktik tayyorgarlik, optimallashtirish uslubi, nisbiy o'sish, statistik xarakteristikalar.

Kirish. Dunyo miqyosida milliy qadriyatlarini, Vatandarparvarlik, jasurlik va mart inson g'oyalarini o'zida mujassam etgan o'zbek kurashi, dunyo sport turi sifatida tan olinganligi shu qatorda, jahonning 28 ta mamlakat vakillarining tashabbusi va bevosita ishtirokida xalqaro "Kurash" assotsiatsiyasini tashkil etilishi, maskur sport turi bo'yicha nufuzli musobaqalarning shiddati yanada yuqorilamoqda, turli yurt vakillarining polvonlari kurash sport turi bo'yicha bellashish uchun maydonga chiqishi, kurash bo'yicha bo'lib o'tadigan musobaqa bellashuv jarayonlarida g'alaba qozonish imkoniyatini qiyinlashtiradi. Shu boisdan kurashchilarning texnik-taktik tayyorgarliklarini takomillashtirishda ularning jismoniy sifat ko'rsatkich darajalaridan kelib chiqqan holda bellashuvdagi hujum va himoya harakatlarini o'rgatishga qaratilgan mashg'ulot jarayonlarini optimallashtirish nazarda tutiladi.

Jahonda kurash turlaridan dyuzdo, sambo, erkin va yunon rum, belbog'li kurash turlari mavjud bo'lib, ushbu kurash turlari qatoriga o'zbek milliy kurashimizni kirib

kelishi, dunyo arenalarida "halol", "yonbosh", "chala", iboralarini ishlatilishi bilan dunyoda sport kurashini yanada jozibadorligini oshirishga xizmat qiladi. Barcha kurash sport turlarida o'rgatish metodikasi, mashg'ulot asoslari, tayyorgarlik dasturlari ishlab chiqilgan bo'lsada, yildan-yilga har bir musobaqada yangi nomlar kashf etilishi, bu esa kurash bo'yicha sportchilar tayyorlash tizimini yangi texnologiyalar asosida tashkil etish va samarali boshqarish hamda yuklamalarni optimal rejalashtirish bilan bog'liq hisoblanadi. Jahonda har bir millatning o'z milliy sport turi bo'lganidek, azaldan o'zbek xalqining iftixori bo'lgan o'ziga xos buxorocho kurash, farg'onacha ya'ni belbog'li kurash turlari mavjud bo'lib, bugungi kunga kelib buxorocho usul - "kurash" nomini oldi. Asrdan - asrga o'tib, bugungi kunimizgacha yetib kelgan, uzoq tarixga ega bo'lgan kurash yillar davomida rivojlanib muxlislar qalbida zavq uyg'otgan holda o'zini yuksak ravishda namoyish etib kelmoqda.

Mamlakatimiz kurashchilarini jahon sport maydonlarida muhim g'alabalarni qo'lga kiritib kelmoqda.

Ammo erishilgan yuksak o'rinnlarni saqlab qolish hamda kelgusida yanada rivojlantirish uchun mashg'ulot jarayonini takomillashtirishga qaratilgan tadqiqotlarni davom ettirish zarur va kurashchilarni tayyorlash uslubiyatlarini samaradorligini oshirishni talab qiladi. Yuqorida bildirilgan fikrlar, shuningdek, malakali kurashchilarning jismoniy tayyorgarligini optimallashtirish va mashg'ulot yuklamalarini oqilona rejalashtirish, nazorat qilish muammosini hal etish bilan bog'liq. Kurash bo'yicha terma jamoa a'zolari jismoniy tayyorgarligini samaradorligini oshirish zaruriyati mashg'ulot yuklamalarini ilmiy asosda rejalashtirish hamda nazorat qilishni taqozo etadi.

Respublikamizda sportchilarning texnik-taktik harakatlarini ro'yobga chiqarish va takomillashtirish, yoshlar orasida professional sportga iqtidorli sportchilarni jalb etish borasida muhim ishlar amalga oshirilmoqda. Shu bois, vatanimizda kurash sportni ommalashtirish va yuqori chuqqilarni egallashda sportni rivojlantirishning ustivor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. "Yosh avlodni har tomonlama yetuk etib tarbiyalash, yoshlar orasida iqtidorli sportchilarni saralab olish, ularga o'z qobiliyati va istidodini ruyobga chiqarishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratish muhim ahamiyat kasb etmoqda".

1-jadval

Tajriba (n=12) guruhi sinalluvchilarining texnik usullarni 10 marta bajarish vaqtini pedagogik tajriba davomida o'zgarish dinamikasi

Sinov uchun texnik usullar nomi va (10 marta bajarishga ketgan vaqti)								
Guruhlar	Statistik ko'rsatkichlar	Yelkadan oshirib tashlash (YEOT)	Yonboshdan oshirib tashlash (YOOT)	Beldan oshirib tashlash (BOT)	Oyoqlar oldidanchali (OOCH)	Qushsha usulini bajarish (QUB)	Oyoq ichidan ilib orqaga tashlash (OIOT)	Tirsaklardan ushlab yelkadan oshirib tashlash (TUYEOT)
Tajriba boshida		11,26	12,62	11,67	12,37	12,72	13,32	12,25
	σ	1,83	2,13	2,07	2,08	2,24	2,11	2,07
	V %	16,25	16,88	17,74	16,81	17,61	15,84	16,90
Tajriba oxirida		14,97	16,27	15,27	16,69	15,47	16,93	15,74
	σ	2,35	2,64	2,63	2,71	2,65	2,59	2,56
	V %	15,70	16,23	17,22	16,24	17,13	15,30	16,26
Nisbiy o'sish, %		32,95	28,92	30,85	34,92	21,62	27,10	28,49
t		4,31	3,73	3,73	4,38	2,75	3,74	3,67
R		<0,001	<0,01	<0,01	<0,001	<0,05	<0,01	<0,01

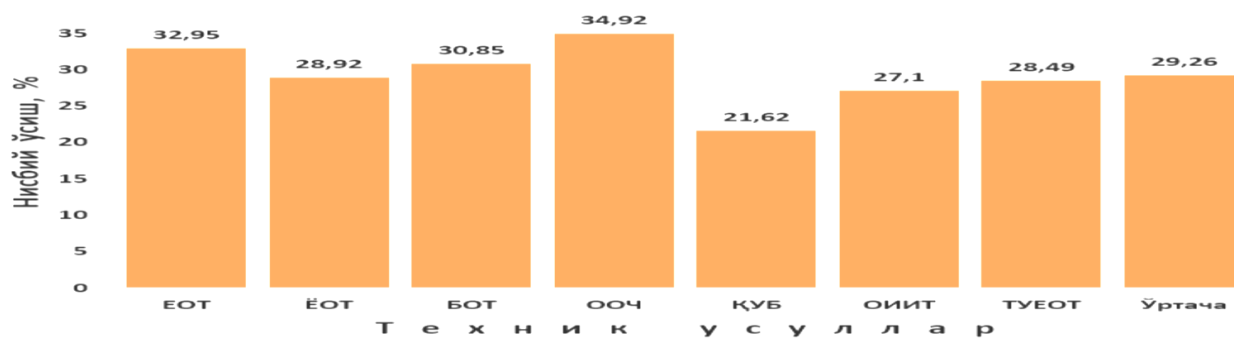
Tadqiqot yakuniga kelib tajriba guruhi sinalluvchilarining texnik usullarni 10 marta bajarish vaqtini pedagogik tadqiqot boshi va oxiridagi o'zgarish dinamikasi ko'rsatkichlarining tahliliga ko'ra: yelkadan oshirib tashlash usulini bajarish bo'yicha tadqiqot boshida o'a.q.i – 1,63; standart og'ish – 0,33; variatsiya koeffitsiyenti – 20,25 ni tashkil etgan bo'lsa, tadqiqot oxiriga kelib o'a.q.i – 1,31; standart og'ish – 0,24; variatsiya koeffitsiyenti – 18,56 ni tashkil etdi. Unga ko'ra nisbiy o'sish 10,19 ga teng bo'lib, ishonchlilik darajasi $R < 0,001$ ga yaxshilandi. Yonboshdan oshirib tashlash usulini bajarish bo'yicha tadqiqot boshida o'a.q.i – 1,75; standart og'ish – 0,27; variatsiya koeffitsiyenti – 15,43 ni tashkil etgan bo'lsa, tadqiqot oxiriga kelib o'a.q.i – 1,49; standart og'ish – 0,22; variatsiya koeffitsiyenti – 14,64 ni tashkil etdi. Unga ko'ra nisbiy o'sish 9,34 ga teng bo'lib, ishonchlilik darajasi $R < 0,001$ ga yaxshilandi. Beldan oshirib tashlash usulini bajarish bo'yicha o'a.q.i – 1,64; standart og'ish – 0,3; variatsiya koeffitsiyenti – 18,29 ni tashkil etgan bo'lsa, tadqiqot oxiriga kelib o'a.q.i – 1,34; standart og'ish – 0,23; variatsiya koeffitsiyenti – 17,04 ni tashkil etdi. Unga ko'ra nisbiy o'sish 7,69 ga teng bo'lib, ishonchlilik darajasi $R > 0,001$ ga yaxshilandi. Oyoqlar oldidan chalish usulini bajarish bo'yicha o'a.q.i – 1,77; standart

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 2-oktyabrda PQ-3306-son "Kurash" milliy sport turini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 4-noyabrda "Kurash milliy sport turini rivojlantirish va uning xalqaro nufuzini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4881-sonli Farmoni, bu sohaga tegishli boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayan darajada xizmat qiladi [1].

Tadqiqot maqsadi. Malakali kurashchilarning texnik-taktik harakatlarini takomillashtirishda mashg'ulot jarayonlaridagi maxsus jismoniy tayyorgarlik mashqlarini bajarishni optimallashtirish.

Natijalar muhokamasi. Biz tomondan qo'llanilgan maxsus mashqlar pedagogik eksperiment samaradorligini 7 ta gurux testlari ta'sirida ko'rsatdi. Yelkadan oshirib tashlash, yonboshdan oshirib tashlash, beldan oshirib tashlash, oyoqlar oldidan chalish, qushsha usulini bajarish, oyoq ichidan ilib orqaga tashlash, tirsaklaridan ushlab yelkadan oshirib tashlash. Pedagogik eksperimentdan keyin kurashchilar testdan o'tkazildi. Nazorat va eksperimental guruxlarining natijalari.

og'ish – 0,31; variatsiya koeffitsiyenti – 17,51 ni tashkil etgan bo'lsa, tadqiqot oxiriga kelib o'a.q.i – 1,47; standart og'ish – 0,24; variatsiya koeffitsiyenti – 16,43 ni tashkil etdi. Unga ko'ra nisbiy o'sish 7,65 ga teng bo'lib, ishonchlilik darajasi $R < 0,001$ ga yaxshilandi. Qushsha usulini bajarish bo'yicha o'a.q.i – 1,49; standart og'ish – 0,31; variatsiya koeffitsiyenti – 20,81 ni tashkil etgan bo'lsa, tadqiqot oxiriga kelib o'a.q.i – 1,29; standart og'ish – 0,26; variatsiya koeffitsiyenti – 19,87 ni tashkil etdi. Unga ko'ra nisbiy o'sish 9,68 ga teng bo'lib, ishonchlilik darajasi $R < 0,05$ ga yaxshilandi. Oyoq ichidan ilib orqaga tashlash usulini bajarish bo'yicha o'a.q.i – 1,82; standart og'ish – 0,35; variatsiya koeffitsiyenti – 19,23 ni tashkil etgan bo'lsa, tadqiqot oxiriga kelib o'a.q.i – 1,54; standart og'ish – 0,27; variatsiya koeffitsiyenti – 17,56 ni tashkil etdi. Unga ko'ra nisbiy o'sish 8,56 ga teng bo'lib, ishonchlilik darajasi $R < 0,01$ ga yaxshilandi. Tirsaklaridan ushlab yelkadan oshirib tashlash usulini bajarish bo'yicha o'a.q.i – 1,73; standart og'ish – 0,31; variatsiya koeffitsiyenti – 17,92 ni tashkil etgan bo'lsa, tadqiqot oxiriga kelib o'a.q.i – 1,49; standart og'ish – 0,23; variatsiya koeffitsiyenti – 15,46 ni tashkil etdi. Unga ko'ra nisbiy o'sish 8,33 ga teng bo'lib, ishonchlilik darajasi $R < 0,01$ ga yaxshilandi.

Izoh: YEOT- Yelkadan oshirib tashlash, YOOT- Yonboshdan oshirib tashlash, BOT-Beldan oshirib tashlash, OOOH- Oyoqlar oldidan chalish, QUB- Qushsha usulini bajarish, OIIT- Oyoq ichidan ilib orqaga tashlash, TUYEOT- Tirsaklaridan ushlab yelkadan oshirib tashlash.

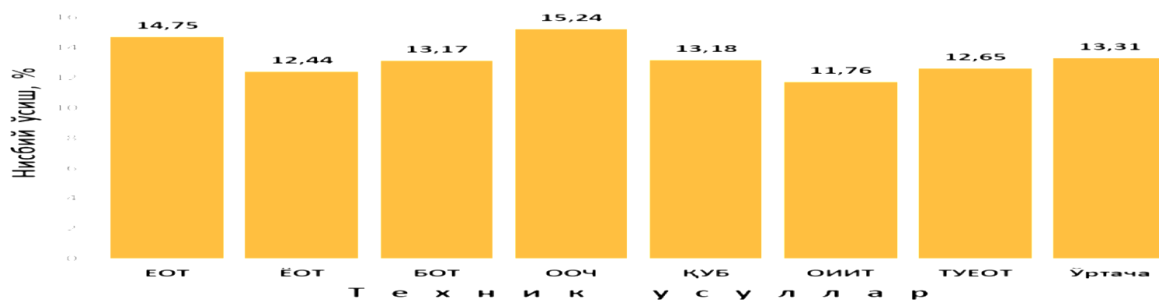
1-rasm. Nazorat guruhi sinalluvchilarining texnik usullarni 10 marotaba bajarish vaqtini pedagogik tajriba davomida nisbiy o'sish xarakteristikallari

Mazkur 1-rasmda nazorat guruhi kurashchilarining texnik usullarni 10 marotaba bajarish vaqtini pedagogik tajriba 2-jadval

Nazorat (n=12) guruhi sinalluvchilarining texnik usullarni 10 marta bajarish vaqtini pedagogik tajriba davomida o'zgarish dinamikasi

Sinov uchun texnik usullar nomi va (10 marta bajarishga ketgan) vaqti								
Guruhlar	Statistik ko'rsatkichlar	Yelkadan oshirib tashlash (YEOT)	Yonboshdan oshirib tashlash (YOOT)	Beldan oshirib tashlash (BOT)	Oyoqlar oldidan chalish (OOOH)	Qushsha usulini bajarish (QUB)	Oyoq ichidan ilib orqaga tashlash (OIIT)	Tirsaklardan ushlab yelkadan oshirib tashlash (TUYEOT)
Tajriba boshida		11,05	12,86	11,92	12,14	12,97	13,52	12,49
	σ	1,77	2,11	2,09	2,02	2,26	2,11	2,07
	V %	16,02	16,41	17,53	16,64	17,42	15,61	16,57
Tajriba oxirida		12,68	14,46	13,49	13,99	14,68	15,11	14,07
	σ	1,98	2,29	2,26	2,27	2,52	2,29	2,28
	V %	15,62	15,84	16,75	16,23	17,17	15,16	16,20
Nisbiy o'sish, %		14,75	12,44	13,17	15,24	13,18	11,76	12,65
t		2,13	1,78	1,77	2,11	1,75	1,77	1,78
p		<0,05	>0,05	>0,05	<0,05	<0,05	>0,05	>0,05

Tadqiqot yakuniga kelib nazorat guruhi sinalluvchilarining texnik usullarni 10 marta bajarish vaqtini pedagogik tadqiqot boshi va oxiridagi o'zgarish dinamikasi ko'rsatkichlarining tahliliga ko'ra: nazorat guruhida yelkadan oshirib tashlash usulini bajarish bo'yicha tadqiqot boshida o'a.q.i – 11,05; standart og'ish – 1,77; variatsiya koeffitsiyenti – 16,02 %ni tashkil etgan bo'lsa, tadqiqot oxiriga kelib o'a.q.i – 12,68; standart og'ish – 1,98; variatsiya koeffitsiyenti – 15,62 %ni tashkil etdi hamda tajriba davomidagi nisbiy o'sish 14,75 % ga yaxshilandi. Yonboshdan oshirib tashlash usulini bajarish bo'yicha tadqiqot boshida o'a.q.i – 1,82; standart og'ish – 0,32; variatsiya koeffitsiyenti – 17,58 ni tashkil etgan bo'lsa, tadqiqot oxiriga kelib o'a.q.i – 1,65; standart og'ish – 0,30; variatsiya koeffitsiyenti – 18,18 ni tashkil etdi. Unga ko'ra nisbiy o'sish 9,34 ni va ishonchlilik darajasi $R < 0,05$ ga yaxshilandi. Beldan oshirib tashlash usulini bajarish bo'yicha o'a.q.i – 1,69; standart og'ish – 0,3; variatsiya koeffitsiyenti – 17,75 ni tashkil etgan bo'lsa, tadqiqot oxiriga kelib o'a.q.i – 1,56; standart og'ish – 0,28; variatsiya koeffitsiyenti – 17,94 ni tashkil etdi. Unga ko'ra nisbiy o'sish 7,69 ni tashkil etib, ishonchlilik darajasi $R > 0,05$ ga yaxshilandi. Oyoqlar oldidan chalish usulini bajarish bo'yicha o'a.q.i – 1,83; standart og'ish – 0,33; variatsiya koeffitsiyenti – 18,03 ni tashkil etgan bo'lsa, tadqiqot oxiriga kelib o'a.q.i – 1,69; standart og'ish – 0,29; variatsiya koeffitsiyenti – 17,16 ni tashkil etdi. Unga ko'ra nisbiy o'sish 1,72 ni tashkil etib, ishonchlilik darajasi $R > 0,05$ ga yaxshilandi. Qushsha usulini bajarish bo'yicha o'a.q.i – 1,55; standart og'ish – 0,29; variatsiya koeffitsiyenti – 18,71 ni tashkil etgan bo'lsa, tadqiqot oxiriga kelib o'a.q.i – 1,40; standart og'ish – 0,25; variatsiya koeffitsiyenti – 17,86 ni tashkil etdi. Unga ko'ra nisbiy o'sish 9,68 ga teng bo'lib, ishonchlilik darajasi $R < 0,05$ ga yaxshilandi. Oyoq ichidan ilib orqaga tashlash usulini bajarish bo'yicha o'a.q.i – 1,87; standart og'ish – 0,36; variatsiya koeffitsiyenti – 19,25 ni tashkil etgan bo'lsa, tadqiqot oxiriga kelib o'a.q.i – 1,71; standart og'ish – 0,33; variatsiya koeffitsiyenti – 19,30 ni tashkil etdi. Unga ko'ra nisbiy o'sish 8,56 ga teng bo'lib, va ishonchlilik darajasi $R > 0,05$ ga yaxshilandi. Tirsaklardan ushlab yelkadan oshirib tashlash usulini bajarish bo'yicha o'a.q.i – 1,68; standart og'ish – 0,31; variatsiya koeffitsiyenti – 18,45 ni tashkil etgan bo'lsa, tadqiqot oxiriga kelib o'a.q.i – 1,54; standart og'ish – 0,28; variatsiya koeffitsiyenti – 18,33 ni tashkil etdi. Unga ko'ra nisbiy o'sish 8,33 ga teng bo'lib, ishonchlilik darajasi $R > 0,05$ ga yaxshilandi.

Izoh: YEOT- Yelkadan oshirib tashlash, YOOT-Yonboshdan oshirib tashlash, BOT-Beldan oshirib tashlash, OUCH- Oyoqlar oldidan chalish, QUB- Qushsha usulini bajarish, OIIT- Oyoq ichidan ilib orqaga tashlash, TUYEOT- Tirsak-laridan ushlab yelkadan oshirib tashlash.

2 - rasm. Nazorat guruhi sinaluvchilarining texnik usullarni 10 marotaba bajarish vaqtini pedagogik tajriba davomida nisbiy o'sish xarakteristikallari

Mazkur rasmda nazorat guruhi kurashchilarining texnik usullarni 10 marta bajarish vaqtini pedagogik tajriba davomida nisbiy o'sish xarakteristikallari darajalarini ko'rishimiz mumkin. Unga ko'ra nazorat guruhdagi kurashchilardan olingan ko'rsatkichlarning 4.6-rasmdagi ifodasiga ko'ra 1-, 2- va 5- texnik usullarni bajarish mahorati yuqori o'sish ko'rsatkichi ekanligi aniqlangan bo'lsa, 3-4 texnik usullarni bajarish mahorati past o'sish ko'rsatkichini namoyon etdi. Bu o'z navbatida tadqiqotga jalb etilgan nazorat guruhidagi kurashchilar 24 nafar sinaluvchilaridan olingan jismoniy sifat ko'rsatkichlarining qiyosiy tahlili edi [1].

Xulosa va tavsiyalar. Biz tomonimizdan olib borilgan ilmiy tadqiqot izlanishlarimizda murabbiylar fikri va

maslahatlari asosida o'rganilgan malakali kurashchilarni Jahon arenalarida ko'rsatib kelayotgan natijalari va musobaqa bellashuvlarini kuzatish va tahlil natijalariga ko'ra, ular tomonidan bajarilayotgan texnik harakatlar o'z maromiga yetkazilib bajarilayotganligi va noqulay vaziyatlardan ham yengillik bilan chiqib ketish holatlari tadqiqot davomida aniqlandi. Bu borada Jahon arenalarida sportning kurash turi bo'yicha kuchli kurashchilarni g'alaba qozonishdagi hujum va himoya harakatlari to'g'risidagi ilmiy izlanishlarda yetarlicha ma'lumotlar yoritib berilmaganligi o'rganildi. Texnik harakatlarni saralashda faqatgina nufuzli musobaqalar va to'y kurashlarida muvofiqiyatli bajarilgan texnik harakatlar emas, balkiy shu texnik usullarni maromiga yetkazib bajargan bir qancha yuqori malakaliy kurashchilarning texnik-taktik mahorat darajalari o'rganildi.

ADABIYOTLAR

1. Холиқов Б.Х. Малакали курашчиларнинг техник-тактик ва жисмоний тайёргарлигини оптималлаштириш технологияси. Автореферат-2023.60-б.
2. Тастанов Н.А. – Кураш турлари назарияси ва услубияти. Дарслик “Сано-стандарт” Тошкент. 2017-й. 480-б.
3. Таймуротов А.Р., Кураш турлари назарияси ва услубияти. Дарслик. Т- 2019. 195-б.;
4. Холиқов Б.Х., Кураш назарияси ва услубияти. Ўқув қўлланма., Тошкент - 2020.

UDK:004.42

Bekzod XOLIQULOV,
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti katta o'qituvchisi
E-mail: bekzod1106@mail.ru

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti dotsenti, PhD N.Ergashev taqrizi asosida

KOMPYUTERLI MODELASHTIRISH POSTULATLARI VA FUNKSIYALARINING TURLI SOHALARDA AMALIYOTGA QO'LLASH METODLARI

Annotatsiya

Kompyuterli modelashtirish, ma'lumotlarni aniq va nazariy qoidalar asosida kiritish va ushbu ma'lumotlarga qarab tahlil qilishni o'rganishni o'z ichiga olgan, amaliyotga qo'llaniladigan matematik metodlar to'plamidir. Ushbu metodlar xilma-xil sohalarda amaliyotga qo'llaniladi va ularga bog'liq postulatlar va funksiyalarga e'tibor berish zarur. Kompyuterli modelashtirishning birinchi postulati ma'lumotlarning aniq va to'liq bo'lishi kerakligidir. Modelning amaliyotga qo'llanishi uchun ma'lumotlar aniq va to'liq bo'lishi, uning formati, tashqi kiritish usullari va asosiy o'zgaruvchilarga qarab aniqlanishi lozim.

Kalit so'zlar: Kompyuterli modelashtirish, postulat, dasturiy apparat, modelashtirish metodlari, algoritim, matematik modelashtirish, kompyuterli model.

МЕТОДЫ ПРИМЕНЕНИЯ ПОСТУЛАТОВ И ФУНКЦИЙ КОМПЬЮТЕРНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ НА ПРАКТИКЕ В РАЗЛИЧНЫХ ОБЛАСТЯХ

Аннотация

Компьютерное моделирование представляет собой набор практических математических методов, которые включают обучение вводу данных на основе точных и теоретических правил и их анализу на основе этих данных. Эти методы используются на практике в различных областях, и необходимо обратить внимание на постулаты и связанные с ними функции. Первый постулат компьютерного моделирования заключается в том, что данные должны быть точными и полными. Для использования модели на практике данные должны быть четкими и полными, должны быть определены ее формат, внешние методы ввода и основные переменные. Вторая часть постулатов посвящена качествам. Атрибуты, используемые в модели, выражают то, как она взаимодействует с данными.

Ключевые слова: Компьютерное моделирование, постулат, программные средства, методы моделирования, алгоритм, математическое моделирование, компьютерная модель.

METHODS OF PRACTICAL APPLICATION OF COMPUTATIONAL MODELING POSTULATES AND FUNCTIONS IN VARIOUS FIELDS

Annotation

Computer modeling is a set of practical mathematical methods that involve learning to enter data based on precise and theoretical rules and analyze it based on these data. These methods are used in practice in various fields, and it is necessary to pay attention to the postulates and functions related to them. The first postulate of computer modeling is that the data should be accurate and complete. For the model to be used in practice, the data should be clear and complete, its format, external input methods and main variables should be determined. The second part of postulates is devoted to qualities. The attributes used in the model express how it interacts with the data.

Key words: Computer modeling, postulate, software tools, modeling methods, algorithm, mathematical modeling, computer model.

Kirish. Kompyuterli modelashtirishdagi har qanday jarayon algoritmini tuzish orqali amalga oshiriladi. Ya'ni muammolarni aniqlash va ularning yechimini topishda algoritim tuzish talab etiladi. Muhandislik masalaning algoritmini tuzish muammolarni yechishga qaratilgan aqliy harakatlar va usullar majmui bo'lib, bunda inson faoliyatining o'ziga xos mahsuli bo'lgan algoritim yaratiladi.

Ushbu fikrlash usuli formallik, mantiqiylik, aniqlik, har qanday mavhum g'oyani izchil ko'rsatma bilan ochib berish qobiliyati orqali ajralib turadi. Bu g'oyani bosqichma-bosqich amalga oshirilishi orqali muammo yechiladi. Shu bilan birga dasturlash texnologiyalarini o'rganishda asosiy poydevor bo'lib xizmat qiladi[1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Talabalarning algoritim tuzishga oid fikrlashini rivojlantirish orqali, ularni dasturlashga o'rgatish, ya'ni buyruqlar ketma-ketligini tuzish, tuzilgan dasturni bosqichma-bosqich bajarish kabi vazifalarni

amalga oshirishda muhim sanaladi. Shu sababli, oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan bo'lajak muhandislarni dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirishning yangicha yondashuvlarini, ya'ni dasturlashga oid algoritmik fikrlashni rivojlantirishning shakl, usul va vositalarini takomillashtirish taqozo etiladi.

Kompyuterli modelashtirish metodlari tahlili keltirilgan, ularni alohida fanlardagi – tabiiy fanlardagi, texnika, biologiya, lingvistika, ekologiya, meditsina va boshqa fanlarda tatbiq etish imkoniyatlari tadqiq qilingan[1].

Tadqiqot metodologiyasi. Mantiqiy nuqtai-nazardan kompyuterli modelashtirish metodi bir obyektini bilishdan ikkinchisini bilishga yoki boshqa obyektlarni bilishga o'tishni namoyon etadi.

"Kompyuterli model hech qachon qaralayotgan obyektning barcha xossalari va o'ziga xos jihatlarini aks ettirmaydi, unga nisbatan ayniy bo'lmaydi. U

soddalashtirishga, ideallashtirishga asoslangan bo'lib, obyektning taxminiy aks ettirilishidir".

Tahlil va natijalar. Kompyuterli modellashtrish jarayoniga bo'ysunuvchi, modellashtrish postulatlarini deb atalgan quyidagi prinsiplarda ajratib ko'rsatilgan:

kuzatuvchanlik postulati - mazkur tadqiqot uchun barcha muhim bo'lgan ma'lumotlardan modellashtrishda foydalanishni talab qiladi;

stabilitlik postulati – u modellashtriluvchi obyektning qandaydir turg'unlikka ega bo'lishligi talabini ifodalaydi: yo uning o'zgarishi juda tez bo'lishi kerak emas, yoki u qandaydir qonunga bo'ysunib, o'zgarishi regular tavsifga ega bo'lishi lozim. Aks holda kompyuterli modellashtrish ma'noga ega bo'lmaydi;

ekstrapolirash postulati - u model qandaydir umumiylikka ega bo'lishligini talab etadi, ya'ni qandaydir holat uchun qurilgan, birinchisidan farq qiluvchi ikkinchi holat uchun qo'llash mumkin.

Kompyuterli modellashtrishning quyidagi funksiyalari mavjud:

gnoseologik – fandagi obyektlarni soddalashtirib tadqiq etishni, ularni bevosita o'rganish u yoki bu sababga ko'ra imkoniyati mavjud emas;

illyustratsiyali – analiz va umumlashtirish uchun tayanch sezgini hosil qilish;

evristik – yangi bilimlarni olish;

integrativ yoki sintezlovchi – sintez va bilimning yagona modelini o'rnatish.

Kompyuterli modellashtrish kursida matematik modellashtrish elementlarini aks ettirish qator muhim pedagogik vazifalarni yechish imkoniyatini beradi:

kasbga yo'naltirishni mukammallashtiradi;

matematik madaniyat elementlari va umumiy madaniyatni shakllantiradi;

fanlararo bog'liqlikni o'zlashtiradi va boshqalar.

Kompyuterli modellashtrish metodidan matematika ta'limida ikki shaklda foydalaniladi. Birinchisi, birorta ham modellar sxemasiga joylashmaydigan modelga olib keladi, bu holda yangi sinf modellarini tadqiqot qilishning ichki matematik muammosi paydo bo'ladi, u mavjud matematik nazariyaning rivojlanishiga yoki yangi nazariyaning paydo bo'lishiga olib keladi. Kompyuterli modellashtrish metodining ushbu shaklidan aksariyat hollarda ma'ruza vaqtida foydalaniladi va u quyidagi tuzilmaga ega:

yangi matematik tushunchaga olib keluvchi muhandislik mazmundagi masalalarni qarash – kompyuterli modelni tuzish.

yangi mavzu, yangi bo'lim (tushuncha, teoremlar, isbotlash metodlari) asosiy mazmunini bayon qilish.

hosil qilingan modelni yangi matematik apparat yordamida tadqiq etish.

tuzilgan model yordamida kasbiy mazmundagi masalani yechish bo'yicha namuna keltirish va natijani mazkur masala tiliga o'tkazish.

Ikkinchi shakl, ma'lum ko'rinishdagi muhandislik masallarni matematik modelga keltirish bo'lib, u materialni mustahkamlash uchun asosan, amaliy mashg'ulotlarda tatbiq etiladi yoki ilgari ifodalangan kasbiy mazmundagi masalalarni yechish uchun ma'ruza oxirida foydalaniladi. Bu holda mashg'ulotning tuzilishi quyidagicha bo'ladi:

Masalaning qo'yilishi.

Ma'lum modellar orasidan uning matematik modelini tanlash.

Kompyuterli modelni tadqiq etish.

Natijani mazkur dasturlash tiliga o'tkazish.

Umumkasbiy yoki ixtisoslik kafedralari nuqtayi-nazaridan qiziqish uyg'otadigan muhandislik masalalarni yechish jarayonida kompyuterli modellashtrish metodi bosqichlari ketma-ket bajarilishini bevosita kuzatish mumkin

hamda u orqali bilimning har qanday sohasiga kompyuterli modellashtrishni tatbiq etish amalga oshadi:

1-bosqich: rasmiylashtirish, ya'ni mazkur muhandislik masalani mos matematik nazariya tilida ifodalash;

2-bosqich: mazkur nazariya metodlari yordamida muhandislik masalani dasturlash tili yordamida yechish;

3-bosqich: olingan yechimni tahlil qilish.

Tajribalarimiz shuni ko'rsatadiki, aksariyat talabalar kompyuterli modelni tuzish bosqichida qiyinchilikka duch keldilar.

Shuni ta'kidlash joizki, har bir bosqichda matematik madaniyatning aniq elementlarining shakllanishi amalga oshadi.

Kompyuterli modellashtrish elementlari rasmiylashtirish bosqichiga bog'liq bo'lib, u an'anaviy matematik ta'lim doirasida shakllanadi. Ularga: analiz va sintez qila olish ko'nikmalari; yakka tartibda mulohaza qila olish malakalari; tadqiq etilayotgan hodisaning muhim jihatlarini ajrata olish; kompyuterli modellarni ifodalashning turli dasturlash tillari bilan tanish bo'lish kabilar tegishlidir. Kompyuterli modellashtrishning mazkur elementlari umumiy hisoblanadi[3].

Bulardan tashqari, algoritmini tuzish bosqichida matematik madaniyatning o'ziga xos elementlari ham namoyon bo'ladi. Biz quyidagi o'ziga xos elementlarni ajratib ko'rsatamiz:

dastlabki tushunchalarni tanlangan matematik ekvivalenti bilan aynan mos qo'ya olish ko'nikmasiga egalik;

dasturlash tilida mos matematik modelni ifodalash uchun foydalana olish ko'nikmasi;

parametrlarni, o'zgaruvchilarni, samaradorlik mezonini aniqlay olish;

matematik modelning xatoligi va uning paydo bo'lish sabablari haqida tasavvurga ega bo'lish hamda xatolikni baholash ko'nikmasiga ega bo'lish.

Kompyuterli modellashtrishning ichki model bosqichida matematik modellashtrishning umumiy elementlaridan foydalaniladi, ular: yechish metodini tanlay olish, yordamchi dasturiy apparat bilan tanish bo'lish va undan foydalana olish, masalani yechishda bajariladigan amallar ketma-ketligiga ajrata bilish hamda yechimning borishini tahlil qila olish ko'nikmasining mavjudligidir[4].

Bundan tashqari, mazkur holatda kompyuterli modellashtrishning matematik modellashtrish tasavvuridan kelib chiquvchi o'ziga xos elementlari namoyon bo'ladi:

dastlabki ma'lumot asosida yechimni aniqlashtira olish ko'nikmasi;

bir modeldan ikkinchisiga o'ta olish ko'nikmasi;

yechimning optimal usulini izlash;

hisoblashlardagi xatoliklar darajasi bilan matematik model xatoligi darajasini moslashtirish.

Xulosa va takliflar. Kompyuterli modellashtrishning talqin etish bosqichiga tegishli savollarni qarash vaqtida, talabalar matematik modellashtrishning: umumiy tasdiqlardan xususiyatlarga o'ta olish ko'nikmasiga ega bo'lish, xususiy yechimlarning tabiatini tushunish bilan birga, o'ziga xos: dastlabki holatdan olingan matematik natijalariga mos tekshirish metodlarini bilish va ularni tatbiq eta olish; olingan xulosalarga amaliy jihatdan qarash; xatolik talqinini baholay olish kabi ko'nikmalardan foydalanadilar[5].

Masala ustida ishlashning metodik sxemasi kompyuterli modellashtrish bosqichlari bilan ustma-ust tushadi. Masalalar kasbiy muommolar yoki har qanday ishlab chiqarishdagi loyihalarda ko'plab muammolar hosil bo'lishi mumkin. Bu muammolar kompyuterli modellashtrish yoki matematik modellashtrish yordamida hal qilinishi mumkin. Kompyuterli modellashtrish, muammolarni matematik formulalar yordamida tushuntirish, analiz qilish va yechish

uchun bir qator yo'nalishlardan biridir, bu ularning kompyuterli modellashtirish orqali amalga oshiriladi[6].

ADABIYOTLAR

1. Xoliqulov B.J., Panjiyev S.A. Transport masalasi va uni vizual dasturlash tilida potentsiallar usulida yechish // Innovatsion texnologiyalar ilmiy jurnal. –Qarshi, 2020. –№ 1/37. –B.43–49.
2. Xoliqulov B.J., Panjiyev S.A., Chorshanbiyev Z.E., Abdusamatov Z.A. “Axborot texnologiyalari va jarayonlarni matematik modellashtirish” o'quv qo'llanmasi // Qarshi. “Intellect” nashriyot 2021. – 300-b.
3. Xoliqulov B.J., Panjiyev C.A., Eshmurodov A.G'. Zamonaviy dasturlash tillarini o'qitishda qiyosiy tahlillardan foydalanish // Mug'allim hem uzliksiz bilimlendirio'. Nukus, 2019 –№ 3. –B. 86–80.
4. Kholikulov B.J. General analysis and problems of mathematical modeling theory // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. London. Vol.8 12, 2020 ISSN 2056-5852. P.124–129 (13.00.00; №3).
5. Kholikulov B.J. Teaching creating software in solving integral models // Academic Research in Educational Sciences ISSN 2181-1385. Vol. 2 Issue 12, 2021/12. Cite Factor: SJIF 2021 = 5.723. P 423-426.
6. Kholikulov B.J. Teaching line models and solutions with their programming systems //Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. ISSN 2181-1784, Vol. 1 Issue 11 December, 2021. Impact Factor: SJIF 2021=5.423, P. 851–857.

UDK: 37.013

Baxor XOLYIGITOVA,
GulDU "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrası o'qituvchisi
E-mail: bahoroybahoroy42@gmail.com

GulDU p.f.n., dotsenti D.E.Toshtemirov taqrizi asosida

EFFECTIVE METHODS OF FORMING THE CREATIVE ABILITIES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF FICTION

Аннотация

This article recognizes the content and essence of the formation of creative abilities of Primary School students based on fiction, the role of books in bringing to the surface the internal capabilities of the child. Teachers can use methodological recommendations for the formation of creative abilities of young schoolchildren in educational activities. The role of books and fiction in expanding the reader's worldview, penetrating into the depths of his soul, developing his consciousness and moving towards his dreams is incomparable. Today, of particular importance in the world is the methodological improvement of the formation of the creative abilities of younger schoolchildren, the strengthening of reading books, the development of creative activity of students, the conduct of research work on the realization of their internal capabilities.

Key words: Imagination, creativity, curiosity, creativity, creative abilities, internal capabilities.

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА ОСНОВЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация

В данной статье признается содержание и сущность формирования творческих способностей младших школьников на основе художественной литературы, роль книг в раскрытии внутренних возможностей ребенка. Педагоги могут использовать методические рекомендации по формированию творческих способностей младших школьников в учебной деятельности. Роль книги и художественной литературы в расширении кругозора читателя, проникновении в глубины его души, развитии его сознания и движении к своей мечте неопределима. Сегодня в мире особое значение имеет проведение научно-исследовательской работы по методическому совершенствованию формирования творческих способностей младших школьников, усилению чтения книг, развитию творческой активности учащихся, реализации их внутреннего потенциала.

Ключевые слова: Воображение, креативность, любопытство, креативность, творческие способности, внутренние возможности.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING IJODIY QOBILIYATLARINI BADIY ADABIYOTLAR ASOSIDA SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI USULLARI

Аннотация

Ushbu maqolada boshlang'ich sinif o'quvchilarining badiiy adabiyotga asoslangan ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishning mazmuni va mohiyati, kitoblarning bolaning ichki imkoniyatlarini yuzaga chiqarishdagi ro'li e'tirof etilgan. O'qituvchilar o'quv faoliyatida yosh maktab o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish bo'yicha uslubiy tavsiyalardan foydalanishlari mumkin. O'quvchi dunyoqarashini kengaytirish, qalbining tub-tubiga kirib borish, ongini rivojlantirish va orzulari sari harakat qilishda kitob va badiiy adabiyotning o'rni beqiyos. Bugungi kunda dunyoda kichik maktab o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishni uslubiy takomillashtirish, kitob o'qishni kuchaytirish, o'quvchilarning ijodiy faolligi rivojlantirish, ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish alohida ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Tasavvur, ijodkorlik, qiziqish, yaratuvchanlik, ijodiy qobiliyat, ichki imkoniyatlar.

Kirish. O'zbekiston Respublikasining kelajagini barpo etishda yosh avlodni yuksak bilimli, intellektual salohiyatli, ijodiy qobiliyati yuqori bo'lgan shaxs etib tarbiyalash bugungi kunning ustuvor vazifasidir[1]. Yosh avlod qalbining tub-tubiga yetib borish, dunyoqarashini kengaytirish, ongini o'stirish, orzu-intilishlari tomon odimlashda kitoblarning, badiiy adabiyotlarning o'rni beqiyosdir. Har bir bolada mavjud qobiliyatni anglash, uning rivojlanishiga turtki berish hamda to'g'ri yo'naltirish zarur. Boshlang'ich sinif o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini badiiy adabiyotlar vositasida rivojlantirishni amalga oshirish, yangi tadqiqotchilik ishlarini qilish va ularni amaliyotda qo'llash doimo muhokamaga sabab bo'layotgan mavzulardan biri bo'lib kelmoqda[2].

O'quvchining ichki imkoniyatlarini yuzaga chiqarish, yurtimizni dunyoga tanita oladigan yoshlarni tarbiyalash o'qituvchining muhim vazifasidir. Bugungi kunda bu jamiyat rivojining asosiy ustunlaridan biri hisoblanadi. Bu borada bizdan oldingi olim-u fozillar, bugungi kun olimlari, yozuvchilari ham qayta-qayta fikr va tavsiyalarini bildirmoqdalar. Prezidentimizning 2017-yil 13-sentabrda qaratilgan qarori bejizga emas, chunki kitob inson kamolotining mahsuli, uni o'qigan jaxji kitobxon yaxshi fazilatlar va yomon illatlarning farqini, asar qahramonlarining ichki kechinmalarini tushunadi, yozma og'zaki nutqi rivojlanadi. Lug'at boyligi kengayadi. Kitobga mehr qo'ya olgan o'quvchi barcha fanlarni yaxshi o'zlashtira oladi. Kitob mutolaasi

o'quvchilar ma'naviyatini shakllantiradigan omildir. Har bir xalqning qanday ekanligini uning ma'naviyatidan bilib olish mumkin. Millat ma'naviyatining to'g'ri shakllanishi ta'lim-tarbiya jarayonining to'g'ri yo'lga qo'yilishi bilan bog'liqdir. O'sib borayotgan yosh avlodni kitobsevar qilib tarbiyalash ertangi kunimiz kelajagi uchun muhimdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. U.Ollport, A.Bine. T.Simon, F.Galton, V.Shtern kabi bir qator g'arb olimlarining ijodiy qobiliyatlarining yuzaga chiqishida ta'lim jarayoni va kitob mutolaasining o'rni beqiyos ekanligini tushuntirganlar. Avstraliyalik pedagog olim M.Kristin Mergan boshlang'ich sinf o'quvchilarining qiziqish va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish uchun kitob o'qishi ularning savodxonlik ko'nikmasini shakllantirishini aytib o'tgan. Amerikalik tadqiqotchi olim E.Djessinaning so'zlariga ko'ra, bugun bolalar kitobga qiziqmay qo'ygan bu esa yaxshilikka olib kelmaydi. Tadqiqotchi muammo sabablarini ochiq qilgan hamda pedagoglarni ushbu masalaning yechimini hal etishga chaqirgan.

Tadqiqot maqsadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini badiiy adabiyotlar asosida shakllantirish metodikasini takomillashtirishni ta'lim jarayonida qo'llash asosida tegishli ilmiy xulosa va tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning ob'ekti sifatida badiiy adabiyotlar, boshlang'ich sinf o'quvchilari yoshiga mos keluvchi manbalar, asosan, ijodkorlikni shakllantiruvchi asarlar tanlab olindi. Tadqiqot mavzusini yoritishda tasniflash, tasniflash, tarixiy-qiyosiy, kontekstual, kompleks va funksional taxlil usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Boshlang'ich sinfda o'quvchilarni o'qitish va tarbiya qilish jarayonida muhim sanalgan nazariy hamda amaliy jihatlarni bilmog'imiz lozim. Dastavval, ushbu pedagogik va psixologik muammolarni bilishimiz kerak:

o'quvchi shaxsining shakllanishi hamda mehnat va o'quv faoliyati mazmuni;

o'quvchi shaxsining psixologik rivojlanganlik darajasi;

o'quvchi shaxsining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari.

Bolaning intellektual salohiyatini shakllantirishda uning tug'ma qobiliyatlari hamda iste'dodi muhimdir. Aynan tug'ma qobiliyati bor bola kattalarning barcha ta'limiy, tarbiyaviy, kasbiy ta'limotlarini tezroq anglab, shiddat bilan o'zlashtiradilar. Bu kabi iqtidor, tug'ma talant hamma ham bo'lavermaydi. Shunday ekan, qobiliyatni shakllantirish va rivojlantirib borish lozim. Buning uchun o'qituvchidan, otadan, jamoatchilikdan katta matonat talab etiladi. Mehnat va o'quv jarayonida o'quvchining layoqati uyg'onadi, qobiliyatlari o'sib boraveradi. Istod tushunchasi qobiliyat tushunchasi bilan bir ma'noni anglatadi.

Ijodiy qobiliyatlar shakllantirilib, rivojlantirib borilar ekan boshlang'ich sinf o'qituvchisidan sabr-toqat hamda vazminlik talab etiladi. O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlariga salbiy ta'sir etadigan omillar:

stress holati;

yuqori tashvish holati;

vaqt chegarasi;

tezda yechim topish istagi;

qat'iy chegaralanganlik;

avvalgi muvaffaqiyatsizliklardan kelib chiqadigan ishonchsizlik;

qo'rquv holati.

O'quvchilarning oldiga qo'ygan maqsadlariga erishishlari uchun ta'lim maskanida olingan bilim, ko'nikma va malakalarining o'zi yetarli emas. Ular tinmay izlanishlari, ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol bo'lishlari kerak. Umumta'lim fanlarni o'zlashtira olmayotgan o'quvchilarni qobiliyatsiz deya olmaymiz. Biz o'qituvchilarning vazifamiz har bir bolaning yosh va psixologik xususiyatlarini chuqur

o'rganish, qiziqish hamda istaklarini bilish, shularni bilgan holatda pedagogik choralarni ko'rishdir. O'qituvchining har qanday faoliyati bolaning aqliy, estetik, jismoniy, axloqiy va irodaviy rivojlanishiga juda katta ta'sir etadi. O'quvchilarning ijodkor bo'lishida ota-ona, o'qituvchi kerakli sharoitlarni yaratib berishlari lozim, ana shundagina jamiyatda yangicha ixtiro hamda kashfiyotlar paydo bo'la boshlaydi.

O'quvchilarning ish daftariga topshiriqlar berib, o'rganilganlar yanada mustahkamlandi va to'ldiriladi. Bunday tahlillar o'quvchilarni kitobga yaqinlashtiradi, bolada kitobni faqatgina o'qib qolmasdan uni to'la tushinish, o'qishga xizmat qiladi. Bolalarning fan, madaniyat, sport, san'at va boshqa sohalarida qobiliyatlarini aniqlash va ulani yanada rivojlantirish, shu sohalar haqidagi bilimlarini oshirish maqsadida, o'quv yilining har bir oyida oyliklar va tanlovlar tashkil qilinadi. Jumladan, «Husnixat», «Eng yaxshi ijodkor», «Eng yaxshi kitobxon», «Eng yaxshi matematik»lar shular jumlasidandir. Oyliklar va tanlovlarning yakuniy qismi hisobot shaklida may oyida «E'tirof» tadbiri bayram sifatida nishonlanib, g'olib o'quvchilar nominatsiyalar bilan taqdirlandi. Sinfdan tashqari olib boriladigan oyliklar, tanlovlar, turli uchrashuvlar, tadbirlar, intellektual o'yinlar, ochiq darslar, ochiq tarbiyaviy darslar ham o'quvchining qobiliyat, iqtidor, ijodkorliklarini rivojlanishiga yordam berib, qiziqishlarini oshiradi. Erkin, mustaqil fikrlovchi shaxs qilib tarbiyalab, ma'naviyatini boyitadi. Ijodning turlari ixtirochilik faoliyati orqali belgilanadi: tashkilotchi, ixtirochi mehnati ilmiy hamda badiiy mehnat va hkz. Ijodiy faoliyatga zarur imkoniyatlar ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liqdir. Hozirgi kunda mustaqillik sharofati bilan yo'lga qo'yilayotgan ta'lim islohotlari o'z faoliyatiga ijodiy yondashadigan, fan, texnika, ishlab chiqarish, san'atning tezkorlik bilan rivojlanishiga o'zining hissasini qo'sha oladigan yuqori malakali kadrlarni tayyorlashga, albatta, bog'liqdir. Demak, zamonamizga mos ijodkor, iqtidorli, intiluvchi va kerakli kadrlarni yetishtirish biz kebi pedagoglarning oliy maqsadimizdir.

Muhtaram yurtboshimiz ta'limni rivojlantirish izchil islohotlar o'tkazishga e'tibor qaratayotgan bir vaqtda boshlang'ich sinf o'quvchilarini har tomonlama bilimli, zukko vatanparvar qilib tarbiyalash ulardagi iqtidor va iste'dodni aniqlash va uni to'g'ri yo'naltirish, rivojlantirish dolzarb vazifadir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini iqtidorini rivojlantirishda badiiy adabiyotlarning o'rni va ahamiyati beqiyosdir.

Mamlakatimiz rahbarining 2017-yil 13-sentabrda kitobxonlik madaniyatini yanada rivojlantirish borasidagi qarori bejizga emas, chunki kitob inson kamolotining mahsuli, uni o'qigan jazzi kitobxon yaxshi fazilatlar va yomon illatlarning farqini, asar qahramonlarining ichki kechinmalarini tushunadi, yozma og'zaki nutqi rivojlanadi. Lug'at boyligi kengayadi. Kitobga mehr qo'ya olgan o'quvchi barcha fanlarni yaxshi o'zlashtira oladi. Kitob mutolaasi o'quvchilar ma'naviyatini shakllantiradigan omildir. Har bir xalqning qanday ekanligini uning ma'naviyatidan bilib olish mumkin. Millat ma'naviyatining to'g'ri shakllanishi ta'lim-tarbiya jarayonining to'g'ri yo'lga qo'yilishi bilan bog'liqdir. O'sib borayotgan yosh avlodni kitobsevar qilib tarbiyalash ertangi kunimiz kelajagi uchun muhimdir.

O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini badiiy adabiyotlar vositasida rivojlantirishda, yangicha, ijodiy yondashish talab etiladi.

Badiiy adabiyotlarning o'quvchilar tarbiyasidagi va ijodiy qobiliyatlarining shakllanishidagi ro'li:

- o'quvchilarni ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda kitob mutolaasiga qiziqitirish, lug'at ishlari, didaktik o'yinlar va badiiy adabiyotlarning musiqiy qobiliyatlarga ta'sirini;

- ijodiy qobiliyatlarining turli shakllarini rivojlantirishda badiiy adabiyotlarning o'rni;

- Kitoblarning o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishdagi ro'lini;

- Badiiy adabiyotlarning o'quvchini erkin, faol mulqotga kirishuviga, mustaqil fikr bildirishga ta'sirini;

- Badiiy adabiyotlarning o'quvchilar mulqot madaniyati, ichki va tashqi nutqi, lug'at boyligi, estetik madaniyatini shakllantiradi.

Ta'lim jarayonida o'quvchining ijodiy qobiliyati rivojlanishi uchun zaruriy sharoitlar yaratilishi, o'quvchilarni kitobga qiziqtiradigan didaktik o'yinlar, mashqlar va topshiriqlardan, mustaqil ishlardan izchil va muntazam foydalanilishi, o'qituvchi tomonidan muammoli vaziyatlar yaratilishi, mazkur muammolarga o'quvchilarning o'zlari yechim topishlari uchun imkon berilishi, o'quvchilarni kitob mutolaasiga qiziqtirish ularning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda yaxshi samara beradi [7].

Sinfda va sinfdan tashqari o'qish darslarida quyidagi vazifalarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

1. Har bir boshlovchi kitobxonning mazkur ijtimoiy rolga mos bo'lgan shaxsiy xulq tajribasini egallashi maqsadida murakkablashib boruvchi mustaqil kitobxonlik faoliyatiga asta-sekin kiritish imkoniyatini ko'zda tutish.

2. Mustaqil kitobxonlik kursining tashkiliy-metodik tizimining asoslarini qurishda uning markaziy va qo'shimcha elementlarini aniqlash.

3. Mazkur tizimning elementlari o'rtasidagi o'zaro aloqa va o'zaro bog'liqliklarni o'rnatish.

4. Mustaqil kitobxonlikni shakllantirishda yetakchi o'qitish metodlari aniqlash.

Kitob o'qish orqali quyidagi ijodiy qobiliyatlar shakllanadi:

1. Kitob mutolaa qilgan o'quvchining ta'lim-tarbiyasi bilan bir qatorda uning ijodkorlik qobiliyati rivojlanadi.

2. Asarning badiiy ifodaliligi bolalarning fikrlash qobiliyati his-tuyg'ularida ta'sir etadi. Atrof-muhit haqidagi bilimlarini orttiradi.

3. Materialning asosiy mezoni hayotning turli tomoni bilan bog'langan, g'oyaviy-ma'naviy mazmunga yo'naltirilgan, boshlang'ich sinf o'quvchilariga mos va ularning bilimi hamda so'z boyligini oshiradigan adabiy asarni to'g'ri tanlash ijodiy qobiliyatlarining yuzaga qalqib chiqishida yaxshi samara beradi.

4. She'r o'qigan va yod olgan o'quvchi aniq va ravonga yozishni, so'zlarni o'z o'rinda qo'llashni o'rganadi. Yodlagan she'rlarini qayta-qayta aytishga uringan o'quvchida she'r yozishga bo'lgan qiziqish uyg'onadi. Kichik hajmli she'rlar mashq qilishi mumkin, biroq asosiysi undagi yashirinib turgan qobiliyatning qalqib yuzaga chiqqanidir.

5. She'r yozishga qiziqqan o'quvchilarga, avvalo qofiyadosh so'zlarni topishni o'rgatish lozim. Masalan, baxt-taxt, yosh-bosh-osh-quyosh, ko'klam-ko'rkam, kitob-oftob kabi.

6. So'zlar orasidagi ma'noviy bog'liqlik va qarama-qarshilikni tushuntirish kerak. Shundan so'ng qiyosiy o'xshatishni o'rgatish she'r yozish qobiliyatini yuzaga chiqarishda katta samara beradi.

7. She'rni o'qib, uning mazmunini tushuntirish, ma'lum bir ohangga solgan holda hirgoya qilish o'quvchilarning musiqiy qobiliyatlarini yuzaga chiqaradi.

8. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda kichik hajmli asarlardan katta hajmli asarlarga bosqichma-bosqich o'tib borish, o'rinli asarlardan foydalanish katta samara beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari adabiy qahramonga nisbatan emotsional munosabat bildiradi, yaxshi fazilatli qahramonlarga taqlid qiladi. Asarda qatnashuvchi shaxslarga baho berishda bolalar o'z shaxsiy va axloqiy tushunchalaridan foydalanadilar. Ular axloqiy sifatlardan yaxshilik, botirlik, mehnatsevarlik va to'g'rilik tushunchalarini ko'p ishlatadilar. Dastlab asar qahramonlarining boshqa sifatlarini tasvirlash uchun ularning lug'at boyliklari yetishmasligi mumkin. Biroq e'tibor bilan ko'proq mutolaa qilish natijasida ularning qahramonni har jihatdan tasvirlay olish ko'nikmasiga ega bo'ladilar. Qobiliyat-qaysi bir faoliyatni muvafaqiyatli bajarishga taluqli bilim hamda malaka egallashning tezkorligini, yengilligini izohlab beradigan xususiyatdir. O'quvchining ijodiy qobiliyatini oshirishda she'riy kitoblarning o'rni ham beqiyosdir. She'r o'qigan va yod olgan o'quvchi aniq va ravon gapirishni, so'zlarni o'z o'rinda qo'llashni o'rganadi. She'riyat olami o'quvchini o'ziga ohangrabo kabi bog'lab oladi. Yodlagan she'rlarini qayta-qayta aytishga uringan o'quvchida she'r yozishga bo'lgan qiziqish uyg'onadi. Kichik hajmli she'rlar mashq qilishi mumkin, biroq asosiysi undagi yashirinib turgan qobiliyatning qalqib yuzaga chiqqanidir. She'r yozishga qiziqqan o'quvchilarga, avvalo qofiyadosh so'zlarni topishni o'rgatish lozim. Masalan, baxt-taxt, yosh-bosh-osh-quyosh, ko'klam-ko'rkam, kitob-oftob kabi. So'zlar orasidagi ma'noviy bog'liqlik va qarama-qarshilikni tushuntirish kerak. Shundan so'ng qiyosiy o'xshatishni o'rgatish lozim. She'rda so'zlar va jumalarni o'rinli qo'llay olish uchun yana ham ko'proq badiiy adabiyotlar o'qish kerak ekanligi tavsiya etiladi.

Xulosa va takliflar.

1. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish jarayonida badiiy adabiyotlar ta'lim vositasi sifatida muhim o'rin tutadi.

2. O'qituvchilar qiziqish sohasini nazarda tutib adabiyotlarni tanlashlari kerak.

3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining qiziqishlarini to'g'ri yo'naltirish, rag'batlantirib borish bolalarni iymonib-tortinishdan holi qiladi.

4. Mashg'ulotlar mobaynida har bir bolaning qiziqishlari: rasm chizish, qo'shiq aytish, xatto bir ikki satr she'r mashq qilishga intiluvchanlarini ham e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – T.: O'zbekiston, 2019. – 46-b.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637.-T.: 2020.
3. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. Barkamol avlod orzusi. –T.: O'zbekiston, 1998.- 31-61--b.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta ta'lim to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida"gi 140-sonli qarori. –T.: 2017-yil 15-mart.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-sonli qarori. 1-ilova. –T.: 2017-yil 6-aprel.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida /Rasmiy nashr / O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. – T.: Adolat, 2018. 35-b.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev Sh.M ning "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712 sonli farmoni. 1-ilova. –T.: 2019-yil 29-aprel.7-11 b.
8. Qayumov Aziz. Alisher Navoiy, Ajoyib kishilar hayoti -Toshkent, 1991. 56-59-betlar.
9. Bolalarning ijodiy tasavvurlarini rivojlantirish bo'yicha taqdimot. Toshkent 2019. 44-47-betlar.

10. <http://bs.yandex.ru/count/> Lenskiy V.V. Texnologii mishleniya.
11. <http://erkatoy.uz>
12. <http://ziyonet.uz>
13. <http://kutubxonachi.uz>
14. <http://uzedu.uz>
15. <http://xabar.uz>

UDK:373.22

Shahnoza XO'JAMBERDIYEVA,
NamDU dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori,
E-mail: sh.hujamberdiyeva0505@mail.ru

Pedagogika fanlari doktori R.Zamilova taqrizi ostida

BOLALARNI BADIY ASARLAR BILAN TANISHTIRISHGA DOIR ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Аннотация

Ushbu maqolada badiiy adabiyotni oddiy o'qib berishdan ko'ra innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llagan holda faoliyatga tatbiq etish har bir bola nutqini rivojlantirish jarayonini ta'minlashi, ta'lim sifatini oshirishga yordam berishi, buning uchun maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning yangi texnologiyalarini ishlab chiqish va jarayonda faol qo'llash talab etilishi, bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirishga doir zamonaviy yondashuvlarning asosiy texnikaviy-pedagogik talablari va afzalliklari xususida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Innovatsion ta'lim texnologiyalari, "O'rinni topib joylashtir" o'yini, asar kompozitsiyasi, vizual modellashirish texnologiyasi, AKT texnologiyalari.

ПОЗНАКОМИТЬ ДЕТЕЙ С ПРОИЗВЕДЕНИЯМИ ИСКУССТВА СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ

Аннотация

В данной статье не простое чтение художественной литературы, а осуществление деятельности с применением инновационных образовательных технологий обеспечивает процесс речевого развития каждого ребенка, способствует повышению качества обучения, для этого требуется разработка новых технологий для развития речи детей дошкольного возраста и активно использовать их в процессе, обсуждаются основные технико-педагогические требования и преимущества современных подходов к приобщению детей к художественным произведениям.

Ключевые слова: Инновационные образовательные технологии, игра "Найди и расставь", рабочая композиция, технология визуального моделирования, ИКТ-технологии.

TO INTRODUCE CHILDREN TO WORKS OF ART DOIR MODERN APPROACHES

Annotation

In this article, rather than simple reading of fiction, implementation of activities with the use of innovative educational technologies ensures the speech development process of every child, helps to improve the quality of education, for this it is required to develop new technologies for the development of preschool children's speech and actively use them in the process. the main technical-pedagogical requirements and advantages of modern approaches to introducing children to artistic works are discussed.

Key words: Innovative educational technologies, "Find and place" game, work composition, visual modeling technology, ICT technologies.

Kirish. Maktabgacha ta'lim tizimini isloh qilish, unga uzluksiz ta'limning asosiy bosqichi sifatida qarash mamlakatimizda ustuvor vazifa sifatida qaralmoqda. Xususan, 2017-yilning 30-avgustida Prezidentimizning "Maktabgacha ta'lim tizimini 2017-2021-yillarda yanada rivojlantirishning chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni bu sohada amalga oshiriladigan ishlar konsepsiyasini belgilab berdi. O'sib kelayotgan yosh avlodning barkamol inson sifatida shakllanishida jismoniy, aqliy va axloqiy tarbiyaning keng ko'lamli pedagogik jarayoni ko'rsatib berildi. Bu esa, ushbu sohadagi pedagoglarimiz oldiga juda katta mas'uliyat va vazifalar yuklamogda.

Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning boshlang'ich qismi hisoblanadi. U bolaning sog'lom va rivojlangan shaxs bo'lib shakllanishini ta'minlab, ta'limga bo'lgan ishtiyoqini uyg'otib, tizimli ta'limga tayyorlab boradi. 6-7 yoshgacha bo'lgan maktabgacha ta'lim davlat va nodavlat bolalar maktabgacha ta'lim tashkilotlarida va oilada amalga oshiriladi. Maktabgacha ta'limning maqsadi – bolalarni maktabdagi ta'limga tayyorlash, bolani sog'lom, rivojlangan, mustaqil shaxs qilib shakllantirish, qobiliyatlarini ochib berish, o'qishga, tizimli ta'limga bo'lgan ishtiyoqini tarbiyalashdir.

Adabiyotlar tahlili. Maktabgacha ta'lim tizimida ma'nan mukammal va intellektual shaxsni tarbiyalash uchun xorijiy mamlakatlar ilg'or tajribasi hamda ilm-fan yutuqlari va zamonaviy informatsion kommunikativ texnologiyalarini inobatga olish lozim.

Bola yangi bilimlarni o'yinlar va didaktik vositalar asosida o'zlashtirganida samaradorlik yuqori bo'ladi. Ya'ni badiiy adabiyotni oddiy o'qib berishdan ko'ra innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llagan holda faoliyatga tatbiq etish har bir bola nutqini rivojlantirish jarayonini ta'minlaydi, tezlashtiradi va shu bilan ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi. Buning uchun maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning yangi texnologiyalarini ishlab chiqish va jarayonda faol qo'llash talab etiladi.

Zamonaviy yondashuvlar – bu pedagogik faoliyat natijasiga samarali erishishni ta'minlaydigan tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar o'rtasidagi o'zaro ta'limiy munosabatlarning yangi usullari asosida faoliyat jarayonini tashkil etishdir. Faoliyat jarayonini bunday tashkil etish bolaning shaxsiy rivojlanishidagi ijobiy natijaga erishishga qaratilgan ta'limiy usullar, metodlar, vositalarni o'z ichiga oladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutq o'stirish jarayonida zamonaviy yondashgan holda badiiy asarlarni yangi texnologiyalar vositasida bolalarga o'rgatish ta'lim sifatini oshiradi va yuqori samaradorlikka erishiladi.

Tarbiyachining an'anaviy ravishda badiiy asarlarni o'qib berishdan ko'ra innovatsion shaklda badiiy asar bilan tanishtirishi bolalarda tez qabul qilish, ko'z bilan ko'rib idrok etish, tasavvur qilish kabi bir qator afzalliklarga erishiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirishga doir zamonaviy yondashuvlar tahlil qilindi. Shuningdek, bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirishga zamonaviy yondashilgan holda an'anaviy usul va metodlar bilan bir qatorda vizual modellashirish texnologiyasi va AKT texnologiyalari kabi innovatsion texnologiyalar qo'llanilishi maqsadga muvofiq ekanligi aytiladi.

Tahlillar va natijalar. Tarbiyachi badiiy asarni o'qib berish jarayoni nihoyasiga yetgach, shu asar asosidagi magnitli kartinkalardan foydalanib "O'rmini topib joylashtir" o'yinini qo'llasa bu bolalarni faollikka va muammoli vaziyatni yechishga undaydi. Masalan: "Sholg'om" ertagidagi asar qahramonlari tasvirlangan magnitli kartinkalaridan foydalanib, asar kompozitsiyasini, ya'ni asarning mazmunan, harakteri va maqsadi jihatidan bog'langan qismlarini joylashtiradi. Bolalar rasmlarni izlab topish jarayonida ularning nutqi, kuzatuvchanligi, tafakkur, tasavvur va mantiqiy fikrlashi rivojlanadi. Ushbu faoliyatda bolalar zerikib qolmaydi balki, bu usul vositasida barcha bolalar ish jarayoniga jalb etiladi. Bunday zamonaviy yondashuvning afzallik tomoni shundaki, tarbiyachi asosiy ijrochi roldan kuzatuvchilikka o'tadi va bolalarga erkinlik beradi. Faol ishtirok etgan bolalar tarbiyachi tomonidan rag'batlantiriladi va nutqiy faollikka yo'l ochadi.

Shundan kelib chiqib, bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirishga zamonaviy yondashilgan holda an'anaviy usul va metodlar bilan bir qatorda quyidagi innovatsion texnologiyalar qo'llaniladi:

1. Vizual modellashirish texnologiyasi.
2. AKT texnologiyalari.

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishda vizual modellashirish texnologiyasini qo'llash samaralidir.

Ushbu usuldan bolalarning aqliy va nutq qobiliyatlarini rivojlantirish vositasi sifatida muvaffaqiyatli ishlatiladi. Yuqorida keltirganimiz "O'rmini topib joylashtir" o'yini vizual modellashirishga misol bo'la oladi.

2. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishda AKT texnologiyalarini qo'llash ham samaralidir. Chunki kompyuterda, katta ekranda badiiy asarning namoyishi etilishi bolaga xotirada saqlab qolish qobiliyatini o'stiradi. Bolalar ma'lumotlarni oddiy eshitganidan ko'ra kompyuter texnologiyalari vositasida tezroq o'rganadilar. Tarbiyachining og'zaki aytib bergan ertagidan ko'ra ekranda ko'rgan asar qahramonlarini uzoq muddat eslab qoladi. Maktabgacha ta'limda AKTdan foydalanish zarurati hozirgi davr talablaridan biridir.

Agar tarbiyachi bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirishda zamon talablari asosida axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalansa 30% gacha

vaqtni tejash mumkin bo'lib, olingan bilimlar esa xotirada uzoq muddat saqlanib qoladi. Agar bolalar berilayotgan materiallarni ko'rish (video) asosida qabul qilsa, axborotni xotirada saqlab qolinishi 25-30 % oshadi. Bunga qo'shimcha sifatida o'quv materiallari audio, video va grafika ko'rinishda mujassamlashgan holda berilsa, materiallarni xotirada saqlab kolish 75 % ortadi.

Bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirishga doir zamonaviy yondashuvlar quyidagi afzalliklarga ega:

bolalarga berilayotgan materiallarni chuqurroq va mukammalroq o'zlashtirish imkoniyati bo'ladi;

bolalarda ta'lim olishning ishtiyoqi yanada ortadi;

ta'lim olish vaqtining qisqarishi natijasida, vaqtni tejash imkoniyatiga erishiladi;

bolalar olingan bilimlarini xotirasida o'zoq muddat saqlay oladi va kerak bo'lganda amaliyotda qo'llash imkoniyatiga erishiladi.

Bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirishga doir zamonaviy yondashuvlar quyidagi asosiy texnikaviy-pedagogik talablarga amal qilishni talab etadi:

1. Bolalar xonasini texnika vositalari bilan jihozlashda o'quv jarayonida ulardan kompleks tarzda foydalanishini hisobga olishi zarur.

2. Katta ekranda ko'rayotgan asarni bola ko'rish va eshitishi uchun yaxshi sharoit ta'minlash lozim.

3. O'qitishning texnika vositalari ishlatilganda xonadagi shovqin manbalarini yo'qotish kerak.

4. Barcha texnikaviy qurilmalar puxta va buzilmay ishlashi dardor.

5. Texnika vositalarining tuzilishi va ishlatilishi oddiy bo'lishi kerak.

6. O'qitishning barcha universal va maxsus texnika vositalaridan birgalikda oqilona foydalanish lozim.

7. Ishlatilishi iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq bo'lishi zarur.

Davlat talablariga mos ravishda bola psixologiyasining yosh jihatlarini va o'ziga xosliklarini inobatga olgan holda yaratilgan elektron manbalar, ta'limiy ertaklar, bosqichli o'yinlar, o'quv-uslubiy animatsion videoroliklar juda samarali vositalar hisoblanadi. Faoliyatlar an'anaviy usullarda tashkil qilinishidan farqli ravishda raqamli texnologiyalardan foydalanib innovatsion usullarda, elektron manbalar asosida tashkil etilsa, bolaga berilayotgan bilim va ko'nikmalarga nisbatan qiziqishning uyg'onishiga, diqqatini o'ziga jalb qilib va xotirasida uzoq vaqt saqlanishiga xizmat qiladi.

Xulosalar. Yuqoridagilardan kelib chiqib, xulosa qilish mumkinki, axborot texnologiyalari bir qator yangi imkoniyatlar eshiklarini ochadi. Zamonaviy pedagogik raqamli texnologiyalardan to'g'ri foydalanish maktabgacha yoshdagi bolalarning yutuqlarini va keyinchalik maktabda muvofaqiyatli o'qishini kafolatlaydi. Mana shularni inobatga olgan olgan xulosa qilish mumkinki, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirishga doir zamonaviy yondashuvlar asosida, zamonaviy texnologiyalarni qo'llagan holda olib borilishi zarur. Chunki maktabgacha ta'lim tashkiloti ishiga innovatsiyalarni kiritish maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish va isloh qilishning eng muhim shartidir.

ADABIYOTLAR

1. "Ilk qadam" maktabgacha ta'lim tashkilotining Davlat o'quv dasturi, 2018-y.
2. Grigoreva A.A. Kachestvo doshkolnogo obrazovaniya: integratsiya nauki i praktiki, 2018.
3. Gerbova V.V. Razvitiye rechi v detkom sadu, "Mozaika-sintez", 2010.
4. Makarova N.Sh. «Rechevoe razvitiye detey 2-8 let. Metodiki. Uchebno-igrovye materialy», 2018.
5. Kodirov Nodirbek Mamasoliyevich. (2023). INFORMATION CULTURE: A NEW APPROACH. World Bulletin of Social. Sciences, 19, 129-134. Retrieved from <https://www.scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/2228>.

UDK: 37:327

Shuhrat HAYDARALIYEV,
Namangan davlat universiteti katta o'qituvchisi, tarix fanlari nomzodi
E-mail: shuxrathaydaraliyev@gmail.com

Siyosiy fanlar doktori, professor Jo'rayev R.T. taqrizi asosida

THE CONCEPT OF COOPERATION IN SOCIO-POLITICAL SCIENCES

Annotation

This article reflects the place and function of the concept of "cooperation" in socio-political science. In general, the concept of cooperation in the foreign policy of the state, as well as issues of international cooperation, is disclosed. It is noted that there are different aspects of globalization and regional cooperation.

Key words: Colleague. Globallashow, integration, region, regional hamkorlik, Zhanubiy East Asia (ASEAN), transnational Corporation (TMK)

КОНЦЕПЦИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА В СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ НАУКАХ

Аннотация

В данной статье отражено место и функция понятия "сотрудничество" в общественно-политической науке. В целом раскрыта концепция сотрудничества во внешней политике государства, а также вопросы международного сотрудничества. Отмечается, что существуют разные аспекты глобализации и регионального сотрудничества.

Ключевые слова: Коллега. Глобаллашув, интеграция, регион, региональный хамкорлик, Жанубий Восточная Азия (АСЕАН), транснациональная корпорация (ТМК)

IJTIMOY-SIYOSIY FANLARDA HAMKORLIK TUSHUNCHASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada "Hamkorlik" tushunchasining ijtimoiy-siyosiy fandagi o'rni va vazifasi aks etirilib. Umumiy olganda davlatning tashqi siyosatidagi hamkorlik tushunchasi hamda xalqaro hamkorlik masalalari ochib berilgan. Globallashuv va mintaqaviy hamkorlikning farqli jihatlari mavjudligi qayd etilgandir.

Kalit so'zlar: Hamkorlik. Globallashuv, integratsiya, mintaq, mintaqaviy xamkorlik, Janubiy Sharqiy Osiyo (ASYeAN), transmilliy korporatsiyalar (TMK)

Kirish. Markaziy Osiyoda istiqomat qiluvchi turli millatlarga mansub aholi vakillari qadimdan o'zaro bir birlari bilan doimiy aloqada va o'zaro hamkorlikda bo'lib kelganlar.

Hamkorlik tushunchasi ijtimoiy-siyosiy fanlarda XX asrning 20-yillarida talqin qilina boshlandi. Bu masala ko'proq konflikt tushunchasi bilan yonma-yon uning oldini oluvchi vosita sifatida o'rganilgan. 1960-yillarga borib g'arbda integratsiya jarayonlari kuchayishi hamkorlikni jiddiy o'rganishga, unga nisbatan yangicha yondashuvlarni shakllantirishga olib keldi[1]. Bunda integratsiyaga hamkorlikning bir shakli sifatida qaraldi.

Mazmun va mohiyatiga ko'ra «hamkorlik» tushunchasi ko'pqirrali. Shu boisdan uni qo'llanilayotgan sohasiga qarab turlicha talqin qilish mumkin.

"Hamkorlik" tushunchasi ijtimoiy-falsafiy lug'atlarda turlicha talqin etiladi. Hamkorlik – maqsad va manfaatlar to'g'ri kelganda ikki yoki undan ortiq tomon o'rtasidagi ijobiy hamfaoliyat hisoblanadi[2]. Bunda hamkorlikning manbasi maqsad va manfaat o'rinli ko'rsatilsa-da, ammo u faqat ijobiy faoliyat o'rnida talqin qilinadi. Vaholanki, hamkorlik har doim ham ijobiy bo'lavermaydi. Zero, insoniyat istiqboliga soya solayotgan terroristik tashkilotlar ham o'zaro hamkorlikka intiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xalqaro hamkorlik masalasini uzoq yillar tadqiq qilgan g'arb olimi E.Milner bu jarayon ekanligini ilgari surib, uch elementdan tashkil topishini ta'kidlaydi:

hamkor davlatlarning umumiy maqsadi;

vaziyatdan foydani (manfaatdorlikni) kutish; manfaatdorlikni o'zaro xarakterga egaligini ilgari surish. Olimning fikricha yuqoridagi uch elementning reallikka aylanishi esa yaxlit jarayonni qamrab oladi[3].

Rossiyalik professor P.A. Sigankov hamkorlikni jarayon bilan bog'liqligiga to'xtalib, uni muzokara, kelishuv va unga amal qilishdan iborat yaxlit jarayon[4], – deydi.

O'zbekistonlik olim R.Alimov ham hamkorlikning jarayon ekanligini asoslaydi. U mintaqani o'rganishga bag'ishlangan konsepsiyalarda "integratsiya" va "hamkorlik" roli haqida to'xtalib, ular mohiyatan jarayon ekanligini qayd etadi[5].

Masalaga ilmiy jihatdan yondoshsak, vaziyat deganda ma'lum bir jarayon natijasida vujudga kelgan holat tushuniladi. Jarayon ma'lum tamoyillar asosida davom etayotgan o'zgarish hisoblanadi. Vaziyat tugallangan, jarayon tugallanmagan hali davom etadigan holatdir.

Ilmiy lug'atlarda jarayon muayyan vaqt oralig'ida bo'lib o'tgan hodisaning davomiyligi deb talqin qilinadi[6]. Yoki, jarayon – voqealar rivojidadagi uzluksizlikni ifodalovchi tushuncha sifatida qabul qilinadi[7].

Professor S.Otamuratov "jarayon tabiat, jamiyat va insoniyat hayotida kechadigan voqea va hodisalarning uzluksizligini anglatuvchi tushunchadir. Uning o'zak mohiyatini ana shu uzluksizlik tashkil qiladi" – degan qarashni ilgari suradi[8].

Hamkorlikda vaziyat ham belgilovchi omil hisoblanadi. Chunki vaziyatdan kelib chiqib yoki uni

shakllantirish uchun hamkorlik amalga oshiriladi. Biroq hamkorlikni ibtidosidan boshlab intihosigacha bo'lgan oraliq esa jarayon bilan bog'liq. Shunga asosan hamkorlikni jarayon sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq.

Hamkorlik turli shakllarda, xususan sohasiga ko'ra, iqtisodiy, harbiy, madaniy, siyosiy; ishtirokchilariga ko'ra ikki tomonlama, ko'p tomonlama; ko'lamiga ko'ra davlatlararo, mintaqaviy, global; darajasiga ko'ra faol, sust hamkorlikka ajratiladi.

Mavzumizdan kelib chiqib, mintaqaviy hamkorlik haqida to'xtalsak. Bizningcha mintaqaviy hamkorlikni o'rganishda hamkorlik bilan birga bu mavzu uchun muhim bo'lgan kategoriya mintaq (region) hisoblanadi. Shundan kelib chiqib "mintaqa" tushunchasiga qarashlar quyidagilar bilan izohlanadi.

Taniqli nemis olimi Karl Doych mintaqani turli yo'nalishda bog'lanadigan hududiy birlik sifatida talqin qilib, uchta asosiy belgisini qayd etadi.

Umumiy geografik yaqinlik.

Hamkorlikning doimiyligi va intensivligi.

Mintaqa tizimi haqidagi umumiy yondashuv[9].

Shvetsiyalik professor B.Xettne mintaqani ushbu jihatlari mavjudligini ta'kidlaydi:

- tabiiy chegaralar bilan cheklangan geografik va ekologik birlik (masalan, Yevropa Atlantikadan –Uralgacha);
- ijtimoiy tizim sifatida ijtimoiy, siyosiy, madaniy va iqtisodiy tartibotning translokal munosabatlarda aks etishi;
- ichki yaxlitlikning mavjudligi, birdamlik yoki qismlar bilan genetik bog'liqlikning mavjudligi;
- xalqaro munosabatlarda alohida maqomga egaligi va tan olinishi[10].

Rossiyalik tadqiqotchilar A.A. Sergunin va L.Remkeldalar talqiniga muvofiq, mintaq supertermin bo'lib, aholi, hudud, umumiy tarix, tabiiy sharoit va muammolarni yechish karakterini o'z ichiga oladi[11].

Rossiyalik akademik N. N. Nekrasov bu terminni "tabiiy sharoiti bir xil bo'lgan va o'ziga xos tabiiy resurslari asosida ishlab chiqaruvchi kuchlar rivoji bilan xarakterlangan davlatning katta qismi" deb qayd etadi[12].

"Mintaqaviy hamkorlik" tushunchasi haqida ham turli qarashlar mavjud. Rossiyalik tadqiqotchi Olga Butorina mintaqaviy hamkorlik to'g'risida "globallashuv sharoitida dunyo stratifikatsiyasi" jarayoniga bir guruh davlatlarning anglangan faol ishtiroki modelini o'zida aks ettiradi,"[13] degan konsepsiyani ilgari suradi. Ta'rif lo'nda va ancha mukammal bo'lib, mintaqaviy hamkorlik aynan globallashuv sharoitida yuz berayotganligini, bu anglangan faoliyat ixtiyoriylik asosida sodir bo'lishini ilgari suradi. Tadqiqotchi ko'proq jarayon asosiga e'tiborni qaratadi. Shu bilan birga, bu yondashuvda makon omili aks etmagan. Ya'ni, ma'lum bir mintaqada joylashishi sharti ko'rsatilmagan. Bunday yondashuv asosida global hamkorlik bilan mintaqaviy hamkorlikni farqlash qiyin kechadi.

G'arb tadqiqotchisi E.Xaas bu atamani milliy ko'lamda harakat qiluvchi davlatlarni o'ziga torta oladigan yangi siyosiy ta'sir etuvchi markazlarning vujudga kelish jarayoni[14], deydi. Muallif yondashuvda asosiy e'tiborni jarayon mahsuliga qaratadi va Yevropa ittifoqi hamkorlik modelidan kelib chiqib yondashishiga harakat qiladi. Bugungi kunda nafaqat siyosiy ta'sir markazlari, shuningdek iqtisodiy ta'sir markazlari ham mintaqaviy hamkorlikni ta'minlab bermoqda. Bu borada birinchi Prezidentimiz Islom Karimov to'g'ri ta'kidlaganlaridek "...barcha ishtirokchi mamlakatlar tomonidan tanlangan va vujudga keltirilgan umumiy boshqaruvchi tuzilmalar faoliyat olib borayotgan Yevropa ittifoqi bilan bir qatorda Janubiy Sharqiy Osiyo (ASYeAN) va Osiyo-Tinch okeani mintaqasi (ATES) mamlakatlari tajribasi ham mavjud. Biroq ularda milliy davlatlardan yuqori turuvchi

Parlamentlar, Vazirlar kengashlari va boshqa birlashtiruvchi tuzilmalar yo'q"[15].

Tadqiqot metodologiyasi. Mintaqaviy hamkorlikning bugungi kundagi natijalari ham (mintaqaviy hamkorlikni yuqori cho'qqisi mintaqaviy integratsiyaning kuchayishi) tushunchaga turli ta'rif berishga sabab bo'lmoqda. Ya'ni, ba'zi olimlar mintaqaviy hamkorlik natijasida ishtirok etuvchi davlatlar o'rtasida chegaralarning yo'qolib ketishi tushuniladi desa, boshqalari davlatlarning yagona iqtisodiy-siyosiy birlikka jipslashishi sodir bo'lishini ilgari suradi. Yana bir talqinga ko'ra, mintaqaviy hamkorlik ishtirok etuvchi sub'ektlarning o'zaro iqtisodiy va siyosiy aloqalarini mustahkamlashga qaratilgan jarayon tushuniladi[17].

Ko'rinib turibdiki, «mintaqaviy hamkorlik» tushunchasiga yagona ta'rif ishlab chiqilmagan. Ammo aksariyat nazariyotchilar mintaqaviy hamkorlik ishtirok etuvchi tomonlar uchun bir qator imkoniyatlarni yaratishini e'tirof etishadi.

Xo'sh, mintaqaviy hamkorlik boshqa turdosh jarayonlardan nimasi bilan farqlanadi yoki uning o'ziga xos belgilari nimada? Avvalo, bunday hamkorlik tenglik, yaxlitlik manfaatlar uyg'unligi asosida amalga oshiriladi. Tarixda aynan bir xil modeldagi mintaqaviy hamkorlik uchramaydi.

Birinchidan, bu hamkorlikning maqsadi va vazifasidan kelib chiqib, turli modellari va turlari borligini bildirsa, ikkinchidan jarayon sub'ektlarining imkoniyatlari, milliy manfaatlari, mintaqalar turli-tumanligi va davr talabining o'zgaruvchanligi bilan bog'liq masala ham mavjud. Bundan tashqari, jarayonga mintaqaga xos omillar o'z ta'sirini ko'rsatadi. (Bu haqda keyingi paragraflarda batafsil to'xtalamiz).

Bundan o'ttiz yil oldin Yevropadagi hamkorlik jarayonlarini o'rgangan olim V.Baranovskiy nazariy tadqiqotlarda turdosh tushunchalar bog'liqligini inobatga olish zarurligini asosli ta'kidlagan edi[18]. Zero turdosh tushunchalarni qiyosiy tahlili ularning mohiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Shundan kelib chiqib, "mintaqaviy hamkorlik"ning "globallashuv", "mintaqaviy integratsiya" bilan bog'liqligi va farqli tomonlari haqida to'xtalib o'tish lozim.

Mintaqaviy hamkorlik va globallashuv. BirinchiPrezidentimiz Islom Karimov globallashuv haqida to'xtalib: "globallashuv – bu avvalo hayot sur'atlarining beqiyos darajada tezlashuvi" ekanligini qayd etadi[19].

Globallashuv va mintaqaviy hamkorlik haqida tadqiqotchilar tomonidan turli fikrlar bildirilmoqda. Jumladan, M.Lebedeva hamkorlikni globallashuv jarayonining muhim bir qismi ekanligini qayd etadi[20]. Yana bir rossiyalik olim L.Ye.Grinin "Globallashuv – bu mintaqalar va umuman jahonning hamkorligi, yaqinlashuvning natijasidir"[21], degan fikrni ilgari suradi.

Globallashuv va mintaqaviy hamkorlikning farqli jihatlari mavjud. Birinchidan, globallashuv dunyoni universallashtirishga olib borsa, mintaqaviy hamkorlikda mintaqadan tashqaridagi davlatga nisbatan ma'lum cheklolvar qo'yiladi. Ikkinchidan, mintaqaviy hamkorlik jarayonida tomonlarning manfaatdorligiga amal qilinadi. Ya'ni, undan bir tomon emas, balki barcha tomonlar manfaat ko'radi. Globallashuv jarayonida esa, bu amalga oshmaydi. Bundan tashqari, globallashuvda tengsizlik mavjud bo'lsa, mintaqaviy hamkorlik tenglik, xohishiylik tamoyillari asosida rivojlanadi.

Mintaqaviy hamkorlik globallashuvdan farqli ravishda tenglik, ixtiyoriylik, eng muhimi, umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik asosida shakllanayotganligini alohida qayd etish lozim. Shu nuqtai nazardan, u insoniyat taraqqiyoti uchun faqat ijobiy ahamiyat kasb etsa, globallashuvning insoniyat boshiga ne kunlar solishini bugungi kunda uning ayrim qusurlari vujudga kelganligi bilan ham izohlash mumkin. Aniqliq qilib aytganda globallashuv ko'proq

yetakchi davlatlar manfaatlariga xizmat qilib, davlatlar o'rtasida tabaqalanishga, keskinlikka, eng yomoni, xalqaro tartibotda ikki qutbli yoki bir qutbli dunyo shakllanishiga xizmat qilsa, mintaqaviy hamkorlik dunyoda kuchlar balansini muvozanatga keltirishga, ko'p qutbli dunyoni shakllanishiga, davlatlarga tinchlikni ta'minlanishiga yordam beradi.

Buni ko'plab tadqiqotchilar, jumladan G'arb olimlari ham e'tirof etishmoqda. Masalan, amerikalik tadqiqotchi K.Doytch mintaqaviy hamkorlikni "davlatlararo tinchlikni ta'minlashi mumkin bo'lgan real imkoniyat"[22], deb baholaydi. Professor V.Bobkov "O'zaro hamkorlik unda ishtirok etuvchi sub'ektlarga shunday moddiy, intellektual va boshqa vositalarga ega bo'lish imkoniyatini yaratib beradiki, bunday imkoniyatlarga alohida olingan hech bir davlat umuman erisha olmaydi"[23], degan fikrlarni bildiradi.

Globallashuv insoniyatning xohish va ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan sa'y-harakatlar mevasi bo'lib, u obyektiv jarayondir. Lekin ana shu jarayondan turli kuchlar, davlatlar o'z manfaatlarini yo'lida foydalanib, qolganlarni o'zlari ortidan ergashtirishga harakat qilmoqdalar.

Globallashuv jarayoniga doir tadqiqotlar olib borayotgan va bir nechta monografiyalari chop ettirgan professor S.Otamuratovning bu masalaga qarashlari diqqatga sazovor. "Globallashuv real jarayon sifatida bir qator omillar bilan bugun yuksak taraqqiy qilgan mamlakatlarning ustuvorligini ta'minlashga, kam taraqqiy qilgan yoki taraqqiyot yo'liga kirayotgan mamlakatlar va ularda yashayotgan xalqlarning ongi, qalbi va dunyoqarashida "boqimandalik" ruhiyatini rivojlantirmoqda. Fikrimizcha, ular quyidagilar orqali yuzaga kelmoqda: a) iqtisodiyot omili; b) fan-texnika va texnologiya yutuqlarini ommalashtirish; v) yuksak taraqqiy qilgan mamlakatlarning qudratli iqtisodiy, intellektual va uddaburonlik salohiyati ustuvorligi asosida vujudga kelgan "ommaviy madaniyat" ni jahon xalqlari o'rtasida keng yoyish va ular ongiga singdirish borasida olib borayotgan faoliyatlar orqali o'z ifodasini topmoqda"[24].

Yana bir o'zbekistonlik olim N.Tuxliyev ham globallashuv va mintaqalashuvni solishtirib "Globallashuv jahon xo'jalik aloqalarining barcha qatnashchilari uchun ularning real salohiyatidan qat'i nazar, o'yin qoidalarini birxillalashtirish (unifikatsiyalash)ni taqozo etadi. Mintaqalashuv esa qo'shni mamlakatlar o'rtasidagi alohida preferensial, ya'ni imtiyozli, masalan, boj undirilmaydigan, ko'proq qulaylik tartibini yaratish tamoyiliga asoslangan bo'lishi mumkin", degan fikrni ilgari suradi. Olim ikki jarayonning muhim jihati unifikatsiya va prefensiya orqali globallashuv va mintaqaviylashuvni mohiyatini ochib beradi[25].

Tahlil va natijalar. Yuqoridagi jarayonlarning rivojlanish tendensiyalarini kuzatadigan bo'lsak, mintaqaviy hamkorlik jarayonida rang-baranglik, xilma-xillik namoyon bo'ladi. Aynan shuning uchun ham yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, bir xil modeldagi mintaqaviy hamkorlik mavjud bo'lmaydi. Bo'lishi ham mumkin emas. Buni quyidagilar bilan izohlash mumkin:

a) mintaqalarning taraqqiyot darajalari;

b) milliy mentalitetdagi turli tumanlik;

v) hozirgi paytda jahon miqyosida turli ziddiyatlarning kuchayishi;

g) mintaqaviy manfaatlarning turli-tumanligi.

Globallashuv davlatlararo chegaralarning "yuvenil" ketishiga, transmilliy korporatsiyalar (TMK), turli xil nohukumat tashkilotlarning xalqaro maydonga chiqishiga yo'l ochib bermoqda. Bugungi kunda TMKlar xalqaro munosabatlarda ham mustahkam mavqega ega bo'lib, son jihatdan ham davlatlardan o'zib ketdi. Globallashuv natijasida ko'pchilik mamlakatlar bir yo'la 100 dan ortiq tashkilotlarda muntazam ishtirok etishga majbur bo'lmoqdalar. Masalan, Daniya – 164, Fransiya – 155, Buyuk Britaniya – 140, AQSh – 122, O'zbekiston 100 dan ortiq xalqaro tashkilotlar faoliyatida muntazam qatnashmoqda[27].

Fikrimizcha, agar tegishli tadbir, choralar ko'rilmasa, kelajakda davlatlar milliy manfaatlarini himoya qilishda globallashuvning lokomotivlari bo'lgan TMKlar bilan raqobatlasha olmaydilar. Globallashuv oqibatida siyosiy xavfsizlik uchun javobgar bo'lmagan kuchlarning mavqei oshishi esa, professor T. Jo'rayev ta'kidlaganidek, tizimbardor tayanchlarning barbod bo'lishiga olib keladi[28]. Bugungi kunda butun hamjamiyatni tashvishga solayotgan global iqtisodiy inqiroz aynan ana shu tizimbardor tayanchlarni yemirilishidan nishonadir.

Xulosa va takliflar. Bu borada milliy manfaatlar masalasiga ham to'xtalib o'tish joiz. Ular obyektiv zaruriyadir. Aslini olganda, davlatlarning xalqaro maydondagi harakati ham o'z manfaatlarini yuzasidan bir maqsadni amalga oshirish ehtiyoji bilan bog'liq. Milliy manfaatlar mavjud ekan, ularni himoya qilish ham muhim. Zero, globallashuvning talabi bo'lgan barchaning manfaati aynan bir vaqtda va bir masalada bir xilda bo'lishi mumkin emas, unga intilishning o'zi yangi muammolarni tug'diradi. Bundan tashqari, globallashuv davlatlar yoki tomonlarning ma'lum masalada manfaatdorligini turlicha bo'lishiga olib keladi. Chunki o'yin qoidalarini birxillalashtirishdan rivojlangan davlatlar ko'proq manfaatdor bo'ladilar. Bunday sharoitda norozilik, manfaatlar qarama-qarshiligi kuchayadi. Natijada insoniyat yangi mojarolar, urushlar girdobiga tushib qolishi mumkin. Bizningcha mintaqaviy hamkorlik orqali bu muammoning oldini olsa bo'ladi. Ya'ni, mintaqaviy hamkorlik jarayonlari oqibatida davlatlar milliy manfaatlarini uyushgan holda, hamkorlikda har qanday kuch oldida himoya qila oladilar.

Xullas, mintaqaviy hamkorlik jarayonlari globallashuvning ijobiy jihatlarini rivojlantirishga, salbiy jihatlaridan himoyalashga imkon yaratadi. Shu bilan birga davr talabi bo'lgan xalqaro tizimni isloh qilishga, xalqaro munosabatlarda yangicha tartibotlar shakllanishiga, insoniyat uchun vorisilikni, taraqqiyot davomiyligini ta'minlashga imkoniyat paydo bo'ladi. Bir so'z bilan aytganda, mintaqaviy hamkorlik umuminsoniy taraqqiyot nuqtai nazaridan konstruktiv jarayon bo'lsa, globallashuvning destruktiv jihatlarini ham mavjud.

ADABIYOTLAR

1. Экономическая энциклопедия. - М.: Экономика, 1999. С. 239.
2. Юсупов Э. Инсон камолотининг ма'navий асослари. –Т.: "Университет" нашриёти. 1998. –467-6.
3. Толипов Ф. Теория и практика региональной интеграции в Центральной Азии. <http://www://analytic.php.story>
4. Алимов Р.М. Центральная Азия: общность интересов. – Т.: 2005. Шарқ –С.43.
5. Тезисы и дискуссии. //Восток, №3. 2003. - С.112.
6. Таксанов А. Интеграция в странах Центральной Азии факторы "за" и "против".- "Центральная Азия и Кавказ" №1(13), 2001, стр-97
7. Отамуратов С.С. Глобаллашув миллий-ма'navий хавфсизлик. (сиёсий-фалсафий таҳлил) –Т.: "Ўзбекистон" Иккинчи нашр 2015-й., 12-6.
8. Бжезинский З. Буюк шахмат тахтаси. Рус тилидан О.Шарофиддинов тарж. //Жаҳон адабиёти. 2004, февраль, 112-6.

9. Сергунин А.А. Проблемы и возможности регионалистики// Полис. 1994. №5. С. 149-150.
10. Некрасов Н.Н. Региональная экономика. – М.: Мысль, 1978. С.29 □ Страта (лотин тилидан “stratum”-қатлам) – умумий ижтимоий, иқтисодий, сиёсий бошқа белгилари билан умумлашган гуруҳ.
11. Энциклопедический словарь по психологии и педагогике– М.:Издательский центр ИЭТ, 2013. с.-128.
12. Каримов И.А. Ватан саждағоҳ каби муқаддасдир 3-том. – Т.: Ўзбекистон 1996. – 320-б
13. Алимов Р.М. Центральная Азия: общность интересов. – Т.: 2005. Шарқ –С.28-32.
14. Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қат’ий иродамизга боғлиқ. Т-12. – Т.: Шарқ, 2004. – 111-б.
15. Отамуратов С. Глобаллашув миллий-ма’навий хавфсизлик. (сиёсий-фалсафий таҳлил) –Т.: “Ўзбекистон” Иккинчи нашр 2015-й., 81-82-б.
16. Тухлиев Н. Осиё тараққиёт модели. – Т.:“O‘zbekiston” 2015. 144-б.
17. Буюк ва муқаддасан, мустақил Ватан. Тўплам. – Т.:”Ўқитувчи” 2011.107-б.
18. Жўраев Т. Миллий давлатчилик: хавфсизлик ва барқарорлик. – Т.: “Akademiya”, 2007. 117-118-б.

UDK: № 796.332

Aziz SHERMUXAMEDOV,
O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti dotsent v.b.
E-mail: shermuxamedov.azizjon@mail.ru

Jismoniy tarbiya va sport ilmiy tadqiqotlar instituti, ilmiy kotib p.f.b.f.d.(PhD) N.M Yusupov taqrizi asosida

MODERN APPROACHES TO THE STUDY OF TEAMS FOR THE 22-WORLD FOOTBALL CUP 2022

Annotation

Modern approaches to the analysis of football matches conducted by FIFA at the 22nd World Cup in 2022 in the Asian country of Qatar are given in this article. In particular, the study data and their content in the analysis of football matches according to 11 parameters are disclosed.

Key words: Football competition, competition activity, football world championship, parameters, statistical indicators, actions, offensive actions, defensive actions, news.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В ИССЛЕДОВАНИИ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ КОМАНД В 22-ЧЕМПИОНАТЕ МИРА ПО ФУТБОЛУ 2022 ГОДА

Аннотация

В статье отражены современные подходы к анализу футбольных матчей, проведенных ФИФА на 22-м чемпионате мира по футболу в 2022 году в Азиатской стране Катар. В частности, по 11 параметрам раскрыты данные исследования и их содержание при анализе футбольных матчей.

Ключевые слова: Футбольный турнир, соревновательная деятельность, чемпионат мира по футболу, параметр, статистика, действия, атакующие действия, защитные действия, новизна.

2022 YILGI FUTBOL BO'YICHA 22-JAHON CHEMPIONATI MUSOBAQASIDA JAMOALAR TAYYORGARLIKLARINI TADQIQ ETISHDAGI ZAMONAVIY YONDOSHUVLAR

Annotasiya

Maqolada 2022-yilda Osiyoning Qatar mamlakatida bo'lib o'tgan futbol bo'yicha 22-Jahon chempionatida FIFA tomonidan amalga oshirilgan futbol uchrashuvlarini tahlil etishdagi zamonaviy yondashuvlar o'z aksini topgan. Xususan, futbol uchrashuvlarini 11 ta parametr bo'yicha tahlil etishdagi o'rganish ma'lumotlari va ularning mazmuni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Futbol musobaqasi, musobaqa faoliyati, futbol bo'yicha Jahon chempionati, parametr, statistik ko'rsatkichlar, harakatlar, hujum harakatlari, himoya harakatlari, yangilik.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2019-yil 4-dekabr sanasidagi "O'zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5887-sonli Farmoni doirasida 2030-yilga qadar o'zbek futbolini yangi rivojlanish bosqichiga olib chiqishning aniq vazifalari va ko'rsatkichlari belgilab berilgan [1]. Bu borada futbolchilarimizning tayyorgarliklarini zamon talablariga mosligi ta'minlash masalalari, asosiy e'tibor qaratilishi kerak bo'lgan masalalardan hisoblanadi. Bunga erishishning yo'llaridan biri sifatida, zamonaviy futbolning rivojlanish tomonlarini bilish asosida, tayyorgarliklarni shunga mosligini ta'minlash hisoblanadi [2]. Jahon chempionatlarining tahlilini amalga oshirish, o'z navbatida sport turining rivojlanish tendensiyalari haqida ma'lumotlarga ega bo'lish imkoniyatlarini yaratadi [3].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bugungi kunga kelib sport amaliyotida sportchilarning tayyorgarlik tomonlarini o'rganish ishlari bilan bog'liq ko'pgina tadqiqot ishlari olib borilgan. Bu borada L.P.Matveyev, V.P.Platonov, N.G.Ozolin, M.A.Godik kabi yetuk mutaxassislar tomonidan sportchilarni musobaqa faoliyatini nazorat qilish; tayyorgarlik turlari bo'yicha tegishli ma'lumotlarni to'plash; musobaqa faoliyati tizimini aks ettiruvchilarini tadqiq etish va shular asosida sportchilarning tayyorgarliklarini tashkil etish bo'yicha asoslangan nazariyalarni shakllantirilgan desak

mubolag'a bo'lmaydi. Keyingi yillarda futbolning musobaqa faoliyati tizimini tadqiq etish, unda sportchilarning tayyorgarliklarini M.A.Godik (2010, 2016, 2018), B.G.Chirva (2014, 2016), V.M.Kostyukevich (2020), V.M.Shamardin (2013, 2014, 2016) D.L.Korzunlar (2018) tomonidan chuqur o'rganishlar amalga oshirishgan. Mahalliy mutaxassislarimizdan R.I.Nurimov (2006, 2008), Sh.T.Iseyev (2014, 2016, 2018), N.M.Yusupov (2018), A.A.Artiqovlarning (2018) olib borgan izlanishlari ham, shu yo'nalishdagi muammoli masalalarni qaysidir ma'noda hal etishga qaratilgan. Ta'kidlash kerakki, zamonaviy texnologiyalarni tobora kirib kelishi natijasida, musobaqa faoliyati tizimini tadqiq etishni yanada chiqorroq amalga oshirishning imkoniyatlari ko'paymoqda. To'planayotgan ma'lumotlar o'z navbatida sohadagi muammolarni aniqroq anglashga, uning yechimlarini topishdagi asoslangan vositalar sifatida qaralib, futbolchilarni tayyorgarliklarini yanada samarali boshqarishga hizmat qilishi mumkin [7].

Tahlil va natijalar. Futbol bo'yicha o'tkaziladigan yirik musobaqalarda jumladan, jahon va yevropa chempionati musobaqalari doirasida FIFA va UYEFA tomonidan musobaqalarni tahlil qilish uchun mutaxassislarni jalb etish, tegishli faoliyatni amalga oshirish hamda turnirlardan so'ng texnik hisobotlarni mutahassislar hukmiga havola etish ishlari amalga oshirilib kelinadi. 2022-yilda Osiyoning Qatar mamlakatida bo'lib o'tgan futbol bo'yicha 22-jahon

championati musobaqalari doirasida ham bu kabi ishlar amalga oshirildi. Chempionatda jamoalar tayyorgarliklarini o'rganishda avvalgi yillarga qaraganda bir qator o'zgarishlar qayd etilib, bu birinchi navbatda futbol mutaxassislarida katta qiziqish uyg'otdi.

Jahon chempionatida taniqli futbol mutaxassisi A.Venger boshchiligidagi faoliyat ko'rsatgan o'rganish jamoasi (statistiklar) tomonidan avvalda statistik ma'lumotlar tariqasida qayd etilmagan bir qator ko'rsatkichlar, parametrlar bo'yicha musobaqalarda o'rganish ishlari olib borildi. Yangi statistika «The 11 EFI metrics» (futbol intellektining chuqurlashtirilgan metrikasi) deb nomlandi [10]. Statistik ma'lumotlar uchrashuvlar namoishining ma'lum vaqtlarida (asosan 15, 30, 60, 80 daqiqalar atrofida) oynai jahon orqali teletomoshabinlar hukmiga ham havola etib borildi. Lekin shu o'rinda to'planib borilgan hamma statistik ma'lumotlarni televideniye telenamoishlarida havola etib borilmaganligini ham ta'kidlash kerak. Bunga ma'lum sabablar to'sqinlik qildi. Gap shundaki, o'rganib borilgan musobaqaning ayrim parametrlari katta hajmdagi statistik ma'lumotlar bilan ifoda etilishini talab etgan va ularning yaxlitligicha oynai jahon orqali namoish etishning iloji bo'lmaganligidadir. Olib borilgan ishlar yakunida, to'plangan ma'lumotlar texnik ekspertlarning tahlillari asosida futbolni chuqurroq, mazmunan tushunishda, yangi darajani paydo qilish imkonini berishini, tahlillarni amalga oshirgan guruhning rahbari A.Venger ta'kidlaydi. Quyida bu jahon chempionatida tahlil etib borilgan 11 ta parametr bo'yicha ko'rsatkichlarning mazmuniga to'xtalib o'tamiz.

To'pni boshqarish. Shu kungacha futbol bo'yicha musobaqalarni pedagogik tahlil etishda "jamoalar tomonidan to'pni egallash" ko'rsatkichi ikki ko'rinishdagi statistik ko'rsatkichlari, ya'ni ikki jamoa tomonidan to'pni egallashga sarflangan vaqt foiz nisbatlarida taqdim etib kelinar edi. So'ngi bo'lib o'tgan jahon chempionatida bu ko'rsatkichlar ikki emas uch ko'rsatkich bilan izohlana boshlandi. Bular "jamoa 1" va "jamoa 2" tomonidan to'pni boshqarishga sarflangan vaqt hamda uchinchi ko'rsatkich "to'p uchun kurash" harakatlariga uchun sarflangan vaqt ko'rsatkichlarini tashkil etdi. Oxirgisi - bu shunday vaziyatki, har ikki jamoa ham bunda to'pga egalik qilmagan holat bo'lib, lekin bunday vaziyatda to'p o'yinda bo'lganligi hisoblangan. Misol uchun, bunday vaziyatlarga jamoa o'yinchisi uzoq masofaga to'pni yo'llagan vaqtda to'pni havoda bo'lishi, to'p uchun havodagi yakkakurash baxslari, to'pni "podbor" harakati orqali egallash kabi harakatlarga sarflangan vaqtlar hisoblab borilgan. Bu kabi harakatlarga sarflangan vaqtlar yangi, uchinchi ko'rsatkich uchun ajratilgan vaqt ko'rsatkichlariga kiritib borilgan.

To'pni jamoaga qaytarish (ball recovery time). Taklif etilgan yangiliklardan yana biri - bu jamoalar tomonidan

"to'pni jamoaga tasarrufiga qaytarish" ko'rsatkichini aniqlashni joriy etish bo'ldi. Bunda jamoa futbolchilari tomonidan turli harakatlardan foydalangan holda, raqib tomonidan boshqarilayotgan to'pni o'z jamoasiga qaytarishga sarflangan vaqt ko'rsatkichlari tadqiq etib borildi. Shuni ta'kidlash kerakki, oynai jahon orqali futbol musobaqalarini ko'rib borayotgan futbol muxlislariga bu kabi ko'rsatkichlar bo'yicha ma'lumotlarni vaqti-vaqti bilan taqdim etib borilishi, ko'pchilikda qiziqish uyg'otdi. Ayniqsa, bu kabi ma'lumotlarni ko'rsatib borilishi, soha mutaxassislarida katta qiziqish uyg'otdi. Chunki, bu ko'rsatkich jamoaning va xususan futbolchilarning tayyorgarliklari haqida xulosa chiqarishga ishonchli ko'rsatkichlardan biri sifatida qaraladi.

Raqib jamoasi chiziqlarini yorib o'tish (line breaks). Jamoalarning musobaqa faoliyatini tadqiq etishga joriy etilgan yana bir yangilik - bu "raqib jamoasi chiziqlarini yorib o'tish" ko'rsatkichlari bo'yicha ma'lumotlarni to'plash hisoblanadi. Bu tasnifga kiruvchi harakatlarga hujum harakatlarini tashkil etib borishda himoyalalanayotgan jamoaning ma'lum bir chizig'ini (misol uchun yarimhimoya chizig'ini) tashkil etuvchi ikki futbolchi orasidan to'pni oldinga bexato uzatish amalga oshirilgan va hujum harakati jamoa futbolchilari tomonidan davom ettirilayotgan bo'lsa bu urinishni "raqib jamoasi chiziqlarini yorib o'tish"ni muvaffaqiyatli amalga oshirilgan deb hisoblandi. Raqib jamoasi chizig'ini "to'p uzatish" texnik-taktik harakatidan foydalanish orqali yorib o'tishdan tashqari, "to'pni olib yurish" texnik-taktik harakatlardan foydalangan holda amalga oshirilgan samarali harakatlar ham hisobga olinib, shu ko'rsatkichga tegishlisi sifatida baholandi.

Himoya chizig'ining yuqoriligi va jamoaning kompakt joylashuvi (defensive line height and team length). Chempionat davomida amalga oshirilgan o'rganishlarning yaqqol yangicha ko'rinishlaridan biri sifatida aynan shu o'rganilgan ko'rsatkichni keltirib o'tish mumkin. Bu ko'rsatkich bo'yicha keltirib borilgan va to'plangan ma'lumotlar yakunda terma jamoalarning himoya harakatlarini tashkil etishdagi o'ziga hos jihatlari bo'yicha xulosalarni chiqarishga zamin yaratdi. Nazorat qilish davomida avtomatik tarzda musobaqa sharoitida jamoa tomonidan to'pni boshqarish va himoyalalanish fazalaridagi himoya harakatlarini tashkil etuvchi futbolchilarning (bunda himoyachi, yarimhimoyachi yoki hujumchilar bu chiziqlarni tashkil etishi mumkin) tashkil etayotgan chizig'ining o'rtacha yuqoriligi metrlarda o'lchanib borildi. Harakatlarning kompaktiligini aniqlashda esa, o'yin sxemasi bo'yicha harakatlanayotgan eng pastki va eng yuqoridagi o'yinchining orasini tashkil etayotgan masofalar o'lchanib borilgan (metrlarda).

1-rasm. Himoya chizig'ining yuqoriligi va jamoaning kompakt joylashuvini

Raqib maydoniga kirib borish (final third entries).

To'pni bosim natijasida boshqa jamoa tasarrufiga o'tishi (forced turnovers).

Bunda shunday vaziyatlar farqlanganki, unda jamoaning ma'lum bir faol harakatlari, bosimi natijasida to'pni boshqa jamoadan tortib olish, jamoa tasarrufiga o'tkazish vaziyatlari bo'lgan. Bunda to'pni boshqarayotgan jamoaga qarshi bosimni o'tkazgan futbolchi bu harakatni samarali amalga oshirgan bo'lsa, uning statistikasiga samarali harakatni qayd etilganligi qo'shib borilgan. Agarda, ma'lum guruh futbolchilari bosim qilish natijasida to'pni jamoaga qaytarishga muvaffaq bo'lishgan bo'lsa, u holda harakatlarda ishtirok etgan har bir futbolchiga ball berib borish bilan statistika amalga oshirilgan.

Pressing harakatlar (pressure on the ball). Yuqoridagi ko'rsatkichdan farqli ravishda, bu o'rganish statistikasida barcha turdagi qo'llanilgan bosimlar hisoblab borilgan. Bunda samarasiz amalga oshirilgan harakatlar ham qayd etib borilgan ya'ni, bosim natijasida to'pni jamoaga qaytarishga muvaffaq bo'lmagan harakatlar ham qayd etilgan.

Zamonaviy futbolda tobora dolzarb bo'lib borayotgan tushunchalardan biri sifatida, shubxasiz raqib boshqaruvi va nazoratidagi to'pni jamoaga qaytarishda, jamoaning ma'lum guruhlari yoki yakkatartibda futbolchi tomonidan foydalaniladigan pressing harakatlaridan foydalanish omilini ko'rsatib o'tish joiz [8].

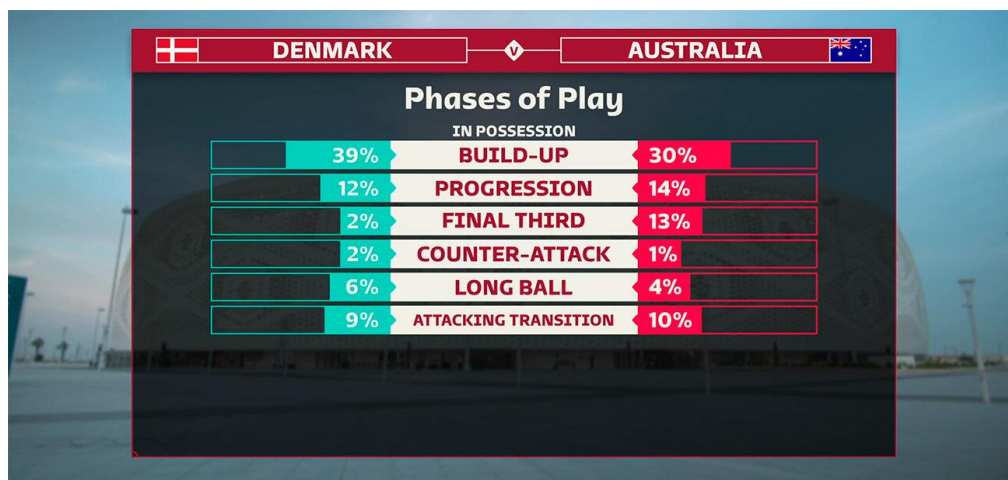
Kutilayotgan gollar (expected goals). Bu ko'rsatkich jamoaning darvoza tomon zarba beriladigan vaziyatlar kontekstini hisobga olgan holda, vaziyatlarning shiddatlarini belgilab beruvchi ko'rsatkich hisoblangan.

Jamoaning sxemasi (team shape). Bu jamoada harakatlanayotgan o'yinchilarning musobaqa fazalari vaqtida

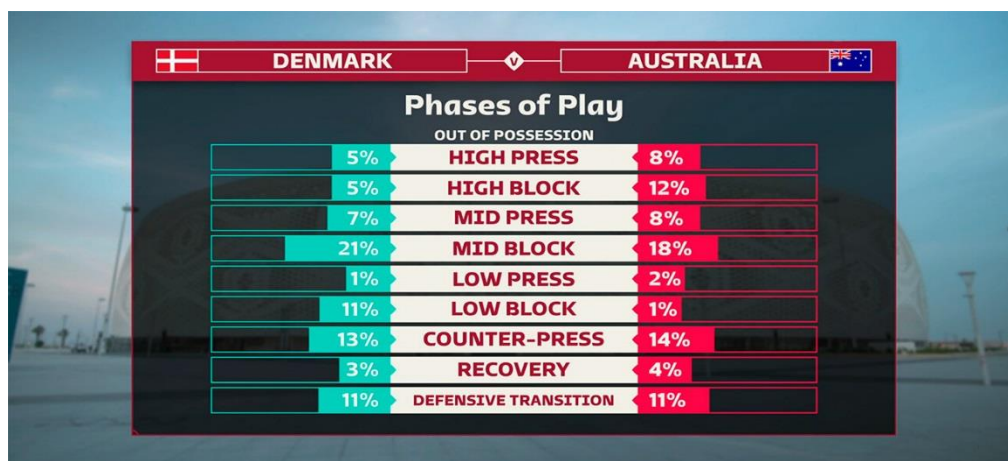
maydonda egallagan o'rtacha pozitsiyalariga asoslangan ko'rsatkichlar bo'lgan. Tahlil natijalariga ko'ra jamoaning to'pni boshqarishda ya'ni, hujum harakatlarini tashkil etishdagi futbolchilarning joylashuvlari yoki to'psiz harakatlanishda ya'ni, himoya harakatlarini tashkil etishdagi futbolchilarning maydondagi joylashuvlari aniqlab borilgan.

To'pni raqibning himoya va yarimhimoya chiziqlari ortida qabul qilish (receptions behind midfield and defensive lines). Bu shunday harakatlarki, unda raqib himoya chizig'ini tashkil etuvchi sxema ortida yoki chiziqlar orasidan qabul qilib olingan, samarali amalga oshirilgan to'p uzatishlardir. Ko'rsatkich, chiziqlarni yorib beruvchi to'p uzatishlar bilan chambarchas bog'liq lekin, bu o'rinda asosiy figura bu – to'pni qabul qilib olayotgan futbolchining harakatlari hisoblanadi. Bu futbolchining samarali harakatlari asosiy qayd etilayotgan ko'rsatkich sifatida baholandi.

O'yin fazalari (phases of play). Yana bir joriy etilgan ko'rsatkichlardan biri – bu "o'yin fazalari"ni tadqiq etish va aniqlash bo'ldi. Buning uchun musobaqa faoliyati jarayonini tadqiq etishda uchrashuvda qayd etiladigan vaziyatlar 15 ta turli fazalarga tasniflangan holda o'rganildi. Bunda 9 ta faza jamoaning himoya harakatlarini tashkil etishda va 6 ta faza hujum harakatlarini tashkil etish jarayonlarida qayd etildi. Xususan, himoya harakatlarini tashkil etishda "pastki blok", "o'rta pressing", "himoyalaniish sxemasiga o'tish" fazalari farqlandi. Hujum harakatlarini tashkil etishda "qarshi hujum", "bildap", "uzoq to'p uzatishlar" kabi fazalarga bo'lingan holda uchrashuvlar tadqiq etib borildi. Bunda har bir faza uchun sarflanib borayotgan vaqtlarning hisobi amalga oshirildi va natijalar foiz ko'rsatkichli nisbatlarda havola etib borildi.

2-rasm. Jamoa hujum harakatlarini tashkil etishda o'yin fazalari (% nisbatlarida keltirilgan)

3-rasm. Jamoa himoya harakatlarini tashkil etishda o'yin fadallari (% nisbatlarida keltirilgan)

Ta'kidlanganidek, barcha statistik ma'lumotlar telenamoishlar orqali havola etilmadi. Shunday bo'lishiga qaramasdan, yuqorida ko'rib chiqilgan statistik ma'lumotlarning ba'zilar rejissyorlar tomonidan asosan namoish etib borildi. Birinchi galdagi ommalashgan ko'rsatkichlardan biri bo'lib, bu – “to'pni boshqarish” bo'yicha qayd etilayotgan ma'lumotlar hisoblandi. Misol tariqasida 4-rasmda chempionat doirasidagi Argentina –

Avstraliya jamoalari o'rtasidagi uchrashuv davomida to'pni boshqarishdagi ko'rsatkichlar keltirilgan (rasmning pastki o'ng burchagida). Ko'rinib turibdiki uchrashuvning 12-daqiqasiga kelib, Argentina terma jamoasi to'pni boshqarish bo'yicha 73%, Avstraliya jamoasi esa, 19% ko'rsatkichlarga ega va qolgan 8% vaqt esa, “to'p uchun kurash” harakatlariga sarflangan vaqtni tashkil etgan.

4-rasm. “To'pni boshqarish” ko'rsatkichlari bo'yicha jamoalarning natijalari

Mutaxassislarda katta qiziqish uyg'otganlar ichida shubhasiz “to'pni jamoaga qaytarish” ko'rsatkichlari hisoblandi. Bu ko'rsatkich jamoaning bir qator tayyorgarliklari haqida ishonchli ma'lumot beruvchi ko'rsatkich sifatida baholanishi mumkin. Xususan, bu ko'rsatkich jamoa futbolchilarining funksional, jismoniy, texnik-taktik tayyorgarliklari haqida xulosa chiqarishga asos bo'lishi mumkin. Bunda jamoa qanchalik raqib boshqaruvdagi to'plarni o'z tasarrufiga qaytarishdagi faolliklari yuqori bo'lsa, harakatlarni qisqa fursatlarda samarali tarzda amalga oshirsa, shunchalik jamoaning jismoniy, funksional hamda texnik-taktik tayyorgarliklari ham yuqori ekanligini bildiradi.

Xulosa va takliflar. Birinchi galdagi ta'kidlash joizki, yirik musobaqalarda jamoalarning tayyorgarliklarini tadqiq etish natijalari, bugungi kundagi sport turidagi rivojlanish tendensiyalari haqida fikr yuritishga imkon yaratuvchi muhim omillardan biri ekanligini anglash joiz.

Futbol bo'yicha 22-Jahon chempionati musobaqalarida FIFA tomonidan olib borilgan musobaqa faoliyatlarini tadqiq etish, avvalda olib borilgan ishlarga nisbatan bir qator yangiliklari bilan farqlandi. Jamoalar tayyorgarliklarini o'rganishda bir qator, avvalda o'rganilmagan parametrlarni tadqiq etishga qaratilgan, keng ko'lamli ishlar amalga oshirib borildi. Katarda FIFA tomonidan amalga oshirilgan ishlar – bu futbolni anglashdagi, uni professional faoliyat sifatida o'rganishdagi oldinga tashlangan katta qadam hisoblanadi. Yakunda olingan natijalar esa, jamoalarni tayyorlash tizimida foydalanib,

rivojlanishdagi tendensiyalarga mos tarzda tayyorgarlikni ta'minlashga xizmat qilishi mumkin.

Masalaning ikkinchi tarafi sifatida bu – to'planib borilayotgan ma'lumotlarni teletomoshabinlar hukmiga havola etib borishdagi xususiyatlar hisoblanadi. Ta'kidlash joizki, to'planib borilayotgan katta ko'lamdagi, jamoalar va futbolchilar tayyorgarlik turlarini aks ettiruvchi statistik ma'lumotlarning barchasini oddiy tomoshabinlar hukmiga havola etish imkoni bo'lmagan. Chuqurlashtirib tahlil qilingan ko'rsatkichlarning katta qismini translyasiyalarda davomida teletomoshabinlar va mutaxassislar hukmiga namoish etilmadi. Translyasiya rejissyorlari tomonidan o'rganilgan 11 parametr bo'yicha faqatgina 3-5 tasini namoish etishning imkoni bo'ldi xolos. Ulardan ham 2 tasiga (“to'pni boshqarish” va “to'pni jamoaga qaytarish”) asosiy urg'u berildi va uchrashuvlar vaqtida jamoalar qayd etayotgan ko'rsatkichlar namoish etib borildi.

Jamoalarning musobaqa faoliyati tizimlarini aks ettiruvchi to'plangan ma'lumotlar, futbol mutaxassislariga katta “xazina” sifatida xizmat qilishi mumkin. Natijalar bugunki kun futbolini rivojlanish tendensiyalarini ko'rsatib beradi. Jamoalarning hujum yoki himoyadagi taktik harakatlarini tashkil etish borasida, ma'lum texnik-taktik harakatlardan foydalanishda, futbolchilarning maxsus jismoniy tayyorgarliklari borasida muhim ma'lumotlarni ko'rsatadi. Bu jamoalarni tayyorlashdagi keyingi rejalashtirish ishlarini yanada maqsadli, ratsional tarzda amalga oshirishga, zamon talablariga mosligini ta'minlashda qo'l keladigan manba sifatida xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF 5887-sonli Farmoni. 2019-yil 4-dekabr.
2. Давидов А.Э. Анализ технико-тактических действий футболе. Международный научный журнал “Актуальные исследования”. № 14 (17) 2020.
3. Антоненко О.В. Все, что вы хотели знать об английском футболе [Электронный ресурс] // Корр. Олег Антоненко, Виктор Нехезин и Александр Баранов. 2016.
4. Матвеев Л.П. К теории построения спортивной тренировки. Теория и практика физической культуры. 1991. № 12. С. 11–20.
5. Лисенчук Г.А. Управление подготовкой футболистов / Лисенчук Г.А. – Киев: Олимпийская литература, 2003. – 271 с.

6. Костюкевич В.М. Управление тренировочным процессом футболистов в годичном цикле подготовки: монография. 2-е изд. Киев: КНТ, 2016. 683 с.
7. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория ее практические приложения: учеб. для тренеров. Кн. 1. Киев: Олимпийская литература, 2015. 680 с.
8. Чирва Б. Г. Футбол. Концепция технической и тактической подготовки футболистов. Москва: ТВТ Дивизион, 2008. 336 с.
9. Shermuxamedov A.T. Maxsus o'yin chidamliligini futbolchilarda aniqlash va baholashdagi o'ziga xos xususiyatlar. T.: Fan-sportga. – 2022. - № 8. – s. 28-30.
10. <https://www.fifatrainingcentre.com/en/fwc2022/post-match-summaries/post-match-summary-reports.php>

UDK:796.011

Dilnoza SHOYMARDONOVA,
Toshkent shahridagi "MEI" milliy tadqiqot universiteti"
federal davlat byudjeti oliy ta'lim muassasasi filiali assistenti
E-mail: Dilnozaxon@mail.ru

TDTU katta o'qituvchisi Z.M. Mirsharipova taqrizi asosida

PROBLEMS OF PHYSICAL EDUCATION OF CHILDREN AND SCHOOL SPORTS IN MODERN COMPREHENSIVE SCHOOLS OF UZBEKISTAN

Annotation

This article discusses a number of problems of physical education of children in a modern general education school, as well as school sports, examines the causes of physical inactivity and deterioration in the health of schoolchildren. The article discusses the features of the educational work of schoolchildren, analyzes the culture of "healthy behavior" of children, describes the need for physical development as a way to improve the health of schoolchildren.

Key words: School sports, physical education, physical inactivity, child, pupil, health.

ПРОБЛЕМЫ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ И ШКОЛЬНОГО СПОРТА В СОВРЕМЕННЫХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

В данной статье рассматривается ряд проблем физического воспитания детей в условиях современной общеобразовательной школы, а также школьного спорта, рассматриваются причины гиподинамии и ухудшения здоровья школьников. В статье рассматриваются особенности воспитательной работы школьников, анализируется культура «здорового поведения» детей, описывается потребность в физическом развитии как способе укрепления здоровья школьников.

Ключевые слова: Школьный спорт, физическое воспитание, гиподинамия, ребенок, воспитанник, здоровье.

O'ZBEKISTONDA ZAMONAVIY UMUMTA'LIM MAKTABLARI SHAROITIDA BOLALARNING JISMONIY TARBIYASI, MAKTAB SPORTNING MUAMMOLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy umumta'lim maktablari sharoitida bolalarning jismoniy tarbiyasi, shuningdek, maktab sportining bir qator muammolari o'rganiladi, maktab o'quvchilarining jismoniy kamharakatligi va sog'lig'ining yomonlashishi sabablari ko'rib chiqiladi. Maqolada maktab o'quvchilarining tarbiyaviy ishining o'ziga xos xususiyatlari o'rganiladi, bolalarning "sog'lom xulq-atvori" madaniyati tahlil qilinadi, jismoniy rivojlanish zarurati o'quvchilarning sog'lig'ini mustahkamlash usuli sifatida tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: Maktab sporti, jismoniy tarbiya, gipodinamiya, bola, o'quvchi, salomatlik.

Kirish. Sport sog'lom va barkamol avlodni voyaga yetkazishning muhim omili. Sport sog'lom va barkamol avlodni voyaga yetkazishning muhim omili, yurtimizning xalqaro maydondagi obro'-e'tiborini yuksaltirishning vositasiga aylanganini bugun hayotning o'zi tasdiqlab turibdi. Shu nuqtai nazardan bugungi kunda Prezidentimiz rahnamoligida jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga qaratilayotgan doimiy e'tibor va g'amxo'rlik samarasida xalqaro maydonda O'zbekiston shuhratini yuksaltirishga qodir navqiron avlod voyaga yetmoqda.

Davlatimiz rahbari tashabbusi bilan Bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasining tashkil etilishi, millionlab yoshlarimizning iste'dod va mahoratini shakllantirishga xizmat qiladigan "Umid nihollari", "Barkamol avlod" va Universiada musobaqalarining muntazam o'tkazilayotgani ko'plab sport turlari rivojida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu musobaqalarda chiniqqan yosh sportchilarimiz terma jamoalarimiz safida xalqaro miqyosdagi musobaqalarda munosib ishtirok etib kelayotganligi bugungi kunda sport sohasida amalga oshirilayotgan ishlar naqadar to'g'ri yo'ldan ketayotganligini ko'rsatadi.

Zamonaviy sharoitda yosh avlod o'rtasida harakat faolligi, ayniqsa maktab o'quvchilari orasida keng tarqalgan bo'lib bu jiddiy muammo xisoblanadi. Bolaning rivojlanishi uchun jismoniy tarbiyaning ahamiyatini qanchalik muhim ekanligi hech kimga sir emas, bu bolaning morfologik va funktsional rivojlanishiga, tanani takomillashtirish, jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirish, vosita ko'nikmalarini shakllantirish, sog'lom turmush tarzi haqidagi bilimlar tizimini shakllantirish. ulkan hissa qo'shadi, Jismoniy tarbiya shaxsni har tomonlama barkamol rivojlantirishning eng muhim vositasidir [1].

Sinfxonalarda uzoq vaqt davomida o'tiradigan mashg'ulotlar miyani kislorod bilan to'yintirishga imkoniyatlarini kamaytiradi va buning oqibatida erta bolalikdan boshlab turli kasalliklarning rivojlanishiga sabab bo'ladi. Kun davomida o'quvchining tanasi yuqori ruhiy stressni boshdan kechiradi, bu markaziy asab tizimining haddan tashqari kuchlanishiga olib keladi. Bundan tashqari vaziyatni yanada murakkablashtiradigan holat - yangi koronavirus infeksiyasi pandemiyasi tufayli bolalarning ijtimoiy izolyatsiyasi yuqorida sanab o'tilgan salbiy oqibatlarni ko'paytiradi.

Aqliy va ruhiy zo'riqish oqibatlarini o'sib borayotgan organizmning asosiy funksional tizimlari, birinchi navbatda asab va yurak-qon tomir tizimi bilan bog'liq bo'lgan turli xil kasalliklar keltirib chiqarishi mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, o'smir bolalarga xos bo'lgan uyqusizlik va to'yib ovqatlanmaslik ham salomatlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi, hatto surunkali holatlar: vegetovaskulyar distoniya, gastrit, aritmiya, depressiya va ba'zilarida jiddiy kasalliklar xavfini oshiradi.

Turli gadjetlar, kompyuter o'yinlari, telefon va boshqa texnik uskunalar bolalar orasida kamharkatlikni keltirib chiqarmoqda. Buning oqibatida harakat tayanch apparatining buzilishlari, ortiqcha vazn va katta yoshda qandli diabet, yuqori qon bosimi, insult, miokard infakti kabi og'ir kasalliklarga zamin yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirgi vaqtda barcha fanlar bo'yicha o'rganilayotgan material hajmining keng ko'lamli o'sishi davom etmoqda, uni yangi, har doim ham zarur bo'lmagan bilimlar bilan to'ldirish davom etmoqda. Bu sub'ektlararo aloqalarning uzilishiga olib keladi: har bir fan o'z muammolarini mustaqil ravishda hal qiladi, o'quvchilar esa o'rganish bilan bog'liq barcha narsalarga nisbatan passivlik va befarqlikni his qilishadi.

Shunday qilib, jismoniy tarbiyaning yangi kontseptsiyasi umuman ta'limda sodir bo'layotgan jarayonlarni ob'ektiv tahlil qilmasdan va tanqidiy qayta ko'rib chiqmasdan rivojlantirish foydasizdir. O'quvchilar sinfda ularga berilgan hamma axborotni eslab qolishlari qiyin. Ilmiy tushunchalar va o'quv dasturlarini tuzuvchilar ko'pincha bolalarning ma'lumotni qabul qilish va qayta ishlashdagi psixofiziologik imkoniyatlarini, ularning rivojlanishining yosh va jinsiy xususiyatlarini, tabiiy xususiyatlarini, ijtimoiy ehtiyojlarini "unutishadi".

Intensiv mashg'ulot yuklamalari maktab o'quvchilarining sog'lig'iga salbiy ta'sir qiladi. Harakat faolligining yetishmasligi va ortiqcha o'quv yuklamalari ko'pincha asosiy biologik funksiyalarning buzilishiga olib keladi.

Respublikamizda J.M.Nurshin, R.S.Salamov, F.A.Kerimov, T.C.Usmonxo'jaev, A.SH.Abdullaev, SH.X.Xankeldievlarning tadqiqotlarida jismoniy tarbiya darslarining ta'lim mazmunini boyitish shakl va metodlari yoritilgan F.A.Kerimov, N.M.YUsupov, SH.A.Abdullaev, R.D.Xalmuxamedov, V.N.SHin, G.B.Abdurasulova, S.C.Tajibaev, J.M.Nurshin, SH.A.Mirzaqulov, A.R.Taymuratov, N.A.Tastanov, Z.S.Artikovlarning ilmiy ishlarida sportning yakka kurash turlarining tarixi, tashkiliy asoslari va metodikasi masalalari o'z aksini topgan. A.Atoev, J.Nurshin, R.Salomov, F.Kerimov, O.Toymurodov, J.Toshpo'latov, H.Bobobekov, M.Sodiqov, N.Azizov, X.Axmedovlar kurash sportining rivojlanish tendensiyalari, kurash an'analari, usullariga bog'liqligining ilmiy metodik asoslarini ishlab chiqqanlar. Sportning yakka kurash turlari tarixi, tashkiliy asoslari va metodikasi, mashg'ulotlar jarayonida harakatli o'yinlardan foydalanish, jismoniy sifatlarini rivojlantirish masalalarini yoritish borasida ilmiy ishlarini olib borishgan[5].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ishini olib borishda O'zbekiston respublikasida zamonaviy sharoitlarda o'rta maktablarda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishda yuzaga keladigan muammolar, chet el maktablari tajribalari o'rganildi va tahlil qilinib natijalar olindi, tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tajribalar davrida tashkiliy-pedagogik faoliyatini amalga oshirish uchun o'quvchilarda anketa, suxbatlar, mashg'ulotlar o'tkazish, savol-javob kabi metodlardan foydalangan holda, o'quvchilarning kurash bo'yicha axborotli-baholovchi, amaliy va bashoratlovchi darajalari bo'yicha qiyosiy tahlil qilamiz[5].

Tahlil va natijalar. Ish va dam olishni tashkil etish, o'quv stolda yoki kompyuter, telefon yoki boshqa raqamli qurilmaning veb-kamerasi oldida "o'tirib ishlash" madaniyati - masalasini alohida ko'rib chiqish kerak. Maktab o'quvchisining partada noqulay holati orqa, tos va pastki mushaklarida statik kuchlanishga olib keladi, bu esa bir qator tana tizimlarining funksional buzilishlariga olib keladi. Maktab o'quvchilarida "mushak ochligi" ni to'ldirish va jismoniy harakatsizlikning oldini olish uchun jismoniy tarbiya vositalarining katta arsenalini mavjud [2].

Maktab sporti - ta'lim muassasalarida o'quvchilarni jismoniy tarbiya va jismoniy tarbiyalashga qaratilgan sportning bir qismi boshlang'ich umumiy, asosiy umumiy va o'rta (to'liq) umumiy ta'lim, ularni jismoniy tarbiya va sport tadbirlarida qatnashish va ishtirok etishga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Maktabda jismoniy madaniyat quyidagi ijtimoiy funksiyalarni bajaradi:

maktab o'quvchilarining zarur jismoniy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan o'zgaruvchan va ijodiy;

bolalarni sport jamoalari, klublari, ta'lim muassasasi jamoalarida sport turlari bo'yicha birlashtirish imkoniyatlarini tavsiflovchi integrativ-tashkiliy;

jismoniy tarbiya va sport faoliyati ishtirokchilarining madaniy xulq-atvori, muloqoti, o'zaro munosabati jarayonini aks ettiruvchi kommunikativ;

maktab o'quvchilarining jamoaviy kayfiyatiga ta'sir qiluvchi mazmunli bo'sh vaqtlarini tashkil etish;

ijtimoiylashuv, bunda shaxs ijtimoiy-madaniy tajribani rivojlantirish uchun ijtimoiy munosabatlar tizimiga kiradi;

ijtimoiy qimmatli fazilatlarini shakllantirish.

Maktabda jismoniy madaniyat quyidagi ijtimoiy funksiyalarni bajaradi:

maktab o'quvchilarining zarur jismoniy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan o'zgaruvchan va ijodiy;

bolalarni sport jamoalari, klublari, ta'lim muassasasi jamoalarida sport turlari bo'yicha birlashtirish imkoniyatlarini tavsiflovchi integrativ-tashkiliy;

jismoniy tarbiya va sport faoliyati ishtirokchilarining madaniy xulq-atvori, muloqoti, o'zaro munosabati jarayonini aks ettiruvchi kommunikativ;

maktab o'quvchilarining jamoaviy kayfiyatiga ta'sir qiluvchi mazmunli bo'sh vaqtlarini tashkil etish;

ijtimoiylashuv, bunda shaxs ijtimoiy-madaniy tajribani rivojlantirish, ijtimoiy qimmatli fazilatlarini shakllantirish uchun ijtimoiy munosabatlar tizimiga kiradi.

Maktablarda jismoniy tarbiyaning zamonaviy tizimi ham mazmunan, ham texnologiya jihatdan yangilanishi kerak. "Jismoniy madaniyat" fanini o'qitish metodikasi, moddiy-texnik bazasi, kadrlar tayyorlash tizimi eskirgan bo'lib, bu ko'p jihatdan o'quvchilarni takomillashtirish va ijtimoiylashtirishga to'sqinlik qilmoqda.

Maktab o'quvchilarining jismoniy va psixologik salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan eng muhim omillar, sog'lig'ida muammolar bo'lgan bolalar sonining ko'payishi jismoniy kamharakatlik, shuningdek, yetarli darajada jismoniy tarbiya bilan shug'ullanmaslik xisoblanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, o'quvchilar jismoniy salomatlik holatidagi og'ishlarmaktablarda sport va jismoniy tarbiyaga davlat siyosati miqyosida e'tibor qaratilishini taqozo etadi.

Xulosalar va tavsiyalar. Axloqiy va ruhiy salomatligi bilan bog'liq muammolar bo'lgan o'quvchilar ham jismoniy tarbiyaga muhtoj. Masalan, giperaktiv bola uchun jismoniy faollik asabiy va mushaklarning holatini yengillashtiradi, uni tinchlantiradi, unga boshqa diqqat ob'ektiga o'tish imkoniyatini beradi, maktab sinfidagi zerikarli muhitni sport zalida yoki sport jihozlarida faol o'yinga o'zgartirishga imkon beradi. Ochiq o'yinlar giperaktiv bolalar bilan ishlash uchun ajoyib vositadir. Ularning afzalligi shundaki, ular bolaning e'tiborini jalb qilish uchun qo'shimcha turtki bo'lib xizmat

qiladigan axamiyatga ega. Ko'chma o'yin orqali o'quvchining harakat faolligiga erishiladi, uning axloqiy holati barqarorlashadi va umuman, uning tanasining funktsional tizimlari mustahkamlanadi.

Harakat harakatsizligi va gipodinamiyaning salbiy oqibatlarini bartaraf etish mumkin. Ammo shuni tushunish kerakki, bu juda ko'p mehnat talab qiladigan, tabiatan murakkab bo'lib, ko'p vaqt, iroda va kuch, moliyaviy xarajatlarni talab qiladi.

Maktablarda jismoniy tarbiya samaradorligi pastligining asosiy sababi bir qator zarur komponentlarning yo'qligi, masalan:

sport bazasi texnik ta'minotining rivojlanganligi;

zarur sport anjomlari va jihozlari maktab o'quvchilarining to'liq jismoniy tarbiyasini ta'minlash; ta'lim muassasalarida sog'lomlashtirish va sport tadbirlari, musobaqalarni tizimli tashkil etish va o'tkazish; o'qituvchilarning ijtimoiy himoyasi va munosib ish haqi [4].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, shunday xulosa qilish mumkinki, bugungi kunda yosh avlod salomatligini mustahkamlash, asrash va asrash muammosi davlat va xalq uchun nihoyatda dolzarbdir. Shuning uchun maktab o'quvchilarining jismoniy tarbiyasiga katta e'tibor berish kerak.

ADABIYOTLAR

1. file:///C:/Users/User/Downloads/4463-Article%20Text-8671-1-10-20221204.pdf
2. <https://www.google.com/search?q=bolalar+sportini+rivojlantirish+2022+maqola>
3. <https://lex.uz/docs/-325709?ONDATE=16.09.2013>
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-problemy-prepodavaniya-fizicheskoy-kultury-v-shkole/viewer>
5. file:///C:/Users/User/Downloads/aktualnye-problemy-prepodavaniya-fizicheskoy-kultury-v-shkole%20(1).pdf
6. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/108088/1/978-5-7186-1887-7_2021_004.pdf
7. file:///C:/Users/User/Downloads/sport-sohasida-ilm-fan-ta-lim-muammolari-va-yechimlari.pdf

UDK:37.013.43:140.8 O'MKutubxona

Jahongir YUNUSALIYEV,
Qo'qon davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: www@jahongiryunusaliyev

Farg'ona davlat universiteti falsafa fanlari doktori (DSc) I.Siddiqov taqrizi asosida

DIDAKTIK TAMOYILLAR TAHLILI

Annotatsiya

Maqolada o'quvchilarda tarix ta'limida buyuk ajdodlarimizning ilmiy merosi orqali ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda yondashuvni va ma'lumotlar berish tizimini o'zgartirish talab etilishi, o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda maktab ta'limida buyuk mutafakkirlarning ilmiy faoliyatining o'ziga xos tomonlari, ular erishgan natijalar, ilm olishdagi ularning imkoniyati va qiyinchiliklarni o'sha davr ruhiyatidan kelib chiqqan holda tushuntirish va ko'rsatib berish muhim ahamiyatga ega ekanligi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Tarix, umumiy o'rta ta'lim, ilmiy dunyoqarash, ilm-fan, buyuk mutafakkirlar.

АНАЛИЗ ДИДАКТИЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ

Аннотация

Статья призывает студентов изменить подход и систему формирования информации в формировании научного мировоззрения в историческом образовании через научное наследие наших великих предков, важно объяснить и показать происхождение.

Ключевые слова: История, общее среднее образование, научное мировоззрение, наука, великие мыслители.

ANALYSIS OF DIDACTIC PRINCIPLES

Annotation

The article calls on students to change the approach and system of information formation in the formation of scientific worldview in history education through the scientific heritage of our great ancestors. It is important to explain and demonstrate the origin.

Key words: History, general secondary education, scientific worldview, science, great thinkers.

Kirish. Maktab ta'limidagi 7-sinflar uchun tayyorlangan "O'zbekiston tarixi" darsligining to'rtinchi bobi "Ajdodlarimizning ilmiy merosi abadiyatga daxldor ma'naviy xazina" deb nomlanadi va bunda Movarounnahr va Xorazmdagi madaniy hayot, adabiyot, diniy va dunyoviy ilmlarning rivojlanishi, buyuk mutafakkirlarning hayoti va ilmiy faoliyati, asarlari va ularning jahon tamadduni uchun ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, ilm-fan o'chog'i bo'lgan "Bayt al-hikma"ning faoliyati va bu maskanda faoliyat yuritgan, ilmiy izlanishlar olib borgan buyuk mutafakkirlarimiz haqida ham ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu mavzuda ham o'rta asrlar Sharq allomalarining ilmiy faoliyati, ilmiy izlanishlarda erishgan natijalari, jahon ilm-faniga qo'shgan ulushi ham qayd etilgan. Mazkur mavzularni o'tish metodikasi va texnologiyasini takomillashtirish orqali ularni o'qitish samaradorligini oshirish, bu orqali o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish muhim ijtimoiy talabdir. Buning uchun tarix ta'limini integratsiyalashgan ta'lim texnologiyasini ishlab chiqish kerak. Integratsiyalashgan ta'lim muhitida o'quvchilarning turli fanlardan olgan bilimlari o'zaro solishtiriladi, analiz va sintez qilish orqali ilmiy dunyoqarash shakllantiriladi[1].

Shuningdek, mazkur darslikning 6-bobi "XIV-XV asrlarda fan va madaniyatning zamonaviy sivilizatsiya rivojidagi roli va ahamiyati" deb nomlanadi. Unda bu davrdagi ilmiy muhit, ilm-fan taraqqiyoti, unga ta'sir ko'rsatgan omillar tahlil qilingan. Shu bilan birga, Ulug'bek rasadxonasida faoliyat ko'rsatgan buyuk ajdodlarimizning ilmiy faoliyati, turli fanlardan olib borgan izlanishlari bayon qilingan. Biroq keltirilgan ma'lumotlar umumiy va balandparvoz fikrlardan

iborat xolos. O'quvchilarda tarix ta'limida buyuk ajdodlarimizning ilmiy merosi orqali ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda yondashuvni va ma'lumotlar berish tizimini o'zgartirish talab etiladi. Chunki o'quvchi buncha ko'p ma'lumotni o'zlashtira olmaydi. Ularni yodlab olgani bilan unchalik ahamiyati yo'q. Chunki mavzu mohiyatini anglamasdan yodlab olingan faktlar o'quvchining dunyoqarashini o'stirmaydi. Shu bois o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda maktab ta'limida buyuk mutafakkirlarning ilmiy faoliyatining o'ziga xos tomonlari, ular erishgan natijalar, ilm olishdagi ularning imkoniyati va qiyinchiliklarni o'sha davr ruhiyatidan kelib chiqqan holda tushuntirish va ko'rsatib berish muhim ahamiyat kasb etadi. Misol uchun, Qozizoda Rumiy, Jamshid Kosoniy va Ali Qushchilarning ilmiy faoliyatini aniq chizgilar asosida yoritish, ko'rsatib berish, Ulug'bek rasadxonasi faoliyati bilan bog'liq biror voqelikni bayon qilish, Shamsiddin Muhammad Xavofiy shaxsiyatini aniq yoritish orqali o'quvchida ilmiy faoliyatga qiziqishni oshirish mumkin bo'ladi. Darslikda bo'lsa, buyuk mutafakkir-olimlarning ismi va asarlari berilgan xolos[2]. Darslikdagi har bir mavzu juda ko'p faktlar va ismlar, atamalar bilan to'ldirib tashlangan. O'quvchilarda tarixning mazmuni va germeneytik mohiyatini tushuntirish orqali ularda tarixiy xotira bilan bog'liq ko'nikmalarni shakllantirish mumkin bo'ladi.

Mazkur darslikning beshinchi bobi "Amir Temur va Temuriylar davri tarixi" deb nomlanadi. Unda o'qituvchi o'quvchilarni, avvalo, Amir Temur shaxsiyati, uning harbiy yurishlari, jahon tarixiy o'zgarishlar jarayonidagi o'rni va Temuriylar saltanati to'g'risida aniq va asosli fikrlarni va

faktlarni o'quvchilarga o'rgatish bilan birga ular da Temuriylar davridagi madaniy o'zgarishlar, madaniy sintezlashuv jarayoni, millat va elatlarning tinch-totuv yashashlarining asosiy omili nimalardan iborat ekanligini ham tushuntirib bera olishi juda zarur. Temuriylar davrining jahon tarixida tutgan o'rnidan kelib chiqqan holda ularning madaniyatlar munosabatiga qaratilgan siyosati, dinlararo bag'rikenglikni ta'minlanganligi to'g'risida o'quvchilarda to'g'ri xulosalarning shakllanishi ular da ilmiy dunyoqarashni shakllanishiga turtki bo'ladi.

8-sinf "O'zbekiston tarixi" darsligi ham o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Buning uchun mazkur darslikda keltirilgan buyuk allomalarning ilmiy faoliyatini keng qamrovd, tushunarli qilib, g'arb ilmiy taraqqiyoti bilan solishtirish orqali bayon qilish samarali bo'ladi. Misol uchun, xonliklar davrida ilm fanning rivojlanishi, unga ta'sir ko'rsatgan omillar va bu davrda yashab o'tgan ilm egalari, ularning ilmiy izlanishlari to'g'risida obyektiv yondashuv asosida real xulosalarni o'quvchilarda shakllantirish samarali bo'ladi va o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi.

9-sinflar uchun ishlab chiqilgan "O'zbekiston tarixi" darsligining oltinchi bo'lim "Jadidlar harakati va uning Turkiston ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotidagi ahamiyati" deb nomlanib, unda jadidlar harakatining shakllanishi, ijtimoiy muhitga ta'siri, madaniy munosabatlarning jonlanishi, ilm-fan va tarbiya masalalarini dolzarblik kasb etishi tarixi bayon qilinadi. Jadidlar harakati madaniy o'zgarishlar, millatlararo munosabatlar, diniy bag'rikenglik va madaniy xilma-xillikni to'g'ri qabul qilish bilan bog'liq ijtimoiy dunyoqarashni shakllanishida muhim rol o'ynadi. Buni o'quvchilarga singdirish va bu orqali ular da ilmiy dunyoqarashni shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biridir. Chunki jadidlar ta'lim-tarbiya masalasidagi o'tkir fikrlarini zamonaviy ta'limga singdirish sifat o'zgarishini keltirib chiqaradi. Misol uchun, jadid harakati namoyondalarining ilmiy-intellektual faoliyati, turli fanlardagi tadqiqotlarining natijalari va ularning o'sha davr uchun, ijtimoiy o'zgarishlar uchun ahamiyatini asl manbalar, mutafakkirlarning asarlaridan o'qish orqali o'rganish va o'rgatish ham o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Pedagogik texnologiyalar tizimida ixcham sodda, qo'llash ancha osonligi bilan "Kichik guruhlarda ishlash", "Munozara", "Sinkveyn", "Klaster" texnologiyalari ham ancha qo'llanmoqda. "Sinkveyn" – didaktik jarayon loyihasining interfaol metodlar tizimida muhim ahamiyat kasb etadi. "Sinkveyn" metodi o'quv maqsadi va vazifalarini aniqlash belgilashda o'qituvchi faoliyati orqali emas, balki o'quvchi faoliyat orqali amalga oshadi.

Maqsadga ko'ra metodlar tizimi: bilim egallash, malaka va ko'nikmani shakllantirish, bilimlarni amalyotda qo'llash, ijodiy faoliyat, mustahkamlash metodi, bilim, malaka va ko'nikmalarni tekshirish metodi.

Idrok etish metodi. Bunda bilish faoliyati xarakteriga ko'ra metodlar tushintirish, ya'ni illyustrativ axborot – "retseptiv" xarakterda bo'ladi. Ularning xarakterli xususiyatlari bilimlarning tayyor holda tavsiya etishdir. Bilimlar, idroklar, tushunchalar "retsepsiya" qilinadi va tushinib olinadi.

Reproduktiv metod-bilimlar tayyor tayyor holda tavsiya etiladi, bilim nafaqat bayon qilinadi, balki eslab qolishga erishiladi.

Evrestik metod. Bu metodda bilimlar mustaqil ravishda egallanadi.

Tanqidiy metod. Bunda muammolar belgilanib olinadi. Bilimlar tadqiqi etish jarayonida egallanadi.

"Kichik esse" strategiyasi. Strategiya o'quvchilar tomonidan o'rganilgan mavzu, muhokama qilinayotgan

masala bo'yicha erkin fikr bildirish, mazmun-mohiyatini qayta bayon qilish imkonini beradi.

"Munozara" metodi. Mazkur metod o'quvchilarni faollashtirish, bahsga barcha ishtirokchilarni jalb qilish maqsadida tashkil qilinadi. Ma'lumki, umumta'lim maktablarining odatdagi seminar mashg'ulotlarida o'qituvchi bir necha o'quvchi talaba bilan ishlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Sinf va guruhdagi o'quvchilar esa darsni monolog shaklida o'tganligi sababli zerikib qolmaydilar.

"Aqliy hujum" usulida ijodiy vazifaning muhokama qilinishi va o'quvchilar tomonidan unga baho berilishi o'quvchilarda tarixiy jarayonlar, madaniyatlarning muloqoti, madaniy sintezlashuv jarayoni to'g'risida aniq tushuncha hosil qilishiga yordam beradi.

"Aqliy hujum" usuli bu bosim ostida aqliy kuch yo'li bilan qabul qilingan g'oyalarni hamkorlikda muhokama qilishdir. U vaqtinchalik mustahkamlangan, jismoniy yoki ruhiy cheklovlarning o'rnatilishi vositasida yaratiladi. Asabiy zo'riqishsiz inson miyasi va qatnashuvchini ixtiyorsiz va birdan javob berishga majbur qiladi. Ko'p hollarda bu mashq to'g'ri va hissiyotli natija beradi. Agar undan to'g'ri foydalana olinsa u juda foydali usuldir.

"Aqliy hujum" – diqqat-e'tibor talab etuvchi mashqd. U zavqli mashq bo'lish bilan birga, juda foydali va bilim doirasini kengaytirishga omil bo'ladi. Ammo u yetarli dajarada tayyorlanmagan va rejalashtirilgan bo'lsa, mashq hammaning bir vaqtning o'zida baqirib, qiy-chuy ko'tarib to'polon qilishiga sababchi bo'ladi. Agar o'quvchilar ular ustidan nazoratni yo'qotib qo'yilganini va dars noto'g'ri rejalashtirilganini sezishsa, o'qituvchi qiyin vaziyatga tushib qoladi. "Aqliy hujum"ning asosiy strategiyasi bu – yetuk g'oyalarni eslab qolish va tez sur'atda ishlashga rioya qilgan holda doim yuqori darajada bo'lishdan iborat. Tajribalar shuni ko'rsatdiki qatnashuvchilarga biron nima gapirmaslaridan avval uzoq o'ylashlari uchun ko'p vaqt bermaslik kerak. 7 – 8-sinf yoshidagi o'quvchilarda fikrlash obrazlilikni, qabul qilinayotgan materialning aniqligini talab etadi. Shaxslarda o'quvchilar mehnatiga nisbatan nuqtai nazarining jonlanishi yuz beradi, shuningdek, o'quvchilar mehnati to'g'risida bilim ularning hissiyotlariga ta'sir etishi ortadi. Bu mashg'ulotda tinch holatda o'quvchilar o'z hissiyotlari va fikrlarini ifoda etishlariga uchun "aqliy hujum" usulidan ham foydalaniladi. "Aqliy hujum" tinch holatda yashiringan hissiyotlarni chiqarishga yordam beradi. "Aqliy hujum" metodidan foydalangan holda, kishilarning xayoliga ilk kelgan fikrga, ayniqsa 7 – sinf o'quvchilarida savolni muhokama qilishda uni ichki his bilan sezishlariga va yangi nuqtai nazar bilan yondashishlariga e'tibor qaratish lozim[3].

"Aqliy hujum" mashqi davomida tezda savollarga javob berishlarini talab etish lozim. Bu kabi mashqlar yengil va o'zida "hazil"ni singdirgan bo'lishi kerak. Darslar hissiyotga boy va o'quvchilar uchun ruhan og'irlik qilishi mumkin, vazifani osonlashtirish yo'llarini topishingiz lozim.

"Aqliy hujum" mashqi qo'llanilgan dars sur'ati nazorat qilib boriladi. Bu kabi mashqlar auditoriyani bosim bilan ushlab turilgan vaqtda yaxshi samara beradi. Shuningdek tarix darslarida ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish jarayonida "Yashin tezligida" usulini qo'llash ham yaxshi samara beradi. Bunda barchani birdek jalb qilish faol ishtirok etmayotgan, u qadar so'zomol bo'lmaganlarga to'g'ridan-to'g'risavol berish tavsiya etiladi.

Xulosa qilganda, o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishda asosiy e'tibor qaratiladigan jihat ilmiy qiziqishlarni shakllantirish uchun munosib ijtimoiy muhitni yaratish hisoblanadi. Chunki o'quvchilarda ilmiy dunyoqarash ilmiy izlanishlar va faoliyat muhitida kuchli rivojlanadi. Shu bilan birga o'tmish ajdodlarimiz merosi, ilmiy g'oyalari va nazariyalari, ularning bugungi tamaddun rivojiga qo'shgan ulushini ilm qadrlanadigan ta'lim muhitida yangicha

texnologiya asosida o'qitish va tushuntirib berish, ularga munosib bo'lish majburiyatini anglashlari uchun ideologik ta'sir ko'rsatish mexanizmlari samarali bo'ladi. Shunday ekan, maktab ta'limida o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni

rivojlantirish uchun buyuk sharq mutafakkirlarini ilmiy merosini sodda va tushunarli tilda tushuntirib berish zaruraligi kelib chiqadi.

ADABIYOTLAR

1. Mo'minov N. va boshqalar. Tizimlar nazariyasining ilmiy amaliy va metodologik ahamiyati. – Toshkent: TATU, 2004. – B.216.
2. Maxkamov S.T. Tarix ta'limida kurslararo uzviylikni ta'minlashni didaktik asoslari. (7-sinf tarix misolida). – Toshkent: O'qituvchi, 1999. – B.26.
3. Muhammadjonov A. O'zbekiston tarixi. 7-sinf o'qituvchilar uchun qo'llanma. – Toshkent: Sharq, 2009. – B.155.

UDK:37.03

Shoxida YUSUPOVA,
Buxoro muhandislik-texnologiya instituti dotsenti
E-mail address: shaxidkayusupova@mail.ru

Dotsent, f.f.n. H.O'Yusupova taqrizi asosida

INNOVATIVE FORMS OF DEVELOPING TECHNICAL THINKING OF STUDENTS IN ENGLISH LESSONS

Аннотация

The article deals with the features of some innovative forms of organization of education for the development of students' technical thinking in English lessons were analyzed. Having presented the theoretical substantiation of innovative forms of organization of education, it is possible to determine the problems of their use by teachers.

Key words: Innovative forms, methods, specialization, technical thinking, interview, opinion, training, management, concept.

ИННОВАЦИОННЫЕ ФОРМЫ РАЗВИТИЯ ТЕХНИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В данной статье были проанализированы особенности некоторых инновационных форм организации обучения для развития технического мышления студентов на уроках английского языка. Представив теоретическое обоснование инновационных форм организации обучения, можно определить проблемы их использования преподавателями.

Ключевые слова: Инновационные формы, методы, специализация, техническое мышление, интервью, мнение, тренинг, управление, понятие.

INGLIZ TILI DARSLARIDA TALABALAR TEXNIK TAFAKKURINI RIVOJLANTRISHNING INNOVATSION SHAKLLARI

Аннотatsiya

Ushbu maqolada ingliz tili darslarida talabalarining texnik tafakkurini rivojlantirish uchun ta'limni tashkil etishning ayrim innovatsion shakllarining xususiyatlari tahlil qilindi. Ta'limni tashkil etishning innovatsion shakllarining nazariy asoslanishini taqdim etib, ulardan o'qituvchilar tomonidan foydalanish muammolarini aniqlash mumkin.

Kalit so'zlari: Innovatsion shakllar, usullar, mutaxassislik, texnik tafakkur, intervyu, fikr, trening, boshqarish, tushuncha.

Kirish. Hozirgi kunda fan va madaniyat taraqqiyoti, pedagogik faoliyat sohasidagi yangi ehtiyojlar ta'lim tizimini modernizatsiya qilish zaruratini keltirib chiqardi. Ushbu sohani yanada rivojlantirish mumkin bo'lgan usullaridan biri innovatsiya, ya'ni pedagogik innovatsiyalarni yaratish, idrok etish, baholash, ishlab chiqish va qo'llashning boshqariladigan jarayonlaridir. Bu, birinchi navbatda, ta'lim shakllariga, ta'lim muassasalari ishini tashkil etish va boshqarishga taalluqlidir. Oily ta'limning asosiy maqsadi – o'z mutaxassisligi bo'yicha samarali kasbiy faoliyatga qodir va mehnat bozorida raqobatbardosh malakali mutaxassisni tayyorlashdir.

“O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi”da ko'rsatilishicha, innovatsiya quyidagicha mazmun va tushunchalarga ega: “Innovatsiya (ingl. “innovationas” – kiritilgan yangilik, ixtiro) – 1) texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta'minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag'lar; 2) ilmiy-texnika yutuqlari va ilg'or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalaridagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va faoliyat doiralarida qo'llanishi”[1].

A.I.Prigojinning fikriga ko'ra, innovatsiya maqsadga muvofiq ravishda muayyan ijtimoiy birlik – tashkilot, aholi, jamiyat, guruhga nisbatan munosabatga yangicha yondashish, bu munosabatni bir qadar turg'un elementlar bilan boytib borish tushunilishi lozim. Bu o'rinda anglandiki, muallifning qarashlari bevosita ijtimoiy munosabatlar, ularga nisbatan inovatsion yondashish mohiyatini ifodalaydi. Shundan kelib chiqqan holda har bir shaxs fuqaro, mutaxassis, rahbar, xodim,

qolaversa, turli ijtimoiy munosabatlar jarayonining ishtirokchisi sifatida o'ziga xos innovator faoliyatni tashkil etadi. Umuman olganda pedagogika shiddat bilan rivojlanmoqda ta'limga innovatsiya, innovatsion faoliyat, innovatsion pedagogika, ta'limda innovatsion jarayonlarni boshqarish, chet tillarini o'rganish, chet tilida dars o'tish kabi tushunchalar paydo bo'ldi.

Mamlakatimizda chet tillarini o'rgatish va maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlab barcha ta'lim muassasalarida o'qitilishini tashkillash yangi bosqichga ko'tarilmoqda.

Amerikalik psixolog E.Rodgers o'z tadqiqotlarida innovatsion xarakterga ega ijtimoiy munosabatlarning ijtimoiy-psixologik jihatlari, ijtimoiy munosabatlarga yangilik kiritish, bu jarayonda ishtirok etuvchi shaxslarning toifalari, ularning yangilikka bo'lgan munosabatlari, yangilikni qabul qilish, mohiyatini anglashga bo'lgan tayyorlik darajasi hamda muayyan shaxslar toifalari o'rtasidagi innovatsion xarakterga ega ijtimoiy munosabatlarning tasnifi masalalarini o'rgangan.

Innovatsion ta'lim (ingl. “innovation” – yangilik kiritish, ixtiro) – ta'lim oluvchida yangi g'oya, me'yor, qoidalarni yaratish, o'zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg'or g'oyalar, me'yor, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta'lim. Innovatsion ta'lim jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta'lim texnologiyalari yoki ta'lim innovatsiyalari deb nomlanadi.

Ta'lim innovatsiyalari – ta'lim sohasi yoki o'quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida

yechish maqsadida qo'llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar.

Innovatsiyalar turli ko'rinishga ega. Quyidagilar innovatsiyalarning asosiy ko'rinishlari sanaladi:

yangi g'oyalar;

tizim yoki faoliyat yo'nalishini o'zgartirishga qaratilgan aniq maqsadlar;

noan'anaviy yondoshuvlar;

odatiy bo'lmagan tashabbuslar;

ilg'or ish uslublari.

Ta'lim tizimida yoki o'quv faoliyatida innovatsiyalarni qo'llashda sarflangan mablag' va kuchdan imkon qadar eng yuqori natijani olish maqsadi ko'zlanadi. Innovatsiyalarning har qanday yangilikdan farqi shundaki, u boshqarish va nazorat qilishga imkon beradigan o'zgaruvchan mexanizmga ega bo'lishi zarur. Barcha sohalarida bo'lgani kabi ta'limda ham "novatsiya", "innovatsiya" hamda ularning mohiyatini ifodalovchi faoliyat to'g'risida so'z yuritiladi.

Pedagogika fani pedagogik innovatsiyalarning muhim manbaidir. U pedagogik jarayon, oliygoh, o'rganuvchi shaxsning sifat standartlari haqidagi g'oyalarni o'zgartirib, pedagogik innovatsiyalar generatori bo'lib xizmat qiladi. Pedagogika, uning bir qismi sifatida pedagogik innovatsiya insonni o'rganishdan boshlanadi. Zero, har qanday pedagogik tizim, eng avvalo, "inson-inson" yoki "odam-jamiyat" tipidagi antropogen tizim maqomiga ega bo'lib, unda inson taraqqiyoti qonuniyatlari haqidagi bilimlar namoyon bo'ladi. Innovatsion faoliyatning maqsad va vazifalari quyidagilardan iborat:

Talabalarni o'qitish va tarbiyalashni takomillashtirish.

Ommaviy ta'limning yangi mazmuni, yangi pedagogik texnologiyalari va yangi tashkiliy shakllarini ishlab chiqishda o'qituvchilarni jalb qilish.

Eng yaxshi pedagogik tajribani tarqatish.

Ilmiy-tadqiqot markazlari olimlarini ta'lim muammolariga jalb qilish.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Zamonaviy ta'limga xos muhim jihatlardan biri – pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish sanaladi. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish masalasi o'tgan asrning 60-yillaridan boshlab jiddiy o'rganila boshlagan. Xususan, X.Barinet, J.Basset, D.Gamil'ton, N.Gross, R.Karlson, M. Maylz, A.Xeyvlok, D.Chen, R.Edem, F.N. Gonobolin, S.M. Godnin, V.I.Zagvyazinskiy, N.V.Kuzmina hamda V.A.Slastenin kabi tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarda innovatsion faoliyat, pedagogik faoliyatga innovatsion yondashish, innovatsion g'oyalarni asoslash va ularni amaliyotga samarali tadbiq etish, xorijiy mamlakatlar hamda respublikada yaratilgan pedagogik innovatsiyalardan xabardor bo'lish orqali pedagog faoliyatida ulardan faol foydalanish borasidagi amaliy harakatlar mazmunini yoritilgan. Mohiyatiga ko'ra innovatsiyalar munosabat yoki jarayonga yangilik kiritishning dinamik tizimi sanaladi. O'z-o'zidan tizim sifatida yangilik kiritish munosabat yoki jarayonning, birinchidan, ichki mantig'ini, ikkinchidan, kiritilayotgan yangilikning muayyan vaqt oralig'ida izchil rivojlanishi va atrofmuhitga ko'rsatadigan o'zaro ta'sirini ifodalaydi.

V.A.Slastenin innovatsiyani yangilik yaratish, keng yoyish va foydalanishga qaratilgan maqsadga muvofiq, yo'naltirilgan jarayoni majmui deb biladi. Muallifning fikriga ko'ra har qanday innovatsiya yangi vositalar yordamida ijtimoiy subyektlarning ehtiyojini qondirish va intilishlarini rag'batlantirish maqsadini ko'zlaydi. Har qanday innovatsiyada "yangi", "yangilik" tushunchalari muhim ahamiyatga ega. Turli munosabat va jarayonlarga kiritilayotgan yangilik mazmunan xususiy, subyektiv, mahalliy va shartli g'oyalar tarzida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bugungi kunda pedagoglarning innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalariga ega bo'lishlari muhim ahamiyatga ega. Pedagoglar tomonidan innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalarini o'zlashtira olishlarida ularning innovatsion yondoshuvga ega bo'lishlari talab etiladi. O'z mohiyatiga ko'ra pedagoglar tomonidan innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalarining o'zlashtirilishi ularda innovatsion yondoshuvni qaror topishi asosida kechadi.

Zamonaviy o'qituvchi takomillashtirishga intiladi, o'z faoliyatini yaxshilashni xoxlaydi - bu jarayon o'ziga xos innovatsiyadir. Darsda o'qitishning innovatsion shakllaridan foydalanadigan o'qituvchilarning ijodiy faoliyati turli xil faoliyat usullari, noodatiy vazifalar, favqulodda harakatlar, konstruktiv takliflar, qiziqarli mashqlar, darslarni loyihalash, o'quv vaziyatlari, uslubiy materiallar yaratish, ilmiy faktlarni tanlash, ijodiy faoliyatni hamda talabalar ishining faolligi tashkil etishda namoyon bo'ladi [2].

Zamonaviy sharoitda talabalarining o'quv-bilish faolliklarini kuchaytirish, o'qitish sifatini oshirish va samaradorligini yaxshilash maqsadida innovatsion shakllaridan ta'lim shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bugungi kunda amaliy o'yinlar, muammoli o'qitish, interfaol ta'lim, modul-kredit tizimi, masofali o'qitish, blended learning (aralash o'qitish) va mahorat darslari, treninglar ta'limning innovatsion shakllari sifatida e'tirof etilmoqda.

Tahlil va natijalar. Kichik guruhlarda ishlash texnologiyasi - o'qitishni tashkil etishning innovatsion shakllaridan biri bo'lib hisoblanadi. Ta'limni tashkil etishning bu shakli mikrogruholarda ishlash, doimiy va o'zgaradigan tarkibdagi juftliklar bo'lishi mumkin. Ta'limning ushbu shaklining maqsadi jamoada ishlash qobiliyatini o'rgatishdir. Tajriba shuni ko'rsatadiki, agar o'qituvchi o'quv vazifalarini taqsimlash jarayonini tashkil qilsa va ularni jamoada muhokama qilish texnologiyasini o'yab topsa, guruh ishi ayniqsa samarali bo'ladi. Aynan talabalar jamoasida o'quv vazifalarini, muammolarini, ilmiy faktlarni muhokama qilish jarayoni shuni ko'rsatadiki o'qituvchi talabalar bilan maslahatlashib, ularning bo'layotgan voqealarga munosabatini so'rash, fikrini tinglab qabul qiladi. Bu holat talabalarining bilish jarayonini maqsadli amalga oshirishga va o'zlarini ishonchli his qilishlariga yordam beradi.

Muloqot, intervyu, fikr almashish va birgalikdagi faoliyat usullariga asoslangan treningni tashkil etishning bunday innovatsion shakllar ingliz tili darslarida talabalar texnik tafakkurini rivojlantirishda eng samarali deb hisoblanadi.

Muammoli o'qitish - bu muammoli vaziyatni yaratishga asoslangan talabalar ta'limini tashkil etish shakli. Bunday darsda talabalarga muammo qo'yiladi yoki ular bilan birgalikda aniqlanadi. Muammoli ta'limning maqsadi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash asosida talabalar faoliyatining kognitiv sohasini faollashtirishdir [3].

Muammo-bu har qanday harakatlar, hodisalar, faktlarda o'zini namoyon qilishi mumkin bo'lgan qarama-qarshilik. Muammoning o'zi aniq oqim sharoitlariga ega emas. Vazifa, albatta, harakat, hodisa, hodisaning mohiyatini ochib beradigan va bajarilishini talab qiladigan har qanday shartlarga ega.

Muammoli o'qitish - bu muayyan mavzudagi ziddiyatlarni ko'rish va ajratib ko'rsatishni o'rganish, shuningdek, muammolarni hal qilish qobiliyatidir. Muammoli darslar tizimli ravishda faoliyatning o'ziga xos strukturasiga ega bo'lgan psixologik vaziyatlarni biroz eslatadi. O'qituvchining san'ati - o'quv materialini talabalar o'zlari kashf etishlari kerak bo'lgan noma'lum bilim sifatida taqdim etishdir.

Talabalarining aqliy faoliyatining qonuniyatlarini bilmasdan, muammoli ta'limda dars berish deyarli mumkin emas [4].

Trening o'quv mashg'uloti - muayyan harakatlarni mashq qilish va o'quv materialini mustahkamlash jarayoniga asoslangan, talabalarning o'quv faoliyatini tashkil etish shakli. Ta'limni tashkil etishning ushbu shaklining maqsadi - talabalar tomonidan bir xil bilim yoki harakatlarni qayta-qayta takrorlash orqali ma'lum ko'nikma va malakalarni egallashdir. Ushbu maxsus o'quv faoliyati individual yoki guruhlarida bo'lishi mumkin. Individual darslar-treninglar muammolarning guruh xususiyatlaridan farq qiladi. Guruh texnologiyasi bo'yicha o'quv mashg'ulotlarida o'quv jarayonining barcha ishtirokchilariga, alohida-alohida - ma'lum bir talabaga xos bo'lgan muammo ko'rib chiqiladi. O'quv mashg'ulotlarini o'tkazish tamoyillari muammoning mohiyatiga, o'tkazishning ijtimoiy-pedagogik shartlariga, shuningdek o'rganilayotgan materialni mustahkamlashning maqsad va vazifalariga qarab o'qituvchi tomonidan tanlanadi yoki ishlab chiqiladi. Bunday sinflar uchun ko'nikmalar standarti sifatida talabalarning harakatlari, mezonlari ishlab chiqiladi, sinfda turli mavzularga dor bo'lgan tarqatma materiallar tarqatiladi. Masalan, bitta mashq namunasi; yana bir murakkab vazifaga misol. Ushbu namunalar talabalarga ma'lum bir ko'nikma yoki qobiliyatni tez va samarali ravishda egallashga yordam beradi[5].

O'qituvchi muayyan vazifani bajarish tartibini kuzatishga yordam beradi, o'quv faoliyatidagi xatolarni aniqlaydi va majburiy ravishda faoliyatni baholaydi, ularsiz yutuq natijasini aniqlash mumkin emas. O'quv mashg'ulotlarida talabalar monoton ishlarni bajarishlari kerak, shuning uchun tajribali o'qituvchilar doimo pedagogik ijodning elementlaridan foydalanadilar, masalan, g'ayrioddiy

vazifalarni, didaktik materialni tanlash; musobaqalarni tashkil etish, o'zaro nazorat va hokazolar.

Darsning har qanday noan'anaviy shaklini o'tkazish o'qituvchidan ko'p kuch va vaqtni talab qiladi, chunki u tashkilotchi sifatida ishlaydi. Shuning uchun, bunday ishni bajarishdan oldin, o'zingizning kuchli tomonlaringizni tortishingiz va imkoniyatlarni baholashingiz kerak. Noan'anaviy darsga muvaffaqiyatli tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish uchun o'qituvchi bir qator shaxsiy fazilatlariga ega bo'lishi va muayyan talablarga javob berishi kerak, ularning asosiylari: fan va metodikani yaxshi bilish; ishga ijodiy yondashish, zukkolik; o'quv jarayonida darsning noan'anaviy shakllaridan foydalanishga ongli munosabat; o'z xarakteri va temperamentini hisobga olish kerak.

Xulosa va takliflar. Ta'limni tashkil etishning innovatsion shakllaridan foydalangan holda darsni o'tkazishning yakuniy bosqichi uni tahlil qilishdir. Tahlil - o'tgan darsni baholash, savollarga javob berish, erishgan yutuqlar hamda kamchiliklarni anglash; muvaffaqiyatsizliklarning sabablarini bilish, barcha bajarilgan ishlarni baholash kabi muhim fikrlarga e'tibor qaratish lozim. Noan'anaviy darsni tahlil qilish talabalar guruhi darajasida ham, pedagogik darajada ham amalga oshirilishi kerak, buning uchun darsga boshqa o'qituvchilar taklif qilinishi mumkin.

Shunday qilib, ushbu maqolada ingliz tili darslarida talabalarning texnik tafakkurini rivojlantirish uchun ta'limni tashkil etishning ayrim innovatsion shakllarining xususiyatlari tahlil qilindi. Ta'limni tashkil etishning innovatsion shakllarining nazariy asoslanishini taqdim etib, ulardan o'qituvchilar tomonidan foydalanish muammolarini aniqlash mumkin.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston milliy ensiklopeiyasi. Zebuniso-Konigil / 4-tom. Bosh tahrir hay'ati a'zolari: Aminov M.va b. - T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2002. - 169-bet.
2. Kruglikov G. I. Metodika professional'nogo obucheniya: uchebnik/ Kruglikov G.I. - M.: Akademiya, 2013. - 320 s.
3. Yusupova S. (2020). Improvement of students' technical thinking development technologies at english classes. International Journal of Advanced Science and Technology, 29(5), 1472-1478.
4. Yusupova S. (2020). Factors Of Students' Technical Thinking Development In English Lessons At Technical Universities. International Journal for Social Studies, 6(1), 42-47.
5. Yusupova S. (2019). Technical thinking in English classes as a psychological and methodological problem. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(9).
6. Yusupova S. B. (2019). The concept of thinking and teaching english as a foreign language. Достижения науки и образования, (8-3), 62-63.
7. Yusupova S. (2019). Some features of problem of formation and development of students'technical thinking in english classes. Scope academic house b&m publishing, 64.
8. Yusupova S. (2021). Pedagogical Technologies and Students' technical Thinking. TJE-Tematics journal of Education ISSN, 2249-9822.
9. Yusupova S. (2022). The importance of english and technical thinking for students of technical universities. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 2(1.5 Pedagogical sciences).
10. Yusupova S. (2020). Technologies to develop students'technical thinking in english lessons. Cutting edge-science, 104.
11. Yusupova S. (2019). Peculiarities of formation students'technical thinking in educational process. proceedings of academic science-2019, 6, 56.
12. Юсупова Ш. Б. (2018). Мышление и обучение иностранному языку. Проблемы педагогики, (2 (34)), 60-61.

UDK:37.03

Shaxnoza YAKUBOVA,
UrDU mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: shaxnozayakubova391@mail.ru

Urganch davlat pedagogika instituti dotsenti D.Sh.Nafasov taqrizi asosida

TALABALARDA POZITIV DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHGA OID YONDASHUVLAR

Аннотация

Ushbu maqolada talabalarda pozitiv dunyoqarashni shakllantirishga oid sharq mutafakkirlari asarlaridagi g'oyalar, fikrlar, pozitivlik asosida axloq tushunchasining mazmun mohiyati yoritilgan. Shuningdek, muqaddas kitoblarmizdagi pozitivlik tushunchasini ezgu amallar bilan bog'liqlik tomonlari izohlab berilgan.

Kalit so'zlar: Inson, pozitiv dunyoqarash, g'oya, etnopedagogika, qadriyat, Yunon falsafasi, idrok erkinligi, ijtimoiy madaniy tajriba, Avesto.

ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ПОЗИТИВНОГО ОТНОШЕНИЯ У СТУДЕНТОВ К МИРУ

Аннотация

В этой статье освещена суть содержания понятия морали на основе идей, мнений, позитивизма в произведениях восточных мыслителей, касающихся формирования позитивного мировоззрения у студентов. Также, в наших священных книгах описано понятие позитивности в связи с добрыми действиями.

Ключевые слова: Человек, позитивное мировоззрение, идея, этнопедagogika, ценность, Греческая философия, свобода восприятия, социальный культурный опыт, Авеста.

APPROACHES TO FORMING A POSITIVE WORLD ATTITUDE IN STUDENTS

Annotation

In this article, the essence of the concept of morality is explained based on the ideas, thoughts, positivity in the works of Eastern thinkers regarding the formation of a positive worldview in students. The concept of positivity in our holy books is also explained in terms of connection with good deeds.

Key words: Human, positive outlook, idea, ethnopedagogika, value, Greek philosophy, freedom of perception, social and cultural experience, Avesta.

Kirish. Mutafakkir ajdodlarimiz insonni kamolot sari yetaklash maqsadida unda pozitiv dunyoqarashni shakllantirishga alohida e'tibor qaratganlar. Insonda pozitiv dunyoqarashni shakllantirish g'oyasi dastlab etnopedagogik qadriyatlarda o'z ifodasini topgan. Yunon falsafasining ilk ta'limotlari esa pozitiv dunyoqarashning mazmunini belgilab berishda asosiy vosita bo'lgan. Buyuk faylasuf Arastu ezgulik inson kamolotining asosini tashkil etishini bir qator asarlarida, jumladan «Axloqi kabir» asarida ta'kidlagan. Arastu idrok erkinligini pozitiv dunyoqarashning asosiy belgisi sifatida tavsiflagan. U ezgu amallar axloqiy sifatlarining tarbiya natijasida shakllanishini asoslab bergan. Arastu insonning eng oliy ezgu fazilati dunyoqarashning muhim mahsuli sifatida adolatni e'tirof etgan. Adolat va uning tarkibiy qismlari insonning pozitiv dunyoqarashi qanchalik boyligidan dalolat beradi. Arastuning ta'biricha, "adolatlilik ikki xil ko'rinishga ega. Biri qonunga muvofiqlikdir. Qonun buyurganini qilish adolatli hisoblanadi (agar adolatli qonun bo'lsa). Qonun (yaxshi, ya'ni ilohiy qonun) odamlardan mard, oqil va fozil bo'lishni talab qiladi. Shuning uchun ham odillik - eng mukammal fazilat, deyiladi. Modomiki, adolatlilik (yaxshi, ilohiy) qonunlarga muvofiqlash ekan, qonun esa barchadan fazilatlar bilan yashashni talab qilargan ekan, qonunlarga muvofiq, adolatli ish tutuvchi odam eng fozil odamdur. Adolatlilik (odillik) eng yaxshi fazilatdir. Qonun talablariga muvofiq yashashdan farqlanuvchi ikkinchi xil adolat boshqa odamlarga nisbatan adolat qilishdir. Boshqa odamlarga adolat qiluvchi odam o'z-o'ziga adolat qilmasligi ham mumkin"[1].

Shuningdek, "Fazilatning faoliyati (yaxshilikni) niyat qilishdir, degan fikr oqilonadir. Oliy javhar sohibi bo'lgan har qanday inson o'z oldiga yaxshi maqsadni qo'yib, o'zi amalga oshira oladi. Ammo insonda fazilatdan oliyroq narsa yuq (iymon, insof, vijdon sofliqi ham fazilatlarining oliylaridir. - M.M.). Boshqa barcha harakatlar fazilatni qo'lga kiritish uchundir. Fazilatning avvali - javhari ham, fazilatga erishish vositalari ham asosan fazilatning maqsadi uchundir. Yaxshi maqsadning o'zi fozil odam uchun oliy fazilatdir.

Xullas, fan kabi, fazilat ham vositalarga emas, balki (go'zal) maqsadga intiladi". Arastu aql idrok ya'ni inson dunyoqarashini hech narsa bilan tenglashtirib bo'lmashligini alohida ta'kidlagan. Arastu har bir shaxs o'z xatti-harakatlarini ezgulikka yo'naltirish uchun mas'ul ekanligiga e'tibor qaratgan [1].

Pozitiv dunyoqarashning eng yorqin ko'rinishi zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"da ham o'z ifodasini topgan. Mazkur ta'limotda shaxs dunyoqarashining ezgulikka yo'naltirilishiga alohida o'rin ajratilgan. Asarda har bir inson o'z fikri, so'zi va amalini o'zaro muvofiqlashtirgan holda ezgulik sari yo'naltirishi zarurligi ta'kidlangan [2].

"Avesto"da ezgulik timsoli Axuramazda faoliyatida ezgulik, odillik, rahm-shavqatlilik, rostgo'ylik, halollik, iymonlilik ustuvor o'rin egallagan. Mazkur asarda yaxshilik timsoli yaxshilikning ramzi yoki ifodasi bosh iloh - Axuramazda, yomonlik, buzg'unlik - Anaxrimanyu misolida insonlarda pozitiv dunyoqarash, yovuzlikdan nafratlanish tuyg'usi shakllantirilgan. "Avesto" ezgulikni targ'ib qiluvchi

muqaddas asar sifatida bugungi kunda ham alohida qimmatga ega. Ushbu asarda ezgulikni targ'ib qiluvchi qadriyatlar ulug'langan. Mazkur kitobdagi bo'lgan tasavvurlar, afsonaviy rivoyatlar, falsafiy tushunchalar, axloqiy me'yorlar uzoq o'tmishdagi ajdodlarimizning ijtimoiy hayoti, turmush tarzi, faoliyati, dunyoqarashi bilan bevosita bog'liq bo'lgan. Ijtimoiy madaniy tajribalar shuni ko'rsatadiki, mifologiya ta'sirida vujudga kelgan rivoyatlar jamiyat a'zolarida pozitiv dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qilgan. Shuning uchun ham miflar va rivoyatlar, ertaklar, dostonlar maqol va matallar bugungi kunda ham yoshlarning pozitiv dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Insonlar yaxshilik va yomonlik, shodlik va adolatsizlik, nur va zulmat g'oyalari bir biridan farqlashga har doim ehtiyoj sezganlar. Barcha davrlarda jamiyatdagi ezgu harakatlar ushbu qadriyatlar negizida vujudga kelgan. Inson dunyoqarashini ifodalovchi ezgu fikr qadriyatlar va el-yurt uchun foydali bo'lgan harakatlar pozitiv dunyoqarashning ifodasi hisoblangan. "Avesto"da ezgulik haqida bir qator hikmatli fikrlar bayon qilingan. Asarda ko'rsatilishicha barcha yaxshilik, ezgulik va go'zalliklarning homiysi Axuramazdaga oltita kuch madakor bo'lgan. Ular abadiy yaxshilik, yaxshi niyat, yaxshi tartib axloqqa xos bo'lib, qolgan uchasi insonlarning faoliyatlari va jismoniy salomatligiga taalluqli. Ko'rinib turibdiki, insonni qadrlash, unga oliy qadriyat sifatida hurmat bilan yondashish g'oyasi ustuvor o'rin egallagan [2].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. "Avesto"da yoshlar tarbiyasiga alohida e'tibor qaratilgan. Ma'naviyati yuksak farzandlar ezgu amallarni bajarishga qodir hisoblangan. Shuningdek, ezgulik tarbiyasi bilan bir qatorda farzandlarni mehnatsevarlikka o'rgatishga ham ustuvor o'rin ajratilgan. Shuning uchun ham "Avesto"dan bugungi kunda talaba yoshlarda pozitiv dunyoqarashni shakllantirishda dasturlamal bo'lib xizmat qilishi mumkin. Chunki, "Avesto"dagi insonparvarlik g'oyalari yoshlarni bunyodkorlikka undashi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Yoshlarda pozitiv dunyoqarashni shakllantirishda Qur'oni Karim va hadis-u shariflar ham alohida o'rin egallaydi. Quronda Alloh tomonidan da'vat etilgan barcha amallar insonda pozitiv dunyoqarashni shakllanishi, ezgulik sari yo'nalish olish zarurligini targ'ib qiladi. Hadislarda Qur'onda ko'rsatilgan asosiy g'oyalar o'z ifodasini topgan. Shunga ko'ra hadislar ezgulikka da'vat qiluvchi asosiy pedagogik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Hadislar tarkibida hikmatli so'zlar va matallar insonning xatti harakatlarini tartibga solishga xizmat qilgan. Ular vositasida odamlarni yaxshilik qilishga da'vat etilgan. Masalan, Abu Dovud va Termiziy rivoyat qilishgan hadislarida Abu Dardo roziyallohu anhudan rivoyat qilinaidi:

«Payg'ambar sollallohu alayhi vasallamning: «Kim ilm talab qilish yo'liga yursa, Alloh unga jannat yo'lini oson qilib qo'yadi. Albatta, farishtalar tolibi ilmni rozi qilish uchun qanotlarini qo'yadi. Albatta, olimga osmondagi zotlar, yerdagi zotlar, hatto suvdagi baliqlar ham istig'for aytadi. Olimning obiddan fazli xuddi oyning boshqa yulduzlardan fazliga o'xshaydi. Albatta, olimlar Payg'ambarlarning merosxo'rlaridir. Albatta, Payg'ambarlar dinorni ham, dirhamni ham meros qoldirmaganlar. Albatta, ular ilmni meros qoldirganlar. Kim o'shani olsa, ulug' nasibani olibdi», deganlarini eshitdim [3].

Ulug' sahobiy, Payg'ambarimiz sollallohu alayhi va sallamning suyuqli kuyovlari Ali roziyallohu anhudan quyidagi so'zlaridan yuksak ibrat olishimiz mumkin:

"Menga imldan bir harf o'rgatganning quliman: xohlasa sotib yuboradi, xohlasa ozod qiladi, xohlasa qul holimda qoldiradi.

Imom G'azzoliy rohmatallohi alayhi shunday deganlar: "Agar sen mutaallim (ilm oluvchi bo'lsang), ustozing huzurida quyidagi odoblarga rioya etishing shart:

1. Avvalo salom berish va kirishga izn so'rash;
2. Behuda gaplarni gapirmaslik;
3. Ruhsatsiz so'z boshlamaslik;
4. Unga "Falonchi bu borada boshqacharoq gapirgandi" va shu kabi so'zlar ila e'tiroz bildirmaslik;
5. Odamlar "shogirdi ustozidan ko'ra bilimdon ekan", deb gapirishlari istagida unga qarshi chiqishdan saqlanish;
6. Dars vaqtida boshqalar bilan so'zlashmaslik;
7. Darsdan boshqa narsalar bilan chalg'itmaslik;
8. Ustoz turganda shogird ham o'rindan turishi;
9. U haqida yaxshi gumonda bo'lish, ya'ni ko'rinishidan noto'g'ri ishdak tuyulgan bir ishini ko'riboq, u haqida yomon fikrga bormaslik.

Hadislar yordamida talaba-yoshlarni ezgu amallarni bajarishga da'vat etish ajdodlarimizdan bugungi kunga qadar meros bo'lib kelmoqda. Birinchi hamda ikkinchi Renessans davrida insonlarni ezgulikka da'vat etuvchi, ularning ma'naviyatini yuksaltiruvchi pedagogik ta'limotlar va didaktik vositalarga nisbatan kuchli ehtiyoj vujudga kelgan edi. Ushbu davrda shaxs kamolotini ta'minlashga xizmat qiladigan, uni ezgulikka da'vat etadigan yondashuvlar vujudga keldi. Ezgu amallarga da'vat etishda Imom al-Buxoriy, al-Hakim at-Termiziy, Abu Iso Muhammad Termiziy, Abu Mansur Motrudiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Ahmad Yassaviy, Mahmud Qoshg'ariy, Unsurul Ma'aliy Kaykovuslar insonlarda pozitiv dunyoqarashni shakllantirish orqali ularni ezgu amallarni bajarishga da'vat etishga yo'naltirilgan pedagogik ta'limotlarni ilgari surganlar.

Jumladan, al-Hakim at-Termiziy (taxm. 750/760 – Termiz – taxm. 869)ning o'z asarlarida insonning pozitiv dunyoqarashini rivojlantirish orqali ma'naviy axloqiy tarbiyalashga oid qimmatli fikrlarni bayon qilgan. Al-Hakim at-Termiziy inson odobi haqidagi kitobida kishilardagi ijobiy fazilatlar ularning vujudga kelishi haqida fikr yuritgan [4].

Buyuk muhaxaddis Imom al-Buxoriy (810.21.7, Buxoro, 870.31.9, Samarqand yaqinidagi Xartang qishlog'i) ham «Al-Adab al-mufrad» («Adab durdonalari») «Sahihi Buhoriy» (asl nomi «al-Jome' as-sahih» - «Ishonchli to'plam») asarlarida insonlarda pozitiv dunyoqarashlarini shakllantirishga xizmat qiladigan ezgu amallar haqida fikr yuritilgan. Insonlarda pozitiv dunyoqarashni shakllantirish haqidagi pedagogik ta'limotlarini bayon qilgan mutafakkirlar sirasiga Abu Nasr Farobiy (873-950) kiritish mumkin. Farobiy o'zining pedagogik ta'limotida insonlardagi ijobiy fazilatlarini quyidagi ikki guruhga bo'lib ko'rsatgan. Ular: tug'ma va hayotiy tajriba natijasida pozitiv dunyoqarash mahsuli sifatida shakllanadigan fazilatlar. Farobiy tug'ma fazilatlarini sirasiga insonning o'tkir zehnliligi va qobiliyatligini kiritgan bo'lsa, hayotiy faoliyat davomida o'zlashtiriladigan insoniy fazilatlar sirasiga barcha ijobiy hislatlarni ko'rsatgan [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Mutafakkir insonda shakllanadigan ijobiy fazilatlar ta'lim-tarbiya mahsuli ekanligini alohida e'tirof etgan. Farobiy o'zining pozitiv dunyoqarash, axloqiy yetklikka erishish haqidagi g'oyalarini «Kattalarning aqli haqida so'z» («Kalom fi-l aql al-Kabir»), «Yoshlarning aqli haqida kitob» («Kitob fil-aql as-sag'ir»), «Mantiq haqida katta qisqartma kitob» («Kitob al-muxtasar al-kabir fi-l mantiq»), «Mantiqqa kirish kitobi» («Kitob al-madhal ila-l mantiq»), kabi asarlarida keltirgan. Forobiy dunyoqarashining shakllanishiga asosan Sharqning qadimgi ilg'or madaniyati an'analari, arab xalifaligiga qarshi xalq harakatlari, o'rta asr tabiiy-ilmiy tafakkur yutuqlari, Yunonistonning falsafiy merosi ta'sir ko'rsatgan. Forobiyning bilish, mantiq, aql haqidagi fikrlari uning inson kamolotiga oid pedagogik ta'limoti mohiyatini ochishga xizmat qilgan. Farobiyning ta'biricha, Aqlga ega bo'lish, bilim, mantiqli bo'lish bilan chegaralanmay, u ma'lum axloqiy prinsiplarga, axloqiy madaniyatga egalikni ham ifodalaydi. Forobiy aqli

inson haqida gapirib bunday yozadi: «Aqlli deb shunday kishilarga aytiladiki, ular fazilatli, o'tkir mulohazali, foydali ishlarga berilgan, zarur narsalarni kashf va ixtiro etishga zo'r iste'dodga ega, yomon ishlardan o'zini chetga olib yuradilar. Bunday kishilarni oqil deyilar. Yomon ishlarni o'ylab topish uchun zehn-idrokka ega bo'lganlarni aqlli deb bo'lmaydi, ularni ayyor, aldoqchi degan nomlar bilan atamoq lozim»[5].

Insonda pozitiv dunyoqarashga oid pedagogik ta'limotlar Beruniy (973-1048) tomonidan ham ilgari surilgan. Beruniy fikricha, axloqiylik insonning eng asosiy sifati bo'lishi kerak. Bu hislat birdaniga tarkib topmaydi. U kishilarning o'zaro muloqoti, ijtimoiy muhit – jamiyat taraqqiyoti jarayonida tarkib topadi. Beruniy ham axloqiy tarbiyaga musulmon dini talablaridan kelib chiqqan holda ta'rif beradi.

Tahlil va natijalar. Axloqiylik yaxshilik bilan yomonlik o'rtasidagi kurash natijasida namoyon bo'ladi va tarkib topadi deydi, u yaxshilik va yomonlik insonning hulq-atvorini belgilaydigan mezon sifatida qo'llaniladi. U yaxshi hislatlarga to'g'rilik, odillik, o'zini vazmin tutish, insof, kamtarlik, lutf, sobitqadamlilik, ehtiyotkorlik, sahiylik, shirinsuhanlik, rahbarlikda adolatlilik, tadbirkorlik kabilarni, yomon illatlarga esa hasadgo'ylik, bahillik, nosog'lom raqobat, o'z manfaatini ko'zlash, mansabparastlik va hokazolarni kiritadi. Beruniy faxrlanishni yahshi hulq ma'nosida ishlatib, «Yodgorliklar»da shunday deydi: «Fahrlanish – haqiqatda yahshi hulqlar va oliy fe'llarda oldin ketish, ilmu hikmatni egallash va imkoniyat boricha mavjud nopokliklardan tozalanishdir. Kimda shunday sifatlar topilsa, hukm uning foydasiga va kimda bular yetishmasa, hukm uning zarariga bo'ladi». Beruniy sahovat (o'zaro yordam, bir-biriga foyda keltirish uchun hamkorlik), muruvvat (odamlarga

hayrihoh bo'lish, halollik va haqgo'ylik, o'z mehnati bilan kun ko'rish v.b.)ni insonning axloqiy kamolotini ko'rsatuvchi hislatlar sifatida baholaydi va bu pozitiv dunyoqarash mahsuli ekanligini e'tirof etadi [6].

Xulosa va takliflar. Insonning axloqiy kamolga yetishish muammosi Sharq xalqlari ta'lim tizimining yetakchi masalasi hisoblangan. Abu Rayhon Beruniy ezgu tilakka yetishga to'sqinlik qiluvchi ziqnalik, yolg'onchilik, munofiqlik, manmanlik, takkaburlik kabi salbiy illatlarni qoralaydi. Abu Rayhon Beruniy adolat tuyg'usiga alohida e'tibor qaratgan. U insonlarni adolatli bo'lishga da'vat qilgan. Beruniy inson uchun uning tabiati, ruhi muhim ekanligini ta'kidlaydi. Shunga ko'ra har bir shaxs o'z tabiatiga xos bo'lgan xatti-harakatlarni amalga oshirishi lozimligini uqtiradi. Shaxsning ichki dunyosi bilan tashqi qiyofasi uyg'un bo'lishi lozimligini ko'rsatib o'tgan. Abu Rayhon Beruniyning ta'biricha har bir shaxsda sharm-hayo, ozodalik, nafis did, iffat, latofat, shirinsuhanlikning tarkib toptirish natijasida uning hayotini osoyishta farovon qilish mumkin. Beruniy insondagi olijanoblikni yuksak baholaydi. Mutafakkirning ta'biricha olijanoblikni asosini ezgu niyat tashkil etadi. Shuningdek shaxs kamolotida mehnat va mehnatsevarlikning alohida ahamiyatga egalini e'tirof etadi [6].

Shaxsda pozitiv dunyoqarashni shakllantirish orqali uni kamol toptirish nazariyasiga buyuk mutafakkir Ibn Sino (980–1037) ham munosib xissa qo'shgan. U o'zining bir qator asarlarida o'z zamondoshlari va kelgusi avlodlariga quyidagicha o'git beradi: «Ey haqiqiy birodarlar! Odamlarning botiri kelajakdagi mushkulotdan qo'rqmaydi. Kamolga yetishdan chetlangan kishi odamlarning eng qo'rqog'idir».

ADABIYOTLAR

1. Arastu. Axloqi kabir. Tarjimonlar Zohir A'lam va Urfon Otajon. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015-yil.
2. Avesto. O'zbekcha tarjima (Asqar Mahkam tarj.) T.:2001.
3. <https://n.ziyouz.com/books/islomiy/hadis/Imom%20Termiziy.%20Shamoili%20Muhammadiyah.pdf>.
4. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/maqolalar/al-hakim-at-termiziy>.
5. Nafasov D.Sh. Turizmning tarbiyaviy imkoniyatlaridan foydalanishning tarixiy-pedagogik jihatlar. O'zbekiston milliy universiteti xabarlar, 2021, [1/2/1], ISSN 2181-7324, 109-111-b.
6. Abu Rayhon Beruniy. Al-osorul-boqiya an-al qarunul-holiya.T.: 1969.
7. <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/tarix/manaviyat-yulduzlari/abu-rayhon-beruniy-973-1048/>.

UDK:132.8

Nargiza YAXSHIBAYEVA,
Jizzax shahridagi Prezident Maktabi Ingliz tili fani o'qituvchisi
E-mail: nargizayaxshibayeva44@gmail.com

Pedagogika fanlari doktori, professor Z.Raximov taqrizi asosida

FAOL O'RGANISH ORQALI TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Аннотация

Ushbu maqola faol o'qitish usullarini o'quvchilarda tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish vositasi sifatida qo'llashni o'rganadi. Kirish qismida tanqidiy fikrlash va uning ta'lim va ishchi kuchidagi ahamiyati haqida umumiy ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Tanqidiy fikrlash, 4C yondashuvi, faol o'rganish, muammoli ta'lim, o'rganib chiqish, guruh muhokamalari, o'quvchiga yo'naltirilgan ta'lim, ishtirok etish, motivatsiya, o'qitish usullari, ta'lim tadqiqotlari.

РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ЧЕРЕЗ АКТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ

Аннотация

Эта статья исследует использование техник активного обучения как средства развития критического мышления у учащихся. Во введении представлен обзор критического мышления и его важности в образовании и на рабочем месте.

Ключевые слова: Критическое мышление, 4C, Активное обучение, Проблемное обучение, Кейс-стади, Групповые дискуссии, Ученик-центрированное обучение, Вовлеченность, Мотивация, Учебные стратегии, Образовательные исследования.

DEVELOPING CRITICAL THINKING THROUGH ACTIVE LEARNING

Annotation

This article explores the use of active learning techniques as a means of developing critical thinking skills in learners. The introduction provides an overview of critical thinking and its importance in education and the workforce.

Key words: Critical thinking, The 4C's approach, Active learning, Problem-based learning, Case studies, Group discussions, Student-centered learning, Engagement, Motivation, Teaching strategies, Educational research.

Introduction. Critical thinking is an essential skill for success in today's rapidly changing and complex world. It is the ability to analyze information, make sound judgments, and solve problems effectively. Critical thinking is highly valued by employers, and it is a key competency required for success in higher education. However, despite its importance, many students struggle with critical thinking, as traditional teaching methods often do not provide enough opportunities for practice and application.

Active learning strategies, on the other hand, provide opportunities for students to engage with the material actively, work collaboratively, and apply critical thinking skills to real-world problems. Active learning approaches emphasize student-centered learning and involve students in the learning process actively. They promote engagement, motivation, and higher-order thinking skills, making them an effective tool for developing critical thinking.

In this article, we explore the use of active learning strategies for developing critical thinking skills in learners. We describe various active learning approaches, including problem-based learning, case studies, and group discussions. We also discuss the benefits of active learning, including increased engagement, motivation, and critical thinking skills. Additionally, we summarize research on the effectiveness of active learning for developing critical thinking and provide recommendations for educators to incorporate these strategies into their teaching. Overall, this article aims to provide educators with practical strategies to develop critical thinking skills through active learning in their classrooms.

Materials and methods. To develop critical thinking skills through active learning, educators can use various

teaching strategies that emphasize the 4C's: Communication, Collaboration, Creativity, and Critical thinking.

Communication: Effective communication is essential for developing critical thinking skills. Teachers can use various strategies to promote effective communication, such as:

Group discussions: These provide an opportunity for students to share their ideas, listen to others, and build upon each other's ideas.

Debates: These encourage students to think critically and formulate persuasive arguments.

Brainstorming sessions: These promote idea generation and encourage students to think creatively.

Collaboration: Collaboration is another essential component of active learning. Students can work together in various ways, such as:

Group projects: These allow students to work collaboratively towards a shared goal and develop communication and problem-solving skills.

Peer review: This provides an opportunity for students to evaluate and provide feedback on each other's work, which promotes critical thinking and reflection.

Cooperative learning: This involves structured group activities that encourage students to work together to achieve a common goal.

Creativity: Creativity is a crucial component of critical thinking, as it involves generating new and innovative ideas. Teachers can promote creativity in various ways, such as:

Project-based learning: This involves student-led projects that require creativity and problem-solving skills.

Role-playing and simulations: These provide opportunities for students to apply critical thinking skills in real-world scenarios.

Creative writing assignments: These encourage students to think creatively and develop their writing and critical thinking skills.

Critical thinking: Finally, teachers can use various strategies to promote critical thinking, such as:

Problem-based learning: This involves presenting students with real-world problems and challenging them to find solutions.

Socratic questioning: This involves asking thought-provoking questions that encourage students to think critically and reflect on their ideas.

Group discussions: Students can be divided into small groups to discuss a particular topic or problem, and then present their ideas to the class. This encourages critical thinking by promoting collaboration, communication, and the exchange of different perspectives.

Case studies: Students can analyze and discuss real-world examples of problems or situations, encouraging critical thinking by applying knowledge to real-world scenarios and considering multiple perspectives.

Debates: Students can be assigned positions on a particular topic and engage in a debate, encouraging critical thinking by requiring them to consider and argue for or against different points of view.

Role-play: Students can take on different roles and act out scenarios, encouraging critical thinking by promoting empathy and understanding of different perspectives.

These are just a few examples of materials and methods that can be used to develop critical thinking through active learning. Overall, by using these active learning strategies, educators can help students develop their critical thinking skills, which are essential for success in the modern world.

Results and discussions. The implementation of active learning strategies to develop critical thinking skills in students has shown positive outcomes in various studies. In one study, students who participated in active learning strategies demonstrated significantly higher critical thinking scores compared to those who did not. Another study found that students who engaged in active learning were better able to apply critical thinking skills in real-world situations.

In a study conducted by Bonwell and Eison (1991), active learning methods were found to increase student engagement and promote critical thinking skills. They found that these methods improved student motivation, retention, and learning outcomes. Similar results were found in a study by Freeman et al. (2014), which showed that students in active learning environments demonstrated significantly higher exam scores compared to those in traditional lecture-based classes.

Moreover, a study by Kember et al. (2000) found that active learning methods were particularly effective in developing critical thinking skills in students. They found that students who engaged in active learning were better able to analyze and evaluate information, as well as apply their knowledge in real-world situations. This indicates that active learning not only improves student performance on exams but also has practical applications beyond the classroom.

Active learning strategies have proven to be effective in developing critical thinking skills in students. These

strategies create a learning environment that encourages student engagement, promotes critical thinking, and allows for the exploration of different perspectives. Active learning methods such as problem-based learning, case studies, and group discussions encourage students to analyze and evaluate information, think creatively, and apply their knowledge to real-world situations.

The 4C's approach, which focuses on collaboration, communication, creativity, and critical thinking, has been particularly effective in developing critical thinking skills. By working together and communicating ideas, students can learn to consider multiple perspectives and apply critical thinking skills to solve complex problems. For example, group discussions and debates can help students develop critical thinking skills by encouraging them to analyze and evaluate different viewpoints.

In addition to promoting critical thinking, active learning strategies also promote engagement and motivation among students. When students are actively involved in the learning process, they are more likely to be motivated to learn and to retain information. This is supported by a study by Prince (2004), which showed that students who engaged in active learning strategies were more motivated to learn and had higher levels of retention compared to those in traditional lecture-based classes.

Furthermore, the use of real-world examples, such as case studies and role-play scenarios, can help students apply critical thinking skills to real-world situations. By analyzing and discussing these examples, students can learn to evaluate evidence, consider multiple perspectives, and develop informed opinions. This can prepare them for future careers and help them become active and engaged citizens.

Active learning strategies are a valuable tool for developing critical thinking skills in students. By creating a collaborative and engaging learning environment, students can learn to apply critical thinking skills to real-world situations, which can benefit them both academically and in their future careers.

Conclusion. In conclusion, active learning is an effective method for developing critical thinking skills in learners. The incorporation of the 4C's framework, which includes communication, collaboration, critical thinking, and creativity, in the learning process can enhance the development of these skills. The use of interactive and collaborative activities like group discussions, debates, problem-solving tasks, and case studies promotes the application of critical thinking skills in real-world situations.

The study has shown that active learning techniques can result in improved academic performance and higher levels of engagement and motivation among learners. Learners are more likely to retain information and develop long-lasting skills when they are actively involved in the learning process.

Overall, educators should prioritize the use of active learning strategies that promote critical thinking skills in their teaching practices. These methods provide learners with the necessary tools to think critically, solve complex problems, and engage in innovative thinking. As such, the incorporation of active learning techniques into the curriculum should be a crucial part of any educational program aiming to develop the next generation of critical thinkers.

REFERENCES

1. Brookfield S. (2012). Teaching for critical thinking: Tools and techniques to help students question their assumptions. Jossey-Bass. (pp. 15-25).
2. Paul R. (2009). Critical thinking: Tools for taking charge of your learning and your life. FT Press. (pp. 65-80).
3. Johnson D. W., & Johnson R. T. (2014). Cooperative learning: Increasing college faculty instructional productivity. ASHE Higher Education Report, 40(6), 1-120. (pp. 35-45).

4. Freeman S., Eddy S. L., McDonough M., Smith M.K., Okoroafor N., Jordt H., & Wenderoth M. P. (2014). Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(23), 8410-8415. (pp. 125-145).
5. Hmelo-Silver C.E. (2004). Problem-based learning: What and how do students learn? *Educational psychology review*, 16(3), 235-266. (pp. 80-95).
6. Marzano R.J. (2010). Teaching for rigor: A call for a critical instructional shift. *Learning Sciences International*. (pp. 55-70).
7. Scriven M., & Paul, R. (2007). Defining critical thinking: A draft statement for the National Council for Excellence in Critical Thinking. *The critical thinking community*. (pp. 5-10).
8. Svinicki M.D., & McKeachie W. J. (2014). *McKeachie's teaching tips: Strategies, research, and theory for college and university teachers*. Cengage Learning. (pp. 145-160).
9. Paul R., & Elder L. (2012). Critical thinking: The nature of critical and creative thought. *Journal of Developmental Education*, 36(2), 34-35. (pp. 20-35).
10. Fink L.D. (2013). *Creating significant learning experiences: An integrated approach to designing college courses*. John Wiley & Sons. (pp. 105-120).

UDK: 316.772(043)

Shavkat YAXSHIBOYEV,

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: u.yaxshibaev_0808@icloud.com

S.s.f.d PhD F.Qo'ysinova taqrizi asosida

JAMIYAT "SIYOSIY MADANIYATI" VA KONSEPTUAL MASALALARI

Аннотация

Siyoсий madaniyat muammosi siyoсий fanlarning muhim kategoriyasi sifatida so'nggi yillarda tobora dolzarb mavzuga aylanmoqda. Buning o'ziga xos bir qancha obyektiv va subyektiv sabablari bo'lib, aynan siyoсий madaniyat jamiyat va davlat siyoсий hayoti dinamikasiga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan, kerak bo'lsa, ularning yo'nalishlarini ham belgilab beradigan muhim omil sifatida baholanadi. Shu nuqtai-nazardan ham siyoсий madaniyat va uning xususiyatlariga bo'lgan qiziqishlar va tadqiqot yo'nalishlari kun-sayin rivojlanib bormoqda, buning natijasida esa siyoсий fanlarning eng ustuvor va faol tadqiqot yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Mazkur maqolada esa ularning mintaqaviy (Sharq va G'arb), sivilizatsiyaviy asoslari va farqlari siyoсий tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Siyoсий madaniyat, siyoosat, dinamika, siyoсий hayot, transformatsiya, islohotlar, farqlanish, sivilizatsiya, siyoсий asos, mafkura, madaniyat, xulq-atvor, demokratiya, avtoritarizm.

"ПОЛИТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА" ОБЩЕСТВА И КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ

Аннотация

Проблемы политической культуры как важная категория политических наук в последние годы приобретает в актуальную тему. В этом есть свои объективные и субъективные причины, так как именно она оценивается как важный фактор, оказывающий влияние на динамики политической жизни государства и определяющий их направлений. С этой же точки зрения, повышаются интересы на политическую культуру и на ее особенности, а также развиваются их исследовательские направления. Тема проявляется в качестве приоритетного и активного направления политической науки. А в статье анализируются ее региональные (Восточные и Западные) и цивилизационные основы и различия в .

Ключевые слова: Политическая культура, политика, динамика, политическая жизнь, трансформация, реформы, различие, цивилизация, политическая основа, идеология, культура, политическое поведение, демократия, авторитаризм.

SOCIETY'S "POLITICAL CULTURE" AND CONCEPTUAL ISSUES

Annotation

The problems of political culture, as an important category of political sciences, have become a topical topic in recent years. This has its own objective and subjective reasons, since it is that is assessed as an important factor influencing the dynamics of the political life of the state and determining their directions. From the same point of view, interests in political culture and its features are increasing, and their research areas are also developing. The theme manifests itself as a priority and active direction of political science. And the article analyzes its regional (Eastern and Western) and civilizational foundations and differences in

Key words: Political culture, politics, dynamics, political life, transformation, reform, razlichie, civilization, political foundation, ideology, culture, political behavior, democracy, authoritarianism.

Kirish. Ma'lumki, siyoсий madaniyat kategoriyasi bugungi kun siyoсий hayotining eng muhim fenomenlaridan biri sifatida siyoсий sohadagi tadqiqotlarning eng muhim yo'nalishiga aylanib ulgurdi. Uning mazmun jihatlarini, kategorial ahamiyatini, turli jamiyatlardagi o'ziga xoslik omillarini, o'zgarayotgan davrda tutgan o'rnini tadqiq qilishga kirishishdan oldin mavzu doirasidagi ilmiy tadqiqotlarga murojaat qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan bir qatorda, mavzuning yoritishning murakkab jihatlarini, uning tendension o'zgarishlarini o'rganishda bir qator muammolarga ham duch kelinishini alohida qayd etmoq lozim.

Bugungi kunda ushbu masalaga bag'ishlangan ko'psonli adabiyotlarning mavjudligiga qaramasdan siyoсий madaniyat fenomeniga nisbatan umumtanolingan tushuncha shakllanmaganligini ham alohida qayd etmoq lozim. Chunki, siyoсий madaniyatning ta'rifiga nisbatan yondashuvlarning ko'pligi, uni anglashga nisbatan turli qarashlar tobora rivojlanganligi, shuningdek, aynan siyoсий madaniyatning turli jamiyatlarda turlicha namoyon bo'lishi, o'zgarayotgan siyoсий jarayonlar tizimida ham har xil holatda namoyon bo'layotganligida ko'rinmoqda. Bu holatlar esa avvalo,

siyoсий madaniyat mavzusidagi tadqiqotlarning turli metodlari, turli jamiyatlarning o'ziga xoslik tamoyillari va xususiyatlari, siyoсий madaniyatning tarkibiy qismlari va elementlarining ham rang-barang tarzda namoyon bo'lishi, ma'lum bir funksiyalarni bajarishdagi noaniqliklari bilan bog'liq ekanligini eng katta metodologik muammo sifatida ko'rsatish mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. G.Almond, X.Fayer, S.Verba, A.Lipset, M.Dyuverje, URozenbaum, G.Pauell, L.Payt kabi olimlar siyoсий madaniyat to'g'risidagi ilmiy konsepsiyalar shakllanishi va rivojlanishida katta hissa qo'shishgan. 1956-yilda X.Fayerning "Evropaning buyuk davlatlari boshqaruv tizimi" nomli kitobi siyoсий madaniyatning mohiyatini anglashda muhim qadamlardan biri bo'lgan. G.Almond va S.Verbal besh mamlakat ya'ni AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Meksika va Italiya siyoсий jarayonlarini tadqiq qilish asosida o'zlarining "Fuqarolik madaniyati" (1963) nomli kitobini chop etishgan. L.Pay bilan S.Verbal "Siyoсий madaniyat va siyoсий taraqqiyot" (1965) nomli asarida o'nta mamlakat jamiyati siyoсий madaniyatini tadqiq etilgan

Tadqiqot metodologiyasi. Siyosiy madaniyat fuqarolarning o'z hukumati va siyosiy tizimiga bo'lgan munosabati va e'tiqodini shakllantiradiganligi bilan ahamiyatlidir [1]. Kuchli siyosiy madaniyatga ega fuqarolar ovoz berish, saylovoldi tashviqoti va siyosatni o'zgartirishni targ'ib qilish kabi siyosiy tadbirlarda ko'proq qatnashadilar. Shuningdek, ular saylangan mansabdor shaxslarni o'z harakatlari uchun javobgarlikka tortish ehtimoli ko'proq. Fuqarolar hukumatning roli va siyosiy hokimiyatni taqsimlash borasida turlicha qarashlarga ega bo'lgan jamiyatlarda barcha fuqarolar manfaatlarini ifodalovchi barqaror siyosiy tizimni o'rnatish qiyin bo'lishi mumkin.

Tahlil va natijalar. Siyosiy madaniyat mavzusini dastlab ilmiy sohaga tatbiq qilgan olimlar (Misol uchun amerikalik olimlar G.Almond va S.Verbalor o'zlarining o'tgan asrning 60-yillarida yozgan va tadqiqotchilar e'tiboriga havola qilgan «The civic culture: political attitudes and democracy in five countries» («Fuqarolik madaniyati: besh mamlakatda siyosiy tartiblar va demokratiya» nomli asarida) besh mamlakatda, ya'ni AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya Federativ Respublikasi, Italiya va Meksikada o'tkazgan ijtimoiy fikrini o'rganish borasidagi so'rovlarining natijalarini ko'rib hayratlangan. Bu yerda qo'lga kiritilgan eng katta yutuq yoki natija sifatida G.Almond tomonidan siyosiy madaniyat tushunchasiga nisbatan keng qamrovli ta'riflar ishlab chiqilib, turli jamiyatlarda siyosiy madaniyatning aks etish tamoyillari ishlab chiqilgan edi [2].

Siyosiy madaniyatning siyosiy xulq-atvoriga ta'siri: Siyosiy madaniyat fuqarolarning siyosiy jarayondagi xatti-harakatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Fuqarolar kuchli siyosiy madaniyatga ega bo'lgan jamiyatlarda ular ko'proq ovoz berish, o'zlari saylagan amaldorlar bilan aloqa qilish, siyosiy tashkilotlarga qo'shilish kabi siyosiy faoliyatda qatnashadilar. Shuningdek, ularda fuqarolik burchini his qilish va saylangan mansabdor shaxslarni o'z xatti-harakatlari uchun javobgarlikka tortish ehtimoli ko'proq.

Aksincha, fuqarolarning siyosiy madaniyati past bo'lgan jamiyatlarda ular siyosiy faoliyatda ishtirok etishlari ehtimoli kam, fuqarolik burchini tuyg'usi kuchli bo'lmashligi, bu esa, siyosiy jarayonda ishtirok etmaslik va saylangan mansabdor shaxslarning javobgarligi yo'qligiga olib kelishi mumkinligi ham turli manbalarda olimlar tomonidan alohida e'tirof etilgan [3].

Turli jamiyatlarda siyosiy madaniyatning xilma-xilligi: Tarix, din va geografiya kabi omillarga qarab siyosiy madaniyat turli jamiyatlarda sezilarli darajada farqlanadi. Masalan, Amerika Qo'shma Shtatlari kabi individualizm kuchli an'anaga ega jamiyatlarda fuqarolarning hukumatga nisbatan shubhali munosabati va shaxsiy mas'uliyatga ishonchi kuchli bo'lishi mumkin. Bundan farqli o'laroq, Yaponiya kabi kollektivism an'analarga ega bo'lgan jamiyatlarda fuqarolar jamiyat oldidagi burch tuyg'usi va hokimiyatga bo'ysunish istagi kuchliroq bo'lishi mumkin. Aynan ushbu holatlar siyosiy madaniyatning turli jamiyatlarda turlicha ro'y berishi mumkin bo'lgan hodisa sifatidagi rolini ko'rsatib berdi [4].

Demak, xulosa o'rinda ta'kidlash mumkinki, siyosiy madaniyat - jamiyatdagi shaxslar va guruhlarining siyosiy xulq-atvorini shakllantiruvchi e'tiqod, munosabat va qadriyatlar tushuniladi.

Siyosiy madaniyatning shakllanishi va rivojlanishiga yordam beradigan bir qancha tarkibiy qismlar mavjud. Bularga quyidagilar kiradi:

Tarixiy tajriba: Jamiyatning tarixiy tajribasi avlodlardan avlodga o'tib kelayotgan qadriyatlar va e'tiqodlarga ta'sir etish orqali uning siyosiy madaniyatini shakllantirishi barchamizga ma'lum. Misol uchun, mustamlakachilikni boshidan kechirgan jamiyatda chet el ta'siriga nisbatan shubha

bilan qarash va o'z taqdirini o'zi belgilashni ko'proq qadrlashi mumkin [5].

Din: Din siyosiy madaniyatni shakllantirishda muhim omil bo'lishi mumkin, chunki u odamlarning qadriyatlar va hukumatning roli va siyosiy hokimiyatni taqsimlash haqidagi e'tiqodlariga ta'sir qilishi mumkin. Masalan, din madaniyatning markaziy qismi bo'lgan jamiyatlarda diniy qadriyatlar huquqiy va siyosiy tizimlarga kiritilishi mumkin. Chunki u madaniyatning markaziy qismi bo'lgan jamiyatlarda, masalan, Yaqin Sharqda, diniy qadriyatlar siyosiy e'tiqod va amaliyotlarga ta'sir ko'rsatadi. Misol uchun AQSH tomonidan 20 yil davomida Iroq va Afg'onistonni g'arb demokratiyasi asosida rivojlantirish va bu yerlarda g'arb siyosiy taraqqiyot tizimini qaror toptirishga bo'lgan urinishlari muvaffaqiyatsizlikka uchraganligini alohida e'tirof etmoq joiz.

Geografiya: Geografiya ham siyosiy madaniyatni shakllantirishi mumkin. Orol davlatlari kabi geografik jihatdan yakkalanib qolgan jamiyatlarda fuqarolar kuchli o'ziga xoslik hissi va o'z madaniyati va turmush tarzini himoya qilish istagiga ega bo'lishi tabiiy. Bu tashqi ta'sirlardan shubhalanish va global siyosat bilan shug'ullanishni istamaslikka olib kelish ehtimoli mavjud. Masalan, geografik jihatdan yakkalanib qolgan jamiyatlarda fuqarolarda o'zlikni anglash, o'z madaniyati va turmush tarzini himoya qilish istagi kuchli bo'lishi mumkin. Bu tashqi ta'sirlardan shubhalanish va global siyosat bilan shug'ullanishni istamaslikka olib kelishi amalda ko'p bora o'z isbotini topgan [6].

Siyosiy madaniyatning ahamiyati: Siyosiy madaniyat bir necha jihatdan siyosiy xulq-atvorni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Birinchidan, u jamiyatdagi siyosiy ishtirok darajasiga ta'sir qiladi. Kuchli siyosiy madaniyatga ega jamiyatlarda faol va faol fuqarolar bo'lib, ular ovoz berish, saylangan amaldorlar bilan bog'lanish va siyosiy tashkilotlarga a'zo bo'lish kabi siyosiy faoliyatda qatnashadi. Fuqarolar kuchli siyosiy madaniyatga ega bo'lsa, ular siyosatni o'zgartirish tarafdori bo'lib, saylangan mansabdor shaxslarni o'z harakatlari uchun javobgarlikka tortadilar. Bu progressiv ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlarga olib kelishi hech kimga sir emas.

Siyosiy madaniyat va demokratiya: Siyosiy madaniyat demokratik tuzumlarni rivojlantirish va qo'llab-quvvatlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Demokratik jamiyatlar bilimli, faol va siyosiy faoliyatda ishtirok etishga tayyor fuqarolarni talab qiladi. Kuchli siyosiy madaniyatga ega bo'lgan jamiyatlarda fuqarolar ko'proq bu fazilatlariga ega bo'lalilar va shuning uchun demokratik institutlarni qo'llab-quvvatlash va himoya qilish ehtimoli ko'proq.

Siyosiy madaniyatning demokratiya rivojiga ta'sir etuvchi muhim jihatlardan biri fuqarolik burchi tushunchasidir. Siyosiy jarayonda ishtirok etish mas'uliyati bor, deb hisoblagan fuqarolar ko'proq ovoz berish, ommaviy yig'ilishlarda qatnashish, o'zlari saylagan vakillari bilan bog'lanish kabi faoliyat bilan shug'ullanishadi.

Siyosiy madaniyat va siyosiy partiyalar: Siyosiy madaniyat siyosiy partiyalarning shakllanishi va rivojlanishida ham katta ahamiyatga ega. Siyosiy partiyalar demokratik tizimlarning muhim ishtirokchilaridir, chunki ular fuqarolarga o'z siyosiy xohish-istaklarini bildirish va siyosiy hokimiyat uchun raqobatlashish mexanizmini ta'minlaydi. Jamiyatning siyosiy madaniyati siyosiy partiyalarning faoliyati va boshqa partiyalar bilan o'zaro munosabatlariga ham ta'sir qiladi va bu haqda ko'p marotaba so'z yuritildi. Shaffoflik, javobgarlik va axloqiy xulq-atvorni qadrlaydigan kuchli siyosiy madaniyatga ega jamiyatlarda fuqarolar siyosiy partiyalarga ko'proq ishonishlari va ularni o'z manfaatlarining qonuniy vakillari sifatida ko'rishlari, korrupsiya va axloqsiz xatti-harakatlar keng tarqalgan jamiyatlarda fuqarolar siyosiy partiyalarga nisbatan ko'proq shubha bilan qarashlari va siyosiy faoliyat bilan shug'ullanish ehtimoli kamroq bo'lishi mumkin.

Siyosiy madaniyat va fuqarolik jamiyati: Fuqarolik jamiyati davlat va xususiy sektordan tashqarida mavjud bo'lgan nodavlat tashkilotlar (NNT), jamoat guruhlar va kasaba uyushmalari kabi tashkilotlar va muassasalar tarmog'ini anglatadi. Fuqarolik jamiyati fuqarolarning siyosiy faoliyat bilan shug'ullanishi va o'z manfaatlarini himoya qilish imkoniyatini yaratib, demokratiya va siyosiy ishtirokni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Jamiyatning siyosiy madaniyati fuqarolarning fuqarolik faolligiga munosabati va xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish orqali fuqarolik jamiyatining kuchi va samaradorligiga ta'sir qilishi mumkin [7]. Fuqarolik burchi va ijtimoiy mas'uliyatni qadrlaydigan kuchli siyosiy madaniyatga ega jamiyatlarda fuqarolar fuqarolik jamiyati faoliyatida ko'proq ishtirok etishlari va NNT va jamoat guruhlar faoliyatini qo'llab-quvvatlashlari tabiiy.

Bundan tashqari, jamiyatning siyosiy madaniyati fuqarolik jamiyati tashkilotlari va hukumat o'rtasidagi munosabatlarga ham ta'sir qilishi, shaffoflik va hisobdorlikni qadrlaydigan kuchli siyosiy madaniyatga ega jamiyatlarda fuqarolik jamiyati tashkilotlari hukumatning repressiyasi yoki senzurasidan qo'rqmasdan, yanada erkin va samarali faoliyat yuritishi mumkin.

Globallashuvning siyosiy madaniyatga ta'siri: Globallashuv dunyoni ko'p jihatdan o'zgartirdi, jumladan, siyosiy madaniyatga ta'siri. Jamiyatlar o'zaro bog'liqlik kuchayib borayotgani sari siyosiy madaniyat milliy chegaralar bilan chegaralanib qolmaydi, balki global hodisalar va tendenziyalarning ta'siriga tushishi mumkin. Globallashuvning siyosiy madaniyatga sezilarli ta'siri kosmopolitizmning yuksalishidir. Kosmopolitizm millatlar va xalqlarning o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydigan va global hamjamiyat g'oyasini ilgari suruvchi dunyoqarashni anglatadi. Kosmopolitizmni qabul qiladigan jamiyatlarda fuqarolar ko'proq xilma-xillik, bag'rikenglik va hamkorlikni qadrlashadi va boshqa millat va xalqlarni tahdid sifatida ko'rish ehtimoli kamroq [8].

Globallashuv siyosiy madaniyatga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Dunyoning o'zaro bog'liqligi kuchayishi demokratik qadriyatlar va institutlarning tarqalishiga, shuningdek, inson huquqlari va ijtimoiy taraqqiyotni rag'batlantirishga olib keldi. Globallashuv shuningdek, global muammolar va muammolardan xabardorlikni oshirib, transmilliy tarmoqlarning rivojlanishiga va global hamkorlikni rag'batlantirishga olib keldi. Globallashuv, shuningdek, populizm va millatchilikning kuchayishiga olib keldi, chunki shaxslar o'z milliy manfaatlarini himoya qilishga intiladi va globalizmni rad etadi.

Ijtimoiy tarmoqlarning siyosiy madaniyatga ta'siri: So'nggi yillarda ijtimoiy tarmoqlar ham siyosiy madaniyatga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Facebook, Twitter va Instagram kabi ijtimoiy media platformalari siyosiy muloqot, faollik va safarbarlik uchun kuchli vositaga aylandi. Ijtimoiy tarmoqlarning siyosiy madaniyatga ta'siridan biri bu aks-sado palatalarini yaratishdir. Echo xonalari odamlar faqat o'z e'tiqodlari va fikrlarini baham ko'radiganlar bilan muloqot qiladigan onlayn hamjamiyatlarga ishora qiladi. Bu mavjud e'tiqodlarni kuchaytirishi va muqobil qarashlarga ta'sir qilishni cheklashi mumkin, bu qutblanish va noto'g'ri m'lumotlarning tarqalishiga olib keladi.

Ijtimoiy tarmoqlar fuqarolarning siyosiy faollik va ijtimoiy harakatlarni tashkil etishini ham osonlashtirdi. Bu ko'proq markazlashtirilmagan va aholiga yo'naltirilgan onlayn faollik va hashtag kampaniyalari kabi yangi siyosiy shakllar madaniyatining paydo bo'lishiga olib keldi. Ijtimoiy

tarmoqlarda yolg'on xabarlar, dezinformatsiyalar va tashviqotning tarqalishi demokratik institutlarga bo'lgan ishonchni susaytirishi va ijtimoiy bo'linishlarni kuchaytirishi mumkin.

Siyosiy madaniyatni shakllantirishda siyosiy yetakchining roli: Siyosiy liderlar siyosiy madaniyatni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ular o'z so'zlari va xatti-harakatlari bilan o'rnak bo'lish orqali jamiyat qadriyatlari va meyorlarini shakllantirish qudratiga ega. Siyosiy yetakchilar bag'rikenglik, xilma-xillik va inson huquqlarini hurmat qilish kabi demokratik qadriyatlarni targ'ib qilishi yoki o'zlarining avtoritar tendensiyalari orqali bu qadriyatlarga putur etkazishi mumkin. So'nggi yillarda dunyoda an'anaviy demokratik qadriyatlar va institutlarga qarshi chiqqan populist yetakchilar ko'payib bormoqda. Bu liderlar ko'pincha millatchilik, ksenofobiya va globalizmni rad etishni targ'ib qiluvchi ritorikadan foydalanadilar. Boshqa tomondan, demokratik qadriyatlar va institutlarni qabul qilgan va bu qadriyatlarni ilgari surish va mustahkamlash uchun o'zlarining etakchiliklaridan foydalangan siyosiy liderlar mavjud. Bu rahbarlar inson huquqlari, tenglik va ijtimoiy adolatni himoya qilib, barcha fuqarolarning ovozi eshitilishi va hurmat qilinishini ta'minlashga harakat qilgan.

Siyosiy madaniyatni shakllantirishda ommaviy axborot vositalarining roli: Ommaviy axborot vositalari siyosiy madaniyatni shakllantirishda jamoatchilik fikri va siyosat va hukumatga munosabatiga ta'sir ko'rsatish orqali muhim rol o'ynaydi. Ommaviy axborot vositalari kun tartibini shakllantirish va jamiyat uchun muhim bo'lgan masalalarni yoritish vakolatiga ega. Ular, shuningdek, turli ovozlarni va nuqtai nazarlar uchun platformani taqdim etishi mumkin, bu esa yanada kengroq va rang-barang siyosiy madaniyatga hissa qo'shishi mumkin. Ommaviy axborot vositalari ham siyosiy madaniyatga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Masalan, ommaviy axborot vositalari siyosiy mavzular va voqealarni shov-shuvli qilib, qutblanish va ekstremal qarashlarni ilgari surishi mumkin. Ommaviy axborot vositalari, shuningdek, soxta xabarlar va dezinformatsiyalarni targ'ib qilishi mumkin, bu esa jamoatchilik fikrini buzib, demokratik institutlarning ishonchligiga putur etkazishi mumkin [9].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy media platformalarining paydo bo'lishi siyosiy madaniyatni shakllantirish usulini o'zgartirdi. Ijtimoiy media odamlarga o'z fikrlarini bildirish, siyosiy liderlar bilan muloqot qilish va siyosiy muhokamalarda qatnashish uchun platforma beradi. Biroq, ijtimoiy media ham aks-sado kameralari va filtr pufakchalariga hissa qo'shishi mumkin, bu yerda odamlar faqat o'z qarashlariga mos keladigan m'lumotlarni iste'mol qiladilar, bu esa qutblanish va ekstremal qarashlarni targ'ib qilishga olib keladi.

Siyosiy madaniyat har qanday demokratik jamiyatning hal qiluvchi jihati hisoblanadi. Bu siyosiy xulq-atvor va institutlarni shakllantiradigan umumiy munosabat, qadriyatlar va e'tiqodlarni anglatadi. Insho siyosiy madaniyatni shakllantiruvchi turli omillar, jumladan, siyosiy yetakchilik, fuqarolik jamiyati, ommaviy axborot vositalari va globallashuvni o'rganib chiqdi.

Siyosiy yetakchilar o'zlarining xulq-atvori va qadriyatlari bilan namuna ko'rsatish orqali siyosiy madaniyatni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Fuqarolik jamiyati tashkilotlari ham fuqarolik faolligini, demokratik qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyotni rag'batlantirish orqali siyosiy madaniyatga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

АДАБИЁТЛАР

1. Gerhard Lenski, The Religious Factor, Garden City. New York, 1961, chaps. 4 and 8. And. 1 Paul Douglas and Alice McMahon, How to Be an Active Citizen, Gainesville, Fla., 1960.
2. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Полис. 1994. № 4 С.23.

3. The contradictory demands placed upon democratic political systems have been stressed in some as yet unpublished lectures by Professor Harry Eckstein, upon which this chapter draws. The authors are grateful for the opportunity to see his notes on this subject. That democratic systems are called upon to pursue apparently opposing goals is also stressed in Berelson et al., op. cit., Chapter XIV, and in Parsons, "Voting and the Equilibrium of the American Political System," in Burdick and Brodbeck (eds.), *American voting Behavior*, Glencoe. Ill., 1959.
4. Баталов Э. Политическая культура современного американского общества. М., 1990.
5. Алентьева Т.В. Кризис культуры в современной России // *Берегиня*. 777. Соч.: Общество. Политика. Экономика. 2013. № 4 (19). С. 237.
6. Мюрберг И.И. Ч. Тейлор о методологическом статусе понятия «культура» в интерпретативной истории Модерна // *Вопросы философии*. 2012. № 10. С. 59.
7. *Culture and Politics: a Reader*. New York: Palgrave Macmillan, 2000. XX, 440 p.
8. Хакимов Н.К. Шахнинг сиёсий маданияти. — Т.: «Мехнат», 1994. Б.36.
9. Berdiyev B. (2020). Central Asia: International Relations As A Factor Of Regional Stability And Integration. *The American Journal Of Political Science Law And Criminology*. Vol. 02. Iss.10, 118-122.